

॥ नमो तस्स भगवतो अरहतो सम्मासम्बुद्धस्स ॥

दीघनिकाये

महावग्गट्ठकथा

१. महापदानसुत्तवण्णना

पुब्बेनिवासपटिसंयुत्तकथा

१. एवं मे सुतं...पे०... करेरिकुटिकायन्ति महापदानसुत्तं । तत्रायं अपुब्बपदवण्णना — करेरिकुटिकायन्ति करेरीति वरुणरुक्खस्स नामं, करेरिमण्डपो तस्सा कुटिकाय द्वारे ठितो, तस्मा “करेरिकुटिका”ति वुच्चति, यथा कोसम्बरुक्खस्स द्वारे ठितत्ता “कोसम्बकुटिका”ति । अन्तोजेतवने किर करेरिकुटि कोसम्बकुटि गन्धकुटि सलळागारन्ति चत्तारि महागेहानि, एकेकं सतसहस्सपरिच्चागेन निष्फन्नं । तेसु सलळागारं रज्जा पसेनदिना कारितं, सेसानि अनाथपिण्डिकेन कारितानि । इति भगवा अनाथपिण्डिकेन गहपतिना थम्भानं उपरि कारिताय देवविमानकप्पाय करेरिकुटिकायं विहरति । पच्छाभत्तन्ति एकासनिकखलुपच्छाभत्तिकानं पातोव भुत्तानं अन्तोमज्झहिकेपि पच्छाभत्तमेव । इध पन पकतिभत्तस्स पच्छतो “पच्छाभत्त”न्ति अधिप्पेतं । पिण्डपातपटिक्कन्तानन्ति पिण्डपाततो पटिक्कन्तानं, भत्तकिच्चं निट्ठपेत्वा उड्डितानन्ति अत्थो ।

करेरिमण्डलमाळेति तस्सेव करेरिमण्डपस्स अविदूरे कताय निसीदनसालाय । सो किर करेरिमण्डपो गन्धकुटिकाय च सालाय च अन्तरे होति, तस्मा गन्धकुटीपि करेरिकुटिकापि सालापि — “करेरिमण्डलमाळो”ति वुच्चति । पुब्बेनिवासपटिसंयुत्ताति “एकम्पि जातिं, द्वेपि जातियो”ति एवं विभत्तेन पुब्बेनिवुत्थक्खन्धसन्तानसङ्घातेन पुब्बेनिवासेन सद्धिं योजेत्वा पवत्तिता । धम्मीति धम्मसंयुत्ता ।

उदपादीति अहो अच्छरियं दसबलस्स पुब्बेनिवासजाणं, पुब्बेनिवासं नाम के अनुस्सरन्ति, के नानुस्सरन्तीति । तित्थिया अनुस्सरन्ति, सावका च पच्चेकबुद्धा च बुद्धा च अनुस्सरन्ति । कतरतित्थिया अनुस्सरन्ति? ये अगगप्पत्तकम्मवादिनो, तेपि चत्तालीसंयेव कप्पे अनुस्सरन्ति, न ततो परं । सावका कप्पसतसहस्सं अनुस्सरन्ति । द्वे अगगसावका असङ्ख्येय्यज्चेव कप्पसतसहस्सज्ज । पच्चेकबुद्धा द्वे असङ्ख्येय्यानि कप्पसतसहस्सज्ज । बुद्धानं पन एत्तकन्ति परिच्छेदो नत्थि, यावतकं आकङ्खन्ति, तावतकं अनुस्सरन्ति ।

तित्थिया खन्धपटिपाटिया अनुस्सरन्ति, पटिपाटिं मुञ्चित्वा न सक्कोन्ति । पटिपाटिया अनुस्सरन्तापि असज्जभवं पत्वा खन्धप्पवत्तिं न पस्सन्ति, जाले पतिता कुण्ठा विय, कूपे पतिता पङ्गुळा विय च होन्ति । ते तत्थ ठत्वा “एत्तकमेव, इतो परं नत्थी”ति दिट्ठिं गणहन्ति । इति तित्थियानं पुब्बेनिवासानुस्सरणं अन्धानं यट्ठिकोटिगमनं विय होति । यथा हि अन्धा यट्ठिकोटिगाहके सतियेव गच्छन्ति, असति तत्थेव निसीदन्ति, एवमेव तित्थिया खन्धपटिपाटियाव अनुस्सरितुं सक्कोन्ति, पटिपाटिं विस्सज्जेत्वा न सक्कोन्ति ।

सावकापि खन्धपटिपाटियाव अनुस्सरन्ति, असज्जभवं पत्वा खन्धप्पवत्तिं न पस्सन्ति । एवं सन्तेपि ते वट्टे संसरणकसत्तानं खन्धानं अभावकालो नाम नत्थि । असज्जभवे पन पच्चकप्पसतानि पवत्तन्तीति तत्तकं कालं अतिक्कमित्वा बुद्धेहि दिन्ननये ठत्वा परतो अनुस्सरन्ति; सेय्यथापि आयस्मा सोभितो । द्वे अगगसावका पन पच्चेकबुद्धा च चुतिपटिसन्धिं ओलोकेत्वा अनुस्सरन्ति । बुद्धानं चुतिपटिसन्धिकच्चं नत्थि, यं यं ठानं पस्सितुकामा होन्ति, तं तदेव पस्सन्ति ।

तित्थिया च पुब्बेनिवासं अनुस्सरमाना अत्तना दिट्ठकतसुतमेव अनुस्सरन्ति । तथा सावका च पच्चेकबुद्धा च । बुद्धा पन अत्तना वा परेहि वा दिट्ठकतसुतं सब्बमेव अनुस्सरन्ति ।

तित्थियानं पुब्बेनिवासजाणं खज्जोपनकओभाससदिसं, सावकानं पदीपोभाससदिसं, अगगसावकानं ओसधितारकोभाससदिसं, पच्चेकबुद्धानं चन्दोभाससदिसं, बुद्धानं सरदसूरियमण्डलोभाससदिसं । तस्स एत्तकानि जातिसतानि जातिसहस्सानि जातिसतसहस्सानीति वा एत्तकानि कप्पसतानि कप्पसहस्सानि कप्पसतसहस्सानीति वा नत्थि, यं किञ्चि अनुस्सरन्तस्स नेव खलितं, न पटिघातं होति, आवज्जनपटिबद्धमेव आकङ्खमनसिकारचित्तुप्पादपटिबद्धमेव होति । दुब्बलपत्तपुटे वेगक्खित्तनाराचो विय, सिनेरुकूटे विस्सट्ठइन्दवजिरं विय च असज्जमानमेव गच्छति । “अहो महन्तं भगवतो पुब्बेनिवासजाणं”न्ति एवं भगवन्तंयेव आरब्ध कथा उप्पन्ना, जाता पवत्ताति अत्थो । तं सब्बम्पि सङ्खेपतो दस्सेतुं “इतिपि पुब्बेनिवासो, इतिपि पुब्बेनिवासो”ति एत्तकमेव पाळियं वुत्तं । तत्थ इतिपीति एवम्पि ।

२-३. अस्सोसि खो...पे०... अथ भगवा अनुप्पत्तोति एत्थ यं वत्तब्बं, तं ब्रह्मजालसुत्तवण्णनायं वुत्तमेव । अयमेव हि विसेसो — तत्थ सब्बज्जुतज्जाणेन अस्सोसि, इध दिब्बसोतेन । तत्थ च वण्णावण्णकथा विप्पकता, इध पुब्बेनिवासकथा । तस्मा भगवा — “इमे भिक्खू मम पुब्बेनिवासजाणं आरब्ध गुणं थोमेन्ति, पुब्बेनिवासजाणस्स पन मे निप्फत्तिं न जानन्ति; हन्द नेसं तस्स निप्फत्तिं कथेत्वा दस्सामी”ति आगन्त्वा पकतियापि बुद्धानं निसीदित्वा धम्मदेसनत्थमेव ठपिते तङ्खणे भिक्खूहि पप्फोटेत्वा दिन्ने वरबुद्धासने निसीदित्वा “काय नुत्थ, भिक्खवे”ति पुच्छाय च “इध, भन्ते”तिआदिपटिवचनस्स च परियोसाने तेसं पुब्बेनिवासपटिसंयुत्तं धम्मिं कथं कथेतुकामो **इच्छेय्याथ नोति**आदिमाह । तत्थ **इच्छेय्याथ नोति** इच्छेय्याथ नु । अथ नं पहट्टमानसा भिक्खू याचमाना **एतस्स भगवा**तिआदिमाहंसु । तत्थ **एतस्सा**ति एतस्स धम्मिकथाकरणस्स ।

४. अथ भगवा तेसं याचनं गहेत्वा कथेतुकामो “तेन हि, भिक्खवे, सुणाथा”ति ते सोतावधारणसाधुकमनसिकारेसु नियोजेत्वा अज्जेसं असाधारणं छिन्नवट्टमकानुस्सरणं पकासेतुकामो **इतो सो, भिक्खवे**तिआदिमाह । तत्थ यं **विपस्सी**ति यस्मिं कप्पे विपस्सी । अयज्झि “यं”न्ति सद्दो “यं मे, भन्ते, देवानं तावर्तिसानं सम्मुखा सुतं सम्मुखा पटिग्गहितं, आरोचेमि तं, भगवतो”तिआदीसु (दी० नि० २.२०३) पच्चत्तवचने दिस्सति । “यं तं अपुच्छिम्ह अकित्तयी नो, अज्जं तं पुच्छाम तदिद्ध ब्रूही”तिआदीसु (सु० नि० ८८१) उपयोगवचने । “अट्टानमेतं, भिक्खवे, अनवकासो, यं एकस्सा लोकधातुया”तिआदीसु (अ० नि० १.२७७) करणवचने । इध पन भुम्मत्थेति दट्ठब्बो । तेन वुत्तं — “यस्मिं कप्पे”ति । **उदपादी**ति दससहस्सिलोकधातुं उन्नादेन्तो उप्पज्जि ।

भइकप्पेति पच्चबुद्धुप्पादपटिमण्डितत्ता सुन्दरकप्पे सारकप्पेति भगवा इमं कप्पं थोमेन्तो एवमाह । यतो पट्टाय किर अम्हाकं भगवता अभिनीहारो कतो, एतस्मिं अन्तरे एककप्पेपि पच्च बुद्धा निब्बत्ता नाम नत्थि । अम्हाकं भगवतो

अभिनीहारस्स पुरतो पन तण्हङ्करो, मेधङ्करो, सरणङ्करो, दीपङ्करोति चत्तारो बुद्धा एकस्मिं कप्पे निब्बत्तिंसु। तेसं ओरभागे एकं असङ्ख्येय्यं बुद्धसुज्जमेव अहोसि।

असङ्ख्येय्यकप्पपरियोसाने पन कोण्डज्जो नाम बुद्धो एकोव एकस्मिं कप्पे उप्पन्तो। ततोपि असङ्ख्येय्यं बुद्धसुज्जमेव अहोसि। असङ्ख्येय्यकप्पपरियोसाने मङ्गलो, सुमनो, रेवतो, सोभितोति चत्तारो बुद्धा एकस्मिं कप्पे उप्पन्ना। ततोपि असङ्ख्येय्यं बुद्धसुज्जमेव अहोसि। असङ्ख्येय्यकप्पपरियोसाने पन इतो कप्पसतसहस्साधिकस्स असङ्ख्येय्यस्स उपरि अनोमदस्सी, पदुमो, नारदोति तयो बुद्धा एकस्मिं कप्पे उप्पन्ना। ततोपि असङ्ख्येय्यं बुद्धसुज्जमेव अहोसि। असङ्ख्येय्यकप्पपरियोसाने पन इतो कप्पसतसहस्सानं उपरि पदुमुत्तरो भगवा एकोव एकस्मिं कप्पे उप्पन्तो। तस्स ओरभागे इतो तिसकप्पसहस्सानं उपरि सुमेधो, सुजातोति द्वे बुद्धा एकस्मिं कप्पे उप्पन्ना। ततो ओरभागे इतो अट्टारसन्नं कप्पसहस्सानं उपरि पियदस्सी, अत्थदस्सी, धम्मदस्सीति तयो बुद्धा एकस्मिं कप्पे उप्पन्ना। अथ इतो चतुनवुतिकप्पे सिद्धत्थो नाम बुद्धो एकोव एकस्मिं कप्पे उप्पन्तो। इतो द्वे नवुतिकप्पे तस्सो, फुस्सोति द्वे बुद्धा एकस्मिं कप्पे उप्पन्ना। इतो एकनवुतिकप्पे विपस्सी भगवा उप्पन्तो। इतो एकतिंसे कप्पे सिखी, वेस्सभूति द्वे बुद्धा उप्पन्ना। इमस्मिं भद्दकप्पे ककुसन्धो, कोणागमनो, कस्सपो, गोतमो अम्हाकं सम्मासम्बुद्धोति चत्तारो बुद्धा उप्पन्ना, मेत्तेय्यो उप्पज्जिस्सति। एवमयं कप्पो पञ्चबुद्धुप्पादपटिमण्डितत्ता सुन्दरकप्पो सारकप्पोति भगवा इमं कप्पं थोमेन्तो एवमाह।

किं पनेतं बुद्धानयेव पाकटं होति — “इमस्मिं कप्पे एतका बुद्धा उप्पन्ना वा उप्पज्जिस्सन्तीति वा”ति, उदाहु अज्जेसम्पि पाकटं होतीति? अज्जेसम्पि पाकटं होति। केसं? सुद्धावासब्रह्मानं। कप्पसण्ठानकालस्मिहि एकमसङ्ख्येय्यं एकङ्गणं हुत्वा ठिते लोकसन्निवासे लोकस्स सण्ठानत्थाय देवो वस्सितुं आरभति। आदितोव अन्तरट्टके हिमपातो विय होति। ततो तिलमत्ता कणमत्ता तण्डुलमत्ता मुग्ग-मास-बदर-आमलक-एळालुक-कुम्भण्ड-अलाबुमत्ता उदकधारा हुत्वा अनुक्कमेन उसभद्वेउसभअट्ठगावुतगावुतद्वेगावुतअट्ठयोजनयोजनद्वियोजन... पे०... योजनसतयोजनसहस्सयोजनसतसहस्समत्ता हुत्वा कोटिसतसहस्सचक्कवाळब्भन्तरे याव अविनट्टब्रह्मलोका पूरेत्वा तिट्ठन्ति। अथ तं उदकं अनुपुब्बेन भस्सति, भस्सन्ते उदके पकतिदेवलोकट्टानेसु देवलोका सण्ठहन्ति, तेसं सण्ठहनविधानं विसुद्धिमग्गे पुब्बेनिवासकथायं वृत्तमेव।

मनुस्सलोकसण्ठहनट्टानं पन पत्ते उदके धमकरणमुखे पिहिते विय वातवसेन तं उदकं सन्तिट्ठति, उदकपिट्ठे उप्पलिनिपण्णं विय पथवी सण्ठहति। महाबोधिपल्लङ्को विनस्समाने लोके पच्छा विनस्सति, सण्ठहमाने पठमं सण्ठहति। तत्थ पुब्बनिमित्तं हुत्वा एको पदुमिनिगच्छो उप्पज्जति, तस्स सचे तस्मिं कप्पे बुद्धो निब्बत्तिस्सति, पुप्फं उप्पज्जति। नो चे, नुप्पज्जति। उप्पज्जमानञ्च सचे एको बुद्धो निब्बत्तिस्सति, एकं उप्पज्जति। सचे द्वे, तयो, चत्तारो, पञ्च बुद्धा निब्बत्तिस्सन्ति, पञ्च उप्पज्जन्ति। तानि च खो एकस्मियेव नाळे कणिकाबद्धानि हुत्वा। सुद्धावासब्रह्मानो “आयाम, मयं मारिसा, पुब्बनिमित्तं पस्सिस्सामा”ति महाबोधिपल्लङ्कट्टानं आगच्छन्ति, बुद्धानं अनिब्बत्तनकप्पे पुप्फं न होति। ते पन अपुप्फितगच्छं दिस्वा — “अन्धकारो वत भो लोको भविस्सति, मता मता सत्ता अपाये पूरेस्सन्ति, छ देवलोका नव ब्रह्मलोका सुज्जा भविस्सन्ती”ति अनत्तमना होन्ति। पुप्फितकाले पन पुप्फं दिस्वा — “सब्बज्जुबोधिसत्तेसु मातुकुच्छिं ओक्कमन्तेसु निक्खमन्तेसु सम्बुज्जन्तेसु धम्मचक्कं पवत्तेन्तेसु यमकपाटिहारियं करोन्तेसु देवोरोहनं करोन्तेसु आयुसङ्खारं ओस्सज्जन्तेसु परिनिब्बायन्तेसु दससहस्सचक्कवाळकम्पनादीनि पाटिहारियानि दक्खिस्सामा”ति च “चत्तारो अपाया परिहायिस्सन्ति, छ देवलोका नव ब्रह्मलोका परिपूरेस्सन्ती”ति च अत्तमना उदानं उदानेन्ता अत्तनो अत्तनो ब्रह्मलोकं गच्छन्ति। इमस्मिं भद्दकप्पे पञ्च पदुमानि उप्पज्जिंसु। तेसं निमित्तानं आनुभावेन चत्तारो बुद्धा उप्पन्ना, पञ्चमो

उष्पज्जिस्सति । सुद्धावासब्रह्मानोपि तानि पदुमानि दिस्वा इममत्थं जानिंसु । तेन वुत्तं — “अज्जेसम्पि पाकटं होती”ति ।

आयुपरिच्छेदवण्णना

५-७. इति भगवा — “इतो सो, भिक्खवे”ति आदिना नयेन कप्पपरिच्छेदवसेन पुब्बेनिवासं दस्सेत्वा इदानि तेसं बुद्धानं जातिपरिच्छेदादिवसेन दस्सेतुं विपस्सी, भिक्खवेति आदिमाह । तत्थ आयुपरिच्छेदे परित्तं लहुकन्ति उभयमेतं अप्पकस्सेव वेवचनं । यज्झि अप्पकं, तं परित्तज्जेव लहुकज्ज होति ।

अप्पं वा भिय्योति वस्ससततो वा उपरि अप्पं, अज्जं वस्ससतं अपत्त्वा वीसं वा तिसं वा चत्तालीसं वा पण्णासं वा सट्ठि वा वस्सानि जीवति । एवं दीघायुको पन अतिदुल्लभो, असुको किर एवं चिरं जीवतीति तत्थ तत्थ गन्त्वा दट्ठब्बो होति । तत्थ विसाखा उपासिका वीसवस्ससतं जीवति, तथा पोक्खरसाति ब्राह्मणो, ब्रह्मायु ब्राह्मणो, सेलो ब्राह्मणो, बावरियब्राह्मणो, आनन्दत्थेरो, महाकस्सपत्थेरोति । अनुरुद्धत्थेरो पन वस्ससतज्जेव पण्णासज्ज वस्सानि, बाकुलत्थेरो वस्ससतज्जेव सट्ठि च वस्सानि । अयं सब्बदीघायुको । सोपि द्वे वस्ससतानि न जीवति ।

विपस्सी आदयो पन सब्बेपि बोधिसत्ता मेत्तापुब्बभागेन सोमनस्ससहगतजाणसम्पयुत्त असङ्खारिकचित्तेन मातुकुच्छिस्मिं पटिसन्धिं गण्हिंसु । तेन चित्तेन गहिताय पटिसन्धिया असङ्ख्येय्यं आयु, इति सब्बे बुद्धा असङ्ख्येय्यायुका । ते कस्मा असङ्ख्येय्यं न अट्ठंसु? उतुभोजनविपत्तिया । उतुभोजनवसेन हि आयु हायतिपि वट्ठतिपि ।

तत्थ यदा राजानो अधम्मिका होन्ति, तदा उपराजानो, सेनापति, सेट्ठि, सकलनगरं, सकलरट्ठं अधम्मिकमेव होति; अथ तेसं आरक्खदेवता, तासं देवतानं मित्ता भूमट्ठदेवता, तासं देवतानं मित्ता आकासट्ठकदेवता, आकासट्ठकदेवतानं मित्ता उण्हवलाहका देवता, तासं मित्ता अब्भवलाहका देवता, तासं मित्ता सीतवलाहका देवता, तासं मित्ता वस्सवलाहका देवता, तासं मित्ता चातुमहाराजिका देवता, तासं मित्ता तावतिसा देवता, तासं मित्ता यामा देवताति एवमादि । एवं याव भवग्गा ठपेत्त्वा अरियसावके सब्बा देवब्रह्मपरिसापि अधम्मिकाव होन्ति । तासं अधम्मिकताय विसमं चन्दिमसूरिया परिहरन्ति, वातो यथामग्गेन न वायति, अयथामग्गेन वायन्तो आकासट्ठकविमानानि खोभेति, विमानेसु खोभितेसु देवतानं कीळनत्थाय चित्तानि न नमन्ति, देवतानं कीळनत्थाय चित्तेसु अनमन्तेसु सीतुण्हभेदो उतु यथाकालेन न सम्पज्जति, तस्मिं असम्पज्जन्ते न सम्मा देवो वस्सति, कदाचि वस्सति, कदाचि न वस्सति; कत्थचि वस्सति, कत्थचि न वस्सति, वस्सन्तोपि वप्पकाले अङ्कुरकाले नाळकाले पुप्फकाले खीरग्गहणादिकालेसु यथा यथा सस्सानं उपकारो न होति, तथा तथा वस्सति च विगच्छति च, तेन सस्सानि विसमपाकानि होन्ति, विगतगन्धवण्णरसादिसम्पन्नानि । एकभाजने पक्खित्ततण्डुलेसुपि एकस्मिं पदेसे भत्तं उत्तण्डुलं होति, एकस्मिं अतिकिलिन्नं, एकस्मिं समपाकं । तं परिभुत्तं कुच्छियम्पि तीहाकारेहि पच्चति । तेन सत्ता बह्वाबाधा चेव होन्ति, अप्पायुका च । एवं ताव उतुभोजनवसेन आयु हायति ।

यदा पन राजानो धम्मिका होन्ति, तदा उपराजानोपि धम्मिका होन्तीति पुरिमनयेनेव याव ब्रह्मलोका सब्बेपि धम्मिका होन्ति । तेसं धम्मिकता समं चन्दिमसूरिया परिहरन्ति, यथामग्गेन वातो वायति, यथामग्गेन वायन्तो आकासट्ठकविमानानि न खोभेति, तेसं अखोभा देवतानं कीळनत्थाय चित्तानि नमन्ति । एवं कालेन उतु सम्पज्जति, देवो सम्मा वस्सति, वप्पकालतो पट्ठाय सस्सानं उपकारं करोन्तो काले वस्सति, काले विगच्छति, तेन सस्सानि समपाकानि सुगन्धानि सुवण्णानि सुरसानि ओजवन्तानि होन्ति, तेहि सम्पादितं भोजनं परिभुत्तम्पि सम्मा परिपाकं गच्छति, तेन सत्ता अरोगा

दीघायुका होन्ति । एवं उतुभोजनवसेन आयु वड्ढति ।

तत्थ विपस्सी भगवा असीतिवस्ससहस्सायुककाले निब्बत्तो, सिखी सत्ततिवस्ससहस्सायुककालेति इदं अनुपुब्बेन परिहीनसदिसं कतं, न पन एवं परिहीनं, वड्ढित्वा वड्ढित्वा परिहीनन्ति वेदितब्बं । कथं? इमस्मिं ताव कप्पे ककुसन्धो भगवा चत्तालीसवस्ससहस्सायुककाले निब्बत्तो, आयुप्पमाणं पञ्च कोट्ठासे कत्वा चत्तारि ठत्वा पञ्चमे विज्जमानेयेव परिनिब्बुतो । तं आयु परिहायमानं दसवस्सकालं पत्वा पुन वड्ढमानं असङ्ख्येय्यं हुत्वा ततो परिहायमानं तिसवस्ससहस्सकाले ठितं; तदा कोणागमनो भगवा निब्बत्तो । तस्मिम्पि तथेव परिनिब्बुते तं आयु दसवस्सकालं पत्वा पुन वड्ढमानं असङ्ख्येय्यं हुत्वा परिहायित्वा वीसतिवस्ससहस्सकाले ठितं; तदा कस्सपो भगवा निब्बत्तो । तस्मिम्पि तथेव परिनिब्बुते तं आयु दसवस्सकालं पत्वा पुन वड्ढमानं असङ्ख्येय्यं हुत्वा परिहायित्वा वस्ससतकालं पत्तं, अथ अम्हाकं सम्मासम्बुद्धो निब्बत्तो । एवं अनुपुब्बेन परिहायित्वा परिहायित्वा वड्ढित्वा वड्ढित्वा परिहीनन्ति वेदितब्बं । तत्थ यं यं आयुपरिमाणेसु मनुस्सेसु बुद्धा निब्बत्तन्ति, तेसम्पि तं तदेव आयुपरिमाणं होतीति वेदितब्बं ।

आयुपरिच्छेदवण्णना निड्डिता ।

बोधिपरिच्छेदवण्णना

८. बोधिपरिच्छेदे पन पाटलिया मूलेति पाटलिरुक्खस्स हेट्ठा । तस्सा पन पाटलिया खन्धो तं दिवसं पण्णासरतनो हुत्वा अब्भुगतो, साखा पण्णासरतनाति उब्बेधेन रतनसतं अहोसि । तं दिवसञ्च सा पाटलि कण्णिकाबद्धेहि विय पुप्फेहि मूलतो पट्ठाय एकसञ्छन्ना अहोसि, दिब्बगन्धं वायति । न केवलञ्च तदा अयमेव पुप्फिता, दससहस्सचक्कवाळे सब्बपाटलियो पुप्फिता । न केवलञ्च पाटलियो, दससहस्सचक्कवाळे सब्बरुक्खानं खन्धेसु खन्धपदुमानि, साखासु साखापदुमानि, लतासु लतापदुमानि, आकासे आकासपदुमानि पुप्फितानि, पथवितलं भिन्दित्वापि महापदुमानि उट्ठितानि । महासमुद्वोपि पञ्चवण्णेहि पदुमेहि नीलुप्पलरत्तुप्पलेहि च सञ्छन्नो अहोसि । सकलदससहस्सचक्कवाळं धजमालाकुलं तत्थ तत्थ निबद्धपुप्फदामविस्सट्ठमालागुळविप्पकिण्णं नानावण्णकुसुमसमुज्जलं नन्दनवनचित्तलतावनमिस्सकवनफारुसकवनसदिसं अहोसि । पुरत्थिमचक्कवाळमुखवट्ठियं उस्सितद्धजा पच्छिमचक्कवाळमुखवट्ठिं अभिहनन्ति । पच्छिमदक्खिणउत्तरचक्कवाळमुखवट्ठियं उस्सितद्धजा दक्खिणचक्कवाळमुखवट्ठिं अभिहनन्ति । एवं अज्जमज्जसिरीसम्पत्तानि चक्कवाळानि अहेसुं । अभिसम्बुद्धोति सकलं बुद्धगुणविभवसिरिं पटिविज्झमानो चत्तारि सच्चानि अभिसम्बुद्धो ।

“सिखी, भिक्खवे, भगवा अरहं सम्मासम्बुद्धो पुण्डरीकस्स मूले अभिसम्बुद्धो”तिआदीसुपि इमिनाव नयेन पदवण्णना वेदितब्बा । एत्थ पन पुण्डरीकोति सेतम्बरुक्खो । तस्सापि तदेव परिमाणं । तं दिवसञ्च सोपि दिब्बगन्धेहि पुप्फेहि सुसञ्छन्नो अहोसि । न केवलञ्च पुप्फेहि, फलेहिपि सञ्छन्नो अहोसि । तस्स एकतो तरुणानि फलानि, एकतो मज्झिमानि फलानि, एकतो नातिपक्कानि फलानि, एकतो सुपक्कानि पक्खित्तदिब्बोजानि विय सुरसानि ओलम्बन्ति । यथा सो, एवं सकलदससहस्सचक्कवाळेसु पुप्फूपगरुक्खा पुप्फेहि, फलूपगरुक्खा फलेहि पटिमण्डिता अहेसुं ।

सालोति सालरुक्खो । तस्सापि तदेव परिमाणं, तथेव पुप्फसिरीविभवो वेदितब्बो । सिरीसरुक्खेपि एसेव नयो । उदुम्बररुक्खे पुप्फानि नाहेसुं, फलविभूति पनेत्थ अम्बे वुत्तनयाव, तथा निग्रोधे, तथा अस्सत्थे । इति सब्बबुद्धानं एकोव पल्लङ्को, रुक्खा पन अज्जेपि होन्ति । तेसु यस्स यस्स रुक्खस्स मूले चतुमग्गजाणसङ्घातबोधिं बुद्धा पटिविज्झन्ति, सो सो

बोधीति वुच्चति । अयं बोधिपरिच्छेदो नाम ।

सावकयुगपरिच्छेदवण्णना

९. सावकयुगपरिच्छेदे पन खण्डतिस्सन्ति खण्डो च तिस्सो च । तेसु खण्डो एकपित्तिको कनिट्ठभाता, तिस्सो पुरोहितपुत्तो । खण्डो पञ्जापारमिया मत्थकं पत्तो, तिस्सो समाधिपारमिया मत्थकं पत्तो । अगगन्ति ठपेत्वा विपस्सिं भगवन्तं अवसेसेहि सद्धिं असदिसगुणताय उत्तमं । भद्दयुगन्ति अगगतायेव भद्दयुगं । अभिभूसम्भवन्ति अभिभू च सम्भवो च । तेसु अभिभू पञ्जापारमिया मत्थकं पत्तो । सिखिना भगवता सद्धिं अरुणवतितो ब्रह्मलोकं गन्त्वा ब्रह्मपरिसाय विविधानि पाटिहारियानि दस्सेन्तो धम्मं देसेत्वा दससहस्सिलोकधातुं अन्धकारेण फरित्वा — “किं इदं”न्ति सज्जातसंवेगानं ओभासं फरित्वा — “सब्बे मे रूपञ्च पस्सन्तु, सद्दञ्च सुणन्तु”ति अधिट्ठित्वा — “आरम्भथा”ति गाथाद्वयं (सं० नि० १.१८५) भणन्तो सद्दं सावेसि । सम्भवो समाधिपारमिया मत्थकं पत्तो अहोसि ।

सोणुत्तरन्ति सोणो च उत्तरो च । तेसुपि सोणो पञ्जापारमिं पत्तो, उत्तरो समाधिपारमिं पत्तो अहोसि । विधुरसज्जीवन्ति विधुरो च सज्जीवो च । तेसु विधुरो पञ्जापारमिं पत्तो अहोसि, सज्जीवो समाधिपारमिं पत्तो । समापज्जनबहुलो रत्तिट्ठानदिवाट्ठानकुटिलेणमण्डपादीसु समापत्तिबलेन ज्ञायन्तो एकदिवसं अरज्जे निरोधं समापज्जि, अथ नं वनकम्मिकादयो “मतो”ति सल्लक्खेत्वा ज्ञापेसुं । सो यथापरिच्छेदेन समापत्तितो उट्ठाय चीवरानि पण्फोटेत्वा गामं पिण्डाय पाविसि । तदुपादायेव च नं “सज्जीवो”ति सज्जानिंसु । भिय्योसुत्तरन्ति भिय्योसो च उत्तरो च । तेसु भिय्योसो पञ्जाय उत्तरो, उत्तरो समाधिना अगो अहोसि । तिस्सभारद्वाजन्ति तिस्सो च भारद्वाजो च । तेसु तिस्सो पञ्जापारमिं पत्तो, भारद्वाजो समाधिपारमिं पत्तो अहोसि । सारिपुत्तमोग्गल्लानन्ति सारिपुत्तो च मोग्गल्लानो च । तेसु सारिपुत्तो पञ्जाविसये, मोग्गल्लानो समाधिविसये अगो अहोसि । अयं सावकयुगपरिच्छेदो नाम ।

सावकसन्निपातपरिच्छेदवण्णना

१०. सावकसन्निपातपरिच्छेदे विपस्सिस्स भगवतो पठमसन्निपातो चतुरङ्गिको अहोसि, सब्बे एहिभिक्षु, सब्बे इद्धिया निब्बत्तपत्तचीवरा, सब्बे अनामन्तिताव आगता, इति ते च खो पन्नरसे उपोसथदिवसे । अथ सत्था बीजनिं गहेत्वा निसिन्नो उपोसथं ओसारेसि । दुतियततियेसुपि एसेव नयो । तथा सेसबुद्धानं सब्बसन्निपातेसु । यस्मा पन अम्हाकं भगवतो पठमबोधियाव सन्निपातो अहोसि, इदञ्च सुत्तं अपरभागे वुत्तं, तस्मा “महं, भिक्षवे, एतरहि एको सावकानं सन्निपातो”ति अनिट्ठपेत्वा “अहोसी”ति वुत्तं ।

तत्थ अट्ठतेळसानि भिक्षुसतानीति पुराणजटिलानं सहस्सं, द्विन्नं अगगसावकानं परिवारानि अट्ठतेय्यसतानीति अट्ठतेळसानि भिक्षुसतानि । तत्थ द्विन्नं अगगसावकानं अभिनीहारतो पट्ठाय वत्थुं कथेत्वा पब्बज्जा दीपेतब्बा । पब्बजितानं पन तेसं महामोग्गल्लानो सत्तमे दिवसे अरहत्तं पत्तो । धम्मसेनापति पन्नरसमे दिवसे गिज्झकूटपब्बतमज्झे सूकरखतलेणपम्भारे भागिनेय्यस्स दीघनखपरिब्बाजकस्स सज्जिते धम्मयागे वेदनापरिगहसुत्तन्ते (म० नि० २.२०१) देसियमाने देसनं अनुबुज्झमानं जाणं पेसेत्वा सावकपारमिजाणं पत्तो । भगवा थेरस्स अरहत्तप्पत्तिं जत्वा वेहासं अब्भुगन्त्वा वेळुवनेयेव पच्चुट्ठासि । थेरो — “कुहिं नु खो भगवा गतो”ति आवज्जन्तो वेळुवने पत्तिट्ठितभावं जत्वा सयम्पि वेहासं अब्भुगन्त्वा वेळुवनेयेव पच्चुट्ठासि । अथ भगवा पातिमोक्खं ओसारेसि । तं सन्निपातं सन्धाय भगवा — “अट्ठतेळसानि भिक्षुसतानी”ति आह । अयं सावकसन्निपातपरिच्छेदो नाम ।

उपट्टाकपरिच्छेदवण्णना

११. उपट्टाकपरिच्छेदे पन आनन्दोति निबद्धुपट्टाकभावं सन्धाय वुत्तं । भगवतो हि पठमबोधियं अनिबद्धा उपट्टाका अहेसुं । एकदा नागसमालो पत्तचीवरं गहेत्वा विचरि, एकदा नागितो, एकदा उपवानो, एकदा सुनक्खत्तो, एकदा चुन्दो समणुद्देशो, एकदा सागतो, एकदा मेघियो । तत्थ एकदा भगवा नागसमालत्थेरेन सद्धिं अद्धानमग्गपटिपन्नो द्वेधापथं पत्तो । थेरो मग्गा ओक्कम्म — “भगवा, अहं इमिना मग्गेन गच्छामी”ति आह । अथ नं भगवा — “एहि भिक्खु, इमिना मग्गेन गच्छामा”ति आह । सो — “हन्द, भगवा, तुम्हाकं पत्तचीवरं गण्हथ, अहं इमिना मग्गेन गच्छामी”ति वत्वा पत्तचीवरं छमायं ठपेतुं आरब्धो । अथ नं भगवा — “आहर, भिक्खू”ति वत्वा पत्तचीवरं गहेत्वा गतो । तस्सपि भिक्खुनो इतरेन मग्गेन गच्छतो चोरा पत्तचीवरञ्चेव हरिंसु, सीसञ्च भिन्दिंसु । सो — “भगवा इदानि मे पटिसरणं, न अज्जो”ति चिन्तेत्वा लोहितेन गळितेन भगवतो सन्तिकं अगमासि । “किमिदं भिक्खू”ति च वुत्ते तं पवत्तिं आरोचेसि । अथ नं भगवा — “मा चिन्तयि, भिक्खु, एतंयेव ते कारणं सल्लक्खेत्वा निवारयिम्हा”ति वत्वा नं समस्सासेसि ।

एकदा पन भगवा मेघियत्थेरेन सद्धिं पाचीनवंसमिगदाये जन्तुगामं अगमासि । तत्रापि मेघियो जन्तुगामे पिण्डाय चरित्वा नदीतीरे पासादिकं अम्बवनं दिस्वा — “भगवा, तुम्हाकं पत्तचीवरं गण्हथ, अहं तस्मिं अम्बवने समणधम्मं करोमी”ति वत्वा भगवता तिक्खत्तुं निवारियमानोपि गन्त्वा अकुसलवितक्केहि उपट्टतो अन्वासत्तो (अ० नि० ९.३; उदान परिच्छेदो ३१ दट्ठब्बो) । पच्चागन्त्वा तं पवत्तिं आरोचेसि । तम्पि भगवा — “इदमेव ते कारणं सल्लक्खेत्वा निवारयिम्हा”ति वत्वा अनुपुब्बेन सावत्थिं अगमासि । तत्थ गन्धकुटिपरिवेणे पज्जत्तवरबुद्धासने निसिन्नो भिक्खुसङ्घपरिवुत्तो भिक्खू आमन्तेसि — “भिक्खवे, इदानिम्हि महल्लको, ‘एकच्चे भिक्खू इमिना मग्गेन गच्छामा’ति वुत्ते अज्जेन गच्छन्ति, एकच्चे मय्हं पत्तचीवरं निक्खिपन्ति, मय्हं निबद्धुपट्टाकं एकं भिक्खुं जानाथा”ति । भिक्खूनं धम्मसंवेगो उदादि । अथायस्मा सारिपुत्तो उट्ठायासना भगवन्तं वन्दित्वा — “अहं, भन्ते, तुम्हेयेव पत्थयमानो सतसहस्सकप्पाधिकं असङ्ख्येय्यं पारमियो पूरयिं, ननु मादिसो महापज्जो उपट्टाको नाम वट्ठति, अहं उपट्टहिस्सामी”ति आह । तं भगवा — “अलं सारिपुत्त, यस्सं दिसायं त्वं विहरसि, असुज्जायेव मे सा दिसा, तव ओवादो बुद्धानं ओवादसदिसो, न मे तया उपट्टाककिच्चं अत्थी”ति पटिक्खिपि । एतेनेवुपायेन महामोग्गल्लानं आदिं कत्वा असीतिमहासावका उट्ठिंसु । ते सब्बेपि भगवा पटिक्खिपि ।

आनन्दत्थेरो पन तुण्हीयेव निसीदि । अथ नं भिक्खू एवमाहंसु — “आवुसो, आनन्द, भिक्खुसङ्घो उपट्टाकट्ठानं याचति, त्वम्पि याचाही”ति । सो आह — “याचित्वा लद्धुपट्टानं नाम आवुसो कीदिसं होति, किं मं सत्था न पस्सति, सचे रोचिस्सति, आनन्दो मं उपट्टातूति वक्खती”ति । अथ भगवा — “न, भिक्खवे, आनन्दो अज्जेन उस्साहेतब्बो, सयमेव जानित्वा मं उपट्टहिस्सती”ति आह । ततो भिक्खू — “उट्ठेहि, आवुसो आनन्द, उट्ठेहि आवुसो आनन्द, दसबलं उपट्टाकट्ठानं याचाही”ति आहंसु । थेरो उट्ठित्वा चत्तारो पटिक्खेपे, चतस्सो च आयाचनाति अट्ठ वरे याचि ।

चत्तारो पटिक्खेपा नाम — “सचे मे, भन्ते, भगवा अत्तना लद्धं पणीतं चीवरं न दस्सति, पिण्डपातं न दस्सति, एकगन्धकुटियं वसितुं न दस्सति, निमन्तनं गहेत्वा न गमिस्सति, एवाहं भगवन्तं उपट्टहिस्सामी”ति वत्वा — “किं पनेत्थ, आनन्द, आदीनवं पस्ससी”ति वुत्ते — “सचाहं, भन्ते, इमानि वत्थूनि लभिस्सामि, भविस्सन्ति वत्तारो — ‘आनन्दो दसबलेन लद्धं पणीतं चीवरं परिभुज्जति, पिण्डपातं परिभुज्जति, एकगन्धकुटियं वसति, एकतो निमन्तनं गच्छति, एतं लाभं लभन्तो तथागतं उपट्टाति, को एवं उपट्टहतो भारो’ति” इमे चत्तारो पटिक्खेपे याचि ।

चतस्सो आयाचना नाम — “सचे, भन्ते, भगवा मया गहितनिमन्तनं गमिस्सति, सचाहं तिरोरट्ठा तिरोजनपदा भगवन्तं दट्ठुं आगतं परिसं आगतक्खणे एव भगवन्तं दस्सेतुं लच्छामि, यदा मे कङ्खा उप्पज्जति, तस्मिंयेव खणे भगवन्तं उपसङ्कमितुं लच्छामि, यं भगवा मय्हं परम्मुखा धम्मं देसेति, तं आगन्त्वा मय्हं कथेस्सति, एवाहं भगवन्तं उपट्ठहिस्सामी”ति वत्वा — “कं पनेत्थ, आनन्द, आनिसंसं पस्ससी”ति वुत्ते — “इध, भन्ते, सद्धा कुलपुत्ता भगवतो ओकासं अलभन्ता मं एवं वदन्ति — ‘स्वे, भन्ते आनन्द, भगवता सद्धिं अम्हाकं घरे भिक्खं गणहेय्याथा’ति, सचे भन्ते भगवा तत्थ न गमिस्सति, इच्छितक्खणेयेव परिसं दस्सेतुं, कङ्खञ्च विनोदेतुं ओकासं न लच्छामि, भविस्सन्ति वत्तारो — ‘किं आनन्दो दसबलं उपट्ठाति, एत्तकम्पिस्स अनुगहं भगवा न करोती’ति । भगवतो च परम्मुखा मं पुच्छिस्सन्ति — ‘अयं, आवुसो आनन्द, गाथा, इदं सुत्तं, इदं जातकं, कथं देसितं’न्ति । सचाहं तं न सम्पादयिस्सामि, भविस्सन्ति वत्तारो — ‘एत्तकम्पि, आवुसो, न जानासि, कस्मा त्वं छाया विय भगवन्तं अविजहन्तो दीघरत्तं विचरसी’ति । तेनाहं परम्मुखा देसितस्सपि धम्मस्स पुन कथनं इच्छामी”ति इमा चतस्सो आयाचना याचि । भगवापिस्स अदासि ।

एवं इमे अट्ठ वरे गहेत्वा निबद्धपट्ठाको अहोसि । तस्सेव ठानन्तरस्सत्थाय कप्पसतसहस्सं पूरितानं पारमीनं फलं पापुणीति इमस्स निबद्धपट्ठाकभावं सन्थाय — “मय्हं, भिक्खवे, एतरहि आनन्दो भिक्खु उपट्ठाको अग्गुपट्ठाको”ति आह । अयं उपट्ठाकपरिच्छेदो नाम ।

१२. पितिपरिच्छेदो उत्तानत्थोयेव ।

विहारं पाविसीति कस्मा विहारं पाविसि? भगवा किर एत्तकं कथेत्वा चिन्तेसि — “न ताव मया सत्तन्नं बुद्धानं वंसो निरन्तरं मत्थकं पापेत्वा कथितो, अज्ज मयि पन विहारं पविट्ठे इमे भिक्खू भिय्योसो मत्ताय पुब्बेनिवासजाणं आरब्भ वण्णं कथयिस्सन्ति । अथाहं आगन्त्वा निरन्तरं बुद्धवंसं कथेत्वा मत्थकं पापेत्वा दस्सामी”ति भिक्खूनां कथावारस्स ओकासं दत्वा उट्ठायासना विहारं पाविसि ।

यज्जेतं भगवा तन्तिं कथेसि, तत्थ कप्पपरिच्छेदो, जातिपरिच्छेदो, गोत्तपरिच्छेदो, आयुपरिच्छेदो, बोधिपरिच्छेदो, सावकयुगपरिच्छेदो, सावकसन्निपातपरिच्छेदो, उपट्ठाकपरिच्छेदो, पितिपरिच्छेदोति नविमे वारा आगता, सम्बहुलवारो अनागतो, आनेत्वा पन दीपेतब्बो ।

सम्बहुलवारकथावण्णना

सब्बबोधिसत्तानज्झि एकस्मिं कुलवंसानुरूपे पुत्ते जाते निक्खमित्वा पब्बजितब्बन्ति अयमेव वंसो, अयं पवेणी । कस्मा? सब्बज्जुबोधिसत्तानज्झि मातुकुच्छिं ओक्कमनतो पट्ठाय पुब्बे वुत्तप्पकारानि अनेकानि पाटिहारियानि होन्ति, तत्र नेसं यदि नेव जातनगरं, न पिता, न माता, न भरिया, न पुत्तो पज्जायेय्य, “इमस्स नेव जातनगरं, न पिता, न भरिया, न पुत्तो पज्जायति, देवो वा सक्को वा मारो वा ब्रह्मा वा एस मज्जे, देवानज्च ईदिसं पाटिहारियं अनच्छरिय”न्ति मज्जमानो जनो नेव सोतब्बं, न सद्धातब्बं मज्जेय्य । ततो अभिसमयो न भवेय्य, अभिसमये असति निरत्थकोव बुद्धुप्पादो, अनिय्यानिकं सासनं होति । तस्मा सब्बबोधिसत्तानं — “एकस्मिं कुलवंसानुरूपे पुत्ते जाते निक्खमित्वा पब्बजितब्ब”न्ति अयमेव वंसो अयं पवेणी । तस्मा पुत्तादीनं वसेन सम्बहुलवारो आनेत्वा दीपेतब्बो ।

सम्बहुलपरिच्छेदवण्णना

तत्थ —

समवत्तक्खन्धो अतुलो, सुप्पबुद्धो च उत्तरो ।
सत्थवाहो विजितसेनो, राहुलो भवति सत्तमोति ॥

एते ताव सत्तन्नम्पि बोधिसत्तानं अनुक्कमेनेव सत्त पुत्ता वेदितब्बा ।

तत्थ राहुलभद्रे ताव जाते पण्णं आहरित्वा महापुरिसस्स हत्थे ठपयिंसु । अथस्स तावदेव सकलसरीरं खोभेत्वा पुत्तसिनेहो अट्ठासि । सो चिन्तेसि — “एकस्मिं ताव जाते एवरूपो पुत्तसिनेहो, परोसहस्सं किर मे पुत्ता भविस्सन्ति, तेसु एकेकस्मिं जाते इदं सिनेहबन्धनं एवं वड्ढन्तं दुब्भेज्जं भविस्सति, राहु जातो, बन्धनं जात”न्ति आह । तं दिवसमेव च रज्जं पहाय निक्खन्तो । एस नयो सब्बेसं पुत्तुप्पत्तियन्ति । अयं पुत्तपरिच्छेदो ।

सुतना सब्बकामा च, सुचित्ता अथ रोचिनी ।
रुचगगी सुनन्दा च, बिम्बा भवति सत्तमाति ॥

एता तेसं सत्तन्नम्पि पुत्तानं मातरो अहेसुं । बिम्बादेवी पन राहुलकुमारे जाते राहुलमाताति पज्जायित्थ । अयं भरियपरिच्छेदो ।

विपस्सी ककुसन्धोति इमे पन द्वे बोधिसत्ता पयुत्तआजज्जरथमारुह महाभिनिक्खमनं निक्खमिंसु । सिखी कोणागमनोति इमे द्वे हत्थिक्खन्धवरगता हुत्वा निक्खमिंसु । वेस्सभू सुवण्णसिविकाय निसीदित्वा निक्खमि । कस्सपो उपरिपासादे महातले निसिन्नोव आनापानचतुत्थज्झानं निब्बत्तेत्वा झाना उट्ठाय तं झानं पादकं कत्वा — “पासादो उगगन्त्वा बोधिमण्डे ओतरतू”ति अधिट्ठासि । पासादो आकासेन गन्त्वा बोधिमण्डे ओतरि । महापुरिसोपि ततो ओतरित्वा भूमियं ठत्वा — “पासादो यथाठानेयेव पतिट्ठातू”ति चिन्तेसि । सो यथाठाने पतिट्ठासि । महापुरिसोपि सत्त दिवसानि पधानमनुयुज्जित्वा बोधिपल्लङ्के निसीदित्वा सब्बज्जुतं पटिविज्झि । अम्हाकं पन बोधिसत्तो कण्टकं अस्सवरमारुह निक्खन्तोति । अयं यानपरिच्छेदो ।

विपस्सिस्स पन भगवतो योजनप्पमाणे पदेसे विहारो पतिट्ठासि, सिखिस्स तिगावुते, वेस्सभुस्स अट्ठयोजने, ककुसन्धस्स गावुते, कोणागमनस्स अट्ठगावुते, कस्सपस्स वीसतिउसभे । अम्हाकं भगवतो पकतिमानेन सोळसकरीसे, राजमानेन अट्ठकरीसे पदेसे विहारो पतिट्ठितोति । अयं विहारपरिच्छेदो ।

विपस्सिस्स पन भगवतो एकरतनायामा विदत्थिवित्थारा अट्ठङ्गुलुब्बेधा सुवण्णिट्ठका कारेत्वा चूळसेन छादेत्वा विहारट्ठानं किणिसु । सिखिस्स सुवण्णयट्ठिफालेहि छादेत्वा किणिसु । वेस्सभुस्स सुवण्णहत्थिपादानि कारेत्वा तेसं चूळसेन छादेत्वा किणिसु । ककुसन्धस्स वुत्तनयेनेव सुवण्णिट्ठकाहि छादेत्वा किणिसु । कोणागमनस्स वुत्तनयेनेव सुवण्णकच्छपेहि छादेत्वा किणिसु । कस्सपस्स सुवण्णकट्टीहियेव छादेत्वा किणिसु । अम्हाकं भगवतो सलक्खणानं कहापणानं चूळसेन छादेत्वा किणिसु । अयं विहारभूमिगहणधनपरिच्छेदो ।

तत्थ विपस्सिस्स भगवतो तथा भूमिं किणित्वा विहारं कत्वा दिन्नुपट्ठाको पुनब्बसुमित्तो नाम अहोसि, सिखिस्स सिरिवट्ठनो नाम, वेस्सभुस्स सोत्थियो नाम, ककुसन्धस्स अच्चुतो नाम, कोणागमनस्स उग्गो नाम, कस्सपस्स सुमनो

नाम, अम्हाकं भगवतो सुदत्तो नाम । सब्बे चेते गहपतिमहासाला सेट्ठिनो अहेसुन्ति । अयं उपट्ठाकपरिच्छेदो नाम ।

अपरानि चत्तारि अविजहितट्ठानानि नाम होन्ति । सब्बबुद्धानज्झि बोधिपल्लङ्को अविजहितो, एकस्मिंयेव ठाने होति । धम्मचक्कपवत्तनं इसिपतने मिंगदाये अविजहितमेव होति । देवोरोहनकाले सङ्कस्सनगरद्वारे पठमपदगण्ठिका अविजहिताव होति । जेतवने गन्धकुटिया चत्तारि मञ्चपादट्ठानानि अविजहितानेव होन्ति । विहारो पन खुट्ठकोपि महन्तोपि होति, विहारोपि न विजहितोयेव, नगरं पन विजहति । यदा नगरं पाचीनतो होति, तदा विहारो पच्छिमतो; यदा नगरं दक्खिणतो, तदा विहारो उत्तरतो । यदा नगरं पच्छिमतो, तदा विहारो पाचीनतो; यदा नगरं उत्तरतो, तदा विहारो दक्खिणतो । इदानि पन नगरं उत्तरतो, विहारो दक्खिणतो ।

सब्बबुद्धानञ्च आयुवेमत्तं, पमाणवेमत्तं, कुलवेमत्तं, पधानवेमत्तं, रस्मिवेमत्तन्ति पञ्च वेमत्तानि होन्ति । **आयुवेमत्तं** नाम केचि दीघायुका होन्ति, केचि अप्पायुका । तथा हि दीपङ्करस्स वस्ससतसहस्सं आयुप्पमाणं अहोसि, अम्हाकं भगवतो वस्ससतं आयुप्पमाणं ।

पमाणवेमत्तं नाम केचि दीघा होन्ति केचि रस्सा । तथा हि दीपङ्करो असीतिहत्थो अहोसि, सुमनो नवुतिहत्थो, अम्हाकं भगवा अट्ठारसहत्थो ।

कुलवेमत्तं नाम केचि खत्तियकुले निब्बत्तन्ति, केचि ब्राह्मणकुले । **पधानवेमत्तं** नाम केसज्जि पधानं इत्तरकालमेव होति, यथा कस्सपस्स भगवतो । केसज्जि अद्भिनियं, यथा अम्हाकं भगवतो ।

रस्मिवेमत्तं नाम मङ्गलस्स भगवतो सरीररस्मि दससहस्सिलोकधातुप्पमाणा अहोसि । अम्हाकं भगवतो समन्ता ब्याममत्ता । तत्र रस्मिवेमत्तं अज्झासयप्पटिबद्धं, यो यत्तकं इच्छति, तस्स तत्तकं सरीरप्पभा फरति । मङ्गलस्स पन निच्चम्पि दससहस्सिलोकधातुं फरतूति अज्झासयो अहोसि । पटिविद्धगुणेषु पन कस्सचि वेमत्तं नाम नत्थि ।

अपरं अम्हाकंयेव भगवतो सहजातपरिच्छेदञ्च नक्खत्तपरिच्छेदञ्च दीपेसुं । सब्बज्जुबोधिसत्तेन किर सद्धिं राहुलमाता, आनन्दत्थेरो, छन्नो, कण्टको, निधिकुम्भो, महाबोधि, काळुदायीति इमानि सत्त सहजातानि । महापुरिसो च उत्तरासाळहनक्खत्तेनेव मातुकुच्छिं ओक्कमि, महाभिनक्खमनं निक्खमि, धम्मचक्कं पवत्तेसि, यमकपाटिहारियं अकासि । विसाखानक्खत्तेन जातो च अभिसम्बुद्धो च परिनिब्बुतो च । माघनक्खत्तेनस्स सावकसन्निपातो च अहोसि, आयुसङ्खारोस्सज्जनञ्च, अस्सयुजनक्खत्तेन देवोरोहनन्ति एत्तकं आहरित्वा दीपेतब्बं । अयं सम्बहुलपरिच्छेदो नाम ।

१३. इदानि अथ खो तेसं भिक्खून्ति आदीसु ते भिक्खू — “आवुसो, पुब्बेनिवासस्स नाम अयं गति, यदिदं चुतितो पट्ठाय पटिसन्धिआरोहनं । यं पन इदं पटिसन्धितो पट्ठाय पच्छामुखं जाणं पेसेत्वा चुति गन्तब्बं, इदं अतिगरुकं । आकासे पदं दस्सेन्तो विय भगवा कथेसी”ति अतिविमहयजाता हुत्वा — “अच्छरियं, आवुसो,”ति आदीनि वत्वा पुन अपरम्पि कारणं दस्सेन्तो — “यत्र हि नाम तथागतो”ति आदिमाहंसु । तत्थ यत्र हि नामाति अच्छरियत्थे निपातो, यो नाम तथागतोति अत्थो । **छिन्नपपञ्चे**ति एत्थ पपञ्चा नाम तण्हा मानो दिट्ठीति इमे तयो किलेसा । **छिन्नवटुमे**ति एत्थ वटुमन्ति कुसलाकुसलकम्मवटुं वुच्चति । **परियादिन्नवट्टे**ति तस्सेव वेवचनं, परियादिन्नसब्बकम्मवट्टेति अत्थो । **सब्बदुक्खवीतिवत्ते**ति सब्बं विपाकवट्टसङ्घातं दुक्खं वीतिवत्ते । **अनुस्सरिस्सती**ति इदं यत्राति निपातवसेन अनागतवचनं, अत्थो पनेत्थ अतीतवसेन वेदितब्बो । भगवा हि ते बुद्धे अनुस्सरि, न इदानि अनुस्सरिस्सति । **एवंसीला**ति मग्गसीलेन

फलसीलेन लोकियलोकुत्तरसीलेन एवंसीला । **एवंधम्मा**ति एत्थ समाधिपक्खा धम्मा अधिप्पेता, मग्गसमाधिना फलसमाधिना लोकियलोकुत्तरसमाधिना, एवंसमाधयोति अत्थो । **एवंपज्जा**ति मग्गपज्जादिवसेनेव एवंपज्जा । **एवंविहारी**ति एत्थ पन हेट्ठा समाधिपक्खानं धम्मानं गहितत्ता विहारो गहितोव पुन कस्मा गहितमेव गण्हातीति चे; न इदं गहितमेव, इदञ्चि निरोधसमापत्तिदीपनत्थं वुत्तं । तस्मा एवं निरोधसमापत्तिविहारी ते भगवन्तो अहेसुन्ति एवमेत्थ अत्थो दट्ठब्बो ।

एवंविमुत्ताति एत्थ विक्खम्भनविमुत्ति, तदङ्गविमुत्ति, समुच्छेदविमुत्ति, पटिप्पस्सद्धिविमुत्ति, निस्सरणविमुत्तीति पञ्चविधा विमुत्ति । तत्थ अट्ठ समापत्तियो सयं विक्खम्भितेहि नीवरणादीहि विमुत्तत्ता **विक्खम्भनविमुत्ती**ति सङ्ख्यं गच्छन्ति । अनिच्चानुपस्सनादिका सत्तानुपस्सना सयं तस्स तस्स पच्चनीकङ्गवसेन परिच्चत्ताहि निच्चसज्जादीहि विमुत्तत्ता **तदङ्गविमुत्ती**ति सङ्ख्यं गच्छन्ति । चत्तारो अरियमग्गा सयं समुच्छिन्नेहि किलेसेहि विमुत्तत्ता **समुच्छेदविमुत्ती**ति सङ्ख्यं गच्छन्ति । चत्तारि सामज्जफलानि मग्गानुभावेन किलेसानं पटिप्पस्सद्धन्ते उप्पन्नत्ता **पटिप्पस्सद्धिविमुत्ती**ति सङ्ख्यं गच्छन्ति । निब्बानं सब्बकिलेसेहि निस्सटत्ता अपगतत्ता दूरे ठितत्ता **निस्सरणविमुत्ती**ति सङ्ख्यं गच्छति । इति इमासं पञ्चन्नं विमुत्तीनं वसेन — “एवं विमुत्ता”ति एत्थ अत्थो दट्ठब्बो ।

१४. पटिसल्लाना वुट्ठितोति एकीभावा वुट्ठितो ।

१६. “इतो सो, भिक्खवे”ति को अनुसन्धि? इदञ्चि सुत्तं — “तथागतस्सेवेसा, भिक्खवे, धम्मधातु सुप्पटिविद्धा”ति च “देवतापि तथागतस्स एतमत्थं आरोचेसु”न्ति च इमेहि द्वीहि पदेहि आबद्धं । तत्थ देवतारोचनपदं सुत्तन्तपरियोसाने देवचारिककोलाहलं दस्सेन्तो विचारेस्सति । धम्मधातुपदानुसन्धिवसेन पन अयं देसना आरद्धा । तत्थ **खत्तियो जातिया**तिआदीनि एकादसपदानि निदानकण्डे वुत्तनयेनेव वेदितब्बानि ।

बोधिसत्तधम्मतावण्णना

१७. अथ खो, भिक्खवे, विपस्सी बोधिसत्तोतिआदीसु पन **विपस्सी**ति तस्स नामं, तच्च खो विविधे अत्थे पस्सनकुसलताय लद्धं । **बोधिसत्तो**ति पण्डितसत्तो बुज्जनकसत्तो । बोधिसङ्घातेसु वा चतूसु मग्गेषु सत्तो आसत्तो लग्गमानसोति बोधिसत्तो । **सतो सम्पजानो**ति एत्थ **सतो**ति सतियेव । **सम्पजानो**ति जाणं । सतिं सूपट्ठितं कत्वा जाणेन परिच्छिन्दित्वा मातुकुच्छिं ओक्कमीति अत्थो । **ओक्कमी**ति इमिना चस्स ओक्कन्तभावो पाळियं दस्सितो, न ओक्कमनक्कमो । सो पन यस्मा अट्ठकथं आरूळ्हो, तस्मा एवं वेदितब्बो —

सब्बबोधिसत्ता हि समतिंस पारमियो पूरेत्वा, पञ्च महापरिच्चागे परिच्चजित्वा, जातत्थचरियलोकत्थचरियबुद्धचरियानं कोटिं पत्वा, वेस्सन्तरसदिसे ततिये अत्तभावे ठत्वा, सत्त महादानानि दत्वा, सत्तक्खत्तुं पथविं कम्पेत्वा, कालङ्कत्वा, दुतियचित्तवारे तुसितभवने निब्बत्तन्ति । विपस्सी बोधिसत्तोपि तथेव कत्वा तुसितपुरे निब्बत्तित्वा सट्ठिसत्तसहस्साधिका सत्तपज्जास वस्सकोटियो तत्थ अट्ठासि । अज्जदा पन दीघायुकदेवलोके निब्बत्ता बोधिसत्ता न यावतायुकं तिट्ठन्ति । कस्मा? तत्थ पारमीनं दुप्पूणीयत्ता । ते अधिमुत्तिकालकिरियं कत्वा मनुस्सपथेयेव निब्बत्तन्ति । पारमीनं पूरेन्तो पन यथा इदानि एकेन अत्तभावेन सब्बज्जुतं उपनेतुं सक्कोन्ति, एवं सब्बसो पूरितत्ता तदा विपस्सी बोधिसत्तो तत्थ यावतायुकं अट्ठासि ।

देवतानं पन — “मनुस्सानं गणनावसेन इदानी सत्तहि दिवसेहि चुति भविस्सती”ति पञ्च पुब्बनिमित्तानि उप्पज्जन्ति — माला मिलायन्ति, वत्थानि किलिस्सन्ति, कच्छेहि सेदा मुच्चन्ति, काये दुब्बणिण्यं ओक्कमति, देवो देवासने न सण्ठाति । तत्थ मालाति पटिसन्धिग्गहणदिवसे पिळन्धनमाला, ता किर सट्टिसतसहस्साधिका सत्तपण्णास वस्सकोटियो अमिलायित्वा तदा मिलायन्ति । वत्थेसुपि एसेव नयो । एत्तकं पन कालं देवानं नेव सीतं न उण्हं होति, तस्मिं काले सरीरा बिन्दुबिन्दुवसेन सेदा मुच्चन्ति । एत्तकञ्च कालं तेसं सरीरे खण्डिच्चपालिच्चादिवसेन विवण्णता न पज्जायति, देवधीता सोळसवस्सुद्देसिका विय खायन्ति, देवपुत्ता वीसतिवस्सुद्देसिका विय खायन्ति, मरणकाले पन तेसं किलन्तरूपो अत्तभावो होति । एत्तकञ्च तेसं कालं देवलोके उक्कण्ठिता नाम नत्थि, मरणकाले पन निस्ससन्ति विजम्भन्ति, सके आसने नाभिरमन्ति ।

इमानि पन पुब्बनिमित्तानि यथा लोके महापुज्जानं राजराजमहामत्तादीनंयेव उक्कापातभूमिचालचन्दग्गाहादीनि निमित्तानि पज्जायन्ति, न सब्बेसं; एवं महेसक्खदेवतानंयेव पज्जायन्ति, न सब्बेसं । यथा च मनुस्सेसु पुब्बनिमित्तानि नक्खत्तपाठकादयोव जानन्ति, न सब्बे; एवं तानिपि न सब्बदेवता जानन्ति, पण्डिता एव पन जानन्ति । तत्थ ये मन्देन कुसलकम्मेन निब्बत्ता देवपुत्ता, ते तेसु उप्पन्नेसु — “इदानी को जानाति, ‘कुहिं निब्बत्तेस्सामा’ति” भायन्ति । ये महापुज्जा, ते “अम्हेहि दिन्नं दानं, रक्खितं सीलं, भावितं भावनं आगम्म उपरि देवलोकेसु सम्पत्तिं अनुभविस्सामा”ति न भायन्ति । विपस्सी बोधिसत्तोपि तानि पुब्बनिमित्तानि दिस्वा “इदानी अनन्तरे अत्तभावे बुद्धो भविस्सामी”ति न भायति । अथस्स तेसु निमित्तेसु पातुभूतेसु दससहस्सचक्कवाळदेवता सन्निपतित्वा — “मारिस, तुम्हेहि दस पारमियो पूरेन्तेहि न सक्कसम्पत्तिं, न मारसम्पत्तिं, न ब्रह्मसम्पत्तिं, न चक्कवत्तिसम्पत्तिं पत्थेन्तेहि पूरिता, लोकनित्थरणत्थाय पन बुद्धत्तं पत्थयमानेहि पूरिता । सो वो, इदानी कालो, मारिस, बुद्धत्ताय, समयो, मारिस, बुद्धत्ताया”ति याचन्ति ।

अथ महासत्तो तासं देवतानं पटिज्जं अदत्ताव कालदीपदेसकुलजनेत्ति आयुपरिच्छेदवसेन पञ्चमहाविलोकनं नाम विलोकेसि । तत्थ “कालो नु खो, न कालो”ति पठमं कालं विलोकेसि । तत्थ वस्ससतसहस्सतो उद्धं वड्ढितआयुकालो कालो नाम न होति । कस्मा? तदा हि सत्तानं जातिजरामरणानि न पज्जायन्ति, बुद्धानञ्च धम्मदेसना नाम तिलक्खणमुत्ता नत्थि । ते तेसं — “अनिच्चं दुक्खमनत्ता”ति कथेन्तानं — “किं नामेतं कथेन्ती”ति नेव सोतुं, न सद्वहितुं मज्जन्ति, ततो अभिसमयो न होति, तस्मिं असति अनिय्यानिकं सासनं होति । तस्मा सो अकालो । वस्ससततो ऊनआयुकालोपि कालो न होति । कस्मा? तदा हि सत्ता उस्सन्नकिलेसा होन्ति, उस्सन्नकिलेसानञ्च दिन्नो ओवादो ओवादद्धाने न तिड्ढति, उदके दण्डराजि विय खिप्पं विगच्छति । तस्मा सोपि अकालोव । वस्ससतसहस्सतो पट्टाय हेट्ठा, वस्ससततो पट्टाय उद्धं आयुकालो कालो नाम, तदा च असीतिवस्ससहस्सायुका मनुस्सा । अथ महासत्तो — “निब्बत्तितब्बकालो”ति कालं पस्सि ।

ततो दीपं विलोकेन्तो सपरिवारे चत्तारो दीपे ओलोकेत्वा — “तीसु दीपेसु बुद्धा न निब्बत्तन्ति, जम्बुदीपेयेव निब्बत्तन्ती”ति दीपं पस्सि ।

ततो — “जम्बुदीपो नाम महा, दसयोजनसहस्सपरिमाणो, कतरस्मिं नु खो पदेसे बुद्धा निब्बत्तन्ती”ति देसं विलोकेन्तो मज्झिमदेसं पस्सि । मज्झिमदेसो नाम — “पुरत्थिमाय दिसाय गजङ्गलं नाम निगमो”ति आदिना (महाव० २५९) नयेन विनये वुत्तोव । सो आयामतो तीणि योजनसतानि, वित्थारतो अट्ठुत्थेय्यानि, परिकखेपतो नवयोजनसतानीति । एतस्मिं पदेसे बुद्धा पच्चेकबुद्धा अग्गसावका असीति महासावका चक्कवत्तिराजानो अञ्जे च महेसक्खा

खत्तियब्राह्मणगहपतिमहासाला उप्पज्जन्ति । इदञ्चेत्थ बन्धुमती नाम नगरं, तत्थ मया निब्बत्तितब्बन्ति निदुं अगमासि ।

ततो कुलं विलोकेन्तो — “बुद्धा नाम लोकसम्मते कुले निब्बत्तन्ति । इदानीं च खत्तियकुलं लोकसम्मतं, तत्थ निब्बत्तिस्सामि, बन्धुमा नाम मे राजा पिता भविस्सती”ति कुलं पस्सि ।

ततो मातरं विलोकेन्तो — “बुद्धमाता नाम लोला सुराधुत्ता न होति, कप्पसतसहस्सं पूरितपारमी, जातितो पट्टाय अखण्डपञ्चसीला होति, अयञ्च बन्धुमती नाम देवी ईदिसा, अयं मे माता भविस्सति, “कित्तकं पनस्सा आयू”ति आवज्जन्तो “दसन्नं मासानं उपरि सत्त दिवसानी”ति पस्सि ।

इति इमं पञ्चमहाविलोकनं विलोकेत्वा “कालो, मे मारिसा, बुद्धभावाया”ति देवतानं सङ्गहं करोन्तो पटिज्जं दत्त्वा — “गच्छथ, तुम्हे”ति ता देवता उय्योजेत्वा तुसितदेवताहि परिवुतो तुसितपुरे नन्दनवनं पाविसि । सब्बदेवल्लोकेसु हि नन्दनवनं अत्थियेव । तत्र नं देवता इतो चुतो सुगतिं गच्छाति पुब्बेकतकुसलकम्मोकासं सारयमाना विचरन्ति । सो एवं देवताहि कुसलं सारयमानाहि परिवुतो तत्थ विचरन्तोयेव चवि ।

एवं चुतो च ‘चवामी’ति जानाति, चुतिचित्तं न जानाति । पटिसन्धिं गहेत्वापि जानाति, पटिसन्धिचित्तमेव न जानाति । “इमस्मिं मे ठाने पटिसन्धिं गहिता”ति एवं पन जानाति । केचि पन थेरा — “आवज्जनपरियायो नाम लद्धं वट्ठति, दुतियततियचित्तवारे एव जानिस्सती”ति वदन्ति । तिपिटकमहासीवत्थेरो पन आह — “महासत्तानं पटिसन्धि न अज्जेसं पटिसन्धिसदिसा, कोटिप्पत्तं पन तेसं सतिसम्पज्जं । यस्मा पन तेनेव चित्तेन तं चित्तं जातुं न सक्का, तस्मा चुतिचित्तं न जानाति । चुतिक्खणेपि ‘चवामी’ति जानाति । पटिसन्धिचित्तं न जानाति । ‘असुकस्मिं मे ठाने पटिसन्धि गहिता’ति जानाति, तस्मिं काले दससहस्सिलोकधातु कम्पती”ति । एवं सतो सम्पजानो मातुकुच्छिं ओक्कमन्तो पन एकूनवीसतिया पटिसन्धिचित्तेसु मेत्तापुब्बभागस्स सोमनस्ससहगतजाणसम्पयुत्तअसङ्कारिककुसलचित्तस्स सदिसमहाविपाकचित्तेन पटिसन्धि गण्णिह । महासीवत्थेरो पन उपेक्खासहगतेनाति आह । यथा च अम्हाकं भगवा, एवं सोपि आसाळ्हीपुण्णमायं उत्तरासाळहनक्खत्तेनेव पटिसन्धिं अगहेसि ।

तदा किर पुरे पुण्णमाय सत्तमदिवसतो पट्टाय विगतसुरापानं मालागन्धादिविभूतिसम्पन्नं नक्खत्तकीळं अनुभवमाना बोधिसत्तमाता सत्तमे दिवसे पातो उट्ठाय गन्धोदकेन नहायित्वा सब्बालङ्कारविभूसिता वरभोजनं भुज्जित्वा उपोसथङ्गानि अधिट्ठाय सिरिगम्भं पविसित्वा सिरिसयने निपन्ना निदं ओक्कममाना इदं सुपिनं अदस — “चत्तारो किर नं महाराजानो सयनेनेव सद्धिं उक्खिपित्वा अनोत्तदहं नेत्वा नहापेत्वा दिब्बवत्थं निवासेत्वा दिब्बगन्धेहि विलिम्पेत्वा दिब्बपुष्फानि पिळ्ळित्वा, ततो अविदूरे रजतपब्बतो, तस्स अन्तो कनकविमानं अत्थि, तस्मिं पाचीनतो सीसं कत्वा निपज्जापेसुं । अथ बोधिसत्तो सेतवरवारणो हुत्वा ततो अविदूरे एको सुवण्णपब्बतो, तत्थ चरित्वा ततो ओरुय्ह रजतपब्बतं अभिरुहित्वा कनकविमानं पविसित्वा मातरं पदक्खिणं कत्वा दक्खिणपस्सं फालेत्वा कुच्छिं पविट्ठसदिसो अहोसि” ।

अथ पबुद्धा देवी तं सुपिनं रज्जो आरोचेसि । राजा विभाताय रत्तिया चतुसङ्गिमत्ते ब्राह्मणपामोक्खे पक्कोसापेत्वा हरितूपलित्ताय लाजादीहि कतमङ्गलसक्काराय भूमिया महारहानि आसनानि पज्जपेत्वा तत्थ निसिन्नानं ब्राह्मणानं सप्पिमधुसक्कराभिसङ्गत्तस्स वरपायासस्स सुवण्णरजतपातियो पूरेत्वा सुवण्णरजतपातीहेव पटिकुज्जित्वा अदासि, अज्जेहि च अहतवत्थकपिलगावीदानादीहि नेसं सन्तप्पेसि । अथ नेसं सब्बकामसन्तप्पितानं तं सुपिनं आरोचेत्वा — “किं

भविस्सती”ति पुच्छि । ब्राह्मणा आहंसु — “मा चिन्तयि, महाराज, देविया ते कुच्छिम्हि गब्भो पतिट्ठितो, सो च खो पुरिसगब्भो न इत्थिगब्भो, पुत्तो ते भविस्सति । सो सचे अगारं अज्झावसिस्सति, राजा भविस्सति चक्कवत्ती । सचे अगारा निक्खम्म पब्बजिस्सति, बुद्धो भविस्सति लोके विवट्ठच्छदो”ति । अयं ताव — “मातुकुच्छिं ओक्कमी”ति एत्थ वण्णनाक्कमो ।

अयमेत्थ धम्मताति अयं एत्थ मातुकुच्छिओक्कमने धम्मता, अयं सभावो, अयं नियामोति वुत्तं होति । **नियामो** च नामेस कम्मनियामो, उतुनियामो, बीजनियामो, चित्तनियामो, धम्मनियामोति पञ्चविधो (ध० स० अट्ठ० ४९८) ।

तत्थ कुसलस्स इट्ठविपाकदानं, अकुसलस्स अनिट्ठविपाकदानन्ति अयं **कम्मनियामो** । तस्स दीपनत्थं — “न अन्तलिक्खे”ति (खु० पा० १२७) गाथाय वत्थूनि वत्तब्बानि । अपिच एका किर इत्थी सामिकेन सद्धिं भण्डित्वा उब्बन्धित्वा मरितुकामा रज्जुपासे गीवं पवेसेसि । अज्जतरो पुरिसो वासिं निसेन्तो तं इत्थिकम्मं दिस्वा रज्जुं छिन्दितुकामो — “मा भायि, मा भायी”ति तं समस्सासेन्तो उपधावि । रज्जु आसीविसो हुत्वा अट्ठासि । सो भीतो पलायि । इतरा तत्थेव मरि । एवमादीनि चेत्थ वत्थूनि दस्सेतब्बानि ।

तेसु तेसु जनपदेसु तस्मिं तस्मिं काले एकप्पहारेनेव रुक्खानं पुप्फफलगहणादीनि, वातस्स वायनं अवायनं, आतपस्स तिक्खता मन्दता, देवस्स वस्सनं अवस्सनं, पदुमानं दिवा विकसनं रत्तिं मिलायनन्ति एवमादि **उतुनियामो** ।

यं पनेतं सालिबीजतो सालिफलमेव, मधुरतो मधुरसंयेव, तित्ततो तित्तरसंयेव फलं होति, अयं **बीजनियामो** ।

पुरिमा पुरिमा चित्तचेतसिका धम्मा पच्छिमानं पच्छिमानं चित्तचेतसिकानं धम्मानं उपनिस्सयपच्चयेन पच्चयोति एवं यदेतं चक्खुविज्जाणादीनं अनन्तरा सम्पटिच्छनादीनं निब्बत्तनं, अयं **चित्तनियामो** ।

या पनेसा बोधिसत्तानं मातुकुच्छिओक्कमनादीसु दससहस्सिलोकधातुकम्पनादीनं पवत्ति, अयं **धम्मनियामो** नाम । तेसु इध धम्मनियामो अधिप्पेतो । तस्मा तमेवत्थं दस्सेन्तो **धम्मता एसा भिक्खवेति** आदिमाह ।

१८. तत्थ **कुच्छिं ओक्कमतीति** एत्थ कुच्छिं ओक्कन्तो होतीति अयमेवत्थो । ओक्कन्ते हि तस्मिं एवं होति, न ओक्कममाने । **अप्पमाणोति** वुट्ठिप्पमाणो, विपुलोति अत्थो । **उळारोति** तस्सेव वेवचनं । उळारानि उळारानि खादनीयानि खादन्तीति आदीसु (म० नि० १.३९९) हि मधुरं उळारन्ति वुत्तं । उळाराय खलु भवं वच्छायनो समणं गोतमं पसंसाय पसंसतीति आदीसु (म० नि० १.२८८) सेट्ठं उळारन्ति वुत्तं । इध पन विपुलं अधिप्पेतं । **देवानं देवानुभावन्ति** एत्थ देवानं अयमानुभावो निवत्थवत्थस्स पभा द्वादसयोजनानि फरति, तथा सरीरस्स, तथा अलङ्कारस्स, तथा विमानस्स, तं अतिक्कमित्वाति अत्थो ।

लोकन्तरिकाति तिण्णं तिण्णं चक्कवाळानं अन्तरा एकेको लोकन्तरिको होति, तिण्णं सकटचक्कानं वा तिण्णं पत्तानं वा अज्जमज्जं आहच्च ठपितानं मज्जे ओकासो विय । सो पन लोकन्तरिकनिरयो परिमाणतो अट्ठयोजनसहस्सो होति । **अघाति** निच्चविवटा । **असंवुत्ताति** हेट्ठापि अप्पतिट्ठा । **अन्धकाराति** तमभूता । **अन्धकारतिमिसाति** चक्खुविज्जाणुप्पत्तिनिवारणतो अन्धभावकरणतिमिसेन समन्नागता । तत्थ किर चक्खुविज्जाणं न जायति । **एवंमहिद्धिकाति** चन्दिमसूरिया किर एकप्पहारेनेव तीसु दीपेसु पज्जायन्ति, एवं महिद्धिका । एकेकाय दिसाय नव नव

योजनसतसहस्सानि अन्धकारं विधमित्वा आलोकं दस्सेन्ति, **एवंमहानुभावा । आभाय नानुभोन्तीति** अत्तनो पभाय नप्पहोन्ति । ते किर चक्कवाळपब्बतस्स वेमज्जेन विचरन्ति, चक्कवाळपब्बतञ्च अतिक्कम्म लोकन्तरिकनिरया । तस्मा ते तत्थ आभाय नप्पहोन्ति ।

येपि तत्थ सत्ताति येपि तस्मिं लोकन्तरिकमहानिरये सत्ता उप्पन्ना । किं पन कम्मं कत्वा तत्थ उप्पज्जन्तीति । भारियं दारुणं मातापितूनं धम्मिकसमणब्राह्मणानञ्च उपरि अपराधं, अञ्जञ्च दिवसे दिवसे पाणवधादिसाहसिककम्मं कत्वा उप्पज्जन्ति, तम्बपण्णिदीपे अभयचोरनागचोरादयो विय । तेसं अत्तभावो तिगावुतिको होति, वग्गुलीनं विय दीघनखा होन्ति । ते रुक्खे वग्गुलियो विय नखेहि चक्कवाळपब्बते लग्गन्ति । यदा संसप्पन्ता अञ्जमञ्जस्स हत्थपासं गता होन्ति, अथ “भक्खो नो लद्धो”ति मज्जमाना तत्थ वावटा विपरिवत्तित्वा लोकसन्धारकउदके पतन्ति, वाते पहरन्तेपि मधुकफलानि विय छिज्जित्वा उदके पतन्ति, पतितमत्ताव अच्चन्तखारे उदके पिट्ठपिण्डि विय विलीयन्ति ।

अज्जेपि किर भो सन्ति सत्ताति भो यथा मयं महादुक्खं अनुभवाम, एवं अज्जे किर सत्तापि इमं दुक्खमनुभवनत्थाय इधूपपन्नाति तं दिवसं पस्सन्ति । अयं पन ओभासो एकयागुपानमत्तम्पि न तिट्ठति, अच्छरासङ्घाटमत्तमेव विज्जोभासो विय निच्छरित्वा — “किं इदं”न्ति भणन्तानयेव अन्तरधायति । **सङ्कम्पतीति** समन्ततो कम्पति । इतरद्वयं पुरिमपदस्सेव वेवचनं । पुन **अप्पमाणो चाति**आदि निगमनत्थं वुत्तं ।

१९. चत्तारो नं देवपुत्ता चातुद्दिसं रक्खाय उपगच्छन्तीति एत्थ चत्तारोति चतुन्नं महाराजानं वसेन वुत्तं । दससहस्सचक्कवाळेसु पन चत्तारो चत्तारो कत्वा चत्तालीससहस्सानि होन्ति । तत्थ इमस्मिं चक्कवाळे महाराजानो खग्गहत्था बोधिसत्तस्स आरक्खत्थाय उपगन्त्वा सिरिगम्भं पविट्ठा, इतरे गम्भद्वारतो पट्टाय अवरुद्धके पंसुपिसाचकादियक्खगणे पटिक्कमापेत्वा याव चक्कवाळा आरक्खं गण्हिंसु ।

किमत्थाय पनायं रक्खा? ननु पटिसन्धिक्खणे कललकालतो पट्टाय सचेपि कोटिसतसहस्समारा कोटिसतसहस्ससिनेरुं उक्खिपित्वा बोधिसत्तस्स वा बोधिसत्तमातुया वा अन्तरायकरणत्थं आगच्छेय्युं, सब्बे अन्तराव अन्तरधायेय्युं । वुत्तम्पि चेतं भगवता रुहिरुप्पादवत्थुस्मिं — “अट्टानमेतं, भिक्खवे, अनवकासो, यं परुपक्कमेन तथागतं जीविता वोरोपेय्य । अनुपक्कमेन, भिक्खवे, तथागता परिनिब्बायन्ति । गच्छथ, तुम्हे भिक्खवे, यथाविहारं, अरक्खिया, भिक्खवे तथागता”ति (चूळव० ३४१) । एवमेव, तेन परुपक्कमेन न तेसं जीवितन्तरायो अत्थि, सन्ति खो पन अमनुस्सा विरूपा दुद्दसिका भेरवरूपा मिगपक्खिनो, येसं रूपं वा दिस्वा सद्दं वा सुत्वा बोधिसत्तमातु भयं वा सन्तासो वा उप्पज्जेय्य, तेसं निवारणत्थाय रक्खं अग्गहेसुं । अपिच बोधिसत्तस्स पुज्जतेजेन सज्जातगारवा अत्तनो गारवचोदितापि ते एवमकंसु ।

किं पन ते अन्तो गम्भं पविसित्वा ठिता चत्तारो महाराजानो बोधिसत्तस्स मातुया अत्तानं दस्सेन्ति, न दस्सेन्तीति? नहानमण्डनभोजनादिसरीरकिच्चकाले न दस्सेन्ति, सिरिगम्भं पविसित्वा वरसयने निपन्नकाले पन दस्सेन्ति । तत्थ किञ्चापि अमनुस्सदस्सनं नाम मनुस्सानं सप्पटिभयं होति, बोधिसत्तस्स माता पन अत्तनो चेव पुत्तस्स च पुज्जानुभावेन ते दिस्वा न भायति, पकतिअन्तेपुरपालकेसु विय अस्सा एतेसु चित्तं उप्पज्जति ।

२०. पकतिया सीलवतीति सभावेनेव सीलसम्पन्ना । अनुप्पन्ने किर बुद्धे मनुस्सा तापसपरिब्बाजकानं सन्तिके वन्दित्वा उक्कुटिकं निसीदित्वा सीलं गण्हन्ति । बोधिसत्तमातापि कालदेविलस्स इसिनो सन्तिके सीलं गण्हाति । बोधिसत्ते पन कुच्छिगते अज्जस्स पादमूले निसीदितुं नाम न सक्का, समानासने निसीदित्वा गहितसीलम्पि आवज्जनकरणमत्तं

होति । तस्मा सयमेव सीलं अगगहेसीति वृत्तं होति ।

२१. पुरिसेसूति बोधिसत्तस्स पितरं आदिं कत्वा केसुचि मनुस्सेसु पुरिसाधिप्पायचित्तं नुप्पज्जति । बोधिसत्तमातुरुपं पन कुसला सिप्पिका पोत्थकम्मादीसुपि कातुं न सक्कोन्ति । तं दिस्वा पुरिसस्स रागो नुप्पज्जतीति न सक्का वत्तुं, सचे पन तं रत्तचित्तो उपसङ्गमितुकामो होति, पादा न वहन्ति, दिब्बसङ्खलिका विय बज्झन्ति । तस्मा “अनतिक्कमनीया”ति आदि वृत्तं ।

२२. पञ्चन्नं कामगुणानन्ति पुब्बे कामगुणूपसज्जितन्ति इमिना पुरिसाधिप्पायवसेन वत्थुपटिक्खेपो कतो, इध आरम्मणप्पटिलाभो दस्सितो । तदा किर देविया एवरूपो पुत्तो कुच्छिं उपपन्नोति सुत्वा समन्ततो राजानो महग्घआभरणतूरियादिवसेन पञ्चद्वारारम्मणवत्थुभूतं पण्णाकारं पेसेन्ति । बोधिसत्तस्स च बोधिसत्तमातु च कतकम्मस्स उस्सन्नत्ता लाभसक्कारस्स पमाणपरिच्छेदो नत्थि ।

२३. अकिलन्तकायाति यथा अज्जा इत्थियो गब्भभारेन किलमन्ति हत्थपादा उद्धुमाततादीनि पापुणन्ति, एवं तस्सा कोचि किलमथो नाहोसि । **तिरोकुच्छिगतन्ति** अन्तोकुच्छिगतं । **पस्सतीति** कललादिकालं अतिक्कमित्त्वा सज्जातअङ्गपच्चङ्गअहीनिन्द्रियभावं उपगतंयेव पस्सति । किमत्थं पस्सति? सुखवासत्थंयेव । यथेव हि माता पुत्तेन सद्धि निपन्ना वा निसिन्ना वा — “हत्थं वास्स पादं वा ओलम्बन्तं उक्खिपित्वा सण्ठपेस्सामी”ति सुखवासत्थं पुत्तं ओलोकेति, एवं बोधिसत्तमातापि यं तं मातु उट्टानगमनपरिवत्तननिसज्जादीसु उण्हसीतलोणिकतित्तककटुकाहारअज्झोहरणकालेसु च गब्भस्स दुक्खं उप्पज्जति, “अत्थि नु खो मे तं पुत्तस्सा”ति सुखवासत्थं ओलोकयमाना पल्लङ्कं आभुजित्वा निसिन्नं बोधिसत्तं पस्सति । यथा हि अज्जे अन्तोकुच्छिगता पक्कासयं अवत्थरित्वा आमासयं उक्खिपित्वा उदरपटलं पिड्डितो कत्वा पिड्डिकण्डकं निस्साय उक्कुटिकं द्वीसु मुट्ठीसु हनुकं ठपेत्वा देवे वस्सन्ते रुक्खसुसिरे मक्कटा विय निसीदन्ति, न एवं बोधिसत्तो, बोधिसत्तो पन पिड्डिकण्डकं पिड्डितो कत्वा धम्मासने धम्मकथिको विय पल्लङ्कं आभुजित्वा पुरत्थाभिमुखो निसीदति । पुब्बेकतकम्मं पनस्सा वत्थुं सोधेति, सुद्धे वत्थुम्हि सुखुमच्छविलक्खणं निब्बत्तति । अथ नं कुच्छित्तचो पटिच्छादेतुं न सक्कोति, ओलोकेन्तिया बहिठितो विय पज्जायति । तमत्थं उपमाय विभावेन्तो भगवा **सेव्यथापीति** आदिमाह । बोधिसत्तो पन अन्तोकुच्छिगतो मातरं न पस्सति । न हि अन्तोकुच्छियं चक्खुविज्जाणं उप्पज्जति ।

२४. कालङ्करोतीति न विजातभावपच्चया, आयुपरिक्खयेनेव । बोधिसत्तेन वसितट्टानज्झि चेतियकुटिसदिसं होति, अज्जेसं अपरिभोगारहं, न च सक्का बोधिसत्तमातरं अपनेत्वा अज्जं अगगमहेसिट्टाने ठपेतुन्ति तत्तकंयेव बोधिसत्तमातु आयुप्पमाणं होति, तस्मा तदा कालङ्करोति । कतरस्मिं पन वये कालं करोतीति? मज्झिमवये । पठमवयस्मिज्झि सत्तानं अत्तभावे छन्दरागो बलवा होति, तेन तदा सज्जातगब्भा इत्थी गब्भं अनुरक्खितुं न सक्कोति, गब्भो बह्वाबाधो होति । मज्झिमवयस्स पन द्वे कोट्टासे अतिक्कम्म ततिये कोट्टासे वत्थु विसदं होति, विसदे वत्थुम्हि निब्बत्तदारका अरोगा होन्ति, तस्मा बोधिसत्तमातापि पठमवये सम्पत्तिं अनुभवित्वा मज्झिमवयस्स ततिये कोट्टासे विजायित्वा कालं करोतीति अयमेत्थ धम्मता ।

२५. नव वा दस वाति एत्थ वा सट्ठस्स विकप्पनवसेन सत्त वा अट्ठ वा एकादस वा द्वादस वाति एवमादीनं सङ्गहो वेदितब्बो । तत्थ सत्तमासजातो जीवति, सीतुण्हक्खमो पन न होति । अट्ठमासजातो न जीवति, अवसेसा जीवन्ति ।

२७. देवा पठमं पटिग्गण्हन्तीति खीणासवा सुद्धावासब्रह्मानो पटिग्गण्हन्ति । कथं पटिग्गण्हन्ति? “सूतिवेसं

गण्हित्वा”ति एके । तं पन पटिक्खित्वा इदं वुत्तं — ‘तदा बोधिसत्तमाता सुवण्णखचितं वत्थं निवासेत्वा मच्छक्खिसदिसं दुकूलपटं याव पादन्ता पारुपित्वा अट्ठासि । अथस्सा सल्लहुकगम्भवुद्धानं अहोसि, धमकरणतो उदकनिकखमनसदिसं । अथ ते पकतिब्रह्मवेसेनेव उपसङ्कमित्वा पठमं सुवण्णजालेन पटिग्गहेसुं । तेसं हत्थतो चत्तारो महाराजानो अजिनप्पवेणिया पटिग्गहेसुं । ततो मनुस्सा दुकूलचुम्बटकेन पटिग्गहेसुं । तेन वुत्तं — “देवा पठमं पटिग्गहन्ति, पच्छा मनुस्सा”ति ।

२८. चत्तारो नं देवपुत्ताति चत्तारो महाराजानो । पटिग्गहेत्वाति अजिनप्पवेणिया पटिग्गहेत्वा । महेसक्खोति महातेजो महायसो लक्खणसम्पन्नो ।

२९. विसदोव निक्खमतीति यथा अज्जे सत्ता योनिमग्गे लग्गन्ता भग्गविभग्गा निक्खमन्ति, न एवं निक्खमति, अलग्गो हुत्वा निक्खमतीति अत्थो उदेनाति उदकेन । **केनचि असुचिनाति** यथा अज्जे सत्ता कम्मजवातेहि उद्धंपादा अधोसिरा योनिमग्गे पक्खित्ता सतपोरिसं नरकपपातं पतन्ता विय, ताळच्छिद्देन निक्कट्टियमाना हत्थी विय महादुक्खं अनुभवन्ता नानाअसुचिमक्खिताव निक्खमन्ति, न एवं बोधिसत्तो । बोधिसत्तज्झि कम्मजवाता उद्धंपादं अधोसिरं कातुं न सक्कोन्ति । सो धम्मासनतो ओतरन्तो धम्मकथिको विय, निस्सेणितो ओतरन्तो पुरिसो विय च द्वे हत्थे च द्वे पादे च पसारेत्वा ठितकोव मातुकुच्छिसम्भवेन केनचि असुचिना अमक्खितोव निक्खमति ।

उदकस्स धाराति उदकवट्टियो । तासु सीता सुवण्णकटाहे पतति उण्हा रजतकटाहे । इदञ्च पथवितले केनचि असुचिना असम्मिस्सं तेसं पानीयपरिभोजनीयउदकञ्चेव अज्जेहि असाधारणं कीळाउदकञ्च दस्सेतुं वुत्तं, अज्जस्स पन सुवण्णरजतघटेहि आहरियमानउदकस्स चेव हंसवत्तकादिपोक्खरणीगतस्स च उदकस्स परिच्छेदो नत्थि ।

३१. सम्पतिजातोति मुहुत्तजातो । पाळियं पन मातुकुच्छितो निक्खन्तमतो विय दस्सितो, न एवं दट्ठब्बं । निक्खन्तमत्तज्झि नं पठमं ब्रह्मानो सुवण्णजालेन पटिग्गण्हिंसु, तेसं हत्थतो चत्तारो महाराजानो अजिनप्पवेणिया, तेसं हत्थतो मनुस्सा दुकूलचुम्बटकेन । मनुस्सानं हत्थतो मुच्चित्वा पथवियं पतिट्ठितो । **सेतम्हि छत्ते अनुधारियमानेति** दिब्बसेतच्छत्ते अनुधारियमानम्हि । एत्थ च छत्तस्स परिवारानि खग्गादीनि पञ्च राजककुधभण्डानिपि आगतानेव । पाळियं पन राजगमने राजा विय छत्तमेव वुत्तं । तेसु छत्तमेव पज्जायति, न छत्तग्गाहको । तथा खग्गतालवण्टमोरहत्थकवाळबीजनीउण्हीसमत्तायेव पज्जायन्ति, न तेसं गाहका । सब्बानि किर तानि अदिस्समानरूपा देवता गण्हिंसु । वुत्तञ्चेतं —

“अनेकसाखञ्च सहस्समण्डलं,
छत्तं मरू धारयुमन्तलिक्खे ।
सुवण्णदण्डा विपतन्ति चामरा,
न दिस्सरे चामरछत्तगाहका”ति ॥ (सु० नि० ६९३) ।

सब्बा च दिसाति इदं सत्तपदवीतिहारूपरि ठितस्स विय सब्बदिसानुविलोकनं वुत्तं, न खो पनेवं दट्ठब्बं । महासत्तो हि मनुस्सानं हत्थतो मुच्चित्वा पठवियं पतिट्ठितो पुरत्थिमं दिसं ओलोकेसि । अनेकानि चक्कवाळसहस्सानि एकङ्गणानि अहेसुं । तत्थ देवमनुस्सा गन्धमालादीहि पूजयमाना — “महापुरिस, इध तुम्हेहि सदिसोपि नत्थि, कुतो उत्तरितरो”ति आहंसु । एवं चतस्सो दिसा, चतस्सो अनुदिसा, हेट्ठा, उपरीति दस दिसा अनुविलोकेत्वा अत्तना सदिसं अदिस्वा — “अयं

उत्तरा दिसा”ति उत्तराभिमुखो सत्तपदवीतिहारेन अगमासीति एवमेत्थ अत्थो वेदितब्बो । आसभिन्ति उत्तमं । अग्गोति गुणेहि सब्बपठमो । इतरानि द्वे पदानि एतस्सेव वेवचनानि । अयमन्तिमा जाति, नत्थि दानि पुनब्भवोति पदद्वयेन इमस्मिं अत्तभावे पत्तब्बं अरहत्तं व्याकासि ।

एत्थ च समेहि पादेहि पथविया पतिट्ठानं चतुरिद्विपादपटिलाभस्स पुब्बनिमित्तं, उत्तराभिमुखभावो महाजनं अज्झोत्थरित्वा अभिभवित्वा गमनस्स पुब्बनिमित्तं, सत्तपदगमनं सत्तबोज्झङ्गरतनपटिलाभस्स पुब्बनिमित्तं, दिब्बसेतच्छतधारणं विमुत्तिवरच्छतपटिलाभस्स पुब्बनिमित्तं, पञ्चराजककुधभण्डानं पटिलाभो पञ्चहि विमुत्तीहि विमुच्चनस्स पुब्बनिमित्तं, सब्बदिसानुविलोकनं अनावरणजाणपटिलाभस्स पुब्बनिमित्तं, आसभिवाचाभासनं अप्पटिवत्तियधम्मचक्कप्पवत्तनस्स पुब्बनिमित्तं, “अयमन्तिमा जाती”ति सीहनादो अनुपादिसेसाय निब्बानधातुया परिनिब्बानस्स पुब्बनिमित्तन्ति वेदितब्बं । इमे वारा पाळियं आगता, सम्बहुलवारो पन नागतो, आहरित्वा दीपेतब्बो ।

महापुरिसस्स हि जातदिवसे दससहस्सिलोकधातु कम्पि । दससहस्सिलोकधातुमिह देवता एकचक्कवाळे सन्निपत्तिं सु । पठमं देवा पटिग्गणिंसु, पच्छा मनुस्सा । तन्तिबद्धा वीणा चम्मबद्धा भेरियो च केनचि अवादिता सयमेव वज्जिंसु । मनुस्सानं अन्दुबन्धनादीनि खण्डाखण्डं छिज्जिंसु । सब्बरोगा वूपसमिंसु, अम्बिलेन धोततम्बमलं विय विगच्छिंसु । जच्चन्धा रूपानि पस्सिंसु । जच्चबधिरा सद्दं सुणिंसु । पीठसप्पी जवसम्पन्ना अहेसुं । जातिजळानम्पि एळमूगानं सति पतिट्ठासि । विदेसपक्खन्दा नावा सुपट्टनं पापुणिंसु । आकासट्टकभूमट्टकरतनानि सकतेजोभासितानि अहेसुं । वेरिनो मेत्तचित्तं पटिलभिंसु । अवीचिमिह अग्नि निब्बायि । लोकन्तरेसु आलोको उदपादि । नदीसु जलं नप्पवत्तति । महासमुद्रे मधुरसं उदकं अहोसि । वातो न वायि । आकासपब्बतरुक्खगता सकुणा भस्सित्वा पथविगता अहेसुं । चन्दो अतिविरोचि । सूरियो न उण्हो, न सीतलो, निम्मलो उतुसम्पन्नो अहोसि । देवता अत्तनो अत्तनो विमानद्वारे ठत्वा अप्पोटनसेळनचेलुक्खेपादीहि महाकीळकं कीळिंसु । चातुद्वीपिकमहामेघो वस्सि । महाजनं नेव खुदा न पिपासा पीळेसि । द्वारकवाटानि सयमेव विवरिंसु । पुप्फूपगफलूपगा रुक्खा पुप्फफलानि गणिंसु । दससहस्सिलोकधातु एकद्धजमाला अहोसि ।

तत्रापि दससहस्सिलोकधातुकम्पो सब्बज्जुतजाणपटिलाभस्स पुब्बनिमित्तं । देवतानं एकचक्कवाळे सन्निपातो धम्मचक्कप्पवत्तनकाले एकप्पहारेनेव सन्निपत्तित्वा धम्मं पटिग्गणहनस्स पुब्बनिमित्तं । पठमं देवतानं पटिग्गहणं चतुन्नं रूपावचरज्झानानं पटिलाभस्स पुब्बनिमित्तं । पच्छा मनुस्सानं पटिग्गहणं चतुन्नं अरूपावचरज्झानानं पटिलाभस्स पुब्बनिमित्तं । तन्तिबद्धवीणानं सयं वज्जनं अनुपुब्बविहारपटिलाभस्स पुब्बनिमित्तं । चम्मबद्धभेरीनं वज्जनं महतिया धम्मभेरिया अनुस्सावनस्स पुब्बनिमित्तं । अन्दुबन्धनादीनं छेदो अस्मिमानसमुच्छेदस्स पुब्बनिमित्तं । महाजनस्स रोगविगमो चतुसच्चपटिलाभस्स पुब्बनिमित्तं । जच्चन्धानं रूपदस्सनं दिब्बचक्खुपटिलाभस्स पुब्बनिमित्तं । बधिरानं सद्दस्सवनं दिब्बसोतधातुपटिलाभस्स पुब्बनिमित्तं । पीठसप्पीनं जवसम्पदा चतुरिद्विपादपटिलाभस्स पुब्बनिमित्तं । जळानं सतिपतिट्ठानं चतुसतिपट्टानपटिलाभस्स पुब्बनिमित्तं । विदेसपक्खन्दानावानं सुपट्टनसम्पापुणनं चतुपटिसम्भिदाधिगमस्स पुब्बनिमित्तं । रतनानं सकतेजोभासितत्तं यं लोकस्स धम्मोभासं दस्सेस्सति, तस्स पुब्बनिमित्तं ।

वेरीनं मेत्तचित्तपटिलाभो चतुब्रह्मविहारपटिलाभस्स पुब्बनिमित्तं । अवीचिमिह अग्निनिब्बायनं एकादसअग्निनिब्बायनस्स पुब्बनिमित्तं । लोकन्तरिकालोको अविज्जन्धकारं विधमित्वा जाणालोकदस्सनस्स पुब्बनिमित्तं । महासमुदस्स मधुरता निब्बानरसेन एकरसभावस्स पुब्बनिमित्तं । वातस्स अवायनं द्वासट्ठिदिट्ठिगतभिन्दनस्स

पुब्बनिमित्तं । सकुणानं पथविगमनं महाजनस्स ओवादं सुत्वा पाणेहि सरणगमनस्स पुब्बनिमित्तं । चन्दस्स अतिविरोचनं बहुजनकन्तताय पुब्बनिमित्तं । सूरियस्स उण्हसीतविवज्जनउतुसुखता कायिकचेतसिकसुखप्पत्तिया पुब्बनिमित्तं । देवतानं विमानद्वारेसु ठत्वा अप्फोटनादीहि कीळनं बुद्धभावं पत्वा उदानं उदानस्स पुब्बनिमित्तं । चातुदीपिकमहामेघवस्सनं महतो धम्ममेघवस्सनस्स पुब्बनिमित्तं । खुदापीळनस्स अभावो कायगतासतिअमतपटिलाभस्स पुब्बनिमित्तं । पिपासापीळनस्स अभावो विमुत्तिसुखेन सुखितभावस्स पुब्बनिमित्तं । द्वारकवाटानं सयमेव विवरणं अट्टङ्गिकमग्गद्वारविवरणस्स पुब्बनिमित्तं । रुक्खानं पुप्फफलग्गहणं विमुत्तिपुप्फेहि पुप्फितस्स च सामज्जफलभारभरितभावस्स च पुब्बनिमित्तं । दससहस्सिलोकधातुया एकद्धजमालिता अरियद्धजमालमालिताय पुब्बनिमित्तन्ति वेदितब्बं । अयं सम्बहुलवारो नाम ।

एत्थ पञ्चं पुच्छन्ति — “यदा महापुरिसो पथवियं पतिट्ठित्वा उत्तराभिमुखो पदसा गन्त्वा आसंभिं वाचं अभसि, तदा किं पथविया गतो, उदाहु आकासेन; दिस्समानो गतो, उदाहु अदिस्समानो; अचेलको गतो, उदाहु अलङ्कतपटियत्तो; दहरो हुत्वा गतो, उदाहु महल्लको; पच्छापि किं तादिसोव अहोसि, उदाहु पुन बालदारको”ति? अयं पन पञ्चो हेट्ठालोहपासादे समुट्ठितो तिपिटकचूळाभयत्थेरेन विस्सज्जितोव । थेरो किर एत्थ नियतिपुब्बेकतकम्मइस्सरनिम्मानवादवसेन तं तं बहुं वत्वा अवसाने एवं व्याकरि — “महापुरिसो पथविया गतो, महाजनस्स पन आकासेन गच्छन्तो विय अहोसि । दिस्समानो गतो, महाजनस्स पन अदिस्समानो विय अहोसि । अचेलको गतो, महाजनस्स पन अलङ्कतपटियत्तो विय उपट्ठासि । दहरोव गतो, महाजनस्स पन सोळसवस्सुद्धेसिको विय अहोसि । पच्छा पन बालदारकोव अहोसि, न तादिसो”ति । परिसा चस्स — “बुद्धेन विय हुत्वा भो थेरेन पञ्चो कथितो”ति अत्तमना अहोसि । लोकन्तरिकवारो वुत्तनयो एव ।

इमा च पन आदितो पट्टाय कथिता सब्बधम्मता सब्बबोधिसत्तानं होन्तीति वेदितब्बा ।

द्वत्तिसमहापुरिसलक्खणवण्णना

३३. अदस खोति दुकूलचुम्बटके निपज्जापेत्वा आनीतं अदस । महापुरिसस्साति जातिगोत्तकुलपदेसादिवसेन महन्तस्स पुरिसस्स । द्वे गतियोति द्वे निट्ठा, द्वे निप्फत्तियो । अयज्झि गतिसद्वो — “पञ्च खो इमा, सारिपुत्त, गतियो”ति (म० नि० १.१५३) एत्थ निरयादिभेदाय सत्तेहि गन्तब्बगतिया वत्तति । “इमेसं खो अहं भिक्खून् सीलवन्तानं कल्याणधम्मानं नेव जानामि आगतिं वा गतिं वा”ति (म० नि० १.५०८) एत्थ अज्झासये । “निब्बानं अरहतो गती”ति (परि० ३३९) एत्थ पटिस्सरणे । “अपि च त्याहं ब्रह्मे गतिञ्च पजानामि, जुतिञ्च पजानामि एवंमहिद्धिको बको ब्रह्मा”ति (म० नि० १.५०३) एत्थ निप्फत्तियं वत्तति । स्वायमिधापि निप्फत्तियं वत्ततीति वेदितब्बो । अनज्जाति अज्जा गति निप्फत्ति नाम नत्थि ।

धम्मिकोति दसकुसलधम्मसमन्नागतो अगतिगमनविरहितो । धम्मराजाति इदं पुरिमपदस्सेव वेवचनं । धम्मेन वा लद्धरज्जत्ता धम्मराजा । चातुरन्तोति पुरत्थिमसमुद्दादीनं चतुन्नं समुद्धानं वसेन चतुरन्ताय पथविया इस्सरो । विजितावीति विजितसङ्गामो । जनपदो अस्मिं थावरियं थिरभावं पत्तोति जनपदत्थावरियप्पत्तो । चण्डस्स हि रज्जो बलिदण्डादीहि लोकं पीळयतो मनुस्सा मज्झिमजनपदं छट्ठेत्वा पब्बतसमुद्दतीरादीनि निस्साय पच्चन्ते वासं कप्पेन्ति । अतिमुदुकस्स रज्जो चोरेहि साहसिकधनविलोपपीळिता मनुस्सा पच्चन्तं पहाय जनपदमज्झे वासं कप्पेन्ति, इति एवरूपे राजिनि जनपदो थिरभावं न पापुणाति । इमस्मिं पन कुमारे रज्जं कारयमाने एतस्स जनपदो पासाणपिट्ठियं ठपेत्वा अयोपट्टेन परिकिखत्तो विय थिरो भविस्सतीति दस्सेन्तो — “जनपदत्थावरियप्पत्तो”ति आहंसु ।

सत्तरतनसमन्नागतोति एत्थ रतिजननद्वेन रतनं। अपिच —

“चित्तीकतं महग्घञ्च, अतुलं दुल्लभदस्सनं।

अनोमसत्तपरिभोगं, रतनं तेन वुच्चति” ॥

चक्करतनस्स च निब्बत्तकालतो पट्टाय अज्जं देवद्वानं नाम न होति, सब्बे गन्धपुष्पादीहि तस्सेव पूजञ्च अभिवादनादीनि च करोन्तीति चित्तीकतद्वेन रतनं। चक्करतनस्स च एत्तकं नाम धनं अग्घतीति अग्घो नत्थि, इति महग्घद्वेनापि रतनं। चक्करतनञ्च अज्जेहि लोके विज्जमानरतनेहि असदिसन्ति अतुलद्वेनापि रतनं। यस्मा च पन यस्मिं कप्पे बुद्धा उप्पज्जन्ति, तस्मिंयेव चक्कवत्तिनो उप्पज्जन्ति, बुद्धा च कदाचि करहचि उप्पज्जन्ति, तस्मा दुल्लभदस्सनद्वेनापि रतनं। तदेतं जातिरूपकुलइस्सरियादीहि अनोमस्स उळारसत्तस्सेव उप्पज्जति, न अज्जस्साति अनोमसत्तपरिभोगद्वेनापि रतनं। यथा चक्करतनं, एवं सेसानिपीति। इमेहि सत्तहि रतनेहि परिवारभावेन चेव सब्बभोगूपकरणभावेन च समन्नागतोति सत्तरतनसमन्नागतो।

इदानीं तेसं सरूपतो दस्सनत्थं **तस्सिमानि**तिआदि वुत्तं। तत्थ **चक्करतनन्ति**आदीसु अयं सङ्खेपाधिप्पायो — द्वेसहस्सदीपपरिवारानं चतुन्नं महादीपानं सिरिविभवं गहेत्वा दातुं समत्थं चक्करतनं पातुभवति। तथा पुरेभत्तमेव सागरपरियन्तं पथविं अनुसंयायनसमत्थं वेहासङ्गमं **हत्थिरतनं**, तादिसमेव **अस्सरतनं**, चतुरङ्गसमन्नागते अन्धकारे योजनप्पमाणं अन्धकारं विधमित्वा आलोकदस्सनसमत्थं **मणिरतनं**, छब्बिधदोसविवज्जितं मनापचारि **इत्थिरतनं**, योजनप्पमाणे अन्तोपथविगतं निधिं दस्सनसमत्थं **गहपतिरतनं**, अगमहेसिया कुच्छिम्हि निब्बत्तित्वा सकलरज्जमनुसासनसमत्थं जेट्टपुत्तसङ्घातं **परिणायकरतनं** पातुभवति।

परोसहस्सन्ति अतिरेकसहस्सं। **सूरा**ति अभीरुका। **वीरङ्गरूपा**ति वीरानं अङ्गं वीरङ्गं, वीरियस्सेतं नामं, वीरङ्गं रूपमेतेसन्ति वीरङ्गरूपा, वीरियजातिका वीरियसभावा वीरियमया अकिलासुनो अहेसुं। दिवसम्पि युज्जन्ता न किलमन्तीति वुत्तं होति। **सागरपरियन्तन्ति** चक्कवाळपब्बतं सीमं कत्वा ठितसमुद्दपरियन्तं। **अदण्डेना**ति ये कतापराधे सत्ते सतम्पि सहस्सम्पि गणहन्ति, ते धनदण्डेन रज्जं कारेन्ति। ये छेज्जभेज्जं अनुसासन्ति, ते सत्थदण्डेन। अयं पन दुविधम्पि दण्डं पहाय अदण्डेन अज्झावसति। **असत्थेना**ति ये एकतोधारादिना सत्थेन परं विहेसन्ति, ते सत्थेन रज्जं कारेन्ति नाम। अयं पन सत्थेन खुद्दमक्खिकायपि पिवनमत्तं लोहितं कस्सचि अनुप्पादेत्वा धम्मेनेव — “एहि खो महाराजा”ति एवं पटिराजूहि सम्पटिच्छितागमनो वुत्तप्पकारं पथविं अभिविजिनित्वा अज्झावसति, अभिभवित्वा सामी हुत्वा वसतीति अत्थो।

एवं एकं निष्फत्तिं कथेत्वा दुतियं कथेतुं **सचे खो पना**तिआदि वुत्तं। तत्थ रागदोसमोहमानदिट्टिकिलेसतण्हासङ्घातं छदनं आवरणं विवटं विवटंसितं विवटकं एतेनाति **विवटच्छदो**। “विवटच्छदा”तिपि पाठो, अयमेव अत्थो।

३५. एवं दुतियं निष्फत्तिं कथेत्वा तासं निमित्तभूतानि लक्खणानि दस्सेतुं **अयज्झि, देव, कुमारो**तिआदि वुत्तं। तत्थ **सुप्पतिट्ठितपादो**ति यथा अज्जेसं भूमियं पादं ठपेन्तानं अगगपादतलं वा पण्हि वा पस्सं वा पठमं फुसति, वेमज्जे वा पन छिदं होति, उक्खिपन्तानं अगगतलादीसु एककोट्टासोव पठमं उट्ठहति, न एवमस्स। अस्स पन सुवण्णपादुकतलमिव एकप्पहारेनेव सकलं पादतलं भूमिं फुसति, एकप्पहारेनेव भूमितो उट्ठहति। तस्मा अयं सुप्पतिट्ठितपादो।

चक्कानीति द्वीसु पादतलेसु द्वे चक्कानि, तेसं अरा च नेमि च नाभि च पाळियं वुत्ताव । **सब्बाकारपरिपूरानीति** इमिना पन अयं विसेसो वेदितब्बो, तेसं किर चक्कानं पादतलस्स मज्झे नाभि दिस्सति, नाभिपरिच्छिन्ना वट्टलेखा दिस्सति, नाभिमुखपरिखेपपट्टो दिस्सति, पनाळिमुखं दिस्सति, अरा दिस्सन्ति, अरेसु वट्टिलेखा दिस्सन्ति, नेमिमणिका दिस्सन्ति । इदं ताव पाळियं आगतमेव । सम्बहुलवारो पन अनागतो, सो एवं दट्टब्बो — सत्ति, सिरिवच्छो, नन्दि, सोवत्तिको, वटंसको, वट्टमानकं, मच्छयुगळं, भदपीठं, अङ्कुसको, पासादो, तोरणं, सेतच्छत्तं, खग्गो, तालवण्टं, मोरहत्थको, वाळबीजनी, उण्हीसं, मणि, पत्तो, सुमनदामं, नीलुप्पलं, रत्तुप्पलं, सेतुप्पलं, पदुमं, पुण्डरीकं, पुण्णघटो, पुण्णपाति, समुद्धो, चक्कवाळो, हिमवा, सिनेरु, चन्दिमसूरिया, नक्खत्तानि, चत्तारो महादीपा, द्विपरित्तिदीपसहस्सानि, अन्तमसो चक्कवत्तिरज्जो परिसं उपादाय सब्बो चक्कलक्खणस्सेव परिवारो ।

आयतपण्णीति दीघपण्हि, परिपुण्णपण्णीति अत्थो । यथा हि अज्जेसं अग्गपादो दीघो होति, पण्हिमत्थके जङ्घा पतिट्ठाति, पण्हिं तच्छेत्वा ठपिता विय होति, न एवं महापुरिसस्स । महापुरिसस्स पन चतूसु कोट्टासेसु द्वे कोट्टासा अग्गपादो होति, ततिये कोट्टासे जङ्घा पतिट्ठाति, चतुत्थकोट्टासे आरग्गेन वट्टेत्वा ठपिता विय रत्तकम्बलगण्डुकसदिसा पण्हि होति ।

दीघङ्गुलीति यथा अज्जेसं काचि अङ्गुलियो दीघा होन्ति, काचि रस्सा, न एवं महापुरिसस्स । महापुरिसस्स पन मक्कटस्सेव दीघा हत्थपादङ्गुलियो मूले थूला, अनुपुब्बेन गन्त्वा अग्गे तनुका, नित्यासतेलेन मद्धित्वा वट्टितहरितालवट्टिसदिसा होन्ति । तेन वुत्तं — “दीघङ्गुली”ति ।

मुदुतलुनहत्थपादोति सप्पिमण्डे ओसारेत्वा ठपितं सतवारविहतकप्पासपटलं विय मुदु । यथा च इदानीं जातमत्तस्स, एवं वुट्ठकालेपि मुदुतलुनायेव भविस्सन्ति, मुदुतलुना हत्थपादा एतस्साति मुदुतलुनहत्थपादो ।

जालहत्थपादोति न चम्मेन पटिबद्धअङ्गुलन्तरो । एदिसो हि फणहत्थको पुरिसदोसेन उपहतो पब्बज्जं न पटिलभति । महापुरिसस्स पन चतस्सो हत्थङ्गुलियो पञ्चपि पादङ्गुलियो एकप्पमाणा होन्ति, तासं एकप्पमाणताय यवलक्खणं अज्जमज्जं पटिविज्झित्वा तिट्ठति । अथस्स हत्थपादा कुसलेन वट्ठकिना योजितजालवातपानसदिसा होन्ति । तेन वुत्तं — “जालहत्थपादो”ति ।

उद्धं पतिट्ठितगोप्फकत्ता उस्सङ्गा पादा अस्साति **उस्सङ्गपादो** । अज्जेसज्झि पिट्ठिपादे गोप्फका होन्ति, तेन तेसं पादा आणिबद्धा विय बद्धा होन्ति, न यथासुखं परिवट्टन्ति, गच्छन्तानं पादतलानिपि न दिस्सन्ति । महापुरिसस्स पन आरुहित्वा उपरि गोप्फका पतिट्ठहन्ति, तेनस्स नाभितो पट्टाय उपरिमकायो नावाय ठपितसुवण्णपटिमा विय निच्चलो होति, अधोकायोव इज्जति, सुखेन पादा परिवट्टन्ति, पुरतोपि पच्छतोपि उभयपस्सेसुपि ठत्वा पस्सन्तानं पादतलानि पञ्जायन्ति, न हत्थीनं विय पच्छतोयेव ।

एणिजङ्घोति एणिमिगसदिसजङ्घो मंसुस्सदेन परिपुण्णजङ्घो, न एकतो बद्धपिण्डिकमंसो, समन्ततो समसण्ठितेन मंसेन परिक्खित्ताहि सुवट्टिताहि सालिगब्भयवगब्भसदिसाहि जङ्घाहि समन्नागतोति अत्थो ।

अनोनमन्तोति अनमन्तो, एतेनस्स अखुज्जअवामनभावो दीपितो । अवसेसजना हि खुज्जा वा होन्ति वामना वा । खुज्जानं उपरिमकायो अपरिपुण्णो होति, वामनानं हेट्ठिमकायो । ते अपरिपुण्णकायत्ता न सक्कोन्ति अनोनमन्ता जण्णुकानि परिमज्जितुं । महापुरिसो पन परिपुण्णउभयकायत्ता सक्कोति ।

कोसोहितवत्थगुहोति उसभवारणादीनं विय सुवण्णपदुमकणिकसदिसेहि कोसेहि ओहितं पटिच्छन्नं वत्थगुहं अस्साति कोसोहितवत्थगुहो । **वत्थगुहन्ति** वत्थेन गुहितब्बं अङ्गजातं वुच्चति ।

सुवण्णवण्णोति जातिहिङ्गुलकेन मज्जित्वा दीपिदाठाय घंसित्वा गेरुकपरिकम्पं कत्वा ठपितघनसुवण्णरूपसदिसोति अत्थो । एतेनस्स घनसिनिद्धसण्हसरीरतं दस्सेत्वा छविवण्णदस्सनत्थं **कञ्चनसन्निभत्तचो**ति वुत्तं । पुरिमस्स वा वेवचनमेतं ।

रजोजल्लन्ति रजो वा मलं वा । **न उपलिम्पती**ति न लग्गति पदुमपलासतो उदकबिन्दु विय विवट्ठति । हत्थधोवनादीनि पन उतुग्गहणत्थाय चेव दायकानं पुञ्जफलत्थाय च बुद्धा करोन्ति, वत्तसीसेनापि च करोन्तियेव । सेनासनं पविसन्तेन हि भिक्खुना पादे धोवित्वा पविसितब्बन्ति वुत्तमेतं ।

उद्धग्गलोमोति आवट्ठपरियोसाने उद्धग्गानि हुत्वा मुखसोभं उल्लोकयमानानि विय ठितानि लोमानि अस्साति उद्धग्गलोमो ।

ब्रह्मजुगत्तोति ब्रह्मा विय उजुगत्तो, उजुमेव उगगतदीघसरीरो भविस्सति । येभ्य्येन हि सत्ता खन्धे कटियं जाणूसूति तीसु ठानेसु नमन्ति, ते कटियं नमन्ता पच्छतो नमन्ति, इतरेसु द्वीसु ठानेसु पुरतो । दीघसरीरा पन एके पस्सवङ्का होन्ति, एके मुखं उन्नमेत्वा नक्खत्तानि गणयन्ता विय चरन्ति, एके अप्पमंसलोहिता सूलसदिसा होन्ति, एके पुरतो पब्भारा होन्ति, पवेधमाना गच्छन्ति । अयं पन उजुमेव उगगन्त्वा दीघप्पमाणो देवनगरे उस्सितसुवण्णतोरणं विय भविस्सतीति दीपेत्ति । यथा चेतं, एवं यं यं जातमत्तस्स सब्बसो अपरिपुण्णं महापुरिसलक्खणं होति, तं तं आयतिं तथाभावितं सन्धाय वुत्तन्ति वेदितब्बं ।

सत्तुस्सदोति द्वे हत्थपिट्ठियो द्वे पादपिट्ठियो द्वे अंसकूटानि खन्धोति इमेसु सत्तसु ठानेसु परिपुण्णो मंसुस्सदो अस्साति सत्तुस्सदो । अज्जेसं पन हत्थपादपिट्ठादीसु सिराजालं पज्जायति, अंसकूटखन्धेसु अट्ठिकोटियो । ते मनुस्सा पेता विय खायन्ति, न तथा महापुरिसो, महापुरिसो पन सत्तसु ठानेसु परिपुण्णमंसुस्सदत्ता निगूळ्हसिराजालेहि हत्थपिट्ठादीहि वट्ठेत्वा सुट्ठपितसुवण्णाळिङ्गसदिसेन खन्धेन सिलारूपकं विय खायति, चित्तकम्मरूपकं विय च खायति ।

सीहस्स पुब्बद्धं विय कायो अस्साति **सीहपुब्बद्धकायो** । सीहस्स हि पुरत्थिमकायोव परिपुण्णो होति, पच्छिमकायो अपरिपुण्णो । महापुरिसस्स पन सीहस्स पुब्बद्धकायो विय सब्बो कायो परिपुण्णो । सोपि सीहस्सेव तत्थ तत्थ विनतुन्नतादिवसेन दुस्सण्ठितविसण्ठितो न होति, दीघयुत्तद्धाने पन दीघो, रस्सथूलकिसपुथुलानुवट्ठितयुत्तद्धानेसु तथाविधोव होति । वुत्तज्हेतं भगवता —

“मनापियेव खो, भिक्खवे, कम्मविपाके पच्चुपट्ठिते येहि अङ्गेहि दीघेहि सोभति, तानि अङ्गानि दीघानि सण्ठन्ति । येहि अङ्गेहि रस्सेहि सोभति, तानि अङ्गानि रस्सानि सण्ठन्ति । येहि अङ्गेहि थूलेहि सोभति, तानि अङ्गानि थूलानि सण्ठन्ति । येहि अङ्गेहि किसेहि सोभति, तानि अङ्गानि किसानि सण्ठन्ति । येहि अङ्गेहि पुथुलेहि सोभति, तानि अङ्गानि पुथुलानि सण्ठन्ति । येहि अङ्गेहि वट्ठेहि सोभति, तानि अङ्गानि वट्ठानि सण्ठन्ती”ति ।

इति नानाचित्तेन पुञ्जचित्तेन चित्तितो दसहि पारमीहि सज्जितो महापुरिसस्स अत्तभावो, लोके सब्बसिप्पिनो वा

सब्बइद्धिमन्तो वा पतिरूपकम्पि कातुं न सक्कोन्ति ।

चितन्तरंसोति अन्तरंसं वुच्चति द्विन्नं कोट्टानं अन्तरं, तं चितं परिपुण्णं अन्तरंसं अस्साति चितन्तरंसो । अज्जेसज्हि तं ठानं निन्नं होति, द्वे पिट्टिकोट्टा पाटियेक्का पज्जायन्ति । महापुरिसस्स पन कटितो पट्टाय मंसपटलं याव खन्धा उग्गम्म समुस्सितसुवण्णफलकं विय पिट्ठिं छादेत्वा पतिट्ठितं ।

निग्रोधपरिमण्डलोति निग्रोधो विय परिमण्डलो । यथा पज्जासहत्थताय वा सतहत्थताय वा समक्खन्धसाखो निग्रोधो दीघतोपि वित्थारतोपि एकप्पमाणोव होति, एवं कायतोपि ब्यामतोपि एकप्पमाणो । यथा अज्जेसं कायो दीघो वा होति ब्यामो वा, न एवं विसमप्पमाणोति अत्थो । तेनेव **यावतक्वस्स कायो**तिआदि वुत्तं । तत्थ यावतको अस्साति **यावतक्वस्स** ।

समवट्टक्खन्धोति समवट्टितक्खन्धो । यथा एके कोज्जा विय च बका विय च वराहा विय च दीघगला वङ्कगला पुथुलगला च होन्ति, कथनकाले सिराजालं पज्जायति, मन्दो सरो निक्खमति, न एवं महापुरिसस्स । महापुरिसस्स पन सुवट्टितसुवण्णाळिङ्गसदिसो खन्धो होति, कथनकाले सिराजालं न पज्जायति, मेघस्स विय गज्जितो सरो महा होति ।

रसगगसगीति एत्थ रसं गसन्ति हरन्तीति रसगगसा । रसहरणीनमेतं अधिवचनं, ता अग्गा अस्साति रसगगसगी । महापुरिसस्स किर सत्तरसहरणीसहस्सानि उद्धग्गानि हुत्वा गीवायमेव पटिमुक्कानि । तिलफलमत्तोपि आहारो जिह्मगे ठपितो सब्बकायं अनुफरति । तेनेव महापधानं पदहन्तस्स एकतण्डुलादीहिपि कळाययूसपसतमत्तेनापि कायस्स यापनं अहोसि । अज्जेसं पन तथा अभावा न सकलं कायं ओजा फरति । तेन ते बह्वाबाधा होन्ति ।

सीहस्सेव हनु अस्साति **सीहहनु** । तत्थ सीहस्स हेट्ठिमहनुमेव परिपुण्णं होति, न उपरिमं । महापुरिसस्स पन सीहस्स हेट्ठिमं विय द्वेपि परिपुण्णानि द्वादसिया पक्खस्स चन्दसदिसानि होन्ति । अथ नेमित्तका हनुकपरियन्तं ओलोकेन्ताव इमेसु हनुकेसु हेट्ठिमे वीसति उपरिमे वीसतीति चत्तालीसदन्ता समा अविरळा पतिट्ठिहस्सन्तीति सल्लक्खेत्वा **अयज्हि देव, कुमारो चत्तालीसदन्तो** होतीतिआदिमाहंसु । तत्रायमत्थो, अज्जेसज्हि परिपुण्णदन्तानम्पि द्वत्तिस दन्ता होन्ति । इमस्स पन चत्तालीसं भविस्सन्ति । अज्जेसज्ज केचि दन्ता उच्चा, केचि नीचाति विसमा होन्ति, इमस्स पन अयपट्टकेन छिन्नसङ्घपटलं विय समा भविस्सन्ति । अज्जेसं कुम्भिलानं विय दन्ता विरळा होन्ति, मच्छमंसानि खादन्तानं दन्तन्तरं पूरेन्ति । इमस्स पन कनकफलकायं समुस्सितवजिरपन्ति विय अविरळा तूलिकाय दस्सितपरिच्छेदा विय दन्ता भविस्सन्ति । अज्जेसज्ज पूतिदन्ता उट्ठहन्ति । तेन काचि दाठा काळापि विवण्णापि होन्ति । अयं पन सुट्ठु सुक्कदाठो ओसधितारकम्पि अतिक्कम्म विरोचमानाय पभाय समन्नागतदाठो भविस्सति ।

पहूतजिह्वोति पुथुलजिह्वो । अज्जेसं जिह्वा थूलापि होन्ति किंसापि रस्सापि थद्धापि विसमापि, महापुरिसस्स पन जिह्वा मुदु दीघा पुथुला वण्णसम्पन्ना होति । सो हि एतं लक्खणं परियेसितुं आगतानं कङ्खाविनोदनत्थं मुदुकत्ता तं जिह्वं कथिनसूचिं विय वट्टेत्वा उभो नासिकसोतानि परामसति, दीघत्ता उभो कण्णसोतानि परामसति, पुथुलत्ता केसन्तपरियोसानं केवलम्पि नलाटं पटिच्छादेति । एवमस्स मुदुदीघपुथुलभावं पकासेन्तो तेसं कङ्खं विनोदेति । एवं तिलक्खणसम्पन्नं जिह्वं सन्धाय “पहूतजिह्वो”ति वुत्तं ।

ब्रह्मस्सरोति अज्जे छिन्नस्सरापि भिन्नस्सरापि काकस्सरापि होन्ति, अयं पन महाब्रह्मनो सरसदिसेन सरेन

समन्नागतो भविस्सति, महाब्रह्मनो हि पित्तसेम्हेहि अपलिबुद्धत्ता सरो विसदो होति । महापुरिसेनापि कतकम्मं तस्स वत्थुं सोधेति । वत्थुनो सुद्धत्ता नाभितो पट्टाय समुद्धन्तो सरो विसदो अट्ठङ्गसमन्नागतोव समुट्ठाति । करवीको विय भणतीति **करवीकभाणी**, मत्तकरवीकरुतमञ्जुघोसोति अत्थो ।

अभिनीलनेत्तोति न सकलनीलनेत्तो, नीलयुत्तट्टाने पनस्स उमापुप्फसदिसेन अतिविसुद्धेन नीलवण्णेन समन्नागतानि नेत्तानि होन्ति, पीतयुत्तट्टाने कणिकारपुप्फसदिसेन पीतवण्णेन, लोहितयुत्तट्टाने बन्धुजीवकपुप्फसदिसेन लोहितवण्णेन, सेतयुत्तट्टाने ओसधितारकसदिसेन सेतवण्णेन, काळयुत्तट्टाने अट्ठारिडुकसदिसेन काळवण्णेन समन्नागतानि । सुवण्णविमाने उग्घाटितमणिसीहपञ्जरसदिसानि खायन्ति ।

गोपखुमोति एत्थ पखुमन्ति सकलचक्खुभण्डं अधिपेतं, तं काळवच्छकस्स बहलधातुकं होति, रत्तवच्छकस्स विप्पसन्नं, तंमुहुत्तजाततरुणरत्तवच्छकसदिसचक्खुभण्डोति अत्थो । अञ्जेसज्झि चक्खुभण्डा अपरिपुण्णा होन्ति, हत्थिमूसिकादीनं अक्खिसदिसेहि विनिगतेहिपि गम्भीरेहिपि अक्खीहि समन्नागता होन्ति । महापुरिस्स पन धोवित्वा मज्जित्वा ठपितमणिगुळिका विय मुदुसिनिद्धनीलसुखुमपखुमाचितानि अक्खीनि ।

उण्णाति उण्णलोमं । **भमुकन्तरे**ति द्विन्नं भमुकानं वेमज्झे नासिकमत्थकेयेव जाता, उगन्त्वा पन नलाटवेमज्झे जाता । **ओदाता**ति परिसुद्धा, ओसधितारकसमानवण्णा । **मुदू**ति सप्पिमण्डे ओसारेत्वा ठपितसतवारविहतकप्पासपटलसदिसा । **तूलसन्निभा**ति सिम्बलितूललतातूलसमाना, अयमस्स ओदातताय उपमा । सा पनेसा कोटियं गहेत्वा आकड्डियमाना उपट्टबाहुप्पमाणा होति, विस्सट्ठा दक्खिणावट्टवसेन आवट्टित्वा उद्धग्गा हुत्वा सन्तिट्ठति । सुवण्णफलकमज्झे ठपितरजतपुब्बुळकं विय, सुवण्णघटतो निक्खममाना खीरधारा विय, अरुणप्पभारज्जिते गगनप्पदेसे ओसधितारका विय च अतिमनोहराय सिरिया विरोचति ।

उण्हीससीसोति इदं परिपुण्णनलाटतज्ज परिपुण्णसीसतं चाति द्वे अत्थवसे पटिच्च वुत्तं । महापुरिस्स हि दक्खिणकण्णचूळिकतो पट्टाय मंसपटलं उट्ठित्वा सकलनलाटं छादयमानं पूरयमानं गन्त्वा वामकण्णचूळिकायं पतिट्ठितं, तं रज्जो बन्धुण्हीसपट्टो विय विरोचति । महापुरिस्स किर इमं लक्खणं दिस्वा राजूनं उण्हीसपट्टं अकंसु । अयं ताव एको अत्थो । अञ्जे पन जना अपरिपुण्णसीसा होन्ति, केचि कपिसीसा, केचि फलसीसा, केचि अट्ठिसीसा, केचि हत्थिसीसा, केचि तुम्बसीसा, केचि पम्भारसीसा । महापुरिस्स पन आरग्गेन वट्टेत्वा ठपितं विय सुपरिपुण्णं उदकपुब्बुळसदिसं सीसं होति । तत्थ पुरिमनये उण्हीसवेठितसीसो वियाति उण्हीससीसो । दुतियनये उण्हीसं विय सब्बत्थ परिमण्डलसीसोति उण्हीससीसो ।

विपस्सीसमज्जावण्णना

३७. सब्बकामेहीति इदं लक्खणानि परिग्गणहापेत्वा पच्छा कतं विय वुत्तं, न पनेवं दट्ठब्बं । पठमज्झि ते नेमित्तके सन्तप्पेत्वा पच्छा लक्खणपरिग्गणहनं कतन्ति वेदितब्बं । तस्स वित्थारो गम्भोक्कन्तियं वुत्तोयेव । **पायेन्ती**ति थज्जं पायेन्ति । तस्स किर निदोसेन मधुरेन खीरेन समन्नागता सट्ठि धातियो उपट्ठापेसि, तथा सेसापि तेसु तेसु कम्मेसु कुसला सट्ठिसट्ठियेव । तासं पेसनकारके सट्ठि पुरिसे, तस्स तस्स कताकतभावं सल्लक्खणे सट्ठि अमच्चे उपट्ठापेसि । एवं चत्तारि सट्ठियो इत्थीनं, द्वे सट्ठियो पुरिसानन्ति छ सट्ठियो उपट्ठकानयेव अहेसुं । **सेतच्छत्तन्ति** दिब्बसेतच्छत्तं । कुलदत्तियं पन सिरिगम्भेयेव तिट्ठति । **मा नं सीतं** वातिआदीसु मा अभिभवीति अत्थो वेदितब्बो । **स्वास्सुदन्ति** सो अस्सुदं । **अङ्गेनेव**

अङ्कन्ति अञ्जस्स बाहुनाव अञ्जस्स बाहुं । अञ्जस्स च अंसकूटेनेव अञ्जस्स अंसकूटं । परिहरियतीति नीयति, सम्पापियतीति अत्थो ।

३८. मञ्जुस्सरोति अखरस्सरो । **वग्गुस्सरोति** छेकनिपुणस्सरो । **मधुरस्सरोति** सातस्सरो । **पेमनियस्सरोति** पेमजनकस्सरो । तत्रिदं करवीकानं मधुरस्सरताय — करवीकसकुणे किर मधुररसं अम्बपक्कं मुखतुण्डकेन पहरित्वा पग्घरितरसं पिवित्वा पक्खेन तालं दत्वा विकूजमाने चतुप्पदा मत्ता विय लळितुं आरभन्ति । गोचरपसुतापि चतुप्पदा मुखगतानि तिणानि छुट्टेत्वा तं सद्दं सुणन्ति । वाळमिगा खुद्दकमिगे अनुबन्धमाना उक्खित्तं पादं अनिक्खिपित्वाव तिट्ठन्ति । अनुबद्धमिगा च मरणभयं जहित्वा तिट्ठन्ति । आकासे पक्खन्दा पक्खिनोपि पक्खे पसारेत्वा तं सद्दं सुणमानाव तिट्ठन्ति । उदके मच्छापि कण्णपटलं पप्फोटेत्वा तं सद्दं सुणमानाव तिट्ठन्ति । एवं मधुरस्सरा करवीका ।

असन्धिमित्तापि धम्मासोकस्स देवी — “अत्थि नु खो, भन्ते, बुद्धस्सरेन सदिसो कस्सचि सरो”ति सद्दं पुच्छि । अत्थि करवीकसकुणस्साति । कुहिं, भन्ते, ते सकुणाति? हिमवन्तेति । सा राजानं आह — “देव, अहं करवीकसकुणं पस्सितुकामाह्मी”ति । राजा — “इमस्मिं पञ्जरे निसीदित्वा करवीको आगच्छतू”ति सुवण्णपञ्जरं विस्सज्जेसि । पञ्जरो गन्त्वा एकस्स करवीकस्स पुरतो अट्ठासि । सो — “राजाणाय आगतो पञ्जरो, न सक्का न गन्तु”न्ति तत्थ निसीदि । पञ्जरो आगन्त्वा रज्जो पुरतो अट्ठासि । न करवीकसद्दं कारापेतुं सक्कोन्ति । अथ राजा — “कथं, भणे, इमे सद्दं न करोन्ती”ति आह । जातके अदिस्वा देवाति । अथ नं राजा आदासेहि परिक्खिपापेसि । सो अत्तनो छायां दिस्वा — “जातका मे आगता”ति मज्जमानो पक्खेन तालं दत्वा मधुरस्सरेन मणिवंसं धममानो विय विरवि । सकलनगरे मनुस्सा मत्ता विय लळिसु । असन्धिमित्ता चिन्तेसि — “इमस्स ताव तिरच्छानगतस्स एवं मधुरो सद्दो, कीदिसो नु खो सब्बज्जुतज्जाणसिरिपत्तस्स भगवतो सद्दो अहोसी”ति पीतिं उप्पादेत्वा तं पीतिं अविजहित्वा सत्तहि जङ्घसतेहि सद्दिं सोतापत्तिफले पतिट्ठासि । एवं मधुरो किर करवीकसद्दोति । ततो पन सतभागेन सहस्सभागेन च मधुरतरो विपस्सिस्स कुमारस्स सद्दो अहोसीति वेदितब्बो ।

३९. कम्मविपाकजन्ति न भावनामयं, कम्मविपाकवसेन पन देवतानं चक्खुसदिसमेव मंसचक्खु अहोसि, येन निमित्तं कत्वा तिलवाहे पक्खित्तं एकतिलम्पि अयं सोति उद्धरित्वा दातुं सक्कोति ।

४०. विपस्सीति एत्थ अयं वचनत्थो, अन्तरन्तरा निमीलजनितन्धकारविरहेन विसुद्धं पस्सति, विवटेहि च अक्खीहि पस्सतीति विपस्सी; दुतियवारे विचेय्य विचेय्य पस्सतीति विपस्सी; विचिन्तित्वा विचिन्तित्वा पस्सतीति अत्थो ।

अत्थे पनायतीति अत्थे जानाति पस्सति, नयति वा पवत्तेतीति अत्थो । एकदिवसं किर विनिच्छयट्ठाने निसीदित्वा अत्थे अनुसासन्तस्स रज्जो अलङ्कृतपटियत्तं महापुरिसं आनेत्वा हत्थे ठपयिंसु । तस्स तं अङ्केकत्वा उपलाळयमानस्सेव अमच्चा सामिकं अस्सामिकं अकंसु । बोधिसत्तो अनत्तमनसद्दं निच्छारेसि । राजा — “किमेतं, उपधारेथा”ति आह । उपधारियमाना अज्जं अदिस्वा — “अट्ठस्स दुब्बिनिच्छितत्ता एवं कतं भविस्सती”ति पुन सामिकंयेव सामिकं कत्वा “जत्वा नु खो कुमारो एवं करोती”ति वीमंसन्ता पुन सामिकं अस्सामिकं अकंसु । पुनपि बोधिसत्तो तथेव सद्दं निच्छारेसि । अथ राजा — “जानाति महापुरिसो”ति ततो पट्टाय अप्पमत्तो अहोसि । इदं सन्धाय वुत्तं — “विचेय्य विचेय्य कुमारो अत्थे पनायती”ति ।

४१. वस्सिकन्ति आदीसु यत्थ सुखं होति वस्सकाले वसितुं, अयं वस्सिको । इतरेसुपि एसेव नयो । अयं पनेत्थ

वचनत्थो वस्सावासो वस्सं, वस्सं अरहतीति वस्सिको । इतरेसुपि एसेव नयो ।

तत्थ वस्सिको पासादो नातिउच्चो होति, नातिनीचो, द्वारवातपानानिपिस्स नातिबहूनि नातितनूनि, भूमत्थरणपच्चत्थरणखज्जभोज्जानिपेत्य मिस्सकानेव वट्टन्ति । **हेमन्तिके** थम्भापि भित्तियोपि नीचा होन्ति, द्वारवातपानानि तनुकानि सुखुमच्छिद्धानि, उण्हप्पवेसनत्थाय भित्तिनियूहानि नीहरियन्ति । भूमत्थरणपच्चत्थरणनिवासनपारुपनानि पनेत्थ उण्हविरियानि कम्बलादीनि वट्टन्ति । खज्जभोज्जं सिनिद्धं कटुकसन्निस्सितं निरुदकसन्निस्सितञ्च । **गिम्हिके** थम्भापि भित्तियोपि उच्चा होन्ति, द्वारवातपानानि पनेत्थ बहूनि विपुलजातानि होन्ति, भूमत्थरणादीनि दुकूलमयानि वट्टन्ति । खज्जभोज्जानि मधुरससन्निस्सितभरितानि । वातपानसमीपेषु चेत्थ नव चाटियो ठपेत्वा उदकस्स पूरेत्वा नीलुप्पलादीहि सञ्छादेन्ति । तेसु तेसु पदेसेसु उदकयन्तानि करोन्ति, येहि देवे वस्सन्ते विय उदकधारा निक्खमन्ति ।

निप्पुरिसेहीति पुरिसविरहितेहि । न केवलञ्चेत्थ तूरियानेव निप्पुरिसानि, सब्बट्टानानिपि निप्पुरिसानेव, दोवारिकापि इत्थियोव, नहापनादिपरिकम्मकरापि इत्थियोव । राजा किर — “तथारूपं इस्सरियसुखसम्पत्तिं अनुभवमानस्स पुरिसं दिस्वा पुरिसासङ्का उप्पज्जति, सा मे पुत्तस्स मा अहोसी”ति सब्बकिच्चेसु इत्थियोव ठपेसीति ।

पठमभाणवारवण्णना निट्ठिता ।

जिण्णपुरिसवण्णना

४३. दुतियभाणवारे **गोपानसिवट्ठन्ति** गोपानसी विय वट्ठं । **भोग्गन्ति** खन्धे, कटियं, जाणूसूति तीसु ठानेसु भोग्गवट्ठं । **दण्डपरायनन्ति** दण्डगतिकं दण्डपटिसरणं । **आतुरन्ति** जरातुरं । **गतयोब्बनन्ति** अतिक्कन्तयोब्बनं पच्छिमवये ठितं । **दिस्वाति** अट्टयोजनप्पमाणेन बलकायेन परिवुतो सुसंविहितारक्खोपि गच्छन्तो यदा रथो पुरतो होति, पच्छा बलकायो, तादिसे ओकासे सुद्धावासखीणासवब्रह्मेहि अत्तनो आनुभावेन रथस्स पुरतोव दस्सितं, तं पुरिसं पस्सित्वा । सुद्धावासा किर — “महापुरिसो पट्ठे गजो विय पञ्चसु कामगुणेषु लग्गो, सतिमस्स उप्पादेस्सामा”ति तं दस्सेसुं । एवं दस्सितञ्च तं बोधिसत्तो चेव पस्सति सारथि च । ब्रह्मानो हि बोधिसत्तस्स अप्पमादत्थं सारथिस्स च कथासल्लापत्थं तं दस्सेसुं । **किं पनेसोति** “एसो जिण्णोति किं वुत्तं होति, नाहं, भो इतो पुब्बे एवरूपं अद्दस”न्ति पुच्छि ।

तेन हीति यदि मय्हम्पि एवरूपेहि केसेहि एवरूपेन च कायेन भवितब्बं, तेन हि सम्म सारथि । **अलं दानज्ज उय्यानभूमियाति** — “अज्ज उय्यानभूमिं पस्सिस्सामा”ति गच्छाम, अलं ताय उय्यानभूमियाति संविग्गहदयो संवेगानुरूपमाह । **अन्तेपुरं गतोति** इत्थिजनं विस्सज्जेत्वा सिरिगम्भे एककोव निसिन्नो । **यत्र हि नामाति** याय जातिया सति जरा पज्जायति, सा जाति **धिरत्थु** धिक्कता अत्थु, जिगुच्छामेतं जातिन्ति, जातिया मूलं खणन्तो निसीदि, पठमेन सल्लेन हदये विट्ठो विय ।

४५. सारथिं आमन्तापेत्वाति राजा किर नेमित्तकेहि कथितकालतो पट्ठाय ओहितसोतो विचरति, सो “कुमारो उय्यानं गच्छन्तो अन्तरामग्गे निवत्तो”ति सुत्वा सारथिं आमन्तापेसि । **मा हेव खोति** आदीसु रज्जं कारेतु, मा पब्बजतु, ब्राह्मणानं वचनं मा सच्चं होतूति एवं चिन्तेसीति अत्थो ।

ब्याधिपुरिसवण्णना

४७. अदस खोति पुब्बे वुत्तनयेनेव सुद्धावासेहि दस्सितं अदस । आबाधिकन्ति इरियापथभञ्जनकेन विसभागबाधेन आबाधिकं । दुक्खितन्ति रोगदुक्खेन दुक्खितं । बाळ्हगिलानन्ति अधिमत्तगिलानं । पलिपन्नन्ति निमुगं । जरा पञ्जायिस्सति ब्याधि पञ्जायिस्सतीति इधापि याय जातिया सति इदं द्वयं पञ्जायति, धिक्कता सा जाति, अजातं खेमन्ति जातिया मूलं खणन्तो निसीदि, दुतियेन सल्लेन विद्धो विय ।

कालङ्कतपुरिसवण्णना

५०. विलातन्ति सिविकं । पेतन्ति इतो पटिगतं । कालङ्कतन्ति कतकालं, यत्तकं तेन कालं जीवितब्बं, तं सब्बं कत्वा निट्ठपेत्वा मतन्ति अत्थो । इमम्पिस्स पुरिमनयेनेव ब्रह्मानो दस्सेसुं । यत्र हि नामाति इधापि याय जातिया सति इदं तयं पञ्जायति, धिक्कता सा जाति, अजातं खेमन्ति जातिया मूलं खणन्तो निसीदि, ततियेन सल्लेन विद्धो विय ।

पब्बजितवण्णना

५२. भण्डुन्ति मुण्डं । इमम्पिस्स पुरिमनयेनेव ब्रह्मानो दस्सेसुं । साधु धम्मचरियातिआदीसु अयं देव धम्मचरणभावो साधूति चिन्तेत्वा पब्बजितोति एवं एकमेकस्स पदस्स योजना वेदितब्बा । सब्बानि चेतानि दसकुसलकम्मपथवेवचनानेव । अवसाने पन अविहिंसाति करुणाय पुब्बभागो । अनुकम्पाति मेत्ताय पुब्बभागो । तेनहीति उय्योजनत्थे निपातो । पब्बजितं हिस्स दिस्वा चित्तं पब्बज्जाय निन्नं जातं । अथ तेन सद्धिं कथेतुकामो हुत्वा सारथिं उय्योजेन्तो तेन हीतिआदिमाह ।

बोधिसत्तपब्बज्जावण्णना

५४. अथ खो, भिक्खवेति — “पब्बजितस्स साधु धम्मचरिया”तिआदीनि च अज्जञ्च बहुं महाजनकायेन रक्खियमानस्स पुत्तदारसम्बाधे घरे वसतो आदीनवपटिसंयुत्तञ्चेव मिगभूतेन चेतसा यथासुखं वने वसतो पब्बजितस्स विवेकानिसंसपटिसंयुत्तञ्च धम्मिं कथं सुत्वा पब्बजितुकामो हुत्वा — अथ खो, भिक्खवे, विपस्सी कुमारो सारथिं आमन्तेसि ।

इमानि चत्तारि दिस्वा पब्बजितं नाम सब्बबोधिसत्तानं वंसोव तन्तियेव पवेणीयेव । अज्जेपि च बोधिसत्ता यथा अयं विपस्सी कुमारो, एवं चिरस्सं चिरस्सं पस्सन्ति । अम्हाकं पन बोधिसत्तो चत्तारिपि एकदिवसंयेव दिस्वा महाभिनिक्खमनं निक्खमित्वा अनोमानदीतीरे पब्बजितो । तेनेव राजगहं पत्वा तत्थ रज्जा बिम्बिसारेन — “किमत्थं, पण्डित, पब्बजितोसीति” पुट्ठो आह —

“जिण्णञ्च दिस्वा दुखितञ्च ब्याधितं,
मतञ्च दिस्वा गतमायुसङ्खयं ।
कासायवत्थं पब्बजितञ्च दिस्वा,
तस्मा अहं पब्बजितोमिह राजा”ति ॥

महाजनकायअनुपब्बज्जावण्णना

५५. सुत्वान तेसन्ति तेसं चतुरासीतिया पाणसहस्सानं सुत्वा एतदहोसि । ओरकोति ऊनको लामको ।

अनुपब्बजिंसूति अनुपब्बजितानि । कस्मा पनेत्थ यथा परतो खण्डतिस्सानं अनुपब्बज्जाय — “बन्धुमतिया राजधानिया निक्खमित्वा”ति वुत्तं, एवं न वुत्तन्ति? निक्खमित्वा सुतत्ता । एते किर सब्बेपि विपस्सिस्स कुमारस्स उपट्ठाकपरिसाव, ते पातोव उपट्ठानं आगन्त्वा कुमारं अदिस्वा पातरासत्थाय गन्त्वा भुत्तपातरासा आगम्म “कुहिं कुमारो”ति पुच्छित्वा “उय्यानभूमिं गतो”ति सुत्वा “तत्थेव नं दक्खिस्सामा”ति निक्खमन्ता निवत्तमानं सारथिं दिस्वा — “कुमारो पब्बजितो”ति चस्स वचनं सुत्वा सुतट्ठानेयेव सब्बाभरणानि ओमुञ्चित्वा अन्तरापणतो कासावपीतानि वत्थानि आहरापेत्वा केसमस्सुं ओहारेत्वा पब्बजिंसु । इति नगरतो निक्खमित्वा बहिनगरे सुतत्ता एत्थ — “बन्धुमतिया राजधानिया निक्खमित्वा”ति न वुत्तं ।

चारिकं चरतीति गतगतट्ठाने महामण्डपं कत्वा दानं सज्जेत्वा आगम्म स्वातनाय निमन्तितो जनस्स आयाचितभिक्षमेव पटिगगणहन्तो चत्तारो मासे चारिकं चरि ।

आकिण्णोति इमिना गणेन परिवुतो । अयं पन वितक्को बोधिसत्तस्स कदा उप्पन्नोति? स्वे विसाखपुण्णमा भविस्सतीति चातुदसीदिवसे । तदा किर सो — “यथेव मं इमे पुब्बे गिहिभूतं परिवारेत्वा चरन्ति, इदानीपि तथेव, किं इमिना गणेना”ति गणसङ्गणिकाय उक्कण्ठित्वा “अज्जेव गच्छामी”ति चिन्तेत्वा पुन “अज्ज अवेला, सचे इदानी गमिस्सामि, सब्बेव इमे जानिस्सन्ति, स्वेव गमिस्सामी”ति चिन्तेसि । तं दिवसञ्च उरुवेलगामसदिसे गामे गामवासिनो स्वातनाय निमन्तयिंसु । ते चतुरासीतिसहस्सानम्पि तेसं पब्बजितानं महापुरिसस्स च पायासमेव पटियादयिंसु । अथ महापुरिसो पुनदिवसे तस्मिंयेव गामे तेहि पब्बजितेहि सङ्घिं भत्तकिच्चं कत्वा वसनट्ठानमेव अगमासि । तत्थ ते पब्बजिता महापुरिसस्स वत्तं दस्सेत्वा अत्तनो अत्तनो रत्तिट्ठानदिवाट्ठानानि पविट्ठा । बोधिसत्तोपि पण्णसालं पविसित्वा निसिन्नो ।

“ठिते मज्झन्हिके काले, सन्निसीवेसु पक्खिंसु ।

सणतेव ब्रह्मरज्जं, तं भयं पटिभाति म”न्ति ॥ (सं० नि० १.१५) ।

एवरूपे अविवेकारामानं भयकाले सब्बसत्तानं सदरथकालेयेव — “अयं कालो”ति निक्खमित्वा पण्णसालाय द्वारं पिदहित्वा बोधिमण्डाभिमुखो पायासि । अज्जदापि च तस्मिं ठाने विचरन्तो बोधिमण्डं पस्सति, निसीदितुं पनस्स चित्तं न नमितपुब्बं । तं दिवसं पनस्स जाणं परिपाकगतं, तस्मा अलङ्कृतं बोधिमण्डं दिस्वा आरोहनत्थाय चित्तं उप्पन्नं । सो दक्खिणदिसाभागेन उपगम्म पदक्खिणं कत्वा पुरत्थिमदिसाभागे चुदसहत्यं पल्लङ्कं पज्जपेत्वा चतुरङ्गवीरियं अधिद्वहित्वा — “याव बुद्धो न होमि, न ताव इतो वुट्ठहामी”ति पटिज्जं कत्वा निसीदि । इदमस्स वूपकासं सन्धाय — “एकोव गणम्हा वूपकट्ठो विहासी”ति वुत्तं ।

अज्जेनेव तानीति ते किर सायं बोधिसत्तस्स उपट्ठानं आगन्त्वा पण्णसालं परिवारेत्वा निसिन्ना “अतिविकालो जातो, उपधारेथा”ति वत्वा पण्णसालं विवरित्वा तं अपस्सन्तापि “कुहिं गतो”ति नानुबन्धिंसु, “गणवासे निब्बिन्नो एको विहरितुकामो मज्जे महापुरिसो, बुद्धभूतयेव नं पस्सिस्सामा”ति वत्वा अन्तोजम्बुदीपाभिमुखा चारिकं पक्कन्ता ।

बोधिसत्तअभिवेसवण्णना

५७. वासूपगतस्साति बोधिमण्डे एकरत्तिवासं उपगतस्स । **रहोगतस्साति** रहसि गतस्स । **पटिसल्लीनस्साति** एकीभाववसेन निलीनस्स । **किच्छन्ति** दुक्खं । **चवति च उपपज्जति चाति** इदं द्वयं पन अपरापरं चुतिपटिसन्धिं सन्धाय

वृत्तं । **जरामरणस्सा**ति एत्थ यस्मा पब्बजन्तो जिण्णव्याधिमत्तेयेव दिस्वा पब्बजितो, तस्मास्स जरामरणमेव उपट्ठाति । तेनेवाह — “जरामरणस्सा”ति । इति जरामरणं मूलं कत्वा अभिनिविट्ठस्स भवग्गतो ओतरन्तस्स विय — अथ खो, भिक्खवे, विपस्सिस्स बोधिसत्तस्स एतदहोसि ।

योनिसोमनसिकाराति उपायमनसिकारा पथमनसिकारा । अनिच्चादीनि हि अनिच्चादितोव मनसिकरोतो योनि

सोमनसिकारो नाम होति । अयञ्च — “किस्मिं नु खो सतिजातिआदीनि होन्ति, किस्मिं असति न होन्ती”ति उदयब्बयानुपस्सनावसेन पवत्तत्ता तेसं अञ्जतरो । तस्मास्स इतो योनि

सोमनसिकारा इमिना उपायमनसिकारेन अहु पञ्जाय अभिसमयो, बोधिसत्तस्स पञ्जाय यस्मिं सति जरामरणं होति, तेन जरामरणकारणेन सद्धिं समागमो अहोसि । किं पन तन्ति? जाति । तेनाह — “जातिया खो सति जरामरणं होती”ति । या चायं जरामरणस्स कारणपरिग्गाहिका पञ्जा, ताय सद्धिं बोधिसत्तस्स समागमो अहोसीति अयमेत्थ अत्थो । एतेनुपायेन सब्बपदानि वेदितब्बानि ।

नामरूपे खो सति विज्जाणन्ति एत्थ पन सङ्खारेसु सति विज्जाणन्ति च, अविज्जाय सति सङ्खाराति च वत्तब्बं भवेय्य, तदुभयमि न गहितं । कस्मा? अविज्जासङ्खारा हि अतीतो भवो तेहि सद्धिं अयं विपस्सना न घटियति । महापुरिसो हि पच्चुप्पन्नवसेन अभिनिविट्ठाति । ननु च अविज्जासङ्खारेहि अदिट्ठेहि न सक्का बुद्धेन भवितुन्ति । सच्चं न सक्का, इमिना पन ते भवउपादानतण्हावसेनेव दिट्ठाति । इमस्मिं ठाने वित्थारतो पटिच्चसमुप्पादकथा कथेतब्बा । सा पनेसा विसुद्धिमग्गे कथिताव ।

५८. पच्चुदावत्ततीति पटिनिवत्तति । कतमं पनेत्थ विज्जाणं पच्चुदावत्ततीति? पटिसन्धिविज्जाणमि विपस्सनाजाणमि । तत्थ पटिसन्धिविज्जाणं पच्चयतो पटिनिवत्तति, विपस्सनाजाणं आरम्मणतो । उभयमि नामरूपं नातिक्कमति, नामरूपतो परं न गच्छति । **एत्तावता जायेथ वाति**आदीसु विज्जाणे नामरूपस्स पच्चये होन्ते, नामरूपे च विज्जाणस्स पच्चये होन्ते, द्वीसुपि अञ्जमञ्जपच्चयेसु होन्तेसु एत्तकेन जायेथ वा...पे०... उपपज्जेथ वा, इतो हि परं किं अञ्जं जायेय्य वा...पे०... उपपज्जेय्य वा । ननु एतदेव जायति च...पे०... उपपज्जति चाति? एवं सद्धिं अपरापरचुतिपटिसन्धीहि पञ्च पदानि दस्सेत्वा पुन तं एत्तावताति वुत्तमत्थं निरुत्थातेन्तो — “यदिदं नामरूपपच्चया विज्जाणं, विज्जाणपच्चया नामरूप”न्ति वत्ता ततो परं अनुलोमपच्चयाकारवसेन विज्जाणपच्चया नामरूपमूलं आयतिमि जातिजरामरणं दस्सेतुं **नामरूपपच्चया सळायतनन्ति**आदिमाह । तत्थ **केवलस्स दुक्खक्खन्धस्स समुदयो होतीति** सकलस्स जातिजरामरणसोकपरिदेवदुक्खदोमनस्सुपायासादिभेदस्स दुक्खरासिस्स निब्बत्ति होति । इति महापुरिसो सकलस्स वट्टदुक्खस्स निब्बत्तिं अद्वस ।

५९. समुदयो समुदयोति खोति निब्बत्ति निब्बत्तीति खो । **पुब्बे अननुस्सुतेसूति** न अनुस्सुतेसु अस्सुतपुब्बेसु । **चक्खुं उदपादीति**आदीसु उदयदस्सनपञ्जावेसा । दस्सनट्ठेन **चक्खु**, जातकरणट्ठेन **जाणं**, पजाननट्ठेन **पञ्जा**, निब्बिज्झित्वा पटिविज्झित्वा उप्पन्नट्ठेन **विज्जा**, ओभासट्ठेन च **आलोकोति** वुत्ता । यथाह — “चक्खुं उदपादीति दस्सनट्ठेन । जाणं उदपादीति जातट्ठेन । पञ्जा उदपादीति पजाननट्ठेन । विज्जा उदपादीति पटिवेधट्ठेन । आलोको उदपादीति ओभासट्ठेन । चक्खुधम्मो दस्सनट्ठो अत्थो । जाणधम्मो जातट्ठो अत्थो । पञ्जाधम्मो पजाननट्ठो अत्थो । विज्जाधम्मो पटिवेधट्ठो अत्थो । आलोको धम्मो ओभासट्ठो अत्थो”ति (पटि० म० २.३९) । एत्तकेहि पदेहि किं कथितन्ति? इमस्मिं सति इदं होतीति पच्चयसज्जाननमत्तं कथितं । अथवा वीथिपटिपन्ना तरुणविपस्सना कथिताति ।

६१. अधिगतो खो म्यायन्ति अधिगतो खो मे अयं । **मग्गोति** विपस्सनामग्गो । **बोधायाति** चतुसच्चबुज्जनत्थाय,

निब्बानबुद्धानत्थाय एव वा । अपि च बुद्ध्यतीति बोधि, अरियमग्गस्सेतं नामं, तदत्थायातिपि वुत्तं होति । विपस्सनामग्गमूलको हि अरियमग्गोति । इदानीं तं मग्गं निव्यातेन्तो — “यदिदं नामरूपनिरोधातिआदिमाह । एत्थ च विज्जाणनिरोधोतिआदीहि पच्चत्तपदेहि निब्बानमेव कथितं । इति महापुरिसो सकलस्स वट्टदुक्खस्स अनिब्बत्तिनिरोधं अहस ।

६२. निरोधो निरोधोति खोति अनिब्बत्ति अनिब्बत्तिति खो । चक्खुन्तिआदीनि वुत्तत्थानेव । इध पन सब्बेहेव एतेहि पदेहि — “इमस्मिं असति इदं न होती”ति निरोधसज्जाननमत्तमेव कथितं, अथवा वुट्ठानगामिनी बलवविपस्सना कथिताति ।

६३. अपरेन समयेनाति एवं पच्चयज्ज पच्चयनिरोधज्ज विदित्वा ततो अपरभागे । **उपादानक्खन्धेसूति** उपादानस्स पच्चयभूतेसु खन्धेसु । **उदयब्बयानुपस्सीति** तमेव पठमं दिट्ठं उदयज्ज वयज्ज अनुपस्समानो । **विहासीति** सिखापत्तं वुट्ठानगामिनिविपस्सनं वहन्तो विहरि । इदं कस्मा वुत्तं? सब्बेयेव हि पूरितपारमिनो बोधिसत्ता पच्छिमभवे पुत्तस्स जातदिवसे महाभिनिक्खमनं निक्खमित्वा पब्बजित्वा पधानमनुयुज्जित्वा बोधिपल्लङ्कमारुह मारबलं विधमित्वा पठमयामे पुब्बेनिवासं अनुस्सरन्ति, दुतिययामे दिब्बचक्खुं विसोधेन्ति, ततिययामे पच्चयाकारं सम्मसित्वा आनापानचतुत्थज्जानतो उट्ठाय पञ्चसु खन्धेसु अभिनिविसित्वा उदयब्बयवसेन समपज्जास लक्खणानि दिस्वा याव गोत्रभुजाणा विपस्सनं वट्ठेत्वा अरियमग्गेन सकले बुद्धगुणे पटिविज्जन्ति । अयम्पि महापुरिसो पूरितपारमी । सो यथावुत्तं सब्बं अनुक्कमं कत्वा पच्छिमयामे आनापानचतुत्थज्जानतो उट्ठाय पञ्चसु खन्धेसु अभिनिविसित्वा वुत्तप्पकारं उदयब्बयविपस्सनं आरभि । तं दस्सेतुं इदं वुत्तं ।

तत्थ इति रूपन्ति इदं रूपं, एत्तकं रूपं, इतो उद्धं रूपं नत्थीति रूपनसभावज्जेव भूतपादायभेदज्ज आदिं कत्वा लक्खणरसपच्चुपट्टानपदट्टानवसेन अनवसेसरूपपरिग्गहो वुत्तो । **इति रूपस्स समुदयोति** इमिना एवं परिग्गहितस्स रूपस्स समुदयदस्सनं वुत्तं । तत्थ इतीति एवं समुदयो होतीति अत्थो । तस्स वित्थारो — “अविज्जासमुदया रूपसमुदयो, तण्हासमुदया रूपसमुदयो, कम्मसमुदया रूपसमुदयो, आहारसमुदया रूपसमुदयोति, निब्बत्तिलक्खणं पस्सन्तोपि रूपक्खन्धस्स उदयं पस्सती”ति एवं वेदितब्बो । अत्थङ्गमेपि “अविज्जानिरोधा रूपनिरोधो...पे०... विपरिणामलक्खणं पस्सन्तोपि रूपक्खन्धस्स निरोधं पस्सती”ति (पटि० म० १.५०) अयमस्स वित्थारो ।

इति वेदनातिआदीसुपि अयं वेदना, एत्तका वेदना, इतो उद्धं वेदना नत्थि । अयं सज्जा, इमे सङ्खारा, इदं विज्जाणं, एत्तकं विज्जाणं, इतो उद्धं विज्जाणं नत्थीति वेदयितसज्जाननअभिसङ्खारणविज्जाननसभावज्जेव सुखादिरूपसज्जादि फस्सादि चक्खुविज्जाणादि भेदज्ज आदिं कत्वा लक्खणरसपच्चुपट्टानपदट्टानवसेन अनवसेसवेदनासज्जासङ्खारविज्जाणपरिग्गहो वुत्तो । **इति वेदनाय समुदयोति**आदीहि पन एवं परिग्गहितानं वेदनासज्जासङ्खारविज्जाणानं समुदयदस्सनं वुत्तं । तत्रापि इतीति एवं समुदयो होतीति अत्थो । तेसम्पि वित्थारो — “अविज्जासमुदया वेदनासमुदयो”ति (पटि० म० १.५०) रूपे वुत्तनयेनेव वेदितब्बो । अयं पन विसेसो — तीसु खन्धेसु “आहारसमुदया”ति अवत्वा “फस्ससमुदया”ति वत्तब्बं । विज्जाणक्खन्धे “नामरूपसमुदया”ति अत्थङ्गमपदम्पि तेसंयेव वसेन योजेतब्बं । अयमेत्थ सङ्खेपो, वित्थारो पन उदयब्बयविनिच्छयो सब्बाकारपरिपूरो विसुद्धिमग्गे वुत्तो । **तस्स पञ्चसु उपादानक्खन्धेसु उदयब्बयानुपस्सिनो विहरतोति** तस्स विपस्सिस्स बोधिसत्तस्स इमेसु रूपादीसु पञ्चसु उपादानक्खन्धेसु समपज्जासलक्खणवसेन उदयब्बयानुपस्सिनो विहरतो यथानुक्कमेन वट्ठिते विपस्सनाजाणे

अनुष्पादनरोधेन निरुज्झमानेहि आसवसङ्घातेहि किलेसेहि अनुपादाय अगगहेत्वाव चित्तं विमुच्चति, तदेतं मग्गक्खणे विमुच्चति नाम, फलक्खणे विमुत्तं नाम; मग्गक्खणे वा विमुत्तञ्चेव विमुच्चति च, फलक्खणे विमुत्तमेव ।

एत्तावता च महापुरिसो सब्बबन्धना विप्पमुत्तो सूरियरस्मिसम्फुट्टमिव पदुमं सुविकसितचित्तसन्तानो चत्तारि मग्गजाणानि, चत्तारि फलजाणानि, चतस्सो पटिसम्भिदा, चतुर्योनिपरिच्छेदकजाणं, पञ्चगतिपरिच्छेदकजाणं, छ असाधारणजाणानि, सकले च बुद्धगुणे हत्थगते कत्वा परिपुण्णसङ्कप्पो बोधिपल्लङ्के निसिन्नोव —

“अनेकजातिसंसारं, सन्धाविस्सं अनिब्बिसं ।
गहकारं गवेसन्तो, दुक्खा जाति पुनप्पुनं ॥

गहकारक दिट्ठोसि, पुन गेहं न काहसि ।
सब्बा ते फासुका भग्गा, गहकूटं विसङ्खतं ।
विसङ्खारगतं चित्तं, तण्हानं खयमज्झगा’ति ॥ (ध० प० १५३, १५४) ।

“अयोधनहतस्सेव, जलतो जातवेदसो ।
अनुपुब्बूपसन्तस्स, यथा न जायते गति ॥

एवं सम्माविमुत्तानं, कामबन्धोघतारिनं ।
पज्जापेतुं गति नत्थि, पत्तानं अचलं सुख’न्ति ॥ (उदा० ८०) ।

एवं मनसि करोन्तो सरदे सूरियो विय, पुण्णचन्दो विय च विरोचित्थाति ।

दुतियभाणवारवण्णना निट्ठिता ।

ब्रह्मयाचनकथावण्णना

६४. ततियभाणवारे यंनूनाहं धम्मं देसेय्यन्ति यदि पनाहं धम्मं देसेय्यं । अयं पन वितक्को कदा उप्पन्नोति? बुद्धभूतस्स अट्टमे सत्ताहे । सो किर बुद्धो हुत्वा सत्ताहं बोधिपल्लङ्के निसीदि, सत्ताहं बोधिपल्लङ्कं ओलोकेन्तो अट्ठासि, सत्ताहं रतनचङ्कमे चङ्कमि, सत्ताहं रतनगब्भे धम्मं विचिनन्तो निसीदि, सत्ताहं अजपालनिग्रोधे निसीदि, सत्ताहं मुचलिन्दे निसीदि, सत्ताहं राजायतने निसीदि । ततो उट्ठाय अट्टमे सत्ताहे पुन आगन्त्वा अजपालनिग्रोधे निसिन्नमत्तस्सेव सब्बबुद्धानं आचिण्णसमाचिण्णो अयञ्चेव इतो अनन्तरो च वितक्को उप्पन्नोति ।

तत्थ अधिगतोति पटिविद्धो । धम्मोति चतुसच्चधम्मो । गम्भीरोति उत्तानभावपटिक्खेपवचनमेतं । दुहसोति गम्भीरत्ताव दुहसो दुक्खेन दट्ठब्बो, न सक्का सुखेन दट्ठुं । दुहसत्ताव दुरनुबोधो दुक्खेन अवबुज्झितब्बो, न सक्का सुखेन अवबुज्झितुं । सन्तोति निब्बुतो । पणीतोति अतप्पको । इदं द्वयं लोकुत्तरमेव सन्धाय वुत्तं । अतक्कावचरोति तक्केन अवचरितब्बो ओगाहितब्बो न होति, जाणेनेव अवचरितब्बो । निपुणोति सण्हो । पण्डितवेदनीयोति सम्मापटिपदं पटिपन्नेहि पण्डितेहि वेदितब्बो । आलयरामाति सत्ता पञ्चसु कामगुणेषु अल्लीयन्ति, तस्मा ते आलयाति वुच्चन्ति । अट्टसततण्हाविचरितानि आलयन्ति, तस्मा आलयाति वुच्चन्ति । तेहि आलयेहि रमन्तीति आलयरामा । आलयेसु रताति

आलयरता। आलयेसु सुदु मुदिताति **आलयसम्मुदिता।** यथेव हि सुसज्जितं पुष्पफलभरितरुक्खादिसम्पन्नं उय्यानं पविट्ठो राजा ताय ताय सम्पत्तिया रमति, पमुदितो आमोदितो होति, न उक्कण्ठति, सायं निक्खमिंतुं न इच्छति, एवमिमेहिपि कामालयतण्हालयेहि सत्ता रमन्ति, संसारवट्टे पमुदिता अनुक्कण्ठिता वसन्ति। तेन नेसं भगवा दुविधम्मि आलयं उय्यानभूमिं विय दस्सेन्तो — “आलयरामा”तिआदिमाह।

यदिदन्ति निपातो, तस्स ठानं सन्धाय — “यं इदं”न्ति, पटिच्चसमुप्पादं सन्धाय — “यो अयं”न्ति एवमत्थो दट्ठब्बो। **इदप्पच्चयतापटिच्चसमुप्पादोति** इमेसं पच्चया इदप्पच्चया, इदप्पच्चया एव इदप्पच्चयता, इदप्पच्चयता च सा पटिच्चसमुप्पादो चाति इदप्पच्चयतापटिच्चसमुप्पादो। सङ्खारादिपच्चयानं अविज्जादीनं एतं अधिवचनं। **सब्बसङ्खारसमथोति**आदि सब्बं निब्बानमेव। यस्मा हि तं आगम्म सब्बसङ्खारविष्फन्दितानि सम्मन्ति वूपसम्मन्ति तस्मा — “सब्बसङ्खारसमथो”ति वुच्चति। यस्मा च तं आगम्म सब्बे उपधयो पटिनिस्सट्ठा होन्ति, सब्बा तण्हा खीयन्ति, सब्बे किलेसरागा विरज्जन्ति, सब्बं दुक्खं निरुज्झति, तस्मा “सब्बूपधिपटिनिस्सग्गो तण्हाक्खयो विरागो निरोधो”ति वुच्चति। सा पनेसा तण्हा भवेन भवं, फलेन वा सद्धिं कम्मं विनति संसिब्बतीति कत्वा वानन्ति वुच्चति। ततो वानतो निक्खन्तन्ति **निब्बानं। सो ममस्स किलमथोति** या अजानन्तानं देसना नाम, सो मम किलमथो अस्स, सा मम विहेसा अस्साति अत्थो। कायकिलमथो चेव कायविहेसा च अस्साति वुत्तं होति, चित्ते पन उभयम्पेतं बुद्धानं नत्थि।

६५. अपिस्सूति अनुबूहनत्थे निपातो। सो — “न केवलं एतदहोसि, इमापि गाथा पटिभंसू”ति दीपेति। **विपस्सिन्ति**आदीसु विपस्सिस्स भगवतो अरहतो सम्मासम्बुद्धस्साति अत्थो। **अनच्छरियाति** अनुअच्छरिया। **पटिभंसूति** पटिभानसङ्घातस्स जाणस्स गोचरा अहेसुं, परिवितक्कयितब्बतं पापुणिसु।

किच्छेनाति दुक्खेन, न दुक्खाय पटिपदाय। बुद्धानज्झि चत्तारोपि मग्गा सुखपटिपदाव होन्ति। पारमीपूरणकाले पन सरागसदोससमोहस्सेव सतो आगतागतानं याचकानं अलङ्कृतपटियत्तं सीसं छिन्दित्वा गललोहितं नीहरित्वा सुअज्जितानि अक्खीनि उप्पाटेत्वा कुलवंसपदीपकं पुत्तं मनापचारिणिं भरियन्ति एवमादीनि देन्तस्स अज्जानि च खन्तिवादिसदिसेसु अत्तभावेसु छेज्जभेज्जादीनि पापुणन्तस्स आगमनीयपटिपदं सन्धायेतं वुत्तं। **हलन्ति** एत्थ हकारो निपातमत्तो, अलन्ति अत्थो। **पकासितुन्ति** देसेतुं; एवं किच्छेन अधिगतस्स धम्मस्स अलं देसेतुं; को अत्थो देसितेनाति वुत्तं होति। **रागदोसपरेतेहीति** रागदोसफुट्ठेहि रागदोसानुगतेहि वा।

पटिसोतगामिन्ति निच्चादीनं पटिसोतं अनिच्चं दुक्खमनत्तासुभन्ति एवं गतं चतुसच्चधम्मं। **रागरत्ताति** कामरागेन भवरागेन दिट्ठिरागेन च रत्ता। **न दक्खन्तीति** अनिच्चं दुक्खमनत्ता असुभन्ति इमिना सभावेन न पस्सिस्सन्ति, ते अपस्सन्ते को सक्खिस्सति एवं गाहापेतुं? **तमोखन्थेन आवुटाति** अविज्जारासिना अज्झोत्थटा।

अप्पोस्सुक्कतायाति निरुस्सुक्कभावेन, अदेसेतुकामतायाति अत्थो। कस्मा पनस्स एवं चित्तं नमि? ननु एस — “मुत्तो मोचेस्सामी, तिण्णो तारेस्सामि”,

“किं मे अज्जातवेसेन, धम्मं सच्छिकतेनिध।

सब्बज्जुतं पापुणित्वा, सन्तारेस्सं सदेवक”न्ति॥

पत्थनं कत्वा पारमियो पूरेत्वा सब्बज्जुतं पत्तोति। सच्चमेतं, पच्चवेक्खणानुभावेन पनस्स एवं चित्तं नमि। तस्स हि

सब्बञ्जुतं पत्वा सत्तानं किलेसगहनतं धम्मस्स च गम्भीरतं पच्चवेक्खन्तस्स सत्तानं किलेसगहनता च धम्मगम्भीरता च सब्बाकारेण पाकटा जाता । अथस्स — “इमे सत्ता कज्जिकपुण्णलाबु विय तक्कभरितचाटि विय वसातेलपीतपिलोतिका विय अञ्जनमक्खितहत्था विय किलेसभरिता अतिसंकलिद्धा रागरत्ता दोसदुद्धा मोहमूळहा, ते किं नाम पटिविज्झिस्सन्ती”ति चिन्तयतो किलेसगहनपच्चवेक्खणानुभावेनापि एवं चित्तं नमि ।

“अयञ्च धम्मो पथवीसन्धारकउदकक्खन्धो विय गम्भीरो, पब्बतेन पटिच्छादेत्वा ठपितो सासपो विय दुद्दसो, सतथा भिन्नस्स वालस्स कोटिया कोटिं पटिपादनं विय दुरनुबोधो, ननु मया हि इमं धम्मं पटिविज्झितुं वायमन्तेन अदिन्नं दानं नाम नत्थि, अरक्खितं सीलं नाम नत्थि, अपरिपूरिता काचि पारमी नाम नत्थि । तस्स मे निरुस्साहं विय मारबलं विधमन्तस्सापि पथवी न कम्पित्थ, पठमयामे पुब्बेनिवासं अनुस्सरन्तस्सापि न कम्पित्थ, मज्झिमयामे दिब्बचक्खुं विसोधेन्तस्सापि न कम्पित्थ, पच्छिमयामे पन पटिच्चसमुप्पादं पटिविज्झन्तस्सेव मे दससहस्सिलोकधातु कम्पित्थ । इति मादिसेनापि तिक्खजाणेन किच्छेनेवायं धम्मो पटिविद्धो तं लोकियमहाजना कथं पटिविज्झिस्सन्ती”ति धम्मगम्भीरतापच्चवेक्खणानुभावेनापि एवं चित्तं नमीति वेदितब्बं ।

अपिच ब्रह्मना याचिते देसेतुकामतायपिस्स एवं चित्तं नमि । जानाति हि भगवा — “मम अप्पोस्सुक्कताय चित्ते नममाने मं महाब्रह्मा धम्मदेसनं याचिस्सति, इमे च सत्ता ब्रह्मगरुका, ते ‘सत्था किर धम्मं न देसेतुकामो अहोसि, अथ नं महाब्रह्मा याचित्वा देसापेसि, सन्तो वत भो धम्मो, पणीतो वत भो धम्मो’ति मज्जमाना सुस्सूसिस्सन्ती”ति । इमम्पिस्स कारणं पटिच्च अप्पोस्सुक्कताय चित्तं नमि, नो धम्मदेसनायाति वेदितब्बं ।

६६. अञ्जतरस्साति एत्थ किञ्चापि “अञ्जतरो”ति वुत्तं, अथ खो इमस्मिं चक्कवाळे जेट्टकमहाब्रह्मा एसोति वेदितब्बो । **नस्सति वत भो लोकोति** सो किर इमं सद्धं तथा निच्छारेसि, यथा दससहस्सिलोकधातुब्रह्मानो सुत्वा सब्बे सन्निपतिंसु । **यत्र हि नामाति** यस्मिं नाम लोके । **पुरतो पातुरहोसीति** तेहि दसहि ब्रह्मसहस्सेहि सद्धिं पातुरहोसि । **अप्परजक्खजातिकाति** पज्जामये अक्खिम्हि अप्पं परित्तं रागदोसमोहरजं एतेसं, एवं सभावाति अप्परजक्खजातिका । **अस्सवनताति** अस्सवनताय । **भविस्सन्तीति** पुरिमबुद्धेसु दसपुज्जकिरियवत्थुवसेन कताधिकारा परिपाकगता पदुमानि विय सूरियरस्मिसम्फस्सं, धम्मदेसनंयेव आकङ्खमाना चतुप्पदिकगाथावसाने अरियभूमिं ओक्कमनारहा न एको, न द्वे, अनेकसतसहस्सा धम्मस्स अज्जातारो भविस्सन्तीति दस्सेति ।

६९. अज्झेसनन्ति एवं तिक्खत्तुं याचनं । **बुद्धचक्खुनाति** इन्द्रियपरोपरियत्तजाणेन च आसयानुसयजाणेन च । इमेसज्हि द्विन्नं जाणानं “बुद्धचक्खू”ति नामं, सब्बञ्जुतज्जाणस्स “समन्तचक्खू”ति, तिण्णं मग्गजाणानं “धम्मचक्खू”ति । **अप्परजक्खेति** आदीसु येसं वुत्तनयेनेव पज्जाचक्खुम्हि रागादिरजं अप्पं, ते **अप्परजक्खा** । येसं तं महन्तं, ते **महारजक्खा** । येसं सद्धादीनि इन्द्रियानि तिक्खानि, ते **तिक्खिन्द्रिया** । येसं तानि मुदूनि, ते **मुदिन्द्रिया** । येसं तेयेव सद्धादयो आकारा सुन्दरा, ते **स्वाकारा** । ये कथितकारणं सल्लक्खेन्ति, सुखेन सक्का होन्ति विज्जापेतुं, ते **सुविज्जापया** । ये परलोकज्जेव वज्जञ्च भयतो पस्सन्ति, ते **परलोकवज्जभयदस्साविनो** नाम ।

अयं पनेत्थ पाळि — “सद्धो पुग्गलो अप्परजक्खो, अस्सद्धो पुग्गलो महारजक्खो ।... आरद्धवीरियो...पे०... कुसीतो... उपड्वितस्सति... मुट्ठस्सति... समाहितो... असमाहितो... पज्जवा... दुप्पज्जो पुग्गलो महारजक्खो । तथा सद्धो पुग्गलो तिक्खिन्द्रियो...पे०... पज्जवा पुग्गलो परलोकवज्जभयदस्सावी, दुप्पज्जो पुग्गलो न परलोकवज्जभयदस्सावी । **लोकोति** खन्धलोको, धातुलोको, आयतनलोको, सम्पत्तिभवलोको, विपत्तिभवलोको, सम्पत्तिसम्भवलोको, विपत्तिसम्भवलोको ।

एको लोको — सब्बे सत्ता आहारट्टितिका । द्वे लोका — नामञ्च रूपञ्च । तयो लोका — तिस्सो वेदना । चत्तारो लोका — चत्तारो आहारा । पञ्च लोका — पञ्चुपादानक्खन्धा । छ लोका — छ अज्झत्तिकानि आयतनानि । सत्त लोका — सत्त विज्जाणट्टितियो । अट्ठ लोका — अट्ठ लोकधम्मा । नव लोका — नव सत्तावासा । दस लोका — दसायतनानि । द्वादस लोका — द्वादसायतनानि । अट्ठारस लोका — अट्ठारस धातुयो । **वज्जन्ति** सब्बे किलेसा वज्जं, सब्बे दुच्चरिता वज्जं, सब्बे अभिसङ्खारा वज्जं, सब्बे भवगामिकम्मा वज्जं । इति इमस्मिञ्च लोके इमस्मिञ्च वज्जे तिब्बा भयसज्जा पच्चुपट्टिता होति, सेय्यथापि उक्खित्तासिके वधके । इमेहि पज्जासाय आकारेहि इमानि पज्चिन्द्रियानि जानाति पस्सति अज्जाति पटिविज्जति, इदं तथागतस्स इन्द्रियपरोपरियत्ते जाणन्ति (पटि० म० १.११२) ।

उप्पलिनियन्ति उप्पलवने । इतरेसुपि एसेव नयो । **अन्तोनिमुग्गपोसीनी**ति यानि अज्जानिपि पदुमानि अन्तोनिमुग्गानेव पोसयन्ति । **उदकं अच्चुग्गम्म ठितानी**ति उदकं अतिक्कमित्वा ठितानि । तत्थ यानि अच्चुग्गम्म ठितानि, तानि सूरियरस्मिसम्पस्सं आगमयमानानि ठितानि अज्ज पुप्फनकानि । यानि समोदकं ठितानि, तानि स्वे पुप्फनकानि । यानि उदकानुग्गतानि अन्तोउदकपोसीनि, तानि ततियदिवसे पुप्फनकानि । उदका पन अनुग्गतानि अज्जानिपि सरोजउप्पलादीनि नाम अत्थि, यानि नेव पुप्फिस्सन्ति, मच्छकच्छपभक्खानेव भविस्सन्ति, तानि पाळिं नारूळ्हानि । आहरित्वा पन दीपेतब्बानीति दीपितानि । यथेव हि तानि चतुब्बिधानि पुप्फानि, एवमेव उग्घटितज्जू, विपज्चितज्जू, नेय्यो, पदपरमोति चत्तारो पुग्गला । तत्थ यस्स पुग्गलस्स सह उदाहटवेलाय धम्माभिसमयो होति, अयं वुच्चति पुग्गलो **उग्घटितज्जू** । यस्स पुग्गलस्स सङ्घित्तेन भासितस्स वित्थारेन अत्थे विभजियमाने धम्माभिसमयो होति, अयं वुच्चति पुग्गलो **विपज्चितज्जू** । यस्स पुग्गलस्स उद्देसतो परिपुच्छतो योनिमोमनसिकरोतो कल्याणमित्ते सेवतो भजतो पयिरुपासतो अनुपुब्बेन धम्माभिसमयो होति, अयं वुच्चति पुग्गलो **नेय्यो** । यस्स पुग्गलस्स बहुम्पि सुणतो बहुम्पि भणतो बहुम्पि गण्हतो बहुम्पि धारयतो बहुम्पि वाचयतो न तां जातिया धम्माभिसमयो होति, अयं वुच्चति पुग्गलो **पदपरमो** (पु० प० १४८, १४९, १५०, १५१) ।

तत्थ भगवा उप्पलवनादिसदिसं दससहस्सिलोकधातुं ओलोकेन्तो — “अज्ज पुप्फनकानि विय उग्घटितज्जू, स्वे पुप्फनकानि विय विपज्चितज्जू, ततियदिवसे पुप्फनकानि विय नेय्यो, मच्छकच्छपभक्खानि विय पदपरमो”ति अद्दस । पस्सन्तो च — “एत्तका अप्परजक्खा, एत्तका महारजक्खा । तत्रापि एत्तका उग्घटितज्जू”ति एवं सब्बाकारतो अद्दस । तत्थ तिण्णं पुग्गलानं इमस्मिंयेव अत्तभावे भगवतो धम्मदेसना अत्थं साधेति, पदपरमानं अनागते वासनत्थाय होति ।

अथ भगवा इमेसं चतुन्नं पुग्गलानं अत्थावहं धम्मदेसनं विदित्वा देसेतुकम्यतं उप्पादेत्वा पुन ते सब्बेसुपि तीसु भवेसु सब्बे सत्ते भब्बाभब्बवसेन द्वे कोट्टासे अकासि । ये सन्धाय वुत्तं — “ये ते सत्ता कम्मावरणेन समन्नागता, विपाकावरणेन समन्नागता, किलेसावरणेन समन्नागता, अस्सद्वा अच्छन्दिका दुप्पज्जा अभब्बा नियामं ओक्कमितुं कुसलेसु धम्मेसु सम्मत्तं, इमे ते सत्ता अभब्बा । कतमे सत्ता भब्बा? ये ते सत्ता न कम्मावरणेन...पे०...इमे ते सत्ता भब्बा”ति (विभ० ८२७; पटि० म० १.११४) ।

तत्थ सब्बेपि अभब्बपुग्गले पहाय भब्बपुग्गलेयेव जाणेन परिगहेत्वा — “एत्तका रागचरिता, एत्तका दोसमोहवितक्कसद्वाबुद्धिचरिता”ति छ कोट्टासे अकासि । एवं कत्वा — “धम्मं देसेस्सामी”ति चिन्तेसि । ब्रह्मा तं जत्वा सोमनस्सजातो भगवन्तं गाथाहि अज्झभासि । इदं सन्धाय — “अथ खो सो, भिक्खवे, महाब्रह्मा”ति आदि वुत्तं ।

७०. तत्थ **अज्झभासी**ति अधिअभासि, अधिकिच्च आरब्भ अभासीति अत्थो ।

सेले यथा पब्बतमुद्धनिट्ठितोति सेलमये एकग्घने पब्बतमुद्धनि यथाठितोव, न हि तत्थ ठितस्स दस्सनत्थं गीवुक्खिपनपसारणादिकिच्चं अत्थि । तथूपमन्ति तप्पटिभागं सेलपब्बतूपमं । अयं पनेत्थ सङ्खेपत्थो, यथा सेलपब्बतमुद्धनि यथाठितोव चक्खुमा पुरिसो समन्ततो जनतं पस्सेय्य, तथा त्वम्पि सुमेध, सुन्दरपञ्चसब्बज्जुतज्जाणेन समन्तचक्खु भगवा धम्ममयं पञ्चामयं पासादमारुह सयं अपेतसोको सोकावतिण्णं जातिजराभिभूतं जनतं अपेक्खस्सु, उपधारय उपपरिक्ख ।

अयमेत्थ अधिप्पायो — यथा हि पब्बतपादे समन्ता महन्तं खेत्तं कत्वा तत्थ केदारपाळीसु कुटिकायो कत्वा रत्तिं अग्गिं जालेय्युं । चतुरङ्गसमन्नागतञ्च अन्धकारं अस्स । अथस्स पब्बतस्स मत्थके ठत्वा चक्खुमतो पुरिसस्स भूमिं ओलोकयतो नेव खेत्तं, न केदारपाळियो, न कुटियो, न तत्थ सयितमनुस्सा पञ्चायेय्युं, कुटिकासु पन अग्गिजालमत्तमेव पञ्चायेय्य । एवं धम्मपासादमारुह सत्तनिकायं ओलोकयतो तथागतस्स ये ते अकतकल्याणा सत्ता, ते एकविहारे दक्खिणजाणुपस्से निसिन्नापि बुद्धचक्खुस्स आपाथं नागच्छन्ति, रत्तिं खित्तसरा विय होन्ति । ये पन कतकल्याणा वेनेय्यपुगला, ते तस्स दूरे ठितापि आपाथं आगच्छन्ति, सो अग्गि विय हिमवन्तपब्बतो विय च । वुत्तम्पि चेत्तं —

“दूरे सन्तो पकासेन्ति, हिमवन्तोव पब्बतो ।

असन्तेत्थ न दिस्सन्ति, रत्तिं खित्ता यथा सरा”ति ॥ (ध० प० ३०४) ।

उट्ठेहीति भगवतो धम्मदेसनत्थं चारिकचरणं याचन्तो भणति । वीरातिआदीसु भगवा वीरियवन्तताय वीरो, देवपुत्तमच्चुकिलेसमारानं विजितत्ता विजितसङ्गामो, जातिकन्तरादिनित्थरणत्थाय वेनेय्यसत्थवाहनसमत्थताय सत्थवाहो, कामच्छन्दइणस्स अभावतो अणणोति वेदितब्बो ।

७१. अपारुताति विवटा । अमतस्स द्वाराति अरियमग्गो । सो हि अमतसङ्घातस्स निब्बानस्स द्वारं । सो मया विवरित्वा ठपितोति दस्सेति । पमुज्जन्तु सद्धन्ति सब्बे अत्तनो सद्धं पमुज्जन्तु विस्सज्जेन्तु । पच्छिमपदद्वये अयमत्थो, अहज्झि अत्तनो पगुणं सुप्पवत्तितम्पि इमं पणीतं उत्तमं धम्मं कायवाचाकिलमथसज्जी हुत्वा न भासिं, इदानीं पन सब्बे जना सद्धाभाजनं उपनेन्तु, पूरेस्सामि तेसं सङ्कप्पन्ति ।

अगसावकयुगवण्णना

७३. बोधिरुक्खमूलेति बोधिरुक्खस्स अविदूरे अजपालनिग्रोधे अन्तरहितोति अत्थो । खेमे मिगदायेति इसिपतनं तेन समयेन खेमं नाम उय्यानं होति, मिगानं पन अभयवासत्थाय दिन्नत्ता मिगदायोति वुच्चति । तं सन्धाय वुत्तं — “खेमे मिगदाये”ति । यथा च विपस्सी भगवा, एवं अज्जेपि बुद्धा पठमं धम्मदेसनत्थाय गच्छन्ता आकासेन गन्त्वा तत्थेव ओतरन्ति । अम्हाकं पन भगवा उपकस्स आजीवकस्स उपनिस्सयं दिस्वा — “उपको इमं अद्धानं पटिपन्नो, सो मं दिस्वा सल्लपित्वा गमिस्सति । अथ पुन निब्बिन्दन्तो आगम्म अरहत्तं सच्छिकरिस्सती”ति जत्वा अट्टारसयोजनमग्गं पदसाव अगमासि । दायपालं आमन्तेसीति दिस्वाव पुनप्पुनं ओलोकेत्वा — “अय्यो नो, भन्ते, आगतो”ति वत्वा उपगतं आमन्तेसि ।

७५-६. अनुपुब्बिं कथन्ति दानकथं, दानानन्तरं सीलं, सीलानन्तरं सग्गं, सग्गानन्तरं मग्गन्ति एवं अनुपटिपाटिकथं कथेसि । तत्थ दानकथन्ति इदं दानं नाम सुखानं निदानं, सम्पत्तीनं मूलं, भोगानं पतिट्ठा, विसमगतस्स ताणं लेणं गति परायणं, इधलोकपरलोकेसु दानसदिसो अवस्सयो पतिट्ठा आरम्मणं ताणं लेणं गति परायणं नत्थि । इदज्झि अवस्सयट्ठेन

रतनमयसीहासनसदिसं, पतिट्टानट्टेन महापथवीसदिसं, आरम्मणट्टेन आलम्बनरज्जुसदिसं । इदं हि दुक्खनित्थरणट्टेन नावा, समस्सासनट्टेन सङ्गामसूरो, भयपरित्ताणट्टेन सुसङ्खतनगरं, मच्छेरमलादीहि अनुपलित्तट्टेन पदुमं, तेसं निदहनट्टेन अग्गि, दुरासदट्टेन आसीविसो, असन्तासनट्टेन सीहो, बलवन्तट्टेन हत्थी, अभिमङ्गलसम्मतट्टेन सेतउसभो, खेमन्तभूमिसम्पापनट्टेन वलाहकअस्सराराजा । दानं हि लोके सक्कसम्पत्तिं मारसम्पत्तिं ब्रह्मसम्पत्तिं चक्कवत्तिसम्पत्तिं सावकपारमिजाणं पच्चेकबोधिजाणं अभिसम्बोधिजाणं देतीति एवमादिदानगुणपटिसंयुत्तं कथं ।

यस्मा पन दानं ददन्तो सीलं समादातुं सक्कोति, तस्मा तदनन्तरं सीलकथं कथेसि । **सीलकथन्ति** सीलं नामेतं अवस्सयो पतिट्टा आरम्मणं ताणं लेणं गति परायणं । इधलोकपरलोकसम्पत्तीनं हि सीलसदिसो अवस्सयो पतिट्टा आरम्मणं ताणं लेणं गति परायणं नत्थि, सीलसदिसो अलङ्कारो नत्थि, सीलपुष्पसदिसं पुष्पं नत्थि, सीलगन्धसदिसो गन्धो नत्थि, सीलालङ्कारेण हि अलङ्कृतं सीलकुसुमपिठन्धनं सीलगन्धानुलित्तं सदेवकोपि लोको ओलोकेन्तो तित्तिं न गच्छतीति एवमादिसीलगुणपटिसंयुत्तं कथं ।

इदं पन सीलं निस्साय अयं सग्गो लब्धतीति दस्सेतुं सीलानन्तरं सग्गकथं कथेसि । **सग्गकथन्ति** अयं सग्गो नाम इट्ठो कन्तो मनापो, निच्चमेत्थ कीळा, निच्चं सम्पत्तियो लब्धन्ति, चातुमहाराजिका देवा नवुतिवस्ससतसहस्सानि दिब्बसुखं दिब्बसम्पत्तिं पटिलभन्ति, तावत्तिसा तिस्सो च वस्सकोटियो सट्ठि च वस्ससतसहस्सानीति एवमादिसग्गगुणपटिसंयुत्तं कथं । सग्गसम्पत्तिं कथयन्तानं हि बुद्धानं मुखं नप्पहोति । वुत्तमि चेत्तं — “अनेकपरियायेन खो अहं, भिक्खवे, सग्गकथं कथेय्य”न्तिआदि ।

एवं सग्गकथाय पलोभेत्वा पुन हत्थिं अलङ्कुरित्वा तस्स सोण्डं छिन्दन्तो विय — “अयमि सग्गो अनिच्चो अब्हुवो, न एत्थ छन्दरागो कातब्बो”ति दस्सनत्थं — “अप्पस्सादा कामा बहुदुक्खा बहुपायासा, आदीनवो एत्थ भिय्यो”तिआदिना (म० नि० १.२३५; २.४२) नयेन कामानं आदीनवं ओकारं संकिलेसं कथेसि । तत्थ **आदीनवो**ति दोसो । **ओकारो**ति अवकारो लामकभावो । **संकिलेसो**ति तेहि सत्तानं संसारे संकिलिस्सनं । यथाह — “किलिस्सन्ति वत भो सत्ता”ति (म० नि० २.३५१) । एवं कामादीनवेन तेज्जत्वा **नेक्खम्मे आनिसंसं पकासेसि**, पब्बज्जाय गुणं पकासेसीति अत्थो । सेसं अम्बट्टसुत्तवण्णनायं वुत्तनयञ्चेव उत्तानत्थञ्च ।

७७. अलत्थुन्ति कथं अलत्थुं? एहिभिक्खुभावेन । भगवा किर तेसं इद्धिमयपत्तचीवरस्सूपनिस्सयं ओलोकेन्तो अनेकासु जातीसु चीवरदानादीनि दिस्वा **एथ भिक्खवो**तिआदिमाह । ते तावदेव भण्डू कासायवसना अट्ठहि भिक्खुपरिक्खारेहि सरीरपटिमुक्केहेव वस्ससतिकत्थेरा विय भगवन्तं नमस्समानाव निसीदिसु ।

सन्दस्सेसीतिआदीसु इधलोकत्थं सन्दस्सेसि, परलोकत्थं सन्दस्सेसि । इधलोकत्थं दस्सेन्तो अनिच्चन्ति दस्सेसि, दुक्खन्ति दस्सेसि, अनत्ताति दस्सेसि, खन्धे दस्सेसि, धातुयो दस्सेसि, आयतनानि दस्सेसि, पटिच्चसमुप्पादं दस्सेसि, रूपकखन्धस्स उदयं दस्सेन्तो पञ्च लक्खणानि दस्सेसि, तथा वेदनाक्खन्धादीनं, तथा वयं दस्सेन्तोपि उदयब्बयवसेन पञ्चासलक्खणानि दस्सेसि, परलोकत्थं दस्सेन्तो निरयं दस्सेसि, तिरच्छानयोनिं, पेत्तिविसयं, असुरकायं, तिण्णं कुसलानं विपाकं, छन्नं देवलोकानं, नवन्नं ब्रह्मलोकानं सम्पत्तिं दस्सेसि ।

समादपेसीति चतुपारिसुद्धिसीलतेरसधुतङ्गदसकथावत्थुआदिके कल्याणधम्मे गणहापेसि ।

समुत्तेजेसीति सुट्टु उत्तेजेसि, अब्भुस्साहेसि । इधलोकत्थञ्च परलोकत्थञ्च तासेत्वा तासेत्वा अधिगतं विय कत्वा कथेसि । द्वित्तिसकम्मकारणपञ्चवीसतिमहाभयप्पभेदज्झि इधलोकत्थं बुद्धे भगवति तासेत्वा तासेत्वा कथयन्ते पच्छाबाहं, गाळहबन्धनं बन्धित्वा चातुमहापथे पहारसतेन ताळेत्वा दक्खिणद्वारेन निय्यमानो विय आघातनभण्डिकाय ठपितसीसो विय सूले उत्तासितो विय मत्तहत्थिना मद्दियमानो विय च संविग्गो होति । परलोकत्थञ्च कथयन्ते निरयादीसु निब्बत्तो विय देवलोकसम्पत्तिं अनुभवमानो विय च होति ।

सम्पहंसेसीति पटिलद्धगुणेन चोदेसि, महानिसंसं कत्वा कथेसीति अत्थो ।

सङ्खारानं आदीनवन्ति हेट्ठा पठममग्गाधिगमत्थं कामानं आदीनवं कथेसि, इध पन उपरिमग्गाधिगमत्थं — “अनिच्चा, भिक्खवे, सङ्खारा अद्धुवा अनस्सासिका, यावज्जिदं, भिक्खवे, अलमेव सब्बसङ्खारेसु निब्बिन्दितुं अलं विरज्जितुं अलं विमुच्चितुं” न्तिआदिना (अ० नि० ७.६६; सं० नि० २.१३४) नयेन सङ्खारानं आदीनवञ्च लामकभावञ्च तप्पच्चयञ्च किलमथं पकासेसि । यथा च तत्थ नेक्खम्मे, एवमिध — “सन्तमिदं, भिक्खवे, निब्बानं नाम पणीतं ताणं लेण” न्तिआदिना नयेन निब्बाने आनिसंसं पकासेसि ।

महाजनकायपब्बज्जावण्णना

७८. महाजनकायोति तेसंयेव द्विन्नं कुमारानं उपट्ठाकजनकायोति ।

८०. भगवन्तं सरणं गच्छाम, धम्मञ्चाति सङ्खस्स अपरिपुण्णत्ता द्वेवाचिकमेव सरणमगमंसु ।

८१. अलत्थुन्ति पुब्बे वुत्तनयेनेव एहिभिक्खुभावेनेव अलत्थुं । इतो अनन्तरे पब्बजितवारेपि एसेव नयो ।

चारिकाअनुजाननवण्णना

८५. परिवितक्को उदपादीति कदा उदपादि? सम्बोधितो सत्त संवच्छरानि सत्त मासे सत्त दिवसे अतिक्कमित्वा उदपादि । भगवा किर पितुसङ्गहं करोन्तो विहासि । राजापि चिन्तेसि — “मय्हं जेट्ठपुत्तो निक्खमित्वा बुद्धो जातो, दुतियपुत्तो मे निक्खमित्वा अग्गसावको जातो, पुरोहितपुत्तो दुतियअग्गसावको, इमे च अवसेसा भिक्खू गिहिकालेपि मय्हं पुत्तमेव परिवारेत्वा विचरिंसु । इमे सब्बे इदानिपि मय्हंयेव भारो, अहमेव च ने चतूहि पच्चयेहि उपट्ठहिस्सामि, अज्जेसं ओकासं न दस्सामी” ति विहारद्वारकोट्टकतो पट्टाय याव राजगेहद्वारा उभयतो खदिरपाकारं कारापेत्वा किलज्जेहि छादापेत्वा वत्थेहि पटिच्छादापेत्वा उपरि च छादापेत्वा सुवण्णतारकविचित्तं समोलम्बिततालक्खन्धमत्तं विविधपुप्फदामवितानं कारापेत्वा हेट्ठा भूमियं चित्तत्थरणेहि सन्थरापेत्वा अन्तो उभोसु पस्सेसु मालावच्छके पुण्णघटे, सकलमग्गवासत्थाय च गन्धन्तरे पुप्फानि पुप्फन्तरे गन्धे च ठपापेत्वा भगवतो कालं आरोचापेसि ।

भगवा भिक्खुसङ्घपरिवुतो अन्तोसाणियाव राजगेहं गन्त्वा भत्तकिच्चं कत्वा विहारं पच्चागच्छति । अज्जो कोचि दट्ठम्पि न लभति, कुतो पन भिक्खं वा दातुं, पूजं वा कातुं, धम्मं वा सोतुं । नागरा चिन्तेसुं — “अज्ज सत्थु लोके उप्पन्नस्स सत्तमासाधिकानि सत्तसंवच्छरानि, मयञ्च दट्ठम्पि न लभाम, पगेव भिक्खं वा दातुं, पूजं वा कातुं, धम्मं वा सोतुं । राजा — ‘मय्हमेव बुद्धो, मय्हमेव धम्मो, मय्हमेव सङ्घो’ ति ममायित्वा सयमेव उपट्ठहि । सत्था च उप्पज्जमानो सदेवकस्स लोकस्स अत्थाय हिताय उप्पन्नो । न हि रज्जोयेव निरयो उण्हो अस्स, अज्जेसं नीलुप्पलवनसदिसो । तस्मा राजानं वदाम । सचे नो

सत्थारं देति, इच्चेतं कुसलं । नो चे देति, रज्जा सद्धिं युज्झित्वापि सद्धं गहेत्वा दानादीनि पुज्जानि करोम । न सक्का खो पन सुद्धनागरेहेव एवं कातुं, एकं जेड्डपुरिसम्पि गणहामा”ति ।

ते सेनापतिं उपसङ्कमित्वा तस्सेतमत्थं आरोचेत्वा — “सामि, किं अम्हाकं पक्खो होसि, उदाहु रज्जो”ति आहंसु । सो — “अहं तुम्हाकं पक्खो होमि, अपि च खो पन पठमदिवसो मय्हं दातब्बो”ति । ते सम्पटिच्छंसु । सो राजानं उपसङ्कमित्वा — “नागरा, देव, तुम्हाकं कुपिता”ति आह । किमत्थं ताताति? सत्थारं किर तुम्हेयेव उपट्ठहथ, अम्हे न लभामाति । सचे इदानिपि लभन्ति, न कुप्पन्ति, अलभन्ता तुम्हेहि सद्धिं युज्झितुकामा देवाति । युज्झामि, तात, नाहं भिक्खुसद्धं देमीति । देव तुम्हाकं दासा तुम्हेहि सद्धिं युज्झामाति वदन्ति, तुम्हे कं गणित्वा युज्झिस्सथाति? ननु त्वं सेनापतीति? नागरेहि विना न समत्थो अहं देवाति । ततो राजा — “बलवन्तो नागरा, सेनापतिपि तेसज्जेव पक्खो”ति जत्वा “अज्जानिपि सत्तमासाधिकानि सत्तसंवच्छरानि मय्हं भिक्खुसद्धं ददन्तू”ति आह । नागरा न सम्पटिच्छंसु । राजा — “छ वस्सानि, पज्ज, चत्तारि, तीणि, द्वे, एकवस्स”न्ति हापेसि । एवं हापेन्तेपि न सम्पटिच्छंसु । अज्जे सत्त दिवसे याचि । नागरा — “अतिकक्खळं दानि रज्जा सद्धिं कातुं न वट्ठती”ति अनुजानिंसु ।

राजा सत्तमासाधिकानं सत्तन्नं संवच्छरानं सज्जितं दानमुखं सत्तन्नमेव दिवसानं विस्सज्जेत्वा छ दिवसे केसज्जि अपस्सन्तानंयेव दानं दत्वा सत्तमे दिवसे नागरे पक्कोसापेत्वा — “सक्खिस्सथ, तात, एवरूपं दानं दातु”न्ति आह । तेपि — “ननु अम्हेयेव निस्साय तं देवस्स उप्पन्न”न्ति वत्वा — “सक्खिस्सामा”ति आहंसु । राजा पिट्ठिहत्थेन अस्सूनि पुज्जमानो भगवन्तं वन्दित्वा — “भन्ते, अहं अट्ठसद्धिभिक्खुसत्तसहस्सं अज्जस्स वारं अकत्वा यावजीवं चतूहि पच्चयेहि उपट्ठहिस्सामीति चिन्तेसिं । नागरा न दानि मे अनुज्जाता, नागरा हि ‘मयं दानं दातुं न लभामा’ति कुप्पन्ति । भगवा स्वे पट्ठाय तेसं अनुगहं करोथा”ति आह ।

अथ दुतियदिवसे सेनापति महादानं सज्जेत्वा — “अज्ज यथा अज्जो कोचि एकभिक्खम्पि न देति, एवं रक्खथा”ति समन्ता पुरिसे ठपेसि । तं दिवसं सेट्ठिभरिया रोदमाना धीतरं आह — “सचे, अम्म, तव पिता जीवेय्य, अज्जाहं पठमं दसबलं भोजेय्य”न्ति । सा तं आह — “अम्म, मा चिन्तयि, अहं तथा करिस्सामि यथा बुद्धप्पमुखो भिक्खुसद्धो पठमं अम्हाकं भिक्खं परिभुज्जिस्सती”ति । ततो सत्तसहस्सग्घनिकाय सुवण्णपातिया निरुदकपायासस्स पूरेत्वा सप्पिमधुसक्करादीहि अभिसङ्कुरित्वा अज्जाय पातिया पटिकुज्जित्वा तं सुमनमालागुळेहि परिक्खिपित्वा मालागुळसदिसं कत्वा भगवतो गामं पविसनवेलाय सयमेव उक्खिपित्वा दासिगणपरिवृता नगरा निक्खमि । अन्तरामग्गे सेनापतिउपट्ठाका — “अम्म, मा इतो अगमा”ति वदन्ति । महापुज्जा नाम मनापकथा होन्ति, न च तेसं पुनप्पुनं भणन्तानं कथा पटिक्खिपितुं सक्का होति । सा — “चूळपिता महापिता मातुला किस्स तुम्हे गन्तुं न देथा”ति आह । सेनापतिना — “अज्जस्स कस्सचि खादनीयभोजनीयं दातुं मा देथा”ति ठपितम्ह अम्माति । किं पन मे हत्थे खादनीयं भोजनीयं पस्सथाति? मालागुळं पस्सामाति । किं तुम्हाकं सेनापति मालागुळपूजम्पि कातुं न देतीति? देति, अम्माति । तेन हि, अपेथ, अपेथाति भगवन्तं उपसङ्कमित्वा मालागुळं गणहापेथ भगवाति आह । भगवा एकं सेनापतिस्सुपट्ठाकं ओलोकेत्वा मालागुळं गणहापेसि । सा भगवन्तं वन्दित्वा — “भगवा, भवाभवे निब्बत्तियं मे सति परितस्सनजीवितं नाम मा होतु, अयं सुमनमाला विय निब्बत्तनिब्बत्तद्धाने पियाव होमि, नामेन च सुमना येवा”ति पत्थनं कत्वा सत्थारा — “सुखिनी होही”ति वुत्ता वन्दित्वा पदक्खिणं कत्वा पक्कामि ।

भगवा सेनापतिस्स गेहं गन्त्वा पज्जत्तासने निसीदि । सेनापति यागुं गहेत्वा उपगज्झि, सत्था पत्तं पिदहि । निसिन्नो,

भन्ते, भिक्खुसङ्घोति । अत्थि नो एको अन्तरा पिण्डपातो लब्धोति । सो मालं अपनेत्वा पिण्डपातं अदस । चूळुपट्टाको आह — “सामि, मालाति मं वत्वा मातुगामो वच्चेसी”ति । पायासो भगवन्तं आदिं कत्वा सब्बेसं भिक्खूनं पहाति । सेनापतिपि अत्तनो देय्यधम्मं अदासि । सत्था भत्तकिच्चं कत्वा मङ्गलं वत्वा पक्कामि । सेनापति — “का नाम सा पिण्डपातमदासी”ति पुच्छि । सेट्ठिधीता, सामीति । सप्पज्जा सा इत्थी, एवरूपाय घरे वसन्तिया पुरिसस्स सग्गसम्पत्ति नाम न दुल्लभाति तं आनेत्वा जेट्टिकट्टाने ठपेसि ।

पुनदिवसे नागरा दानमदंसु, पुनदिवसे राजाति एकन्तरिकाय दानं दातुं आरभिसु । राजापि चरपुरिसे ठपेत्वा नागरेहि दिन्नदानतो अतिरेकतरं देति, नागरापि तथेव कत्वा रज्जा दिन्नदानतो अतिरेकतरं । राजगेहे नाटकित्थियो दहरसामणरे वदन्ति — “गण्हथ, ताता, न गहपतिकानं गत्तवत्थादीसु पुञ्चित्वा बाळदारकानं खेळसिङ्घाणिकादिधोवनहत्थेहि कतं, सुचिं पणीतं कतं”न्ति । पुनदिवसे नागरापि ददमाना वदन्ति — “गण्हथ, ताता, न नगरगामनिगमादीसु सङ्कट्टिततण्डुलखीरदधिसप्पिआदीहि, न अज्जेसं जङ्घसीसपिट्ठिआदीनि भज्जित्वा आहरापितेहि कतं, जातिसप्पिखीरादीहियेव कतं”न्ति । एवं सत्तसु संवच्छरेसु सत्तसु मासेसु सत्तसु दिवसेसु च अतिक्कन्तेसु अथ भगवतो अयं वितक्को उदपादि । तेन वुत्तं — “सम्बोधितो सत्त संवच्छरानि सत्त मासानि सत्त दिवसानि अतिक्कमित्वा उदपादी”ति ।

८७. अज्जतरो महाब्रह्माति धम्मदेसनं आयाचितब्रह्माव ।

८९. चतुरासीति आवाससहस्सानीति चतुरासीति विहारसहस्सानि । ते सब्बेपि द्वादससहस्सभिक्खुगणहनका महाविहारा अभयगिरिचेतियपब्बतचित्तलपब्बतमहाविहारसदिसाव अहेसुं ।

९०. खन्ती परमं तपोति अधिवासनखन्ति नाम परमं तपो । **तितिक्खाति** खन्तिया एव वेवचनं । तितिक्खा सङ्घाता अधिवासनखन्ति उत्तमं तपोति अत्थो । **निब्बानं परमन्ति** सब्बाकारेण पन निब्बानं परमन्ति वदन्ति बुद्धा । **न हि पब्बजितो परूपघातीति** यो अधिवासनखन्तिविरहितत्ता परं उपघातेति बाधेति हिंसति, सो पब्बजितो नाम न होति । चतुत्थपादो पन तस्सेव वेवचनं । “न हि पब्बजितो”ति एतस्स हि न समणो होतीति वेवचनं । परूपघातीति एतस्स **परं विहेठयन्तोति** वेवचनं । अथ वा **परूपघातीति** सीलूपघाती । सीलज्झि उत्तमद्वेन परन्ति वुच्चति । यो च समणो परं यं कज्जि सत्तं विहेठयन्तो परूपघाती होति, अत्तनो सीलं विनासको, सो पब्बजितो नाम न होतीति अत्थो । अथवा यो अधिवासनखन्तिया अभावतो परूपघाती होति, परं अन्तमसो डंसमकसप्पि सज्जिच्च जीविता वोरोपेति, सो न हि पब्बजितो । किं कारणा? मलस्स अपब्बाजितत्ता । “पब्बाजयमत्तनो मलं, तस्मा पब्बजितोति वुच्चती”ति (ध० प० ३८८) इदज्झि पब्बजितलक्खणं । योपि न हेव खो उपघातेति, न मारेति, अपि च दण्डादीहि विहेठेति, सो परं विहेठयन्तो समणो न होति । किं कारणा? विहेसाय असमितत्ता । “समितत्ता हि पापानं, समणोति पवुच्चती”ति (ध० प० २६५) इदज्झि समणलक्खणं ।

दुतियगाथाय **सब्बपापस्साति** सब्बाकुसलस्स । **अकरणन्ति** अनुप्पादनं । **कुसलस्साति** चतुभूमिककुसलस्स । **उपसम्पदाति** पटिलाभो । **सचित्तपरियोदपनन्ति** अत्तनो चित्तजोतनं, तं पन अरहत्तेन होति । इति सीलसंवरेण सब्बपापं पहाय समथविपस्सनाहि कुसलं सम्पादेत्वा अरहत्तफलेन चित्तं परियोदापेतव्वन्ति एतं बुद्धानं सासनं ओवादो अनुसिद्धीति ।

ततियगाथाय **अनूपवादो**ति वाचाय कस्सचि अनुपवदनं । **अनूपघातो**ति कायेन उपघातस्स अकरणं । **पातिमोक्खे**ति यं तं पअतिमोक्खं, अतिपमोक्खं, उत्तमसीलं, पाति वा अगतिविसेसेहि मोक्खेति दुग्गतिभयेहि, यो वा नं पाति, तं मोक्खेतीति “पातिमोक्ख”न्ति वुच्चति । तस्मिं पातिमोक्खे च संवरो । **मत्तञ्जुता**ति पटिग्गहणपरिभोगवसेन पमाणञ्जुता । **पन्तञ्च सयनासन**न्ति सयनासनञ्च सङ्गट्टनविरहितन्ति अत्थो । तत्थ द्वीहिyeव पच्चयेहि चतुपच्चयसन्तोसो दीपितो होतीति वेदितब्बो । **एतं बुद्धान सासन**न्ति एतं परस्स अनुपवदनं अनुपघातनं पातिमोक्खसंवरो पटिग्गहणपरिभोगेसु मत्तञ्जुता अट्टसमापत्तिवसिभावाय विवित्तसेनासनसेवनञ्च बुद्धानं सासनं ओवादो अनुसिद्धीति । इमा पन सब्बबुद्धानं पातिमोक्खुद्देसगाथा होन्तीति वेदितब्बा ।

देवतारोचनवण्णना

११. एत्तावता च इमिना विपस्सिस्स भगवतो अपदानानुसारेण वित्थारकथनेन — “तथागतस्सेवेसा, भिक्खवे, धम्मधातु सुप्पटिविद्धा”ति एवं वुत्ताय धम्मधातुया सुप्पटिविद्धभावं पकासेत्वा इदानी — “देवतापि तथागतस्स एतमत्थं आरोचेसु”न्ति वुत्तं देवतारोचनं पकासेतुं **एकमिदाह**न्तिआदिमाह ।

तत्थ **सुभगवने**ति एवंनामके वने । **सालराजमूले**ति वनप्पतिजेडुकस्स मूले । **कामच्छन्दं विराजेत्वा**ति अनागामिमग्गेन मूलसमुग्घातवसेन विराजेत्वा । यथा च विपस्सिस्स, एवं सेसबुद्धानमपि सासने वुत्थब्रह्मचरिया देवता आरोचयिंसु, पाळि पन विपस्सिस्स चेव अम्हाकञ्च भगवतो वसेन आगता ।

तत्थ अत्तनो सम्पत्तिया न हायन्ति, न विहायन्तीति **अविहा** । न कञ्चि सत्तं तपन्तीति **अतप्पा** । सुन्दरदस्सना अभिरूपा पासादिकाति **सुदस्सा** । सुट्ठु पस्सन्ति, सुन्दरमेतेसं वा दस्सनन्ति **सुदस्सी** । सब्बेहेव च सगुणेहि भवसम्पत्तिया च जेड्ढा, नत्थेत्थ कनिट्ठाति **अकनिट्ठा** ।

इध ठत्वा भाणवारा समोधानेतब्बा । इमस्मिज्हि सुत्ते विपस्सिस्स भगवतो अपदानवसेन तयो भाणवारा वुत्ता । यथा च विपस्सिस्स, एवं सिखीआदीनमपि अपदानवसेन वुत्ताव । पाळि पन सङ्खित्ता । इति सत्तन्नं बुद्धानं वसेन अम्हाकं भगवता एकवीसति भाणवारा कथिता । तथा अविहेहि । तथा अतप्पेहि । तथा सुदस्सेहि । तथा सुदस्सीहि । तथा अकनिट्ठेहीति सब्बमपि छब्बीसतिभाणवारसतं होति । तेपिटके बुद्धवचने अञ्जं सुत्तं छब्बीसतिभाणवारसतपरिमाणं नाम नत्थि, सुत्तन्तराजा नाम अयं सुत्तन्तोति वेदितब्बो । इतो परं अनुसन्धिद्वयमपि निय्यातेन्तो **इति खो भिक्खवे**तिआदिमाह । तं सब्बं उत्तानमेवाति ।

इति सुमङ्गलविलासिनिया दीघनिकायडुकथायं

महापदानसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

२. महानिदानसुत्तवण्णना

निदानवण्णना

१५. एवं मे सुत्तं...पे०... कुरूसूति महानिदानसुत्तं । तत्रायं अनुत्तानपदवण्णना । **कुरूसु विहरती**ति कुरू नाम

जानपदिनो राजकुमारा, तेसं निवासो एकोपि जनपदो रुळ्हीसद्धेन “कुरु”ति वुच्चति । तस्मिं कुरुसु जनपदे । अट्टकथाचरिया पनाहु — मन्धातुकाले तीसु दीपेसु मनुस्सा “जम्बुदीपो नाम बुद्धपच्चेकबुद्धमहासावकचक्कवत्तिप्पभुतीनं उत्तममनुस्सानं उप्पत्तिभूमि उत्तमदीपो अतिरमणीयो”ति सुत्वा रज्जा मन्धातुचक्कवत्तिना चक्करतनं पुरक्खत्वा चत्तारो दीपे अनुसंयायन्तेन सद्धिं आगमंसु । ततो राजा परिणायकरतनं पुच्छि — “अत्थि नु खो मनुस्सलोकतो रमणीयतरं ठान”न्ति । कस्मा देव एवं भणसि? किं न पस्ससि चन्दिमसूरियानं आनुभावं, ननु एतेसं ठानं इतो रमणीयतरन्ति? राजा चक्करतनं पुरक्खत्वा तत्थ अगमासि । चत्तारो महाराजानो — “मन्धातुमहाराजा आगतो”ति सुत्वाव “महिद्धिको महानुभावो राजा, न सक्का युद्धेन पटिबाहितु”न्ति सकं रज्जं निरय्यातेसुं । सो तं गहेत्वा पुन पुच्छि — “अत्थि नु खो इतो रमणीयतरं ठान”न्ति?

अथस्स तावतिसंभवनं कथयिंसु । “तावतिसंभवनं, देव, इतो रमणीयतरं । तत्थ सक्कस्स देवरज्जो इमे चत्तारो महाराजानो परिचारका दोवारिकभूमियं तिट्ठन्ति, सक्को देवराजा महिद्धिको महानुभावो, तस्सिमानि उपभोगट्टानानि — योजनसहस्सुब्बेधो वेजयन्तो पासादो, पच्चयोजनसतुब्बेधा सुधम्मा देवसभा, दियड्डयोजनसतिको वेजयन्तरथो तथा एरावणो हत्थी, दिब्बरुक्खसहस्सप्पटिमण्डितं नन्दनवनं, चित्तलतावनं, फारुसकवनं, मिस्सकवनं, योजनसतुब्बेधो पारिच्छत्तको कोविळारो, तस्स हेट्ठा सट्ठियोजनायामा पज्जासयोजनवित्थता पच्चदसयोजनुब्बेधा जयकुसुमपुप्फवण्णा पण्डुकम्बलसिला, यस्सा मुदुताय सक्कस्स निसीदतो उपड्डकायो अनुपविसती”ति ।

तं सुत्वा राजा तत्थ गन्तुकामो चक्करतनं अब्भुक्किरि । तं आकासे पतिट्ठासि सद्धिं चतुरङ्गिनिया सेनाय । अथ द्विन्नं देवलोकानं वेमज्झतो चक्करतनं ओतरित्वा पथवियं पतिट्ठासि सद्धिं परिणायकरतनपमुखाय चतुरङ्गिनिया सेनाय । राजा एककोव तावतिसंभवनं अगमासि । सक्को — “मन्धाता आगतो”ति सुत्वाव तस्स पच्चुगमनं कत्वा — “स्वागतं, ते महाराज, सकं ते महाराज, अनुसास महाराजा”ति वत्वा सद्धिं नाटकेहि रज्जं द्वे भागे कत्वा एकं भागमदासि । रज्जो तावतिसंभवने पतिट्ठितमत्तस्सेव मनुस्सभावो विगच्छि, देवभावो पातुरहोसि । तस्स किर सक्केन सद्धिं पण्डुकम्बलसिलाय निसिन्नस्स अक्खिनिमिसमत्तेन नानत्तं पज्जायति । तं असल्लक्खेन्ता देवा सक्कस्स च तस्स च नानत्ते मुहन्ति । सो तत्थ दिब्बसम्पत्तिं अनुभवमानो याव छत्तिस सक्का उप्पज्जित्वा चुता, ताव रज्जं कारेत्वा अतित्तोव कामेहि ततो चवित्वा अत्तनो उय्याने पतिट्ठितो वातातपेन फुट्टगतो कालमकासि ।

चक्करतने पन पुन पथवियं पतिट्ठिते परिणायकरतनं सुवण्णपट्टे मन्धातु उपाहनं लिखापेत्वा इदं मन्धातु रज्जन्ति रज्जमनुसासि । तेपि तीहि दीपेहि आगतमनुस्सा पुन गन्तुं असक्कोन्ता परिणायकरतनं उपसङ्कमित्वा — “देव, मयं रज्जो आनुभावेन आगता, इदानीं गन्तुं न सक्कोम, वसनट्टानं नो देही”ति याचिंसु । सो तेसं एकमेकं जनपदमदासि । तत्थ पुब्बविदेहतो आगतमनुस्सेहि आवसितपदेसो तायेव पुरिमसज्जाय — “विदेहरट्ठ”न्ति नामं लभि, अपरगोयानतो आगतमनुस्सेहि आवसितपदेसो “अपरन्तजनपदो”ति नामं लभि, उत्तरकुरुतो आगतमनुस्सेहि आवसितपदेसो “कुरुरट्ठ”न्ति नामं लभि, बहुके पन गामनिगमादयो उपादाय बहुवचनेन वोहरियति । तेन वुत्तं — “कुरुसु विहरती”ति ।

कम्मासधम्मं नाम कुरूनं निगमोति कम्मासधम्मन्ति एत्थ केचि ध-कारस्स द-कारेन अत्थं वण्णयन्ति । कम्मासो एत्थ दमितोति **कम्मासदम्मो** । **कम्मासो**ति कम्मासपादो पोरिसादो वुच्चति । तस्स किर पादे खाणुकेन विद्धट्टाने वणो रुहन्तो चित्तदारुसदिसो हुत्वा रुहि । तस्मा कम्मासपादोति पज्जायित्थ । सो च तस्मिं ओकासे दमितो पोरिसादभावतो पटिसेधितो । केन? महासत्तेन । कतरस्मिं जातकेति? **महासुतसोमजातकेति** एके । इमे पन थेरा **जयदिसजातकेति** वदन्ति ।

तदा हि महासत्तेन कम्मासपादो दमितो । यथाह —

“पुत्तो यदा होमि जयद्विसस्स ।
पञ्चालरट्ठधिपतिस्स अत्रजो ॥
चजित्वान पाणं पितरं पमोचयिं ।
कम्मासपादप्पि चहं पसादयि”न्ति ॥

केचि पन ध-कारेनेव अत्थं वण्णयन्ति । कुरुरट्ठवासीनं किर कुरुवत्तधम्मो, तस्मिं कम्मासो जातो, तस्मा तं ठानं कम्मासो एत्थ धम्मो जातोति कम्मासधम्मन्ति वुच्चति । तत्थ निविट्ठनिगमस्सापि एतदेव नामं । भुम्मवचनेन कस्मा न वुत्तन्ति । अवसनोकासतो । भगवतो किर तस्मिं निगमे वसनोकासो कोचि विहारो नाम नाहोसि । निगमतो पन अपक्कम्म अज्जतरस्मिं उदकसम्पन्ने रमणीये भूमिभागे महावनसण्डो अहोसि तत्थ भगवा विहासि, तं निगमं गोचरगामं कत्वा । तस्मा एवमेत्थ अत्थो वेदितब्बो — “कुरूसु विहरति कम्मासधम्मं नाम कुरूनं निगमो, तं गोचरगामं कत्वा”ति ।

आयस्माति पियवचनमेतं, गारववचनमेतं । **आनन्दो**ति तस्स थेरस्स नामं । **एकमन्तन्ति** भावनपुंसकनिद्देशो — “विसमं चन्दिमसूरिया परिवत्तन्ती”ति आदीसु (अ० नि० ४.७०) विय । तस्मा यथा निसिन्नो एकमन्तं निसिन्नो होति, तथा निसीदीति एवमेत्थ अत्थो दट्ठब्बो । भुम्मत्थे वा एतं उपयोगवचनं **निसीदी**ति उपाविसि । पण्डिता हि गरुडानियं उपसङ्कमित्वा आसनकुसलताय एकमन्तं निसीदन्ति । अयञ्च तेसं अज्जतरो, तस्मा एकमन्तं निसीदि ।

कथं निसिन्नो खो पन एकमन्तं निसिन्नो होतीति? छ निसज्जदोसे वज्जेत्वा । सेय्यथिदं — अतिदूरं, अच्चासन्नं, उपरिवातं, उन्नतप्पदेसं, अतिसम्मुखं, अतिपच्छाति । अतिदूरे निसिन्नो हि सचे कथेतुकामो होति, उच्चासदेन कथेतब्बं होति । अच्चासन्ने निसिन्नो सङ्घट्टनं करोति । उपरिवाते निसिन्नो सरीरगन्धेन बाधति । उन्नतप्पदेसे निसिन्नो अगारवं पकासेति । अतिसम्मुखा निसिन्नो सचे दट्ठुकामो होति, चक्खुना चक्खुं आहच्च दट्ठुब्बं होति । अतिपच्छा निसिन्नो सचे दट्ठुकामो होति, गीवं परिवत्तेत्वा दट्ठुब्बं होति । तस्मा अयम्पि तिक्खत्तुं भगवन्तं पदक्खिणं कत्वा सक्कच्चं वन्दित्वा एते छ निसज्जदोसे वज्जेत्वा दक्खिणजाणुमण्डलस्स अभिमुखट्ठाने छब्बण्णानं बुद्धरस्मीनं अन्तो पविसित्वा पसन्नलाखारसं विगाहन्तो विय सुवण्णपटं पारुपन्तो विय रत्तुप्पलमालावितानमज्झं पविसन्तो विय च धम्मभण्डागारिको आयस्मा आनन्दो निसीदि । तेन वुत्तं — “एकमन्तं निसीदी”ति ।

काय पन वेलाय, केन कारणेन अयमायस्मा भगवन्तं उपसङ्कमन्तोति? सायन्हवेलायं पच्चयाकारपज्जपुच्छनकारणेन । तं दिवसं किरायमायस्मा कुलसङ्गहत्थाय घरद्वारे घरद्वारे सहस्सभण्डिकं निक्खिपन्तो विय कम्मासधम्मगामं पिण्डाय चरित्वा पिण्डपातपटिक्कन्तो सत्थु वत्तं दस्सेत्वा सत्थरि गन्धकुटिं पविट्ठे सत्थारं वन्दित्वा अत्तनो दिवाट्ठानं गन्त्वा अन्तेवासिकेसु वत्तं दस्सेत्वा पटिक्कन्तेसु दिवाट्ठानं पटिसम्मज्जित्वा चम्मक्खण्डं पज्जपेत्वा उदकतुम्बतो उदकं गहेत्वा उदकेन हत्थपादे सीतले कत्वा पल्लङ्कं आभुजित्वा निसिन्नो सोतापत्तिफलसमापत्तिं समापज्जि । अथ परिच्छिन्नकालवसेन समापत्तितो उट्ठाय पच्चयाकारे जाणं ओतारेसि । सो — “अविज्जापच्चया सङ्खारा”ति आदितो पट्ठाय अन्तं, अन्ततो पट्ठाय आदिं, उभयन्ततो पट्ठाय मज्झं, मज्झतो पट्ठाय उभो अन्ते पापेन्तो तिक्खत्तुं द्वादसपदं पच्चयाकारं सम्मसि । तस्सेवं सम्मसन्तस्स पच्चयाकारो विभूतो हुत्वा उत्तानकुत्तानको विय उपट्ठासि ।

ततो चिन्तेसि — “अयं पच्चयाकारो सब्बबुद्धेहि — ‘गम्भीरो चेव गम्भीरावभासो चा’ति कथितो, मय्हं खो पन

पदेसजाणे ठितस्स सावकस्स सतो उत्तानो विभूतो पाकटो हुत्वा उपट्ठाति, मय्हंयेव नु खो एस उत्तानको हुत्वा उपट्ठाति, उदाहु अज्जेसम्पी'ति? अथस्स एतदहोसि — “हन्दाहं इमं पज्हं गहेत्वा भगवन्तं पुच्छामि, अब्धा मे भगवा इमं अत्थुप्पत्तिं कत्वा सालिन्दं सिनेरुं उक्खिपन्तो विय एकं सुत्तन्तकथं कथेत्वा दस्सेस्सति । बुद्धानज्झि विनयपज्जत्तिं, भुम्मन्तरं, पच्चयाकारं, समयन्तरन्ति इमानि चत्तारि ठानानि पत्वा गज्जितं महन्तं होति, जाणं अनुपविसति, बुद्धजाणस्स महन्तभावो पज्जायति, देसना गम्भीरा होति तिलक्खणब्भाहता सुज्जतपटिसंयुत्ता'ति ।

सो किञ्चापि पकतियाव एकदिवसे सतवारम्पि सहस्सवारम्पि भगवन्तं उपसङ्कमन्तो न अहेतुअकारणेन उपसङ्कमति, तं दिवसं पन इमं पज्हं गहेत्वा — “इमं बुद्धगन्धहत्थिं आपज्ज जाणकोज्चनादं सोस्सामि, बुद्धसीहं आपज्ज जाणसीहनादं सोस्सामि, बुद्धसिन्धवं आपज्ज जाणपदविवकमं पस्सिस्सामी'ति चिन्तेत्वा दिवाट्ठाना उट्ठाय चम्मक्खण्डं पफोटेत्वा आदाय सायन्हसमये भगवन्तं उपसङ्कमि । तेन वुत्तं — “सायन्हवेलायं पच्चयाकारपज्हुपुच्छनकारणेन उपसङ्कमन्तो'ति ।

याव गम्भीरोति एत्थ यावसद्धो पमाणातिक्कमे, अतिक्कम्म पमाणं गम्भीरो, अतिगम्भीरोति अत्थो । **गम्भीरावभासोति** गम्भीरोव हुत्वा अवभासति, दिस्सतीति अत्थो । एकज्झि उत्तानमेव गम्भीरावभासं होति पूतिपण्णादिवसेन काळवण्णपुराणउदकं विय । तज्झि जाणुप्पमाणम्पि सतपोरिसं विय दिस्सति । एकं गम्भीरं उत्तानावभासं होति मणिगङ्गाय विप्पसन्नउदकं विय । तज्झि सतपोरिसम्पि जाणुप्पमाणं विय खायति । एकं उत्तानं उत्तानावभासं होति चाटिआदीसु उदकं विय । एकं गम्भीरं गम्भीरावभासं होति सिनेरुपादकमहासमुद्वे उदकं विय । एवं उदकमेव चत्तारि नामानि लभति । पटिच्चसमुप्पादे पनेतं नत्थि । अयज्झि गम्भीरो चेव गम्भीरावभासो चाति एकमेव नामं लभति । एवरूपो समानोपि अथ च पन मे उत्तानकुत्तानको विय खायति, यदिदं अच्छरियं, भन्ते, अब्भुतं भन्तेति । एवं अत्तनो विम्हयं पकासेन्तो पज्हं पुच्छित्वा तुण्हीभूतो निसीदि ।

भगवा तस्स वचनं सुत्वा — “आनन्दो भवग्गगहणाय हत्थं पसारन्तो विय, सिनेरुं छिन्दित्वा मिज्जं नीहरितुं वायममानो विय, विना नावाय महासमुद्वं तरितुकामो विय, पथविं परिवत्तेत्वा पथवोजं गहेतुं वायममानो विय बुद्धविसयपज्हं अत्तनो उत्तानं वदति । हन्दस्स गम्भीरभावं आचिक्खिस्सामी'ति चिन्तेत्वा **मा हेवन्ति** आदिमाह ।

तत्थ **मा हेवन्ति** ह-कारो निपातमत्तं । एवं मा भणीति अत्थो । मा हेवन्ति च इदं वचनं भगवा आयस्मन्तं आनन्दं उस्सादेन्तोपि भणति अपसादेन्तोपि ।

उस्सादनावण्णना

तत्थ उस्सादेन्तो — आनन्द, त्वं महापज्जो विसदजाणो, तेन ते गम्भीरोपि पटिच्चसमुप्पादो उत्तानको विय खायति । अज्जेसं पनेस उत्तानकोति न सल्लक्खेतब्बो, गम्भीरोयेव च गम्भीरावभासो च । तत्थ चतस्सो उपमा वदन्ति । छमासे सुभोजनरसपुट्टस्स किर कतयोगस्स महामल्लस्स समज्जसमये कतमल्लपासाणपरिचयस्स युद्धभूमिं गच्छन्तस्स अन्तरा मल्लपासाणं दस्सेसुं, सो — किं एतन्ति आह । मल्लपासाणोति । आहरथ नन्ति । उक्खिपितुं न सक्कोमाति वुत्ते सयं गन्त्वा कुहिं इमस्स भारियट्ठानन्ति वत्वा द्वीहि हत्थेहि द्वे पासाणे उक्खिपित्वा कीळागुळे विय खिपित्वा अगमासि । तत्थ मल्लस्स मल्लपासाणो लहुकोपि न अज्जेसं लहुकोति वत्तब्बो । छमासे सुभोजनरसपुट्टो मल्लो विय हि कप्पसतसहरसं अभिनीहारसम्पन्नो आयस्मा आनन्दो, यथा मल्लस्स महाबलताय मल्लपासाणो लहुको, एवं थेरस्स महापज्जताय

पटिच्चसमुप्पादो उत्तानो, सो अज्जेसं उत्तानोति न वत्तब्बो ।

महासमुद्धे च तिमिनाम मच्छो द्वियोजनसतिको तिमिङ्गलो तियोजनसतिको, तिमिपिङ्गलो चतुयोजनसतिको तिमिरपिङ्गलो पञ्चयोजनसतिको, आनन्दो तिमिनन्दो अज्झारोहो महातिमीति इमे चत्तारो योजनसहस्सिका । तत्थ तिमिरपिङ्गलेनेव दीपेन्ति । तस्स किर दक्खिणकण्णं चालेन्तस्स पञ्चयोजनसते पदेसे उदकं चलति । तथा वामकण्णं । तथा नङ्गुट्ठं, तथा सीसं । द्वे पन कण्णे चालेत्वा नङ्गुट्ठेन उदकं पहरित्वा सीसं अपरापरं कत्वा कीळितुं आरद्धस्स सत्तद्वयोजनसते पदेसे भाजने पक्खिपित्वा उद्धने आरोपितं विय उदकं पक्कुथति, तियोजनसतमत्ते पदेसे उदकं पिट्ठिं छादेतुं न सक्कोति । सो एवं वदेय्य — “अयं महासमुद्धो गम्भीरो गम्भीरोति वदन्ति कुतस्स गम्भीरता, मयं पिट्ठिपटिच्छादनमत्तम्पि उदकं न लभामा”ति । तत्थ कायुपपन्नस्स तिमिरपिङ्गलस्स महासमुद्धो उत्तानोति, अज्जेसं खुद्धकमच्छानं उत्तानोति न वत्तब्बो, एवमेव जाणुपपन्नस्स थेरस्स पटिच्चसमुप्पादो उत्तानोति, अज्जेसम्पि उत्तानोति न वत्तब्बो ।

सुपण्णराजा च दियद्वयोजनसतिको, तस्स दक्खिणपक्खो पज्जासयोजनिको होति तथा वामपक्खो, पिञ्छवट्ठि सट्ठियोजनिका, गीवा तिसंयोजनिका, मुखं नवयोजनं, पादा द्वादसयोजनिका । तस्मिं सुपण्णवातं दस्सेतुं आरद्धे सत्तद्वयोजनसतं ठानं नप्पहोति । सो एवं वदेय्य — “अयं आकासो अनन्तो अनन्तोति वदन्ति, कुतस्स अनन्तता, मयं पक्खवातप्पसारणोकासम्पि न लभामा”ति । तत्थ कायुपपन्नस्स सुपण्णरज्जो आकासो परित्तोति, अज्जेसं खुद्धकपक्खीनं परित्तोति न वत्तब्बो, एवमेव जाणुपपन्नस्स थेरस्स पटिच्चसमुप्पादो उत्तानोति, अज्जेसम्पि उत्तानोति न वत्तब्बो ।

राहु असुरिन्दो पन पादन्ततो याव केसन्ता योजनानं चत्तारि सहस्सानि अट्ठ च सतानि होति । तस्स द्विन्नं बाहानं अन्तरं द्वादसयोजनसतिकं । बहलत्तेन छयोजनसतिकं । हत्थपादतलानि तियोजनसतिकानि, तथा मुखं । एकेकं अङ्गुलिपब्बं पज्जासयोजनं, तथा भमुकन्तरं । नलाटं तियोजनसतिकं । सीसं नवयोजनसतिकं । तस्स महासमुद्धं ओतिण्णस्स गम्भीरं उदकं जाणुप्पमाणं होति । सो एवं वदेय्य — “अयं महासमुद्धो गम्भीरो गम्भीरोति वदन्ति, कुतस्स गम्भीरता, मयं जाणुप्पटिच्छादनमत्तम्पि उदकं न लभामा”ति । तत्थ कायुपपन्नस्स राहुनो महासमुद्धो उत्तानोति, अज्जेसं उत्तानोति न वत्तब्बो, एवमेव जाणुपपन्नस्स थेरस्स पटिच्चसमुप्पादो उत्तानोति, अज्जेसम्पि उत्तानोति न वत्तब्बो । एतमत्थं सन्धाय भगवा — “मा हेवं, आनन्द, अवच; मा हेवं, आनन्द अवचा”ति आह ।

थेरस्स हि चतूहि कारणोहि गम्भीरोपि पटिच्चसमुप्पादो उत्तानोति उपट्ठाति । कतमेहि चतूहि? पुब्बूपनिस्सयसम्पत्तिया, तित्थवासेन, सोतापन्नताय, बहुस्सुतभावेनाति ।

पुब्बूपनिस्सयसम्पत्तिकथा

इतो किर सतसहस्सिमे कप्पे पदुमुत्तरो नाम सत्था लोके उप्पज्जि । तस्स हंसवती नाम नगरं अहोसि, आनन्दो नाम राजा पिता, सुमेधा नाम देवी माता, बोधिसत्तो उत्तरकुमारो नाम अहोसि । सो पुत्तस्स जातदिवसे महाभिनिक्खमनं निक्खम्म पब्बजित्वा पधानमनुयुज्जन्तो अनुक्कमेन सब्बज्जुतं पत्वा — “अनेकजातिसंसार”न्ति उदानं उदानेत्वा सत्ताहं बोधिपल्लङ्के वीतिनामेत्वा पथवियं ठपेस्सामीति पादं अभिनीहरि । अथ पथविं भिन्दित्वा महन्तं पदुमं उट्ठासि । तस्स धुरपत्तानि नवुतिहत्थानि, केसरं तिसहत्थं, कण्णिका द्वादसहत्था, नवघटप्पमाणो रेणु अहोसि ।

सत्था पन उब्बेधतो अट्ठपण्णासहत्थुब्बेधो अहोसि । तस्स उभिन्नं बाहानमन्तरं अट्ठारसहत्थं, नलाटं पञ्चहत्थं,

हत्थपादा एकादसहत्था । तस्स एकादसहत्थेन पादेन द्वादसहत्थाय कण्णिकाय अक्कन्तमत्ताय नवघटप्पमाणो रेणु उट्ठाय अट्ठपण्णासहत्थं पदेसं उगगन्त्वा ओकिण्णमनोसिलाचुण्णं विय पच्चोकिण्णो । तदुपादाय भगवा पदुमुत्तरोत्वेव पज्जायित्थ । तस्स देविलो च सुजातो च द्वे अग्गसावका अहेसुं । अमिता च असमा च द्वे अग्गसाविका । सुमनो नाम उपट्ठाको । पदुमुत्तरो भगवा पितुसङ्गहं कुरुमानो भिक्खुसतसहस्सपरिवारो हंसवतिया राजधानिया वसति ।

कनिट्ठभाता पनस्स सुमनकुमारो नाम । तस्स राजा हंसवतितो वीसतियोजनसते ठाने भोगगामं अदासि । सो कदाचि आगन्त्वा पितरञ्च सत्थारञ्च पस्सति । अथेकदिवसं पच्चन्तो कुपितो । सुमनो रज्जो पेसेसि — “पच्चन्तो कुपितो”ति । राजा “मया त्वं तत्थ कस्मा ठपितो”ति पटिपेसेसि । सो निक्खम्म चोरे वूपसमेत्वा — “उपसन्तो, देव, जनपदो”ति रज्जो पेसेसि । राजा तुट्ठो — “सीधं मम पुत्तो आगच्छतू”ति आह । तस्स सहस्समत्ता अमच्चा होन्ति । सो तेहि सद्धि अन्तरामग्गे मन्तेसि — “मय्हं पिता तुट्ठो, सचे मे वरं देति, किं गण्हामी”ति । अथ नं एकच्चे “हत्थिं गण्हथ, अस्सं गण्हथ, रथं गण्हथ, जनपदं गण्हथ, सत्तरतनानि गण्हथा”ति आहंसु । अपरे — “तुम्हे पथविस्सरस्स पुत्ता, तुम्हाकं धनं न दुल्लभं, लद्धम्पि चेत्तं सब्बं पहाय गमनीयं, पुज्जमेव एकं आदाय गमनीयं; तस्मा ते देवे वरं ददमाने तेमासं पदुमुत्तरं भगवन्तं उपट्ठातुं वरं गण्हथा”ति । सो — “तुम्हे मय्हं कल्याणमिन्ता, न ममेत्तं चित्तं अत्थि, तुम्हेहि पन उप्पादितं, एवं करिस्सामी”ति गन्त्वा पितरं वन्दित्वा पितरापि आलिङ्गेत्वा तस्स मत्थके चुम्बित्वा — “वरं ते पुत्त, देमी”ति वुत्ते “साधु महाराज, इच्छामहं महाराज भगवन्तं तेमासं चतूहि पच्चयेहि उपट्ठहन्तो जीवितं अवज्झं कातुं, इममेव वरं देही”ति आह । “न सक्का तात, अज्झं वरेही”ति वुत्ते “देव, खत्तियानं नाम द्वे कथा नत्थि, एतमेव देहि, न मे अज्जेनत्थो”ति । तात बुद्धानं नाम चित्तं दुज्जानं, सचे भगवा न इच्छिस्सति, मया दिन्नेपि किं भविस्सतीति? सो — “साधु, देव, अहं भगवतो चित्तं जानिस्सामी”ति विहारं गतो ।

तेन च समयेन भत्तकिच्चं निट्ठपेत्वा भगवा गन्धकुटिं पविट्ठो होति । सो मण्डलमाळे सन्निसिन्नानं भिक्खून् सन्निकं अगमासि । ते तं आहंसु — “राजपुत्त, कस्मा आगतोसी”ति? भगवन्तं दस्सनाय, दस्सेथ मे भगवन्तन्ति । न मयं, राजपुत्त, इच्छितिच्छितक्खणे सत्थारं दट्ठुं लभामाति । को पन, भन्ते, लभतीति? सुमनत्थेरो नाम राजपुत्ताति । “सो कुहिं, भन्ते, थेरो”ति । थेरस्स निसिन्नट्ठानं पुच्छित्वा गन्त्वा वन्दित्वा — “इच्छामहं, भन्ते, भगवन्तं पस्सितुं, दस्सेथ मे”ति आह । थेरो — “एहि राजपुत्ता”ति तं गहेत्वा तं गन्धकुटिपरिवेणे ठपेत्वा गन्धकुटिं अभिरुहि । अथ नं भगवा — “सुमन, कस्मा आगतोसी”ति आह । राजपुत्तो, भन्ते, भगवन्तं दस्सनाय आगतोति । तेन हि भिक्खु आसनं पज्जापेहीति । थेरो आसनं पज्जापेसि, निसीदि भगवा पज्जत्ते आसने । राजपुत्तो भगवन्तं वन्दित्वा पटिसन्थारं अकासि । कदा आगतोसि राजपुत्ताति? भन्ते, तुम्हेसु गन्धकुटिं पविट्ठेसु । भिक्खू पन — “न मयं इच्छितिच्छितक्खणे भगवन्तं दट्ठुं लभामा”ति मं थेरस्स सन्निकं पाहेसुं । थेरो पन एकवचनेनेव दस्सेसि । थेरो, भन्ते, तुम्हाकं सासने वल्लभो मज्जेति । आम राजकुमार, वल्लभो एस भिक्खु मय्हं सासनेति । भन्ते, बुद्धानं सासने किं कत्वा वल्लभो होतीति? दानं दत्वा सीलं समादियित्वा उपोसथकम्मं कत्वा कुमाराति । भगवा, अहं थेरो विय बुद्धसासने वल्लभो होतुकामो, तेमासं मे वस्सावासं अधिवासेथाति । भगवा — “अत्थि नु खो तत्थ गतेन अत्थो”ति ओलोकेत्वा अत्थीति दिस्वा “सुज्जागारे, खो राजकुमार तथागता अभिरमन्ती”ति आह । कुमारो “अज्जातं भगवा, अज्जातं सुगता”ति वत्वा “अहं, भन्ते, पुरिमतरं गन्त्वा विहारं कारेमि, मया पेसिते भिक्खुसतसहस्सेन सद्धि आगच्छथा”ति पटिज्जं गहेत्वा पितुसन्निकं गन्त्वा “दिन्ना मे, देव, भगवता पटिज्जा, मया पहिते भगवन्तं पेसेय्याथा”ति पितरं वन्दित्वा निक्खमित्वा योजने योजने विहारं कारेत्वा वीसयोजनसतं अद्धानं गन्त्वा अत्तनो नगरे विहारट्ठानं विचिनन्तो सोभनं नाम कुटुम्बिकस्स उय्यानं दिस्वा सतसहस्सेन किणित्वा सतसहस्सं विस्सज्जेत्वा विहारं कारेसि । तत्थ भगवतो गन्धकुटिं सेसभिक्खूनञ्च रत्तिट्ठानदिवाट्ठानत्थाय कुटिलेणमण्डपे कारापेत्वा पाकारपरिक्खेपे

कत्वा द्वारकोट्टकञ्च निट्टपेत्वा पितुसन्तिकं पेसेसि — “निट्ठितं मय्हं किच्चं, सत्थारं पहिण्था”ति ।

राजा भगवन्तं भोजेत्वा — “भगवा, सुमनस्स किच्चं निट्ठितं, तुम्हाकं गमनं पच्चासीसती”ति आह । भगवा सतसहस्सभिक्षुपरिवारो योजने योजने विहारेसु वसमानो अगमासि । कुमारो “सत्था आगतो”ति सुत्वा योजनं पच्चुगन्त्वा मालादीहि पूजयमानो विहारं पवेसेत्वा —

“सतसहस्सेन मे कीतं, सतसहस्सेन मापितं ।

सोभनं नाम उय्यानं, पटिग्गण्ह महामुनी”ति ॥

विहारं निर्यातेसि । सो वस्सूपनायिकदिवसे दानं दत्वा अत्तनो पुत्तदारे च अमच्चे च पक्कोसापेत्वा आह — “अयं सत्था अम्हाकं सन्तिकं दूरतो आगतो, बुद्धा च नाम धम्मगरुनो न आमिसगरुका । तस्मा अहं तेमासं द्वे साटके निवासेत्वा दस सीलानि समादियित्वा इधेव वसिस्सामि, तुम्हे खीणासवसतसहस्सस्स इमिनाव नीहारेन तेमासं दानं ददेय्याथा”ति ।

सो सुमनत्थेरस्स वसनट्टानसभागेयेव ठाने वसन्तो यं थेरो भगवतो वत्तं करोति, तं सब्बं दिस्वा “इमस्मिं ठाने एकन्तवल्लभो एस थेरो, एतस्सेव मे ठानन्तरं पत्थेतुं वट्ठती”ति चिन्तेत्वा उपकट्टाय पवारणाय गामं पविसित्वा सत्ताहं महादानं दत्वा सत्तमे दिवसे भिक्षुसतसहस्सस्स पादमूले तिचीवरं ठपेत्वा भगवन्तं वन्दित्वा — “भन्ते, यदेतं मया मग्गे योजनन्तरिकं योजनन्तरिकं विहारं कारापनतो पट्टाय पुञ्जं कतं, तं नेव सक्कसम्पत्तिं, न मारसम्पत्तिं, न ब्रह्मसम्पत्तिं पत्थयन्तेन, बुद्धस्स पन उपट्ठाकभावं पत्थयन्तेन कतं । तस्मा अहम्पि, भगवा, अनागते सुमनत्थेरो विय बुद्धस्स उपट्ठाको भवेय्य”न्ति पञ्चपतिट्ठितेन निपतित्वा वन्दि ।

भगवा — “महन्तं कुलपुत्तस्स चित्तं, समिज्झिस्सति नु खो नो”ति ओलोकेन्तो — “अनागते इतो सतसहस्सिमे कप्पे गोतमो नाम बुद्धो उप्पज्जिस्सति, तस्सेव उपट्ठाको भविस्सती”ति जत्वा —

“इच्छितं पत्थितं तुय्हं, सब्बमेव समिज्झतु ।

सब्बे पूरेन्तु सङ्कप्पा, चन्दो पन्नरसो यथा”ति ॥

आह । कुमारो तं सुत्वा — “बुद्धा नाम अद्वेज्झकथा होन्ती”ति दुतियदिवसेयेव तस्स भगवतो पत्तचीवरं गहेत्वा पिट्ठितो पिट्ठितो गच्छन्तो विय अहोसि । सो तस्मिं बुद्धुप्पादे वस्ससतसहस्सं दानं दत्वा सग्गे निब्बत्तित्वा कस्सपबुद्धकालेपि पिण्डाय चरतो थेरस्स पत्तग्गहणत्थं उत्तरिसाटकं दत्वा पूजमकासि । पुन सग्गे निब्बत्तित्वा ततो चुतो बाराणसिराजा हुत्वा अट्टन्नं पच्चेकबुद्धानं पण्णसालायो कारेत्वा मणिआधारके उपट्टपेत्वा चतूहि पच्चयेहि दसवस्ससहस्सानि उपट्टानं अकासि । एतानि पाकट्टानानि ।

कप्पसतसहस्सं पन दानं ददमानोव अम्हाकं बोधिसत्तेन सद्धिं तुसितपुरे निब्बत्तित्वा ततो चुतो अमितोदनसक्कस्स गेहे पटिसन्धिं गहेत्वा अनुपुब्बेन कताभिनिक्खमनो सम्मासम्बोधिं पत्वा पठमगमनेन कपिलवत्थुं आगन्त्वा ततो निक्खमन्ते भगवति भगवतो परिवारत्थं राजकुमारेसु पब्बजितेसु भद्रियादीहि सद्धिं निक्खमित्वा भगवतो सन्तिके पब्बजित्वा नचिरस्सेव आयस्मतो पुण्णस्स मन्ताणिपुत्तस्स सन्तिके धम्मकथं सुत्वा सोतापत्तिफले पतिट्ठहि (सं० नि० ३.८३) । एवमेस आयस्मा पुब्बूपनिस्सयसम्पन्नो तस्सिमाय पुब्बूपनिस्सयसम्पत्तिया गम्भीरोपि पटिच्चसमुप्पादो उत्तानको

विय उपट्ठासि ।

तित्थवासादिवण्णना

तित्थवासोति पुनप्पुनं गरूनं सन्तिके उग्गहणसवनपरिपुच्छनधारणानि वुच्चन्ति । सो थेरस्स अतिविय परिसुद्धो, तेनापिस्सायं गम्भीरोपि पटिच्चसमुप्पादो उत्तानको विय उपट्ठासि ।

सोतापन्नानञ्च नाम पच्चयाकारो उत्तानकोव हुत्वा उपट्ठाति, अयञ्च आयस्मा सोतापन्नो । बहुस्सुतानञ्च चतुहत्थे ओवरके पदीपे जलमाने मञ्चपीठं विय नामरूपपरिच्छेदो पाकटो होति, अयञ्च आयस्मा बहुस्सुतानं अग्गो होति, बाहुसच्चानुभावेनपिस्स गम्भीरोपि पच्चयाकारो उत्तानको विय उपट्ठासि ।

पटिच्चसमुप्पादगम्भीरता

तत्थ अत्थगम्भीरताय, धम्मगम्भीरताय, देसनागम्भीरताय, पटिवेधगम्भीरतायाति चतूहि आकारेहि पटिच्चसमुप्पादो गम्भीरो नाम ।

तत्थ जरामरणस्स जातिपच्चयसम्भूतसमुदागतट्ठो गम्भीरो...पे०... सङ्खारानं अविज्जापच्चयसम्भूतसमुदागतट्ठो गम्भीरोति अयं **अत्थगम्भीरता** ।

अविज्जाय सङ्खारानं पच्चयट्ठो गम्भीरो...पे०... जातिया जरामरणस्स पच्चयट्ठो गम्भीरोति अयं **धम्मगम्भीरता** ।

कत्थचि सुत्ते पटिच्चसमुप्पादो अनुलोमतो देसियति, कत्थचि पटिलोमतो, कत्थचि अनुलोमपटिलोमतो, कत्थचि मज्झतो पट्टाय अनुलोमतो वा पटिलोमतो वा अनुलोमपटिलोमतो वा, कत्थचि तिसन्धि चतुसङ्खेपो, कत्थचि द्विसन्धि तिसङ्खेपो, कत्थचि एकसन्धि द्विसङ्खेपोति अयं **देसनागम्भीरता** ।

अविज्जाय पन अज्जाणअदस्सनसच्चापटिवेधट्ठो गम्भीरो, सङ्खारानं अभिसङ्खरणायूहनसरागविरागट्ठो, विज्जाणस्स सुज्जतअव्यापारअसङ्कन्तिपटिसन्धिपातुभावट्ठो, नामरूपस्स एकुप्पादविनिब्भोगाविनिब्भोगनमनरुप्पनट्ठो, सळायतनस्स अधिपतिलोकद्वारक्खेत्तविसयिभावट्ठो, फस्सस्स फुसनसङ्खट्टनसङ्गतिसन्निपातट्ठो, वेदनाय आरम्मणरसानुभवनसुखदुक्खमज्झत्तभावनिज्जीववेदयितट्ठो, तण्हाय अभिनन्दितअज्झोसानसरितालतातण्हानदीतण्हासमुद्दुप्पूरणट्ठो, उपादानस्स आदानग्गहणाभिनिवेसपरामासदुरतिक्कमट्ठो, भवस्स आयूहनाभिसङ्खरणयोनित्तिठित्तिनिवासेसु खिपनट्ठो, जातिया जातिसज्जातिओक्कन्तिनिब्बत्तिपातुभावट्ठो, जरामरणस्स खयवयभेदविपरिणामट्ठो गम्भीरोति । एवं यो अविज्जादीनं सभावो, येन पटिवेधेन अविज्जादयो सरसलक्खणतो पटिविद्धा होन्ति; सो गम्भीरोति अयं **पटिवेधगम्भीरता**ति वेदितब्बा । सा सब्बापि थेरस्स उत्तानका विय उपट्ठासि । तेन भगवा आयस्मन्तं आनन्दं उस्सादेन्तो — “मा हेव”न्तिआदिमाह । अयञ्चेत्थ अधिप्पायो — आनन्द, त्वं महापज्जो विसदजाणो, तेन ते गम्भीरोपि पटिच्चसमुप्पादो उत्तानको विय खायति, तस्मा — “मय्हमेव नु खो एस उत्तानको हुत्वा उपट्ठाति, उदाहु अज्जेसम्पी”ति मा एवं अवचाति ।

अपसादनावण्णना

यं पन वुत्तं — “अपसादेन्तो”ति, तत्थ अयं अधिप्पायो — आनन्द, “अथ च पन मे उत्तानकुत्तानको विय खायती”ति मा हेवं अवच । यदि हि ते एस उत्तानकुत्तानको विय खायति, कस्मा त्वं अत्तनो धम्मताय सोतापन्नो नाहोसि, मया दिन्ननयेव ठत्वा सोतापत्तिमगं पटिविज्झसि । आनन्द, इदं निब्बानमेव गम्भीरं, पच्चयाकारो पन तव उत्तानको जातो, अथ कस्मा ओळारिकं कामरागसंयोजनं पटिघसंयोजनं, ओळारिकं कामरागानुसयं पटिघानुसयन्ति इमे चत्तारो किलेसे समुग्घाटेत्वा सकदागामिफलं न सच्छिकरोसि? तेयेव अणुसहगते चत्तारो किलेसे समुग्घाटेत्वा अनागामिफलं न सच्छिकरोसि? रूपरागादीनि पच्च संयोजनानि, भवरागानुसयं, मानानुसयं, अविज्जानुसयन्ति इमे अट्ठ किलेसे समुग्घाटेत्वा अरहत्तं न सच्छिकरोसि?

कस्मा च सतसहस्सकप्पाधिकं एकं असङ्ख्येय्यं पूरितपारमिनो सारिपुत्तमोगल्लाना विय सावकपारमिजाणं नप्पटिविज्झसि? सतसहस्सकप्पाधिकानि द्वे असङ्ख्येय्यानि पूरितपारमिनो पच्चेकबुद्धा विय च पच्चेकबोधिजाणं नप्पटिविज्झसि? यदि वा ते सब्बथाव एस उत्तानको हुत्वा उपट्ठाति, अथ कस्मा सतसहस्सकप्पाधिकानि चत्तारि अट्ठ सोळस वा असङ्ख्येय्यानि पूरितपारमिनो बुद्धा विय सब्बज्जुतज्जाणं न सच्छिकरोसि? किं अनत्थिकोसि एतेहि विसेसाधिगमेहि, पस्स यावच्च ते अपरद्धं, त्वं नाम सावको पदेसजाणे ठितो अतिगम्भीरं पच्चयाकारं — “उत्तानको मे उपट्ठाती”ति वदसि, तस्स ते इदं वचनं बुद्धानं कथाय पच्चनीकं होति, न तादिसेन नाम भिक्खुना बुद्धानं कथाय पच्चनीकं कथेतब्बन्ति युत्तमेतं ।

ननु मय्हं, आनन्द, इदं पच्चयाकारं पटिविज्झितुं वायमन्तस्सेव सतसहस्सकप्पाधिकानि चत्तारि असङ्ख्येय्यानि अतिक्कन्तानि? पच्चयाकारं पटिविज्झनत्थाय च पन मे अदिन्नं दानं नाम नत्थि, अपूरितपारमी नाम नत्थि । पच्चयाकारं पटिविज्झस्सामीति पन मे निरुस्साहं विय मारबलं विधमन्तस्स अयं महापथवी द्वङ्गुलमत्तम्पि न कम्पि तथा पठमयामे पुब्बेनिवासं, मज्झिमयामे दिब्बचक्खुं सम्पादेन्तस्स । पच्छिमयामे पन मे बलवपच्चूससमये — “अविज्जा सङ्खारानं नवहि आकारेहि पच्चयो होती”ति दिट्ठमत्तेव दससहस्सिलोकधातु अयदण्डकेन आकोटितकंसतालं विय विरवसतं विरवसहस्सं मुञ्चमाना वाताहते पदुमिनिपण्णे उदकबिन्दु विय कम्पित्थ । एवं गम्भीरो चायं, आनन्द, पटिच्चसमुप्पादो, गम्भीरावभासो च । एतस्स आनन्द, धम्मस्स अननुबोधा...पे०... नातिवत्ततीति ।

एतस्स धम्मस्साति एतस्स पच्चयधम्मस्स । **अननुबोधाति** जातपरिज्जावसेन अननुबुद्धाना । **अप्पटिवेधाति** तीरणप्पहानपरिज्जावसेन अप्पटिविज्झना । **तन्ताकुलकजाताति** तन्तं विय आकुलकजाता । यथा नाम दुन्निक्खित्तं मूसिकच्छिन्नं पेसकारानं तन्तं तहिं तहिं आकुलं होति, इदं अगं इदं मूलन्ति अग्गेन वा अगं मूलेन वा मूलं समानेतुं दुक्करं होति; एवमेव सत्ता इमस्मिं पच्चयाकारे खलिता आकुला ब्याकुला होन्ति, न सक्कोन्ति तंपच्चयाकारं उजुं कातुं । तत्थ तन्तं पच्चत्तपुरिसकारे ठत्वा सक्कापि भवेय्य उजुं कातुं, ठपेत्वा पन द्वे बोधिसत्ते अज्जे सत्ता अत्तनो धम्मताय पच्चयाकारं उजुं कातुं समत्था नाम नत्थि । यथा पन आकुलं तन्तं कज्जियं दत्वा कोच्छेन पहतं तत्थ तत्थ गुळकजातं होति गण्ठबद्धं, एवमिमे सत्ता पच्चयेसु पक्खलित्वा पच्चये उजुं कातुं असक्कोन्ता द्वासट्ठिदिट्ठिगतवसेन आकुलकजाता होन्ति, गण्ठबद्धा । ये हि केचि दिट्ठिगतनिस्सिता, सब्बे पच्चयाकारं उजुं कातुं असक्कोन्तायेव ।

कुलागण्ठिकजाताति कुलागण्ठिकं वुच्चति पेसकारकज्जियसुत्तं । कुला नाम सकुणिका, तस्सा कुलावकोतिपि एके । यथा हि तदुभयम्पि आकुलं अग्गेन वा अगं मूलेन वा मूलं समानेतुं दुक्करन्ति पुरिमनयेनेव योजेतब्बं ।

मुञ्जपब्बजभूताति मुञ्जतिणं विय पब्बजतिणं विय च भूता । यथा तानि तिणानि कोट्टेत्वा कतरज्जु जिण्णकाले

कथञ्च पतितं गहेत्वा तेसं तिणानं इदं अगं, इदं मूलन्ति अगणेन वा अगं मूलेन वा मूलं समानेतुं दुक्करन्ति । तम्पि पच्चत्तपुरिसकारे ठत्वा सक्का भवेय्य उजुं कातुं, ठपेत्वा पन द्वे बोधिसत्ते अज्जे सत्ता अत्तनो धम्मताय पच्चयाकारं उजुं कातुं समत्था नाम नत्थि । एवमयं पजा पच्चयाकारे उजुं कातुं असक्कोन्ती दिट्ठिगतवसेन गण्ठिकजाता हुत्वा अपायं दुग्गतिं विनिपातं संसारं नातिवत्तति ।

तत्थ अपायोति निरयतिरच्छानयोनिपेत्तिविसयअसुरकाया । सब्बेपि हि ते वड्डिसङ्घातस्स अयस्स अभावतो — “अपायो”ति वुच्चन्ति । तथा दुक्खस्स गतिभावतो **दुग्गति** । सुखसमुस्सयतो विनिपतितत्ता **विनिपातो** । इतरो पन —

“खन्धानञ्च पटिपाटि, धातुआयतनान च ।

अब्बोच्छिन्नं वत्तमाना, **संसारो**ति पवुच्चती”ति ॥

तं सब्बम्पि नातिवत्तति नातिक्कमति । अथ खो चुतितो पटिसन्धिं, पटिसन्धितो चुतिन्ति एवं पुनप्पुनं चुतिपटिसन्धियो गणहन्ता तीसु भवेसु चतूसु योनीसु पञ्चसु गतीसु सत्तसु विज्जाणड्ढितीसु नवसु सत्तावासेसु महासमुद्वे वातुक्खित्तनावा विय यन्तेसु युत्तगोणो विय च परिब्भमतियेव । इति सब्बं पेतं भगवा आयस्मन्तं आनन्दं अपसादेन्तो आहाति वेदितब्बं ।

पटिच्चसमुप्पादवण्णना

१६. इदानीं यस्मा इदं सुतं — “गम्भीरो चायं, आनन्द, पटिच्चसमुप्पादो”ति च “तन्ताकुलकजाता”ति च द्वीहियेव पदेहि आबद्धं, तस्मा — “गम्भीरो चायं, आनन्द, पटिच्चसमुप्पादो”ति इमिना ताव अनुसन्धिना पच्चयाकारस्स गम्भीरभावदस्सनत्थं देसनं आरभन्तो **अत्थि इदप्पच्चया जरामरणन्ति** आदिमाह । तत्रायमत्थो — इमस्स जरामरणस्स पच्चयो इदप्पच्चयो, तस्मा इदप्पच्चया अत्थि जरामरणं, अत्थि नु खो जरामरणस्स पच्चयो, यम्हा पच्चया जरामरणं भवेय्याति एवं पुट्ठेन सता, आनन्द, पण्डितेन पुग्गलेन यथा — “तं जीवं तं सरीरं”न्ति वुत्ते ठपनीयत्ता पज्जस्स तुण्ही भवितब्बं होति, “अब्बाकतमेतं तथागतेना”ति वा वत्तब्बं होति, एवं अप्पटिपज्जित्वा, यथा — “चक्खु सस्सतं असस्सतं”न्ति वुत्ते असस्सतन्ति एकंसेनेव वत्तब्बं होति, एवं एकंसेनेव अत्थीतिस्स वचनीयं । पुन किं पच्चया जरामरणं, को नाम सो पच्चयो, यतो जरामरणं होतीति वुत्ते **जातिपच्चया जरामरणन्ति** इच्चस्स वचनीयं, एवं वत्तब्बं भवेय्याति अत्थो । एस नयो सब्बपदेसु ।

नामरूपपच्चया फस्सोति इदं पन यस्मा सळायतनपच्चयाति वुत्ते चक्खुसम्फस्सादीनं छन्नं विपाकसम्फस्सानंयेव गहणं होति, इध च “सळायतनपच्चया”ति इमिना पदेन गहितम्पि अगहितम्पि पच्चयुप्पन्नविसेसं फस्सस्स च सळायतनतो अतिरित्तं अज्जम्पि विसेसपच्चयं दस्सेतुकामो, तस्मा वुत्तन्ति वेदितब्बं । इमिना पन वारेन भगवता किं कथितन्ति? पच्चयानं निदानं कथितं । इदज्झि सुत्तं पच्चये निज्जटे निग्गुम्बे कत्वा कथितत्ता **महानिदानन्ति** वुच्चति ।

१८. इदानीं तेसं तेसं पच्चयानं तथं अवितथं अनज्जथं पच्चयभावं दस्सेतुं **जातिपच्चया जरामरणन्ति इति खो पनेतं वुत्तन्ति** आदिमाह । तत्थ **परियायेनाति** कारणेन । **सब्बेनसब्बं सब्बथासब्बन्ति** निपातद्वयमेतं । तस्सत्थो — “सब्बाकारेन सब्बा सब्बेन सभावेन सब्बा जाति नाम यदि न भवेय्या”ति । भवादीसुपि इमिनाव नयेन अत्थो वेदितब्बो । **कस्सची**ति अनियमवचनमेतं, देवादीसु यस्स कस्सचि । **किम्हिची**ति इदम्पि अनियमवचनमेव, कामभवादीसु नवसु भवेसु यत्थ कथञ्चि । **सेय्यथिदन्ति** अनियमितनिक्खित्तअत्थविभजनत्थे निपातो, तस्सत्थो — “यं वुत्तं ‘कस्सचि किम्हिची’ति,

तस्स ते अत्थं विभजिस्सामी'ति। अथ नं विभजन्तो — “देवानं वा देवत्ताया”ति आदिमाह। तत्थ **देवानं वा देवत्ताया**ति या अयं देवानं देवभावाय खन्धजाति, याय खन्धजातिया देवा “देवा”ति वुच्चन्ति। सचे हि जाति सब्बेन सब्बं नाभविस्साति इमिना नयेन सब्बपदेसु अत्थो वेदितब्बो। एत्थ च **देवा**ति उपपत्तिदेवा। **गन्धब्बा**ति मूलखन्धादीसु अधिवत्थदेवताव। **यक्खा**ति अमनुस्सा। **भूता**ति ये केचि निब्बत्तसत्ता। **पक्खिनो**ति ये केचि अट्ठिपक्खा वा चम्मपक्खा वा लोमपक्खा वा। **सरीसपा**ति ये केचि भूमियं सरन्ता गच्छन्ति। **तेसं तेसन्ति** तेसं तेसं देवगन्धब्बादीनं। **तदत्थाया**ति देवगन्धब्बादिभावाय। **जातिनिरोधा**ति जातिविगमा, जातिअभावाति अत्थो।

हेतूति आदीनि सब्बानिपि कारणवेवचनानि एव। कारणज्झि यस्मा अत्तनो फलत्थाय हिनोति पवत्तति, तस्मा “हेतू”ति वुच्चति। यस्मा तं फलं निदेति — “हन्द, नं गण्ठथा”ति अप्पेति विय तस्मा **निदानं**। यस्मा फलं ततो समुदेति उप्पज्जति, तच्च पटिच्च एति पवत्तति, तस्मा **समुदयो**ति च **पच्चयो**ति च वुच्चति। एस नयो सब्बत्थ। अपि च **यदिदं जाती**ति एत्थ **यदिदन्ति** निपातो। तस्स सब्बपदेसु लिङ्गानुरूपतो अत्थो वेदितब्बो। इध पन — “या एसा जाती”ति अयमस्स अत्थो। जरामरणस्स हि जाति उपनिस्सयकोटिया पच्चयो होति।

१९. भवपदे — “किम्हिची”ति इमिना ओकासपरिग्गहो कतो। तत्थ हेट्ठा अवीचिपरियन्तं कत्वा उपरि परनिमित्तवसवत्तिदेवे अन्तोकरित्वा **कामभवो** वेदितब्बो। अयं नयो उपपत्तिभवे। इध पन कम्मभवे युज्जति। सो हि जातिया उपनिस्सयकोटियाव पच्चयो होति। उपादानपदादीसुपि — “किम्हिची”ति इमिना ओकासपरिग्गहोव कतोति वेदितब्बो।

१००. उपादानपच्चया भवोति एत्थ कामुपादानं तिण्णम्पि कम्मभवानं तिण्णञ्च उपपत्तिभवानं पच्चयो, तथा सेसानिपीति उपादानपच्चया चतुवीसतिभवा वेदितब्बा। निप्परियायेनेत्थ द्वादस कम्मभवा लब्धन्ति। तेसं उपादानानि सहजातकोटियापि उपनिस्सयकोटियापि पच्चयो।

१०१. रूपतण्हाति रूपारम्भणे तण्हा। एस नयो सद्धतण्हादीसु। सा पनेसा तण्हा उपादानस्स सहजातकोटियापि उपनिस्सयकोटियापि पच्चयो होति।

१०२. एस पच्चयो तण्हाय, यदिदं वेदनाति एत्थ विपाकवेदना तण्हाय उपनिस्सयकोटिया पच्चयो होति, अज्जा अज्जथापीति।

१०३. एत्तावता पन भगवा वट्टमूलभूतं पुरिमतण्हं दस्सेत्वा इदानि देसनं, पिट्टियं पहरित्वा केसेसु वा गहेत्वा विरवन्तं विरवन्तं मग्गतो ओक्कमेन्तो विय नवहि पदेहि समुदाचारतण्हं दस्सेन्तो — “इति खो पनेतं, आनन्द, वेदनं पटिच्च तण्हा”ति आदिमाह। तत्थ **तण्हा**ति द्वे तण्हा एसनतण्हा च, एसिततण्हा च। याय तण्हाय अजपथसङ्कुपथादीनि पटिपज्जित्वा भोगे एसति गवेसति, अयं **एसनतण्हा** नाम। या तेसु एसितेसु गवेसितेसु पटिलद्धेसु तण्हा, अयं **एसिततण्हा** नाम। तदुभयम्पि समुदाचारतण्हाय एव अधिवचनं। तस्मा दुविधापेसा वेदनं पटिच्च तण्हा नाम। **परियेसना** नाम रूपादिआरम्भणपरियेसना, सा हि तण्हाय सति होति। **लाभो**ति रूपादिआरम्भणपटिलाभो, सो हि परियेसनाय सति होति। **विनिच्छयो** पन जाणतण्हादिट्ठिवितक्कवसेन चतुब्बिधो। तत्थ — “सुखविनिच्छयं जज्जा, सुखविनिच्छयं जत्वा अज्झत्तं सुखमनुयुज्जेय्या”ति (म० नि० ३.३२३) अयं **जाणविनिच्छयो**। “विनिच्छयोति द्वे विनिच्छया — तण्हाविनिच्छयो च दिट्ठिविनिच्छयो च”ति (महानि० १०२)। एवं आगतानि अट्ठसततण्हाविचरितानि **तण्हाविनिच्छयो**। द्वासट्ठि दिट्ठियो

दिद्विनिच्छयो। “छन्दो खो, देवानमिन्द, वितक्कनिदानो”ति (दी० नि० २.३५८) इमस्मिं पन सुत्ते इध विनिच्छयोति वुत्तो वितक्कोयेव आगतो। लाभं लभित्वा हि इद्वानिद्वं सुन्दरासुन्दरञ्च वितक्केनेव विनिच्छिनाति — “एत्तकं मे रूपारम्मणत्थाय भविस्सति, एत्तकं सद्वादिआरम्मणत्थाय, एत्तकं मय्हं भविस्सति, एत्तकं परस्स, एत्तकं परिभुज्जिस्सामि, एत्तकं निदहिस्सामी”ति। तेन वुत्तं — “लाभं पटिच्च विनिच्छयो”ति।

छन्दरागोति एवं अकुसलवितक्केन वितक्कितवत्थुस्मिं दुब्बलरागो च बलवरागो च उप्पज्जति, इदञ्चि इध तण्हा। **छन्दोति** दुब्बलरागस्साधिवचनं। **अज्झोसानन्ति** अहं ममन्ति बलवसन्निद्वानं। **परिग्गहोति** तण्हादिद्ववसेन परिग्गहणकरणं। **मच्छरियन्ति** परेहि साधारणभावस्स असहनता। तेनेवस्स पोराणा एवं वचनत्थं वदन्ति — “इदं अच्छरियं मय्हमेव होतु, मा अज्जेसं अच्छरियं होतूति पवत्तत्ता मच्छरियन्ति वुच्चती”ति। **आरक्खोति** द्वारपिदहनमज्जूसगोपनादिवसेन सुदु रक्खणं। अधिकरोतीति **अधिकरणं**, कारणस्सेतं नामं। **आरक्खाधिकरणन्ति** भावनपुंसकं, आरक्खहेतूति अत्थो। दण्डादानादीसु परनिसेधनत्थं दण्डस्स आदानं **दण्डादानं**। एकतो धारादिनो सत्थस्स आदानं **सत्थादानं**। **कलहोति** कायकलहोपि वाचाकलहोपि। पुरिमो पुरिमो विरोधो **विग्गहो**। पच्छिमो पच्छिमो **विवादो**। तुवंतुवन्ति अगारववचनं **तुवंतुवं**।

११२. इदानी पटिलोमनयेनापि तंसमुदाचारतण्हं दस्सेतुं पुन — “आरक्खाधिकरण”न्ति आरभन्तो देसनं निवत्तेसि। तत्थ **कामतण्हाति** पञ्चकामगुणिकरागवसेन उप्पन्ना रूपादितण्हा। **भवतण्हाति** सस्सतदिद्विसहगतो रागो। **विभवतण्हाति** उच्छेददिद्विसहगतो रागो। **इमे द्वे धम्माति** वट्टमूलतण्हा च समुदाचारतण्हा चाति इमे द्वे धम्मा। **द्वयेनाति** तण्हालक्खणवसेन एकभावं गतापि वट्टमूलसमुदाचारवसेन द्वीहि कोट्ठासेहि वेदनाय एकसमोसरणा भवन्ति, वेदनापच्चयेन एकपच्चयाति अत्थो। तिविधञ्चि समोसरणं ओसरणसमोसरणं, सहजातसमोसरणं, पच्चयसमोसरणञ्च। तत्थ — “अथ खो सब्बानि तानि कामसमोसरणानि भवन्ती”ति इदं **ओसरणसमोसरणं** नाम। “छन्दमूलका, आवुसो, एते धम्मा फस्ससमुदया वेदनासमोसरणा”ति (अ० नि० ८.८३) इदं **सहजातसमोसरणं** नाम। “द्वयेन वेदनाय एकसमोसरणा”ति इदं पन **पच्चयसमोसरणन्ति** वेदितब्बं।

११३. **चक्खुसम्फस्सोति** आदयो सब्बे विपाकफस्सायेव। तेसु ठपेत्वा चत्तारो लोकुत्तरविपाकफस्से अवसेसा द्वत्तिस फस्सा होन्ति। **यदिदं फस्सोति** एत्थ पन फस्सो बहुधा वेदनाय पच्चयो होति।

११४. **येहि, आनन्द, आकारेहीति** आदीसु आकारा वुच्चन्ति वेदनादीनं अज्जमज्जं असदिससभावा। तेयेव साधुकं दस्सियमाना तं तं लीनमत्थं गमेन्तीति **लिङ्गानि**। तस्स तस्स सज्जाननहेतुतो **निमित्तानि**। तथा तथा उद्विसितब्बतो **उद्देसा**। तस्मा अयमेत्थ अत्थो — “आनन्द, येहि आकारेहि...पे०... येहि उद्देसेहि नामकायस्स नामसमूहस्स पज्जति होति, या एसा च वेदनाय वेदयिताकारे वेदयितलिङ्गे वेदयितनिमित्ते वेदनाति उद्देसे सति, सज्जाय सज्जाननाकारे सज्जाननलिङ्गे सज्जानननिमित्ते सज्जाति उद्देसे सति, सङ्खारानं चेतनाकारे चेतनालिङ्गे चेतनानिमित्ते चेतनाति उद्देसे सति, विज्जाणस्स विजाननाकारे विजाननलिङ्गे विजानननिमित्ते विज्जाणन्ति उद्देसे सति — ‘अयं नामकायो’ति नामकायस्स पज्जति होति। तेसु नामकायप्पज्जतिहेतूसु वेदनादीसु आकारादीसु असति अपि नु खो रूपकाये अधिवचनसम्फस्सो पज्जायेथ? ख्यायं चत्तारो खन्धे वत्थुं कत्वा मनोद्वारे अधिवचनसम्फस्सवेवचनो मनोसम्फस्सो उप्पज्जति, अपि नु खो सो रूपकाये पज्जायेथ, पञ्च पसादे वत्थुं कत्वा कत्वा उप्पज्जेय्या”ति। अथ आयस्मा आनन्दो अम्बरुक्खे असति जम्बुरुक्खतो अम्बपक्कस्स उप्पत्तिं विय रूपकायतो तस्स उप्पत्तिं असम्पटिच्छन्तो **नो हेतं भन्तेति** आह।

दुतीयपज्हे रूपनाकाररूपनलिङ्गरूपननिमित्तवसेन रूपन्ति उद्देसवसेन च आकारादीनं अत्थो वेदितब्बो ।
पटिघसम्फस्सोति सप्पटिघं रूपकखन्धं वत्थुं कत्वा उप्पज्जनकसम्फस्सो । इधापि थेरो जम्बुरुक्खे असति अम्बरुक्खतो
 जम्बुपक्कस्स उप्पत्तिं विय नामकायतो तस्स उप्पत्तिं असम्पटिच्छन्तो “नो हेतं भन्ते”ति आह ।

ततियपज्हे उभयवसेनेव वुत्तो । तत्र थेरो आकासे अम्बजम्बुपक्कानं उप्पत्तिं विय नामरूपाभावे द्विन्नम्पि फस्सानं
 उप्पत्तिं असम्पटिच्छन्तो “नो हेतं भन्ते”ति आह ।

एवं द्विन्नं फस्सानं विसुं विसुं पच्चयं दस्सेत्वा इदानि द्विन्नम्पि तेसं अविसेसतो नामरूपपच्चयतं दस्सेतुं — “येहि
 आनन्द आकारेही”ति चतुत्थं पज्हं आरभि । **यदिदं नामरूपन्ति** यं इदं नामरूपं, यं इदं छसुपि द्वारेसु नामरूपं, एसेव हेतु
 एसेव पच्चयोति अत्थो । चक्खुद्वारादीसु हि चक्खादीनि चेव रूपारम्मणादीनि च रूपं, सम्पयुत्तका खन्धा नामन्ति एवं
 पच्चविधोपि सो फस्सो नामरूपपच्चयाव फस्सो । मनोद्वारेपि हृदयवत्थुज्जेव यज्ज रूपं आरम्मणं होति, इदं रूपं ।
 सम्पयुत्तधम्मा चेव यज्ज अरूपं आरम्मणं होति, इदं अरूपं नाम । एवं मनोसम्फस्सोपि नामरूपपच्चया फस्सोति
 वेदितब्बो । नामरूपं पनस्स बहुधा पच्चयो होति ।

११५. न ओक्कमिस्सथाति पविसित्वा पवत्तमानं विय पटिसन्धिवसेन न वत्तिस्सथ । **समुच्चिस्सथा**ति
 पटिसन्धिविज्जाणे असति अपि नु खो सुद्धं अवसेसं नामरूपं अन्तोमातुकुच्छिस्मिं कललादिभावेन समुच्चितं मिस्सकभूतं
 हुत्वा वत्तिस्सथ । **ओक्कमित्वा वोक्कमिस्सथा**ति पटिसन्धिवसेन ओक्कमित्वा चुतिवसेन वोक्कमिस्सथ,
 निरुज्झिस्सथाति अत्थो । सो पनस्स निरोधो न तस्सेव चित्तस्स निरोधेन, न ततो दुतियततियानं निरोधेन होति ।
 पटिसन्धिचित्तेन हि सद्धिं समुद्धितानि समत्तिसं कम्मजरूपानि निब्बत्तन्ति । तेसु पन ठितेसुयेव सोळस भवङ्गचित्तानि
 उप्पज्जित्वा निरुज्झन्ति । एतस्मिं अन्तरे गहितपटिसन्धिकस्स दारकस्स वा मातुया वा पनस्स अन्तरायो नत्थि । अयज्झि
अनोकासो नाम । सचे पन पटिसन्धिचित्तेन सद्धिं समुद्धितरूपानि सत्तरसमस्स भवङ्गस्स पच्चयं दातुं सक्कोन्ति, पवत्ति
 पवत्तति, पवेणी घटियति । सचे पन न सक्कोन्ति, पवत्ति नप्पवत्तति, पवेणी न घटियति, **वोक्कमति** नाम होति । तं सन्धाय
 “ओक्कमित्वा वोक्कमिस्सथा”ति वुत्तं ।

इत्थत्तायाति इत्थभावाय, एवं परिपुण्णपच्चकखन्धभावायाति अत्थो । **दहरस्सेव सतो**ति मन्दस्स बालस्सेव
 सन्तस्स । **वोच्छिज्जिस्सथा**ति उपच्छिज्जिस्सथ **वुड्ढिं विरूळ्हि वेपुल्लन्ति** विज्जाणे उपच्छिन्ने सुद्धं नामरूपमेव उद्धित्वा
 पठमवयवसेन वुड्ढिं, मज्झिमवयवसेन विरूळ्हि, पच्छिमवयवसेन वेपुल्लं अपि नु खो आपज्जिस्सथाति ।
 दसवस्सवीसतिवस्सवस्ससतवस्ससहस्ससम्पापनेन वा अपि नु खो वुड्ढिं विरूळ्हि वेपुल्लं आपज्जिस्सथाति अत्थो ।

तस्मातिहानन्दाति यस्मा मातुकुच्छियं पटिसन्धिगहणेपि कुच्छिवासेपि कुच्छितो निक्खमनेपि, पवत्तियं
 दसवस्सादिकालेपि विज्जाणमेवस्स पच्चयो, तस्मा एसेव हेतु एस पच्चयो नामरूपस्स, यदिदं विज्जाणं । यथा हि राजा
 अत्तनो परिसं निग्गण्हन्तो एवं वदेय्य — “त्वं उपराजा, त्वं सेनापतीति केन कतो ननु मया कतो, सचे हि मयि अकरोन्ते
 त्वं अत्तनो धम्मताय उपराजा वा सेनापति वा भवेय्यासि, जानेय्याम वो बल”न्ति; एवमेव विज्जाणं नामरूपस्स पच्चयो
 होति । अत्थतो एवं नामरूपं वदति विय “त्वं नामं, त्वं रूपं, त्वं नामरूपं नामाति केन कतं, ननु मया कतं, सचे हि मयि
 पुरेचारिके हुत्वा मातुकुच्छिस्मिं पटिसन्धिं अगण्हन्ते त्वं नामं वा रूपं वा नामरूपं वा भवेय्यासि, जानेय्याम वो बल”न्ति ।
 तं पनेतं विज्जाणं नामरूपस्स बहुधा पच्चयो होति ।

११६. दुःखसमुदयसम्भवोति दुःखरासिसम्भवो । **यदिदं नामरूपं** यं इदं नामरूपं, एसेव हेतु एस पच्चयो । यथा हि राजपुरिसा राजानं निगणहन्तो एवं वदेय्युं — “त्वं राजाति केन कतो, ननु मया कतो, सचे हि मयि उपराजद्वाने, मयि सेनापतिद्वाने अतिद्वन्ते त्वं एककोव राजा भवेय्यासि, पस्सेय्याम ते राजभाव”न्ति; एवमेव नामरूपमपि अत्थतो एवं विज्जाणं वदति विय “त्वं पटिसन्धिविज्जाणन्ति केन कतं, ननु अम्हेहि कतं, सचे हि त्वं तयो खन्धे हृदयवत्थुज्ज अनिस्साय पटिसन्धिविज्जाणं नाम भवेय्यासि, पस्सेय्याम ते पटिसन्धिविज्जाणभाव”न्ति । तज्ज पनेतं नामरूपं विज्जाणस्स बहुधा पच्चयो होति ।

एत्तावता खोति विज्जाणे नामरूपस्स पच्चये होन्ते, नामरूपे विज्जाणस्स पच्चये होन्ते, द्वीसु अज्जमज्जपच्चयवसेन पवत्तेसु एत्तकेन जायेथ वा...पे०... उपपज्जेथ वा, जातिआदयो पज्जायेय्युं अपरापरं वा चुतिपटिसन्धियोति ।

अधिवचनपथोति “सिरिवड्ढको धनवड्ढको”तिआदिकस्स अत्थं अदिस्वा वचनमत्तमेव अधिकिच्च पवत्तस्स वोहारस्स पथो । **निरुत्तिपथोति** सरतीति सतो, सम्पजानातीति सम्पजानोतिआदिकस्स कारणापदेसवसेन पवत्तस्स वोहारस्स पथो । **पज्जत्तिपथोति** — “पण्डितो ब्यत्तो मेधावी निपुणो कतपरप्पवादो”तिआदिकस्स नानप्पकारतो जापनवसेन पवत्तस्स वोहारस्स पथो । इति तीहि पदेहि अधिवचनादीनं वत्थुभूता खन्धाव कथिता । **पज्जावचरन्ति** पज्जाय अवचरितब्बं जानितब्बं । **वट्ठं वत्ततीति** संसारवट्ठं वत्तति । **इत्थत्तन्ति** इत्थंभावो, खन्धपज्जकस्सेतं नामं । **पज्जापनायाति** नामपज्जत्तत्थाय । “वेदना सज्जा”तिआदिना नामपज्जत्तत्थाय, खन्धपज्जकमपि एत्तावता पज्जायतीति अत्थो । **यदिदं नामरूपं सह विज्जाणेनाति** यं इदं नामरूपं सह विज्जाणेन अज्जमज्जपच्चयताय पवत्तति, एत्तावताति वुत्तं होति । इदज्हेत्थ निय्यातितवचनं ।

अत्तपज्जत्तिवण्णना

११७. इति भगवा — “गम्भीरो चायं, आनन्द, पटिच्चसमुप्पादो, गम्भीरावभासो चा”ति पदस्स अनुसन्धिं दस्सेत्वा इदानीं “तन्ताकुलकजाता”ति पदस्स अनुसन्धिं दस्सेन्तो “कित्तावता चा”तिआदिकं देसनं आरभि । तत्थ **रूपिं वा हि, आनन्द, परित्तं अत्तानन्ति** आदीसु यो अवड्ढितं कसिणनिमित्तं अत्ताति गण्हाति, सो रूपिं परित्तं पज्जपेति । यो पन नानाकसिणलाभी होति, सो तं कदाचि नीलो, कदाचि पीतकोति पज्जपेति । यो वड्ढितं कसिणनिमित्तं अत्ताति गण्हाति, सो रूपिं अनन्तं पज्जपेति । यो वा पन अवड्ढितं कसिणनिमित्तं उग्घाटेत्वा निमित्तफुट्ठोकासं वा तत्थ पवत्ते चत्तारो खन्धे वा तेसु विज्जाणमत्तमेव वा अत्ताति गण्हाति, सो अरूपिं परित्तं पज्जपेति । यो वड्ढितं निमित्तं उग्घाटेत्वा निमित्तफुट्ठोकासं वा तत्थ पवत्ते चत्तारो खन्धे वा तेसु विज्जाणमत्तमेव वा अत्ताति गण्हाति, सो अरूपिं अनन्तं पज्जपेति ।

११८. तत्रानन्दाति एत्थ तत्राति तेसु चतूसु दिट्ठिगतिकेसु । **एतरहि वाति** इदानीव, न इतो परं । उच्छेदवसेनेतं वुत्तं । **तत्थभाविं वाति** तत्थ वा परलोके भाविं । सस्सतवसेनेतं वुत्तं । **अतथं वा पन सन्तन्ति** अतथसभावं समानं । **तत्थत्तायाति** तत्थभावाय । **उपकप्पेस्सामीति** सम्पादेस्सामि । इमिना विवादं दस्सेति । उच्छेदवादी हि “सस्सतवादिनो अत्तानं अतथं अनुच्छेदसभावमपि समानं तत्थत्थाय उच्छेदसभावाय उपकप्पेस्सामि, सस्सतवादज्ज जानापेत्वा उच्छेदवादमेव नं गाहेस्सामी”ति चिन्तेति । सस्सतवादीपि “उच्छेदवादिनो अत्तानं अतथं असस्सतसभावमपि समानं तत्थत्थाय सस्सतभावाय उपकप्पेस्सामि, उच्छेदवादज्ज जानापेत्वा सस्सतवादमेव नं गाहेस्सामी”ति चिन्तेति ।

एवं सन्तं खोति एवं समानं रूपिं परित्तं अत्तानं पज्जपेन्ति अत्थो । रूपिन्ति रूपकसिणलाभिं । परित्तत्तानुदिट्ठि अनुसेतीति परित्तो अत्ताति अयं दिट्ठि अनुसेति, सा पन न वल्लि विय च लता विय च अनुसेति । अप्पहीनट्ठेन अनुसेतीति वेदितब्बो । **इच्छालं वचनायाति** तं पुग्गलं एवरूपा दिट्ठि अनुसेतीति वत्तुं युत्तं । एस नयो सब्बत्थ ।

अरूपिन्ति एत्थ पन अरूपकसिणलाभिं, अरूपकखन्धगोचरं वाति एवमत्थो दट्ठब्बो । एत्तावता लाभिनो चत्तारो, तेसं अन्तेवासिका चत्तारो, तक्किका चत्तारो, तेसं अन्तेवासिका चत्तारोति अत्ततो सोळस दिट्ठिगतिका दस्सिता होन्ति ।

नअत्तपज्जत्तिवण्णना

११९. एवं ये अत्तानं पज्जपेन्ति, ते दस्सेत्वा इदानी ये न पज्जपेन्ति, ते दस्सेतुं — “कित्तावता च आनन्दा”तिआदिमाह । के पन न पज्जपेन्ति? सब्बे ताव अरियपुग्गला न पज्जपेन्ति । ये च बहुस्सुता तिपिटकधरा द्विपिटकधरा एकपिटकधरा, अन्तमसो एकनिकायम्पि साधुकं विनिच्छिनित्वा उग्गहितधम्मकथिकोपि आरद्धविपस्सकोपि पुग्गलो, ते न पज्जपेन्तियेव । एतेसज्झि पटिभागकसिणे पटिभागकसिणमिच्चेव जाणं होति । अरूपकखन्धेसु च अरूपकखन्धा इच्चेव ।

अत्तसमनुपस्सनावण्णना

१२१. एवं ये न पज्जपेन्ति, ते दस्सेत्वा इदानी ये ते पज्जपेन्ति, ते यस्मा दिट्ठिवसेन समनुपस्सित्वा पज्जपेन्ति, सा च नेसं समनुपस्सना वीसतिवत्थुकाय सक्कायदिट्ठिया अप्पहीनत्ता होति, तस्मा तं वीसतिवत्थुकं सक्कायदिट्ठिं दस्सेतुं पुन कित्तावता च आनन्दातिआदिमाह ।

तत्थ वेदनं वा हीति इमिना वेदनाखन्धवत्थुका सक्कायदिट्ठि कथिता । अप्पटिसंवेदनो मे अत्ताति इमिना रूपकखन्धवत्थुका । अत्ता मे वेदियति, वेदनाधम्मो हि मे अत्ताति इमिना सज्जासङ्खारविज्जाणकखन्धवत्थुका । इदज्झि खन्धत्तयं वेदनासम्पयुत्तत्ता वेदियति । एतस्स च वेदनाधम्मो अविप्पयुत्तसभावो ।

१२२. इदानी तत्थ दोसं दस्सेन्तो — “तत्रानन्दा”तिआदिमाह । तत्थ तत्राति तेसु तीसु दिट्ठिगतिकेसु । यस्मिं, आनन्द, समयेतिआदि यो यो यं यं वेदनं अत्ताति समनुपस्सति, तस्स तस्स अत्तनो कदाचि भावं, कदाचि अभावन्ति एवमादिदोसदस्सनत्थं वुत्तं ।

१२३. अनिच्चादीसु हुत्वा अभावतो अनिच्चा । तेहि तेहि कारणेहि सङ्गम्म समागम्म कताति सङ्गत्ता । तं तं पच्चयं पटिच्च सम्मा कारणेनेव उप्पन्नाति पटिच्चसमुप्पन्ना । खयोतिआदि सब्बं भङ्गस्स वेवचनं । यज्झि भिज्जति, तं खियतिपि वयतिपि विरज्झतिपि निरुज्झतिपि, तस्मा खयधम्मातिआदि वुत्तं ।

ब्यगा मेति विअगाति ब्यगा, विगतो निरुद्धो मे अत्ताति अत्थो । किं पन एकस्सेव तीसुपि कालेसु — “एसो मे अत्ता”ति होतीति, किं पन न भविस्सति? दिट्ठिगतिकस्स हि थुसरासिम्हि निक्खित्तखाणुकस्सेव निच्चलता नाम नत्थि, वनमक्कटो विय अज्जं गण्हाति, अज्जं मुज्जति । अनिच्चसुखदुक्खवोकिण्णन्ति विसेसेन तं तं वेदनं अत्ताति समनुपस्सन्तो अनिच्चज्जेव सुखज्ज दुक्खज्ज अत्तानं समनुपस्सति अविसेसेन वेदनं अत्ताति समनुपस्सन्तो वोकिण्णं उप्पादवयधम्मं अत्तानं समनुपस्सति । वेदना हि तिविधा चेव उप्पादवयधम्मा च, तज्जेस अत्ताति समनुपस्सति । इच्चस्स

अनिच्चो चेव अत्ता आपज्जति, एकक्खणे च बहूनां वेदनानं उप्पादो । तं खो पनेस अनिच्चं अत्तानं अनुजानाति, न एकक्खणे बहूनां वेदनानं उप्पत्ति अत्थि । इममत्थं सन्धाय — “तस्मातिहानन्द, एतेनपेतं नक्खमति ‘वेदना मे अत्ता’ति समनुपस्सितु”न्ति वुत्तं ।

१२४. यत्थ पनावुसोति यत्थ सुद्धरूपक्खन्धे सब्बसो वेदयितं नत्थि । **अपि नु खो तत्थाति** अपि नु खो तस्मिं वेदनाविरहिते तालवण्टे वा वातपाने वा अस्मीति एवं अहंकारो उप्पज्जेय्याति अत्थो । **तस्मातिहानन्दाति** यस्मा सुद्धरूपक्खन्धो उट्ठाया अहमस्मीति न वदति, तस्मा एतेनपि एतं नक्खमतीति अत्थो । **अपि नु खो तत्थ अयमहमस्मीति सियाति** अपि नु खो तेसु वेदनाधम्मेषु तीसु खन्धेषु एकधम्मोपि अयं नाम अहमस्मीति एवं वत्तब्बो सिया । अथ वा वेदनानिरोधा सहेव वेदनाय निरुद्धेषु तेसु तीसु खन्धेषु अपि नु खो अयमहमस्मीति वा अहमस्मीति वा उप्पज्जेय्याति अत्थो । अथायस्मा आनन्दो ससविसाणस्स तिखिणभावं विय तं असम्पटिच्छन्तो **नो हेतं भन्तेति** आह ।

एत्तावता किं कथितं होति? वट्टकथा कथिता होति । भगवा हि वट्टकथं कथेन्तो कत्थचि अविज्जासीसेन कथेसि, कत्थचि तण्हासीसेन, कत्थचि दिट्ठिसीसेन । तत्थ “पुरिमा, भिक्खवे, कोटि नप्पज्जायति अविज्जाय, ‘इतो पुब्बे अविज्जा नाहोसि, अथ पच्छा समभवी’ति । एवज्जिदं, भिक्खवे, वुच्चति । अथ च पन पज्जायति इदप्पच्चया अविज्जा”ति (अ० नि० १०.६१) एवं अविज्जासीसेन कथिता । “पुरिमा, भिक्खवे, कोटि नप्पज्जायति भवतण्हाय, ‘इतो पुब्बे भवतण्हा नाहोसि, अथ पच्छा समभवी’ति । एवज्जिदं, भिक्खवे, वुच्चति । अथ च पन पज्जायति इदप्पच्चया भवतण्हा”ति (अ० नि० १०.६२) एवं तण्हासीसेन कथिता । “पुरिमा, भिक्खवे, कोटि नप्पज्जायति भवदिट्ठिया, ‘इतो पुब्बे भवदिट्ठि नाहोसि, अथ पच्छा समभवी’ति, एवज्जिदं, भिक्खवे, वुच्चति । अथ च पन पज्जायति इदप्पच्चया भवदिट्ठी”ति एवं दिट्ठिसीसेन कथिता । इधापि दिट्ठिसीसेनेव कथिता ।

दिट्ठिगतिको हि सुखादिवेदनं अत्ताति गहेत्वा अहङ्कारममङ्कारपरामासवसेन सब्बभवयोनिगति — विज्जाणट्ठितिसत्तावासेसु ततो ततो चवित्वा तत्थ तत्थ उपपज्जन्तो महासमुद्वे वातुक्खित्तनावा विय सततं समितं परिब्भमति, वट्टतो सीसं उक्खिपितुंयेव न सक्कोति ।

१२६. इति भगवा पच्चयाकारमूळहस्स दिट्ठिगतिकस्स एत्तकेन कथामग्गेन वट्टं कथेत्वा इदानि विवट्टं कथेन्तो **यतो खो पन, आनन्द, भिक्खूति** आदिमाह ।

तज्च पन विवट्टकथं भगवा देसनासु कुसलत्ता विस्सट्ठकम्मट्ठानं नवकम्मादिवसेन विक्खित्तपुग्गलं अनामसित्वा कारकस्स सतिपट्ठानविहारिनो पुग्गलस्स वसेन आरभन्तो **नेव वेदनं अत्तानं समनुपस्सतीति** आदिमाह । एवरूपो हि भिक्खु — “यं किञ्चि रूपं अतीतानागतपच्चुप्पन्नं अज्झत्तं वा बहिद्धा वा ओळारिकं वा सुखुमं वा हीनं वा पणीतं वा यं दूरे वा सन्तिके वा, सब्बं रूपं अनिच्चतो ववत्थपेति, एकं सम्मसनं । दुक्खतो ववत्थपेति, एकं सम्मसनं । अनत्ततो ववत्थपेति, एकं सम्मसन”न्ति आदिना नयेन वुत्तस्स सम्मसनजाणस्स वसेन सब्बधम्मेषु पवत्तत्ता नेव वेदनं अत्ताति समनुपस्सति, न अज्जं, सो एवं असमनुपस्सन्तो न किञ्चि लोके उपादियतीति खन्धलोकादिभेदे लोके रूपादीसु धम्मेषु किञ्चि एकधम्ममि अत्ताति वा अत्तनियन्ति वा न उपादियति ।

अनुपादियं न परितस्सतीति अनुपादियन्तो तण्हादिट्ठिमानपरितस्सनायापि न परितस्सति । **अपरितस्सन्ति** अपरितस्समानो । **पच्चत्तंयेव परिनिब्बायतीति** अत्तनाव किलेसपरिनिब्बानेन परिनिब्बायति । एवं परिनिब्बुतस्स पनस्स

पच्चवेक्खणापवत्तिदस्सनत्थं **खीणा जातीति** आदि वुत्तं ।

इति सा दिट्ठीति या तथाविमुत्तस्स अरहतो दिट्ठि, सा एवं दिट्ठि । “इतिस्स दिट्ठी”तिपि पाठो । यो तथाविमुत्तो अरहा, एवमस्स दिट्ठीति अत्थो । **तदकल्लन्ति** तं न युत्तं । कस्मा? एवञ्हि सति — “अरहा न किञ्चि जानाती”ति वुत्तं भवेय्य, एवं जत्वा विमुत्तञ्च अरहन्तं “न किञ्चि जानाती”ति वुत्तं न युत्तं । तेनेव चतुन्नम्पि नयानं अवसाने — “तं किस्स हेतू”ति आदिमाह ।

तत्थ **यावता आनन्द अधिवचनन्ति** यत्तको अधिवचनसङ्घातो वोहारो अत्थि । **यावता अधिवचनपथो**ति यत्तको अधिवचनस्स पथो, खन्धा आयतनानि धातुयो वा अत्थि । एस नयो सब्बत्थ । **पज्जावचरन्ति** पज्जाय अवचरितब्बं खन्धपञ्चकं । **तदभिज्जाति** तं अभिजानित्वा । एत्तकेन भगवता किं दस्सितं? तन्ताकुलपदस्सेव अनुसन्धि दस्सितो ।

सत्तविज्जाणट्ठितिवण्णना

१२७. इदानी यो — “न पज्जपेती”ति वुत्तो, सो यस्मा गच्छन्तो गच्छन्तो उभतोभागविमुत्तो नाम होति । यो च — “न समनुपस्सती”ति वुत्तो, सो यस्मा गच्छन्तो गच्छन्तो पज्जाविमुत्तो नाम होति । तस्मा तेसं हेट्ठा वुत्तानं द्विन्नं भिक्खून् निगमनञ्च नामञ्च दस्सेतुं **सत्त खो इमानन्द विज्जाणट्ठितियो**ति आदिमाह ।

तत्थ **सत्ताति** पटिसन्धिवसेन वुत्ता, आरम्मणवसेन सङ्गीतिसुत्ते (दी० नि० ३.३११) वुत्ता चतस्सो आगमिस्सन्ति । विज्जाणं तिट्ठति एत्थाति **विज्जाणट्ठिति**, विज्जाणपतिट्ठानस्सेतं अधिवचनं । **द्वे च आयतनानीति** द्वे निवासट्ठानानि । निवासट्ठानञ्चि इधायतनन्ति अधिप्पेतं । तेनेव वक्खति — “असज्जसत्तायतनं नेवसज्जानासज्जायतनमेव दुतिय”न्ति । कस्मा पनेतं सब्बं गहितन्ति? वट्ठपरियादानत्थं । वट्ठञ्हि न सुद्धविज्जाणट्ठितिवसेन सुद्धायतनवसेन वा परियादानं गच्छति, भवयोनिगति सत्तावासवसेन पन गच्छति, तस्मा सब्बमेतं गहितं ।

इदानी अनुक्कमेन तमत्थं विभजन्तो **कतमा सत्ताति** आदिमाह । तत्थ **सेय्यथापीति** निदस्सनत्थे निपातो, यथा मनुस्साति अत्थो । अपरिमाणेसु हि चक्कवाळेसु अपरिमाणानं मनुस्सानं वण्णसण्ठानादिवसेन द्वेपि एकसदिसा नत्थि । येपि हि कत्थचि यमकभातरो वण्णेन वा सण्ठानेन वा एकसदिसा होन्ति, तेसम्पि आलोकितविलोकितकथितहसितगमनठानादीहि विसेसो होतियेव । तस्मा **नानत्तकायाति** वुत्ता । पटिसन्धिसज्जा पन नेसं तिहेतुकापि द्विहेतुकापि अहेतुकापि होन्ति, तस्मा **नानत्तसज्जिनोति** वुत्ता । **एकच्चे च देवाति** छ कामावचरदेवा । तेसु हि केसज्जि कायो नीलो होति, केसज्जि पीतकादिवण्णो । सज्जा पन नेसं द्विहेतुकापि तिहेतुकापि होन्ति, अहेतुका नत्थि । **एकच्चे च विनिपातिकाति** चतुअपायविनिमुत्ता उत्तरमाता यक्खिनी, पियङ्करमाता, फुस्समिता, धम्मगुत्ताति एवमादिका अज्जे च वेमानिका पेता । एतेसज्जि पीतओदातकाळमङ्गुरच्छविसामवण्णादिवसेन चेव किसथूलरस्सदीघवसेन च कायो नाना होति, मनुस्सानं विय द्विहेतुकतिहेतुकअहेतुकवसेन सज्जापि । ते पन देवा विय न महेसक्खा, कपणमनुस्सा विय अप्पेसक्खा, दुल्लभघासच्छादना दुक्खपीळिता विहरन्ति । एकच्चे काळपक्खे दुक्खिता जुण्हपक्खे सुक्खिता होन्ति, तस्मा सुखसमुस्सयतो विनिपतितत्ता **विनिपातिकाति** वुत्ता । ये पनेत्थ तिहेतुका तेसं धम्माभिसमयोपि होति, पियङ्करमाता हि यक्खिनी पच्चूससमये अनुरुद्धत्थेरस्स धम्मं सज्झायतो सुत्वा —

“मा सदमकरि पियङ्कर, भिक्खु धम्मपदानि भासति ।

अपि धम्मपदं विजानिय, पटिपज्जेम हिताय नो सिया ।

पाणोसु च संयमामसे, सम्पज्जानमुसा न भणामसे ।

सिक्खेम सुसील्यमत्तनो, अपि मुच्चेम पिसाचयोनिया”ति ॥ (सं० नि० २.४०) ।

एवं पुत्तकं सज्जापेत्वा तं दिवसं सोतापत्तिफलं पत्ता । उत्तरमाता पन भगवतो धम्मं सुत्वाव सोतापन्ना जाता ।

ब्रह्मकायिकाति ब्रह्मपारिसज्जब्रह्मपुरोहितमहाब्रह्मानो । **पठमाभिनिब्बत्ता**ति ते सब्बेपि पठमेन ज्ञानेन अभिनिब्बत्ता । तेसु ब्रह्मपारिसज्जा पन परित्तेन अभिनिब्बत्ता, तेसं कप्पस्स ततियो भागो आयुप्पमाणं । ब्रह्मपुरोहिता मज्झिमेन, तेसं उपट्ठकप्पो आयुप्पमाणं, कायो च तेसं विष्फारिकतरो होति । महाब्रह्मानो पणीतेन, तेसं कप्पो आयुप्पमाणं, कायो पन तेसं अतिविष्फारिको होति । इति ते कायस्स नानत्ता, पठमज्ज्ञानवसेन सज्जाय एकत्ता **नानत्तकाया एकत्तसज्जिनो**ति वेदितब्बा ।

यथा च ते, एवं चतूसु अपायेसु सत्ता । निरयेसु हि केसज्जि गावुतं, केसज्जि अड्डयोजनं, केसज्जि योजनं अत्तभावो होति, देवदत्तस्स पन योजनसतिको जातो । तिरच्छानेसुपि केचि खुद्दका, केचि महन्ता । पेत्तिविसयेपि केचि सट्ठिहत्था, केचि सत्तिहत्था, केचि असीतिहत्था होन्ति, केचि सुवण्णा, केचि दुब्बण्णा होन्ति । तथा कालकज्जिका असुरा । अपि चेत्थ दीघपिट्ठिकपेता नाम सट्ठियोजनिकापि होन्ति । सज्जा पन सब्बेसम्मि अकुसलविपाकअहेतुकाव होन्ति । इति आपायिकापि नानत्तकाया एकत्तसज्जिनोत्वेव सङ्ख्यं गच्छन्ति ।

आभस्सराति दण्डउक्काय अच्चि विय एतेसं सरीरतो आभा छिज्जित्वा छिज्जित्वा पतन्ती विय सरति विस्सरतीति आभस्सरा । तेसु पञ्चकनयेन दुतियततियज्ज्ञानद्वयं परित्तं भावेत्वा उपपन्ना **परित्ताभा** नाम होन्ति, तेसं द्वे कप्पा आयुप्पमाणं । मज्झिमं भावेत्वा उपपन्ना **अप्पमाणाभा** नाम होन्ति, तेसं चत्तारो कप्पा आयुप्पमाणं । पणीतं भावेत्वा उपपन्ना आभस्सरा नाम होन्ति, तेसं अट्ठ कप्पा आयुप्पमाणं । इध पन उक्कट्टपरिच्छेदवसेन सब्बेपि ते गहिता । सब्बेसज्हि तेसं कायो एकविष्फारोव होति, सज्जा पन अवितक्कविचारमत्ता वा अवितक्कअविचारा वाति नाना ।

सुभकिण्हाति सुभेन ओकिण्णा विकिण्णा, सुभेन सरीरप्पभावण्णेन एकग्घनाति अत्थो । एतेसज्हि आभस्सरानं विय न छिज्जित्वा छिज्जित्वा पभा गच्छति । पञ्चकनये पन परित्तमज्झिमपणीतस्स चतुत्थज्ज्ञानस्स वसेन सोळसद्वत्तिसचतुसट्ठिकप्पायुका **परित्तसुभअप्पमाणसुभसुभकिण्हा** नाम हुत्वा निब्बत्तन्ति । इति सब्बेपि ते **एकत्तकाया चेव** चतुत्थज्ज्ञानसज्जाय एकत्तसज्जिनो चाति वेदितब्बा । **वेहप्फलापि** चतुत्थविज्जाणट्ठितिमेव भजन्ति । **असज्जसत्ता** विज्जाणाभावा एत्थ सङ्गहं न गच्छन्ति, सत्तावासेसु गच्छन्ति ।

सुद्धावासा विवट्टपक्खे ठिता न सब्बकालिका, कप्पसतसहस्सम्मि असङ्ख्येय्यम्मि बुद्धसुज्जे लोके नुप्पज्जन्ति । सोळसकप्पसहस्सम्भन्तरे बुद्धेसु उप्पन्नेसुयेव उप्पज्जन्ति, धम्मचक्कप्पवत्तस्स भगवतो खन्धवारट्ठानसदिसा होन्ति । तस्मा नेव विज्जाणट्ठितिं न सत्तावासं भजन्ति । महासीवत्थेरो पन — “न खो पन सो सारिपुत्त सत्तावासो सुलभरूपो यो मया अनिवुत्थपुब्बो इमिना दीघेन अद्धुना अज्जत्र सुद्धावासेहि देवेही”ति (म० नि० १.१६०) इमिना सुत्तेन सुद्धावासापि चतुत्थविज्जाणट्ठितिं चतुत्थसत्तावासंयेव भजन्तीति वदति, तं अप्पटिबाहियत्ता सुत्तस्स अनुज्जातं ।

सब्बसो रूपसज्जानन्ति आदीनं अत्थो विसुद्धिमग्गे वुत्तो । नेवसज्जानासज्जायतनं पन यथेव सज्जाय, एवं विज्जाणस्सपि सुखुमत्ता नेव विज्जाणं नाविज्जाणं । तस्मा विज्जाणद्वितीसु अवत्वा आयतनेसु वुत्तं ।

१२८. तत्राति तासु विज्जाणद्वितीसु । **तज्ज पजानातीति** तज्ज विज्जाणद्विति पजानाति । **तस्सा च समुदयन्ति** “अविज्जासमुदया रूपसमुदयो”ति आदिना (पटि० म० १.४९) नयेन तस्सा समुदयज्ज पजानाति । **तस्सा च अत्थङ्गमन्ति** — “अविज्जानिरोधा रूपनिरोधो”ति आदिना नयेन तस्सा अत्थङ्गमज्ज पजानाति । **अस्सादन्ति** यं रूपं पटिच्च...पे०... यं विज्जाणं पटिच्च उप्पज्जति सुखं सोमनस्सं, अयं विज्जाणस्स अस्सादोति, एवं तस्सा अस्सादज्ज पजानाति । **आदीनवन्ति** यं रूपं...पे०... यं विज्जाणं अनिच्चं दुक्खं विपरिणामधम्मं, अयं विज्जाणस्स आदीनवोति, एवं तस्सा आदीनवज्ज पजानाति । **निस्सरणन्ति** यो रूपस्मिं...पे०... यो विज्जाणे छन्दरागविनयो, छन्दरागप्पहानं, इदं विज्जाणस्स निस्सरणन्ति (सं० नि० २.२६) एवं तस्सा निस्सरणज्ज पजानाति । **कल्लं नु तेनाति** युत्तं नु तेन भिक्खुना तं विज्जाणद्विति तण्हामानदिद्वीनं वसेन अहन्ति वा ममन्ति वा अभिनन्दितुन्ति । एतेनुपायेन सब्बत्थ वेदितब्बो । यत्थ पन रूपं नत्थि, तत्थ चतुन्नं खन्धानं वसेन, यत्थ विज्जाणं नत्थि, तत्थ एकस्स खन्धस्स वसेन समुदयो योजेतब्बो । आहारसमुदया आहारनिरोधाति इदज्जेत्थ पदं योजेतब्बं ।

यतो खो, आनन्द, भिक्खूति यदा खो आनन्द, भिक्खु । **अनुपादा विमुत्तोति** चतूहि उपादानेहि अगगहेत्वा विमुत्तो । **पज्जाविमुत्तोति** पज्जाय विमुत्तो । अट्ठ विमोक्खे असच्छिकत्वा पज्जाबलेनेव नामकायस्स च रूपकायस्स च अप्पवत्तिं कत्वा विमुत्तोति अत्थो । सो सुक्खविपस्सको च पठमज्झानादीसु अज्जतरस्मिं ठत्वा अरहत्तं पत्तो चाति पज्जविधो । वुत्तम्पि चेतं — “कतमो च पुग्गलो पज्जाविमुत्तो? इधेकच्चो पुग्गलो न हेव खो अट्ठ विमोक्खे कायेन फुसित्वा विहरति, पज्जाय चस्स दिस्वा आसवा परिकखीणा होन्ति, अयं वुच्चति पुग्गलो पज्जाविमुत्तो”ति (पु० प० १५) ।

अट्ठविमोक्खवण्णना

१२९. एवं एकस्स भिक्खुनो निगमनज्ज नामज्ज दस्सेत्वा इतरस्स दस्सेतुं अट्ठ खो इमेति आदिमाह । तत्थ **विमोक्खोति** केनट्ठेन विमोक्खो? अधिमुच्चनट्ठेन । को पनायं अधिमुच्चनट्ठो नाम? पच्चनीकधम्मोहि च सुट्ठु मुच्चनट्ठो, आरम्मणे च अभिरतिवसेन सुट्ठु मुच्चनट्ठो, पितुअङ्के विस्सट्ठङ्गपच्चङ्गस्स दारकस्स सयनं विय अनिग्गहितभावेन निरासङ्कताय आरम्मणे पवत्तीति वुत्तं होति । अयं पनत्थो पच्छिमे विमोक्खे नत्थि, पुरिमेसु सब्बेसु अत्थि ।

रूपी रूपानि पस्सतीति एत्थ अज्झत्तं केसादीसु नीलकसिणादीसु नीलकसिणादिवसेन उप्पादितं रूपज्झानं रूपं, तदस्सत्थीति रूपी । **बहिद्वा रूपानि पस्सतीति** बहिद्वापि नीलकसिणादीनि रूपानि ज्ञानचक्खुना पस्सति । इमिना अज्झत्तबहिद्वावत्थुकेसु कसिणेसु उप्पादितज्झानस्स पुग्गलस्स चत्तारि रूपावचरज्झानानि दस्सितानि । **अज्झत्तं अरूपसज्जीति** अज्झत्तं न रूपसज्जी, अत्तनो केसादीसु अनुप्पादितरूपावचरज्झानोति अत्थो । इमिना बहिद्वा परिकम्मं कत्वा बहिद्वाव उप्पादितज्झानस्स पुग्गलस्स रूपावचरज्झानानि दस्सितानि ।

सुभन्त्वेव अधिमुत्तो होतीति इमिना सुविसुद्धेसु नीलादीसु वण्णकसिणेसु ज्ञानानि दस्सितानि । तत्थ किज्जापि अन्तोअप्पनायं सुभन्ति आभोगो नत्थि, यो पन विसुद्धं सुभं कसिणमारम्मणं करित्वा विहरति, सो यस्मा सुभन्ति अधिमुत्तो होतीति वत्तब्बतं आपज्जति, तस्मा एवं देसना कता । पटिसम्भिदामग्गे पन — “कथं सुभन्त्वेव अधिमुत्तो होतीति विमोक्खो? इध भिक्खु मेत्तासहगतेन चेतसा एकं दिसं फरित्वा विहरति...पे०... मेत्ताय भावितत्ता सत्ता अप्पटिकूला होन्ति ।

करुणा, मुदिता, उपेक्खासहगतेन चेतसा एकं दिसं फरित्वा विहरति...पे०... उपेक्खाय भावितत्ता सत्ता अप्पटिकूला होन्ति । एवं सुभं त्वेव अधिमुत्तो होतीति विमोक्खो'ति (पटि० म० १.२१२) वुत्तं ।

सब्बसो रूपसञ्ज्ञानन्ति आदीसु यं वत्तब्बं, तं सब्बं विसुद्धिमग्गे वुत्तमेव । **अयं अट्टमो विमोक्खो**ति अयं चतुन्नं खन्धानं सब्बसो विसुद्धत्ता विमुत्तत्ता अट्टमो उत्तमो विमोक्खो नाम ।

१३०. अनुलोमन्ति आदितो पट्टाय याव परियोसाना । **पटिलोमन्ति** परियोसानतो पट्टाय याव आदितो । **अनुलोमपटिलोमन्ति** इदं अतिपगुणत्ता समापत्तीनं अट्टत्वाव इतो चितो च सञ्चरणवसेन वुत्तं । **यत्थिच्छकन्ति** ओकासपरिदीपनं, यत्थ यत्थ ओकासे इच्छति । **यदिच्छकन्ति** समापत्तिदीपनं, यं यं समापत्तिं इच्छति । **यावतिच्छकन्ति** अद्धानपरिच्छेददीपनं, यावतकं अद्धानं इच्छति । **समापज्जतीति** तं तं समापत्तिं पविसति । **वुट्ठातीति** ततो उट्ठाय तिट्ठति ।

उभतोभागविमुत्तोति द्वीहि भागेहि विमुत्तो, अरूपसमापत्तिया रूपकायतो विमुत्तो, मग्गेन नामकायतो विमुत्तोति । वुत्तम्पि चेतं —

“अच्ची यथा वातवेगेन खित्ता, (उपसिवाति भगवा)

अत्थं पलेति न उपेति सङ्खं ।

एवं मुनी नामकाया विमुत्तो,

अत्थं पलेति न उपेति सङ्खं'न्ति ॥ (सु० नि० १०८०) ।

सो पनेस उभतोभागविमुत्तो आकासानञ्चायतनादीसु अञ्जतरतो उट्ठाय अरहत्तं पत्तो च अनागामी हुत्वा निरोधा उट्ठाय अरहत्तं पत्तो चाति पञ्चविधो । केचि पन — “यस्मा रूपावचरचतुत्थज्ज्ञानम्पि दुवङ्गिकं उपेक्खासहगतं, अरूपावचरज्ज्ञानम्पि तादिसमेव । तस्मा रूपावचरचतुत्थज्ज्ञानतो उट्ठाय अरहत्तं पत्तोपि उभतोभागविमुत्तो'ति ।

अयं पन उभतोभागविमुत्तपज्जो हेट्ठा लोहपासादे समुट्ठित्वा तिपिटकचूळसुमनत्थेरस्स वण्णनं निस्साय चिरेन विनिच्छयं पत्तो । गिरिविहारे किर थेरस्स अन्तेवासिको एकस्स पिण्डपातिकस्स मुखतो तं पज्जं सुत्वा आह — “आवुसो, हेट्ठालोहपासादे अम्हाकं आचरियस्स धम्मं वण्णयतो न केनचि सुतपुब्ब'न्ति । किं पन, भन्ते, थेरो अवचाति? रूपावचरचतुत्थज्ज्ञानं किञ्चापि दुवङ्गिकं उपेक्खासहगतं किलेसे विक्खम्भेति, किलेसानं पन आसन्नपक्खे विरूहनट्टाने समुदाचरति । इमे हि किलेसा नाम पञ्चवोकारभवे नीलादीसु अञ्जतरं आरम्मणं उपनिस्साय समुदाचरन्ति, रूपावचरज्ज्ञानञ्च तं आरम्मणं न समतिक्कमति । तस्मा सब्बसो रूपं निवत्तेत्वा अरूपज्ज्ञानवसेन किलेसे विक्खम्भेत्वा अरहत्तं पत्तोव उभतोभागविमुत्तोति, इदं आवुसो थेरो अवच । इदञ्च पन वत्वा इदं सुत्तं आहरि — “कतमो च पुग्गलो उभतोभागविमुत्तो । इधेकच्चो पुग्गलो अट्ठविमोक्खे कायेन फुसित्वा विहरति, पञ्जाय चस्स दिस्वा आसवा परिक्खीणा होन्ति, अयं वुच्चति पुग्गलो उभतोभागविमुत्तो'ति (पु० प० २४) ।

इमाय च आनन्द उभतोभागविमुत्तियाति आनन्द इतो उभतोभागविमुत्तितो । सेसं सब्बत्थ उत्तानमेवाति ।

इति सुमङ्गलविलासिनिया दीघनिकायट्ठकथायं

महानिदानसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

३. महापरिनिब्बानसुत्तवण्णना

१३१. एवं मे सुतन्ति महापरिनिब्बानसुत्तं । तत्रायमनुपुब्बपदवण्णना — गिज्झकूटेति गिज्झा तस्स कूटेसु वसिंसु, गिज्झसदिसं वा तस्स कूटं अत्थीति गिज्झकूटो, तस्मिं गिज्झकूटे । अभियातुकामोति अभिभवनत्थाय यातुकामो । वज्जीति वज्जिराजानो । एवंमहिद्धिकेति एवं महतिया राजिद्धिया समन्नागते, एतेन नेसं समग्गभावं कथेसि । एवंमहानुभावेति एवं महन्तेन आनुभावेन समन्नागते, एतेन नेसं हत्थिसिप्पादीसु कतसिक्खतं कथेसि, यं सन्थाय वुत्तं — “सिक्खिता वतिमे लिच्छविकुमारका, सुसिक्खिता वतिमे लिच्छविकुमारका, यत्र हि नाम सुखुमेन ताळच्छिगलेन असनं अतिपातयिस्सन्ति पोङ्गानुपोङ्गं अविराधितं”न्ति (सं० नि० ५.१११५) । उच्छेच्छामीति उच्छिन्दिस्सामि । विनासेस्सामीति नासेस्सामि, अदस्सनं पापेस्सामि । अनयब्बसन्ति एत्थ न अर्योति अनयो, अवड्ढिया एतं नामं । हितञ्च सुखञ्च वियस्सति विक्खिपतीति ब्यसनं, जातिपारिजुज्जादीनं एतं नामं । आपादेस्सामीति पापयिस्सामि ।

इति किर सो ठाननिसज्जादीसु इमं युद्धकथमेव कथेति, गमनसज्जा होथाति एवं बलकायं आणापेति । कस्मा? गङ्गायं किर एकं पट्टनगामं निस्साय अड्ढयोजनं अजातसत्तुनो आणा, अड्ढयोजनं लिच्छवीनं । एत्थ पन आणापवत्तिट्ठानं होतीति अत्थो । तत्रापि च पब्बतपादतो महग्घभण्डं ओतरति । तं सुत्वा — “अज्ज यामि, स्वे यामी”ति अजातसत्तुनो संविदहन्तस्सेव लिच्छविराजानो समग्गा सम्मोदमाना पुरेतरं गन्त्वा सब्बं गण्हन्ति । अजातसत्तु पच्छा आगन्त्वा तं पवत्तिं जत्वा कुञ्जित्वा गच्छति । ते पुनसंवच्छरेपि तथेव करोन्ति । अथ सो बलवाघातजातो तदा एवमकासि ।

ततो चिन्तेसि — “गणेन सद्धिं युद्धं नाम भारियं, एकोपि मोघप्पहारो नाम नत्थि, एकेन खो पन पण्डितेन सद्धिं मन्तेत्वा करोन्तो निप्पराधो होति, पण्डितो च सत्थारा सदिसो नत्थि, सत्था च अविदूरे धुरविहारे वसति, हन्दाहं पेसेत्वा पुच्छामि । सचे मे गतेन कोचि अत्थो भविस्सति, सत्था तुण्ही भविस्सति, अनत्थे पन सति किं रज्जो तत्थ गमनेनाति वक्खती”ति । सो वस्सकारब्राह्मणं पेसेसि । ब्राह्मणो गन्त्वा भगवतो एतमत्थं आरोचेसि । तेन वुत्तं — “अथ खो राजा... पे०... आपादेस्सामी”ति ।

राजअपरिहानियधम्मवण्णना

१३४. भगवन्तं बीजयमानोति थेरो वत्तसीसे ठत्वा भगवन्तं बीजति, भगवतो पन सीतं वा उण्हं वा नत्थि । भगवा ब्राह्मणस्स वचनं सुत्वा तेन सद्धिं अमन्तेत्वा थेरेन सद्धिं मन्तेतुकामो किन्ति ते, आनन्द, सुतन्तिआदिमाह । अभिण्हं सन्निपाताति दिवसस्स तिक्खत्तुं सन्निपतन्तापि अन्तरन्तरा सन्निपतन्तापि अभिण्हं सन्निपाताव । सन्निपातबहुलाति हिज्जोपि सन्निपतिम्हा, पुरिमदिवसम्पि सन्निपतिम्हा, पुन अज्ज किमत्थं सन्निपतिता होमाति वोसानं अनापज्जन्ता सन्निपातबहुला नाम होन्ति । यावकीवज्जाति यत्तकं कालं । वुद्धियेव, आनन्द, वज्जीनं पाटिकङ्का, नो परिहानीति — अभिण्हं असन्निपतन्ता हि दिसाविदिसासु आगतं सासनं न सुणन्ति, ततो — “असुकगामसीमा वा निगमसीमा वा आकुला, असुकट्टाने चोरा वा परियुट्ठिता”ति न जानन्ति, चोरापि “पमत्ता राजानो”ति जत्वा गामनिगमादीनि पहरन्ता जनपदं नासेन्ति । एवं राजूनं परिहानि होति । अभिण्हं सन्निपतन्ता पन तं तं पवत्तिं सुणन्ति, ततो बलं पेसेत्वा अमित्तमद्दं करोन्ति, चोरापि — “अप्पमत्ता राजानो, न सक्का अम्हेहि वग्गबन्धेहि विचरितु”न्ति भिज्जित्वा पलायन्ति । एवं राजूनं वुद्धि होति । तेन वुत्तं — “वुद्धियेव, आनन्द, वज्जीनं पाटिकङ्का नो परिहानी”ति । तत्थ पाटिकङ्काति इच्छितब्बा, अवस्सं भविस्सतीति एवं दट्ठब्बाति अत्थो ।

समग्गातिआदीसु सन्निपातभेरिया निग्गताय — “अज्ज मे किच्चं अत्थि, मङ्गलं अत्थी”ति विक्खेपं करोन्ता न समग्गा सन्निपतन्ति नाम । भेरिसदं पन सुत्वाव भुज्जन्तापि अलङ्कुरियमानापि वत्थानि निवासेन्तापि अट्ठभुत्ता वा अट्ठालङ्कता वा वत्थं निवासयमाना वा सन्निपतन्ता समग्गा सन्निपतन्ति नाम । सन्निपतिता पन चिन्तेत्वा मन्तेत्वा कत्तब्बं कत्वा एकतोव अवुट्ठहन्ता न समग्गा वुट्ठहन्ति नाम । एवं वुट्ठितेसु हि ये पठमं गच्छन्ति, तेसं एवं होति — “अम्हेहि बाहिरकथाव सुता, इदानीं विनिच्छयकथा भविस्सती”ति । एकतो वुट्ठहन्ता पन समग्गा वुट्ठहन्ति नाम । अपिच — “असुकट्ठानेसु गामसीमा वा निगमसीमा वा आकुला, चोरा परियुट्ठिता”ति सुत्वा — “को गन्त्वा इमं अमित्तमद्दं करिस्सती”ति वुत्ते — “अहं पठमं, अहं पठमं”न्ति वत्वा गच्छन्तापि समग्गा वुट्ठहन्ति नाम । एकस्स पन कम्मन्ते ओसीदमाने सेसा राजानो पुत्तभातरो पेसेत्वा तस्स कम्मन्तं उपत्थम्भयमानापि, आगन्तुकराजानं — “असुकस्स गेहं गच्छतु, असुकस्स गेहं गच्छतू”ति अवत्वा सब्बे एकतो सङ्गणहन्तापि, एकस्स मङ्गले वा रोगे वा अज्जस्मिं वा पन तादिसे सुखदुक्खे उप्पन्ने सब्बे तत्थ सहायभावं गच्छन्तापि समग्गा वज्जिकरणीयानि करोन्ति नाम ।

अपज्जत्तन्तिआदीसु पुब्बे अकतं सुङ्गं वा बलिं वा दण्डं वा आहरापेन्ता अपज्जत्तं पज्जपेन्ति नाम । पोराणपवेणिया आगतमेव पन अनाहरापेन्ता पज्जत्तं समुच्छिन्दन्ति नाम । चोरोति गहेत्वा दस्सिते अविचिन्तिताव छेज्जभेज्जं अनुसासेन्ता पोराणं वज्जिधम्मं समादाय न वत्तन्ति नाम । तेसं अपज्जत्तं पज्जपेन्तानं अभिनवसुङ्गादीहि पीळिता मनुस्सा — “अतिउपदुत्तम्ह, को इमेसं विजिते वसिस्सती”ति पच्चन्तं पविसित्वा चोरा वा चोरसहाया वा हुत्वा जनपदं पहरन्ति । पज्जत्तं समुच्छिन्दन्तानं पवेणीआगतानि सुङ्गादीनि अगणहन्तानं कोसो परिहायति । ततो हत्थिअस्सबलकायओरोधादयो यथानिबद्धं वट्ठं अलभमाना थामेन बलेन परिहायन्ति । ते नेव युद्धक्खमा होन्ति, न पारिचरियक्खमा । पोराणं वज्जिधम्मं समादाय अवत्तन्तानं विजिते मनुस्सा — “अम्हाकं पुत्तं पितरं भातरं अचोरंयेव चोरोति कत्वा छिन्दिसु भिन्दिसू”ति कुज्झित्वा पच्चन्तं पविसित्वा चोरा वा चोरसहाया वा हुत्वा जनपदं पहरन्ति, एवं राजूनं परिहानि होति, पज्जत्तं पज्जपेन्तानं पन “पवेणीआगतमेव राजानो करोन्ती”ति मनुस्सा हट्ठतुट्ठा कसिवाणिज्जादिके कम्मन्ते सम्पादेन्ति । पज्जत्तं असमुच्छिन्दन्तानं पवेणीआगतानि सुङ्गादीनि गणहन्तानं कोसो वट्ठति, ततो हत्थिअस्सबलकायओरोधादयो यथानिबद्धं वट्ठं लभमाना थामबलसम्पन्ना युद्धक्खमा चेव पारिचरियक्खमा च होन्ति ।

पोराणं वज्जिधम्मन्ति एत्थ पुब्बे किर वज्जिराजानो “अयं चोरो”ति आनेत्वा दस्सिते “गणहथ नं चोर”न्ति अवत्वा विनिच्छयमहामत्तानं देन्ति । ते विनिच्छिन्तिता सचे अचोरो होति, विस्सज्जेन्ति । सचे चोरो, अत्तना किञ्चि अवत्वा वोहारिकानं देन्ति । तेपि अचोरो चे, विस्सज्जेन्ति । चोरो चे, सुत्तधरानं देन्ति । तेपि विनिच्छिन्तिता अचोरो चे, विस्सज्जेन्ति । चोरो चे, अट्ठकुलिकानं देन्ति । तेपि तथेव कत्वा सेनापतिस्स, सेनापति उपराजस्स, उपराजा रज्जो, राजा विनिच्छिन्तिता अचोरो चे, विस्सज्जेति । सचे पन चोरो होति, पवेणीपोत्थकं वाचापेति । तत्थ — “येन इदं नाम कतं, तस्स अयं नाम दण्डो”ति लिखितं । राजा तस्स किरियं तेन समानेत्वा तदनुच्छविकं दण्डं करोति । इति एतं पोराणं वज्जिधम्मं समादाय वत्तन्तानं मनुस्सा न उज्झायन्ति, “राजानो पोराणपवेणिया कम्मं करोन्ति, एतेसं दोसो नत्थि, अम्हाकंयेव दोसो”ति अप्पमत्ता कम्मन्ते करोन्ति । एवं राजूनं वुद्धि होति । तेन वुत्तं — “वुद्धियेव, आनन्द, वज्जीनं पाटिकङ्का, नो परिहानी”ति ।

सक्करोन्तीति यंकिञ्चि तेसं सक्कारं करोन्ता सुन्दरमेव करोन्ति । **गरुं करोन्तीति** गरुभावं पच्चुपट्टपेत्वाव करोन्ति । **मानेन्तीति** मनेन पियायन्ति । **पूजेन्तीति** निपच्चकारं दस्सेन्ति । **सोतब्बं मज्जन्तीति** दिवसस्स द्वे तयो वारे उपट्ठानं गन्त्वा तेसं कथं सोतब्बं सद्भातब्बं मज्जन्ति । तत्थ ये एवं महल्लकानं राजूनं सक्कारादीनि न करोन्ति,

ओवादत्थाय च नेसं उपट्ठानं न गच्छन्ति, ते तेहि विस्सट्ठा अनोवदियमाना कीळापसुता रज्जतो परिहायन्ति । ये पन तथा पटिपज्जन्ति, तेसं महल्लकराजानो — “इदं कातब्बं, इदं न कातब्बं”न्ति पोराणं पवेणिं आचिक्खन्ति । सङ्गामं पत्वापि — “एवं पविसितब्बं, एवं निक्खमित्तब्बं”न्ति उपायं दस्सेन्ति । ते तेहि ओवदियमाना यथाओवादं पटिपज्जन्ता सक्कोन्ति राजप्पवेणिं सन्धारेतुं । तेन वुत्तं — “वुद्धियेव, आनन्द, वज्जीनं पाटिकङ्का, नो परिहानी”ति ।

कुलित्थियोति कुलघरणियो । **कुलकुमारियोति** अनिविद्धा तासं धीतरो । **ओक्कस्स पसय्हाति** एत्थ “ओक्कस्सा”ति वा “पसय्हा”ति वा पसय्हाकारस्सेवेतं नामं । “उक्कस्सा”तिपि पठन्ति । तत्थ **ओक्कस्साति** अवक्कस्सित्वा आकट्ठित्वा । **पसय्हाति** अभिभवित्वा अज्झोत्थरित्वाति अयं वचनत्थो । एवज्झि करोन्तानं विजिते मनुस्सा — “अम्हाकं गेहे पुत्तमातरोपि, खेळसिङ्गाणिकादीनि मुखेन अपनेत्वा संवट्ठितधीतरोपि इमे राजानो बलक्कारेन गहेत्त्वा अत्तनो घरे वासेन्ती”ति कुपिता पच्चन्तं पविसित्वा चोरा वा चोरसहाया वा हुत्वा जनपदं पहरन्ति । एवं अकरोन्तानं पन विजिते मनुस्सा अप्पोस्सुक्का सकानि कम्मानि करोन्ता राजकोसं वट्ठेन्ति । एवमेत्थ वुद्धिहानियो वेदितब्बा ।

वज्जीनं वज्जिचेतियानीति वज्जिराजूनं वज्जिरट्ठे चित्तीकतट्ठेन चेतियानीति लद्धनामानि यक्खट्टानानि । **अब्भन्तरानीति** अन्तो नगरे ठितानि । बाहिरानीति बहिनगरे ठितानि । **दिन्नपुब्बन्ति** पुब्बे दिन्नं । **कतपुब्बन्ति** पुब्बे कतं । **नो परिहापेस्सन्तीति** अपरिहापेत्वा यथापवत्तमेव करिस्सन्ति धम्मिकं बलिं परिहापेन्तानज्झि देवता आरक्खं सुसंविहितं न करोन्ति, अनुप्पन्नं दुक्खं जनेतुं असक्कोन्तापि उप्पन्नं काससीसरोगादिं वट्ठेन्ति, सङ्गामे पत्ते सहाया न होन्ति । अपरिहापेन्तानं पन आरक्खं सुसंविहितं करोन्ति, अनुप्पन्नं सुखं उप्पादेतुं असक्कोन्तापि उप्पन्नं काससीसरोगादिं हनन्ति, सङ्गामसीसे सहाया होन्तीति एवमेत्थ वुद्धिहानियो वेदितब्बा ।

धम्मिका रक्खावरणगुत्तीति एत्थ रक्खा एव यथा अनिच्छितं न गच्छति, एवं आवरणतो आवरणं । यथा इच्छितं न विनस्सति, एवं गोपायनतो गुत्ति । तत्थ बलकायेन परिवारेत्वा रक्खणं पब्बजितानं धम्मिका रक्खावरणगुत्ति नाम न होति । यथा पन विहारस्स उपवने रुक्खे न छिन्दन्ति, वाजिका वज्जं न करोन्ति, पोक्खरणीसु मच्छे न गणहन्ति, एवं करणं धम्मिका रक्खावरणगुत्ति नाम । **किन्ति अनागता चाति** इमिना पन नेसं एवं पच्चुपट्ठितचित्तसन्तानोति चित्तप्पवर्त्ति पुच्छति ।

तत्थ ये अनागतानं अरहन्तानं आगमनं न इच्छन्ति, ते अस्सद्भा होन्ति अप्पसन्ना । पब्बजिते च सम्पत्ते पच्चुगमनं न करोन्ति, गन्त्वा न पस्सन्ति, पटिसन्थारं न करोन्ति, पज्झं न पुच्छन्ति, धम्मं न सुणन्ति, दानं न देन्ति, अनुमोदनं न सुणन्ति, निवासनट्ठानं न संविदहन्ति । अथ नेसं अवण्णो अब्भुगगच्छति — “असुको नाम राजा अस्सद्भो अप्पसन्नो, पब्बजिते सम्पत्ते पच्चुगमनं न करोति...पे०... निवासनट्ठानं न संविदहती”ति । तं सुत्वा पब्बजिता तस्स नगरद्वारेन न गच्छन्ति, गच्छन्तापि नगरं न पविसन्ति । एवं अनागतानं अरहन्तानं अनागमनमेव होति । आगतानम्पि फासुविहारे असति येपि अजानित्वा आगता, ते — “वसिस्सामाति ताव चिन्तेत्वा आगतम्हा, इमेसं पन राजूनं इमिना नीहारेन को वसिस्सती”ति निक्खमित्वा गच्छन्ति । एवं अनागतेसु अनागच्छन्तेसु, आगतेसु दुक्खं विहरन्तेसु सो देसो पब्बजितानं अनावासो होति । ततो देवतारक्खा न होति, देवतारक्खाय असति अमनुस्सा ओकासं लभन्ति । अमनुस्सा उस्सन्ना अनुप्पन्नं ब्याधिं उप्पादेन्ति, सीलवन्तानं दस्सनपज्हापुच्छनादिवत्थुक्कस्स पुज्जस्स अनागमो होति । विपरियायेन पन यथावुत्तकण्हपक्खविपरीतस्स सुक्कपक्खस्स सम्भवो होतीति एवमेत्थ वुद्धिहानियो वेदितब्बा ।

१३५. एकमिदाहन्ति इदं भगवा पुब्बे वज्जीनं इमस्स वज्जिसत्तकस्स देसितभावप्पकासनत्थमाह । तत्थ **सारन्ददे**

चेतियेति एवंनामके विहारे । अनुप्पन्ने किर बुद्धे तत्थ सारन्ददस्स यक्खस्स निवासनट्ठानं चेतियं अहोसि । अथेत्थ भगवतो विहारं कारापेसुं, सो सारन्ददे चेतिये कतत्ता सारन्दचेतियन्त्वेव सङ्ख्यं गतो ।

अकरणीयाति अकातब्बा, अग्गहेतब्बाति अत्थो । यदिदन्ति निपातमत्तं । युद्धस्साति करणत्थे सामिवचनं, अभिमुखयुद्धेन गहेतुं न सक्काति अत्थो । अज्जत्र उपलापनायाति ठपेत्वा उपलापनं । उपलापना नाम — “अलं विवादेन, इदानि समग्गा होमा”ति हत्थिअस्सरथहिरज्जसुवण्णादीनि पेसेत्वा सङ्गहकरणं । एवज्जि सङ्गहं कत्वा केवलं विस्सासेन सक्का गण्हितुन्ति अत्थो । अज्जत्र मिथुभेदायाति ठपेत्वा मिथुभेदं । इमिना अज्जमज्जभेदं कत्वापि सक्का एते गहेतुन्ति दस्सेति । इदं ब्राह्मणो भगवतो कथाय नयं लभित्वा आह ।

किं पन भगवा ब्राह्मणस्स इमाय कथाय नयलाभं न जानातीति? आम, जानाति । जानन्तो कस्मा कथेसीति? अनुकम्पाय । एवं किरस्स अहोसि — “मया अकथितेपि कतिपाहेन गन्त्वा सब्बे गण्हिस्सति, कथिते पन समग्गे भिन्दन्तो तीहि संवच्छरेहि गण्हिस्सति, एत्तकम्पि जीवितमेव वरं, एत्तकज्जि जीवन्ता अत्तनो पतिट्ठानभूतं पुज्जं करिस्सन्ती”ति ।

अभिनन्दित्वाति चित्तेन अभिनन्दित्वा । अनुमोदित्वाति “याव सुभासितज्जिदं भोता गोतमेना”ति वाचाय अनुमोदित्वा । पक्कामीति रज्जो सन्तिकं गतो । ततो नं राजा — “किं आचरिय, भगवा अवचा”ति पुच्छि । सो — “यथा भो समणस्स गोतमस्स वचनं न सक्का वज्जी केनचि गहेतुं, अपि च उपलापनाय वा मिथुभेदेन वा सक्का”ति आह । ततो नं राजा — “उपलापनाय अम्हाकं हत्थिअस्सादयो नस्सिस्सन्ति, भेदेनेव ते गहेस्सामि, किं करोमा”ति पुच्छि । तेन हि, महाराज, तुम्हे वज्जिं आरब्भ परिसति कथं समुट्ठपेथ । ततो अहं — “किं ते महाराज तेहि, अत्तनो सन्तकेहि कसिवाणिज्जादीनि कत्वा जीवन्तु एते राजानो”ति वत्वा पक्कमिस्सामि । ततो तुम्हे — “किन्नु खो भो एस ब्राह्मणो वज्जिं आरब्भ पवत्तं कथं पटिबाहती”ति वदेय्याथ, दिवसभागे चाहं तेसं पण्णाकारं पेसेस्सामि, तम्पि गाहापेत्वा तुम्हेपि मम दोसं आरोपेत्वा बन्धनतालनादीनि अकत्वाव केवलं खुरमुण्डं मं कत्वा नगरा नीहरापेथ । अथाहं — “मया ते नगरे पाकारो परिखा च कारिता, अहं किर दुब्बलट्ठानज्ज उत्तानगम्भीरट्ठानज्ज जानामि, न चिरस्सेव दानि उज्जं करिस्सामी”ति वक्खामि । तं सुत्वा तुम्हे — “गच्छतू”ति वदेय्याथाति । राजा सब्बं अकासि ।

लिच्छवी तस्स निक्खमनं सुत्वा — “सठो ब्राह्मणो, मा तस्स गङ्गं उत्तरितुं अदत्था”ति आहंसु । तत्र एकच्चेहि — “अम्हे आरब्भ कथितत्ता किर सो एवं कतो”ति वुत्ते “तेन हि, भणे, एतू”ति भणिसु । सो गन्त्वा लिच्छवी दिस्वा “किं आगतत्था”ति पुच्छितो तं पवत्तिं आरोचेसि, लिच्छविनो — “अप्पमत्तकेन नाम एवं गरुं दण्डं कातुं न युत्त”न्ति वत्वा — “किं ते तत्र ठानन्तर”न्ति पुच्छिसु । “विनिच्छयामच्चोहमस्मी”ति । तदेव ते ठानन्तरं होतूति । सो सुट्ठतरं विनिच्छयं करोति, राजकुमारा तस्स सन्तिके सिप्यं उगगण्हन्ति ।

सो पतिट्ठितगुणो हुत्वा एकदिवसं एकं लिच्छविं गहेत्वा एकमन्तं गन्त्वा — दारका कसन्तीति पुच्छि । आम, कसन्ति । द्वे गोणे योजेत्वाति? आम, द्वे गोणे योजेत्वाति । एत्तकं वत्वा निवत्तो । ततो तं अज्जो — “किं आचरियो आहा”ति पुच्छित्वा तेन वुत्तं असद्वहन्तो “न मे एस यथाभूतं कथेती”ति तेन सद्धिं भिज्जि । ब्राह्मणो अज्जस्मिं दिवसे एकं लिच्छविं एकमन्तं नेत्वा — “केन ब्यज्जनेन भुत्तोसी”ति पुच्छित्वा निवत्तो । तम्पि अज्जो पुच्छित्वा असद्वहन्तो तथेव भिज्जि । ब्राह्मणो अपरम्पि दिवसं एकं लिच्छविं एकमन्तं नेत्वा — “अतिदुग्गतोसि किरा”ति पुच्छि । को एवमाहाति पुच्छितो असुको नाम लिच्छवीति । अपरम्पि एकमन्तं नेत्वा — “त्वं किर भीरुकजातिको”ति पुच्छि । को एवमाहाति? असुको नाम लिच्छवीति । एवं अज्जेन अकथितमेव अज्जस्स कथेन्तो तीहि संवच्छरेहि ते राजानो अज्जमज्जं भिन्दित्वा

यथा द्वे एकमग्गेन न गच्छन्ति, तथा कत्वा सन्निपातभेरिं चरापेसि । लिच्छविनो — “इस्सरा सन्निपतन्तु, सूरा सन्निपतन्तु”ति वत्वा न सन्निपतिसु ।

ब्राह्मणो — “अयं दानि कालो, सीघं आगच्छतू”ति रज्जो सासनं पेसेसि । राजा सुत्वाव बलभेरिं चरापेत्वा निक्खमि । वेसालिका सुत्वा — “रज्जो गङ्गं उत्तरितुं न दस्सामा”ति भेरिं चरापेसुं । तम्पि सुत्वा — “गच्छन्तु सूरराजानो”ति आदीनि वत्वा न सन्निपतिसु । “नगरप्पवेसनं न दस्साम, द्वारानि पिदहित्वा ठस्सामा”ति भेरिं चरापेसुं । एकोपि न सन्निपति । यथाविवटेहेव द्वारेहि पविसित्वा सब्बे अनयब्बसनं पापेत्वा गतो ।

भिक्षुअपरिहानियधम्मवण्णना

१३६. अथ खो भगवा अचिरपक्कन्तेति आदिमिहं सन्निपातेत्वाति दूरविहारेसु इद्धिमन्ते पेसेत्वा सन्निकविहारेसु सयं गन्त्वा — “सन्निपतथ, आयस्मन्तो; भगवा वो सन्निपातं इच्छती”ति सन्निपातेत्वा । अपरिहानियेति अपरिहानिकरे, वुद्धिहेतुभूतेति अत्थो । धम्मे देसेस्सामीति चन्दसहस्सं सूरियसहस्सं उट्टपेन्तो विय चतुकुट्टके गेहे अन्तो तेलदीपसहस्सं उज्जालेन्तो विय पाकटे कत्वा कथयिस्सामीति ।

तत्थ अभिण्हं सन्निपाताति इदं वज्जिसत्तके वुत्तसदिसमेव । इधापि च अभिण्हं असन्निपतिता दिसासु आगतसासनं न सुणन्ति । ततो — “असुकविहारसीमा आकुला, उपोसथपवारणा ठिता, असुकस्मिं ठाने भिक्षू वेज्जकम्मदूतकम्मादीनि करोन्ति, विज्जत्तिबहुला पुप्फदानादीहि जीविकं कप्पेन्ती”ति आदीनि न जानन्ति, पापभिक्षूपि “पमत्तो भिक्षुसङ्घो”ति जत्वा रासिभूता सासनं ओसक्कापेन्ति । अभिण्हं सन्निपतिता पन तं तं पवत्तिं सुणन्ति, ततो भिक्षुसङ्घं पेसेत्वा सीमं उजुं करोन्ति, उपोसथपवारणादयो पवत्तापेन्ति, मिच्छाजीवानं उस्सन्नद्वाने अरियवंसके पेसेत्वा अरियवंसं कथापेन्ति, पापभिक्षूनं विनयधरेहि निग्गहं कारापेन्ति, पापभिक्षूपि “अप्पमत्तो भिक्षुसङ्घो, न सक्का अम्हेहि वग्गबन्धेन विचरितु”न्ति भिज्जित्वा पलायन्ति । एवमेत्थ हानिवुद्धियो वेदितब्बा ।

समग्गाति आदीसु चेतियपटिजग्गनत्थं वा बोधिगेहउपोसथागारच्छादनत्थं वा कतिकवत्तं वा ठपेतुकामताय ओवादं वा दातुकामताय — “सङ्घो सन्निपततू”ति भेरिया वा घण्टिया वा आकोटिताय — “मय्हं चीवरकम्मं अत्थि, मय्हं पत्तो पचितब्बो, मय्हं नवकम्मं अत्थी”ति विक्खेपं करोन्ता न समग्गा सन्निपतन्ति नाम । सब्बं पन तं कम्मं ठपेत्वा — “अहं पुरिमतरं, अहं पुरिमतर”न्ति एकप्पहारेनेव सन्निपतन्ता समग्गा सन्निपतन्ति नाम । सन्निपतिता पन चिन्तेत्वा मन्तेत्वा कत्तब्बं कत्वा एकतो अवुट्टहन्ता समग्गा न वुट्टहन्ति नाम । एवं वुट्टितेसु हि ये पठमं गच्छन्ति, तेसं एवं होति — “अम्हेहि बाहिरकथाव सुता, इदानि विनिच्छयकथा भविस्सती”ति । एकप्पहारेनेव वुट्टहन्ता पन समग्गा वुट्टहन्ति नाम । अपिच “असुकद्वाने विहारसीमा आकुला, उपोसथपवारणा ठिता, असुकद्वाने वेज्जकम्मादिकारका पापभिक्षू उस्सन्ना”ति सुत्वा — “को गन्त्वा तेसं निग्गहं करिस्सती”ति वुत्ते — “अहं पठमं, अहं पठम”न्ति वत्वा गच्छन्तापि समग्गा वुट्टहन्ति नाम ।

आगन्तुकं पन दिस्वा — “इमं परिवेणं याहि, एतं परिवेणं याहि, अयं को”ति अवत्वा सब्बे वत्तं करोन्तापि, जिण्णपत्तचीवरकं दिस्वा तस्स भिक्षाचारवत्तेन पत्तचीवरं परियेसमानापि, गिलानस्स गिलानभेसज्जं परियेसमानापि, गिलानमेव अनाथं — “असुकपरिवेणं याहि, असुकपरिवेणं याही”ति अवत्वा अत्तनो अत्तनो परिवेणे पटिजग्गन्तापि, एको ओलियमानको गन्थो होति, पज्जवन्तं भिक्षुं सङ्गहिहत्वा तेन तं गन्थं उक्खिपापेन्तापि समग्गा सङ्गं करणीयानि करोन्ति नाम ।

अपञ्जत्तन्ति आदीसु नवं अधम्मिकं कतिकवत्तं वा सिक्खापदं वा बन्धन्ता अपञ्जत्तं पञ्जपेन्ति नाम, पुराणसन्धतवत्थुस्मिं सावत्थियं भिक्खू विय । उद्धम्मं उब्बिनयं सासनं दीपेन्ता पञ्जत्तं समुच्छिन्दन्ति नाम, वस्ससतपरिनिब्बुते भगवति वेसालिका वज्जिपुत्तका विय । खुद्धानुखुद्दका पन आपत्तियो सञ्चिच्च वीतिककमन्ता यथापञ्जत्तेसु सिक्खापदेसु समादाय न वत्तन्ति नाम, अस्सजिपुनब्बसुका विय । नवं पन कतिकवत्तं वा सिक्खापदं वा अबन्धन्ता, धम्मविनयतो सासनं दीपेन्ता, खुद्धानुखुद्दकानि सिक्खापदानि असमूहनन्ता अपञ्जत्तं न पञ्जपेन्ति, पञ्जत्तं न समुच्छिन्दन्ति, यथापञ्जत्तेसु सिक्खापदेसु समादाय वत्तन्ति नाम, आयस्मा उपसेनो विय, आयस्मा यसो काकण्डकपुत्तो विय च ।

“सुणातु, मे आवुसो सङ्गो, सन्तम्हाकं सिक्खापदानि गिहिगतानि, गिहिनोपि जानन्ति, ‘इदं वो समणानं सक्यपुत्तियानं कप्पति, इदं वो न कप्पती’ति । सचे हि मयं खुद्धानुखुद्दकानि सिक्खापदानि समूहनिस्साम, भविस्सन्ति वत्तारो — ‘धूमकालिकं समणेन गोतमेन सावकानं सिक्खापदं पञ्जत्तं, याविमेसं सत्था अट्ठासि, ताविमे सिक्खापदेसु सिक्खिंसु । यतो इमेसं सत्था परिनिब्बुतो, न दानिमे सिक्खापदेसु सिक्खन्ती’ति । यदि सङ्गस्स पत्तकल्लं, सङ्गो अपञ्जत्तं न पञ्जपेय्य, पञ्जत्तं न समुच्छिन्देय्य, यथापञ्जत्तेसु सिक्खापदेसु समादाय वत्तेय्या”ति (चुळव० ४४२) —

इमं तन्तिं ठपयन्तो आयस्मा महाकस्सपो विय च । वुद्धियेवाति सीलादीहि गुणेहि वुद्धियेव, नो परिहानि ।

थेराति थिरभावप्पत्ता थेरकारकेहि गुणेहि समन्नागता । बहू रत्तियो जानन्तीति रत्तञ्जू । चिरं पब्बजितानं एतेसन्ति चिरपब्बजिता । सङ्गस्स पितुद्धाने ठिताति सङ्गपितरो । पितुद्धाने ठितत्ता सङ्गं परिनेन्ति पुब्बङ्गमा हुत्वा तीसु सिक्खासु पवत्तेन्तीति सङ्गपरिणायका ।

ये तेसं सक्कारादीनि न करोन्ति, ओवादत्थाय द्वे तयो वारे उपट्ठानं न गच्छन्ति, तेपि तेसं ओवादं न देन्ति, पवेणीकथं न कथेन्ति, सारभूतं धम्मपरियायं न सिक्खापेन्ति । ते तेहि विस्सट्ठा सीलादीहि धम्मक्खन्धेहि सत्तहि च अरियधनेहीति एवमादीहि गुणेहि परिहायन्ति । ये पन तेसं सक्कारादीनि करोन्ति, उपट्ठानं गच्छन्ति, तेपि तेसं ओवादं देन्ति । “एवं ते अभिक्कमितब्बं, एवं ते पटिक्कमितब्बं, एवं ते आलोकितब्बं, एवं ते विलोकितब्बं, एवं ते समिञ्जितब्बं, एवं ते पसारितब्बं, एवं ते सङ्घाटिपत्तचीवरं धारेतब्बं”न्ति पवेणीकथं कथेन्ति, सारभूतं धम्मपरियायं सिक्खापेन्ति, तेरसहि धुतङ्गेहि दसहि कथावत्थूहि अनुसासन्ति । ते तेसं ओवादे ठत्वा सीलादीहि गुणेहि वड्डमाना सामञ्जत्थं अनुपापुणन्ति । एवमेत्थ हानिवुद्धियो वेदितब्बा ।

पुनब्भवदानं पुनब्भवो, पुनब्भवो सीलमस्साति पो नोब्भविका, पुनब्भवदायिकाति अत्थो, तस्मा पो नोब्भविकाय । न वसं गच्छन्तीति एत्थ ये चतुन्नं पच्चयानं कारणा उपट्ठाकानं पदानुपदिका हुत्वा गामतो गामं विचरन्ति, ते तस्सा तण्हाय वसं गच्छन्ति नाम, इतरे न गच्छन्ति नाम । तत्थ हानिवुद्धियो पाकटायेव ।

आरञ्जकेसूति पञ्चधनुसतिकपच्छिमेसु । सापेक्खाति सतण्हा सालया । गामन्तसेनासनेसु हि झानं अप्पेत्वापि ततो वुद्धितमत्तोव इत्थिपुरिसदारिकादिसद्वं सुणाति, येनस्स अधिगतविसेसोपि हायतियेव । अरञ्जे पन निदायित्वा पटिबुद्धमत्तो सीहब्यग्घमोरादीनं सद्वं सुणाति, येन आरञ्जकं पीतिं लभित्वा तमेव सम्मसन्तो अग्गफले पतिट्ठाति । इति भगवा गामन्तसेनासने झानं अप्पेत्वा निसिन्नभिक्खुनो अरञ्जे निदायन्तमेव पसंसति । तस्मा तमेव अत्थवसं पटिच्च —

“आरञ्जकेसु सेनासनेसु सापेक्खा भविस्सन्ती”ति आह ।

पच्चत्तञ्जेव सति उपट्टपेस्सन्तीति अत्तनाव अत्तनो अब्भन्तरे सति उपट्टपेस्सन्ति । **पेसला**ति पियसीला । इधापि सब्रह्मचारीनं आगमनं अनिच्छन्ता नेवासिका अस्सद्धा होन्ति अप्पसन्ना । सम्पत्तभिक्षूनं पच्चुगमनपत्तचीवरप्पटिगहणआसनपञ्जापनतालवण्टगहणादीनि न करोन्ति, अथ नेसं अवण्णो उगच्छति — “असुकविहारवासिनो भिक्षू अस्सद्धा अप्पसन्ना विहारं पविट्ठानं वत्तपटिवत्तं न करोन्ती”ति । तं सुत्वा पब्बजिता विहारद्वारेन गच्छन्तापि विहारं न पविसन्ति । एवं अनागतानं अनागमनमेव होति । आगतानं पन फासुविहारे असति येषि अजानित्वा आगता, ते — “वसिस्सामाति ताव चिन्तेत्वा आगताम्ह, इमेसं पन नेवासिकानं इमिना नीहारेन को वसिस्सती”ति निक्खमित्वा गच्छन्ति । एवं सो विहारो अञ्जेसं भिक्षूनं अनावासोव होति । ततो नेवासिका सीलवन्तानं दस्सनं अलभन्ता कङ्कविनोदनं वा आचारसिक्खापकं वा मधुरधम्मस्सवनं वा न लभन्ति, तेसं नेव अगगहितधम्मगहणं, न गहितसज्झायकरणं होति । इति नेसं हानियेव होति, न वुद्धि ।

ये पन सब्रह्मचारीनं आगमनं इच्छन्ति, ते सद्धा होन्ति पसन्ना, आगतानं सब्रह्मचारीनं पच्चुगमनादीनि कत्वा सेनासनं पञ्जपेत्वा देन्ति, ते गहेत्वा भिक्षाचारं पविसन्ति, कङ्कं विनोदेन्ति, मधुरधम्मस्सवनं लभन्ति । अथ नेसं कित्सद्धो उगच्छति — “असुकविहारभिक्षू एवं सद्धा पसन्ना वत्तसम्पन्ना सङ्गाहका”ति । तं सुत्वा भिक्षू दूरतोपि एन्ति, तेसं नेवासिका वत्तं करोन्ति, समीपं आगन्त्वा वुड्डतरं आगन्तुकं वन्दित्वा निसीदन्ति, नवकतरस्स सन्तिके आसनं गहेत्वा निसीदन्ति । निसीदित्वा — “इमस्मिं विहारे वसिस्सथ गमिस्सथा”ति पुच्छन्ति । “गमिस्सामी”ति वुत्ते — “सप्पायं सेनासनं, सुलभा भिक्षा”तिआदीनि वत्वा गन्तुं न देन्ति । विनयधरो चे होति, तस्स सन्तिके विनयं सज्झायन्ति । सुत्तन्तादिधरो चे, तस्स सन्तिके तं तं धम्मं सज्झायन्ति । आगन्तुकानं थेरानं ओवादे ठत्वा सह पटिसम्भिदाहि अरहत्तं पापुणन्ति । आगन्तुका “एकं द्वे दिवसानि वसिस्सामाति आगताम्ह, इमेसं पन सुखसंवासताय दसद्वादसवस्सानि वसिस्सामा”ति वत्तारो होन्ति । एवमेत्थ हानिवुद्धियो वेदितब्बा ।

१३७. दुतियसत्तके कम्मं आरामो एतेसन्ति **कम्मरामा**ति । कम्मे रताति **कम्मरता** । **कम्मरामतमनुयुत्ता**ति युत्ता पयुत्ता अनुयुत्ता । तत्थ **कम्मन्ति** इतिकातब्बकम्मं वुच्चति । सेय्यथिदं — चीवरविचारणं, चीवरकरणं, उपत्थम्भनं, सूचिघरं, पत्तत्थविकं, असंबद्धकं, कायबन्धनं, धमकरणं, आधारकं, पादकथलिकं, सम्मज्जनीआदीनं करणन्ति । एकच्चो हि एतानि करोन्तो सकलदिवसं एतानेव करोति । तं सन्थायेस पटिक्खेपो । यो पन एतेसं करणवेलायमेव एतानि करोति, उद्देसवेलायं उद्देसं गणहाति, सज्झायवेलायं सज्झायति, चेतियङ्गणवत्तवेलायं चेतियङ्गणवत्तं करोति, मनसिकारवेलायं मनसिकारं करोति, न सो कम्मरामो नाम ।

न भस्सारामाति एत्थ यो इत्थिवण्णपुरिसवण्णादिवसेन आलापसल्लापं करोन्तोयेव दिवसञ्च रत्तिञ्च वीतिनामेति, एवरूपे भस्से परियन्तकारी न होति, अयं भस्सारामो नाम । यो पन रत्तिन्दिवं धम्मं कथेति, पज्जं विस्सज्जेति, अयं अप्पभस्सोव भस्से परियन्तकारीयेव । कस्मा? “सन्निपतितानं वो, भिक्षवे, द्वयं करणीयं — धम्मी वा कथा, अरियो वा तुण्हीभावो”ति (म० नि० १.२७३) वुत्तत्ता ।

न निद्वारामाति एत्थ यो गच्छन्तोपि निसिन्नोपि निपन्नोपि थिनमिद्धाभिभूतो निद्वायतियेव, अयं निद्वारामो नाम । यस्स पन करजकायगेलञ्जेन चित्तं भवङ्गे ओतरति, नायं निद्वारामो । तेनेवाह — “अभिजानामहं अगिवेस्सन, गिम्हानं पच्छिमे मासे पच्छाभत्तं पिण्डपातप्पटिक्कन्तो चतुगुणं सङ्घाटिं पञ्जपेत्वा दक्खिणेन पस्सेन सतो सम्पजानो निद्वं ओक्कमिता”ति

(म० नि० १.३८७)।

न सङ्गणिकारामाति एत्थ यो एकस्स दुतियो द्विन्नं ततियो तिण्णं चतुत्थोति एवं संसद्दोव विहरति, एक्को अस्सादं न लभति, अयं सङ्गणिकारामो। यो पन चतूसु इरियापथेसु एक्को अस्सादं लभति, नायं सङ्गणिकारामोति वेदितब्बो।

न पापिच्छाति एत्थ असन्तसम्भावनाय इच्छाय समन्नागता दुस्सीला पापिच्छा नाम।

न पापमित्तादीसु पापा मित्ता एतेसन्ति पापमित्ता। चतूसु इरियापथेसु सह अयनतो पापा सहाया एतेसन्ति **पापसहाया।** तन्निन्नतप्पोणतप्पभारताय पापेसु सम्पवङ्काति **पापसम्पवङ्का।**

ओरमत्तकेनाति अवरमत्तकेन अप्पमत्तकेन। **अन्तराति** अरहत्तं अपत्ताव एत्थन्तरे। **वोसानन्ति** परिनिद्धितभावं — “अलमेत्तावता”ति ओसक्कनं ठितकिच्चत्तं। इदं वुत्तं होति — “याव सीलपारिसुद्धिमत्तेन वा विपस्सनामत्तेन वा ज्ञानमत्तेन वा सोतापन्नभावमत्तेन वा सकदागामिभावमत्तेन वा अनागामिभावमत्तेन वा वोसानं न आपज्जिस्सन्ति, ताव वुद्धियेव भिक्खूनं पाटिकङ्का, नो परिहानी”ति।

१३८. ततियसत्तके **सद्धाति** सद्धासम्पन्ना। तत्थ आगमनीयसद्धा, अधिगमसद्धा, पसादसद्धा, ओकप्पनसद्धाति चतुब्बिधा सद्धा। तत्थ **आगमनीयसद्धा** सब्बज्जुबोधिसत्तानं होति। **अधिगमसद्धा** अरियपुग्गलानं। बुद्धो धम्मो सङ्गोति वुत्ते पन पसादो **पसादसद्धा।** ओकप्पेत्वा पक्कप्पेत्वा पन सद्दहनं **ओकप्पनसद्धा।** सा दुविधापि इधाधिप्पेता। ताय हि सद्धाय समन्नागतो सद्धाविमुत्तो, वक्कलित्थेरसदिसो होति। तस्स हि चेतियङ्गणवत्तं वा, बोधियङ्गणवत्तं वा कतमेव होति। उपज्झायवत्तआचरियवत्तादीनि सब्बवत्तानि पूरेति। **हिरिमनाति** पापजिगुच्छनलक्खणाय हिरिया युत्तचित्ता। **ओत्तप्पीति** पापतो भायनलक्खणेन ओत्तप्पेन समन्नागता।

बहुस्सुताति एत्थ पन परियत्तिबहुस्सुतो, पटिवेधबहुस्सुतोति द्वे बहुस्सुता। **परियत्तीति** तीणि पिटकानि। **पटिवेधोति** सच्चप्पटिवेधो। इमस्मिं पन ठाने परियत्ति अधिप्पेता। सा येन बहु सुता, सो बहुस्सुतो। सो पनेस निस्सयमुच्चनको, परिसुपट्टाको, भिक्खुनोवादको, सब्बत्थकबहुस्सुतोति चतुब्बिधो होति। तत्थ तयो बहुस्सुता समन्तपासादिकाय विनयट्ठकथाय ओवादवग्गे वुत्तनयेन गहेतब्बा। सब्बत्थकबहुस्सुता पन आनन्दत्थेरसदिसा होन्ति। ते इध अधिप्पेता।

आरद्धवीरियाति येसं कायिकज्ज चेतसिकज्ज वीरियं आरद्धं होति। तत्थ ये कायसङ्गणिकं विनोदेत्वा चतूसु इरियापथेसु अट्ठआरब्भवत्थुवसेन एकका होन्ति, तेसं कायिकवीरियं आरद्धं नाम होति। ये चित्तसङ्गणिकं विनोदेत्वा अट्ठसमापत्तिवसेन एकका होन्ति, गमने उप्पन्नकिलेसस्स ठानं पापुणितुं न देन्ति, ठाने उप्पन्नकिलेसस्स निसज्जं, निसज्जाय उप्पन्नकिलेसस्स सयनं पापुणितुं न देन्ति, उप्पन्नुप्पन्नट्टानेयेव किलेसे निगगणहन्ति, तेसं चेतसिकवीरियं आरद्धं नाम होति।

उपट्ठितस्सतीति चिरकतादीनं सरिता अनुस्सरिता महागतिम्बयअभयत्थेरदीघभाणअभयत्थेरतिपिटकचूळाभयत्थेरा विय। महागतिम्बयअभयत्थेरो किर जातपञ्चमदिवसे मङ्गलपायासे तुण्डं पसारेन्तं वायसं दिस्वा हुं हुन्ति सद्दमकासि। अथ सो थेरकाले — “कदा पट्टाय, भन्ते, सरथा”ति भिक्खूहि पुच्छितो “जातपञ्चमदिवसे कतसद्दतो पट्टाय आवुसो”ति आह।

दीघभाणकअभयत्थेरस्स जातनवमदिवसे माता चुम्बिस्सामीति ओनता तस्सा मोळि मुच्चित्थ। ततो तुम्बमत्तानि

सुमनपुष्पानि दारकस्स उरे पतित्वा दुक्खं जनयिंसु। सो थेरकाले — “कदा पट्टाय, भन्ते, सरथा”ति पुच्छितो — “जातनवमदिवसतो पट्टाया”ति आह।

तिपिटकचूळाभयत्थेरो — “अनुराधपुरे तीणि द्वारानि पिदहापेत्वा मनुस्सानं एकेन द्वारेन निक्खमनं कत्वा — ‘त्वं किन्नामो, त्वं किन्नामो’ति पुच्छित्वा सायं पुन अपुच्छित्वाव तेसं नामानि सम्पटिच्छापेतुं — “सक्का आवुसो”ति आह। एवरूपे भिक्खू सन्धाय — “उपट्ठितस्सती”ति वुत्तं।

पञ्चवन्तोति पञ्चन्नं खन्धानं उदयब्बयपरिग्गाहिकाय पञ्जाय समन्नागता। अपि च द्वीहिपि एतेहि पदेहि विपस्सकानं भिक्खून् विपस्सनासम्भारभूता सम्मासति चेव विपस्सनापञ्जा च कथिता।

१३९. चतुत्थसत्तके सतियेव सम्बोज्झङ्गो **सतिसम्बोज्झङ्गो**ति। एस नयो सब्बत्थ। तत्थ उपट्ठानलक्खणो सतिसम्बोज्झङ्गो, पविचयलक्खणो धम्मविचयसम्बोज्झङ्गो, पग्गहलक्खणो वीरियसम्बोज्झङ्गो, फरणलक्खणो पीतिसम्बोज्झङ्गो, उपसमलक्खणो पस्सद्विसम्बोज्झङ्गो, अविकखेपलक्खणो समाधिसम्बोज्झङ्गो, पटिसङ्खानलक्खणो उपेक्खासम्बोज्झङ्गो। **भावेस्सन्ती**ति सतिसम्बोज्झङ्गं चतूहि कारणेहि समुट्ठापेन्ता, छहि कारणेहि धम्मविचयसम्बोज्झङ्गं समुट्ठापेन्ता, नवहि कारणेहि वीरियसम्बोज्झङ्गं समुट्ठापेन्ता, दसहि कारणेहि पीतिसम्बोज्झङ्गं समुट्ठापेन्ता, सत्तहि कारणेहि पस्सद्विसम्बोज्झङ्गं समुट्ठापेन्ता, दसहि कारणेहि समाधिसम्बोज्झङ्गं समुट्ठापेन्ता, पञ्चहि कारणेहि उपेक्खासम्बोज्झङ्गं समुट्ठापेन्ता वट्ठेस्सन्तीति अत्थो। इमिना विपस्सनामगगफलसम्पयुत्ते लोकियलोकुत्तरमिस्सके सम्बोज्झङ्गे कथेसि।

१४०. पञ्चमसत्तके **अनिच्चसज्जा**ति अनिच्चानुपस्सनाय सद्धिं उप्पन्नसज्जा। **अनत्तसज्जा**दीसुपि एसेव नयो। इमा सत्त लोकियविपस्सनापि होन्ति। “एतं सन्तं, एतं पणीतं, यदिदं सब्बसङ्खारसमथो विरागो निरोधो”ति (अ० नि० ९.३६) आगतवसेनेत्थ द्वे लोकोत्तरापि होन्तीति वेदितब्बा।

१४१. छक्के **मेत्तं कायकम्मन्ति** मेत्तचित्तेन कत्तब्बं कायकम्मं। **वचीकम्ममनोकम्मे**सुपि एसेव नयो। इमानि पन भिक्खून् वसेन आगतानि गिहीसुपि लब्धन्ति। भिक्खूनहि मेत्तचित्तेन आभिसमाचारिकधम्मपूरणं मेत्तं कायकम्मं नाम। गिहीनं चेतियवन्दनत्थाय बोधिवन्दनत्थाय सङ्घनिमन्तनत्थाय गमनं, गामं पिण्डाय पविट्ठं भिक्खुं दिस्वा पच्चुग्गमनं, पत्तप्पटिगहणं, आसनपञ्जापनं, अनुगमनन्ति एवमादिकं मेत्तं कायकम्मं नाम।

भिक्खून् मेत्तचित्तेन आचारपञ्जत्तिसिक्खापदपञ्जापनं, कम्मट्ठानकथनं, धम्मदेसना, तेपिटकम्पि बुद्धवचनं मेत्तं वचीकम्मं नाम। गिहीनं चेतियवन्दनत्थाय गच्छाम, बोधिवन्दनत्थाय गच्छाम, धम्मस्सवनं करिस्साम, दीपमालपुष्पपूजं करिस्साम, तीणि सुचरितानि समादाय वत्तिस्साम, सलाकभत्तादीनि दस्साम, वस्सवासिकं दस्साम, अज्ज सङ्घस्स चत्तारो पच्चये दस्साम, सङ्घं निमन्तेत्वा खादनीयादीनि संविदहथ, आसनानि पञ्जापेथ, पानीयं उपट्ठपेथ, सङ्घं पच्चुग्गन्त्वा आनेथ, पञ्जत्तासने निसीदापेथ, छन्दजाता उस्साहजाता वेय्यावच्चं करोथातिआदिकथनकाले मेत्तं वचीकम्मं नाम।

भिक्खून् पातोव उट्ठाय सरीरप्पटिजग्नं, चेतियङ्गणवत्तादीनि च कत्वा विवित्तासने निसीदित्वा इमस्मिं विहारे भिक्खू सुखी होन्तु अवेरा अब्यापज्जाति चिन्तनं मेत्तं मनोकम्मं नाम। गिहीनं ‘अय्या सुखी होन्तु, अवेरा अब्यापज्जा’ति चिन्तनं मेत्तं मनोकम्मं नाम।

आवि चेव रहो चाति सम्मुखा च परम्मुखा च । तत्थ नवकानं चीवरकम्मादीसु सहायभावगमनं सम्मुखा मेत्तं कायकम्मं नाम । थेरानं पन पादधोवनवन्दनबीजनदानादिभेदं सब्बं सामीचिकम्मं सम्मुखा मेत्तं कायकम्मं नाम । उभयेहिपि दुन्निक्खित्तानं दारुभण्डादीनं तेसु अवमज्जं अकत्वा अत्तना दुन्निक्खित्तानं विय पटिसामनं परम्मुखा मेत्तं कायकम्मं नाम ।

देवत्थेरो तिसस्सत्थेरोति एवं पग्गह वचनं सम्मुखा मेत्तं वचीकम्मं नाम । विहारे असन्तं पन पटिपुच्छन्तस्स कुहिं अम्हाकं देवत्थेरो, कुहिं अम्हाकं तिसस्सत्थेरो, कदा नु खो आगमिस्सतीति एवं ममायनवचनं परम्मुखा मेत्तं वचीकम्मं नाम ।

मेत्तासिनेहसिनिद्धानि पन नयनानि उम्मीलेत्वा पसन्नेन मुखेन ओलोकनं सम्मुखा मेत्तं मनोकम्मं नाम । देवत्थेरो तिसस्सत्थेरो अरोगो होतु, अप्पाबाधोति समन्नाहरणं परम्मुखा मेत्तं मनोकम्मं नाम ।

लाभाति चीवरादयो लद्धपच्चया । **धम्मिकाति** कुहनादिभेदं मिच्छाजीवं वज्जेत्वा धम्मेन समेन भिक्खाचारवत्तेन उप्पन्ना । **अन्तमसो पत्तपरियापन्नमत्तम्पीति** पच्छिमकोटिया पत्ते परियापन्नं पत्तस्स अन्तोगतं द्वितिकटच्छुभिक्खामत्तम्पि । **अप्पटिविभत्तभोगीति** एत्थ द्वे पटिविभत्ता नाम — आमिसप्पटिविभत्तञ्च, पुग्गलप्पटिविभत्तञ्च । तत्थ — “एत्तकं दस्सामि, एत्तकं न दस्सामी”ति एवं चित्तेन विभजनं **आमिसप्पटिविभत्तं** नाम । “असुकस्स दस्सामि, असुकस्स न दस्सामी”ति एवं चित्तेन विभजनं पन **पुग्गलप्पटिविभत्तं** नाम । तदुभयम्पि अकत्वा यो अप्पटिविभत्तं भुज्जति, अयं **अप्पटिविभत्तभोगी** नाम ।

सीलवन्तेहि सब्रह्मचारीहि साधारणभोगीति एत्थ साधारणभोगिनो इदं लक्खणं, यं यं पणीतं लब्धति, तं तं नेव लाभेन लाभं निजिगीसनतामुखेन गिहीनं देति, न अत्तना भुज्जति, पटिग्गण्हन्तो च — “सङ्गेन साधारणं होतू”ति गहेत्वा घण्टिं पहरित्वा परिभुज्जितब्बं सङ्गसन्तकं विय पस्सति ।

इमं पन सारणीयधम्मं को पूरेति, को न पूरेतीति? दुस्सीलो ताव न पूरेति । न हि तस्स सन्तकं सीलवन्ता गण्हन्ति । परिसुद्धसीलो पन वत्तं अखण्डेन्तो पूरेति । तत्रिदं वत्तं — यो हि ओदिस्सकं कत्वा मातु वा पितु वा आचरियुपज्झायादीनं वा देति, सो दातब्बं देति, सारणीयधम्मो पनस्स न होति, पलिबोधजगगनं नाम होति । सारणीयधम्मो हि मुत्तपलिबोधस्सेव वट्टति । तेन पन ओदिस्सकं देन्तेन गिलानगिलानुपट्टाकआगन्तुकगमिकानज्जेव नवपब्बजितस्स च सङ्घाटिपत्तगहणं अजानन्तस्स दातब्बं । एतेसं दत्वा अवसेसं थेरासनतो पट्टाय थोकं अदत्वा यो यत्तकं गण्हाति, तस्स तत्तकं दातब्बं । अवसिट्ठे असति पुन पिण्डाय चरित्वा थेरासनतो पट्टाय यं यं पणीतं, तं दत्वा सेसं परिभुज्जितब्बं । “सीलवन्तेही”ति वचनतो दुस्सीलस्स अदातुम्पि वट्टति ।

अयं पन सारणीयधम्मो सुसिक्खिताय परिसाय सुपूरो होति, नो असिक्खिताय परिसाय । सुसिक्खिताय हि परिसाय यो अज्जतो लभति, सो न गण्हाति । अज्जतो अलभन्तोपि पमाणयुत्तमेव गण्हाति, नातिरेकं । अयं पन सारणीयधम्मो एवं पुनप्पुनं पिण्डाय चरित्वा लद्धं लद्धं देन्तस्सापि द्वादसहि वस्सेहि पूरति, न ततो ओरं । सचे हि द्वादसमे वस्से सारणीयधम्मपूरको पिण्डपातपूरं पत्तं आसनसालायं ठपेत्वा नहायितुं गच्छति सङ्घत्थेरो च कस्सेसो पत्तोति, “सारणीयधम्मपूरकस्सा”ति वुत्ते “आहरथ न”न्ति सब्बं पिण्डपातं विचारेत्वा भुज्जित्वा च रित्तं पत्तं ठपेति, अथ सो भिक्खु रित्तं पत्तं दिस्वा “मय्हं अनवसेसेत्वाव परिभुज्जिंसू”ति दोमनस्सं उप्पादेति, सारणीयधम्मो भिज्जति, पुन द्वादसवस्सानि पूरेतब्बो होति । तित्थियपरिवाससदिसो हेस, सकिं खण्डे जाते पुन पूरेतब्बोव । यो पन — “लाभा वत मे, सुलद्धं वत मे, यस्स मे पत्तगतं अनापुच्छाव सब्रह्मचारी परिभुज्जन्ती”ति सोमनस्सं जनेति, तस्स पुण्णो नाम होति ।

एवं पूरितसारणीयधम्मस्स पन नेव इस्सा, न मच्छरियं होति । सो मनुस्सानं पियो होति, सुलभपच्चयो च, पत्तगतमस्स दिव्यमानम्पि न खीयति, भाजनीयभण्डद्वाने अगगभण्डं लभति, भये वा छातके वा सम्पत्ते देवता उस्सुक्कं आपज्जन्ति ।

तत्रिमानि वत्थूनि — सेनगिरिवासी तित्ससत्थेरो किर महागिरिगामं उपनिस्साय विहरति । पज्जास महाथेरा नागदीपं चेतियवन्दनत्थाय गच्छन्ता गिरिगामे पिण्डाय चरित्वा किञ्चि अलद्धा निक्खमिंसु । थेरो पन पविसन्तो ते दिस्वा पुच्छि — “लद्धं, भन्ते”ति? विचरिम्ह आवुसोति । सो तेसं अलद्धभावं जत्वा आह — “भन्ते यावाहं आगच्छामि, ताव इधेव होथा”ति । मयं, आवुसो, पज्जास जना पत्ततेमनमत्तम्पि न लभिम्हाति । भन्ते, नेवासिका नाम पटिबला होन्ति, अलभन्तापि भिक्खाचारमगगसभागं जानन्तीति । थेरा आगमेसुं । थेरो गामं पाविसि । धुरगेहेयेव महाउपासिका खीरभत्तं सज्जेत्वा थेरं ओलोकयमाना ठिता । अथ थेरस्स द्वारं सम्पत्तस्सेव पत्तं पूरेत्वा अदासि, सो तं आदाय थेरानं सन्तिकं गन्त्वा गण्हथ, भन्तेति, सङ्गत्थेरं आह । थेरो — “अम्हेहि एत्तकेहि किञ्चि न लद्धं, अयं सीघमेव गहेत्वा आगतो, किं नु खो”ति सेसानं मुखं ओलोकेसि । थेरो ओलोकनाकारेनेव जत्वा “भन्ते, धम्मेन समेन लद्धपिण्डपातो, निक्कुक्कुच्चा गण्हथा”ति आदितो पट्टाय सब्बेसं यावदत्थं दत्वा अत्तनापि यावदत्थं भुज्जि ।

अथ नं भत्तकिच्चावसाने थेरा पुच्छिंसु — “कदा, आवुसो, लोकुत्तरधम्मं पटिविज्झी”ति? नत्थि मे, भन्ते, लोकुत्तरधम्मोति । ज्ञानलाभीसि, आवुसोति? एतम्पि मे, भन्ते, नत्थीति । ननु, आवुसो, पाटिहारियन्ति? सारणीयधम्मो मे, भन्ते, पूरितो, तस्स मे धम्मस्स पूरितकालतो पट्टाय सचेपि भिक्खुसतसहस्सं होति, पत्तगतं न खीयतीति । ते सुत्वा — “साधु साधु सप्पुरिस, अनुच्छविकमिदं तुह”न्ति आहंसु । इदं ताव — “पत्तगतं न खीयती”ति एत्थ वत्थु ।

अयमेव पन थेरो चेतियपब्बते गिरिभण्डमहापूजाय दानद्वानं गन्त्वा इमस्मिं ठाने किं वरभण्डन्ति पुच्छि । द्वे साटका, भन्तेति । एते मय्हं पापुणिस्सन्तीति । तं सुत्वा अमच्चो रज्जो आरोचेसि — “एको दहरो एवं वदती”ति । दहरस्स एवं चित्तं, महाथेरानं पन सुखुमसाटका वट्टन्तीति वत्वा महाथेरानं दस्सामीति ठपेति । तस्स भिक्खुसङ्गे पटिपाटिया ठिते देन्तस्स मत्थके ठपितापि ते साटका हत्थं नारोहन्ति । अज्जे आरोहन्ति । दहरस्स दानकाले पन हत्थं आरुळ्हा । सो तस्स हत्थे पातेत्वा अमच्चस्स मुखं ओलोकेत्वा दहरं निसीदापेत्वा दानं दत्वा सङ्गं विस्सज्जेत्वा दहरस्स सन्तिके निसीदित्वा — “भन्ते, इमं धम्मं कदा पटिविज्झित्था”ति आह । सो परियायेनापि असन्तं अवदन्तो — “नत्थि मय्हं महाराज लोकुत्तरधम्मो”ति आह । ननु, भन्ते, पुब्बे अवचुत्थाति । आम, महाराज, सारणीयधम्मपूरको अहं, तस्स मे धम्मस्स पूरितकालतो पट्टाय भाजनीयभण्डद्वाने अगगभण्डं पापुणातीति । “साधु साधु, भन्ते, अनुच्छविकमिदं तुह”न्ति वन्दित्वा पक्कामि । इदं — “भाजनीयभण्डद्वाने अगगभण्डं पापुणाती”ति एत्थ वत्थु ।

ब्राह्मणतित्सभये पन भातरगामवासिनो नागत्थेरिया अनारोचेत्वाव पलायिंसु । थेरी पच्चूससमये — “अतिविय अप्पनिग्घोसो गामो, उपधारेथ तावा”ति दहरभिक्खुनियो आह । ता गन्त्वा सब्बेसं गतभावं जत्वा आगम्म थेरिया आरोचेसुं । सा सुत्वा “मा तुम्हे तेसं गतभावं चिन्तयित्थ, अत्तनो उद्देसपरिपुच्छायोनिसोमनसिकारेसुयेव योगं करोथा”ति वत्वा भिक्खाचारवेलायं पारुपित्वा अत्तद्वादसमा गामद्वारे निग्रोधमूले अट्ठासि । रुक्खे अधिवत्थादेवता द्वादसन्नम्पि भिक्खुनीनं पिण्डपातं दत्वा “अय्ये, मा अज्जत्थ गच्छथ, निच्चं इधेव एथा”ति आह । थेरिया पन कनिट्टभाता नागत्थेरो नाम अत्थि, सो — “महन्तं भयं, न सक्का इध यापेतुं, परतीरं गमिस्सामी”ति अत्तद्वादसमोव अत्तनो वसनद्वाना निक्खन्तो थेरिं दिस्वा गमिस्सामीति भातरगामं आगतो । थेरी — “थेरा आगता”ति सुत्वा तेसं सन्तिकं गन्त्वा किं अय्याति पुच्छि । सो तं पवत्ति आचिक्खि । सा — “अज्ज एकदिवसं विहारेयेव वसित्वा स्वे गमिस्सथा”ति आह । थेरा विहारं अगमंसु ।

थेरी पुनदिवसे रुक्खमूले पिण्डाय चरित्वा थेरं उपसङ्गमित्वा “इमं पिण्डपातं परिभुञ्जथा”ति आह । थेरो — “वट्टिस्सति थेरी”ति वत्वा तुण्ही अट्ठासि । धम्मिको तात पिण्डपातो, कुक्कुच्चं अकत्वा परिभुञ्जथाति । “वट्टिस्सति थेरी”ति । सा पत्तं गहेत्वा आकासे खिपि । पत्तो आकासे अट्ठासि । थेरो — “सत्ततालमत्ते ठितम्पि भिक्खुनिभत्तमेव थेरी”ति वत्वा — “भयं नाम सब्बकालं न होति, भये वूपसन्ते अरियवंसं कथयमानो, ‘भो पिण्डपातिक, भिक्खुनिभत्तं भुञ्जित्वा वीतिनामयित्था’ति चित्तेन अनुवदियमानो सन्थम्भेतुं न सक्खिस्सामि, अप्पमत्ता होथ थेरियो”ति मग्गं आरुहि ।

रुक्खदेवतापि — “सचे थेरो थेरिया हत्थतो पिण्डपातं परिभुञ्जिस्सति, न नं निवत्तेस्सामि । सचे न परिभुञ्जिस्सति, निवत्तेस्सामी”ति चिन्तयमाना ठत्वा थेरस्स गमनं दिस्वा रुक्खा ओरुह पत्तं, भन्ते, देथाति पत्तं गहेत्वा थेरं रुक्खमूलंयेव आनेत्वा आसनं पञ्जपेत्वा पिण्डपातं दत्वा कतभत्तकिच्चं पटिञ्जं कारेत्वा द्वादस भिक्खुनियो द्वादस भिक्खू च सत्तवस्सानि उपट्ठहि । इदं — “देवता उस्सुक्कं आपज्जन्ती”ति एत्थ वत्थु । तत्र हि थेरी सारणीयधम्मपूरिका अहोसि ।

अखण्डानीति आदीसु यस्स सत्तसु आपत्तिक्खन्धेसु आदिमिहि वा अन्ते वा सिक्खापदं भिन्नं होति, तस्स सीलं परियन्ते छिन्नसाटको विय **खण्डं** नाम । यस्स पन वेमज्जे भिन्नं, तस्स मज्जे छिद्दसाटको विय **छिद्दं** नाम होति । यस्स पन पटिपाटिया द्वे तीणि भिन्नानि, तस्स पिट्टियं वा कुच्छियं वा उट्ठितेन विसभागवण्णेन काळरत्तादीनं अञ्जतरवण्णा गावी विय **सबलं** नाम होति । यस्स पन अन्तरन्तरा विसभागबिन्दुचित्रा गावी विय **कम्मासं** नाम होति । यस्स पन सब्बेनसब्बं अभिन्नानि, तस्स तानि सीलानि **अखण्डानि अच्छिद्धानि असबलानि अकम्मासानि** नाम होन्ति । तानि पनेतानि तण्हादासव्यतो मोचेत्वा भुजिस्सभावकरणतो **भुजिस्सानि** । बुद्धादीहि विञ्जूहि पसत्थत्ता **विञ्जुपसत्थानि**, तण्हादिट्ठीहि अपरामट्ठत्ता — “इदं नाम त्वं आपन्नपुब्बो”ति केनचि परामट्ठं असक्कुण्यत्ता च **अपरामट्ठानि**, उपचारसमाधिं वा अप्पनासमाधिं वा संवत्तयन्तीति **समाधिसंवत्तनिकानीति** वुच्चन्ति ।

सीलसामञ्जगता विहरिस्सन्तीति तेसु तेसु दिसाभागेसु विहरन्तेहि भिक्खूहि सद्धिं समानभावूपगतसीला विहरिस्सन्ति । सोतापन्नादीनज्हि सीलं समुद्दन्तरेपि देवलोकेपि वसन्तानं अञ्जेसं सोतापन्नादीनं सीलेन समानमेव होति, नत्थि मग्गसीले नानत्तं । तं सन्धायेतं वुत्तं ।

यायं दिट्ठीति मग्गसम्पयुत्ता सम्मादिट्ठि । **अरियाति** निद्दोसा । **निय्यातीति निय्यानिका** । **तक्करस्साति** यो तथाकारी होति । **सब्बदुक्खक्खयायाति** सब्बदुक्खक्खयत्थं । **दिट्ठिसामञ्जगताति** समानदिट्ठिभावं उपगता हुत्वा विहरिस्सन्ति । **वुद्धियेवाति** एवं विहरन्तानं वुद्धियेव भिक्खून् पाटिकङ्खा, नो परिहानीति ।

१४२. एतदेव बहुलन्ति आसन्नपरिनिब्बानत्ता भिक्खु ओवदन्तो पुनप्पुनं एतंयेव धम्मिं कथं करोति । **इति सीलन्ति** एवं सीलं, एत्तकं सीलं । एत्थ चतुपारिसुद्धिसीलं **सीलं** चित्तेकग्गता **समाधि**, विपस्सनापञ्जा **पञ्जाति** वेदितब्बा । **सीलपरिभावितोति** आदीसु यस्मिं सीले ठत्वाव मग्गसमाधिं फलसमाधिं निब्बत्तेन्ति । एसो तेन सीलेन परिभावितो महप्फलो होति, महानिसंसा । यमिहि समाधिमिहि ठत्वा मग्गपञ्जं फलपञ्जं निब्बत्तेन्ति, सा तेन समाधिना परिभाविता महप्फला होति, महानिसंसा । याय पञ्जाय ठत्वा मग्गचित्तं फलचित्तं निब्बत्तेन्ति, तं ताय परिभावितं **सम्मदेव आसवेहि विमुच्चति** ।

यथाभिरन्तन्ति बुद्धानं अनभिरतिपरितस्सितं नाम नत्थि, यथारुचि यथाअज्झासयन्ति पन वुत्तं होति । **आयामाति** एहि याम । “अयामा”तिपि पाठो, गच्छामाति अत्थो । **आनन्दाति** भगवा सन्तिकावचरत्ता थेरं आलपति । थेरो पन —

“गण्धथावुसो पत्तचीवरानि, भगवा असुकट्टानं गन्तुकामो”ति भिक्खूनं आरोचेति ।

१४४. अम्बलट्टिकागमनं उत्तानमेव । अथ खो आयस्मा सारिपुत्तोतिआदि (दी० नि० ३.१४१) सम्पसादनीये वित्थारितं ।

दुस्सीलआदीनववण्णना

१४८. पाटलिगमने आवसथागारन्ति आगन्तुकानं आवसथगेहं । पाटलिगामे किर निच्चकालं द्विन्नं राजूनं सहायका आगन्त्वा कुलानि गेहतो नीहरित्वा मासम्पि अट्ठमासम्पि वसन्ति । ते मनुस्सा निच्चुपट्ठता — “एतेसं आगतकाले वसनट्ठानं भविस्सती”ति नगरमज्झे महतिं सालं करित्वा तस्सा एकस्मिं पदेसे भण्डपटिसामनट्ठानं, एकस्मिं पदेसे निवासट्ठानं अकंसु । ते — “भगवा आगतो”ति सुत्वाव — “अम्हेहि गन्त्वापि भगवा आनेतब्बो सिया, सो सयमेव अम्हाकं वसनट्ठानं सम्पत्तो, अज्ज भगवन्तं आवसथे मङ्गलं वदापेस्सामा”ति एतदत्थमेव उपसङ्कमन्ता । तस्मा एवमाहंसु । येन आवसथागारन्ति ते किर — “बुद्धा नाम अरञ्जज्झासया अरञ्जारामा अन्तोगामे वसितुं इच्छेय्युं वा नो वा”ति भगवतो मनं अजानन्ता आवसथागारं अप्पटिजगित्वाव आगमंसु । इदानि भगवतो मनं जत्वा पुरेतं गन्त्वा पटिजगिस्सामाति येनावसथागारं, तेनुपसङ्कमिंसु । सब्बसन्थरिन्ति यथा सब्बं सन्थतं होति, एवं सन्थरिं ।

१४९. दुस्सीलोति असीलो निस्सीलो । सीलविपन्नोति विपन्नसीलो भिन्नसंवरो । पमादाधिकरणन्ति पमादकारणा ।

इदञ्च सुत्तं गहट्ठानं वसेन आगतं पब्बजितानम्पि पन लब्भतेव । गहट्ठो हि येन येन सिप्पट्ठानेन जीवितं कप्पेति — यदि कसिया, यदि वणिज्जाय, पाणातिपातादिवसेन पमत्तो तं तं यथाकालं सम्पादेतुं न सक्कोति, अथस्स मूलम्पि विनस्सति । माघातकाले पाणातिपातं पन अदिन्नादानादीनि च करोन्तो दण्डवसेन महतिं भोगजानिं निगच्छति । पब्बजितो दुस्सीलो च पमादकारणा सीलतो बुद्धवचनतो ज्ञानतो सत्तअरियधनतो च जानिं निगच्छति ।

गहट्ठस्स — “असुको नाम असुककुले जातो दुस्सीलो पापधम्मो परिच्चत्तइधलोकपरलोको सलाकभत्तमत्तम्पि न देती”ति चतुपरिसमज्झे पापको कित्तिसद्वो अब्भुग्गच्छति । पब्बजितस्स वा — “असुको नाम नासक्खि सीलं रक्खितुं, न बुद्धवचनं उग्गहेतुं, वेज्जकम्मादीहि जीवति, छहि अगारवेहि समन्नागतो”ति एवं अब्भुग्गच्छति ।

अविसारदोति गहट्ठो ताव — “अवस्सं बहूनं सन्निपातट्ठाने केचि मम कम्मं जानिस्सन्ति, अथ मं निग्गण्हिस्सन्ती”ति वा, “राजकुलस्स वा दस्सन्ती”ति सभयो उपसङ्कमति, मङ्कुभूतो पत्तक्खन्थो अधोमुखो अङ्गुलिकेन भूमिं कसन्तो निसीदति, विसारदो हुत्वा कथेतुं न सक्कोति । पब्बजितोपि — “बहू भिक्खू सन्निपतिता, अवस्सं कोचि मम कम्मं जानिस्सति, अथ मे उपोसथम्पि पवारणम्पि ठपेत्वा सामञ्जतो चावेत्वा निक्कट्ठिस्सन्ती”ति सभयो उपसङ्कमति, विसारदो हुत्वा कथेतुं न सक्कोति । एकच्चो पन दुस्सीलोपि दप्पितो विय विचरति, सोपि अज्झासयेन मङ्कु होतियेव ।

सम्मूळ्हो कालङ्करोतीति तस्स हि मरणमज्जे निपन्नस्स दुस्सीलकम्मे समादाय पवत्तितट्ठानं आपाथमागच्छति, सो उम्मीलेत्वा इधलोकं पस्सति, निमीलेत्वा परलोकं पस्सति, तस्स चत्तारो अपाया उपट्ठहन्ति, सत्तिसतेन सीसे पहरियमानो विय होति । सो — “वारेथ, वारेथा”ति विरवन्तो मरति । तेन वुत्तं — “सम्मूळ्हो कालं करोती”ति । पञ्चमपदं उत्तानमेव ।

१५०. आनिसंसकथा वृत्तविपरियायेन वेदितब्बा ।

१५१. बहुदेव रत्तिं धम्मिया कथायाति अज्जाय पाळिमुत्तकाय धम्मिकथाय चेव आवसथानुमोदनाय च आकासगङ्गं ओतारेन्तो विय योजनप्पमाणं महामधुं पीळेत्वा मधुपानं पायेन्तो विय बहुदेव रत्तिं सन्दस्सेत्वा सम्पहंसेत्वा उय्योजेसि । अभिक्कन्ताति अतिक्कन्ता खीणा खयवयं उपेता । सुज्जागारन्ति पाटियेक्कं सुज्जागारं नाम नत्थि, तत्थेव पन एकपस्से साणिपाकारेन परिक्खिपित्वा — “इध सत्था विस्समिस्सती”ति मज्जकं पज्जपेसुं । भगवा — “चतूहिपि इरियापथेहि परिभुत्तं एतेसं महप्फलं भविस्सती”ति तत्थ सीहसेय्यं कप्पेसि । तं सन्धाय वुत्तं — “सुज्जागारं पाविस्सी”ति ।

पाटलिपुत्तनगरमापनवण्णना

१५२. सुनिधवस्सकाराति सुनिधो च वस्सकारो च द्वे ब्राह्मणा । मगधमहामत्ताति मगधरज्जो महामत्ता महाअमच्चा, मगधरट्टे वा महामत्ता महतिया इस्सरियमत्ताय समन्नागताति मगधमहामत्ता । पाटलिगामे नगरन्ति पाटलिगामं नगरं कत्वा मापेन्ति । वज्जीनं पटिबाहायाति वज्जिराजकुलानं आयमुखपच्छिन्दनत्थं । सहस्सेवाति एकेकवग्गवसेन सहस्सं सहस्सं हुत्वा । वत्थूनीति घरवत्थूनि । चित्तानि नमन्ति निवेसनानि मापेतुन्ति रज्जञ्च राजमहामत्तानञ्च निवेसनानि मापेतुं वत्थुविज्जापाठकानं चित्तानि नमन्ति । ते किर अत्तनो सिप्पानुभावेन हेट्ठा पथवियं तिसहत्थमत्ते ठाने — “इध नागग्गाहो, इध यक्खग्गाहो, इध भूतग्गाहो, पासाणो वा खाणुको वा अत्थी”ति पस्सन्ति । ते तदा सिप्पं जप्पित्वा देवताहि सद्धिं मन्तयमाना विय मापेन्ति । अथवा नेसं सरीरे देवता अधिमुच्चित्वा तत्थ तत्थ निवेसनानि मापेतुं चित्तं नामेन्ति । ता चतूसु कोणेषु खाणुके कोट्टेत्वा वत्थुम्हि गहितमत्ते पटिविगच्छन्ति । सद्धानं कुलानं सद्दा देवता तथा करोन्ति, अस्सद्धानं कुलानं अस्सद्दा देवताव । किं कारणा? सद्धानज्झि एवं होति — “इध मनुस्सा निवेसनं मापेत्वा पठमं भिक्खुसङ्घं निसीदापेत्वा मङ्गलं वट्ठापेस्सन्ति । अथ मयं सीलवन्तानं दस्सनं, धम्मकथं, पज्हाविस्सज्जनं, अनुमोदनञ्च सोतुं लभिस्साम, मनुस्सा दानं दत्वा अम्हाकं पत्तिं दस्सन्ती”ति ।

तावतिंसेहीति यथा हि एकस्मिं कुले एकं पण्डितमनुस्सं, एकस्मिं वा विहारे एकं बहुस्सुतभिक्खुं उपादाय — “असुककुले मनुस्सा पण्डिता, असुकविहारे भिक्खू बहुस्सुता”ति सद्दो अब्भुग्गच्छति, एवमेव सक्कं देवराजानं विस्सकम्मञ्च देवपुत्तं उपादाय — “तावतिसा पण्डिता”ति सद्दो अब्भुग्गतो । तेनाह — “तावतिंसेही”ति । त्तावतिंसेहि सद्धिं मन्तेत्वापि विय मापेन्तीति अत्थो ।

यावता अरियं आयतनन्ति यत्तकं अरियकमनुस्सानं ओसरणट्ठानं नाम अत्थि । यावता वणिप्पथोति यत्तकं वाणिजानं आभतभण्डस्स रासिवसेनेव कयविककयट्ठानं नाम, वाणिजानं वसनट्ठानं वा अत्थि । इदं अगगनगरन्ति तेसं अरियायतनवणिप्पथानं इदं अगगनगरं जेट्ठकं पामोक्खं भविस्सतीति । पुटभेदनन्ति भण्डपुटभेदनट्ठानं, भण्डभण्डिकानं मोचनट्ठानन्ति वुत्तं होति । सकलजम्बुदीपे अलद्धभण्डम्पि हि इधेव लभिस्सन्ति, अज्जत्थ विक्कयेन अगच्छन्तम्पि च इधेव गमिस्सति । तस्मा इधेव पुटं भिन्दिस्सन्तीति अत्थो । चतूसु हि द्वारेसु चत्तारि सभायं एकन्ति एवं दिवसे दिवसे पज्जसतसहस्सानि उट्ठहिस्सन्तीति दस्सेति ।

अगितो वातिआदीसु चकारत्थो वा-सद्दो । अगिना च उदकेन च मिथुभेदेन च नस्सिस्सतीति अत्थो । एककोट्टासो अगिना नस्सिस्सति, निब्बापेतुं न सक्खिस्सन्ति । एकं गङ्गा गहेत्वा गमिस्सति । एको — “इमिना अकथितं अमुस्स, अमुना अकथितं इमस्सा”ति वदन्तानं पिसुणवाचानं वसेन भिन्नानं मनुस्सानं अज्जमज्जभेदेनेव नस्सिस्सतीति अत्थो ।

इति वत्वा भगवा पच्चूसकाले गङ्गाय तीरं गन्त्वा कतमुखधोवनो भिक्खाचारवेलं आगमयमानो निसीदि ।

१५३. सुनिधवस्सकारापि — “अम्हाकं राजा समणस्स गोतमस्स उपट्ठाको, सो अम्हे पुच्छिस्सति, ‘सत्था किर पाटलिगामं अगमासि, तस्स सन्तिकं उपसङ्कमित्थ, न उपसङ्कमित्था’ति । उपसङ्कमिम्हाति च वुत्ते — ‘निमन्तयित्थ, न निमन्तयित्था’ति च पुच्छिस्सति । न निमन्तयिम्हाति च वुत्ते अम्हाकं दोसं आरोपेत्वा निग्गण्हिस्सति । इदं चापि मयं आगतट्ठाने नगरं मापेम, समणस्स खो पन गोतमस्स गतगतट्ठाने काळकणिसत्ता पटिक्कमन्ति, तं मयं नगरमङ्गलं वदापेस्सामा’ति चिन्तेत्वा सत्थारं उपसङ्कमित्वा निमन्तयिंसु । तस्मा — “अथ खो सुनिधवस्सकारा”तिआदि वुत्तं ।

पुब्बण्हसमयन्ति पुब्बण्हकाले । निवासेत्वाति गामप्पवेसननीहारेन निवासनं निवासेत्वा कायबन्धनं बन्धित्वा । पत्तचीवरमादायाति पत्तञ्च चीवरञ्च आदियित्वा कायप्पटिबद्धं कत्वा ।

सीलवन्तेत्थाति सीलवन्ते एत्थ । सञ्जतेति कायवाचामनेहि सञ्जते ।

तासं दक्खिणमादियेति सङ्घस्स दिन्ने चत्तारो पच्चये तासं घरदेवतानं आदिसेय्य, पत्तिं ददेय्य । पूजिता पूजयन्तीति — “इमे मनुस्सा अम्हाकं जातकापि न होन्ति, एवम्पि नो पत्तिं देन्ती”ति आरक्खं सुसंविहितं करोथाति सुट्ठु आरक्खं करोन्ति । मानिता मानयन्तीति कालानुकालं बलिकम्मकरणेन मानिता “एते मनुस्सा अम्हाकं जातकापि न होन्ति, चतुमासछमासन्तरे नो बलिकम्मं करोन्ती”ति मानेन्ति, मानेन्तियो उप्पन्नं परिस्सयं हरन्ति ।

ततो नन्ति ततो नं पण्डितजातिकं मनुस्सं । ओरसन्ति उरे ठपेत्वा संवट्ठितं, यथा माता ओरसं पुत्तं अनुकम्पति, उप्पन्नपरिस्सयहरणत्थमेव तस्स वायमति, एवं अनुकम्पन्तीति अत्थो । भद्रानि पस्सतीति सुन्दरानि पस्सति ।

१५४. उळुप्पन्ति पारगमनत्थाय आणियो कोट्टेत्वा कतं । कुल्लन्ति वल्लिआदीहि बन्धित्वा कतं ।

“ये तरन्ति अण्णव”न्ति गाथाय अण्णवन्ति सब्बन्तिमेन परिच्छेदेन योजनमत्तं गम्भीरस्स च पुथुलस्स च उदकट्टानस्सेतं अधिवचनं । सरन्ति इध नदी अधिप्पेता । इदं वुत्तं होति, ये गम्भीरवित्थतं तण्हासरं तरन्ति, ते अरियमग्गसङ्घातं सेतुं कत्वान । विसज्ज पल्ललानि अनामसित्वा उदकभरितानि निन्नट्टानानि । अयं पन इदं अप्पमत्तकं तरितुकामोपि कुल्लज्झि जनो पबन्धति । बुद्धा च बुद्धसावका च विनायेव कुल्लेन तिण्णा मेधाविनो जनाति ।

पठमभाणवारवण्णना निट्ठिता ।

अरियसच्चकथावण्णना

१५५. कोटिगामोति महापनादस्स पासादकोटियं कतगामो । अरियसच्चानन्ति अरियभावकरानं सच्चानं । अननुबोधाति अबुज्झनेन अजाननेन । अप्पटिवेधाति अप्पटिविज्झनेन । सन्धावितन्ति भवतो भवं गमनवसेन सन्धावितं । संसरितन्ति पुनप्पुनं गमनागमनवसेन संसरितं । ममञ्चेव तुम्हाकञ्चाति मया च तुम्हेहि च । अथ वा सन्धावितं संसरितन्ति सन्धावनं संसरणं ममञ्चेव तुम्हाकञ्च अहोसीति एममेत्थ अत्थो वेदितब्बो । भवनेत्ति समूहताति भवतो भवं नयनसमत्था तण्हारज्जु सुट्ठु हता छिन्ना अप्पवत्तिकता ।

अनावत्तिधम्मसम्बोधिपरायणवण्णना

१५६. नातिकेति एकं तळाकं निस्साय द्विन्नं चूळपितुमहापितुपुत्तानं द्वे गामा । नातिकेति एकस्मिं जातिगामके । गिज्जकावसथेति इडुकामये आवसथे ।

१५७. ओरम्भागियानन्ति हेट्ठाभागियानं, कामभवेयेव पटिसन्धिग्गाहापकानन्ति अत्थो । ओरन्ति लद्धनामेहि वा तीहि मग्गेहि पहातब्बानीतिपि ओरम्भागियानि । तत्थ कामच्छन्दो, ब्यापादोति इमानि द्वे समापत्तिया वा अविक्खम्भितानि, मग्गेन वा असमुच्छिन्नानि निब्बत्तवसेन उद्धं भागं रूपभवज्ज अरूपभवज्ज गन्तुं न देन्ति । सक्कायदिट्ठिआदीनि तीणि तत्थ निब्बत्तम्पि आनेत्वा पुन इधेव निब्बत्तापेन्तीति सब्बानिपि ओरम्भागियानेव । अनावत्तिधम्माति पटिसन्धिवसेन अनागमनसभावा ।

रागदोसमोहानं तनुत्ताति एत्थ कदाचि करहचि उप्पत्तिया च, परियुट्ठानमन्दताय चाति द्वेधापि तनुभावो वेदितब्बो । सकदागामिस्स हि पुथुज्जनानं विय अभिण्हं रागादयो नुप्पज्जन्ति, कदाचि करहचि उप्पज्जन्ति । उप्पज्जमाना च पुथुज्जनानं विय बहलबहला नुप्पज्जन्ति, मक्खिकापत्तं विय तनुकतनुका उप्पज्जन्ति । दीघभाणकतिपिटकमहासीवत्थेरो पनाह — “यस्मा सकदागामिस्स पुत्तधीतरो होन्ति, ओरोधा च होन्ति, तस्मा बहला किलेसा । इदं पन भवतनुकवसेन कथितं”न्ति । तं अट्ठकथायं — “सोतापन्नस्स सत्तभवे ठपेत्वा अट्ठमे भवे भवतनुकं नत्थि । सकदागामिस्स द्वे भवे ठपेत्वा पच्चसु भवेसु भवतनुकं नत्थि । अनागामिस्स रूपारूपभवे ठपेत्वा कामभवे भवतनुकं नत्थि । खीणासवस्स किस्मिज्जि भवे भवतनुकं नत्थी”ति वुत्तत्ता पटिक्खित्तं होति ।

इमं लोकन्ति इमं कामावचरलोकं सन्धाय वुत्तं । अयज्जेत्थ अधिप्पायो, सचे हि मनुस्सेसु सकदागामिफलं पत्तो देवेसु निब्बत्तित्वा अरहत्तं सच्छिकरोति, इच्चेतं कुसलं । असक्कोन्तो पन अवस्सं मनुस्सलोकं आगन्त्वा सच्छिकरोति । देवेसु सकदागामिफलं पत्तोपि सचे मनुस्सेसु निब्बत्तित्वा अरहत्तं सच्छिकरोति, इच्चेतं कुसलं । असक्कोन्तो पन अवस्सं देवलोकं गन्त्वा सच्छिकरोतीति ।

अविनिपातधम्मोति एत्थ विनिपतनं विनिपातो, नास्स विनिपातो धम्मोति अविनिपातधम्मो । चतूसु अपायेसु अविनिपातधम्मो चतूसु अपायेसु अविनिपातसभावोति अत्थो । नियतोति धम्मनियामेन नियतो । सम्बोधिपरायणोति उपरिमग्गतयसङ्घाता सम्बोधि परं अयनं अस्स गति पटिसरणं अवस्सं पत्तब्बाति सम्बोधिपरायणो ।

धम्मादासधम्मपरियायवण्णना

१५८. विहेसाति तेसं तेसं जाणगतिं जाणूपपत्तिं जाणाभिसम्परायं ओलोकेन्तस्स कायकिलमथोव एस, आनन्द, तथागतस्साति दीपेति, चित्तविहेसा पन बुद्धानं नत्थि । धम्मादासन्ति धम्ममयं आदासं । येनाति येन धम्मादासेन समन्नागतो । खीणापायदुग्गतिविनिपातोति इदं निरयादीनंयेव वेवचनवसेन वुत्तं । निरयादयो हि वड्डिसङ्घाततो अयतो अपेतत्ता अपाया । दुक्खस्स गति पटिसरणन्ति दुग्गति । ये दुक्कटकारिनो, ते एत्थ विवसा निपतन्तीति विनिपाता ।

अवेच्चप्पसादेनाति बुद्ध्युत्थानं यथाभूततो जातत्ता अचलेन अच्युतेन पसादेन । उपरि पदद्वयेपि एसेव नयो । इतिपि सो भगवातिआदीनं पन वित्थारो विसुद्धिमग्गे वुत्तो ।

अरियकन्तेहीति अरियानं कन्तेहि पियेहि मनापेहि । पञ्च सीलानि हि अरियसावकानं कन्तानि होन्ति, भवन्तरेपि अविजहितव्वतो । तानि सन्धायेतं वुत्तं । सब्बोपि पनेत्थ संवरो लब्धतियेव ।

सोतापन्नोहमस्मीति इदं देसनासीसमेव । सकदागामिआदयोपि पन सकदागामीहमस्मीतिआदिना नयेन व्याकरोन्ति येवाति । सब्बेसम्पि हि सिक्खापदाविरोधेन युत्तद्धाने व्याकरणं अनुज्जातमेव होति ।

अम्बपालीगणिकावत्थुवण्णना

१६१. वेसालियं विहरतीति एत्थ तेन खो पन समयेन वेसाली इद्धा चेव होति फीताचातिआदिना खन्धके वुत्तनयेन वेसालिया सम्पन्नभावो वेदितव्वो । **अम्बपालिवनेति** अम्बपालिया गणिकाय उय्यानभूते अम्बवने । **सतो भिक्खवेति** भगवा अम्बपालिदस्सने सतिपच्चुपट्टानत्थं विसेसतो इत्थ सतिपट्टानदेसनं आरभि । तत्थ सरतीति **सतो** । सम्पजानातीति **सम्पजानो** । सतिया च सम्पजज्जेन च समन्नागतो हुत्वा विहरेय्याति अत्थो । **काये कायानुपस्सीति** आदीसु यं वत्तव्वं, तं महासतिपट्टाने वक्खाम ।

नीलाति इदं सब्बसङ्गाहकं । **नीलवण्णाति** आदि तस्सेव विभागदस्सनं । तत्थ न तेसं पकतिवण्णो नीलो, नीलविलेपनविलितत्ता पनेतं वुत्तं । **नीलवत्थाति** पटदुकूलकोसेय्यादीनिपि तेसं नीलानेव होन्ति । **नीलालङ्काराति** नीलमणीहि नीलपुप्फेहि अलङ्कृता, रथापि तेसं नीलमणिखचिता नीलवत्थपरिक्खित्ता नीलद्वजा नीलवम्मिकेहि नीलाभरणेहि नीलअस्सेहि युत्ता, पतोदलट्टियोपि नीला येवाति । इमिना नयेन सब्बपदेसु अत्थो वेदितव्वो । **परिवट्टेसीति** पहरि । **किं जे अम्बपालीति** जेति आलपनवचनं, भोति अम्बपालि, किं कारणाति वुत्तं होति । “किञ्चा”तिपि पाठो, अयमेवेत्थ अत्थो । **साहारन्ति** सजनपदं । **अङ्गुलिं फोटेसुन्ति** अङ्गुलिं चालेसुं । **अम्बकायाति** इत्थिकाय ।

येसन्ति करणत्थे सामिवचनं, येहि अदिट्ठाति वुत्तं होति । **ओलोकेथाति** पस्सथ । **अवलोकथाति** पुनप्पुनं पस्सथ । **उपसंहरथाति** उपनेथ । इमं लिच्छविपरिसं तुम्हाकं चित्तेन तावतिससदिसं उपसंहरथ उपनेथ अल्लीयापेथ । यथेव तावतिसा अभिरूपा पासादिका नीलादिनानावण्णा, एवमिमे लिच्छविराजानोपीति तावतिसेहि समके कत्वा पस्सथाति अत्थो ।

कस्मा पन भगवा अनेकसतेहि सुत्तेहि चक्खादीनं रूपादीसु निमित्तग्गाहं पटिसेधेत्वा इत्थ महन्तेन उस्साहेन निमित्तग्गाहे उय्योजेतीति? हितकामताय । तत्र किर एकच्चे भिक्खू ओसन्नवीरिया, तेसं सम्पत्तिया पलोभेन्तो — “अप्पमादेन समणधम्मं करोन्तानं एवरूपा इस्सरियसम्पत्ति सुलभा”ति समणधम्मे उस्साहजननत्थं आह । अनिच्चलक्खणविभावनत्थञ्चापि एवमाह । नचिरस्सेव हि सब्बेपिमे अजातसत्तुस्स वसेन विनासं पापुणिस्सन्ति । अथ नेसं रज्जसिरिसम्पत्तिं दिस्वा ठितभिक्खू — “तथारूपायपि नाम सिरिसम्पत्तिया विनासो पज्जायिस्सती”ति अनिच्चलक्खणं भावेत्वा सह पटिसम्भिदाहि अरहत्तं पापुणिस्सन्तीति अनिच्चलक्खणविभावनत्थं आह ।

अधिवासेतूति अम्बपालिया निमन्तितभावं जत्वापि कस्मा निमन्तेन्तीति? असद्वहनताय चेव वत्तसीसेन च । सा हि धुत्ता इत्थी अनिमन्तेत्वापि निमन्तेमीति वदेय्याति तेसं चित्तं अहोसि, धम्मं सुत्वा गमनकाले च निमन्तेत्वा गमनं नाम मनुस्सानं वत्तमेव ।

वेळुवगामवस्सूपगमनवण्णना

१६३. वेळुवगामकोति वेसालिया समीपे वेळुवगामो । **यथामित्तन्ति** आदीसु मित्ता मित्ताव । **सन्दिट्ठाति** तत्थ तत्थ सङ्गम्म दिट्ठमत्ता नातिदळ्हमित्ता । **सम्भत्ताति** सुट्ठ भत्ता सिनेहवन्तो दळ्हमित्ता । येसं येसं यत्थ यत्थ एवरूपा भिक्खू अत्थि, ते ते तत्थ तत्थ वस्सं उपेथाति अत्थो । कस्मा एवमाह? तेसं फासुविहारत्थाय । तेसज्जि वेळुवगामके सेनासनं नप्पहोति, भिक्खापि मन्दा । समन्ता वेसालिया पन बहूनि सेनासनानि, भिक्खापि सुलभा, तस्मा एवमाह । अथ कस्मा — “यथासुखं गच्छथा”ति न विस्सज्जेसि? तेसं अनुकम्पाय । एवं किरस्स अहोसि — “अहं दसमासमत्तं ठत्वा परिनिब्बायिस्सामि, सचे इमे दूरं गच्छिस्सन्ति, मम परिनिब्बानकाले दट्ठं न सक्खिस्सन्ति । अथ नेसं — “सत्था परिनिब्बायन्तो अम्हाकं सतिमत्तम्पि न अदासि, सचे जानेय्याम, एवं न दूरे वसेय्याम”ति विप्पटिसारो भवेय्य । वेसालिया समन्ता पन वसन्ता मासस्स अट्ठ वारे आगन्त्वा धम्मं सुणिस्सन्ति, सुगतोवादं लभिस्सन्ती”ति न विस्सज्जेसि ।

१६४. खरोति फरुसो । **आबाधोति** विसभागरोगो । **बाळहाति** बलवतियो । **मारणन्तिक्काति** मरणन्तं मरणसन्तिकं पापनसमत्था । **सतो सम्पजानो अधिवासेसीति** सतिं सूपड्डितं कत्वा जाणेन परिच्छिन्दित्वा अधिवासेसि । **अविहज्जमानोति** वेदनानुवत्तनवसेन अपरापरं परिवत्तनं अकरोन्तो अपीळियमानो अदुक्खियमानोव अधिवासेसि । **अनामन्तेत्वाति** अजानापेत्वा । **अनपलोकेत्वाति** न अपलोकेत्वा ओवादानुसासनिं अदत्त्वाति वुत्तं होति । **वीरियेनाति** पुब्बभागवीरियेन चेव फलसमापत्तिवीरियेन च । **पटिपणामेत्वाति** विक्खम्भेत्वा । **जीवितसङ्गारन्ति** एत्थ जीवितम्पि जीवितसङ्गारो । येन जीवितं सङ्गारियति छिज्जमानं घटेत्वा ठपियति, सो फलसमापत्तिधम्मोपि जीवितसङ्गारो । सो इध अधिप्पेतो । **अधिट्ठायाति** अधिट्ठहित्वा पवत्तेत्वा, जीवितट्ठपनसमत्थं फलसमापत्तिं समापज्जेय्यन्ति अयमेत्थ सङ्खेपत्थो ।

किं पन भगवा इतो पुब्बे फलसमापत्तिं न समापज्जतीति? समापज्जति । सा पन खणिकसमापत्ति । खणिकसमापत्ति च अन्तोसमापत्तियंयेव वेदनं विक्खम्भेति, समापत्तितो वुड्डितमत्तस्स कट्ठपातेन वा कठलपातेन वा छिन्नसेवालो विय उदकं पुन सरीरं वेदना अज्झोत्थरति । या पन रूपसत्तकं अरूपसत्तकञ्च निग्गुम्बं निज्जटं कत्वा महाविपस्सनावसेन समापन्ना समापत्ति, सा सुट्ठ विक्खम्भेति । यथा नाम पुरिसेन पोक्खरणिं ओगाहेत्वा हत्थेहि च पादेहि च सुट्ठ अपब्यूळ्हो सेवालो चिरेन उदकं ओत्थरति; एवमेव ततो वुड्डितस्स चिरेन वेदना उप्पज्जति । इति भगवा तं दिवसं महाबोधिपल्लङ्के अभिनवविपस्सनं पट्टपेन्तो विय रूपसत्तकं अरूपसत्तकं निग्गुम्बं निज्जटं कत्वा चुट्सहाकारेहि सन्नेत्वा महाविपस्सनाय वेदनं विक्खम्भेत्वा — “दसमासे मा उप्पज्जित्था”ति समापत्तिं समापज्जि । समापत्तिविक्खम्भिता वेदना दसमासे न उप्पज्जि येव ।

गिलाना वुड्डितोति गिलानो हुत्वा पुन वुड्डितो । **मधुरकजातो वियाति** सज्जातगरुभावो सज्जातथद्धभावो सूले उत्तासितपुरिसो विय । **न पक्खायन्तीति** नप्पकासन्ति, नानाकारतो न उपट्ठहन्ति । **धम्मापि मं न पटिभन्तीति** सतिपट्ठानादिधम्मा मय्हं पाकटा न होन्तीति दीपेति । तन्तिधम्मा पन थेरस्स सुपगुणा । **न उदाहरतीति** पच्छिमं ओवादं न देति । तं सन्धाय वदति ।

१६५. अनन्तरं अबाहिरन्ति धम्मवसेन वा पुग्गलवसेन वा उभयं अकत्वा । “एत्तकं धम्मं परस्स न देसेस्सामी”ति हि चिन्तेन्तो धम्मं अब्भन्तरं करोति नाम । “एत्तकं परस्स देसेस्सामी”ति चिन्तेन्तो धम्मं बाहिरं करोति नाम । “इमस्स पुग्गलस्स देसेस्सामी”ति चिन्तेन्तो पन पुग्गलं अब्भन्तरं करोति नाम । “इमस्स न देसेस्सामी”ति चिन्तेन्तो पुग्गलं बाहिरं करोति नाम । एवं अकत्वा देसितोति अत्थो । **आचरियमुट्ठीति** यथा बाहिरकानं आचरियमुट्ठि नाम होति । दहरकाले कस्सचि अकथेत्वा पच्छिमकाले मरणमज्जे निपन्ना पियमनापस्स अन्तेवासिकस्स कथेन्ति, एवं तथागतस्स — “इदं

महल्लककाले पच्छिमद्वाने कथेस्सामी'ति मुट्ठिं कत्वा “परिहरिस्सामी”ति ठपितं किञ्चि नत्थीति दस्सेति ।

अहं भिक्खुसङ्गन्ति अहमेव भिक्खुसङ्गं परिहरिस्सामीति वा ममुद्देसिकोति अहं उद्दिसितब्बट्टेन उद्देसो अस्साति ममुद्देसिको । मंयेव उद्दिसित्वा मम पच्चासीसमानो भिक्खुसङ्गो होतु, मम अच्चयेन वा मा अहेसुं, यं वा तं वा होतूति इति वा यस्स अस्साति अत्थो । न एवं होतीति बोधिपल्लङ्गेयेव इस्सामच्छरियानं विहतत्ता एवं न होती । स किन्ति सो किं । आसीतिकोति असीतिसंवच्छरिको । इदं पच्छिमवयानुपपत्तभावदीपनत्थं वुत्तं । वेठमिस्सकेनाति बाहबन्धचक्कबन्धादिना पटिसङ्खरणेन वेठमिस्सकेन । मज्जेति जिण्णसकटं विय वेठमिस्सकेन मज्जे यापेति । अरहत्तफलवेठनेन चतुइरियापथकप्पनं तथागतस्स होतीति दस्सेति ।

इदानीं तमतथं पकासेन्तो यस्मिं, आनन्द, समयेति आदिमाह । तत्थ सब्बनिमित्तानन्ति रूपनिमित्तादीनं । एकच्चानं वेदनानन्ति लोकियानं वेदनानं । तस्मातिहानन्दाति यस्मा इमिना फलसमापत्तिविहारेन फासु होति, तस्मा तुम्हेपि तदत्थाय एवं विहरथाति दस्सेति । अत्तदीपाति महासमुद्गतदीपं विय अत्तानं दीपं पतिट्ठं कत्वा विहरथ । अत्तसरणाति अत्तगतिकाव होथ, मा अज्जगतिका । धम्मदीपधम्मसरणपदेसुपि एसेव नयो । तमतग्गेति तमअग्गे । मज्जे तकारो पदसन्धिवसेन वुत्तो । इदं वुत्तं होति — “इमे अगगतमाति तमतग्गा”ति । एवं सब्बं तमयोगं छिन्दित्वा अतिविय अग्गे उत्तमभावे एते, आनन्द, मम भिक्खू भविस्सन्ति । तेसं अतिअग्गे भविस्सन्ति, ये केचि सिक्खाकामा, सब्बेपि ते चतुसतिपट्टानगोचराव भिक्खू अग्गे भविस्सन्तीति अरहत्तनिकूटेन देसनं सङ्गहाति ।

दुतियभाणवारवण्णना निट्ठिता ।

निमित्तोभासकथावण्णना

१६६. वेसालिं पिण्डाय पाविसीति कदा पाविसि? उक्कचेलतो निक्खमित्त्वा वेसालिं गतकाले । भगवा किर वुट्ठवस्सो वेळुवगामका निक्खमित्त्वा सावत्थिं गमिस्सामीति आगतमग्गेनेव पटिनिवत्तन्तो अनुपुब्बेन सावत्थिं पत्वा जेतवनं पाविसि । धम्मसेनापति भगवतो वत्तं दस्सेत्वा दिवाट्टानं गतो । सो तत्थ अन्तेवासिकेसु वत्तं दस्सेत्वा पटिक्कन्तेसु दिवाट्टानं सम्मज्जित्वा चम्मक्खण्डं पज्जपेत्वा पादे पक्खालेत्वा पल्लङ्कं आभुजित्वा फलसमापत्तिं पाविसि । अथस्स यथापरिच्छेदेन ततो वुट्ठितस्स अयं परिवितक्को उदपादि — “बुद्धा नु खो पठमं परिनिब्बायन्ति, अगसावका नु खो”ति? ततो — “अगसावका पठम”न्ति जत्वा अत्तनो आयुसङ्खारं ओलोकेसि । सो — “सत्ताहमेव मे आयुसङ्खारो पवत्तती”ति जत्वा — “कत्थ परिनिब्बायिस्सामी”ति चिन्तेसि । ततो — “राहुलो तावतिंसेसु परिनिब्बुतो, अज्जासिकोण्डज्जत्थेरो छद्दन्तदहे, अहं कत्थ परिनिब्बायिस्सामी”ति पुन चिन्तेन्तो मातरं आरब्ध सतिं उप्पादेसि — “मय्हं माता सत्तन्नं अरहन्तानं माता हुत्वापि बुद्धधम्मसङ्केसु अप्पसन्ना, अत्थि नु खो तस्सा उपनिस्सयो, नत्थि नु खो”ति आवज्जेत्वा सोतापत्तिमग्गस्स उपनिस्सयं दिस्वा — “कस्स देसनाय अभिसमयो भविस्सती”ति ओलोकेन्तो — “ममेव धम्मदेसनाय भविस्सति, न अज्जस्स । सचे खो पनाहं अप्पोस्सुक्को भवेय्यं, भविस्सन्ति मे वत्तारो — “सारिपुत्तत्थेरो अवसेसजनानम्पि अवस्सयो होति । तथा हिस्स समचित्तसुत्तदेसनादिवसे (अ० नि० १.३७) कोटिसतसहस्सदेवता अरहत्तं पत्ता । तयो मग्गे पटिविद्धदेवतानं गणना नत्थि । अज्जेसु च ठानेसु अनेका अभिसमया दिस्सन्ति । थेरेव चित्तं पसादेत्वा सग्गे निब्बत्तानेव असीतिकुलसहस्सानि । सो दानि सकमातुमिच्छादस्सनमत्तम्पि हरितुं नासक्खी”ति । तस्मा मातरं मिच्छादस्सना मोचेत्वा जातोवरकेयेव परिनिब्बायिस्सामी”ति सन्निट्ठानं कत्वा — “अज्जेव भगवन्तं अनुजानापेत्वा निक्खमिस्सामी”ति चुन्दत्थेरं आमन्तेसि । “आवुसो, चुन्द, अम्हाकं पज्जसताय भिक्खुपरिसाय सज्जं देहि — “गण्हावावुसो पत्तचीवरानि, धम्मसेनापति

नाळकगामं गन्तुकामो'ति' । थेरो तथा अकासि । भिक्खू सेनासनं संसामेत्वा पत्तचीवरमादाय थेरस्स सन्तिकं आगमंसु । थेरो सेनासनं संसामेत्वा दिवाट्टानं सम्मज्जित्वा दिवाट्टानद्वारे ठत्वा दिवाट्टानं ओलोकेन्तो — “इदं दानि पच्छिमदस्सनं, पुन आगमनं नत्थी'ति पञ्चसतभिक्खुपरिवृतो भगवन्तं उपसङ्कमित्वा वन्दित्वा एतदवोच —

“छिन्नो दानि भविस्सामि, लोकनाथ महामुनि ।
गमनागमनं नत्थि, पच्छिमा वन्दना अयं ॥

जीवितं अप्पकं मय्हं, इतो सत्ताहमच्चये ।
निक्खिपेय्यामहं देहं, भारवोरोपनं यथा ॥

अनुजानातु मे भन्ते, भगवा, अनुजानातु सुगतो ।
परिनिब्बानकालो मे, ओस्सट्ठो आयुसङ्खारो'ति ॥

बुद्धा पन यस्मा “परिनिब्बाही'ति वुत्ते मरणसंवण्णनं संवण्णेन्ति नाम, “मा परिनिब्बाही'ति वुत्ते वट्टस्स गुणं कथेन्तीति मिच्छादिट्ठिका दोसं आरोपेस्सन्ति, तस्मा तदुभयम्पि न वदन्ति । तेन नं भगवा आह — “कत्थ परिनिब्बायिस्ससि सारिपुत्ता'ति? “अत्थि, भन्ते, मगधेसु नाळकगामे जातोवरको, तत्थाहं परिनिब्बायिस्सामी'ति वुत्ते “यस्स दानि त्वं, सारिपुत्त, कालं मज्जसि, इदानि पन ते जेट्ठकनिट्ठभातिकानं तादिसस्स भिक्खुनो दस्सनं दुल्लभं भविस्सतीति देसेहि तेसं धम्म'न्ति आह ।

थेरो — “सत्था मय्हं इद्धिविकुब्बनपुब्बङ्गमं धम्मदेसनं पच्चासीसती'ति जत्वा भगवन्तं वन्दित्वा तालप्पमाणं अब्भुगन्त्वा पुन ओरुय्ह भगवन्तं वन्दित्वा सत्तालप्पमाणे अन्तलिक्खे ठितो इद्धिविकुब्बनं दस्सेत्वा धम्मं देसेसि । सकलनगरं सन्निपति । थेरो ओरुय्ह भगवन्तं वन्दित्वा “गमनकालो मे, भन्ते'ति आह । भगवा “धम्मसेनापतिं पटिपादेस्सामी'ति धम्मासना उट्ठाय गन्धकुटिअभिमुखो गन्त्वा मणिफलके अट्ठसि । थेरो तिक्खत्तुं पदक्खिणं कत्वा चतूसु ठानेसु वन्दित्वा — “भगवा इतो कप्पसतसहस्साधिकस्स असङ्ख्येय्यस्स उपरि अनोमदस्सिसम्मासम्बुद्धस्स पादमूले निपतित्वा तुम्हाकं दस्सनं पत्थेसिं । सा मे पत्थना समिद्धा, दिट्ठा तुम्हे, तं पठमदस्सनं, इदं पच्छिमदस्सनं । पुन तुम्हाकं दस्सनं नत्थी'ति — वत्वा दसनखसमोधानसमुज्जलं अज्जलिं पगग्ह याव दस्सनविसयो, ताव अभिमुखो पटिक्कमित्वा “इतो पट्ठाय चुतिपटिसन्धिवसेन किस्मिज्चि ठाने गमनागमनं नाम नत्थी'ति वन्दित्वा पक्कामि । उदकपरियन्तं कत्वा महाभूमिचालो अहोसि । भगवा परिवारेत्वा ठिते भिक्खू आह — “अनुगच्छथ, भिक्खवे, तुम्हाकं जेट्ठभातिक'न्ति । भिक्खू याव द्वारकोट्टका अगमंसु । थेरो — “तिट्ठथ, तुम्हे आवुसो, अप्पमत्ता होथा'ति निवत्तापेत्वा अत्तनो परिसायेव सद्धिं पक्कामि । मनुस्सा — “पुब्बे अय्यो पच्चागमनचारिकं चरति, इदं दानि गमनं न पुन पच्चागमनाया'ति परिदेवन्ता अनुबन्धिंसु । तेपि “अप्पमत्ता होथ आवुसो, एवंभाविनो नाम सङ्खारा'ति निवत्तापेसि ।

अथ खो आयस्सा सारिपुत्तो अन्तरामग्गे सत्ताहं मनुस्सानं अनुगहं करोन्तो सायं नाळकगामं पत्वा गामद्वारे निग्रोधरुक्खमूले अट्ठसि । अथ उपरेवतो नाम थेरस्स भागिनेय्यो बहिगामं गच्छन्तो थेरं दिस्वा उपसङ्कमित्वा वन्दित्वा अट्ठसि । थेरो तं आह — “अत्थि गेहे ते अय्यिका'ति? आम, भन्तेति । गच्छ अम्हाकं इधागतभावं आरोचेहि । “कस्मा आगतो'ति च वुत्ते “अज्ज किर एकदिवसं अन्तोगामे भविस्सति, जातोवरकं पटिजग्गथ, पञ्चन्नं भिक्खुसतानं निवासनट्टानं जानाथा'ति । सो गन्त्वा “अय्यिके, मय्हं मातुलो आगतो'ति आह । इदानि कुहन्ति? गामद्वारेति । एककोव,

अञ्जोपि कोचि अत्थीति? अत्थि पञ्चसता भिक्खूति । किं कारणा आगतोति? सो तं पवत्ति आरोचेसि । ब्राह्मणी — “किं नु खो एत्तकानं वसनट्ठानं पटिजग्गापेति, दहरकाले पब्बजित्वा महल्लककाले गिही होतुकामो”ति चिन्तेन्ती जातोवरकं पटिजग्गापेत्वा पञ्चसतानं भिक्खूनं वसनट्ठानं कारेत्वा दण्डदीपिकायो जालेत्वा थेरस्स पाहेसि ।

थेरो भिक्खूहि सद्धिं पासादं अभिरुहि । अभिरुहित्वा च जातोवरकं पविसित्वा निसीदि । निसज्जेव — “तुम्हाकं वसनट्ठानं गच्छथा”ति भिक्खू उय्योजेसि । तेसु गतमत्तेसुयेव थेरस्स खरो आबाधो उप्पज्जि, लोहितपक्खन्दिका मारणन्तिका वेदना वत्तन्ति, एकं भाजनं पविसति, एकं निक्खमति । ब्राह्मणी — “मम पुत्तस्स पवत्ति मय्हं न रुच्चती”ति अत्तनो वसनगम्भद्वारं निस्साय अट्ठासि । चत्तारो महाराजानो “धम्मसेनापति कुहिं विहरती”ति ओलोकेन्ता “नाळकगामे जातोवरके परिनिब्बानमञ्चे निपन्नो, पच्छिमदस्सनं गमिस्सामा”ति आगम्म वन्दित्वा अट्ठंसु । थेरो — के तुम्हेति? महाराजानो, भन्तेति । कस्मा आगतत्थाति? गिलानुपट्ठाका भविस्सामाति । होतु, अत्थि गिलानुपट्ठाको, गच्छथ तुम्हेति उय्योजेसि । तेसं गतावसाने तेनेव नयेन सक्को देवानमिन्दो, तस्मिं गते सुयामादयो महाब्रह्मा च आगमिंसु । तेपि तथेव थेरो उय्योजेसि ।

ब्राह्मणी देवतानं आगमनञ्च गमनञ्च दिस्वा — “के नु खो एते मम पुत्तं वन्दित्वा गच्छन्ती”ति थेरस्स गम्भद्वारं गन्त्वा — “तात, चुन्द, का पवत्ती”ति पुच्छि । सो तं पवत्ति आचिक्खित्वा — “महाउपासिका, भन्ते आगता”ति आह । थेरो कस्मा अवेलाय आगतत्थाति पुच्छि । सा तुय्हं तात दस्सनत्थायाति वत्वा “तात के पठमं आगता”ति पुच्छि । चत्तारो महाराजानो, उपासिकेति । तात, त्वं चतूहि महाराजेहि महन्ततरोति? आरामिकसदिसा एते उपासिके, अम्हाकं सत्थु पटिसन्धिग्गहणतो पट्टाय खग्गहत्था हुत्वा आरक्खं अकंसूति । तेसं तात, गतावसाने को आगतोति? सक्को देवानमिन्दोति । देवराजतोपि त्वं तात, महन्ततरोति? भण्डगाहकसामणेरसदिसो एस उपासिके, अम्हाकं सत्थु तावतिसतो ओतरणकाले पत्तचीवरं गहेत्वा ओतिण्णोति । तस्स तात गतावसाने जोतमानो विय को आगतोति? उपासिके तुय्हं भगवा च सत्था च महाब्रह्मा नाम एसोति । मय्हं भगवतो महाब्रह्मतोपि त्वं तात महन्ततरोति? आम उपासिके, एते नाम किर अम्हाकं सत्थु जातदिवसे चत्तारो महाब्रह्मानो महापुरिसं सुवण्णजालेन पटिग्गण्हिंसूति ।

अथ ब्राह्मणिया — “पुत्तस्स ताव मे अयं आनुभावो, कीदिसो वत मय्हं पुत्तस्स भगवतो सत्थु आनुभावो भविस्सती”ति चिन्तयन्तिया सहसा पञ्चवण्णा पीति उप्पज्जित्वा सकलसरीरे फरि । थेरो — “उप्पन्नं मे मातु पीतिसोमनस्सं, अयं दानि कालो धम्मदेसनाया”ति चिन्तेत्वा — “किं चिन्तेसि महाउपासिके”ति आह । सा — “पुत्तस्स ताव मे अयं गुणो, सत्थु पनस्स कीदिसो गुणो भविस्सतीति इदं, तात, चिन्तेमी”ति आह । महाउपासिके, मय्हं सत्थु जातक्खणे, महाभिनिक्खमने, सम्बोधिं, धम्मचक्कप्पवत्तने च दससहस्सिलोकधातु कम्पित्थ, सीलेन समाधिना पञ्जाय विमुत्तिया विमुत्तिजाणदस्सनेन समो नाम नत्थि, इतिपि सो भगवाति वित्थारेत्वा बुद्धगुणप्पटिसंयुत्तं धम्मदेसनं कथेसि ।

ब्राह्मणी पियपुत्तस्स धम्मदेसनापरियोसाने सोतापत्तिफले पतिट्ठाय पुत्तं आह — “तात, उपतिस्स, कस्मा एवमकासि, एवरूपं नाम अमतं मय्हं एत्तकं कालं न अदासी”ति । थेरो — “दिन्नं दानि मे मातु रूपसारिया ब्राह्मणिया पोसावनिकमूलं, एत्तकेन वट्ठिस्सती”ति चिन्तेत्वा “गच्छ महाउपासिके”ति ब्राह्मणिं उय्योजेत्वा “चुन्द का वेला”ति आह । बलवपच्चूसकालो, भन्तेति । तेन हि भिक्खुसद्धं सन्निपातेहीति । सन्निपतितो, भन्ते, सङ्गोति । मं उक्खिपित्वा निसीदापेहि चुन्दाति उक्खिपित्वा निसीदापेसि । थेरो भिक्खू आमन्तेसि — “आवुसो चतुचत्तालीसं वो वस्सानि मया सद्धिं विचरन्तानं यं मे कायिकं वा वाचसिकं वा न रोचेथ, खमथ तं आवुसोति । एत्तकं, भन्ते, अम्हाकं छाया विय तुम्हे अमुज्जित्वा

विचरन्तानं अरुच्चनकं नाम नत्थि, तुम्हे पन अम्हाकं खमथाति । अथ थेरो अरुणसिखाय पज्जायमानाय महापथविं उन्नादयन्तो अनुपादिसेसाय निब्बानधातुया परिनिब्बायि । बहू देवमनुस्सा थेरस्स परिनिब्बाने सक्कारं करिंसु ।

आयस्मा चुन्दो थेरस्स पत्तचीवरञ्च धातुपरिस्सावनञ्च गहेत्वा जेतवनं गन्त्वा आनन्दत्थेरं गहेत्वा भगवन्तं उपसङ्गमि । भगवा धातुपरिस्सावनं गहेत्वा पञ्चहि गाथासतेहि थेरस्स गुणं कथेत्वा धातुचेतियं कारापेत्वा राजगहगमनत्थाय आनन्दत्थेरस्स सज्जं अदासि । थेरो भिक्खूनं आरोचेसि । भगवा महाभिक्खुसङ्घपरिवुतो राजगहं अगमासि । तत्थ गतकाले महामोग्गल्लानत्थेरो परिनिब्बायि । भगवा तस्स धातुयो गहेत्वा चेतियं कारापेत्वा राजगहतो निक्खमित्वा अनुपुब्बेन गङ्गाभिमुखो गन्त्वा उक्कचेलं अगमासि । तत्थ गङ्गातीरे भिक्खुसङ्घपरिवुतो निसीदित्वा तत्थ सारिपुत्तमोग्गल्लानानं परिनिब्बानप्पटिसंयुत्तं सुत्तं देसेत्वा उक्कचेलतो निक्खमित्वा वेसालिं अगमासि । एवं गते अथ खो भगवा पुब्बण्हसमयं निवासेत्वा पत्तचीवरमादाय वेसालिं पिण्डाय पाविसीति अयमेत्थ अनुपुब्बी कथा ।

निसीदनन्ति एत्थ चम्मक्खण्डं अधिप्पेतं । **उदेनचेतियन्ति** उदेनयक्खस्स चेतियद्धाने कतविहारो वुच्चति । **गोतमकादीसुप्पि** एसेव नयो । **भाविताति** वड्ढिता । **बहुलीकताति** पुनप्पुनं कता । **यानीकताति** युत्तयानं विय कता । **वत्थुकताति** पतिट्टानट्टेन वत्थु विय कता । **अनुट्टिताति** अधिट्टिता । **परिचिताति** समन्ततो चिता सुवड्ढिता । **सुसमारद्धाति** सुट्ठु समारद्धा ।

इति अनियमेन कथेत्वा पुन नियमेत्वा दस्सेन्तो **तथागतस्स खोति** आदिमाह । एत्थ च **कप्पन्ति** आयुकप्पं । तस्मिं तस्मिं काले यं मनुस्सानं आयुप्पमाणं होति, तं परिपुण्णं करोन्तो तिट्ठेय्य । **कप्पावसेसं वाति** — “अप्पं वा भिय्यो”ति (दी० नि० २.७; अ० नि० ६.७४) वुत्तवस्ससततो अतिरेकं वा । महासीवत्थेरो पनाह — “बुद्धानं अट्टाने गज्जितं नाम नत्थि । यथेव हि वेळुवगामके उप्पन्नं मारणन्तिकं वेदनं दस मासे विक्खम्भेति, एवं पुनप्पुनं तं समापत्तिं समापज्जित्वा दस दस मासे विक्खम्भेन्तो इमं भद्दकप्पमेव तिट्ठेय्य, कस्मा पन न ठितोति? उपादिन्नकसरीरं नाम खण्डिच्चादीहि अभिभुय्यति, बुद्धा च खण्डिच्चादिभावं अपत्वा पञ्चमे आयुकोट्टासे बहुजनस्स पियमनापकालेयेव परिनिब्बायन्ति । बुद्धानुबुद्धेसु च महासावकेसु परिनिब्बुत्तेसु एककेनेव खाणुकेन विय ठातब्बं होति, दहरसामणेरपरिवारितेन वा । ततो — ‘अहो बुद्धानं परिसा’ति हीळेतब्बतं आपज्जेय्य । तस्मा न ठितो’ति । एवं वुत्तेपि सो न रुच्चति, “आयुकप्पो”ति इदमेव अट्ठकथायं नियमितं ।

१६७. यथा तं मारेन परियुट्ठितचित्तोति एत्थ तन्ति निपातमत्तं । यथा मारेन परियुट्ठितचित्तो अज्झोत्थटचित्तो अज्जोपि कोचि पुथुज्जनो पटिविज्झितुं न सक्कुणेय्य, एवमेव नासक्खि पटिविज्झितुन्ति अत्थो । किं कारणा? मारो हि यस्स सब्बेन सब्बं द्वादस विपल्लासा अप्पहीना, तस्स चित्तं परियुट्ठाति । थेरस्स चत्तारो विपल्लासा अप्पहीना, तेनस्स मारो चित्तं परियुट्ठाति । सो पन चित्तपरियुट्ठानं करोन्तो किं करोतीति? भेरवं रूपारम्मणं वा दस्सेति, सद्धारम्मणं वा सावेति, ततो सत्ता तं दिस्वा वा सुत्वा वा सतिं विस्सज्जेत्वा विवट्टमुखा होन्ति । तेसं मुखेन हत्थं पवेसेत्वा हृदयं मद्दति । ततो विसज्जाव हुत्वा तिट्ठन्ति । थेरस्स पनेस मुखेन हत्थं पवेसेत्तुं किं सक्खिस्सति? भेरवारम्मणं पन दस्सेति । तं दिस्वा थेरो निमित्तोभासं न पटिविज्झि । भगवा जानन्तोयेव — “किमत्थं यावततियं आमन्तेसी”ति? परतो “तिट्ठतु, भन्ते, भगवा”ति याचिते “तुम्हेवेतं दुक्कटं, तुम्हेवेतं अपरद्ध”न्ति दोसारोपनेन सोकतनुकरणत्थं ।

मारयाचनकथावण्णना

१६८. मारो पापिमाति एत्थ मारोति सत्ते अनत्थे नियोजेन्तो मारेतीति **मारो**। **पापिमाति** तस्सेव वेवचनं। सो हि पापधम्मसमन्नागतत्ता “पापिमा”ति वुच्चति। कण्हो, अन्तको, नमुचि, पमत्तबन्धूतिपि तस्सेव नामानि। **भासिता खो पनेसाति** अयज्झि भगवतो सम्बोधिपत्तिया अट्टमे सत्ताहे बोधिमण्डेयेव आगन्त्वा — “भगवा यदत्थं तुम्हेहि पारमियो पूरिता, सो वो अत्थो अनुप्पत्तो, पटिविद्धं सब्बज्जुतज्जाणं, किं ते लोकविचारणेना”ति वत्वा, यथा अज्ज, एवमेव “परिनिब्बातु दानि, भन्ते, भगवा”ति याचि। भगवा चस्स — “न तावाह”न्ति आदीनि वत्वा पटिक्खिपि। तं सन्धाय “भासिता खो पनेसा भन्ते”ति आदिमाह।

तत्थ **वियत्ताति** मग्गवसेन वियत्ता। तथेव विनीता तथा विसारदा। **बहुस्सुताति** तेपिटकवसेन बहु सुतमेते सन्ति **बहुस्सुता**। तमेव धम्मं धारेन्तीति **धम्मधरा**। अथवा परियत्तिबहुस्सुता चेव पटिवेधबहुस्सुता च। परियत्तिपटिवेधधम्मानयेव धारणतो धम्मधराति एवमेत्थ अत्थो दट्ठब्बो। **धम्मानुधम्मपटिपन्नाति** अरियधम्मस्स अनुधम्मभूतं विपस्सनाधम्मं पटिपन्ना। **सामीचिप्पटिपन्नाति** अनुच्छविकपटिपदं पटिपन्ना। **अनुधम्मचारिनोति** अनुधम्मचरणसीला। **सकं आचरियकन्ति** अत्तनो आचरियवादं। **आचिक्खिस्सन्तीति** आदीनि सब्बानि अज्जमज्जस्स वेवचनानि। **सहधम्मेनाति** सहेतुकेन सकारणेन वचनेन। **सप्पाटिहारियन्ति** याव न निय्यानिकं कत्वा धम्मं देसेस्सन्ति।

ब्रह्मचरियन्ति सिक्खत्तयसङ्गहितं सकलं सासनब्रह्मचरियं। **इद्धन्ति** समिद्धं ज्ञानस्सादवसेन। **फीतन्ति** वुद्धिप्पत्तं सब्बफालिफुल्लं विय अभिज्जाय सम्पत्तिवसेन। **वित्थारिकन्ति** वित्थतं तस्मिं तस्मिं दिसाभागे पतिट्ठितवसेन। **बाहुजज्जन्ति** बहुजनेहि जातं पटिविद्धं महाजनाभिसमयवसेन। **पुथुभूतन्ति** सब्बाकारवसेन पुथुलभावप्पत्तं। कथं? **याव देवमनुस्सेहि सुप्पकासितन्ति** यत्तका विज्जुजातिका देवा चेव मनुस्सा च अत्थि सब्बेहि सुट्ठु पकासितन्ति अत्थो।

अप्पोस्सुक्कोति निरालयो। त्वज्झि पापिम, अट्टमसत्ताहतो पट्टाय — “परिनिब्बातु दानि, भन्ते, भगवा परिनिब्बातु, सुगतो”ति विरवन्तो आहिण्डित्थ। अज्ज दानि पट्टाय विगतुस्साहो होहि; मा मय्हं परिनिब्बानत्थं वायामं करोहीति वदति।

आयुसङ्खारओस्सज्जनवण्णना

१६९. सतो सम्पजानो आयुसङ्खारं ओस्सजीति सतिं सूपट्ठितं कत्वा जाणेन परिच्छिन्दित्वा आयुसङ्खारं विस्सज्जि, पजहि। तत्थ न भगवा हत्थेन लेट्ठुं विय आयुसङ्खारं ओस्सज्जि, तेमासमत्तमेव पन समापत्तिं समापज्जित्वा ततो परं न समापज्जिस्सामीति चित्तं उप्पादेसि। तं सन्धाय वुत्तं — “ओस्सजी”ति। “उस्सज्जी”ति पि पाठो। **महाभूमिचालोति** महन्तो पथवीकम्पो। तदा किर दससहस्सी लोकधातु कम्पित्थ। **भिसनकोति** भयजनको। **देवदुन्दुभियो च फलिसूति** देवभेरियो फलिसु, देवो सुक्खगज्जितं गज्जि, अकालविज्जुलता निच्छरिंसु, खणिकवस्सं वस्सीति वुत्तं होति।

उदानं उदानेसीति कस्मा उदानेसि? कोचि नाम वदेय्य — “भगवा पच्छतो पच्छतो अनुबन्धित्वा — ‘परिनिब्बायथ, भन्ते, परिनिब्बायथ, भन्ते’ति उपट्ठतो भयेन आयुसङ्खारं विस्सज्जेसी”ति। “तस्सोकासो मा होतु, भीतस्स उदानं नाम नत्थी”ति एतस्स दीपनत्थं पीतिवेगविस्सट्ठं उदानं उदानेसि।

तत्थ सब्बेसं सोणसिङ्गालादीनम्पि पच्चक्खभावतो तुलितं परिच्छिन्नन्ति तुलं। किं तं? कामावचरकम्मं। न तुलं, न वा तुलं सदिसमस्स अज्जं लोकियं कम्मं अत्थीति **अतुलं**। किं तं? महग्गतकम्मं। अथवा कामावचररूपावचरं तुलं, अरूपावचरं अतुलं। अप्पविपाकं वा तुलं, बहुविपाकं अतुलं। **सम्भवन्ति** सम्भवस्स हेतुभूतं, पिण्डकारकं रासिकारकन्ति

अथो । भवसङ्खारन्ति पुनर्भवसङ्खारणकं । अवस्सजीति विस्सज्जेसि । मुनीति बुद्धमुनि । अज्झत्तरतोति नियकज्झत्तरतो । समाहितोति उपचारप्पनासमाधिवसेन समाहितो । अभिन्दि कवचमिवाति कवचं विय अभिन्दि । अत्तसम्भवन्ति अत्तनि सज्जातं किलेसं । इदं वुत्तं होति — “सविपाकट्टेन सम्भवं, भवाभिसङ्खारणट्टेन भवसङ्खारन्ति च लद्धनामं तुलातुलसङ्खातं लोकियकम्मञ्च ओस्सजि । सङ्गामसीसे महायोधो कवचं विय अत्तसम्भवं किलेसज्च अज्झत्तरतो समाहितो हुत्वा अभिन्दी”ति ।

अथ वा तुलन्ति तुलेन्तो तीरेन्तो । अतुलञ्च सम्भवन्ति निब्बानञ्चेव सम्भवञ्च । भवसङ्खारन्ति भवगामिकम्मं । अवस्सजि मुनीति “पञ्चकखन्धा अनिच्चा, पञ्चन्नं खन्धानं निरोधो निब्बानं निच्च”न्तिआदिना (पटि० म० ३.३८) नयेन तुलयन्तो बुद्धमुनि भवे आदीनवं, निब्बाने च आनिसंसं दिस्वा तं खन्धानं मूलभूतं भवसङ्खारकम्मं — “कम्मकख्याय संवत्ती”ति (म० नि० २.८१) एवं वुत्तेन कम्मकखयकरेन अरियमग्गेन अवस्सजि । कथं? अज्झत्तरतो समाहितो अभिन्दि कवचमिव अत्तनि सम्भवं । सो हि विपस्सनावसेन अज्झत्तरतो समथवसेन समाहितोति एवं पुब्बभागतो पट्टाय समथविपस्सनाबलेन कवचमिव अत्तभावं परियोनन्धित्वा ठितं, अत्तनि सम्भवत्ता “अत्तसम्भव”न्ति लद्धनामं सब्बकिलेसजालं अभिन्दि । किलेसाभावेन च कतकम्मं अप्पटिसन्धिकत्ता अवस्सट्ठं नाम होतीति एवं किलेसप्पहानेन कम्मं पजहि, पहीनकिलेसस्स च भयं नाम नत्थि, तस्मा अभीतोव आयुसङ्खारं ओस्सजि, अभीतभावजापनत्थञ्च उदानं उदानेसीति वेदितब्बो ।

महाभूमिचालवण्णना

१७१. यं महावाताति येन समयेन यस्मिं वा समये महावाता वायन्ति, महावाता वायन्तापि उक्खेपकवाता नाम उट्ठहन्ति, ते वायन्ता सट्ठिसहस्साधिकनवयोजनसतसहस्सबहलं उदकसन्धारकं वातं उपच्छिन्दन्ति, ततो आकासे उदकं भस्सति, तस्मिं भस्सन्ते पथवी भस्सति । पुन वातो अत्तनो बलेन अन्तोधमकरणे विय उदकं आबन्धित्वा गण्हाति, ततो उदकं उग्गच्छति, तस्मिं उग्गच्छन्ते पथवी उग्गच्छति । एवं उदकं कम्पितं पथविं कम्पेति । एतञ्च कम्पनं याव अज्जकालापि होतियेव, बहलभावेन पन न ओगच्छनुग्गच्छनं पज्जायति ।

महिद्धिको महानुभावोति इज्झनस्स महन्तताय महिद्धिको, अनुभवितब्बस्स महन्तताय महानुभावो । परित्ताति दुब्बला । अप्पमाणाति बलवा । सो इमं पथविं कम्पेतीति सो इद्धि निब्बत्तेत्वा संवेजेन्तो महामोग्गल्लानो विय, वीमंसन्तो वा महानागत्येरस्स भागिनेय्यो सङ्खरक्खितसामणोरो विय पथविं कम्पेति । सो किरायस्मा खुरग्गेयेव अरहत्तं पत्वा चिन्तोसि — “अत्थि नु खो कोचि भिक्खु, येन पब्बजितदिवसेयेव अरहत्तं पत्वा वेजयन्तो पासादो कम्पितपुब्बो”ति? ततो — “नत्थि कोची”ति जत्वा — “अहं कम्पेस्सामी”ति अभिज्जाबलेन वेजयन्तमत्थके ठत्वा पादेन पहरित्वा कम्पेतुं नासक्खि । अथ नं सक्कस्स नाटकित्थियो आहंसु — “पुत्त सङ्खरक्खित, त्वं पूतिगन्धेनेव सीसेन वेजयन्तं कम्पेतुं इच्छसि, सुप्पतिट्ठितो तात पासादो, कथं कम्पेतुं सक्खिस्ससी”ति?

सामणोरो — “इमा देवता मया सट्ठिं केळिं करोन्ति, अहं खो पन आचरियं नालत्थं, कहं नु खो मे आचरियो सामुद्धिकमहानागत्येरो”ति आवज्जेन्तो महासमुद्धे उदकलेणं मापेत्वा दिवाविहारं निसिन्नोति जत्वा तत्थ गन्त्वा थेरं वन्दित्वा अट्ठासि । ततो नं थेरो — “किं, तात सङ्खरक्खित, असिक्खित्वाव युद्धं पविट्ठोसी”ति वत्वा “नासक्खि, तात, वेजयन्तं कम्पेतु”न्ति पुच्छि । आचरियं, भन्ते, नालत्थन्ति । अथ नं थेरो — “तात तुम्हादिसे अकम्पेन्ते को अज्जो कम्पेस्सति । दिट्ठपुब्बं ते, तात, उदकपिट्ठे गोमयखण्डं पिलवन्तं, तात, कपल्लकपूर्वं पचन्ता अन्तन्तेन परिच्छिन्दन्ति,

इमिना ओपम्मेन जानाही”ति आह । सो — “वट्टिस्सति, भन्ते, एत्तकेना”ति वत्त्वा पासादेन पतिट्ठितोकासं उदकं होतूति अधिद्वाय वेजयन्ताभिमुखो अगमासि ।

देवधीतरो तं दिस्वा — “एकवारं लज्जित्वा गतो, पुनपि सामणेरो एति, पुनपि एती”ति वदिंसु । सक्को देवराजा — “मा मय्हं पुत्तेन सद्धिं कथयित्थ, इदानी तेन आचरियो लद्धो, खणेन पासादं कम्पेस्सती”ति आह । सामणेरोपि पादङ्गुलेन पासादथूपिकं पहरि । पासादो चतूहि दिसाहि ओणमति । देवता — “पतिट्ठातुं देहि, तात, पासादस्स पतिट्ठातुं देहि, तात, पासादस्सा”ति विरविंसु । सामणेरो पासादं यथाठाने ठपेत्त्वा पासादमत्थके ठत्त्वा उदानं उदानेसि —

“अज्जेवाहं पब्बजितो, अज्ज पत्तासवक्खयं ।
अज्ज कम्पेमि पासादं, अहो बुद्धस्सुळारता ॥

अज्जेवाहं पब्बजितो...पे०... अहो धम्मस्सुळारता ॥
अज्जेवाहं पब्बजितो...पे०... अहो सङ्घस्सुळारताति ॥
इतो परेसु छसु पथवीकम्पेसु यं वत्तब्बं, तं महापदाने वुत्तमेव ।

इति इमेसु अट्ठसु पथवीकम्पेसु पठमो धातुकोपेन, दुतियो इद्धानुभावेन, ततियचतुत्था पुज्जतेजेन, पञ्चमो जाणतेजेन, छट्ठो साधुकारदानवसेन, सत्तमो कारुज्जभावेन, अट्ठमो आरोदनेन । मातुकुच्छिं ओक्कमन्ते च ततो निक्खमन्ते च महासत्ते तस्स पुज्जतेजेन पथवी अकम्पित्थ । अभिसम्बोधिं जाणतेजेन अभिहता हुत्वा अकम्पित्थ । धम्मचक्कपवत्तने साधुकारभावसण्ठिता साधुकारं ददमाना अकम्पित्थ । आयुसङ्खारोस्सज्जने कारुज्जसभावसण्ठिता चित्तसङ्खोभं असहमाना अकम्पित्थ । परिनिब्बाने आरोदनवेगतुन्ना हुत्वा अकम्पित्थ । अयं पनत्थो पथवीदेवताय वसेन वेदितब्बो, महाभूतपथविया पनेतं नत्थि अचेतनत्ताति ।

इमे खो, आनन्द, अट्ठ हेतूति एत्थ इमेति निद्दिट्ठनिदस्सनं । एत्तावता च पनायस्मा आनन्दो — “अद्धा अज्ज भगवता आयुसङ्खारो ओस्सट्ठो”ति सल्लक्खेसि । भगवा पन सल्लक्खितभावं जानन्तोपि ओकासं अदत्त्वाव अज्जानिपि अट्ठकानि सम्पिण्डेन्तो — “अट्ठ खो इमा”तिआदिमाह ।

अट्ठपरिसवण्णना

१७२. तत्थ अनेकसतं खत्तियपरिसन्ति बिम्बिसारसमागमजातिसमागलिच्छवीसमागमादिसदिसं, सा पन अज्जेसु चक्कवाळेसुपि लब्भतेयेव । सल्लपितपुब्बन्ति आलापसल्लापो कतपुब्बो । साकच्छाति धम्मसाकच्छापि समापज्जितपुब्बा । यादिसको तेसं वण्णोति ते ओदातापि होन्ति काळापि मङ्गुरच्छवीपि, सत्था सुवण्णवण्णोव । इदं पन सण्ठानं पटिच्च कथितं । सण्ठानम्पि च केवलं तेसं पज्जायतियेव, न पन भगवा मिलक्खुसदिसो होति, नापि आमुत्तमणिकुण्डलो, बुद्धवेसेनेव निसीदति । ते पन अत्तनो समानसण्ठानमेव पस्सन्ति । यादिसको तेसं सरोति ते छिन्नस्सरापि होन्ति गगारस्सरापि काकस्सरापि, सत्था ब्रह्मस्सरोव । इदं पन भासन्तरं सन्धाय कथितं । सचेपि हि सत्था राजासने निसिन्नो कथेति, “अज्ज राजा मधुरेन सरेन कथेती”ति तेसं होति । कथेत्त्वा पक्कन्ते पन भगवति पुन राजानं आगतं दिस्वा — “को नु खो अय”न्ति वीमंसा उप्पज्जति । तत्थ को नु खो अयन्ति इमस्मिं ठाने इदानेव मागधभासाय सीहळभासाय मधुरेनाकारेन कथेन्तो को नु खो अयं अन्तरहितो, किं देवो, उदाहु मनुस्सोति एवं वीमंसन्तापि न जानन्तीति

अत्थो । किमत्थं पनेवं अजानन्तानं धम्मं देसेतीति? वासनत्थाय । एवं सुतोपि हि धम्मो अनागते पच्चयो होति येवाति अनागतं पटिच्च देसेति । **अनेकसतं ब्राह्मणपरिसन्ति** आदीनम्पि सोणदण्डकूटदण्डसमागमादिवसेन चैव अञ्जचक्कवाळवसेन च सम्भवो वेदितब्बो ।

इमा पन अट्ठ परिसा भगवा किमत्थं आहरि? अभीतभावदस्सनत्थमेव । इमा किर आहरित्वा एवमाह — “आनन्द, इमापि अट्ठ परिसा उपसङ्कमित्वा धम्मं देसेन्तस्स तथागतस्स भयं वा सारज्जं वा नत्थि, मारं पन एककं दिस्वा तथागतो भायेय्याति को एवं सज्जं उप्पादेतुमरहति । अभीतो, आनन्द, तथागतो अच्छम्भी, सतो सम्पजानो आयुसङ्खारं ओस्सजी”ति ।

अट्ठअभिभायतनवण्णना

१७३. अभिभायतनानीति अभिभवनकारणानि । किं अभिभवन्ति? पच्चनीकधम्मेपि आरम्मणानिपि । तानि हि पटिपक्खभावेन पच्चनीकधम्मे अभिभवन्ति, पुग्गलस्स जाणुत्तरियताय आरम्मणानि ।

अज्झत्तं रूपसज्जीति आदीसु पन अज्झत्तरूपे परिकम्मवसेन अज्झत्तं रूपसज्जी नाम होति । अज्झत्तज्झि नीलपरिकम्मं करोन्तो केसे वा पित्ते वा अक्खितारकाय वा करोति । पीतपरिकम्मं करोन्तो मेदे वा छविया वा हत्थपादपिट्ठेसु वा अक्खीनं पीतकट्टाने वा करोति । लोहितपरिकम्मं करोन्तो मंसे वा लोहिते वा जिह्वाय वा अक्खीनं रत्तट्टाने वा करोति । ओदातपरिकम्मं करोन्तो अट्ठिम्हि वा दन्ते वा नखे वा अक्खीनं सेतट्टाने वा करोति । तं पन सुनीलं सुपीतं सुलोहितकं सुओदातकं न होति, अविमुद्धमेव होति ।

एको बहिद्धा रूपानि पस्सतीति यस्सेवं परिकम्मं अज्झत्तं उप्पन्नं होति, निमित्तं पन बहिद्धा, सो एवं अज्झत्तं परिकम्मस्स बहिद्धा च अप्पनाय वसेन — “अज्झत्तं रूपसज्जी एको बहिद्धा रूपानि पस्सती”ति वुच्चति । **परित्तानीति** अवट्ठितानि । **सुवण्णदुब्बण्णानीति** सुवण्णानि वा होन्ति, दुब्बण्णानि वा । परित्तवसेनेव इदं अभिभायतनं वुत्तन्ति वेदितब्बं । **तानि अभिभुय्याति** यथा नाम सम्पन्नगहणिको कटच्छुभत्तं भत्तं लभित्वा — “किं एत्थ भुज्जितब्बं अत्थी”ति सङ्कट्टित्वा एककबळमेव करोति, एवमेव जाणुत्तरिको पुग्गलो विसदजाणो — “किं एत्थ परित्तके आरम्मणे समापज्जितब्बं अत्थि, नायं मम भारो”ति तानि रूपानि अभिभवित्वा समापज्जति, सह निमित्तुप्पादेनेवेत्थ अप्पनं पापेतीति अत्थो । **जानामि पस्सामीति** इमिना पनस्स आभोगो कथितो । सो च खो समापत्तितो वुट्ठितस्स, न अन्तोसमापत्तियं । **एवंसज्जी होतीति** आभोगसज्जायपि ज्ञानसज्जायपि एवंसज्जी होति । अभिभवनसज्जा हिस्स अन्तोसमापत्तियम्पि अत्थि, आभोगसज्जा पन समापत्तितो वुट्ठितस्सेव ।

अप्पमाणानीति वट्ठितप्पमाणानि, महन्तानीति अत्थो । **अभिभुय्याति** एत्थ पन यथा महग्घसो पुरिसो एकं भत्तवट्ठितकं लभित्वा — “अज्जम्पि होतु, किं एतं मय्हं करिस्सती”ति तं न महन्ततो पस्सति, एवमेव जाणुत्तरो पुग्गलो विसदजाणो “किं एत्थ समापज्जितब्बं, नयिदं अप्पमाणं, न मय्हं चित्तेकग्गताकरणे भारो अत्थी”ति तानि अभिभवित्वा समापज्जति, सह निमित्तुप्पादेनेवेत्थ अप्पनं पापेतीति अत्थो ।

अज्झत्तं अरूपसज्जीति अलाभिताय वा अनत्थिकताय वा अज्झत्तरूपे परिकम्मसज्जाविरहितो ।

एको बहिद्धा रूपानि पस्सतीति यस्स परिकम्मम्पि निमित्तम्पि बहिद्धाव उप्पन्नं, सो एवं बहिद्धा परिकम्मस्स चैव

अप्पनाय च वसेन — “अज्झत्तं अरूपसज्जी एको बहिद्धा रूपानि पस्सती”ति वुच्चति । सेसमेत्थ चतुत्थाभिभायतने वुत्तनयमेव । इमेसु पन चतूसु परित्तं वितक्कचरितवसेन आगतं, अप्पमाणं मोहचरितवसेन, सुवण्णं दोसचरितवसेन, दुब्बण्णं रागचरितवसेन । एतेसज्हि एतानि सप्पायानि । सा च नेसं सप्पायता वित्थारतो विसुद्धिमग्गे चरितनिद्वेसे वुत्ता ।

पञ्चमअभिभायतनादीसु **नीलानीति** सब्बसङ्गाहकवसेन वुत्तं । **नीलवण्णानीति** वण्णवसेन । **नीलनिदस्सनानीति** निदस्सनवसेन, अपज्जाय मानविवरानि असम्भिन्नवण्णानि एकनीलानेव हुत्वा दिस्सन्तीति वुत्तं होति । **नीलनिभासानीति** इदं पन ओभासवसेन वुत्तं, नीलोभासानि नीलप्पभायुत्तानीति अत्थो । एतेन नेसं विसुद्धतं दस्सेति । विसुद्धवण्णवसेनेव हि इमानि चत्तारि अभिभायतनानि वुत्तानि । **उमापुप्फन्ति** एतज्हि पुप्फं सिनिद्धं मुदु, दिस्समानम्पि नीलमेव होति । गिरिकण्णिकपुप्फादीनि पन दिस्समानानि सेतधातुकानेव होन्ति । तस्मा इदमेव गहितं, न तानि । **बाराणसेय्यकन्ति** बाराणसिसम्भवं । तत्थ किर कप्पासोपि मुदु, सुत्तकन्तिकार्योपि तन्तवायापि छेका, उदकम्पि सुचि सिनिद्धं । तस्मा तं वत्थं उभतोभागविमट्ठं होति; द्वीसुपि पस्सेसु मट्ठं मुदु सिनिद्धं खायति ।

पीतानीति आदीसुपि इमिनाव नयेन अत्थो वेदितब्बो । “नीलकसिणं उग्गण्हन्तो नीलस्मिं निमित्तं गणहाति पुप्फस्मिं वा वत्थस्मिं वा वण्णधातुया वा”ति आदिकं पनेत्थ कसिणकरणञ्च परिकम्मञ्च अप्पनाविधानञ्च सब्बं विसुद्धिमग्गे वित्थारतो वुत्तमेव । इमानिपि अट्ठ अभिभायतनानि अभीतभावदस्सनत्थमेव आनीतानि । इमानि किर वत्त्वा एवमाह — “आनन्द, एवरूपापि समापत्तियो समापज्जन्तस्स च वुड्हन्तस्स च तथागतस्स भयं वा सारज्जं वा नत्थि, मारं पन एककं दिस्वा तथागतो भायेय्याति को एवं सज्जं उप्पादेतुमरहति । अभीतो, आनन्द, तथागतो अच्छम्भी, सतो सम्पजानो आयुसङ्खारं ओस्सजी”ति ।

अट्ठविमोक्खवण्णना

१७४. विमोक्खकथा उत्तानत्थायेव । इमेपि अट्ठ विमोक्खा अभीतभावदस्सनत्थमेव आनीता । इमेपि किर वत्त्वा एवमाह — “आनन्द, एतापि समापत्तियो समापज्जन्तस्स च वुड्हन्तस्स च तथागतस्स भयं वा सारज्जं वा नत्थि... पे०... ओस्सजी”ति ।

१७५. इदानिपि भगवा आनन्दस्स ओकासं अदत्त्वाव **एकमिदाहन्ति** आदिना नयेन अपरम्पि देसनं आरभि । तत्थ **पठमाभिसम्बुद्धोति** अभिसम्बुद्धो हुत्वा पठममेव अट्ठमे सत्ताहे ।

१७७. ओस्सट्ठोति विस्सज्जितो परिच्छिन्नो, एवं किर वत्त्वा — “तेनायं दससहस्सी लोकधातु कम्पित्था”ति आह ।

आनन्दयाचनकथा

१७८. अलन्ति पटिक्खेपवचनमेतं । **बोधिन्ति** चतुमग्गजाणपटिवेधं । **सद्वहसि** त्वन्ति एवं वुत्तभावं तथागतस्स सद्वहसीति वदति । **तस्मातिहानन्दाति** यस्मा इदं वचनं सद्वहसि, तस्मा तुह्वेवंतं दुक्कटन्ति दस्सेति ।

१७९. **एकमिदाहन्ति** इदं भगवा — “न केवलं अहं इधेव तं आमन्तेसिं, अज्जदापि आमन्तेत्वा ओळारिकं निमित्तं अकासिं, तम्पि तथा न पटिविद्धं, तवेवायं अपराधो”ति एवं सोकविनोदनत्थाय नानप्पकारतो थेरस्सेव दोसारोपनत्थं आरभि ।

१८३. पियेहि मनापेहीति मातापिताभाताभगिनिआदिकेहि जातिया **नानाभावो**, मरणेन **विनाभावो**, भवेन **अञ्जथाभावो**। तं कुतेत्थ लब्भाति तन्ति तस्मा, यस्मा सब्बेहेव पियेहि मनापेहि नानाभावो, तस्मा दस पारमियो पूरेत्वापि, सम्बोधिं पत्वापि, धम्मचक्कं पवत्तेत्वापि, यमकपाटिहारियं दस्सेत्वापि, देवोरोहणं कत्वापि, यं तं जातं भूतं सङ्खतं पलोकधम्मं, तं वत तथागतस्सापि सरीरं मा पलुज्जीति नेतं ठानं विज्जति, रोदन्तेनापि कन्दन्तेनापि न सक्का तं कारणं लद्धुन्ति। पुन **पच्चावमिस्सतीति** यं चत्तं वन्तं, तं वत पुन पटिखादिस्सतीति अत्थो।

१८४. यथयिदं ब्रह्मचरियन्ति यथा इदं सिक्खात्तयसङ्गहं सासनब्रह्मचरियं। **अब्धनियन्ति** अब्धानक्खमं। **चिरट्टितिकन्ति** चिरप्पवत्तिवसेन चिरट्टितिकं। **चत्तारो सतिपट्टानाति**आदि सब्बं लोकियलोकुत्तरवसेनेव कथितं। एतेसं पन बोधिपक्खियानं धम्मनं विनिच्छयो सब्बाकारेन विसुद्धिमग्गे पटिपदाजाणदस्सनविसुद्धिनिद्देसे वुत्तो। सेसमेत्थ उत्तानमेवाति।

ततियभाणवारवण्णना निट्ठिता।

नागापलोकितवण्णना

१८६. नागापलोकितन्ति यथा हि महाजनस्स अट्ठीनि कोटिया कोटिं आहच्च ठितानि पच्चेकबुद्धानं, अङ्कुसकलगानि विय, न एवं बुद्धानं। बुद्धानं पन सङ्खलिकानि विय एकाबद्धानि हुत्वा ठितानि, तस्मा पच्छतो अपलोकनकाले न सक्का होति गीवं परिवत्तेतुं। यथा पन हत्थिनागो पच्छाभागं अपलोकेतुकामो सकलसरीरेनेव परिवत्तति, एवं परिवत्तितब्बं होति। भगवतो पन नगरद्वारे ठत्वा — “वेसालिं अपलोकेस्सामी”ति चित्ते उप्पन्नमत्ते — “भगवा अनेकानि कप्पकोटिसहस्सानि पारमियो पूरेन्तेहि तुम्हेहि न गीवं परिवत्तेत्वा अपलोकनकम्मं कत”न्ति अयं पथवी कुलालचक्कं विय परिवत्तेत्वा भगवन्तं वेसालिनगराभिमुखं अकासि। तं सन्थायेतं वुत्तं।

ननु च न केवलं वेसालियाव, सावत्थिराजगहनाळन्दपाटलिगामकोटिगामनातिकगामकेसुपि ततो ततो निक्खन्तकाले तं तं सब्बं पच्छिमदस्सनमेव, तत्थ तत्थ कस्मा नागापलोकितं नापलोकेसीति? अनच्छरियत्ता। तत्थ तत्थ हि निवत्तेत्वा अपलोकेन्तस्सेतं न अच्छरियं होति, तस्मा नापलोकेसि। अपि च वेसालिराजानो आसन्नविनासा, तिण्णं वस्सानं उपरि विनस्सिस्सन्ति। ते तं नगरद्वारे **नागापलोकितं** नाम चेतियं कत्वा गन्धमालादीहि पूजेस्सन्ति, तं नेसं दीघरत्तं हिताय सुखाय भविस्सतीति तेसं अनुकम्पाय अपलोकेसि।

दुक्खस्सन्तकरोति वट्टदुक्खस्स अन्तकरो। **चक्खुमाति** पञ्चहि चक्खूहि चक्खुमा। **परिनिब्बुतोति** किलेसपरिनिब्बानेन परिनिब्बुतो।

चतुमहापदेसवण्णना

१८७. महापदेसेति महाओकासे, महाअपदेसे वा, बुद्धादयो महन्ते महन्ते अपदिसित्वा वुत्तानि महाकारणानीति अत्थो।

१८८. नेव अभिनन्दितब्बन्ति हट्टतुट्ठेहि साधुकारं दत्वा पुब्बेव न सोतब्बं, एवं कते हि पच्छा “इदं न समेती”ति वुच्चमानो — “किं पुब्बेव अयं धम्मो, इदानि न धम्मो”ति वत्वा लद्धिं न विस्सज्जेति। **नप्पटिक्कोसितब्बन्ति** — “किं

एस बालो वदती'ति एवं पुब्बेव न वत्तब्बं, एवं वुत्ते हि वत्तुं युत्तम्पि न वक्खति । तेनाह — “अनभिनन्दित्वा अप्पटिक्कोसित्वा”ति । **पदव्यञ्जनानीति** पदसङ्घातानि व्यञ्जनानि । **साधुकं उग्गहेत्वा**ति इमस्मिं ठाने पाळि वुत्ता, इमस्मिं ठाने अत्थो वुत्तो, इमस्मिं ठाने अनुसन्धि कथितो, इमस्मिं ठाने पुब्बापरं कथितन्ति सुट्ठु गहेत्वा । **सुत्ते ओसारेतब्बानीति** सुत्ते ओतारेतब्बानि । **विनये सन्दस्सेतब्बानीति** विनये संसन्देतब्बानि ।

एत्थ च **सुत्तन्ति** विनयो । यथाह — “कत्थ पटिक्खित्तं? सावत्थियं सुत्तविभङ्गे”ति (चुळव० ४५७) । **विनयो**ति खन्धको । यथाह — “विनयातिसारे”ति । एवं विनयपिटकम्पि न परियादियति । उभतोविभङ्गा पन सुत्तं, खन्धकपरिवारा विनयोति एवं विनयपिटकं परियादियति । अथवा सुत्तन्तपिटकं सुत्तं, विनयपिटकं विनयोति एवं द्वेयेव पिटकानि परियादियन्ति । सुत्तन्ताभिधम्मपिटकानि वा सुत्तं, विनयपिटकं विनयोति एवम्पि तीणि पिटकानि न ताव परियादियन्ति । असुत्तनामकज्झि बुद्धवचनं नाम अत्थि । सेय्यथिदं — जातकं, पटिसम्भिदा, निद्देशो, सुत्तनिपातो, धम्मपदं, उदानं, इतिवुत्तकं, विमानवत्थु, पेतवत्थु, थेरगाथा, थेरीगाथा, अपदानन्ति ।

सुदिन्तथेरो पन — “असुत्तनामकं बुद्धवचनं न अत्थी”ति तं सब्बं पटिपक्खित्वा — “तीणि पिटकानि सुत्तं, विनयो पन कारण”न्ति आह । ततो तं कारणं दस्सेन्तो इदं सुत्तमाहरि —

“ये खो त्वं, गोतमि, धम्मे जानेय्यासि, इमे धम्मा सरागाय संवत्तन्ति नो विरागाय, सज्जोगाय संवत्तन्ति नो विसज्जोगाय, आचयाय संवत्तन्ति नो अपचयाय, महिच्छताय संवत्तन्ति नो अप्पिच्छताय, असन्तुट्ठिया संवत्तन्ति नो सन्तुट्ठिया, सङ्गणिकाय संवत्तन्ति नो पविवेकाय, कोसज्जाय संवत्तन्ति नो वीरियारम्भाय, दुब्भरताय संवत्तन्ति नो सुभरताय । एकंसेन, गोतमि, धारेय्यासि — ‘नेसो धम्मो, नेसो विनयो, नेतं सत्थुसासन’न्ति । ये च खो त्वं, गोतमि, धम्मे जानेय्यासि, इमे धम्मा विरागाय संवत्तन्ति नो सरागाय, विसज्जोगाय संवत्तन्ति नो सज्जोगाय, अपचयाय संवत्तन्ति नो आचयाय, अप्पिच्छताय संवत्तन्ति नो महिच्छताय, सन्तुट्ठिया संवत्तन्ति नो असन्तुट्ठिया, पविवेकाय संवत्तन्ति नो सङ्गणिकाय, वीरियारम्भाय संवत्तन्ति नो कोसज्जाय, सुभरताय संवत्तन्ति नो दुब्भरताय । एकंसेन, गोतमि, धारेय्यासि — ‘एसो धम्मो, एसो विनयो, एतं सत्थुसासन’न्ति” (अ० नि० ८.५३) ।

तस्मा **सुत्ते**ति तेषिटके बुद्धवचने ओतारेतब्बानि । **विनये**ति एतस्मिं रागादिविनयकारणे संसन्देतब्बानीति अयमेत्थ अत्थो । **न चेव सुत्ते ओसरन्तीति** सुत्तपटिपाटिया कत्थचि अनागन्त्वा छल्लिं उट्ठपेत्वा गुळहवेस्सन्तर-गुळहउम्मग्ग-गुळहविनय-वेदल्लपिटकानं अज्जतरतो आगतानि पज्जायन्तीति अत्थो । एवं आगतानि हि रागादिविनये च न पज्जायमानानि छट्ठेतब्बानि होन्ति । तेन वुत्तं — “इति हेतं, भिक्खवे, छट्ठेय्याथा”ति । एतेनुपायेन सब्बत्थ अत्थो वेदितब्बो ।

इदं, भिक्खवे, चतुत्थं महापदेसं धारेय्याथाति इदं चतुत्थं धम्मस्स पतिट्ठानोकासं धारेय्याथ ।

इमस्मिं पन ठाने इमं पकिण्णकं वेदितब्बं । सुत्ते चत्तारो महापदेसा, खन्धके चत्तारो महापदेसा, चत्तारि पज्जब्बाकरणानि, सुत्तं, सुत्तानुलोमं, आचरियवादो, अत्तनोमति, तिस्सो सङ्गीतियोति ।

तत्थ — “अयं धम्मो, अयं विनयो”ति धम्मविनिच्छये पत्ते इमे चत्तारो महापदेसा पमाणं । यं एत्थ समेति तदेव गहेतब्बं, इतरं विरवन्तस्सपि न गहेतब्बं ।

“इदं कप्पति, इदं न कप्पती”ति कप्पियाकप्पियविनिच्छये पत्ते — “यं, भिक्खवे, मया इदं न कप्पतीति अप्पटिक्खित्तं, तं चे अकप्पियं अनुलोमेति, कप्पियं पटिबाहति, तं वो न कप्पती”ति आदिना (महाव० ३०५) नयेन खन्धके वुत्ता चत्तारो महापदेसा पमाणं । तेसं विनिच्छयकथा **समन्तपासादिकायं** वुत्ता । तत्थ वुत्तनयेन यं कप्पियं अनुलोमेति, तदेव कप्पियं, इतरं अकप्पियन्ति एवं सन्निट्ठानं कातब्बं ।

एकंसव्याकरणीयो पज्जो, विभज्जव्याकरणीयो पज्जो, पटिपुच्छाव्याकरणीयो पज्जो, ठपनीयो पज्जोति इमानि **चत्तारि पज्जव्याकरणानि** नाम । तत्थ “चक्खुं अनिच्च”न्ति पुट्ठेन — “आम अनिच्च”न्ति एकंसेनेव व्याकातब्बं । एस नयो सोतादीसु । अयं **एकंसव्याकरणीयो** पज्जो । “अनिच्चं नाम चक्खु”न्ति पुट्ठेन — “न चक्खुमेव, सोतम्मि अनिच्चं घानम्मि अनिच्च”न्ति एवं विभजित्वा व्याकातब्बं । अयं **विभज्जव्याकरणीयो** पज्जो । “यथा चक्खु तथा सोतं, यथा सोतं तथा चक्खु”न्ति पुट्ठेन “केनट्ठेन पुच्छसी”ति पटिपुच्छित्वा “दस्सनट्ठेन पुच्छामी”ति वुत्ते “न ही”ति व्याकातब्बं, “अनिच्चट्ठेन पुच्छामी”ति वुत्ते आमाति व्याकातब्बं । अयं **पटिपुच्छाव्याकरणीयो** पज्जो । “तं जीवं तं सरीर”न्ति आदीनि पुट्ठेन पन “अव्याकतमेतं भगवता”ति ठपेतब्बो, एस पज्जो न व्याकातब्बो । अयं **ठपनीयो** पज्जो । इति तेनाकारेण पज्जे सम्पत्ते इमानि चत्तारि पज्जव्याकरणानि पमाणं । इमेसं वसेन सो पज्जो व्याकातब्बो ।

सुत्तादीसु पन **सुत्तं** नाम तिस्सो सङ्गीतियो आरूळ्हानि तीणि पिटकानि । **सुत्तानुलोमं** नाम अनुलोमकप्पियं । **आचरियवादो** नाम अट्ठकथा । **अत्तनोमति** नाम नयग्गाहेन अनुबुद्धिया अत्तनो पटिभानं । तत्थ सुत्तं अप्पटिबाहियं, तं पटिबाहन्तेन बुद्धोव पटिबाहितो होति । अनुलोमकप्पियं पन सुत्तेन समेन्तमेव गहेतब्बं, न इतरं । आचरियवादोपि सुत्तेन समेन्तोयेव गहेतब्बो, न इतरो । अत्तनोमति पन सब्बदुब्बला, सापि सुत्तेन समेन्तायेव गहेतब्बा, न इतरा । पञ्चसतिका, सत्तसतिका, सहस्सिकाति इमा पन **तिस्सो सङ्गीतियो** । सुत्तम्मि तासु आगतमेव पमाणं, इतरं गारहसुत्तं न गहेतब्बं । तत्थ ओतरन्तानिपि हि पदव्यञ्जनानि न चेव सुत्ते ओतरन्ति, न च विनये सन्दिस्सन्तीति वेदितब्बानि ।

कम्मरपुत्तचुन्दवत्थुवण्णना

१८९. कम्मरपुत्तस्साति सुवण्णकारपुत्तस्स । सो किर अट्ठो महाकुटुम्बिको भगवतो पठमदस्सनेनेव सोतापन्नो हुत्वा अत्तनो अम्बवने विहारं कारापेत्वा निव्यातेसि । तं सन्धाय वुत्तं — “अम्बवने”ति ।

सूकरमद्वन्ति नातितरुणस्स नातिजिण्णस्स एकजेट्ठकसूकरस्स पवत्तमंसं । तं किर मुदु चेव सिनिद्धञ्च होति, तं पटियादापेत्वा साधुकं पचापेत्वाति अत्थो । एके भणन्ति — “**सूकरमद्वन्ति** पन मुदुओदनस्स पञ्चगोरसयूसपाचनविधानस्स नामेतं, यथा गवपानं नाम पाकनाम”न्ति । केचि भणन्ति — “**सूकरमद्वं** नाम रसायनविधि, तं पन रसायनसत्थे आगच्छति, तं चुन्देन — “भगवतो परिनिब्बानं न भवेय्या”ति रसायनं पटियत्त”न्ति । तत्थ पन द्विसहस्सदीपपरिवारेसु चतूसु महादीपेसु देवता ओजं पक्खिपिंसु ।

नाहं तन्ति इमं सीहनादं किमत्थं नदति? परूपावादमोचनत्थं । अत्तना परिभुत्तावसेसं नेव भिक्खूनं, न मनुस्सानं दातुं अदासि, आवाटे निखणापेत्वा विनासेसीति हि वत्तुकामानं इदं सुत्वा वचनोकासो न भविस्सतीति परेसं उपवादमोचनत्थं सीहनादं नदतीति ।

१९०. भुत्तस्स च सूकरमद्वेनाति भुत्तस्स उदपादि, न पन भुत्तपच्चया । यदि हि अभुत्तस्स उप्पज्जिस्सथ, अतिखरो

भविस्सति । सिनिद्धभोजनं भुत्तत्ता पनस्स तनुवेदना अहोसि । तेनेव पदसा गन्तुं असक्खि । **विरेचमानो**ति अभिण्हं पवत्तलोहितविरेचनोव समानो । **अवोचा**ति अत्तना पत्थितट्ठाने परिनिब्बानत्थाय एवमाह । इमा पन धम्मसङ्गाहकत्थेरेहि ठपितगाथायोति वेदितब्बा ।

पानीयाहरणवण्णना

१९१. इङ्गाति चोदनत्थे निपातो । **अच्छोदका**ति पसन्नोदका । **सातोदका**ति मधुरोदका । **सीतोदका**ति तनुसीतलसलिला । **सेतका**ति निक्कदमा । **सुप्पति**त्थाति सुन्दरतित्था ।

पुक्कुसमल्लपुत्तवत्थुवण्णना

१९२. **पुक्कुसो**ति तस्स नामं । **मल्लपुत्तो**ति मल्लराजपुत्तो । मल्ला किर वारेन रज्जं कारेन्ति । याव नेसं वारो न पापुणाति, ताव वणिज्जं करोन्ति । अयम्पि वणिज्जमेव करोन्तो पञ्च सकटसतानि योजापेत्वा धुरवाते वायन्ते पुरतो गच्छति, पच्छा वाते वायन्ते सत्थवाहं पुरतो पेसेत्वा सयं पच्छा गच्छति । तदा पन पच्छा वातो वायि, तस्मा एस पुरतो सत्थवाहं पेसेत्वा सब्बरतनयाने निसीदित्वा कुसिनारतो निक्खमित्वा “पावं गमिस्सामी”ति मग्गं पटिपज्जि । तेन वुत्तं — “कुसिनाराय पावं अब्धानमग्गप्पटिपन्नो होती”ति ।

आळारोति तस्स नामं । दीघपिङ्गलो किरेसो, तेनस्स आळारोति नामं अहोसि । **कालामो**ति गोत्तं । **यत्र हि नामा**ति यो नाम । **नेव दक्खती**ति न अदस । यत्रसद्वयुत्तत्ता पनेतं अनागतवसेन वुत्तं । एवरूपज्झि ईदिसेसु ठानेसु सहलक्खणं ।

१९३. **निच्छरन्ती**सूति विचरन्तीसु । **असनिया फलन्तिया**ति नवविधाय असनिया भिज्जमानाय विय महारवं रवन्तिया । नवविधा हि असनियो — असज्जा, विचक्का, सतेरा, गग्गरा, कपिसीसा, मच्छविलोलिका, कुक्कुटका, दण्डमणिका, सुक्खासनीति । तत्थ असज्जा असज्जं करोति । विचक्का एकं चक्कं करोति । सतेरा सतेरसदिसा हुत्वा पतति । गग्गरा गग्गरायमाना पतति । कपिसीसा भमुकं उक्खिपेन्तो मक्कटो विय होति । मच्छविलोलिका विलोलितमच्छो विय होति । कुक्कुटका कुक्कुटसदिसा हुत्वा पतति । दण्डमणिका नङ्गलसदिसा हुत्वा पतति । सुक्खासनी पतितट्ठानं समुग्घाटेति ।

देवे वस्सन्तेति सुक्खगज्जितं गज्जित्वा अन्तरन्तरा वस्सन्ते । **आतुमायन्ति** आतुमं निस्साय विहरामि । **भुसागारे**ति खलसालायं । **एत्थेसो**ति एतस्मिं कारणे एसो महाजनकायो सन्निपतितो । **क्व अहोसी**ति कुहिं अहोसि । **सो तं भन्ते**ति सो त्वं भन्ते ।

१९४. **सिङ्गीवण्णन्ति** सिङ्गीसुवण्णवण्णं । **युगमट्ठन्ति** मट्ठयुगं, सण्हसाटकयुगळन्ति अत्थो । **धारणीयन्ति** अन्तरन्तरा मया धारेतब्बं, परिदहितब्बन्ति अत्थो । तं किर सो तथारूपे छणदिवसेयेव धारेत्वा सेसकाले निक्खिपति । एवं उत्तमं मङ्गलवत्थयुगं सन्धायाह । **अनुकम्पं उपादाया**ति मयि अनुकम्पं पटिच्च । **अच्छादेही**ति उपचारवचनमेतं — एकं मय्हं देहि, एकं आनन्दस्साति अत्थो । किं पन थेरो तं गण्हीति? आम गण्हि । कस्मा? मत्थकप्पत्तकिच्चत्ता । किञ्चापि हेस एवरूपं लाभं पटिक्खिपित्वा उपट्ठाकट्ठानं पटिपन्नो । तं पनस्स उपट्ठाककिच्चं मत्थकं पत्तं । तस्मा अग्गहेसि । ये चापि एवं वदेयुं — “अनाराधको मज्जे आनन्दो पञ्चवीसति वस्सानि उपट्ठहन्तेन न किञ्चि भगवतो सन्निका तेन लद्धपुब्ब”न्ति । तेसं वचनोकासच्छेदनत्थम्पि अग्गहेसि । अपि च जानाति भगवा — “आनन्दो गहेत्वापि अत्तना न धारेस्सति, मय्हंयेव पूजं

करिस्सति । मल्लपुत्तेन पन आनन्दं पूजेन्तेन सङ्घोपि पूजितो भविस्सति, एवमस्स महापुञ्जरासि भविस्सती”ति थेरस्स एकं दापेसि । थेरोपि तेनेव कारणेन अग्गहेसीति । **धम्मिया कथायाति** वत्थानुमोदनकथाय ।

१९५. भगवतो कायं उपनामितन्ति निवासनपारुपनवसेन अल्लीयापितं । भगवापि ततो एकं निवासेसि, एकं पारुपि । **हतच्चिकं वियाति** यथा हतच्चिको अङ्गारो अन्तन्तेनेव जोतति, बहि पनस्स पभा नत्थि, एवं बहि पटिच्छन्नप्पभं हुत्वा खायतीति अत्थो ।

इमेसु खो, आनन्द, द्वीसुपि कालेसूति कस्मा इमेसु द्वीसु कालेसु एवं होति? आहारविसेसेन चेव बलवसोमनस्सेन च । एतेसु हि द्वीसु कालेसु सकलचक्कवाळे देवता आहारे ओजं पक्खिपन्ति, तं पणीतभोजनं कुच्छिं पविसित्वा पसन्नरूपं समुद्वापेति । आहारसमुद्धानरूपस्स पसन्नत्ता मनच्छट्ठानि इन्द्रियाणि अतिविय विरोचन्ति । सम्बोधिदिवसे चस्स — “अनेककप्पकोटिसतसहस्ससञ्चितो वत मे किलेसरासि अज्ज पहीनो”ति आवज्जन्तस्स बलवसोमनस्सं उप्पज्जति, चित्तं पसीदति, चित्ते पसन्ने लोहितं पसीदति, लोहिते पसन्ने मनच्छट्ठानि इन्द्रियाणि अतिविय विरोचन्ति । परिनिब्बानदिवसेपि — “अज्ज, दानाहं, अनेकेहि बुद्धसतसहस्सेहि पविट्ठं **अमतमहानिब्बानं** नाम नगरं पविसिस्सामी”ति आवज्जन्तस्स बलवसोमनस्सं उप्पज्जति, चित्तं पसीदति, चित्ते पसन्ने लोहितं पसीदति, लोहिते पसन्ने मनच्छट्ठानि इन्द्रियाणि अतिविय विरोचन्ति । इति आहारविसेसेन चेव बलवसोमनस्सेन च इमेसु द्वीसु कालेसु एवं होतीति वेदितव्वं । **उपवत्तनेति** पाचीनतो निवत्तनसालवने । **अन्तरेन यमकसालानन्ति** यमकसालरुक्खानं मज्झे ।

सिङ्गीवण्णन्ति गाथा सङ्गीतिकाले ठपिता ।

१९६. न्हत्वा च पिवित्वा चाति एत्थ तदा किर भगवति नहायन्ते अन्तो नदियं मच्छकच्छपा च उभतोतीरेसु वनसण्डो च सब्बं सुवण्णवण्णमेव होति । **अम्बवनन्ति** तस्सायेव नदिया तीरे अम्बवनं । **आयस्मन्तं चुन्दकन्ति** तस्मिं किर खणे आनन्दत्थेरो उदकसाटकं पीळेन्तो ओहीयि, चुन्दत्थेरो समीपे अहोसि । तं भगवा आमन्तेसि ।

गन्त्वान बुद्धो नदिकं ककुधन्ति इमापि गाथा सङ्गीतिकालेयेव ठपिता । तत्थ **पवत्ता भगवा इध धम्मेति** भगवा इध सासने धम्मे पवत्ता, चतुरासीति धम्मक्खन्धसहस्सानि पवत्तानीति अत्थो । **पमुखे निसीदीति** सत्थु पुरतोव निसीदि । एत्तावता च थेरो अनुप्पत्तो । एवं अनुप्पत्तं अथ खो भगवा आयस्मन्तं आनन्दं आमन्तेसि ।

१९७. अलाभाति ये अज्जेसं दानानिसंससङ्घाता लाभा होन्ति, ते अलाभा । **दुल्लद्धन्ति** पुञ्जविसेसेन लद्धमि मनुस्सत्तं दुल्लद्धं । **यस्स तेति** यस्स तव । उत्तण्डुलं वा अतिकिलिन्नं वा को जानाति, कीदिसमि पच्छिमं पिण्डपातं परिभुज्जित्वा तथागतो परिनिब्बुतो, अद्धा ते यं वा तं वा दिन्नं भविस्सतीति । **लाभाति** दिट्ठधम्मिकसम्परायिकदानानिसंससङ्घाता लाभा । **सुलद्धन्ति** तुय्हं मनुस्सत्तं सुलद्धं । **समसमफलाति** सब्बाकारेन समानफला ।

ननु च यं सुजाताय दिन्नं पिण्डपातं भुज्जित्वा तथागतो अभिसम्बुद्धो, सो सरागसदोससमोहकाले परिभुत्तो, अयं पन चुन्देन दिन्नो वीतरागवीतदोसवीतमोहकाले परिभुत्तो, कस्मा एते समफलाति? परिनिब्बानसमताय च समापत्तिसमताय च अनुस्सरणसमताय च । भगवा हि सुजाताय दिन्नं पिण्डपातं परिभुज्जित्वा सउपादिसेसाय निब्बानधातुया परिनिब्बुतो, चुन्देन दिन्नं परिभुज्जित्वा अनुपादिसेसाय निब्बानधातुया परिनिब्बुतोति एवं **परिनिब्बानसमतायपि** समफला ।

अभिसम्बुद्धानदिवसे च चतुर्वीसतिकोटिसतसहस्रसङ्ख्या समापत्तियो समापज्जि, परिनिब्बानदिवसेपि सब्बा ता समापज्जीति एवं **समापत्तिसमतायपि** समफला । सुजाता च अपरभागे अस्सोसि — “न किरेसा रुक्खदेवता, बोधिसत्तो किरेस, तं किर पिण्डपातं परिभुज्जित्वा अनुत्तरं सम्मासम्बोधिं अभिसम्बुद्धो, सत्तसत्ताहं किरस्स तेन यापनं अहोसी”ति । तस्सा इदं सुत्वा — “लाभा वत मे”ति अनुस्सरन्तिया बलवपीतिसोमनस्सं उदपादि । चुन्दस्सापि अपरभागे — “अवसानपिण्डपातो किर मया दिन्नो, धम्मसीसं किर मे गहितं, मय्हं किर पिण्डपातं परिभुज्जित्वा सत्था अनुपादिसेसाय निब्बानधातुया परिनिब्बुतो”ति सुत्वा “लाभा वत मे”ति अनुस्सरतो बलवसोमनस्सं उदपादीति एवं **अनुस्सरणसमतायपि** समफलाति वेदितब्बा ।

यससंवत्तनिकन्ति परिवारसंवत्तनिकं । **आधिपतेय्यसंवत्तनिकन्ति** जेट्ठकभावसंवत्तनिकं ।

संयमतोति सीलसंयमेन संयमन्तस्स, संवरे ठितस्साति अत्थो । **वेरं न चीयतीति** पञ्चविधं वेरं न वड्ढति । **कुसलो च जहाति पापकन्ति** कुसलो पन जाणसम्पन्नो अरियमग्गेन अनवसेसं पापकं लामकं अकुसलं जहाति । **रागदोसमोहकख्या स निब्बुतोति** सो इमं पापकं जहित्वा रागादीनं खया किलेसनिब्बानेन निब्बुतोति । इति चुन्दस्स च दक्खिणं, अत्तनो च दक्खिणेय्यसम्पत्तिं सम्पस्समानो उदानं उदानेसीति ।

चतुत्थभाणवारवण्णना निड्ढिता ।

यमकसालावण्णना

१९८. महता भिक्खुसङ्घेन सद्धिन्ति इध भिक्खूनं गणनपरिच्छेदो नत्थि । वेळुवगामे वेदनाविक्खम्भनतो पट्टाय हि — “न चिरेन भगवा परिनिब्बायिस्सती”ति सुत्वा ततो ततो आगतेसु भिक्खूसु एकभिक्खुपि पक्कन्तो नाम नत्थि । तस्मा गणनवीतिवत्तो सङ्घो अहोसि । **उपवत्तनं मल्लानं सालवनन्ति** यथेव हि कलम्बनदीतीरतो राजमातुविहारद्वारेन थूपारामं गन्तब्बं होति, एवं हिरञ्जवतिया पारिमतीरतो सालवनुय्यानं, यथा अनुराधपुरस्स थूपारामो, एवं तं कुसिनारायं होति । यथा थूपारामतो दक्खिणद्वारेन नगरं पविसनमग्गो पाचीनमुखो गन्त्वा उत्तरेन निवत्तो, एवं उय्यानतो सालवनं पाचीनमुखं गन्त्वा उत्तरेन निवत्तं । तस्मा तं — “उपवत्तन”न्ति वुच्चति । **अन्तरेन यमकसालानं उत्तरसीसकन्ति** तस्स किर मञ्चकस्स एका सालपन्ति सीसभागे होति, एका पादभागे । तत्रापि एको तरुणसालो सीसभागस्स आसन्नो होति, एको पादभागस्स । अपि च **यमकसाला** नाम मूलखन्धविटपपत्तेहि अञ्जमञ्जं संसिब्बित्वा ठितसालाति वुत्तं । **मञ्चकं पञ्जपेहीति** तस्मिं किर उय्याने राजकुलस्स सयनमञ्चो अत्थि, तं सन्धाय पञ्जपेहीति आह । थेरोपि तंयेव पञ्जपेत्वा अदासि ।

किलन्तोस्मि, आनन्द, निपज्जिस्सामीति तथागतस्स हि —

“गोचरि कळापो गङ्गेय्यो, पिङ्गलो पब्बतेय्यको ।

हेमवतो च तम्बो च, मन्दाकिनि उपोसथो ।

छद्दन्तोयेव दसमो, एते नागानमुत्तमा”ति ॥ —

एत्थ यं दसन्नं गोचरिसङ्घातानं पकतिहत्थीनं बलं, तं एकस्स कळापस्साति । एवं दसगुणवड्ढिताय गणनाय पकतिहत्थीनं कोटिसहस्रबलप्पमाणं बलं, तं सब्बम्पि चुन्दस्स पिण्डपातं परिभुत्तकालतो पट्टाय चङ्गवारे पक्खित्तउदकं विय परिक्खयं गतं । पावानगरतो तीणि गावुतानि कुसिनारानगरं, एतस्मिं अन्तरे पञ्चवीसतिया ठानेसु निसीदित्वा महता

उस्साहेन आगच्छन्तोपि सूरियस्स अत्थङ्गमितवेलायं सज्झासमये भगवा सालवनं पविट्ठो । एवं रोगो सब्बं आरोग्यं महन्तो आगच्छति । एतमत्थं दस्सेन्तो विय सब्बलोकस्स संवेगकरं वाचं भासन्तो — “किलन्तोस्मि, आनन्द, निपज्जिस्सामी”ति आह ।

कस्मा पन भगवा एवं महन्तेन उस्साहेन इधागतो, किं अज्जत्थ न सक्का परिनिब्बायितुन्ति? परिनिब्बायितुं नाम न कत्थचि न सक्का, तीहि पन कारणेहि इधागतो, इदञ्चि भगवा एवं पस्सति — “मयि अज्जत्थ परिनिब्बायन्ते महासुदस्सनसुत्तस्स अत्थुप्पत्ति न भविस्सति, कुसिनारायं पन परिनिब्बायन्ते यमहं देवलोके अनुभवितब्बं सम्पत्तिं मनुस्सलोकेयेव अनुभविं, तं द्वीहि भाणवारेहि मण्डेत्वा देसेस्सामि, तं मे सुत्वा बहू जना कुसलं कातब्बं मज्जिस्सन्ती”ति ।

अपरम्पि पस्सति — “मं अज्जत्थ परिनिब्बायन्तं सुभद्दो न पस्सिस्सति, सो च बुद्धवेनेय्यो, न सावकवेनेय्यो; न तं सावका विनेतुं सक्कोन्ति । कुसिनारायं परिनिब्बायन्तं पन मं सो उपसङ्कमित्वा पज्जं पुच्छिस्सति, पज्जाविस्सज्जनपरियोसाने च सरणेषु पतिट्ठाय मम सन्तिके पब्बज्जञ्च उपसम्पदञ्च लभित्वा कम्मट्ठानं गहेत्वा मयि धरमानेयेव अरहत्तं पत्वा पच्छिमसावको भविस्सती”ति ।

अपरम्पि पस्सति — “मयि अज्जत्थ परिनिब्बायन्ते धातुभाजनीये महाकलहो भविस्सति, लोहितं नदी विय सन्दिस्सति । कुसिनारायं परिनिब्बुते दोणब्राह्मणो तं विवादं वूपसमेत्वा धातुयो विभजिस्सती”ति । इमेहि तीहि कारणेहि भगवा एवं महन्तेन उस्साहेन इधागतोति वेदितब्बो ।

सीहसेय्यन्ति एत्थ कामभोगीसेय्या, पेतसेय्या, सीहसेय्या, तथागतसेय्याति चतस्सो सेय्या ।

तत्थ — “येभ्य्येन, भिक्खवे, कामभोगी सत्ता वामेन पस्सेन सेन्ती”ति अयं **कामभोगीसेय्या** । तेसु हि येभ्य्येन दक्खिणेन पस्सेन सयन्ता नाम नत्थि ।

“येभ्य्येन, भिक्खवे, पेता उत्ताना सेन्ती”ति अयं **पेतसेय्या** । अप्पमंसलोहितत्ता हि पेता अट्ठिसङ्घाटजटिता एकेन पस्सेन सयितुं न सक्कोन्ति, उत्तानाव सेन्ति ।

“सीहो, भिक्खवे, मिगराजा दक्खिणेन पस्सेन सेय्यं कप्पेति...पे... अत्तमनो होती”ति (अ० नि० ४.२४६) अयं **सीहसेय्या** । तेजुस्सदत्ता हि सीहो मिगराजा द्वे पुरिमपादे एकस्मिं ठाने, पच्छिमपादे एकस्मिं ठाने ठपेत्वा नङ्गुट्ठं अन्तरसत्थिमिह पक्खिपित्वा पुरिमपादपच्छिमपादनङ्गुट्ठानं ठितोकासं सल्लक्खेत्वा द्विन्नं पुरिमपादानं मत्थके सीसं ठपेत्वा सयति । दिवसं सयित्वापि पबुज्झमानो न उत्रसन्तो पबुज्झति, सीसं पन उक्खिपित्वा पुरिमपादादीनं ठितोकासं सल्लक्खेति । सचे किञ्चि ठानं विजहित्वा ठितं होति — “न यिदं तुय्हं जातिया सूरभावस्स च अनुरूप”न्ति अनत्तमनो हुत्वा तत्थेव सयति, न गोचराय पक्कमति । अविजहित्वा ठिते पन — “तुय्हं जातिया च सूरभावस्स च अनुरूपमिदं”न्ति हट्ठतुट्ठो उट्ठाय सीहविजम्भितं विजम्भित्वा केसरभारं विधुनित्वा तिक्खत्तुं सीहनादं नदित्वा गोचराय पक्कमति ।

“चतुत्थज्झानसेय्या पन **तथागतस्स सेय्याति** वुच्चति” (अ० नि० ४.२४६) । तासु इध सीहसेय्या आगता । अयञ्चि तेजुस्सदइरियापथत्ता उत्तमसेय्या नाम ।

पादे पादन्ति दक्खिणपादे वामपादं । **अच्चाधायाति** अतिआधाय, ईसकं अतिक्कम्म ठपेत्वा । गोप्फकेन हि गोप्फके,

जाणुना वा जाणुमि सङ्घट्टियमाने अभिण्हं वेदना उप्पज्जति, चित्तं एकगं न होति, सेय्या अफासुका होति । यथा पन न सङ्घट्टेति, एवं अतिक्कम्म ठपिते वेदना नुप्पज्जति, चित्तं एकगं होति, सेय्या फासु होति । तस्मा एवं निपज्जि । अनुट्ठानसेय्यं उपगतत्ता पनेत्थ — “उट्ठानसज्जं मनसि करित्वा”ति न वुत्तं । कायवसेन चेत्थ अनुट्ठानं वेदितब्बं, निदावसेन पन तं रत्तिं भगवतो भवङ्गस्स ओकासोयेव नाहोसि । पठमयामस्मिहि मल्लानं धम्मदेसना अहोसि, मज्झिमयामे सुभदस्स पच्छिमयामे भिक्खुसङ्घं ओवदि, बलवपच्चूसे परिनिब्बायि ।

सब्बपालिफुल्लाति सब्बे समन्ततो पुप्फिता मूलतो पट्टाय याव अग्गा एकच्छन्ना अहेसुं, न केवलज्च यमकसालायेव, सब्बेपि रुक्खा सब्बपालिफुल्लाव अहेसुं । न केवलज्हि तस्मिंयेव उय्याने, सकलज्हिपि दससहस्सचक्कवाळे पुप्फपगा पुप्फं गण्हिंसु, फलपगा फलं गण्हिंसु, सब्बरुक्खानं खन्धेसु खन्धपदुमानि, साखासु साखापदुमानि, वल्लीसु वल्लिपदुमानि, आकासेसु आकासपदुमानि पथवीतलं भिन्दित्वा दण्डपदुमानि पुप्फिंसु । सब्बो महासमुदो पञ्चवण्णपदुमसज्जन्तो अहोसि । तियोजनसहस्सवित्थतो हिमवा घनबद्धमोरपिञ्चकलापो विय, निरन्तरं मालादामगवच्छिको विय, सुट्ठु पीळेत्वा आबद्धपुप्फवटंसको विय, सुपूरितं पुप्फचङ्कोटकं विय च अतिरमणीयो अहोसि ।

ते तथागतस्स सरीरं ओकिरन्तीति ते यमकसाला भुम्मदेवताहि सज्जलितखन्धसाखविटपा तथागतस्स सरीरं अवकिरन्ति, सरीरस्स उपरि पुप्फानि विकिरन्तीति अत्थो । **अज्झोकिरन्तीति** अज्झोत्थरन्ता विय किरन्ति । **अभिप्पकिरन्तीति** अभिण्हं पुनप्पुनं पकिरन्तियेव । **दिब्बानीति** देवलोके नन्दपोक्खरणीसम्भवानि, तानि होन्ति सुवण्णवण्णानि पण्णच्छत्तप्पमाणपत्तानि, महातुम्बमत्तं रेणुं गण्हन्ति । न केवलज्च मन्दारवपुप्फानेव, अज्जानिपि पन दिब्बानि पारिच्छत्तककोविट्ठारपुप्फादीनि सुवण्णचङ्कोटकानि पूरेत्वा चक्कवाळमुखवट्टियम्पि तिदसपुरेपि ब्रह्मलोकेपि ठिताहि देवताहि पविट्ठानि, अन्तलिक्खवा पतन्ति । **तथागतस्स सरीरन्ति** अन्तरा अविकिण्णानेव आगन्त्वा पत्तकिञ्जक्खरेणुचुण्णेहि तथागतस्स सरीरमेव ओकिरन्ति ।

दिब्बानिपि चन्दनचुण्णानीति देवतानं उपकप्पनचन्दनचुण्णानि । न केवलज्च देवतानंयेव, नागसुपण्णमनुस्सानम्पि उपकप्पनचन्दनचुण्णानि । न केवलज्च चन्दनचुण्णानेव, काळानुसारिकलोहितचन्दनादिसब्बदिब्बगन्धजालचुण्णानि, हरितालअज्जनसुवण्णरजतचुण्णानि सब्बदिब्बगन्धवासविकितियो सुवण्णरजतादिसमुग्गे पूरेत्वा चक्कवाळमुखवट्टिआदीसु ठिताहि देवताहि पविट्ठानि अन्तरा अविप्पकिरित्वा तथागतस्सेव सरीरं ओकिरन्ति ।

दिब्बानिपि तूरियानीति देवतानं उपकप्पनतूरियानि । न केवलज्च तानियेव, सब्बानिपि तन्तिबद्धचम्मपरियोनद्धघनसुसिरभेदानि दससहस्सचक्कवाळेसु देवनागसुपण्णमनुस्सानं तूरियानि एकचक्कवाळे सन्निपतित्वा अन्तलिक्खे वज्जन्तीति वेदितब्बानि ।

दिब्बानिपि सङ्गीतानीति वरुणवारणदेवता किर नामेता दीघायुका देवता — “महापुरिसो मनुस्सपथे निब्बत्तित्वा बुद्धो भविस्सती”ति सुत्वा “पटिसन्धिग्गहणदिवसे नं गहेत्वा गमिस्सामा”ति मालं गन्थेतुमारभिसु । ता गन्थमानाव — “महापुरिसो मातुकुच्छियं निब्बत्तो”ति सुत्वा “तुम्हे कस्स गन्थथा”ति वुत्ता “न ताव निट्ठाति, कुच्छितो निक्खमनदिवसे गण्हित्वा गमिस्सामा”ति आहंसु । पुनपि “निक्खन्तो”ति सुत्वा “महाभिनिक्खमनदिवसे गमिस्सामा”ति । एकूनतिसवस्सानि घरे वसित्वा “अज्ज महाभिनिक्खमनं निक्खन्तो”तिपि सुत्वा “अभिसम्बोधिदिवसे गमिस्सामा”ति । छब्बस्सानि पधानं कत्वा “अज्ज अभिसम्बुद्धो”तिपि सुत्वा “धम्मचक्कप्पवत्तनदिवसे गमिस्सामा”ति । “सत्तसत्ताहानि बोधिमण्डे वीतिनामेत्वा इसिपतनं गन्त्वा धम्मचक्कं पवत्तित”न्तिपि सुत्वा “यमकपाटिहारियदिवसे गमिस्सामा”ति ।

“अज्ज यमकपाटिहारियं करी”तिपि सुत्वा “देवोरोहणदिवसे गमिस्सामा”ति । “अज्ज देवोरोहणं करी”तिपि सुत्वा “आयुसङ्खारोस्सज्जने गमिस्सामा”ति । “अज्ज आयुसङ्खारं ओस्सजी”तिपि सुत्वा “न ताव निट्ठाति, परिनिब्बानदिवसे गमिस्सामा”ति । “अज्ज भगवा यमकसालानमन्तरे दक्खिणेन पस्सेन सतो सम्पजानो सीहसेय्यं उपगतो बलवपच्चूससमये परिनिब्बायिस्सति । तुम्हे कस्स गन्थथा”ति सुत्वा पन — “किन्नामेतं, ‘अज्जेव मातुकुच्छियं पटिसन्धिं गण्हि, अज्जेव मातुकुच्छितो निक्खमि, अज्जेव महाभिनिक्खमनं निक्खमि, अज्जेव बुद्धो अहोसि, अज्जेव धम्मचक्कं पवत्तयि, अज्जेव यमकपाटिहारियं अकासि, अज्जेव देवलोका ओतिण्णो, अज्जेव आयुसङ्खारं ओस्सजि, अज्जेव किर परिनिब्बायिस्सती”ति । ननु नाम दुतियदिवसे यागुपानकालमत्तम्पि ठातब्बं अस्स । दस पारमियो पूरेत्वा बुद्धत्तं पत्तस्स नाम अननुच्छविकमेत”न्ति अपरिनिट्ठिताव मालायो गहेत्वा आगम्म अन्तो चक्कवाळे ओकासं अलभमाना चक्कवाळमुखवट्टियं लम्बित्वा चक्कवाळमुखवट्टियाव आधावन्तियो हत्थेन हत्थं गीवाय गीवं गहेत्वा तीणि रतनानि आरब्भ द्वित्तिस महापुरिसलक्खणानि छब्बणरस्मियो दस पारमियो अट्ठुछट्ठानि जातकसतानि चुट्ठस बुद्धजाणानि आरब्भ गायित्वा तस्स तस्स अवसाने “महायसो, महायसो”ति वदन्ति । इदमेतं पटिच्च वुत्तं — “दिब्बानिपि सङ्गीतानि अन्तलिक्खे वत्तन्ति तथागतस्स पूजाया”ति ।

१९९. भगवा पन यमकसालानं अन्तरा दक्खिणेन पस्सेन निपन्नोयेव पथवीतलतो याव चक्कवाळमुखवट्टिया, चक्कवाळमुखवट्टितो च याव ब्रह्मलोका सन्निपतिताय परिसाय महन्तं उस्साहं दिस्वा आयस्मतो आनन्दस्स आरोचेसि । तेन वुत्तं — “अथ खो भगवा आयस्मन्तं आनन्दं...पे०... तथागतस्स पूजाया”ति । एवं महासक्कारं दस्सेत्वा तेनापि अत्तनो असक्कतभावमेव दस्सन्तो न खो, आनन्द, एत्तावतातिआदिमाह ।

इदं वुत्तं होति — “आनन्द, मया दीपङ्करपादमूले निपन्नेन अट्ठ धम्मे समोधानेत्वा अभिनीहारं करोन्तेन न मालागन्धतूरियसङ्गीतानं अत्थाय अभिनीहारो कतो, न एतदत्थाय पारमियो पूरिता । तस्मा न खो अहं एताय पूजाय पूजितो नाम होमी”ति ।

कस्मा पन भगवा अज्जत्थ एकं उमापुष्फमत्तम्पि गहेत्वा बुद्धगुणे आवज्जेत्वा कताय पूजाय बुद्धजाणेनापि अपरिच्छिन्नं विपाकं वण्णेत्वा इध एवं महन्तं पूजं पटिक्खिपतीति? परिसानुगहेन चेव सासनस्स च चिरद्वितिकामताय । सचे हि भगवा एवं न पटिक्खिपेय्य, अनागते सीलस्स आगतद्वाने सीलं न परिपूरेस्सन्ति, समाधिस्स आगतद्वाने समाधिं न परिपूरेस्सन्ति, विपस्सनाय आगतद्वाने विपस्सनागम्भं न गाहापेस्सन्ति । उपट्ठाके समादपेत्वा पूजयेव कारेन्ता विहरिस्सन्ति । आमिसपूजा च नामेसा सासनं एकदिवसम्पि एकयागुपानकालमत्तम्पि सन्धारेतुं न सक्कोति । महाविहारसदिसज्झि विहारसहस्सं महाचेतियसदिसज्ज्य चेतियसहस्सम्पि सासनं धारेतुं न सक्कोन्ति । येन कम्मं कतं, तस्सेव होति । सम्मापटिपत्ति पन तथागतस्स अनुच्छविका पूजा । सा हि तेन पत्थिता चेव, सक्कोति सासनज्ज्य सन्धारेतुं, तस्मा तं दस्सेन्तो यो खो आनन्दातिआदिमाह ।

तत्थ धम्मानुधम्मपटिपन्नोति नवविधस्स लोकुत्तरधम्मस्स अनुधम्मं पुब्बभागपटिपदं पटिपन्नो । सायेव पन पटिपदा अनुच्छविकत्ता “सामीची”ति वुच्चति । तं सामीचिं पटिपन्नोति सामीचिपटिपन्नो । तमेव पुब्बभागपटिपदासङ्घातं अनुधम्मं चरति पूरेतीति अनुधम्मचारी ।

पुब्बभागपटिपदाति च सीलं आचारपज्जति धुतङ्गसमादानं याव गोत्रभुतो सम्मापटिपदा वेदितब्बा । तस्मा यो भिक्खु छसु अगारवेसु पटिट्ठाय पज्जति अतिक्कमति, अनेसनाय जीविकं कप्पेति, अयं न धम्मानुधम्मपटिपन्नो । यो पन

सब्बं अत्तनो पज्जत्तं सिक्खापदं जिनवेलं जिनमरियादं जिनकाळसुत्तं अणुमत्तम्पि न वीतिक्कमति, अयं धम्मानुधम्मप्पटिपन्नो नाम । भिक्खुनियापि एसेव नयो । यो उपासको पज्च वेरानि दस अकुसलकम्मपथे समादाय वत्तति अप्पेति, अयं न धम्मानुधम्मप्पटिपन्नो । यो पन तीसु सरणेसु, पज्चसुपि सीलेसु, दससु सीलेसु परिपूरकारी होति, मासस्स अट्ठ उपोसथे करोति, दानं देति, गन्धपूजं मालापूजं करोति, मातरं पितरं उपट्ठाति, धम्मिके समणब्राह्मणे उपट्ठाति, अयं धम्मानुधम्मप्पटिपन्नो नाम । उपासिकायपि एसेव नयो ।

परमाय पूजायाति उत्तमाय पूजाय । अयज्झि निरामिसपूजा नाम सक्कोति मम सासनं सन्धारेतुं । याव हि इमा चतस्सो परिसा मं इमाय पूजेस्सन्ति, ताव मम सासनं मज्झे नभस्स पुण्णचन्दो विय विरोचिस्सतीति दस्सेति ।

उपवाणत्थेरवण्णना

२००. अपसारेसीति अपनेसि । **अपेहीति** अपगच्छ । थेरो एकवचनेनेव तालवण्टं निक्खिपित्वा एकमन्तं अट्ठासि । **उपट्ठाकोति** आदि पठमबोधियं अनिबद्धपट्ठाकभावं सन्धायाह । **अयं, भन्ते, आयस्मा उपवाणोति** एवं थेरेन वुत्ते आनन्दो उपवाणस्स सदोसभावं सल्लक्खेति, ‘हन्दस्स निद्दोसभावं कथेस्सामी’ति भगवा **येभ्य्येन आनन्दाति** आदिमाह । तत्थ **येभ्य्येनाति** इदं असज्जसत्तानज्चेव अरूपदेवतानज्च ओहीनभावं सन्धाय वुत्तं । **अप्फुटोति** असम्फुटो अभरितो वा । भगवतो किर आसन्नपदेसे वालग्गमत्ते ओकासे सुखुमत्तभावं मापेत्वा दस दस महेसक्खा देवता अट्ठसु । तासं परतो वीसति वीसति । तासं परतो तिसति तिसति । तासं परतो चत्तालीसं चत्तालीसं । तासं परतो पज्जासं पज्जासं । तासं परतो सट्ठि सट्ठि देवता अट्ठसु । ता अज्जमज्जं हत्थेन वा पादेन वा वत्थेन वा न ब्याबाधेन्ति । “अपेहि मं, मा घट्टेही”ति वत्तब्बाकारं नाम नत्थि । “ता खो पन देवतायो दसपि हुत्वा वीसतिपि हुत्वा तिसम्पि हुत्वा चत्तालीसम्पि हुत्वा पज्जासम्पि हुत्वा आरग्गकोटिनि तुदनमत्तेपि तिट्ठन्ति, न च अज्जमज्जं ब्याबाधेन्ती”ति (अ० नि० १.३७) वुत्तसदिसाव अहेसुं । **ओवारेन्तोति** आवारेन्तो । थेरो किर पकतियापि महासरीरो हत्थिपोतकसदिसो । सो पंसुकूलचीवरं पारुपित्वा अतिमहा विय अहोसि ।

तथागतं दस्सनायाति भगवतो मुखं दट्ठं अलभमाना एवं उज्झायिसु । किं पन ता थेरं विनिविज्झ पस्सितुं न सक्कोन्तीति? आम, न सक्कोन्ति । देवता हि पुथुज्जने विनिविज्झ पस्सितुं सक्कोन्ति, न खीणासवे । थेरस्स च महेसक्खताय तेजुस्सदताय उपगन्तुम्पि न सक्कोन्ति । कस्मा पन थेरोव तेजुस्सदो, न अज्जे अरहन्तोति? यस्मा कस्सपबुद्धस्स चेतिये आरक्खदेवता अहोसि ।

विपस्सिम्हि किर सम्मासम्बुद्धे परिनिब्बुते एकग्घनसुवण्णक्खन्धसदिसस्स धातुसरीरस्स एकमेव चेतियं अकंसु, दीघायुकबुद्धानज्झि एकमेव चेतियं होति । तं मनुस्सा रतनायामाहि विदत्थिवित्थताहि द्रङ्गुलबहलाहि सुवण्णिट्ठकाहि हरितालेन च मनोसिलाय च मत्तिकाकिच्चं तिलतेलेनेव उदककिच्चं साधेत्वा योजनप्पमाणं उट्ठपेसुं । ततो भुम्मा देवता योजनप्पमाणं, ततो आकासट्ठकदेवता, ततो उण्हवलाहकदेवता, ततो अब्भवलाहकदेवता, ततो चातुमहाराजिका देवता, ततो तावतिसा देवता योजनप्पमाणं उट्ठपेसुन्ति एवं सत्तयोजनिकं चेतियं अहोसि । मनुस्सेसु मालागन्धवत्थादीनि गहेत्वा आगतेसु आरक्खदेवता गहेत्वा तेसं पस्सन्तानयेव चेतियं पूजेसि ।

तदा अयं थेरो ब्राह्मणमहासालो हुत्वा एकं पीतकं वत्थं आदाय गतो । देवता तस्स हत्थतो वत्थं गहेत्वा चेतियं पूजेसि । ब्राह्मणो तं दिस्वा पसन्नचित्तो “अहम्पि अनागते एवरूपस्स बुद्धस्स चेतिये आरक्खदेवता होमी”ति पत्थनं कत्वा

ततो चुतो देवलोके निब्बत्ति । तस्स देवलोके च मनुस्सलोके च संसरन्तस्सेव कस्सपो भगवा लोके उप्पज्जित्वा परिनिब्बायि । तस्सापि एकमेव धातुसरीरं अहोसि । तं गहेत्वा योजनिकं चेतियं कारेसुं । सो तत्थ आरक्खदेवता हुत्वा सासने अन्तरहिते सग्गे निब्बत्तित्वा अम्हाकं भगवतो काले ततो चुतो महाकुले पटिसन्धिं गहेत्वा निक्खम्म पब्बजित्वा अरहत्तं पत्तो । इति चेतिये आरक्खदेवता हुत्वा आगतत्ता थेरो तेजुस्सदोति वेदितब्बो ।

देवता, आनन्द, उज्झायन्तीति इति आनन्द, देवता उज्झायन्ति, न मय्हं पुत्तस्स अज्जो कोचि दोसो अत्थीति दस्सेति ।

२०१. कथंभूता पन, भन्तेति कस्मा आह? भगवा तुम्हे — “देवता उज्झायन्ती”ति वदथ, कथं भूता पन ता तुम्हे मनसि करोथ, किं तुम्हाकं परिनिब्बानं अधिवासेन्तीति पुच्छति । अथ भगवा — “नाहं अधिवासनकारणं वदामी”ति तासं अनधिवासनभावं दस्सेन्तो सन्तानन्दातिआदिमाह ।

तत्थ आकासे पथवीसज्जिनियोति आकासे पथविं मापेत्वा तत्थ पथवीसज्जिनियो । कन्दन्तीति रोदन्ति । छिन्नापातं पपतन्तीति मज्जे छिन्ना विय हुत्वा यतो वा ततो वा पपतन्ति । आवट्टन्तीति आवट्टन्तियो पतितट्टानमेव आगच्छन्ति । विवट्टन्तीति पतितट्टानतो परभागं वट्टमाना गच्छन्ति । अपिच द्वे पादे पसारेत्वा सकिं पुरतो सकिं पच्छतो सकिं वामतो सकिं दक्खिणतो संपरिवत्तमानापि — “आवट्टन्ति विवट्टन्ती”ति वुच्चन्ति । सन्तानन्द, देवता पथवियं पथवीसज्जिनियोति पकतिपथवी किर देवता धारेतुं न सक्कोति । तत्थ हत्थको ब्रह्मा विय देवता ओसीदन्ति । तेनाह भगवा — “ओळारिकं हत्थक, अत्तभावं अभिनिम्मिनाही”ति (अ० नि० ३.१२८) । तस्मा या देवता पथवियं पथविं मापेसुं, ता सन्धायेतं वुत्तं — “पथवियं पथवीसज्जिनियो”ति ।

वीतरागाति पहीनदोमनस्सा सिलाथम्भसदिसा अनागामिखीणासवदेवता ।

चतुसंवेजनीयठानवण्णना

२०२. वस्संवुट्ठाति बुद्धकाले किर द्वीसु कालेसु भिक्खू सन्निपतन्ति उपकट्टाय वस्सूपनायिकाय कम्मट्टानगगहणत्थं, वुट्ठवस्सा च गहितकम्मट्टानानुयोगेन निब्बत्तित्विसेसारोचनत्थं । यथा च बुद्धकाले, एवं तम्बपण्णिदीपेपि अपारगङ्गाय भिक्खू लोहपासादे सन्निपतिसु, पारगङ्गाय भिक्खू तिस्समहाविहारे । तेसु अपारगङ्गाय भिक्खू सङ्कारछट्ठकसम्मज्जनियो गहेत्वा आगन्त्वा महाविहारे सन्निपतित्वा चेतिये सुधाकम्मं कत्वा — “वुट्ठवस्सा आगन्त्वा लोहपासादे सन्निपतथा”ति वत्तं कत्वा फासुकट्टानेसु वसित्वा वुट्ठवस्सा आगन्त्वा लोहपासादे पञ्चनिकायमण्डले, येसं पाळि पगुणा, ते पाळि सज्झायन्ति । येसं अट्ठकथा पगुणा, ते अट्ठकथं सज्झायन्ति । यो पाळि वा अट्ठकथं वा विराधेति, तं — “कस्स सन्तिके तथा गहित”न्ति विचारेत्वा उजुं कत्वा गाहापेन्ति । पारगङ्गावासिनोपि तिस्समहाविहारे एवमेव करोन्ति । एवं द्वीसु कालेसु सन्निपतितेसु भिक्खूसु ये पुरे वस्सूपनायिकाय कम्मट्टानं गहेत्वा गता विसेसारोचनत्थं आगच्छन्ति, एवरूपे सन्धाय “पुब्बे भन्ते वस्संवुट्ठा”तिआदिमाह ।

मनोभावनीयेति मनसा भाविते सम्भाविते । ये वा मनो मनं भावेन्ति वट्ठेन्ति रागरजादीनि पवाहेन्ति, एवरूपेति अत्थो । थेरो किर वत्तसम्पन्नो महल्लकं भिक्खुं दिस्वा थद्धो हुत्वा न निसीदति, पच्चुग्गमनं कत्वा हत्थतो छत्तज्ज पत्तचीवरज्ज गहेत्वा पीठं पप्फोटेट्वा देति, तत्थ निसिन्नस्स वत्तं कत्वा सेनासनं पटिजगित्वा देति । नवकं भिक्खुं दिस्वा

तुण्हीभूतो न निसीदति, समीपे उत्वा वत्तं करोति । सो ताय वत्तपटिपत्तिया अपरिहानिं पत्थयमानो एवमाह ।

अथ भगवा — “आनन्दो मनोभावनीयानं दस्सनं न लभिस्सामी”ति चिन्तेति, हन्दस्स, मनोभावनीयानं दस्सनद्वानं आचिक्खिस्सामि, यत्थ वसन्तो इतो चितो च अनाहिण्डित्वाव लच्छति मनोभावनीये भिक्खू दस्सनायाति चिन्तेत्वा **चत्तारिमानि**ति आदिमाह ।

तत्थ **सद्धस्सा**ति बुद्धादीसु पसन्नचित्तस्स वत्तसम्पन्नस्स, यस्स पातो पट्टाय चेतियङ्गणवत्तादीनि सव्ववत्तानि कतानेव पज्जायन्ति । **दस्सनीयानी**ति दस्सनारहानि दस्सनत्थाय गन्तव्वानि । **संवेजनीयानी**ति संवेगजनकानि । **ठानानी**ति कारणानि, पदेसठानानेव वा ।

ये हि **केची**ति इदं चेतियचारिकाय सत्थकभावदस्सनत्थं वुत्तं । तत्थ **चेतियचारिकं आहिण्डन्ता**ति ये च ताव तत्थ तत्थ चेतियङ्गणं सम्मज्जन्ता, आसनानि धोवन्ता बोधिम्हि उदकं सिञ्चन्ता आहिण्डन्ति, तेसु वत्तव्वमेव नत्थि असुकविहारे “चेतियं वन्दिस्सामी”ति निक्खमित्वा पसन्नचित्ता अन्तरा कालङ्करोन्तापि अनन्तरायेन सग्गे पतिट्ठहिस्सन्ति येवाति दस्सेति ।

आनन्दपुच्छाकथावण्णना

२०३. अदस्सनं, आनन्दाति यदेतं मातुगामस्स अदस्सनं, अयमेत्थ उत्तमा पटिपत्तीति दस्सेति । द्वारं पिदहित्वा सेनासने निसिन्नो हि भिक्खु आगन्त्वा द्वारे ठितम्पि मातुगामं याव न पस्सति, तावस्स एकंसेनेव न लोभो उप्पज्जति, न चित्तं चलति । दस्सने पन सतियेव तदुभयम्पि अस्स । तेनाह — “अदस्सनं आनन्दा”ति । **दस्सने भगवा सति कथन्ति** भिक्खुं गहेत्वा उपगतद्वानादीसु दस्सने सति कथं पटिपज्जितव्वन्ति पुच्छति । अथ भगवा यस्मा खगं गहेत्वा — “सचे मया सद्धिं आलपसि, एत्थेव ते सीसं पातेस्सामी”ति ठितपुरिसेन वा, “सचे मया सद्धिं आलपसि, एत्थेव ते मंसं मुरुमुरापेत्वा खादिस्सामी”ति ठितयक्खिनिया वा आलपितुं वरं । एकस्सेव हि अत्तभावस्स तप्पच्चया विनासो होति, न अपायेसु अपरिच्छिन्नदुक्खानुभवनं । मातुगामेन पन आलापसल्लापे सति विस्सासो होति, विस्सासे सति ओतारो होति, ओतिण्णचित्तो सीलव्यसनं पत्वा अपायपूरको होति; तस्मा **अनालापो**ति आह । वुत्तम्पि चेत्तं —

“सल्लपे असिहत्येन, पिसाचेनापि सल्लपे ।

आसीविसम्पि आसीदे, येन दट्ठो न जीवति ।

न त्वेव एको एकाय, मातुगामेन सल्लपे”ति ॥ (अ० नि० ५.५५) ।

आलपन्तेन पनाति सचे मातुगामो दिवसं वा पुच्छति, सीलं वा याचति, धम्मं वा सोतुकामो होति, पज्जं वा पुच्छति, तथारूपं वा पनस्स पब्बजितेहि कत्तव्वकम्मं होति, एवरूपे काले अनालपन्तं “मूगो अयं, बधिरो अयं, भुत्वाव बद्धमुखो निसीदती”ति वदति, तस्मा अवस्सं आलपितव्वं होति । एवं आलपन्तेन पन कथं पटिपज्जितव्वन्ति पुच्छति । अथ भगवा — “एथ तुम्हे, भिक्खवे, मातुमत्तीसु मातुचित्तं उपट्ठपेथ, भगिनिमत्तीसु भगिनिचित्तं उपट्ठपेथ, धीतुमत्तीसु धीतुचित्तं उपट्ठपेथा”ति (सं० नि० ४.१२७) इमं ओवादं सन्धाय **सति, आनन्द, उपट्ठपेतव्व**ति आह ।

२०४. अब्यावटाति अतन्तिबद्धा निरुस्सुक्का होथ । **सारत्थे घटथा**ति उत्तमत्थे अरहत्ते घटेथ । **अनुयुज्जथा**ति तदधिगमाय अनुयोगं करोथ । **अप्पमत्ता**ति तत्थ अविप्पमुट्ठसती । वीरियातापयोगेन **आतापिनो** । काये च जीविते च

निरपेक्षताय पहितत्ता पेसितचित्ता विहरथ ।

२०५. कथं पन, भन्तेति तेहि खत्तियपण्डितादीहि कथं पटिपज्जितब्बं । अद्वा मं ते पटिपुच्छिस्सन्ति — “कथं, भन्ते, आनन्द तथागतस्स सरीरे पटिपज्जितब्बं”न्ति; “तेसाहं कथं पटिवचनं देमी”ति पुच्छति । **अहतेन वत्थेना**ति नवेन कासिकवत्थेन । **विहतेन कप्पासेना**ति सुपोथितेन कप्पासेन । कासिकवत्थज्झि सुखुमत्ता तेलं न गण्हाति, कप्पासो पन गण्हाति । तस्मा “विहतेन कप्पासेना”ति आह । **आयसाया**ति सोवण्णाय । सोवण्णज्झि इध “अयस”न्ति अधिप्पेतं ।

थूपारहपुगलवण्णना

२०६. राजा चक्कवत्तीति एत्थ कस्मा भगवा अगारमज्झे वसित्वा कालङ्कतस्स रज्जो थूपारहतं अनुजानाति, न सीलवतो पुथुज्जनस्स भिक्खुस्साति? अनच्छरियत्ता । पुथुज्जनभिक्खूनज्झि थूपे अनुज्जायमाने तम्बपणिदीपे ताव थूपानं ओकासो न भवेय्य, तथा अज्जेसु ठानेसु । तस्मा “अनच्छरिया ते भविस्सन्ती”ति नानुजानाति । राजा चक्कवत्ती एकोव निब्बत्तति, तेनस्स थूपो अच्छरियो होति । पुथुज्जनसीलवतो पन परिनिब्बुतभिक्खुनो विय महन्तम्पि सक्कारं कातुं वट्टतियेव ।

आनन्दअच्छरियधम्मवण्णना

२०७. विहारन्ति इध मण्डलमालो विहारोति अधिप्पेतो, तं पविसित्वा । **कपिसीसन्ति** द्वारबाहकोटियं ठितं अगळरुक्खं । **रोदमानो अट्टासी**ति सो किरायस्मा चिन्तेसि — “सत्थारा मम संवेगजनकं वसनट्टानं कथितं, चेत्तियचारिकाय सात्थकभावो कथितो, मातुगामे पटिपज्जितब्बपज्जो विस्सज्जितो, अत्तनो सरीरे पटिपत्ति अक्खाता, चत्तारो थूपारहा कथिता, धुवं अज्ज भगवा परिनिब्बायिस्सती”ति, तस्सेवं चिन्तयतो बलवदोमनस्सं उप्पज्जि । अथस्स एतदहोसि — “भगवतो सन्तिके रोदनं नाम अफासुकं, एकमन्तं गन्त्वा सोकं तनुकं करिस्सामी”ति, सो तथा अकासि । तेन वुत्तं — “रोदमानो अट्टासी”ति ।

अहञ्च वतम्हीति अहञ्च वत अम्हि, अहं वतम्हीतिपि पाठो । **यो मम अनुकम्पको**ति यो मं अनुकम्पति अनुसासति, स्वे दानि पट्टाय कस्स मुखधोवनं दस्सामि, कस्स पादे धोविस्सामि, कस्स सेनासनं पटिजग्गिस्सामि, कस्स पत्तचीवरं गहेत्वा विचरिस्सामीति बहुं विलपि । **आमन्तेसी**ति भिक्खुसङ्घस्स अन्तरे थेरं अदिस्वा आमन्तेसि ।

मेत्तेन कायकम्मेनाति मेत्तचित्तवसेन पवत्तितेन मुखधोवनदानादिकायकम्मेन । **हितेना**ति हितवुद्धिया कतेन । **सुखेना**ति सुखसोमनस्सेनेव कतेन, न दुक्खिना दुम्मेनेन हुत्वाति अत्थो । **अद्वयेना**ति द्वे कोट्टासे कत्वा अकतेन । यथा हि एको सम्मुखाव करोति न परम्मुखा, एको परम्मुखाव करोति न सम्मुखा एवं विभागं अकत्वा कतेनाति वुत्तं होति । **अप्पमाणेना**ति पमाणविरहितेन । चक्कवाळम्पि हि अतिसम्बाधं, भवग्गम्पि अतिनीचं, तथा कतं कायकम्ममेव बहुन्ति दस्सेति ।

मेत्तेन वचीकम्मेनाति मेत्तचित्तवसेन पवत्तितेन मुखधोवनकालारोचनादिना वचीकम्मेन । अपि च ओवादं सुत्वा — “साधु, भन्ते”ति वचनम्पि मेत्तं वचीकम्ममेव । **मेत्तेन मनोकम्मेना**ति कालस्सेव सरीरपटिजगगनं कत्वा विवित्तासने निसीदित्वा — “सत्था अरोगो होतु, अब्बापज्जो सुखी”ति एवं पवत्तितेन मनोकम्मेन । **कतपुज्जोसी**ति कप्पसतसहस्सं अभिनीहारसम्पन्नोसीति दस्सेति । **कतपुज्जोसी**ति च एत्तावता विस्सत्थो मा पमादमापज्जि, अथ खो पधानमनुयुज्ज ।

एवञ्चि अनुयुत्तो खिप्पं होहिसि अनासवो, धम्मसङ्गीतिकाले अरहत्तं पापुणिस्ससि । न हि मादिसस्स कतपारिचरिया निष्फला नाम होतीति दस्सेति ।

२०८. एवञ्च पन वत्वा महापथविं पत्थरन्तो विय आकासं वित्थारेन्तो विय चक्कवाळगिरिं ओसारेन्तो विय सिनेरं उक्खिपेन्तो विय महाजम्बुं खन्धे गहेत्वा चालेन्तो विय आयस्मतो आनन्दस्स गुणकथं आरभन्तो अथ खो भगवा भिक्खू आमन्तेसि । तत्थ “येपि ते, भिक्खवे, एतरही”ति कस्मा न वुत्तं? अञ्जस्स बुद्धस्स नत्थिताय । एतेनेव चेतं वेदितब्बं — “यथा चक्कवाळन्तरेपि अञ्जो बुद्धो नत्थी”ति । पण्डितोति ब्यत्तो । मेधावीति खन्धधातुआयतनादीसु कुसलो ।

२०९. भिक्खुपरिसा आनन्दं दस्सनायाति ये भगवन्तं पस्सितुकामा थेरं उपसङ्कमन्ति, ये च “आयस्मा किरानन्दो समन्तपासादिको अभिरूपो दस्सनीयो बहुस्सुतो सङ्गसोभनो”ति थेरस्स गुणे सुत्वा आगच्छन्ति, ते सन्धाय “भिक्खुपरिसा आनन्दं दस्सनाय उपसङ्कमन्ती”ति वुत्तं । एस नयो सब्बत्थ । अत्तमनाति सवनेन नो दस्सनं समेतीति सकमना तुट्ठचित्ता । धम्मन्ति “कच्चि, आवुसो, खमनीयं, कच्चि यापनीयं, कच्चि योनिसो मनसिकारेन कम्मं करोथ, आचरियुपज्झाये वत्तं पूरेथा”ति एवरूपं पटिसन्धारधम्मं । तत्थ भिक्खुनीसु — “कच्चि, भगिनियो, अट्ठ गरुधम्मे समादाय वत्तथा”ति इदम्पि नानाकरणं होति । उपासकेसु आगतेसु “उपासक, न ते कच्चि सीसं वा अङ्गं वा रुज्जति, अरोगा ते पुत्तभातरो”ति न एवं पटिसन्धारं करोति । एवं पन करोति — “कथं उपासका तीणि सरणानि पञ्च सीलानि रक्खथ, मासस्स अट्ठ उपोसथे करोथ, मातापितूनं उपट्ठानवत्तं पूरेथ, धम्मिकसमणब्राह्मणे पटिजग्गथा”ति । उपासिकासुपि एसेव नयो ।

इदानी आनन्दत्थेरस्स चक्कवत्तिना सङ्घि उपमं करोन्तो चत्तारोमे भिक्खवेतिआदिमाह । तत्थ खत्तियाति अभिसित्ता च अनभिसित्ता च खत्तियजातिका । ते किर — “राजा चक्कवत्ती नाम अभिरूपो दस्सनीयो पासादिको आकासेन विचरन्तो रज्जं अनुसासति धम्मिको धम्मराजा”ति तस्स गुणकथं सुत्वा “सवनेन दस्सनम्पि सम”न्ति अत्तमना होन्ति । भासतीति कथेन्तो — “कथं, ताता, राजधम्मं पूरेथ, पवेणिं रक्खथा”ति पटिसन्धारं करोति । ब्राह्मणेषु पन — “कथं आचरिया मन्ते वाचेथ, कथं अन्तेवासिका मन्ते गणहन्ति, दक्खिणं वा वत्थानि वा कपिलं वा अलत्था”ति पटिसन्धारं करोति । गहपतीसु — “कथं ताता, न वो राजकुलतो दण्डेन वा बलिना वा पीळा अत्थि, सम्मा देवो धारं अनुपवेच्छति, सस्सानि सम्पज्जन्ती”ति एवं पटिसन्धारं करोति । समणेषु — “कथं, भन्ते, पब्बजितपरिक्खारा सुलभा, समणधम्मे न पमज्जथा”ति एवं पटिसन्धारं करोति ।

महासुदस्सनसुत्तदेसनावण्णना

२१०. खुद्दकनगरकेति नगरपतिरूपके सम्बाधे खुद्दकनगरके । उज्जङ्गलनगरकेति विसमनगरके । साखानगरकेति यथा रुक्खानं साखा नाम खुद्दका होन्ति, एवमेव अञ्जेसं महानगरानं साखासदिसे खुद्दकनगरके । खत्तियमहासालाति खत्तियमहासारप्पत्ता महाखत्तिया । एस नयो सब्बत्थ ।

तेसु खत्तियमहासाला नाम येसं कोटिसतम्पि कोटिसहस्सम्पि धनं निखणित्वा ठपितं, दिवसपरिब्बयो एकं कहापणसकटं निगच्छति, सायं द्वे पविसन्ति । ब्राह्मणमहासाला नाम येसं असीतिकोटिधनं निहितं होति, दिवसपरिब्बयो एको कहापणकुम्भो निगच्छति, सायं एकसकटं पविसति । गहपतिमहासाला नाम येसं चत्तालीसकोटिधनं निहितं होति, दिवसपरिब्बयो पञ्च कहापणम्बणानि निगच्छन्ति, सायं कुम्भो पविसति ।

मा हेवं, आनन्द, अवचाति आनन्द, मा एवं अवच, न इमं “खुदकनगर”न्ति वत्तब्बं। अहज्झि इमस्सेव नगरस्स सम्पत्तिं कथेतुं — “अनेकवारं तिट्ठं निसीदं महन्तेन उस्साहेन, महन्तेन परक्कमेन इधागतो”ति वत्त्वा भूतपुब्बन्तिआदिमाह। सुभिक्षाति खज्जभोज्जसम्पन्ना। हत्थिसद्देनाति एकस्मिं हत्थिम्हि सद्दं करोन्ते चतुरासीतिहत्थिसहस्सानि सद्दं करोन्ति, इति हत्थिसद्देन अविवित्ता, होति, तथा अस्ससद्देन। पुज्जवन्तो पनेत्थ सत्ता चतुसिन्धवयुत्तेहि रथेहि अज्जमज्जं अनुबन्धमाना अन्तरवीथीसु विचरन्ति, इति रथसद्देन अविवित्ता होति। निच्चं पयोजितानेव पनेत्थ भेरिआदीनि तूरियानि, इति भेरिसद्दादीहिपि अविवित्ता होति। तत्थ सम्मसद्दोति कंसताळसद्दो। पाणिताळसद्दोति पाणिना चतुरस्सअम्बणताळसद्दो। कुटभेरिसद्दोतिपि वदन्ति।

अस्नाथ पिवथ खादथाति अस्नाथ पिवथ खादथ। अयं पनेत्थ सङ्खेपो, भुज्जथ भोति इमिना दसमेन सद्देन अविवित्ता होति अनुपच्छिन्नसद्दा। यथा पन अज्जेसु नगरेसु “कचवरं छड्ढेथ, कुदालं गण्हथ, पच्छिं गण्हथ, पवासं गमिस्साम, तण्डुलपुटं गण्हथ, भत्तपुटं गण्हथ, फलकावुधादीनि सज्जानि करोथा”ति एवरूपा सद्दा होन्ति, न यिध एवं अहोसीति दस्सेति।

“दसमेन सद्देना”ति च वत्त्वा “कुसावती, आनन्द, राजधानी सत्तहि पाकारेहि परिक्खित्ता अहोसी”ति सब्बं महासुदस्सनसुत्तं निट्ठापेत्वा गच्छ त्वं आनन्दातिआदिमाह। तत्थ अभिक्कमथाति अभिमुखा कमथ, आगच्छथाति अत्थो। किं पन ते भगवतो आगतभावं न जानन्तीति? जानन्ति। बुद्धानं गतगतट्ठानं नाम महन्तं कोलाहलं होति, केनचिदेव करणीयेन निसिन्नत्ता न आगता। “ते आगन्त्वा भिक्खुसङ्घस्स ठाननिसज्जोकासं संविदहित्वा दस्सन्ती”ति तेसं सन्तिके अवेलायम्पि भगवा पेसेसि।

मल्लानं वन्दनावण्णना

२११. अम्हाकज्ज नोति एत्थ नो कारो निपातमत्तं। अघाविनोति उप्पन्नदुक्खा। दुम्मनाति अनत्तमना। चेतोदुक्खसमप्पिताति दोमनस्ससमप्पिता। कुलपरिवत्तसो कुलपरिवत्तसो ठपेत्वाति एकेकं कुलपरिवत्तं कुलसङ्खेपं वीथिसभागेन चेव रच्छासभागेन च विसुं विसुं ठपेत्वा।

सुभदपरिब्बाजकवत्थुवण्णना

२१२. सुभदो नाम परिब्बाजकोति उदिच्चब्राह्मणमहासालकुला पब्बजितो छन्नपरिब्बाजको। कङ्काधम्मोति विमतिधम्मो। कस्मा पनस्स अज्ज एवं अहोसीति? तथाविधउपनिस्सयत्ता। पुब्बे किर पुज्जकरणकाले द्वे भातरो अहेसुं। ते एकतोव सस्सं अकंसु। तत्थ जेट्ठकस्स — “एकस्मिं सस्से नववारे अगगसस्सदानं मया दातब्ब”न्ति अहोसि। सो वप्पकाले बीजगं नाम दत्त्वा गब्भकाले कनिट्ठेन सद्धिं मन्तेसि — “गब्भकाले गब्भं फालेत्वा दस्सामा”ति कनिट्ठो — “तरुणसस्सं नासेतुकामोसी”ति आह। जेट्ठो कनिट्ठस्स अननुवत्तनभावं जत्वा खेत्तं विभजित्वा अत्तनो कोट्टासतो गब्भं फालेत्वा खीरं नीहरित्वा सप्पिनवनीतेन संयोजेत्वा अदासि, पथुककाले पथुकं कारेत्वा अदासि, लायनकाले लायनगं, वेणिकरणे वेणगं, कलापादीसु कलापगं, खलगं, खलभण्डगं, कोट्टगन्ति एवं एकसस्से नववारे अगगदानं अदासि। कनिट्ठो पन उद्धरित्वा अदासि।

तेसु जेट्ठको अज्जासिकोण्डज्जत्थेरो जातो। भगवा — “कस्स नु खो अहं पठमं धम्मं देसेय्य”न्ति ओलोकेन्तो

“अज्जासिकोण्डज्जो एकस्मिं सस्से नव अग्गदानानि अदासि, इमं अग्गधम्मं तस्स देसेस्सामी”ति सब्बपठमं धम्मं देसेसि । सो अट्टारसहि ब्रह्मकोटीहि सद्धिं सोतापत्तिफले पतिट्ठासि । कनिट्ठो पन ओहीयित्वा पच्छा दानस्स दिन्नत्ता सत्थु परिनिब्बानकाले एवं चिन्तेत्वा सत्थारं दट्ठुकामो अहोसि ।

मा तथागतं विहेठेसीति थेरो किर — “एते अज्जतिथिया नाम अत्तनो गहणमेव गणहन्ति, तस्स विस्सज्जापनत्थाय भगवतो बहं भासमानस्स कायवाचाविहेसा भविस्सति, पकतियापि च किलन्तोयेव भगवा”ति मज्जमानो एवमाह ।
परिब्बाजको — “न मे अयं भिक्खु ओकासं करोति, अत्थिकेन पन अनुवत्तित्वा कारेतब्बो”ति थेरं अनुवत्तन्तो दुतियम्पि ततियम्पि आह ।

२१३. अस्सोसि खोति साणिद्वारे ठितस्स भासतो पकतिसोतेनेव अस्सोसि, सुत्वा च पन सुभदस्सेव अत्थाय महता उस्साहेन आगतत्ता **अलं आनन्दाति** आदिमाह । तत्थ **अलन्ति** पटिक्खेपत्थे निपातो । **अज्जापेक्खोवाति** अज्जातुकामोव हुत्वा । **अब्भज्जिंसूति** यथा तेसं पटिज्जा, तथेव जानिंसु । इदं वुत्तं होति — सचे नेसं सा पटिज्जा निय्यानिका, सब्बे अब्भज्जंसु, नो चे, न अब्भज्जंसु । तस्मा किं तेसं पटिज्जा निय्यानिका, अनिय्यानिकाति अयमेव तस्स पज्जस्स अत्थो । अथ भगवा तेसं अनिय्यानिकभावकथनेन अत्थाभावतो चेव ओकासाभावतो च “अल”न्ति पटिक्खिपित्वा धम्ममेव देसेसि । पठमयामस्मिहि मल्लानं धम्मं देसेत्वा मज्झिमयामे सुभदस्स, पच्छिमयामे भिक्खुसङ्घं ओवदित्वा बलवपच्चूससमये परिनिब्बायिस्सामिच्चेव भगवा आगतो ।

२१४. समणोपि तत्थ न उपलब्धतीति पठमो सोतापन्नसमणोपि तत्थ नत्थि, दुतियो सकदागामिसमणोपि, ततियो अनागामिसमणोपि, चतुत्थो अरहत्तसमणोपि तत्थ नत्थीति अत्थो । “इमस्मिं खो”ति पुरिमदेसनाय अनियमतो वत्वा इदानि अत्तनो सासनं नियमेन्तो आह । **सुज्जा परप्पवादा समणेभीति** चतुन्नं मग्गानं अत्थाय आरद्धविपस्सकेहि चतूहि, मग्गट्ठेहि चतूहि, फलट्ठेहि चतूहीति द्वादसहि समणेहि सुज्जा परप्पवादा तुच्छा रिक्तका । **इमे च सुभद्वाति** इमे द्वादस भिक्खू । **सम्मा विहरेय्युन्ति** एत्थ सोतापन्नो अत्तनो अधिगतट्ठानं अज्जस्स कथेत्वा तं सोतापन्नं करोन्तो सम्मा विहरति नाम । एस नयो सकदागामिआदीसु । सोतापत्तिमग्गट्ठो अज्जम्पि सोतापत्तिमग्गट्ठं करोन्तो सम्मा विहरति नाम । एस नयो सेसमग्गट्ठेसु । सोतापत्तिमग्गत्थाय आरद्धविपस्सको अत्तनो पगुणं कम्मट्ठानं कथेत्वा अज्जम्पि सोतापत्तिमग्गत्थाय आरद्धविपस्सकं करोन्तो सम्मा विहरति नाम । एस नयो सेसमग्गत्थाय आरद्धविपस्सकेसु । इदं सन्धायाह — “सम्मा विहरेय्यु”न्ति । **असुज्जो लोको अरहन्तेहि अस्साति** नळवनं सरवनं विय निरन्तरो अस्स ।

एकूनतिसो वयसाति वयेन एकूनतिसवस्सो हुत्वा । **यं पब्बजिन्ति** एत्थ यन्ति निपातमत्तं । **किं कुसलानुएसीति** “किं कुसल”न्ति अनुएसन्तो परियेसन्तो । तत्थ — “किं कुसल”न्ति सब्बज्जुतज्जाणं अधिप्पेतं, तं गवेसन्तोति अत्थो । **यतो अहन्ति** यतो पट्ठाय अहं पब्बजितो, एत्थन्तरे समधिकानि पज्जास वस्सानि होन्तीति दस्सेति । **जायस्स धम्मस्साति** अरियमग्गधम्मस्स । **पदेसवत्तीति** पदेसे विपस्सनामग्गे पवत्तन्तो । **इतो बहिद्वाति** मम सासनतो बहिद्वा । **समणोपि नत्थीति** पदेसवत्तिविपस्सकोपि नत्थि, पठमसमणो सोतापन्नोपि नत्थीति वुत्तं होति ।

ये एत्थाति ये तुम्हे एत्थ सासने सत्थारा सम्मुखा अन्तेवासिकाभिसेकेन अभिसित्ता, तेसं वो लाभा तेसं वो सुलद्धन्ति । बाहिरसमये किर यं अन्तेवासिकं आचरियो — “इमं पब्बाजेहि, इमं ओवद, इमं अनुसासा”ति वदति, सो तेन अत्तनो ठाने ठपितो होति, तस्मा तस्स — “इमं पब्बाजेहि, इमं ओवद, इमं अनुसासा”ति इमे लाभा होन्ति । थेरम्पि सुभदो तमेव बाहिरसमयं गहेत्वा एवमाह ।

अलत्थ खोति कथं अलत्थ? थेरो किर नं एकमन्तं नेत्वा उदकतुम्बतो पानीयेन सीसं तेमेत्वा तचपञ्चककम्मट्टानं कथेत्वा केसमस्सुं ओहारेत्वा कासायानि वत्थानि अच्छादापेत्वा सरणानि दत्वा भगवतो सन्तिकं आनेसि । भगवा उपसम्पादेत्वा कम्मट्टानं आचिक्खि । सो तं गहेत्वा उय्यानस्स एकमन्ते चङ्कमं अधिद्वाय घटेन्तो वायमन्तो विपस्सनं वड्ढेन्तो सह पटिसम्भिदाहि अरहत्तं पत्वा आगम्म भगवन्तं वन्दित्वा निसीदि । तं सन्धाय — “अचिरूपसम्पन्नो खो पना”तिआदि वुत्तं ।

सो च भगवतो पच्छिमो सक्खिसावको अहोसीति सङ्गीतिकारकानं वचनं । तत्थ यो भगवति धरमाने पब्बजित्वा अपरभागे उपसम्पदं लभित्वा कम्मट्टानं गहेत्वा अरहत्तं पापुणाति, उपसम्पदम्पि वा धरमानेयेव लभित्वा अपरभागे कम्मट्टानं गहेत्वा अरहत्तं पापुणाति, कम्मट्टानम्पि वा धरमानेयेव गहेत्वा अपरभागे अरहत्तमेव पापुणाति, सब्बोपि सो पच्छिमो सक्खिसावको । अयं पन धरमानेयेव भगवति पब्बजितो च उपसम्पन्नो च कम्मट्टानञ्च गहेत्वा अरहत्तं पत्तोति ।

पञ्चमभाणवारवण्णना निड्ढिता ।

तथागतपच्छिमवाचावण्णना

२१६. इदानि भिक्खुसङ्घस्स ओवादं आरभि, तं दस्सेतुं **अथ खो भगवाति**आदि वुत्तं । तत्थ **देसितो पञ्जत्तो**ति धम्मोपि देसितो चेव पञ्जत्तो च, विनयोपि देसितो चेव पञ्जत्तो च । **पञ्जत्तो** च नाम ठपितो पट्टपितोति अत्थो । **सो वो ममच्चयेनाति** सो धम्मविनयो तुम्हाकं ममच्चयेन सत्था । मया हि वो ठितेनेव — “इदं लहुकं, इदं गरुकं, इदं सतेकिच्छं, इदं अतेकिच्छं, इदं लोकवज्जं, इदं पण्णत्तिवज्जं, अयं आपत्ति पुगलस्स सन्तिके वुट्ठाति, अयं आपत्ति गणस्स सन्तिके वुट्ठाति, अयं सङ्घस्स सन्तिके वुट्ठाती”ति सत्तापत्तिक्खन्धवसेन ओतिण्णे वत्थुस्मिं सखन्धकपरिवारो उभतोविभङ्गो **विनयो** नाम देसितो, तं सकलम्पि विनयपिटकं मयि परिनिब्बुते तुम्हाकं सत्थुकिच्चं साधेस्सति ।

ठितेनेव च मया — “इमे चत्तारो सतिपट्टाना, चत्तारो सम्मप्पधाना, चत्तारो इद्धिपादा, पञ्च इन्द्रियानि, पञ्च बलानि, सत्त बोज्झङ्गा, अरियो अट्ठङ्गिको मग्गो”ति तेन तेनाकारेन इमे धम्मे विभजित्वा विभजित्वा सुत्तन्तपिटकं देसितं, तं सकलम्पि सुत्तन्तपिटकं मयि परिनिब्बुते तुम्हाकं सत्थुकिच्चं साधेस्सति । ठितेनेव च मया — “इमे पञ्चक्खन्धा, द्वादसायतनानि, अट्ठारस धातुयो, चत्तारि सच्चानि, बावीसतिन्द्रियानि, नव हेतू, चत्तारो आहारा, सत्त फस्सा, सत्त वेदना, सत्त सज्जा, सत्त सज्जेतना, सत्त चित्तानि । तत्रापि ‘एत्तका धम्मा कामावचरा, एत्तका रूपावचरा, एत्तका अरूपावचरा, एत्तका परियापन्ना, एत्तका अपरियापन्ना, एत्तका लोकिया, एत्तका लोकुत्तरा’ति” इमे धम्मे विभजित्वा विभजित्वा चतुर्वीसतिसमन्तपट्टानअनन्तनयमहापट्टानपटिमण्डितं अभिधम्मपिटकं देसितं, तं सकलम्पि अभिधम्मपिटकं मयि परिनिब्बुते तुम्हाकं सत्थुकिच्चं साधेस्सति ।

इति सब्बम्पेतं अभिसम्बोधितो याव परिनिब्बाना पञ्चचत्तालीसवस्सानि भासितं लपितं — “तीणि पिटकानि, पञ्च निकाया, नवङ्गानि, चतुरासीति धम्मक्खन्धसहस्सानि”ति एवं महापभेदं होति । इति इमानि चतुरासीति धम्मक्खन्धसहस्सानि तिट्ठन्ति, अहं एकोव परिनिब्बायामि । अहञ्च खो पन दानि एककोव ओवदामि अनुसासामि, मयि परिनिब्बुते इमानि चतुरासीति धम्मक्खन्धसहस्सानि तुम्हे ओवदिस्सन्ति अनुसासिस्सन्तीति एवं भगवा बहूनि कारणानि दस्सेन्तो — “सो वो ममच्चयेन सत्था”ति ओवदित्वा पुन अनागते चारित्तं दस्सेन्तो **यथा खो पनाति**आदिमाह ।

तत्थ समुदाचरन्तीति कथेन्ति वोहरन्ति । नामेन वा गोत्तेन वाति नवकाति अवत्वा “तिस्स, नागा”ति एवं नामेन वा, “कस्सप, गोतमा”ति एवं गोत्तेन वा, “आवुसो तिस्स, आवुसो कस्सपा”ति एवं आवुसोवादेन वा समुदाचरितब्बो । भन्तेति वा आयस्माति वाति भन्ते तिस्स, आयस्मा तिस्साति एवं समुदाचरितब्बो । समूहनतूति आकङ्खमानो समूहनतु, यदि इच्छति समूहनेय्याति अत्थो । कस्मा पन समूहनथाति एकंसेनेव अवत्वा विकप्पवचनेनेव ठपेसीति? महाकस्सपस्स बलं दिट्ठत्ता । पस्सति हि भगवा — “समूहनथाति वुत्तेपि सङ्गीतिकाले कस्सपो न समूहनिस्सती”ति । तस्मा विकप्पेनेव ठपेसि ।

तत्थ — “एकच्चे थेरा एवमाहंसु — चत्तारि पाराजिकानि ठपेत्वा अवसेसानि खुद्धानुखुद्दकानी”ति आदिना नयेन पञ्चसतिकसङ्गीतियं खुद्धानुखुद्दककथा आगताव विनिच्छयो पेत्य समन्तपासादिकायं वुत्तो । केचि पनाहु — “भन्ते, नागसेन, कतमं खुद्दकं, कतमं अनुखुद्दकं”न्ति मिलिन्देन रज्जा पुच्छितो । “दुक्कटं, महाराज, खुद्दकं, दुब्भासितं अनुखुद्दकं”न्ति वुत्तत्ता नागसेनत्थेरो खुद्धानुखुद्दकं जानाति । महाकस्सपो पन तं अजानन्तो —

“सुणातु मे, आवुसो, सङ्घो सन्तम्हाकं सिक्खापदानि गिहिगतानि, गिहिनोपि जानन्ति — “इदं वो समणानं सक्खपुत्तियानं कप्पति, इदं वो न कप्पती”ति । सचे मयं खुद्धानुखुद्दकानि सिक्खापदानि समूहनिस्साम, भविस्सन्ति वत्तारो — “धूमकालिकं समणेन गोतमेन सावकानं सिक्खापदं पञ्जत्तं, याव नेसं सत्था अट्ठासि, ताविमे सिक्खापदेसु सिक्खिंसु, यतो इमेसं सत्था परिनिब्बुतो, न दानिमे सिक्खापदेसु सिक्खन्ती”ति । यदि सङ्घस्स पत्तकल्लं, सङ्घो अपञ्जत्तं न पञ्जपेय्य, पञ्जत्तं न समुच्छिन्देय्य, यथापञ्जत्तेसु सिक्खापदेसु समादाय वत्तेय्य । एसा जत्तीति —

कम्मवाचं सावेसीति । न तं एवं गहेतब्बं । नागसेनत्थेरो हि — “परवादिनो ओकासो मा अहोसी”ति एवमाह । महाकस्सपत्थेरो “खुद्धानुखुद्दकापत्तिं न समूहनिस्सामी”ति कम्मवाचं सावेसि ।

ब्रह्मदण्डकथापि सङ्गीतियं आगतत्तासमन्तपासादिकायं विनिच्छिता ।

कङ्काति द्वेळ्हकं । विमतीति विनिच्छितुं असमत्थता, बुद्धो नु खो, न बुद्धो नु खो, धम्मो नु खो, न धम्मो नु खो, सङ्घो नु खो, न सङ्घो नु खो, मग्गो नु खो, न मग्गो नु खो, पटिपदा नु खो, न पटिपदा नु खोति यस्स संसयो उप्पज्जेय्य, तं वो वदामि “पुच्छथ भिक्खवे”ति अयमेत्थ सङ्घेपत्थो । सत्थुगारवेनापि न पुच्छेय्याथाति मयं सत्थुसन्तिके पब्बजिम्ह, चत्तारो पच्चयापि नो सत्थु सन्तकाव, ते मयं एत्तकं कालं कङ्कं अकत्वा न अरहाम अज्ज पच्छिमकाले कङ्कं कातुन्ति सचे एवं सत्थरि गारवेन न पुच्छथ । सहायकोपि भिक्खवे सहायकस्स आरोचेतूति तुम्हाकं यो यस्स भिक्खुनो सन्दिट्ठो सम्भत्तो, सो तस्स आरोचेतु, अहं एतस्स भिक्खुस्स कथेस्सामि, तस्स कथं सुत्वा सब्बे निक्कङ्का भविस्सथाति दस्सेति ।

एवं पसन्नोति एवं सद्वहामि अहन्ति अत्थो । जाणमेवाति निक्कङ्कभावपच्चक्खकरणजाणंयेव, एत्थ तथागतस्स न सद्दामत्तन्ति अत्थो । इमेसज्झि, आनन्दाति इमेसं अन्तोसाणियं निसिन्नानं पञ्चन्नं भिक्खुसतानं । यो पच्छिमकोति यो गुणवसेन पच्छिमको । आनन्दत्थेरंयेव सन्धायाह ।

२१८. अप्पमादेन सम्पादेथाति सतिअविप्पवासेन सब्बकिच्चाणि सम्पादेय्याथ । इति भगवा परिनिब्बानमज्जे निपन्नो पञ्चचत्तालीस वस्सानि दिन्नं ओवादं सब्बं एकस्मिं अप्पमादपदेयेव पक्खिपित्वा अदासि । अयं तथागतस्स

पच्छिमा वाचाति इदं पन सङ्गीतिकारकानं वचनं ।

परिनिब्बुतकथावण्णना

२१९. इतो परं यं परिनिब्बानपरिकम्मं कत्वा भगवा परिनिब्बुतो, तं दस्सेतुं **अथ खो भगवा पठमं ज्ञानन्ति** आदि वुत्तं । तत्थ **परिनिब्बुतो भन्ते**ति निरोधं समापन्नस्स भगवतो अस्सासपस्सासानं अभावं दिस्वा पुच्छति । **न आवुसो**ति थेरो कथं जानाति? थेरो किर सत्थारा सङ्घियेव तं तं समापत्तिं समापज्जन्तो याव नेवसज्जानासज्जायतना वुट्ठानं, ताव गन्त्वा इदानि भगवा निरोधं समापन्नो, अन्तोनिरोधे च कालङ्किरिया नाम नत्थीति जानाति ।

अथ खो भगवा सज्जावेदयितनिरोधसमापत्तिया वुट्ठित्वा नेवसज्जानासज्जायतनं समापज्जि...पे०... ततियज्ज्ञाना वुट्ठित्वा चतुत्थज्ज्ञानं समापज्जीति एत्थ भगवा चतुवीसतिया ठानेसु पठमज्ज्ञानं समापज्जि, तेरससु ठानेसु दुतियज्ज्ञानं, तथा ततियज्ज्ञानं, पन्नरससु ठानेसु चतुत्थज्ज्ञानं समापज्जि । कथं? दससु असुभेसु, द्वत्तिसाकारे अट्ठसु कसिणेसु, मेत्ताकरुणामुदितासु, आनापाने, परिच्छेदाकासेति इमेसु ताव चतुवीसतिया ठानेसु पठमज्ज्ञानं समापज्जि । ठपेत्वा पन द्वत्तिसाकारज्च दस असुभानि च सेसेसु तेरससु दुतियज्ज्ञानं, तेसुयेव च ततियज्ज्ञानं समापज्जि । अट्ठसु पन कसिणेसु, उपेक्खाब्रह्मविहारे, आनापाने, परिच्छेदाकासे, चतूसु अरूपेसूति इमेसु पन्नरससु ठानेसु चतुत्थज्ज्ञानं समापज्जि । अयम्पि च सङ्खेपकथाव । निब्बानपुरं पविसन्तो पन भगवा धम्मस्सामी सब्बापि चतुवीसतिकोटिसतसहस्ससङ्ख्या समापत्तियो पविसित्वा विदेसं गच्छन्तो जातिजनं आलिङ्गेत्वा विय सब्बसमापत्तिसुखं अनुभवित्वा पविट्ठो ।

चतुत्थज्ज्ञाना वुट्ठित्वा समनन्तरा भगवा परिनिब्बायीति एत्थ ज्ञानसमनन्तरं, पच्चवेक्खणासमनन्तरन्ति द्वे समनन्तरानि । तत्थ ज्ञाना वुट्ठाय भवङ्गं ओतिण्णस्स तत्थेव परिनिब्बानं **ज्ञानसमनन्तरं** नाम । ज्ञाना वुट्ठित्वा पुन ज्ञानङ्गानि पच्चवेक्खित्वा भवङ्गं ओतिण्णस्स तत्थेव परिनिब्बानं **पच्चवेक्खणासमनन्तरं** नाम । इमानिपि द्वे समनन्तरानेव । भगवा पन ज्ञानं समापज्जित्वा ज्ञाना वुट्ठाय ज्ञानङ्गानि पच्चवेक्खित्वा भवङ्गचित्तेन अब्बाकतेन दुक्खसच्चेन परिनिब्बायि । ये हि केचि बुद्धा वा पच्चेकबुद्धा वा अरियसावका वा अन्तमसो कुन्थकिपिल्लिकं उपादाय सब्बे भवङ्गचित्तेनेव अब्बाकतेन दुक्खसच्चेन कालङ्करोन्तीति । **महाभूमिचालादीनि** वुत्तनयानेवाति ।

२२०. भूताति सत्ता । **अप्पटिपुग्गलो**ति पटिभागपुग्गलविरहितो । **बलप्पत्तो**ति दसविधजाणबलं पत्तो ।

२२१. **उप्पादवयधम्मिनो**ति उप्पादवयसभावा । **तेसं वूपसमो**ति तेसं सङ्खारानं वूपसमो, असङ्खतं निब्बानमेव सुखन्ति अत्थो ।

२२२. **नाहु अस्सासपस्सासो**ति न जातो अस्सासपस्सासो । **अनेजो**ति तण्हासङ्खाताय एजाय अभावेन अनेजो । **सन्तिमारब्भा**ति अनुपादिसेसं निब्बानं आरब्भ पटिच्च सन्धाय । **यं कालमकरी**ति यो कालं अकरि । इदं वुत्तं होति — “आवुसो, यो मम सत्था बुद्धमुनि सन्तिं गमिस्सामीति, सन्तिं आरब्भ कालमकरि, तस्स ठितचित्तस्स तादिनो इदानि अस्सासपस्सासो न जातो, नत्थि, नप्पवत्तती”ति ।

असल्लीनेनाति अलीनेन असङ्कुटितेन सुविकसितेनेव चित्तेन । **वेदनं अज्झवासयी**ति वेदनं अधिवासेसि, न वेदनानुवत्ती हुत्वा इतो चितो च सम्परिवत्ति । **विमोक्खो**ति केनचि धम्मेन अनावरणविमोक्खो सब्बसो

अपञ्जत्तिभावूपगमो पज्जोतनिब्बानसदिसो जातो ।

२२३. तदासीति “सह परिनिब्बाना महाभूमिचालो”ति एवं हेट्ठा वुत्तं भूमिचालमेव सन्धायाह । तज्झि लोमहंसनञ्च भिंसनकञ्च आसि । **सब्बाकारवरूपेतेति** सब्बवरकारणूपेते ।

२२४. अवीतरागाति पृथुज्जना चेव सोतापन्नसकदागामिनो च । तेसज्झि दोमनस्सं अप्पहीनं । तस्मा तेपि बाहा पग्गख्हा कन्दन्ति । उभोपि हत्थे सीसे ठपेत्वा रोदन्तीति सब्बं पुरिमनयेनेव वेदितब्बं ।

२२५. उज्झायन्तीति “अय्या अत्तनापि अधिवासेतुं न सक्कोन्ति, सेसजनं कथं समस्सासेस्सन्ती”ति वदन्तियो उज्झायन्ति । **कथंभूता पन भन्ते आयस्मा अनुरुद्धो देवता मनसिकरोतीति** देवता, भन्ते, कथंभूता आयस्मा अनुरुद्धो सल्लखेति, किं ता सत्थु परिनिब्बानं अधिवासेन्तीति?

अथ तासं पवत्तिदस्सनत्थं थेरो **सन्तावुसो**तिआदिमाह । तं वुत्तत्थमेव । **रत्तावसेसन्ति** बलवपच्चूसे परिनिब्बुतत्ता रत्तिया अवसेसं चुल्लकद्धानं । **धम्मिया कथायाति** अज्जा पाटियेक्का धम्मकथा नाम नत्थि, “आवुसो सदेवके नाम लोके अप्पटिपुग्गलस्स सत्थुनो अयं मच्चुराजा न लज्जति, किमङ्गं पन लोकियमहाजनस्स लज्जिस्सती”ति एवरूपाय पन मरणपटिसंयुत्ताय कथाय वीतिनामेसुं । तेसज्झि तं कथं कथेन्तानं मुहुत्तेनेव अरुणं उग्गच्छि ।

२२६. अथ खोति अरुणुगं दिस्वाव थेरो थेरं एतदवोच । **तेनेव करणीयेनाति** कीदिसेन नु खो परिनिब्बानट्ठाने मालागन्धादिसक्कारेन भवितब्बं, कीदिसेन भिक्खुसङ्घस्स निसज्जट्ठानेन भवितब्बं, कीदिसेन खादनीयभोजनीयेन भवितब्बन्ति, एवं यं भगवतो परिनिब्बुतभावं सुत्वा कत्तब्बं तेनेव करणीयेन ।

बुद्धसरीरपूजावण्णना

२२७. सब्बञ्च ताळावचरन्ति सब्बं तूरियभण्डं । **सन्निपातेथाति** भेरिं चरापेत्वा समाहरथ । ते तथेव अकंसु । **मण्डलमाळेति** दुस्समण्डलमाळे । **पटियादेन्ताति** सज्जेन्ता ।

दक्खिणेन दक्खिणन्ति नगरस्स दक्खिणदिसाभागेनेव दक्खिणदिसाभागं । **बाहिरेन बाहिरन्ति** अन्तोन्नगरं अप्पवेसेत्वा बाहिरेनेव नगरस्स बाहिरपस्सं हरित्वा । **दक्खिणतो नगरस्साति** अनुराधपुरस्स दक्खिणद्वारसदिसे ठाने ठपेत्वा सक्कारसम्मानं कत्वा जेतवनसदिसे ठाने झापेस्सामाति अत्थो ।

२२८. अट्ठ मल्लपामोक्खाति मज्झिमवया थामसम्पन्ना अट्ठमल्लराजानो । **सीसं न्हाताति** सीसं धोवित्वा नहाता । **आयस्मन्तं अनुरुद्धन्ति** थेरोव दिब्बचक्खुकोति पाकटो, तस्मा ते सन्तेसुपि अज्जेसु महाथेरेसु — “अयं नो पाकटं कत्वा कथेस्सती”ति थेरं पुच्छिंसु । **कथं पन, भन्ते, देवतानं अधिप्पायोति** भन्ते, अम्हाकं ताव अधिप्पायं जानाम । देवतानं कथं अधिप्पायोति पुच्छन्ति । थेरो पठमं तेसं अधिप्पायं दस्सेन्तो **तुम्हाकं खोति**आदिमाह । **मकुटबन्धनं नाम मल्लानं चेतियन्ति** मल्लराजूनं पसाधनमङ्गलसालाय एतं नामं । चित्तीकतट्टेन पनेसा “चेतिय”न्ति वुच्चति ।

२२९. याव सन्धिसमलसङ्कटीराति एत्थ सन्धि नाम घरसन्धि । **समलं** नाम गूथरासिनिद्धमनपनाळि । **सङ्कटीरं** नाम सङ्कारट्ठानं । **दिब्बेहि च मानुसकेहि च नच्चेहीति** उपरि देवतानं नच्चानि होन्ति, हेट्ठा मनुस्सानं । एस नयो गीतादीसु ।

अपिच देवतानं अन्तरे मनुस्सा, मनुस्सानं अन्तरे देवताति एवम्पि सक्करोन्ता पूजेन्ता अगमंसु। **मज्झेन मज्झं नगरस्स हरित्वा**ति एवं हरियमाने भगवतो सरीरे बन्धुलमल्लसेनापतिभरिया **मल्लिका** नाम — “भगवतो सरीरं आहरन्ती”ति सुत्वा अत्तनो सामिकस्स कालं किरियतो पट्टाय अपरिभुज्जित्वा ठपितं विसाखाय पसाधनसदिसं **महालतापसाधनं** नीहरापेत्वा — “इमिना सत्थारं पूजेस्सामी”ति तं मज्जापेत्वा गन्धोदकेन धोवित्वा द्वारे ठिता।

तं किर पसाधनं तासञ्च द्विन्नं इत्थीनं, देवदानियचोरस्स गेहेति तीसुयेव ठानेसु अहोसि। सा च सत्थु सरीरे द्वारं सम्पत्ते — “ओतारेथ, ताता, सत्थुसरीर”न्ति वत्वा तं पसाधनं सत्थुसरीरे पटिमुज्जि। तं सीसतो पट्टाय पटिमुक्कं यावपादतलागतं। सुवण्णवण्णं भगवतो सरीरं सत्तरतनमयेन महापसाधनेन पसाधितं अतिविय विरोचित्थ। तं सा दिस्वा पसन्नचित्ता पत्थनं अकासि — “भगवा याव वट्टे संसरिस्सामि, ताव मे पाटियेक्कं पसाधनकिच्चं मा होतु, निच्चं पटिमुक्कपसाधनसदिसमेव सरीरं होतू”ति।

अथ भगवन्तं सत्तरतनमयेन महापसाधनेन उक्खिपित्वा पुरत्थिमेन द्वारेन नीहरित्वा पुरत्थिमेन नगरस्स मकुटबन्धनं मल्लानं चेतियं, एत्थ भगवतो सरीरं निक्खिपिंसु।

महाकस्सपत्थेरवत्थुवण्णना

२३१. पावाय कुसिनारन्ति पावानगरे पिण्डाय चरित्वा “कुसिनारं गमिस्सामी”ति अद्धानमगगप्पटिपन्नो होति। **रुक्खमूले निसीदीति** एत्थ कस्मा दिवाविहारन्ति न वुत्तं? दिवाविहारत्थाय अनिसिन्नत्ता। थेरस्स हि परिवारा भिक्खू सब्बे सुखसंवद्धिता महापुज्जा। ते मज्झन्हिकसमये तत्तपासाणसदिसाय भूमिया पदसा गच्छन्ता किलमिंसु। थेरो ते दिस्वा — “भिक्खू किलमन्ति, गन्तब्बद्धानञ्च न दूरं, थोकं विस्समित्वा दरथं पटिप्पस्सम्भेत्वा सायन्हसमये कुसिनारं गन्त्वा दसबलं पस्सिस्सामी”ति मग्गा ओक्कम्म अज्जतरस्मिं रुक्खमूले सङ्घाटिं पज्जपेत्वा उदकतुम्बतो उदकेन हत्थपादे सीतले कत्वा निसीदि। परिवारभिक्खूपिस्स रुक्खमूले निसीदित्वा योनिसो मनसिकारे कम्मं कुरुमाना तिण्णं रतनानं वण्णं भणमाना निसीदिंसु। इति दरथविनोदनत्थाय निसिन्नत्ता “दिवाविहार”न्ति न वुत्तं।

मन्दारवपुष्पं गहेत्वाति महापातिप्पमाणं पुष्पं आगन्तुकदण्डके ठपेत्वा छत्तं विय गहेत्वा। **अदस खोति** आगच्छन्तं दूरतो अदस। दिस्वा च पन चिन्तेसि —

“एतं आजीवकस्स हत्थे मन्दारवपुष्पं पज्जायति, एतञ्च न सब्बदा मनुस्सपथे पज्जायति, यदा पन कोचि इद्धिमा इद्धिं विकुब्बति, तदा सब्बज्जुबोधिसत्तस्स च मातुकुच्छिओक्कमनादीसु होति। न खो पन अज्ज केनचि इद्धिविकुब्बनं कतं, न मे सत्था मातुकुच्छिं ओक्कन्तो, न कुच्छितो निक्खमन्तो, नापिस्स अज्ज अभिसम्बोधि, न धम्मचक्कप्पवत्तनं, न यमकपाटिहारियं, न देवोरोहणं, न आयुसङ्खारोस्सज्जनं। महल्लको पन मे सत्था धुवं परिनिब्बुतो भविस्सती”ति।

ततो — “पुच्छामि न”न्ति चित्तं उप्पादेत्वा — “सचे खो पन निसिन्नकोव पुच्छामि, सत्थरि अगारवो कतो भविस्सती”ति उट्ठित्वा ठितट्ठानतो अपक्कम्म छद्दन्तो नागराजा मणिचम्मं विय दसबलदत्तियं मेघवण्णं पंसुकूलचीवरं पारुपित्वा दसनखसमोधानसमुज्जलं अज्जलिं सिरस्मिं पतिट्ठपेत्वा सत्थरि कतेन गारवेन आजीवकस्स अभिमुखो हुत्वा — “आवुसो, अम्हाकं सत्थारं जानासी”ति आह। किं पन सत्थु परिनिब्बानं जानन्तो पुच्छि अजानन्तोति?

आवज्जनपटिबद्धं खीणासवानं जाननं, अनावज्जितत्ता पनेस अजानन्तो पुच्छीति एके । थेरो समापत्तिबहुलो, रत्तिट्ठानदिवाट्ठानलेणमण्डपादीसु निच्चं समापत्तिबलेनेव यापेति, कुलसन्तकम्पि गामं पविसित्वा द्वारे समापत्तिं समापज्जित्वा समापत्तितो वुट्ठितोव भिक्खं गण्हाति । थेरो किर इमिना पच्छिमेन अत्तभावेन महाजनानुगहं करिस्सामि — “ये मय्हं भिक्खं वा देन्ति गन्धमालादीहि वा सक्कारं करोन्ति, तेसं तं महप्फलं होतू”ति एवं करोति । तस्मा समापत्तिबहुलताय न जानाति । इति अजानन्तोव पुच्छतीति वदन्ति, तं न गहेतब्बं ।

न हेत्थ अजाननकारणं अत्थि । अभिलक्खितं सत्थु परिनिब्बानं अहोसि, दससहस्सिलोकधातुकम्पनादीहि निमित्तेहि । थेरस्स पन परिसाय केहिचि भिक्खूहि भगवा दिट्ठपुब्बो, केहिचि न दिट्ठपुब्बो, तत्थ येहिपि दिट्ठपुब्बो, तेपि पस्सितुकामाव, येहिपि अदिट्ठपुब्बो, तेपि पस्सितुकामाव । तत्थ येहि न दिट्ठपुब्बो, ते अतिदस्सनकामताय गन्त्वा “कुहिं भगवा”ति पुच्छन्ता “परिनिब्बुतो”ति सुत्वा सन्धारेतुं नासक्खिस्सन्ति । चीवरञ्च पत्तञ्च छट्ठेत्वा एकवत्था वा दुन्निवत्था वा दुप्पारुता वा उरानि पटिपिसन्ता परोदिस्सन्ति । तत्थ मनुस्सा — “महाकस्सपत्थेरेन सद्धि आगता पंसुकूलिका सयम्पि इत्थियो विय परोदन्ति, ते किं अम्हे समस्सासेस्सन्ती”ति मय्हं दोसं दस्सन्ति । इदं पन सुज्जं महाअरज्जं, इध यथा तथा रोदन्तेसु दोसो नत्थि । पुरिमतरं सुत्वा नाम सोकोपि तनुको होतीति भिक्खूनं सत्तुप्पादनत्थाय जानन्तोव पुच्छि ।

अज्ज सत्ताहपरिनिब्बुतो समणो गोतमोति अज्ज समणो गोतमो सत्ताहपरिनिब्बुतो । **ततो मे** इदन्ति ततो समणस्स गोतमस्स परिनिब्बुतट्ठानतो ।

२३२. सुभदो नाम वुट्ठपब्बजितोति “सुभदो”ति तस्स नामं । वुट्ठकाले पन पब्बजितत्ता “वुट्ठपब्बजितो”ति वुच्चति । कस्मा पन सो एवमाह? भगवति आघातेन । अयं किरसो खन्धके आगते आतुमावत्थुस्मिं नहापितपुब्बको वुट्ठपब्बजितो भगवति कुसिनारतो निक्खमित्वा अट्ठतेळसेहि भिक्खुसतेहि सद्धि आतुमं आगच्छन्ते भगवा आगच्छतीति सुत्वा — “आगतकाले यागुपानं करिस्सामी”ति सामणेरभूमियं ठिते द्वे पुत्ते एतदवोच — “भगवा किर, ताता, आतुमं आगच्छति महता भिक्खुसङ्गेन सद्धि अट्ठतेळसेहि भिक्खुसतेहि; गच्छथ तुम्हे, ताता, खुरभण्डं आदाय नाळियावापकेन अनुघरकं अनुघरकं आहिण्डथ लोणम्पि तेलम्पि तण्डुलम्पि खादनीयम्पि संहरथ भगवतो आगतस्स यागुपानं करिस्सामी”ति (महाव० ३०३) । ते तथा अकंसु ।

मनुस्सा ते दारके मज्जुके पटिभानेय्यके दिस्वा कारेतुकामापि अकारेतुकामापि कारेन्तियेव । कतकाले — “किं गणिस्सथ ताता”ति पुच्छन्ति । ते वदन्ति — “न अम्हाकं अज्जेन केनचि अत्थो, पिता पन नो भगवतो, आगतकाले यागुदानं दातुकामो”ति । तं सुत्वा मनुस्सा अपरिगणेत्याव यं ते सक्कोन्ति आहरितुं, सब्बं देन्ति । यम्पि न सक्कोन्ति, मनुस्सेहि पेसेन्ति । अथ भगवति आतुमं आगन्त्वा भुसागारं पविट्ठे सुभदो सायन्हसमयं गामद्वारं गन्त्वा मनुस्से आमन्तेसि — “उपासका, नाहं तुम्हाकं सन्निका अज्जं किज्जि पच्चासीसामि, मय्हं दारकेहि आभतानि तण्डुलादीनियेव सङ्गस्स पहोन्ति । यं हत्थकम्मं, तं मे देथा”ति । “इदज्जिदञ्च गण्धथा”ति सत्तुप्पाकरणानि गाहेत्वा विहारे उद्धनानि कारेत्वा एकं काळकं कासावं निवासेत्वा तादिसमेव पारुपित्वा — “इदं करोथ, इदं करोथा”ति सत्तुप्पात्तिं विचारेन्तो सतसहस्सं विस्सज्जेत्वा भोज्जयागुञ्च मधुगोळकञ्च पटियादापेसि । भोज्जयागु नाम भुज्जित्वा पातब्बयागु, तत्थ सप्पिमधुफाणितमच्छमंसपुप्फफलरसादि यं किज्जि खादनीयं नाम सत्तुप्पात्तिं पक्खिपति कीळितुकामानं सीसमक्खनयोग्गा होति सुगन्धगन्धा ।

अथ भगवा कालस्सेव सरीरपटिजगनं कत्वा भिक्खुसङ्गपरिवृतो पिण्डाय चरितुं आतुमनगराभिमुखो पायासि ।

मनुस्सा तस्स आरोचेसुं — “भगवा पिण्डाय गामं पविसति, तथा कस्स यागु पटियादिता”ति । सो यथानिवत्थपारुतेहेव तेहि काळककासावेहि एकेन हत्थेन दब्बिञ्च कटच्छुञ्च गहेत्वा ब्रह्मा विय दक्खिणजाणुमण्डलं भूमियं पतिट्ठपेत्वा वन्दित्वा — “पटिग्गण्हातु मे, भन्ते, भगवा यागु”न्ति आह ।

ततो “जानन्तापि तथागता पुच्छन्ती”ति खन्धके आगतनयेन भगवा पुच्छित्वा च सुत्वा च तं वुड्ढपब्बजितं विगरहित्वा तस्मिं वत्थुस्मिं अकप्पियसमादानसिक्खापदञ्च, खुरभण्डपरिहरणसिक्खापदञ्चाति द्वे सिक्खापदानि पज्जपेत्वा — “भिक्षवे, अनेककप्पकोटियो भोजनं परियेसन्तेहेव वीतिनामिता, इदं पन तुम्हाकं अकप्पियं अधम्ममेन उप्पन्नं भोजनं, इमं परिभुत्तानं अनेकानि अत्तभावसहस्सानि अपायेस्वेव निब्बत्तिस्सन्ति, अपेथ मा गणहथा”ति भिक्षाचाराभिमुखो अगमासि । एकभिक्षुनापि न किञ्चि गहितं ।

सुभदो अनत्तमनो हुत्वा अयं “सब्बं जानामी”ति आहिण्डति । सचे न गहितुकामो, पेसेत्वा आरोचेतब्बं । अयं पक्काहारो नाम सब्बचिरं तिट्ठन्तो सत्ताहमत्तं तिट्ठेय्य । इदञ्चि मम यावजीवं परियत्तं अस्स । सब्बं तेन नासितं, अहितकामो अयं मय्हन्ति भगवति आघातं बन्धित्वा दसबले धरन्ते किञ्चि वत्तुं नासक्खि । एवं किरस्स अहोसि — “अयं उच्चा कुला पब्बजितो महापुरिसो, सचे किञ्चि वक्खामि, मंयेव सन्तज्जेस्सती”ति । स्वायं अज्ज “परिनिब्बुतो भगवा”ति सुत्वा लद्धस्सासो विय हट्ठुट्ठो एवमाह ।

थेरो तं सुत्वा हृदये पहारदानं विय मत्थके पतितसुक्खासनि विय मज्जि, धम्मसंवेगो चस्स उप्पज्जि — “सत्ताहमत्तपरिनिब्बुतो भगवा, अज्जापिस्स सुवण्णवण्णं सरीरं धरतियेव, दुक्खेन भगवता आराधितसासने नाम एवं लहु महन्तं पापकसटं कण्टको उप्पन्नो, अलं खो पनेस पापो वड्ढमानो अज्जेपि एवरूपे सहाये लभित्वा सक्का सासनं ओसक्कापेतु”न्ति । ततो थेरो चिन्तेसि —

“सचे खो पनाहं इमं महल्लकं इधेव पिलोतिकं निवासापेत्वा छारिकाय ओकिरापेत्वा नीहरापेस्सामि, मनुस्सा ‘समणस्स गोतमस्स सरीरे धरमानेयेव सावका विवदन्ती’ति अम्हाकं दोसं दस्सेस्सन्ति अधिवासेमि ताव ।

भगवता हि देसितो धम्मो असङ्गहितपुप्फरासिसदिसो । तत्थ यथा वातेन पट्टपुप्फानि यतो वा ततो वा गच्छन्ति, एवमेव एवरूपानं पापपुग्गलानं वसेन गच्छन्ते गच्छन्ते काले विनये एकं द्वे सिक्खापदानि नस्सिस्सन्ति, सुत्ते एको द्वे पज्जावारा नस्सिस्सन्ति, अभिधम्मे एकं द्वे भूमन्तरानि नस्सिस्सन्ति, एवं अनुक्कमेन मूले नट्टे पिसाचसदिसा भविस्साम; तस्मा धम्मविनयसङ्गहं करिस्साम । एवञ्चि सति दळ्हं सुत्तेन सङ्गहितानि पुप्फानि विय अयं धम्मविनयो निच्चलो भविस्सति ।

एतदत्थञ्चि भगवा मय्हं तीणि गावुतानि पच्चुग्गमनं अकासि, तीहि ओवादेहि उपसम्पदं अदासि, कायतो अपनेत्वा काये चीवरपरिवत्तनं अकासि, आकासे पाणिं चालेत्वा चन्दूपमं पटिपदं कथेन्तो मं कायसक्खिं कत्वा कथेसि, तिक्खत्तुं सकलसासनदायज्जं पटिच्छापेसि । मादिसे भिक्षुम्हि तिट्ठमाने अयं पापो सासने वुड्ढिं मा अलत्थ । याव अधम्मो न दिप्पति, धम्मो न पटिबाहियति । अविनयो न दिप्पति विनयो न पटिबाहियति । अधम्मवादिनो न बलवन्तो होन्ति, धम्मवादिनो न दुब्बला होन्ति; अविनयवादिनो न बलवन्तो होन्ति, विनयवादिनो न दुब्बला होन्ति । ताव धम्मञ्च विनयञ्च सङ्गायिस्सामि । ततो भिक्षू अत्तनो अत्तनो पहोनकं गहेत्वा कप्पियाकप्पियं कथेस्सन्ति । अथायं पापो सयमेव निग्गहं पापुणिस्सति, पुन सीसं उक्खिपितुं न सक्खिस्सति, सासनं इद्धञ्चेव फीतञ्च भविस्सती”ति ।

सो एवं नाम मय्हं चित्तं उप्पन्नन्ति कस्सचि अनारोचेत्वा भिक्खुसङ्घं समस्सासेसि । तेन वुत्तं — “अथ खो आयस्मा महाकस्सपो...पे०... नेतं ठानं विज्जती”ति ।

२३३. चितकन्ति वीसरतनसतिकं चन्दनचितकं । आळिम्पेस्सामाति अग्णिं गाहापेस्साम । न सक्कोन्ति आळिम्पेतुन्ति अट्ठपि सोळसपि द्वत्तिसपि जना जालनत्थाय यमकयमकउक्कायो गहेत्वा तालवण्टेहि बीजन्ता भस्ताहि धमन्ता तानि तानि कारणानि करोन्तापि न सक्कोन्तियेव अग्णिं गाहापेतुं । **देवतानं अधिप्पायोति** एत्थ ता किर देवता थेरस्स उपट्ठाकदेवताव । असीतिमहासावकेसु हि चित्तानि पसादेत्वा तेसं उपट्ठाकानि असीतिकुलसहस्सानि सग्गे निब्बत्तानि । तत्थ थेरे चित्तं पसादेत्वा सग्गे निब्बत्ता देवता तस्मिं समागमे थेरं अदिस्वा — “कुहिं नु खो अम्हाकं कुलूपकत्थेरो”ति अन्तरामग्गे पटिपन्नं दिस्वा “अम्हाकं कुलूपकत्थेरेन अवन्दिते चितको मा पज्जलित्था”ति अधिट्ठहिंसु ।

मनुस्सा तं सुत्वा — “महाकस्सपो किर नाम भो भिक्खु पञ्चहि भिक्खुसतेहि सद्धिं ‘दसबलस्स पादे वन्दिस्सामी’ति आगच्छति । तस्मिं किर अनागते चितको न पज्जलिस्सति । कीदिसो भो सो भिक्खु काळो ओदातो दीघो रस्सो, एवरूपे नाम भो भिक्खुम्हि ठिते किं दसबलस्स परिनिब्बानं नामा”ति केचि गन्धमालादिहत्था पटिपथं गच्छिंसु । केचि वीथियो विचित्ता कत्वा आगमनमगं ओलोकयमाना अट्ठंसु ।

२३४. अथ खो आयस्मा महाकस्सपो येन कुसिनारा...पे०... सिरसा वन्दीति थेरो किर चितकं पदक्खिणं कत्वा आवज्जन्तोव सल्लक्खेसि — “इमस्मिं ठाने सीसं, इमस्मिं ठाने पादा”ति । ततो पादानं समीपे ठत्वा अभिज्जापादकं चतुत्थज्झानं समापज्जित्वा वुट्ठाय — “अरासहस्सपटिमण्डितचक्कलक्खणपतिट्ठिता दसबलस्स पादा सद्धिं कप्पासपटलेहि पञ्च दुस्सयुगसतानि सुवण्णदोणिं चन्दनचितकञ्च द्वेधा कत्वा मय्हं उत्तमङ्गे सिरस्मिं पतिट्ठहन्तू”ति अधिट्ठासि । सह अधिट्ठानचित्तेन तानि पञ्च दुस्सयुगसतानि द्वेधा कत्वा वलाहकन्तरा पुण्णचन्दो विय पादा निक्खमिंसु । थेरो विकसितरत्तपदुमसदिसे हत्थे पसारेत्वा सुवण्णवण्णे सत्थुपादे याव गोप्फका दळ्हं गहेत्वा अत्तनो सिरवरे पतिट्ठपेसि । तेन वुत्तं — “भगवतो पादे सिरसा वन्दी”ति ।

महाजनो तं अच्छरियं दिस्वा एकप्पहारेनेव महानादं नदि, गन्धमालादीहि पूजेत्वा यथारुचि वन्दि । एवं पन थेरेन च महाजनेन च तेहि च पञ्चहि भिक्खुसतेहि वन्दितमत्ते पुन अधिट्ठानकिच्चं नत्थि । पकतिअधिट्ठानवसेनेव थेरस्स हत्थतो मुच्चित्वा अलत्तकवण्णानि भगवतो पादतलानि चन्दनदारुआदीसु किञ्चि अचालेत्वाव यथाठाने पतिट्ठहिंसु, यथाठाने ठितानेव अहेसुं । भगवतो हि पादेसु निक्खमन्तेसु वा पविसन्तेसु वा कप्पासअंसु वा दसिकतन्तं वा तेलबिन्दु वा दारुक्खन्धं वा ठाना चलितं नाम नाहोसि । सब्बं यथाठाने ठितमेव अहोसि । उट्ठित्वा पन अत्थङ्गते चन्दे विय सूरिये विय च तथागतस्स पादेसु अन्तरहितेसु महाजनो महाकन्दितं कन्दि । परिनिब्बानकालतो अधिकतरं कारुज्जं अहोसि ।

सयमेव भगवतो चितको पज्जलीति इदं पन कस्सचि पज्जलापेतुं वायमन्तस्स अदस्सनवसेन वुत्तं । देवतानुभावेन पनेस समन्ततो एकप्पहारेनेव पज्जलि ।

२३५. सरीरानेव अवसिस्सिंसूति पुब्बे एकग्घनेन ठितत्ता सरीरं नाम अहोसि । इदानि विप्पकिण्णत्ता सरीरानीति वुत्तं सुमनमकुळसदिसा च धोतमुत्तसदिसा च सुवण्णसदिसा च धातुयो अवसिस्सिंसूति अत्थो । दीघायुकबुद्धानज्झि सरीरं सुवण्णक्खन्धसदिसं एकमेव होति । भगवा पन — “अहं न चिरं ठत्वा परिनिब्बायामि, मय्हं सासनं ताव सब्बत्थ न वित्थारितं, तस्मा परिनिब्बुतस्सापि मे सासपमत्तम्पि धातुं गहेत्वा अत्तनो अत्तनो वसनट्ठाने चेतियं कत्वा परिचरन्तो

महाजनो सगगपरायणो होतू’ति धातूनं विकिरणं अधिद्वसि । कति, पनस्स धातुयो विप्पकिण्णा, कति न विप्पकिण्णाति । चतस्सो दाठा, द्वे अक्खका, उण्हीसन्ति इमा सत्त धातुयो न विप्पकिरिंसु, सेसा विप्पकिरिंसूति । तत्थ सब्बखुद्दका धातु सासपबीजमत्ता अहोसि, महाधातु मज्झे भिन्नतण्डुलमत्ता, अतिमहती मज्झे भिन्नमुग्गमत्ताति ।

उदकधाराति अग्गबाहुमत्तापि जङ्घमत्तापि तालक्खन्धमत्तापि उदकधारा आकासतो पतित्वा निब्बापेसि । **उदकसालतो**ति परिवारेत्वा ठितसालरुक्खे सन्धायेतं वुत्तं, तेसम्पि हि खन्धन्तरविटपन्तरेहि उदकधारा निक्खमित्वा निब्बापेसुं । भगवतो चितको महन्तो । समन्ता पथविं भिन्दित्वापि नङ्गलसीसमत्ता उदकवट्टि फलिकवटंसकसदिसा उग्गन्त्वा चितकमेव गणहन्ति । **गन्धोदके**नाति सुवण्णघटे रजतघटे च पूरेत्वा आभतनानागन्धोदकेन । **निब्बापे**सुन्ति सुवण्णमयरजतमयेहि अट्टदण्डकेहि विकिरित्वा चन्दनचितकं निब्बापेसुं ।

एत्थ च चितके झायमाने परिवारेत्वा ठितसालरुक्खानं साखन्तरेहि विटपन्तरेहि पत्तन्तरेहि जाला उग्गच्छन्ति, पत्तं वा साखा वा पुप्फं वा दड्ढा नाम नत्थि, किपिल्लिकापि मक्कटकापि जालानं अन्तरेनेव विचरन्ति । आकासतो पतितउदकधारासुपि सालरुक्खेहि निक्खन्तउदकधारासुपि पथविं भिन्दित्वा निक्खन्तउदकधारासुपि धम्मकथाव पमाणं । एवं चितकं निब्बापेत्वा पन मल्लराजानो सन्धागारे चतुज्जातियगन्धपरिभण्डं कारेत्वा लाजपञ्चमानि पुप्फानि विकिरित्वा उपरि चेलवितानं बन्धित्वा सुवण्णतारकादीहि खचित्वा तत्थ गन्धदाममालादामरतनदामानि ओलम्बेत्वा सन्धागारतो याव मकुटबन्धनसङ्घाता सीसपसाधनमङ्गलसाला, ताव उभोहि पस्सेहि साणिकिलज्जपरिक्खेपं कारेत्वा उपरि चेलवितानं बन्धापेत्वा सुवण्णतारकादीहि खचित्वा तत्थपि गन्धदाममालादामरतनदामानि ओलम्बेत्वा मणिदण्डवण्णेहि वेणूहि च पञ्चवण्णद्वजे उस्सापेत्वा समन्ता वातपटाका परिक्खिपित्वा सुसम्मट्टासु वीथीसु कदलियो च पुण्णघटे च ठपेत्वा दण्डकदीपिका जालेत्वा अलङ्कृतहत्थिक्खन्धे सह धातूहि सुवण्णदोणिं ठपेत्वा मालागन्धादीहि पूजेन्ता साधुकीळितं कीळन्ता अन्तोन्नगरं पवेसेत्वा सन्धागारे सरभमयपल्लङ्के ठपेत्वा उपरि सेतच्छत्तं धारेसुं । एवं कत्वा — “अथ खो कोसिनारका मल्ला भगवतो सरीरानि सत्ताहं सन्धागारे सत्तिपज्जरं करित्वा”ति सब्बं वेदितब्बं ।

तत्थ **सत्तिपज्जरं करित्वा**ति सत्तिहत्थेहि पुरिसेहि परिक्खिपापेत्वा । **धनुपाकार**न्ति पठमं ताव हत्थिकुम्भेन कुम्भं पहरन्ते परिक्खिपापेसुं, ततो अस्से गीवाय गीवं पहरन्ते, ततो रथे आणिकोटिया आणिकोटिं पहरन्ते, ततो योधे बाहुना बाहुं पहरन्ते । तेसं परियन्ते कोटिया कोटिं पहरमानानि धनूनि परिक्खिपापेसुं । इति समन्ता योजनप्पमाणं ठानं सत्ताहं सन्नाहगवच्छिकं विय कत्वा आरक्खं संविदहिंसु । तं सन्धाय वुत्तं — “धनुपाकारं परिक्खिपापेत्वा”ति ।

कस्मा पनेते एवमकंसूति? इतो पुरिमेसु हि द्वीसु सत्ताहेसु ते भिक्खुसङ्घस्स ठाननिसज्जोकासं करोन्ता खादनीयं भोजनीयं संविदहन्ता साधुकीळिकाय ओकासं न लभिंसु । ततो नेसं अहोसि — “इमं सत्ताहं साधुकीळितं कीळिस्साम, ठानं खो पनेतं विज्जति यं अम्हाकं पमत्तभावं जत्वा कोचिदेव आगन्त्वा धातुयो गणहेय्य, तस्मा आरक्खं ठपेत्वा कीळिस्सामा”ति । ते तथा एवमकंसु ।

सरीरधातुविभजनवण्णना

२३६. अस्सोसि खो राजाति कथं अस्सोसि? पठममेव किरस्स अमच्चा सुत्वा चिन्तयिंसु — “सत्था नाम परिनिब्बुतो, न सो सक्का पुन आहरितुं । पोथुज्जनिकसद्भाय पन अम्हाकं रज्जा सदिसो नत्थि, सचे एस इमिनाव नियामेन सुणिस्सति, हृदयमस्स फलिस्सति । राजा खो पन अम्हेहि अनुरक्खितब्बो”ति ते तिस्सो सुवण्णदोणियो आहरित्वा

चतुमधुरस्स पूरेत्वा रज्जो सन्तिकं गन्त्वा एतदवोचुं — “देव, अम्हेहि सुपिनको दिट्ठो, तस्स पटिघातत्थं तुम्हेहि दुकूलदुपट्ठं निवासेत्वा यथा नासापुटमत्तं पज्जायति, एवं चतुमधुरदोणिया निपज्जितुं वट्ठती”ति । राजा अत्थचरानं अमच्चानं वचनं सुत्वा “एवं होतु ताता”ति सम्पटिच्छित्वा तथा अकासि ।

अथेको अमच्चो अलङ्कारं ओमुञ्चित्वा केसे पकिरिय याय दिसाय सत्था परिनिब्बुतो, तदभिमुखो हुत्वा अज्जलिं पग्गह् राजानं आह — “देव, मरणतो मुच्चनकसत्तो नाम नत्थि, अम्हाकं आयुवट्ठनो चेतियट्ठानं पुज्जक्खेत्तं अभिसेकसिञ्चको सो भगवा सत्था कुसिनाराय परिनिब्बुतो”ति । राजा सुत्वाव विसज्जीजातो चतुमधुरदोणियं उसुमं मुञ्चि । अथ नं उक्खिपित्वा दुतियाय दोणिया निपज्जापेसुं । सो पुन सज्जं लभित्वा — “ताता, किं वदेथा”ति पुच्छि । “सत्था, महाराज, परिनिब्बुतो”ति । राजा पुनपि विसज्जीजातो चतुमधुरदोणिया उसुमं मुञ्चि । अथ नं ततोपि उक्खिपित्वा ततियाय दोणिया निपज्जापेसुं । सो पुन सज्जं लभित्वा “ताता, किं वदेथा”ति पुच्छि । “सत्था, महाराज, परिनिब्बुतो”ति । राजा पुनपि विसज्जीजातो, अथ नं उक्खिपित्वा नहापेत्वा मत्थके घटेहि उदकं आसिञ्चिसु ।

राजा सज्जं लभित्वा आसना वुट्ठाय गन्धपरिभाविते मणिवण्णे केसे विकिरित्वा सुवण्णफलकवण्णाय पिट्ठियं पकिरित्वा पाणिना उरं पहरित्वा पवाळङ्कुरवण्णाहि सुवट्ठितङ्गुलीहि सुवण्णबिम्बिसकवण्णं उरं सिब्बन्तो विय गहेत्वा परिदेवमानो उम्मत्तकवेसेन अन्तरवीथिं ओतिण्णो, सो अलङ्कतनाटकपरिवुतो नगरतो निक्खम्म जीवकम्बवनं गन्त्वा यस्मिं ठाने निसिन्नेन भगवता धम्मो देसितो तं ओलोकेत्वा — “भगवा सब्बज्जु, ननु इमस्मिं ठाने निसीदित्वा धम्मं देसयित्थ, सोकसल्लं मे विनोदयित्थ, तुम्हे मय्हं सोकसल्लं नीहरित्थ, अहं तुम्हाकं सरणं गतो, इदानी पन मे पटिवचनम्पि न देथ, भगवा”ति पुनपुनं परिदेवित्वा “ननु भगवा अहं अज्जदा एवरूपे काले ‘तुम्हे महाभिक्षुसङ्घपरिवारा जम्बुदीपतले चारिकं चरथा’ति सुणोमि, इदानी पनाहं तुम्हाकं अननुरूपं अयुत्तं पवत्तिं सुणोमी”ति एवमादीनि च वत्वा सट्ठिमत्ताहि गाथाहि भगवतो गुणं अनुस्सरित्वा चिन्तेसि — “मम परिदेवितेनेव न सिज्झति, दसबलस्स धातुयो आहरापेस्सामी”ति एवं अस्सोसि । सुत्वा च इमिस्सा विसज्जिभावादपवत्तिया अवसाने दूतं पाहेसि । तं सन्धाय अथ खो राजातिआदि वुत्तं ।

तत्थ दूतं पाहेसीति दूतज्ज पण्णज्ज पेसेसि । पेसेत्वा च पन — “सचे दस्सन्ति, सुन्दरं । नो चे दस्सन्ति, आहरणुपायेन आहरिस्सामी”ति चतुरङ्गिनिं सेनं सन्नहित्वा सयम्पि निक्खन्तोयेव । यथा च अजातसत्तु, एवं लिच्छवीआदयोपि दूतं पेसेत्वा सयम्पि चतुरङ्गिनिया सेनाय निक्खमिंसुयेव । तत्थ पावेय्यका सब्बेहि आसन्नतरा कुसिनारतो तिगावुतन्तरे नगरे वसन्ति, भगवापि पावं पविसित्वाव कुसिनारं गतो । अथ कस्मा पठमतरं न आगताति चे? महापरिवारा पनेते राजानो महापरिवारं करोन्ताव पच्छतो जाता ।

ते सङ्गे गणे एतदवोचुन्ति सब्बेपि ते सत्तनगरवासिनो आगन्त्वा — “अम्हाकं धातुयो वा देन्तु, युद्धं वा”ति कुसिनारानगरं परिवारेत्वा ठिते — “एतं भगवा अम्हाकं गामक्खेत्ते”ति पटिवचनं अवोचुं । ते किर एवमाहंसु — “न मयं सत्थु सासनं पहिणिम्ह, नापि गन्त्वा आनयिम्ह । सत्था पन सयमेव आगन्त्वा सासनं पेसेत्वा अम्हे पक्कोसापेसि । तुम्हेपि खो पन यं तुम्हाकं गामक्खेत्ते रतनं उप्पज्जति, न तं अम्हाकं देथ । सदेवके च लोके बुद्धरतनसमं रतनं नाम नत्थि, एवरूपं उत्तमरतनं लभित्वा मयं न दस्साम । न खो पन तुम्हेहियेव मातुथनतो खीरं पीतं, अम्हेहिपि मातुथनतो खीरं पीतं । न तुम्हेयेव पुरिसा, अम्हेपि पुरिसा होतू”ति अज्जमज्जं अहंकारं कत्वा सासनपटिसासनं पेसेन्ति, अज्जमज्जं मानगज्जितं गज्जन्ति । युद्धे पन सति कोसिनारकानंयेव जयो अभविस्स । कस्मा? यस्मा धातुपासनत्थं आगता देवता नेसं पक्खा अहेसुं । पाळियं पन — “भगवा अम्हाकं गामक्खेत्ते परिनिब्बुतो, न मयं दस्साम भगवतो सरीरानं भाग”न्ति एत्तकमेव

आगतं ।

२३७. एवं वुत्ते दोणो ब्राह्मणोति दोणब्राह्मणो इमं तेसं विवादं सुत्वा — “एते राजानो भगवतो परिनिब्बुतद्वाने विवादं करोन्ति, न खो पनेतं पतिरूपं, अलं इमिना कलहेन, वूपसमेस्सामि न”न्ति सो गन्त्वा ते सङ्के गणे एतदवोच । किमवोच? उन्नतप्पदेसे ठत्वा द्विभाणवारपरिमाणं दोणगज्जितं नाम अवोच । तत्थ पठमभाणवारे ताव एकपदम्पि ते न जानिंसु । दुतियभाणवारपरियोसाने — “आचरियस्स विय भो सद्दो, आचरियस्स विय भो सद्दो”ति सब्बे निरवा अहेसुं । जम्बुदीपतले किर कुलधरे जाता येभुय्येन तस्स न अन्तेवासिको नाम नत्थि । अथ सो ते अत्तनो वचनं सुत्वा निरवे तुण्हीभूते विदित्वा पुन एतदवोच — “सुणन्तु भोन्तो”ति एतं गाथाद्वयं अवोच ।

तत्थ **अम्हाकं बुद्धो**ति अम्हाकं बुद्धो । **अहु खन्तिवादो**ति बुद्धभूमिं अप्पत्वापि पारमियो पूरेन्तो खन्तिवादितापसकाले धम्मपालकुमारकाले छदन्तहत्थिकाले भूरिदत्तनागराजकाले चम्पेय्यनागराजकाले सङ्खपालनागराजकाले महाकपिकाले अज्जेसु च बहूसु जातकेसु परेसु कोपं अकत्वा खन्तिमेव अकासि । खन्तिमेव वण्णयि । किमङ्गं पन एतरहि इट्ठानिट्ठेसु तादिलक्खणं पत्तो, सब्बथापि अम्हाकं बुद्धो खन्तिवादो अहोसि, तस्स एवंविधस्स । **न हि साधु यं उत्तमपुग्गलस्स, सरीरभागे सिया सम्पहारोति न हि साधुयन्ति न हि साधु अयं ।** **सरीरभागे**ति सरीरविभागनिमित्तं, धातुकोट्टासहेतूति अत्थो । **सिया सम्पहारो**ति आवुधसम्पहारो साधु न सियाति वुत्तं होति ।

सब्बेव भोन्तो सहिताति सब्बेव भोन्तो सहिता होथ, मा भिज्जथ । **समग्गा**ति कायेन च वाचाय च एकसन्निपाता एकवचना समग्गा होथ । **सम्मोदमाना**ति चित्तेनापि अज्जमज्जं सम्मोदमाना होथ । **करोमट्ठभागे**ति भगवतो सरीरानि अट्ठ भागे करोम । **चक्खुमतो**ति पच्चहि चक्खूहि चक्खुमतो बुद्धस्स । न केवलं तुम्हेयेव, बहुजनोपि पसन्नो, तेसु एकोपि लद्धं अयुत्तो नाम नत्थीति बहुं कारणं वत्त्वा सज्जापेसि ।

२३८. तेसं सङ्खानं गणानं पटिस्सुत्वाति तेसं तेसं ततो ततो समागतसङ्खानं समागतगणानं पटिस्सुणित्वा । **भगवतो सरीरानि अट्ठधा समं सुविभत्तं विभजित्वा**ति एत्थ अयमनुक्कमो — दोणो किर तेसं पटिस्सुणित्वा सुवण्णदोणिं विवरापेसि । राजानो आगन्त्वा दोणियंयेव ठिता सुवण्णवण्णा धातुयो दिस्वा — “भगवा सब्बज्जु पुब्बे मयं तुम्हाकं द्वत्तिंसमहापुरिसलक्खणपटिमण्डितं छब्बण्णबुद्धरस्मिखचितं असीति अनुब्यज्जनसमुज्जलितसोभं सुवण्णवण्णं सरीरं अद्वसाम, इदानी पन सुवण्णवण्णाव धातुयो अवसिट्ठा जाता, न युत्तमिदं भगवा तुम्हाक”न्ति परिदेविंसु ।

ब्राह्मणोपि तस्मिं समये तेसं पमत्तभावं जत्वा दक्खिणदाठं गहेत्वा वेठन्तरे ठपेसि, अथ पच्छा अट्ठधा समं सुविभत्तं विभजि, सब्बापि धातुयो पाकतिकनाळिया सोळस नाळियो अहेसुं, एकेकनगरवासिनो द्वे द्वे नाळियो लभिंसु । ब्राह्मणस्स पन धातुयो विभजन्तस्सेव सक्को देवानमिन्दो — “केन नु खो सदेवकस्स लोकस्स कङ्खच्छेदनत्थाय चतुसच्चकथाय पच्चयभूता भगवतो दक्खिणदाठा गहिता”ति ओलोकेन्तो “ब्राह्मणेन गहिता”ति दिस्वा — “ब्राह्मणोपि दाठाय अनुच्छविकं सक्कारं कातुं न सक्खिस्सति, गणहामि न”न्ति वेठन्तरतो गहेत्वा सुवण्णचङ्कोटके ठपेत्वा देवलोकं नेत्वा चूळामणिचेतिये पतिट्ठपेसि ।

ब्राह्मणोपि धातुयो विभजित्वा दाठं अपस्सन्तो चोरिकाय गहितत्ता — “केन मे दाठा गहिता”ति पुच्छितुम्पि नासक्खि । “ननु तयाव धातुयो भाजिता, किं त्वं पठमंयेव अत्तनो धातुया अत्थिभावं न अज्जासी”ति अत्तनि दोसारोपनं

सम्पस्सन्तो — “मय्हम्पि कोट्ठासं देथा”ति वत्तुम्पि नासक्खि । ततो — “अयम्पि सुवण्णतुम्बो धातुगतिकोव, येन तथागतस्स धातुयो मिता, इमस्साहं थूपं करिस्सामी”ति चिन्तेत्वा **इमं मे भोन्तो तुम्बं ददन्तू**ति आह ।

पिप्पलिवनिया मोरियापि अजातसत्तुआदयो विय दूतं पेसेत्वा युद्धसज्जाव निक्खमिंसु ।

धातुथूपपूजावण्णना

२३९. राजगहे भगवतो सरीरानं थूपञ्च महञ्च अकासीति कथं अकासि? कुसिनारतो याव राजगहं पञ्चवीसति योजनानि, एत्थन्तरे अट्टउसभवित्थतं समतलं मगं कारेत्वा यादिसं मल्लराजानो मकुटबन्धनस्स च सन्थागारस्स च अन्तरे पूजं कारेसुं । तादिसं पञ्चवीसतियोजनेपि मग्गे पूजं कारेत्वा लोकस्स अनुक्कण्ठनत्थं सब्बत्थ अन्तरापणे पसारेत्वा सुवण्णदोणियं पक्खित्तधातुयो सत्तिपञ्जरेन परिक्खिपापेत्वा अत्तनो विजिते पञ्चयोजनसतपरिमण्डले मनुस्से सन्निपातापेसि । ते धातुयो गहेत्वा कुसिनारतो साधुकीळितं कीळन्ता निक्खमित्वा यत्थ यत्थ सुवण्णवण्णानि पुप्फानि पस्सन्ति, तत्थ तत्थ धातुयो सत्तिअन्तरे ठपेत्वा पूजं अकंसु । तेसं पुप्फानं खीणकाले गच्छन्ति, रथस्स धुरट्ठानं पच्छिमट्ठाने सम्पत्ते सत्त दिवसे साधुकीळितं कीळन्ति । एवं धातुयो गहेत्वा आगच्छन्तानं सत्त वस्सानि सत्त मासानि सत्त दिवसानि वीतिवत्तानि ।

मिच्छादिट्ठिका — “समणस्स गोतमस्स परिनिब्बुतकालतो पट्ठाय बलक्कारेन साधुकीळिताय उपट्ठुतम्ह सब्बे नो कम्मन्ता नट्ठा”ति उज्झायन्ता मनं पदोसेत्वा छळासीतिसहस्समत्ता अपाये निब्बत्ता । खीणासवा आवज्जित्वा “महाजनो मनं पदोसेत्वा अपाये निब्बत्ती”ति दिस्वा — “सक्कं देवराजानं धातुआहरणूपायं कारेस्सामा”ति तस्स सन्तिकं गन्त्वा तमत्थं आरोचेत्वा — “धातुआहरणूपायं करोहि महाराजा”ति आहंसु । सक्को आह — “भन्ते, पुथुज्जनो नाम अजातसत्तुना समो सद्धो नत्थि, न सो मम वचनं करिस्सति, अपिच खो मारविभिसकसदिसं विभिसकं दस्सेस्सामि, महासदं सावेस्सामि, यक्खगाहकखिपितकअरोचके करिस्सामि, तुम्हे ‘अमनुस्सा महाराज कुपिता धातुयो आहरापेथा’ति वदेय्याथ, एवं सो आहरापेस्सती”ति । अथ खो सक्को तं सब्बं अकासि ।

थेरापि राजानं उपसङ्कमित्वा — “महाराज, अमनुस्सा कुपिता, धातुयो आहरापेही”ति भणिंसु । राजा — “न ताव, भन्ते, मय्हं चित्तं तुस्सति, एवं सन्तेपि आहरन्तू”ति आह । सत्तमदिवसे धातुयो आहरिंसु । एवं आहता धातुयो गहेत्वा राजगहे थूपञ्च महञ्च अकासि । इतरेपि अत्तनो अत्तनो बलानुरूपेन आहरित्वा सकसकट्ठानेसु थूपञ्च महञ्च अकंसु ।

२४०. एवमेतं भूतपुब्बन्ति एवं एतं धातुभाजनञ्चेव दसथूपकरणञ्च जम्बुदीपे भूतपुब्बन्ति पच्छा सङ्गीतिकारका आहंसु । एवं पतिट्ठितेसु पन थूपेसु महाकस्सपत्थेरो धातूनं अन्तरायं दिस्वा राजानं अजातसत्तुं उपसङ्कमित्वा “महाराज, एकं धातुनिधानं कातुं वट्ठती”ति आह । साधु, भन्ते, निधानकम्मं ताव मम होतु, सेसधातुयो पन कथं आहरामीति? न, महाराज, धातुआहरणं तुय्हं भारो, अम्हाकं भारोति । साधु, भन्ते, तुम्हे धातुयो आहरथ, अहं धातुनिधानं करिस्सामीति । थेरो तेसं तेसं राजकुलानं परिचरणमत्तमेव ठपेत्वा सेसधातुयो आहरि । रामगामे पन धातुयो नागा परिग्गणिंसु, तासं अन्तरायो नत्थि । “अनागते लङ्कादीपे महाविहारे महाचेतियम्हि निदहिस्सन्ती”ति ता न आहरित्वा सेसेहि सत्तहि नगरेहि आहरित्वा राजगहस्स पाचीनदक्खिणदिसाभागे ठत्वा — “इमस्मिं ठाने यो पासाणो अत्थि, सो अन्तरधायतु, पंसु सुविसुद्धा होतु, उदकं मा उट्ठहतू”ति अधिट्ठासि ।

राजा तं ठानं खणापेत्वा ततो उद्धतपंसुना इट्टका कारेत्वा असीतिमहासावकानं चेति यानि कारेति । “इध राजा किं कारेती”ति पुच्छन्तानमि “महासावकानं चेति यानी”ति वदन्ति, न कोचि धातुनिधानभावं जानाति । असीतिहत्थगम्भीरे पन तस्मिं पदेसे जाते हेट्ठा लोहसन्थारं सन्थरापेत्वा तत्थ थूपारामे चेति यघरप्पमाणं तम्बलोहमयं गेहं कारापेत्वा अट्ट अट्ट हरिचन्दनादिमये करण्डे च थूपे च कारापेसि । अथ भगवतो धातुयो हरिचन्दनकरण्डे पक्खिपित्वा तं हरिचन्दनकरण्डकम्पि अञ्जस्मिं हरिचन्दनकरण्डके, तम्पि अञ्जस्मिन्ति एवं अट्ट हरिचन्दनकरण्डे एकतो कत्वा एतेनेव उपायेन ते अट्ट करण्डे अट्टसु हरिचन्दनथूपेसु, अट्ट हरिचन्दनथूपे अट्टसु लोहितचन्दनकरण्डेसु, अट्ट लोहितचन्दनकरण्डे अट्टसु लोहितचन्दनथूपेसु, अट्ट लोहितचन्दनथूपे अट्टसु दन्तकरण्डेसु, अट्ट दन्तकरण्डे अट्टसु दन्तथूपेसु, अट्ट दन्तथूपे अट्टसु सब्बरतनकरण्डेसु, अट्ट सब्बरतनकरण्डे अट्टसु सब्बरतनथूपेसु, अट्ट सब्बरतनथूपे अट्टसु सुवण्णकरण्डेसु, अट्ट सुवण्णकरण्डे, अट्टसु सुवण्णथूपेसु, अट्ट सुवण्णथूपे अट्टसु रजतकरण्डेसु, अट्ट रजतकरण्डे अट्टसु रजतथूपेसु, अट्ट रजतथूपे, अट्टसु मणिकरण्डेसु, अट्ट मणिकरण्डे अट्टसु मणिथूपेसु, अट्ट मणिथूपे अट्टसु लोहितङ्ककरण्डेसु, अट्ट लोहितङ्ककरण्डे अट्टसु लोहितङ्कथूपेसु, अट्ट लोहितङ्कथूपे अट्टसु मसारगल्लकरण्डेसु, अट्ट मसारगल्लकरण्डे अट्टसु मसारगल्लथूपेसु, अट्ट मसारगल्लथूपे अट्टसु फलिककरण्डेसु, अट्ट फलिककरण्डे अट्टसु फलिकमयथूपेसु पक्खिपि ।

सब्बेसं उपरिमं फलिकचेतियं थूपारामचेतियप्पमाणं अहोसि, तस्स उपरि सब्बरतनमयं गेहं कारेसि, तस्स उपरि सुवण्णमयं, तस्स उपरि रजतमयं, तस्स उपरि तम्बलोहमयं गेहं । तत्थ सब्बरतनमयं वालिकं ओकिरित्वा जलजथलजपुप्फानं सहस्सानि विप्पकिरित्वा अट्टछट्ठानि जातकसतानि असीतिमहाथरे सुद्धोदनमहाराजानं महामायादेविं सत्त सहजातेति सब्बानेतानि सुवण्णमयानेव कारेसि । पञ्चपञ्चसते सुवण्णरजतमये पुण्णघटे ठपापेसि, पञ्च सुवण्णद्धजसते उस्सापेसि । पञ्चसते सुवण्णदीपे, पञ्चसते रजतदीपे कारापेत्वा सुगन्धतेलस्स पूरेत्वा तेसु दुकूलवट्टियो ठपेसि ।

अथायस्मा महाकस्सपो — “माला मा मिलायन्तु, गन्धा मा विनस्सन्तु, दीपा मा विज्झायन्तू”ति अधिट्ठित्वा सुवण्णपट्टे अक्खरानि छिन्दापेसि —

“अनागते पियदासो नाम कुमारो छत्तं उस्सापेत्वा असोको धम्मराजा भविस्सति । सो इमा धातुयो वित्थारिका करिस्सती”ति ।

राजा सब्बपसाधनेहि पूजेत्वा आदितो पट्टाय द्वारं पिदहन्तो निक्खमि, सो तम्बलोहद्वारं पिदहित्वा आविञ्छनरज्जुयं कुञ्चिकमुद्दिकं बन्धित्वा तत्थेव महन्तं मणिक्खन्धं ठपेत्वा — “अनागते दलिद्वारा इमं मणिं गहेत्वा धातूनं सक्कारं करोतू”ति अक्खरं छिन्दापेसि ।

सक्को देवराजा विस्सकम्मं आमन्तेत्वा — “तात, अजातसत्तुना धातुनिधानं कतं, एत्थ आरक्खं पट्टपेही”ति पहिणि । सो आगन्त्वा वाळसङ्घाटयन्तं योजेसि, कट्ठरूपकानि तस्मिं धातुगम्भे फलिकवण्णखग्गे गाहेत्वा वातसदिसेन वेगेन अनुपरियायन्तं यन्तं योजेत्वा एकाय एव आणिया बन्धित्वा समन्ततो गिञ्जकावसथाकारेण सिलापरिक्खेपं कत्वा उपरि एकाय पिदहित्वा पंसुं पक्खिपित्वा भूमिं समं कत्वा तस्स उपरि पासाणथूपं पतिट्ठपेसि । एवं निट्ठिते धातुनिधाने यावतायुकं ठत्वा थेरोपि परिनिब्बुतो, राजापि यथाकम्मं गतो, तेपि मनुस्सा कालङ्कता ।

अपरभागे पियदासो नाम कुमारो छत्तं उस्सापेत्वा असोको नाम धम्मराजा हुत्वा ता धातुयो गहेत्वा जम्बुदीपे

वित्थारिका अकासि । कथं? सो निग्रोधसामणेरें निस्साय सासने लद्धप्पसादो चतुरासीति विहारसहस्सानि कारेत्वा भिक्खुसङ्घं पुच्छि — “भन्ते, मया चतुरासीति विहारसहस्सानि कारितानि, धातुयो कुतो लभिस्सामी”ति? महाराज, — “धातुनिधानं नाम अत्थी”ति सुणोम, न पन पज्जायति — “असुकस्मिं ठाने”ति । राजा राजगहे चेतियं भिन्दापेत्वा धातुं अपस्सन्तो पटिपाकतिकं कारेत्वा भिक्खुभिक्खुनियो उपासकउपासिकायोति चतस्सो परिसा गहेत्वा वेसालिं गतो । तत्रापि अलभित्वा कपिलवत्थुं । तत्रापि अलभित्वा रामगामं गतो । रामगामे नागा चेतियं भिन्दितुं न अदंसु, चेतिये निपतितकुदालो खण्डाखण्डं होति । एवं तत्रापि अलभित्वा अल्लकप्पं वेठदीपं पावं कुसिनारन्ति सब्बत्थ चेतियानि भिन्दित्वा धातुं अलभित्वाव पटिपाकतिकानि कत्वा पुन राजगहं गन्त्वा चतस्सो परिसा सन्निपातापेत्वा — “अत्थि केनचि सुतपुब्बं ‘असुकट्टाने नाम धातुनिधानं’ति” पुच्छि ।

तत्रेको वीसवस्ससतिको थेरो — “असुकट्टाने धातुनिधानं”ति न जानामि, मय्हं पन पिता महाथेरो मं सत्तवस्सकाले मालाचङ्कोटकं गाहापेत्वा — “एहि सामणेरे, असुकगच्छन्तरे पासाणथूपो अत्थि, तत्थ गच्छामा”ति गन्त्वा पूजेत्वा — “इमं ठानं उपधारेतुं वट्ठति सामणेरा”ति आह । अहं एत्तकं जानामि महाराजाति आह । राजा “एतदेव ठानं”ति वत्वा गच्छे हारेत्वा पासाणथूपञ्च पंसुञ्च अपनेत्वा हेट्ठा सुधाभूमिं अदस । ततो सुधञ्च इट्ठकायो च हारेत्वा अनुपुब्बेन परिवेणं ओरुह्म सत्तरतनवालुकं असिहत्थानि च कट्ठरूपकानि सम्परिवत्तकानि अदस । सो यक्खदासके पक्कोसापेत्वा बलिकम्मं कारेत्वापि नेव अन्तं न कोटिं पस्सन्तो देवतानं नमस्समानो — “अहं इमा धातुयो गहेत्वा चतुरासीतिया विहारसहस्सेसु निदहित्वा सक्कारं करोमि, मा मे देवता अन्तरायं करोन्तू”ति आह ।

सक्को देवराजा चारिकं चरन्तो तं दिस्वा विस्सकम्मं आमन्तेसि — “तात, असोको धम्मराजा ‘धातुयो नीहरिस्सामी’ति परिवेणं ओतिण्णो, गन्त्वा कट्ठरूपकानि हारेही”ति । सो पञ्चचूळगामदारकवेसेन गन्त्वा रज्जो पुरतो धनुहत्थो ठत्वा — “हरामि महाराजा”ति आह । “हर, ताता”ति सरं गहेत्वा सन्धिम्हियेव विज्झि, सब्बं विप्पकिरियित्थ । अथ राजा आविज्जने बन्धं कुञ्चिकमुद्विकं गण्हि, मणिक्वन्धं पस्सि । “अनागते दलिद्वराजा इमं मणिं गहेत्वा धातूनं सक्कारं करोतू”ति पुन अक्खरानि दिस्वा कुज्झित्वा — “मादिसं नाम राजानं दलिद्वराजाति वत्तुं अयुत्त”ति पुनप्पुनं घटेत्वा द्वारं विवरापेत्वा अन्तोगेहं पविट्ठो ।

अट्टारसवस्साधिकानं द्विन्नं वस्ससतानं उपरि आरोपितदीपा तथेव पज्जलन्ति । नीलुप्पलपुप्फानि तद्ध्वणं आहरित्वा आरोपितानि विय, पुप्फसन्थारो तद्ध्वणं सन्थतो विय, गन्धा तं मुहुत्तं पिसित्वा ठपिता विय राजा सुवण्णपट्टं गहेत्वा — “अनागते पियदासो नाम कुमारो छत्तं उस्सापेत्वा असोको नाम धम्मराजा भविस्सति सो इमा धातुयो वित्थारिका करिस्सती”ति वाचेत्वा — “दिट्ठो भो, अहं अय्येन महाकस्सपत्थेरेना”ति वत्वा वामहत्थं आभुजित्वा दक्खिणेन हत्थेन अप्फोटेसि । सो तस्मिं ठाने परिचरणधातुमत्तमेव ठपेत्वा सेसा धातुयो गहेत्वा धातुगेहं पुब्बे पिहितनयेनेव पिदहित्वा सब्बं यथापकतियाव कत्वा उपरि पासाणचेतियं पतिट्ठापेत्वा चतुरासीतिया विहारसहस्सेसु धातुयो पतिट्ठापेत्वा महाथेरे वन्दित्वा पुच्छि — “दायादोम्हि, भन्ते, बुद्धसासने”ति । किस्स दायादो त्वं, महाराज, बाहिरको त्वं सासनस्साति । भन्ते, छन्नवुतिकोटिधनं विस्सज्जेत्वा चतुरासीति विहारसहस्सानि कारेत्वा अहं न दायादो, अज्जो को दायादोति? पच्चयदायको नाम त्वं महाराज, यो पन अत्तनो पुत्तञ्च धीतरञ्च पब्बाजेति, अयं सासने दायादो नामाति । सो पुत्तञ्च धीतरञ्च पब्बाजेसि । अथ नं थेरा आहंसु — “इदानि, महाराज, सासने दायादोसी”ति ।

एवमेतं भूतपुब्बन्ति एवं एतं अतीते धातुनिधानम्पि जम्बुदीपतले भूतपुब्बन्ति । ततियसङ्कीतिकारापि इमं पदं

उपयंसु ।

अट्टदोणं चक्खुमतो सरीरन्तिआदिगाथायो पन तम्बपण्णिदीपे थेरेहि वुत्ताति ।

इति सुमङ्गलविलासिनिया दीघनिकायट्ठकथायं

महापरिनिब्बानसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

४. महासुदस्सनसुत्तवण्णना

कुसावतीराजधानीवण्णना

२४१. एवं मे सुतन्ति महासुदस्सनसुत्तं । तत्रायं अपुब्बपदवण्णना — सव्वरतनमयोति एत्थ एका इट्ठका सोवण्णमया, एका रूपियमया, एका वेळुरियमया, एका फलिकमया, एका लोहितङ्कमया, एका मसारगल्लमया, एका सव्वरतनमया, अयं पाकारो सव्वपाकारानं अन्तो उब्बेधेन सट्ठिहत्थो अहोसि । एके पन थेरा — “नगरं नाम अन्तो ठत्वा ओलोकेन्तानं दस्सनीयं वट्ठति, तस्मा सव्वबाहिरो सट्ठिहत्थो, सेसा अनुपुब्बनीचा”ति वदन्ति । एके — “बहि ठत्वा ओलोकेन्तानं दस्सनीयं वट्ठति, तस्मा सव्वअब्भन्तरिमो सट्ठिहत्थो, सेसा अनुपुब्बनीचा”ति । एके — “अन्तो च बहि च ठत्वा ओलोकेन्तानं दस्सनीयं वट्ठति, तस्मा मज्झे पाकारो सट्ठिहत्थो, अन्तो च बहि च तयो तयो अनुपुब्बनीचा”ति ।

एसिकाति एसिकत्थम्भो । तिपोरिसङ्गाति एकं पोरिसं मज्झिमपुरिसस्स अत्तनो हत्थेन पञ्चहत्थं, तेन तिपोरिसपरिक्खेपा पन्नरसहत्थपरिमाणाति अत्थो । ते पन कथं ठिताति? नगरस्स बाहिरपस्से एकेकं महाद्वारबाहं निस्साय एकेको, एकेकं खुद्वकद्वारबाहं निस्साय एकेको, महाद्वारखुद्वकद्वारानं अन्तरा तयो तयोति । तालपन्तीसु सव्वरतनमयानं तालानं एकं सोवण्णमयन्ति पाकारे वुत्तलक्खणमेव वेदितव्वं, पण्णफलेसुपि एसेव नयो । ता पन तालपन्तियो असीतिहत्था उब्बेधेन, विप्पकिण्णवालुके समतले भूमिभागे पाकारन्तरे एकेका हुत्वा ठिता ।

वग्गूति छेको सुन्दरो । रजनीयोति रज्जेतुं समत्थो । खमनीयोति दिवसम्पि सुय्यमानो खमतेव, न बीभच्छेति । मदनीयोति मानमदपुरिसमदजननो । पञ्चङ्गिकस्साति आततं विततं आततविततं सुसिरं घनन्ति इमेहि पञ्चहङ्गेहि समन्नागतस्स । तत्थ आततं नाम चम्मपरियोनद्धेसु भेरीआदीसु एकतलं तूरियं । विततं नाम उभयतलं । आततविततं नाम सव्वतो परियोनद्धं । सुसिरं नाम वंसादि । घनं नाम सम्मादि । सुविनीतस्साति आकड्डनसिथिलकरणादीहि सुमुच्छितस्स । सुप्पटिताळितस्साति पमाणे ठितभावजाननत्थं सुट्ठु पटिताळितस्स । सुकुसलेहि समन्नाहतस्साति ये वादितुं छेका कुसला, तेहि वादितस्स । धुत्ताति अक्खधुत्ता, । सोण्डाति सुरासोण्डा । तेयेव पुनप्पुनं पातुकामतावसेन पिपासा । परिचारेसुन्ति (दी० नि० २.१३२) हत्थं वा पादं वा चालेत्वा नच्चन्ता कीळिसु ।

चक्करतनवण्णना

२४३. सीसं न्हातस्साति सीसेन सट्ठिं गन्धोदकेन नहातस्स । उपोसथिकस्साति समादिन्नउपोसथङ्गस्स । उपरिपासादवरगतस्साति पासादवरस्स उपरि गतस्स, सुभोजनं भुज्जित्वा पासादवरस्स उपरिमहातले सिरिगम्भं पविसित्वा सीलानि आवज्जन्तस्स । तदा किर राजा पातोव सतसहस्सं विस्सज्जेत्वा महादानं दत्वा सोळसहि

गन्धोदकघटेहि सीसं नहायित्वा कतपातरासो सुद्धं उत्तरासङ्गं एकंसं करित्वा उपरिपासादस्स सिरिसयने पल्लङ्कं आभुजित्वा निसिन्नो अत्तनो दानादिमयं पुज्जसमुदायं आवज्जन्तो निसीदि । अयं सब्बचक्कवत्तीनं धम्मता ।

तेसं तं आवज्जन्तानयेव वुत्तप्पकारपुज्जकम्मपच्चयउतुसमुद्धानं नीलमणिसङ्घातसदिसं पाचीनसमुद्दजलतलं भिन्दमानं विय, आकासं अलङ्कुरुमानं विय दिब्बं चक्करतनं पातुभवति । तं महासुदस्सनस्सापि तथेव पातुरहोसि । तयिदं दिब्बानुभावयुत्तत्ता दिब्बन्ति वुत्तं । सहस्सं अस्स अरानन्ति **सहस्सारं** । सह नेमिया, सह नाभिया चाति **सनेमिकं सनाभिकं** । सब्बेहि आकारेहि परिपुण्णन्ति **सब्बाकारपरिपूरं** ।

तत्थ चक्कञ्च तं रतिजननट्टेन रतनञ्चाति **चक्करतनं** । याय पन तं नाभिया “सनाभिक”न्ति वुत्तं, सा इन्दनीलमया होति, मज्झे पनस्सा साररजतमया पनाळि, याय सुद्धसिनिद्धदन्तपन्तिया हसमाना विय विरोचति, मज्झे छिद्देन विय चन्दमण्डलेन, उभोसुपि बाहिरन्तेसु रजतपट्टेन कतपरिक्खेपा होति । तेसु पनस्स नाभिपनाळिपरिक्खेपपट्टेसु युत्तयुत्तट्टानेसु परिच्छेदलेखा सुविभत्ताव हुत्वा पज्जायन्ति । अयं ताव अस्स नाभिया सब्बाकारपरिपूरता ।

येहि पन तं — “अरेहि सहस्सार”न्ति वुत्तं, ते सत्तरतनमया सूरियरस्मियो विय पभासम्पन्ना होन्ति, तेसम्पि घटकमणिकपरिच्छेदलेखादीनि सुविभत्तानेव हुत्वा पज्जायन्ति । अयमस्स अरानं सब्बाकारपरिपूरता ।

याय पन तं नेमिया — “सनेमिक”न्ति वुत्तं, सा बालसूरियरस्मिकलापसिरिं अवहसमाना विय सुरत्तसुद्धसिनिद्धपवाळमया होति । सन्धीसु पनस्सा सञ्झारागसस्सिरिका रत्तजम्बुनदपट्टा वट्टपरिच्छेदलेखा सुविभत्ता हुत्वा पज्जायन्ति । अयमस्स नेमिया सब्बाकारपरिपूरता ।

नेमिमण्डलपिट्ठियं पनस्स दसन्नं दसन्नं अरानं अन्तरे धमनवंसो विय अन्तो सुसिरो छिद्दमण्डलखचितो वातगाही पवाळदण्डो होति, यस्स वातेरितस्स सुकुसलसमन्नाहतस्स पञ्चङ्गिकतूरियस्स विय सहो वग्गु च रजनीयो च कमनीयो च मदनीयो च होति । तस्स खो पन पवाळदण्डस्स उपरि सेतच्छत्तं उभोसु पस्सेसु समोसरितकुसुमदामानं द्वे पन्तियोति एवं समोसरितकुसुमदामपन्तिसतद्वयपरिवारसेतच्छत्तसतधारिना पवाळदण्डसतेन समुपसोभितनेमिपरिक्खेपस्स द्विन्नम्पि नाभिपनाळीनं अन्तो द्वे सीहमुखानि होन्ति, येहि तालक्खन्धप्पमाणा पुण्णचन्दकिरणकलापसस्सिरिका तरुणरविसमानरत्तकम्बलगण्डुकपरियन्ता आकासगङ्गागतिसोभं अवहसमाना विय द्वे मुत्तकलापा ओलम्बन्ति । येहि चक्करतनेन सद्धिं आकासे सम्परिवत्तमानेहि तीणि चक्कानि एकतो परिवत्तन्तानि विय खायन्ति । अयमस्स सब्बसो सब्बाकारपरिपूरता ।

तं पनेतं एवं सब्बाकारपरिपूरं पकतिया सायमासभत्तं भुज्जित्वा अत्तनो अत्तनो घरद्वारे पज्जत्तासनेसु निसीदित्वा पवत्तकथासल्लापेसु मनुस्सेसु वीथिचतुक्कादीसु कीळमाने दारकजने नातिउच्चेन नातिनीचेन वनसण्डमत्थकासन्नेन आकासप्पदेसेन उपसोभयमानं विय, रुक्खसाखग्गानि द्वादसयोजनतो पट्टाय सुय्यमानेन मधुरस्सरेन सत्तानं सोतानि ओधापयमानं योजनतो पट्टाय नानप्पभासमुदयसमुज्जलेन वण्णेन नयनानि समाकट्टन्तं विय, रज्जो चक्कवत्तिस्स पुज्जानुभावं उग्घोसयन्तं विय, राजधानिया अभिमुखं आगच्छति ।

अथस्स चक्करतनस्स सहसवनेनेव — “कुतो नु खो, कस्स नु खो अयं सहो”ति आवज्जितहदयानं पुरत्थिमदिसं आलोकयमानानं तेसं मनुस्सानं अज्जतरो अज्जतरं एवमाह — “पस्सथ, भो, अच्छरियं, अयं पुण्णचन्दो पुब्बे एको

उगच्छति, अज्जेव पन अत्तदुतियो उगगतो, एतज्जि राजहंसमिथुनमिव पुण्णचन्दमिथुनं पुब्बापरियेन गगनतलं अभिलङ्घती”ति । तमज्जो आह — “किं कथेसि, सम्म, कुहिं नाम तया द्वे पुण्णचन्दा एकतो उगच्छन्ता दिट्ठपुब्बा, ननु एस तपनीयरंसिधारो पिञ्जरकिरणो दिवाकरो उगगतो”ति, तमज्जो हसितं कत्वा एवमाह — “किं उम्मत्तोसि, ननु इदानीव दिवाकरो अत्थङ्गतो, सो कथं इमं पुण्णचन्दं अनुबन्धमानो उगच्छिस्सति? अब्धा पनेतं अनेकरतनप्पभासमुदयुज्जलं एकस्सापि पुज्जवतो विमानं भविस्सती”ति । ते सब्बेपि अपसारयन्ता अज्जे एवमाहंसु — “भो, किं बहुं विलपथ, नेवायं पुण्णचन्दो, न सूरियो न देवविमानं । न हेतेसं एवरूपा सिरिसम्पत्ति अत्थि, चक्करतनेन पन एतेन भवितब्ब”न्ति ।

एवं पवत्तसल्लापस्सेव तस्स जनस्स चन्दमण्डलं ओहाय तं चक्करतनं अभिमुखं होति । ततो तेहि — “कस्स नु खो इदं निब्बत्त”न्ति वुत्ते भवन्ति वत्तारो — “न कस्सचि अज्जस्स, ननु अम्हाकं महाराजा पूरितचक्कवत्तिवत्तो, तस्सेतं निब्बत्त”न्ति । अथ सो च महाजनो, यो च अज्जो पस्सति, सब्बो चक्करतनमेव अनुगच्छति । तं चापि चक्करतनं रज्जोयेव अत्थाय अत्तनो आगतभावं जापेतुकामं विय सत्तक्खत्तुं पाकारमत्थकेनेव नगरं अनुसंयायित्वा, अथ रज्जो अन्तेपुरं पदक्खिणं कत्वा, अन्तेपुरस्स च उत्तरसीहपज्जरसदिसे ठाने यथा गन्धपुप्फादीहि सुखेन सक्का होति पूजेतुं, एवं अक्खाहतं विय तिट्ठति ।

एवं ठितस्स पनस्स वातपानछिद्वादीहि पविसित्वा नानाविरागरतनप्पभासमुज्जलं अन्तोपासादं अलङ्कुरुमानं पभासमूहं दिस्वा दस्सनत्थाय सज्जाताभिलासो राजा होति । परिजनोपिस्स पियवचनपाभतेन आगन्त्वा तमत्थं निवेदेति । अथ राजा बलवपीतिपामोज्जफुटसरीरो पल्लङ्कं मोचेत्वा उट्ठायासना सीहपज्जरसमीपं गन्त्वा तं चक्करतनं दिस्वा “सुतं खो पन मेत”न्ति आदिकं चिन्तनं चिन्तयति । महासुदस्सनस्सापि सब्बं तं तथेव अहोसि । तेन वुत्तं — “दिस्वा रज्जो महासुदस्सनस्स...पे०... अस्सं नु खो अहं राजा चक्कवत्ती”ति । तत्थ **सो होति राजा चक्कवत्ती**ति कित्तावता चक्कवत्ती होतीति? एकङ्गुलद्वङ्गुलमत्तम्पि चक्करतने आकासं अब्भुगन्त्वा पवत्ते इदानी तस्स पवत्तापनत्थं यं कातब्बं, तं दस्सेन्तो **अथ खो आनन्दा**ति आदिमाह ।

२४४. तत्थ उट्ठायासनाति निसिन्नासनतो उट्ठित्वा चक्करतनसमीपं आगन्त्वा । **सुवण्णभिङ्गारं गहेत्वा**ति हत्थिसोण्डसदिसपनाळिं सुवण्णभिङ्गारं उक्खिपित्वा । **अन्वदेव राजा महासुदस्सनो सद्धिं चतुरङ्गिनिया सेनायाति** सब्बचक्कवत्तीनज्जि उदकेन अब्भुक्किरित्वा — “अभिविजिनातु भवं चक्करतन”न्ति वचनसमनन्तरमेव वेहासं अब्भुगन्त्वा चक्करतनं पवत्तति । यस्स पवत्ति समकालमेव सो राजा चक्कवत्ती नाम होति । पवत्ते पन चक्करतने तं अनुबन्धमानोव राजा चक्कवत्तियानवरं आरुह्य वेहासं अब्भुगच्छति । अथस्स छत्तचामरादिहत्थो परिजनो चेव अन्तेपुरजनो च ततो नानाकारकञ्चुककवचादिसन्नाहविभूसितेन विविधाभरणप्पभासमुज्जलेन समुस्सितद्वजपटाकपटिमण्डितेन अत्तनो अत्तनो बलकायेन सद्धिं उपराजसेनापतिपभुतयोपि वेहासं अब्भुगन्त्वा राजानमेव परिवारेन्ति ।

राजयुत्ता पन जनसङ्गहत्थं नगरवीथीसु भेरियो चरापेन्ति — “ताता, अम्हाकं रज्जो चक्करतनं निब्बत्तं, अत्तनो विभवानुरूपेन मण्डितपसाधिका सन्निपतथा”ति । महाजनो पन पकतिया चक्करतनसद्देनेव सब्बकिच्चाणि पहाय गन्धपुप्फादीनि आदाय सन्निपतितोव सोपि सब्बो वेहासं अब्भुगन्त्वा राजानमेव परिवारेति । यस्स यस्स हि रज्जा सद्धिं गन्तुकामताचित्तं उप्पज्जति, सो सो आकासगतोव होति । एवं द्वादसयोजनायामवित्थारा परिसा होति । तत्थ एकपुरिसोपि छिन्नभिन्नसरीरो वा किलिडवत्थो वा नत्थि । सुचिपरिवारो हि राजा चक्कवत्ती । चक्कवत्तिपरिसा नाम विज्जाधरपुरिसा

विय आकासे गच्छमाना इन्दनीलमणितले विष्पकिण्णरतनसदिसा होति । महासुदस्सनस्सापि तथेव अहोसि । तेन वुत्तं — “अन्वदेव राजा महासुदस्सनो सद्धिं चतुरङ्गिनिया सेनाया”ति ।

तं पन चक्करतनं रुक्खग्गानं उपरूपरि नातिउच्चेन नातिनीचेन गगनप्पदेसेन पवत्तति । यथा रुक्खानं पुप्फफलपल्लवेहि अत्थिका, तानि सुखेन गहेतुं सक्कोन्ति । यथा च भूमियं ठिता “एस राजा, एस उपराजा, एस सेनापती”ति सल्लक्खेतुं सक्कोन्ति । ठानादीसु च इरियापथेसु यो येन इच्छति, सो तेनेव गच्छति । चित्तकम्मादिसिप्पपसुता चेत्य अत्तनो अत्तनो किच्चं करोन्तायेव गच्छन्ति । यथेव हि भूमियं, तथा तेसं सब्बकिच्चाणि आकासेव इज्झन्ति । एवं चक्कवत्तिपरिसं गहेत्वा तं चक्करतनं वामपस्सेन सिनेरुं पहाय महासमुदस्स उपरिभागेन सत्तसहस्सयोजनप्पमाणं पुब्बविदेहं गच्छति ।

तत्थ यो विनिब्बेधेन द्वादसयोजनाय, परिक्खेपतो छत्तिसयोजनाय परिसाय सन्निवेसक्खमो सुलभाहारूपकरणो छायादकसम्पन्नो सुचिसमतलो रमणीयो भूमिभागो, तस्स उपरिभागे तं चक्करतनं अक्खाहतं विय तिड्ढति । अथ तेन सज्जाणेन सो महाजानो ओतरित्वा यथारुचि नहानभोजनादीनि सब्बकिच्चाणि करोन्तो वासं कप्पेति । महासुदस्सनस्सापि सब्बं तथेव अहोसि । तेन वुत्तं — “यस्मिं खो पनानन्द, पदेसे चक्करतनं पतिट्ठाति, तत्थ सो राजा महासुदस्सनो वासं उपगच्छि सद्धिं चतुरङ्गिनिया सेनाया”ति ।

एवं वासं उपगते चक्कवत्तिमिहे ये तत्थ राजानो, ते “परचक्कं आगत”न्ति सुत्वापि न बलकायं सन्निपातेत्वा युद्धसज्जा होन्ति । चक्करतनस्स हि उप्पत्तिसमनन्तरमेव नत्थि सो सत्तो नाम, यो पच्चत्थिकसज्जाय तं राजानं आरब्ध आवुधं उक्खिपितुं विसहेय्य । अयमानुभावो चक्करतनस्स ।

चक्कानुभावेन हि तस्स रज्जो,
अरी असेसा दमथं उपेन्ति ।
अरिन्दमं नाम नराधिपस्स,
तेनेव तं वुच्चति तस्स चक्कन्ति ॥

तस्मा सब्बेपि ते राजानो अत्तनो अत्तनो रज्जसिरिविभवानुरूपं पाभतं गहेत्वा तं राजानं उपगम्म ओनतसिरा अत्तनो मोळिमणिप्पभाभिसेकेन तस्स पादपूजं करोन्ता — “एहि खो, महाराजा”ति आदीहि वचनेहि तस्स किंकारपटिसावितं आपज्जन्ति । महासुदस्सनस्सापि तथेव अकंसु । तेन वुत्तं — “ये खो, पनानन्द, पुरत्थिमाय दिसाय...पे०... अनुसास, महाराजा”ति ।

तत्थ स्वागतन्ति सु आगतं । एकस्मिंहि आगते सोचन्ति, गते नन्दन्ति । एकस्मिं आगते नन्दन्ति, गते सोचन्ति, तादिसो त्वं आगमननन्दनो, गमनसोचनो । तस्मा तव आगमनं सुआगमनन्ति वुत्तं होति । एवं वुत्ते पन राजा चक्कवत्ती नापि — “एत्तकं नाम मे अनुवस्सं बलिं उपकप्पेथा”ति वदति, नापि अज्जस्स भोगं अच्छिन्दित्वा अज्जस्स देति । अत्तनो पन धम्मराजभावस्स अनुरूपाय पज्जाय पाणातिपातादीनि उपपरिक्खित्वा पेमनीयेन मज्जुना सरेन — “पस्सथ ताता, पाणातिपातो नामेस आसेवितो भावितो बहुलीकतो निरयसंवत्तनिको होती”ति आदिना नयेन धम्मं देसेत्वा “पाणो न हन्तब्बो”ति आदिकं ओवादं देति । महासुदस्सनोपि तथेव अकासि, तेन वुत्तं — “राजा महासुदस्सनो एवमाह — ‘पाणो न हन्तब्बो...पे०... यथाभुत्तज्च भुज्जथा’ति” । किं पन सब्बेपि रज्जो इमं ओवादं गणहन्तीति? बुद्धस्सापि ताव सब्बे न

गणहन्ति, रज्जो किं गण्हिस्सन्तीति । तस्मा ये पण्डिता विभाविनो, ते गणहन्ति । सब्बे पन अनुयन्ता भवन्ति । तस्मा ये खो पनानन्दातिआदिमाह ।

अथ तं चक्करतनं एवं पुब्बविदेहवासीनं ओवादे दिन्ने कतपातरासे चक्कवत्तिबलेन वेहासं अब्भुगन्त्वा पुरत्थिमसमुदं अज्झोगाहति । यथा यथा च तं अज्झोगाहति, तथा तथा अगदगन्धं घायित्वा सङ्घित्तफणो नागराजा विय, सङ्घित्तऊमिविप्फारं हुत्वा ओगच्छमानं महासमुदसलिलं योजनमत्तं ओगन्त्वा अन्तोसमुदे वेळुरियभित्ति विय तिट्ठति । तङ्घणज्जेव च तस्स रज्जो पुज्जसिरिं दड्ढुकामानि विय महासमुदतले विप्पकिण्णानि नानारतनानि ततो ततो आगन्त्वा तं पदेसं पूरयन्ति । अथ सा राजपरिसा तं नानारतनपरिपूरं महासमुदतलं दिस्वा यथारुचि उच्छङ्गादीहि आदियति, यथारुचि आदिन्नरतनाय पन परिसाय तं चक्करतनं पटिनिवत्तति । पटिनिवत्तमाने च तस्मिं परिसा अगगतो होति, मज्झे राजा, अन्ते चक्करतनं । तम्पि जलनिधिजलं पलोभियमानमिव चक्करतनसिरिया, असहमानमिव च तेन वियोगं नेमिमण्डलपरियन्तं अभिहनन्तं निरन्तरमेव उपगच्छति । एवं राजा चक्कवत्ती पुरत्थिममहासमुदपरियन्तं पुब्बविदेहं अभिविजिनित्वा दक्खिणसमुदपरियन्तं जम्बुदीपं विजेतुकामो चक्करतनदेसितेन मग्गेन दक्खिणसमुदाभिमुखो गच्छति । महासुदस्सनोपि तथेव अगमासि । तेन वुत्तं — “अथ खो, आनन्द, चक्करतनं पुरत्थिमं समुदं अज्झोगाहेत्वा पच्चुत्तरित्वा दक्खिणं दिसं पवत्ती”ति ।

एवं पवत्तमानस्स पन तस्स पवत्तनविधानं, सेनासन्निवेशो, पटिराजागमनं, तेसं अनुसासनिप्पदानं दक्खिणसमुदअज्झोगाहनं समुदसलिलस्स ओगच्छमानं रतनानं आदानन्ति सब्बं पुरिमनयेनेव वेदितब्बं ।

विजिनित्वा पन तं दससहस्सयोजनप्पमाणं जम्बुदीपं दक्खिणसमुदतोपि पच्चुत्तरित्वा सत्तयोजनसहस्सप्पमाणं अपरगोयानं विजेतुं पुब्बे वुत्तनयेनेव गन्त्वा तम्पि समुदपरियन्तं तथेव अभिविजिनित्वा पच्छिमसमुदतोपि उत्तरित्वा अट्टयोजनसहस्सप्पमाणं उत्तरकुरुं विजेतुं तथेव गन्त्वा तम्पि समुदपरियन्तं तथेव अभिविजिय उत्तरसमुदतो पच्चुत्तरति ।

एत्तावता रज्जा चक्कवत्तिना चातुरन्ताय पथविया आधिपच्चं अधिगतं होति । सो एवं विजितविजयो अत्तनो रज्जसिरिसम्पत्तिदस्सनत्थं सपरिसो उद्धं गगनतलं अभिलङ्घित्वा सुविकसितपदुमकुमुदपुण्डरीकवनविचित्ते चत्तारो जातस्सरे विय पञ्चसतपञ्चसतपरित्तदीपपरिवारे चत्तारो महादीपे ओलोकेत्वा चक्करतनदेसितेनेव मग्गेन यथानुक्कमं अत्तनो राजधानिं पच्चागच्छति । अथ तं चक्करतनं अन्तेपुरद्वारं सोभयमानं विय हुत्वा तिट्ठति ।

एवं पतिट्ठिते पन तस्मिं चक्करतने राजन्तेपुरे उक्काहि वा दीपिकाहि वा किञ्चि करणीयं न होति, चक्करतनोभासोयेव रत्तिं अन्धकारं विधमतिथेव । ये पन अन्धकारत्थिका होन्ति, तेसं अन्धकारमेव होति । महासुदस्सनस्सापि सब्बमेतं तथेव अहोसि । तेन वुत्तं — “दक्खिणं समुदं अज्झोगाहेत्वा...पे०... एवरूपं चक्करतनं पातुरहोसी”ति ।

हत्थिरतनवण्णना

२४६. एवं पातुभूतचक्करतनस्सेव चक्कवत्तिनो अमच्चा पकतिमङ्गलहत्थिद्वानं समं सुचिभूमिभागं कारेत्वा हरिचन्दनादीहि सुरभिगन्धेहि उपलिम्पापेत्वा हेट्ठा विचित्तवण्णसुरभिकुसुमसमोकिण्णं उपरि सुवण्णतारकानं अन्तरन्तरा समोसरितमनुज्जकुसुमदामपटिमण्डितवितानं देवविमानं विय अभिसङ्घरित्वा — “एवरूपस्स नाम देव हत्थिरतनस्स

आगमनं चिन्तेथा”ति वदन्ति । सो पुब्बे वुत्तनयेनेव महादानं दत्त्वा सीलानि च समादाय तं पुञ्ञसम्पत्तिं आवज्जन्तो निसीदि । अथस्स पुञ्ञानुभावचोदितो छद्दन्तकुला वा उपोसथकुला वा तं सक्कारविसेसं अनुभवितुकामो तरुणरविमण्डलाभिरत्तचरणगीवामुखपटिमण्डितविसुद्धसेतसरीरो सत्तपतिट्ठो सुसण्ठितअङ्गपच्चङ्गसन्निवेशो विकसितरत्तपदुमचारुपोक्खरो इद्धिमा योगी विय वेहासगमनसमत्थो मनोसिलाचुण्णरज्जितपरियन्तो विय रजतपब्बतो हत्थिसेट्ठो आगन्त्वा तस्मिं पदेसे तिट्ठति । सो छद्दन्तकुला आगच्छन्तो सब्बकनिट्ठो आगच्छति । उपोसथकुला आगच्छन्तो सब्बजेट्ठो । पाळियं पन उपोसथो नागराजा इच्चेव आगतं । नागराजा नाम कस्सचि अपरिभोगो, सब्बकनिट्ठो आगच्छतीति अट्ठकथासु वुत्तं । स्वायं पूरितचक्कवत्तिवत्तानं चक्कवत्तीनं वुत्तनयेनेव चिन्तयन्तानं आगच्छति । महासुदस्सनस्स पन सयमेव पकतिमङ्गलहत्थिट्ठानं आगन्त्वा तं हत्थिं अपनेत्वा तत्थ अट्ठासि । तेन वुत्तं — “पुन चपरं आनन्द...पे०... नागराजा”ति ।

एवं पातुभूतं पन तं हत्थिरतनं दिस्वा हत्थिगोपकादयो हट्ठतुट्ठा वेगेन गन्त्वा रज्जो आरोचेन्ति । राजा तुरिततुरितो आगन्त्वा तं दिस्वा पसन्नचित्तो — “भदकं वत भो हत्थियानं, सचे दमथं उपेय्या”ति चिन्तयन्तो हत्थं पसारेति । अथ सो घरधेनुवच्छको विय कण्णे ओलम्बित्वा सूरतभावं दस्सेन्तो राजानं उपसङ्कमति । राजा तं आरोहितुकामो होति । अथस्स परिजना अधिप्पायं जत्वा तं हत्थिरतनं सुवण्णद्धजं सुवण्णालङ्कारं हेमजालपटिच्छन्नं कत्वा उपनेन्ति । राजा तं अनिसीदापेत्वाव सत्तरतनमयाय निस्सेणिया आरुह्य आकासगमननिन्नचित्तो होति । तस्स सह चित्तुप्पादेनेव सो नागराजा राजहंसो विय इन्दनीलमणिप्पभाजालं नीलगगनतलं अभिलङ्घति । ततो चक्कचारिकाय वुत्तनयेनेव सकलराजपरिसा । इति सपरिसो राजा अन्तोपातरासेयेव सकलपथविं अनुसंयायित्वा राजधानिं पच्चागच्छति । एवं महिद्धिकं चक्कवत्तिनो हत्थिरतनं होति । महासुदस्सनस्सापि तादिसमेव अहोसि । तेन वुत्तं — “दिस्वा रज्जो...पे०... पातुरहोसी”ति ।

अस्सरतनवण्णना

२४७. एवं पातुभूतहत्थिरतनस्स पन चक्कवत्तिनो अमच्चा पकतिमङ्गलअस्सट्ठानं सुचिसमतलं कारेत्वा अलङ्कुरित्वा च पुरिमनयेनेव रज्जो तस्स आगमनचिन्तनत्थं उस्साहं जनेन्ति । सो पुरिमनयेनेव कतदानमाननसक्कारो समादिन्नसीलब्बतो पासादतले सुखनिसिन्नो पुञ्ञसम्पत्तिं समनुस्सरति । अथस्स पुञ्ञानुभावचोदितो सिन्धवकुलतो विज्जुलताविनद्धसरदकालसेतवलाहकरासिसस्सिरीको रत्तपादो रत्ततुण्डो चन्दप्पभापुञ्ञसदिससुद्धसिनिद्धघनसंहतसरीरो काकगीवा विय इन्दनीलमणि विय च काळवण्णेन सीसेन समन्नागतत्ता काळसीसोति सुट्ठु कप्पेत्वा ठपितेहि विय मुञ्ञसदिसेहि सण्हवट्टउजुगतेहि केसेहि समन्नागतत्ता मुञ्ञकेसो वेहासङ्गमो वलाहको नाम अस्सराराजा आगन्त्वा तस्मिं ठाने पतिट्ठाति । महासुदस्सनस्स पनेस हत्थिरतनं विय आगतो । सेसं सब्बं हत्थिरतने वुत्तनयेनेव वेदितब्बं । एवरूपं अस्सरतनं सन्धाय भगवा — “पुन च पर”न्ति आदिमाह ।

मणिरतनवण्णना

२४८. एवं पातुभूतअस्सरतनस्स पन रज्जो चक्कवत्तिनो चतुहत्थायामं सकटनाभिसमपरिणाहं उभोसु अन्तेसु कण्णिकपरियन्ततो विनिग्गतेहि सुपरिसुद्धमुत्ताकलापेहि द्वीहि कञ्चनपदुमेहि अलङ्कृतं चतुरासीतिमणिसहस्सपरिवारं तारागणपरिवुत्तस्स पुण्णचन्दसस्सिरिं फरमानं विय वेपुल्लपब्बततो मणिरतनं आगच्छति । तस्सेवं आगतस्स मुत्ताजालके ठपेत्वा वेळुपरम्पराय सट्ठिहत्थप्पमाणं आकासं आरोपितस्स रत्तिभागे समन्ता योजनप्पमाणं ओकासं आभा फरति, याय सब्बो सो ओकासो अरुणुगमनवेला विय सज्जातालोको होति । ततो कस्सका कसिकम्मं वाणिजा आपणुग्घाटनं ते ते

सिप्पिनो तं तं कम्मन्तं पयोजेन्ति “दिवा”ति मज्झमाना । महासुदस्सनस्सापि सब्बं तं तथेव अहोसि । तेन वुत्तं — “पुन च परं आनन्द,...पे०... मणिरतनं पातुरहोसी”ति ।

इत्थिरतनवण्णना

२४९. एवं पातुभूतमणिरतनस्स पन चक्कवत्तिनो विसयसुखविसेसस्स विसेसकारणं इत्थिरतनं पातुभवति । महाराजकुलतो वा हिस्स अग्गमहेसिं आनेन्ति, उत्तरकुरुतो वा पुज्जानुभावेन सयं आगच्छति । अवसेसा पनस्सा सम्पत्ति — “पुन च परं, आनन्द, रज्जो महासुदस्सनस्स इत्थिरतनं पातुरहोसि, अभिरूपा दस्सनीया”तिआदिना नयेन पाळियंयेव आगता ।

तत्थ सण्ठानपारिपूरिया अधिकं रूपं अस्साति **अभिरूपा** । दिस्समानाव चक्खूनि पिणयति, तस्मा अज्जं किच्चविकखेपं हित्वापि दड्ढ्वाति **दस्सनीया** । दिस्समानाव सोमनस्सवसेन चित्तं पसादेतीति **पासादिका** । **परमाया**ति एवं पसादावहत्ता उत्तमाय । **वण्णपोक्खरताया**ति वण्णसुन्दरताय । **समन्नागता**ति उपेता । **अभिरूपा** वा यस्मा नातिदीघा नातिरस्सा । **दस्सनीया** यस्मा नातिकिसा नातिथूला । **पासादिका** यस्मा नातिकाळिका नाच्योदाता । **परमाय वण्णपोक्खरताय समन्नागता** यस्मा अभिक्कन्ता मानुसिवण्णं अप्पत्ता दिब्बवण्णं । मनुस्सानज्झि वण्णाभा बहि न निच्छरति । देवानं पन अतिदूरम्पि निच्छरति ।

तस्सा पन द्वादसहत्थप्पमाणं पदेसं सरीराभा ओभासेति । नातिदीघादीसु चस्सा पठमयुगळेन आरोहसम्पत्ति, दुतिययुगळेन परिणाहसम्पत्ति, ततिययुगळेन वण्णसम्पत्ति वुत्ता । छहि वापि एतेहि कायविपत्तिया अभावो, **अतिक्कन्ता मानुसिवण्णन्ति** इमिना कायसम्पत्ति वुत्ता । **तूलपिचुनो वा कप्पासपिचुनो** वाति सप्पिमण्डे पक्खिपित्वा ठपितस्स सतवारविहतस्स तूलपिचुनो वा कप्पासपिचुनो वा । **सीतेति** रज्जो सीतकाले । **उण्हेति** रज्जो उण्हकाले । **चन्दनगन्धो**ति निच्चकालमेव सुपिसितस्स अभिनवस्स चतुज्जातिसमायोजितस्स हरिचन्दनस्स गन्धो कायतो वायति । **उप्पलगन्धो वायतीति** हसितकथितकालेसु मुखतो तङ्गुणं विकसितस्सेव नीलुप्पलस्स अतिसुरभिगन्धो वायति ।

एवं रूपसम्फस्सगन्धसम्पत्तियुत्ताय पनस्सा सरीरसम्पत्तिया अनुरूपं आचारं दस्सेतुं **तं खो पनाति**आदि वुत्तं । तत्थ राजानं दिस्वा निसिन्नासनतो अग्गिदड्ढा विय पठममेव उट्ठातीति **पुब्बुट्ठायिनी** । तस्मिं निसिन्ने तस्स तालवण्टेन बीजनादिकिच्चं कत्वा पच्छा निपतति निसीदतीति **पच्छानिपातिनी** । किं करोमि, ते देवाति वाचाय किं-कारं पटिसावेतीति **किं कारपटिस्साविनी** । रज्जो मनापमेव चरति करोतीति **मनापचारिनी** । यं रज्जो पियं तदेव वदतीति **पियवादिनी** ।

इदानी — “स्वास्सा आचारो भावविसुद्धियाव, न साठेय्यना”ति दस्सेतुं **तं खो पनाति**आदिमाह । तत्थ **नो अतिचरीति** न अतिक्कमित्वा चरि, ठपेत्वा राजानं अज्जं पुरिसं चित्तेनपि न पत्थेसीति वुत्तं होति ।

तत्थ ये तस्सा आदिमि “अभिरूपा”तिआदयो, अन्ते “पुब्बुट्ठायिनी”तिआदयो गुणा वुत्ता, ते पकतिगुणा एव । “अतिक्कन्ता मानुसिवण्ण”न्तिआदयो पन चक्कवत्तिनो पुज्जं उपनिस्साय चक्करतनपातुभावतो पट्टाय पुरिमकम्मानुभावेन निब्बत्ताति वेदितब्बा ।

अभिरूपतादिकापि वा चक्करतनपातुभावतो पट्टाय सब्बाकारपरिपूरा जाता । तेनाह — “एवरूपं इत्थिरतनं पातुरहोसी”ति ।

गहपतिरतनवण्णना

२५०. एवं पातुभूतइत्थिरतनस्स पन रज्जो चक्कवत्तिनो धनकरणीयानं किच्चानं यथासुखं पवत्तनत्थं गहपतिरतनं पातुभवति । सो पकतियाव महाभोगो, महाभोगकुले जातो । रज्जो धनरासिवड्डको सेट्ठिगहपति होति । चक्करतनानुभावसहितं पनस्स कम्मविपाकजं दिब्बचक्खु पातुभवति, येन अन्तोपथवियम्पि योजनब्भन्तरे निधिं पस्सति, सो तं सम्पत्तिं दिस्वा तुट्ठमानसो गन्त्वा राजानं धनेन पवारेत्वा सब्बानि धनकरणीयानि सम्पादेति । महासुदस्सनस्सापि तथेव सम्पादेसि । तेन वुत्तं — “पुन चपरं आनन्द...पे०... एवरूपं गहपतिरतनं पातुरहोसी”ति ।

परिणायकरतनवण्णना

२५१. एवं पातुभूतगहपतिरतनस्स पन रज्जो चक्कवत्तिस्स सब्बकिच्चसंविधानसमत्थं परिणायकरतनं पातुभवति । सो रज्जो जेट्ठपुत्तोव होति । पकतिया एव सो पण्डितो ब्यत्तो मेधावी विभावी । रज्जो पुज्जानुभावं निस्साय पनस्स अत्तनो कम्मानुभावेन परचित्तजाणं उप्पज्जति । येन द्वादसयोजनाय राजपरिसाय चित्ताचारं जत्वा रज्जो हिते च अहिते च ववत्थपेतुं समत्थो होति, सोपि तं अत्तनो आनुभावं दिस्वा तुट्ठहृदयो राजानं सब्बकिच्चानुसासनेन पवारेति । महासुदस्सनम्पि तथेव पवारेसि । तेन वुत्तं — “पुन चपरं...पे०... परिणायकरतनं पातुरहोसी”ति ।

तत्थ ठपेतब्बं ठपेतुन्ति तस्मिं तस्मिं ठानन्तरे ठपेतब्बं ठपेतुं ।

चतुइद्धिसमन्नागतवण्णना

२५२. समवेपाकिनियाति समविपाचिनिया । गहणियाति कम्मजतेजोधातुया । तत्थ यस्स भुत्तमत्तोव आहारो जीरति, यस्स वा पन पुटभत्तं विय तत्थेव तिट्ठति, उभोपेते न समवेपाकिनिया समन्नागता । यस्स पन पुन भत्तकाले भत्तछन्दो उप्पज्जतेव, अयं समवेपाकिनिया समन्नागतोति ।

धम्मपासादपोक्खरणिवण्णना

२५३. मापेसि खोति नगरे भेरिं चरापेत्वा जनरासिं कारेत्वा न मापेसि, रज्जो पन सह चित्तुप्पादेनेव भूमिं भिन्दित्वा चतुरासीति पोक्खरणीसहस्सानि निब्बत्तिंसु । तानि सन्धायेतं वुत्तं । द्वीहि वेदिकाहीति एकाय इड्डकानं परियन्तेयेव परिक्खित्ता एकाय परिवेणपरिच्छेदपरियन्ते । एतदहोसीति कस्मा अहोसि? एकदिवसं किर नहत्वा च पिवित्वा च गच्छन्तं महाजनं महापुरिसो ओलोकेत्वा इमे उम्मत्तकवेसेनेव गच्छन्ति । सचे एतेसं एत्थ पिळन्धनपुष्फानि भवेय्युं, भदकं सियाति । अथस्स एतदहोसि । तत्थ सब्बोतुकन्ति पुष्फं नाम एकस्मियेव उतुम्हि पुष्फति । अहं पन तथा करिस्सामि — “यथा सब्बेसु उतूसु पुष्फिस्सती”ति चिन्तेसिं । रोपापेसीति नानावण्णउप्पलबीजादीनि ततो ततो आहरापेत्वा न रोपापेसि, सह चित्तुप्पादेनेव पनस्स सब्बं इज्झति । तं लोको रज्जा रोपितन्ति मज्जि । तेन वुत्तं — “रोपापेसी”ति । ततो पट्टाय महाजनो नानप्पकारं जलजथलजमालं पिळन्धित्वा नक्खत्तं कीळमानो विय गच्छति ।

२५४. अथ राजा ततो उत्तरिपि जनं सुखसमप्पितं कातुकामो — “यंनूनाहं इमासं पोक्खरणीनं तीरे”तिआदिना जनस्स सुखविधानं चिन्तेत्वा सब्बं अकासि । तत्थ न्हापेसुन्ति अज्जो सरीरं उब्बट्टेसि, अज्जो चुण्णानि योजेसि, अज्जो तीरे नहायन्तस्स उदकं आहरि, अज्जो वत्थानि पटिग्गहेसि चेव अदासि च ।

पट्टपेसि खोति कथं पट्टपेसि? इत्थीनञ्च पुरिसानञ्च अनुच्छविके अलङ्कारे कारेत्वा इत्थिमत्तमेव तत्थ परिचारवसेन सेसं सब्बं परिच्चागवसेन ठपेत्वा राजा महासुदस्सनो दानं देति, तं परिभुञ्जथाति भेरिं चरापेसि । महाजनो पोक्खरणीतीरं आगन्त्वा नहत्वा वत्थानि परिवत्तेत्वा नानागन्धेहि विलित्तो पिळन्धनविचित्तमालो दानगं गन्त्वा अनेकप्पकारेसु यागुभत्तखज्जकेसु अट्ठविधपानेसु च यो यं इच्छति, सो तं खादित्वा च पिवित्वा च नानावण्णानि खोमसुखुमानि वत्थानि निवासेत्वा सम्पत्तिं अनुभवित्वा येसं तादिसानि अत्थि, ते ओहाय गच्छन्ति । येसं पन नत्थि, ते गहेत्वा गच्छन्ति । हत्थिअस्सयानादीसुपि निसीदित्वा थोकं विचरित्वा अनत्थिका ओहाय, अत्थिका गहेत्वा गच्छन्ति । वरसयनेसु निपज्जित्वा सम्पत्तिं अनुभवित्वा अनत्थिका ओहाय, अत्थिका गहेत्वा गच्छन्ति । इत्थीहिपि सद्धिं सम्पत्तिं अनुभवित्वा अनत्थिका ओहाय, अत्थिका गहेत्वा गच्छन्ति । सत्तविधरतनपसाधनानि च पसाधेत्वापि सम्पत्तिं अनुभवित्वा अनत्थिका ओहाय, अत्थिका गहेत्वा गच्छन्ति । तम्पि दानं उट्ठाय समुट्ठाय दीयतेव । जम्बुदीपवासिकानं अज्जं कम्मं नत्थि, रज्जो दानं परिभुञ्जन्ताव विचरन्ति ।

२५५. अथ ब्राह्मणगहपतिका चिन्तेसुं — “अयं राजा एवरूपं दानं ददन्तोपि ‘मय्हं तण्डुलादीनि वा खीरादीनि वा देथा’ति न किञ्चि आहरापेति, न खो पन अम्हाकं — ‘राजा आहरापेती’ति तुण्हीमासितुं पतिरूपं”न्ति ते बहुं सापतेय्यं संहरित्वा रज्जो उपनामेसुं । तस्मा — “अथ खो, आनन्द, ब्राह्मणगहपतिका”तिआदिमाह । **एवं समचिन्तेसुन्ति** कस्मा एवं चिन्तेसुं? कस्सचि घरतो अप्पं आभत्तं, कस्सचि बहु । तस्मिं पटिसंहरियमाने — “किं तवेव घरतो सुन्दरं आभत्तं, न मय्हं घरतो, किं तवेव घरतो बहु, न मय्हं”न्ति एवं कलहसद्दोपि उप्पज्जेय्य, सो मा उप्पज्जित्थाति एवं समचिन्तेसुं ।

२५६. एहि त्वं सम्माति एहि त्वं वयस्स । **धम्मं नाम पासादन्ति** पासादस्स नामं आरोपेत्वाव आणापेसि । विस्सकम्मो पन कीव महन्तो देव पासादो होतूति पटिपुच्छित्वा दीघतो योजनं वित्थारतो अट्ठयोजनं सब्बरतनमयोव होतूति वुत्तेपि ‘एवं होतु, भद्दं तव वचनं’न्ति तस्स पटिस्सुणित्वा धम्मराजानं सम्पटिच्छापेत्वा मापेसि । तत्थ **एवं भद्दं तवाति खो आनन्दाति** एवं भद्दं तव इति खो आनन्द । **पटिस्सुत्वाति** सम्पटिच्छित्वा, वत्वाति अत्थो । **तुण्हीभावेनाति** समणधम्मपटिपत्तिकरणोकासो मे भविस्सतीति इच्छन्तो तुण्हीभावेन अधिवासेसि । **सारमयोति** चन्दनसारमयो ।

२५७. द्वीहि वेदिकाहीति एत्थ एका वेदिका पनस्स उण्हीसमत्थके अहोसि, एका हेट्ठा परिच्छेदमत्थके ।

२५८. दुद्धिक्खो अहोसीति दुद्धिक्खो, पभासम्पत्तिया दुद्धसोति अत्थो । **मुसतीति** हरति फन्दापेति निच्चलभावेन पतिट्ठातुं न देति । **विद्धेति** उब्बिद्धे, मेघविगमेन दूरीभूतेति अत्थो । **देवेति** आकासे ।

२५९. मापेसि खोति अहं इमस्मिं ठाने पोक्खरणिं मापेमि, तुम्हाकं घरानि भिन्दथाति न एवं कारेत्वा मापेसि । चित्तुप्पादवसेनेव पनस्स भूमिं भिन्दित्वा तथारूपा पोक्खरणी अहोसि । ते **सब्बकामेहीति** सब्बेहि इच्छित्तिच्छित्तवत्थूहि, समणे समणपरिक्खारेहि, ब्राह्मणे ब्राह्मणपरिक्खारेहि सन्तप्पेसीति ।

पठमभाणवारवण्णना निट्ठिता ।

ज्ञानसम्पत्तिवण्णना

२६०. महिद्धिकोति चित्तुप्पादवसेनेव चतुरासीतिपोक्खरणीसहस्सानं निब्बत्तिसङ्घाताय महत्तिया इद्धिया समन्नागतो । **महानुभावोति** तेसंयेव अनुभवितब्बानं महन्तताय महानुभावेन समन्नागतो । **सेय्यथिदन्ति** निपातो, तस्स —

“कतमेसं तिण्ण”न्ति अत्थो । दानस्साति सम्पत्तिपरिच्चागस्स । दमस्साति आळवकसुत्ते पज्जा दमोति आगतो । इध अत्तानं दमेन्तेन कतं उपोसथकम्मं । संयमस्साति सीलस्स ।

बोधिसत्तपुब्बयोगवण्णना

इध ठत्वा पनस्स पुब्बयोगो वेदितब्बो — राजा किर पुब्बे गहपतिकुले निब्बत्ति । तेन च समयेन धरमानकस्सेव कस्सपबुद्धस्स सासने एको थेरो अरज्जे वासं वसति, बोधिसत्तो अत्तनो कम्मेन अरज्जं पविट्ठो थेरं दिस्वा उपसङ्कमित्वा वन्दित्वा थेरस्स निसज्जनट्टानचङ्कमनट्टानानि ओलोकेत्वा पुच्छि — “इधेव, भन्ते, अय्यो वसती”ति? आम, उपासकाति सुत्वा — “इधेव अय्यस्स पण्णसालं कातुं वट्ठती”ति चिन्तेत्वा अत्तनो कम्मं पहाय दब्बसम्भारं कोट्टेत्वा पण्णसालं कत्वा छादेत्वा भित्तियो मत्तिकाय लिम्पित्वा द्वारं योजेत्वा कट्ठत्थरणं कत्वा — “करिस्सति नु खो परिभोगं, न करिस्सती”ति एकमन्तं निसीदि । थेरो अन्तोगामतो आगन्त्वा पण्णसालं पविसित्वा कट्ठत्थरणे निसीदि । उपासकोपि आगन्त्वा वन्दित्वा समीपे निसिन्नो “फासुका, भन्ते, पण्णसाला”ति पुच्छि । फासुका, भद्दमुख, पब्बजितसारुप्पाति । वसिस्सथ, भन्ते, इधाति? आम, उपासकाति, सो अधिवासनाकारेण वसिस्सतीति जत्वा निबद्धं मय्हं घरद्वारं आगन्तब्बन्ति पटिजानापेत्वा — “एकं मे, भन्ते, वरं देथा”ति आह । अतिक्कन्तवरा, उपासक, पब्बजिताति । भन्ते, यज्ज कप्पति, यज्ज अनवज्जन्ति । वदेहि उपासकाति । भन्ते, निबद्धवसनट्टाने नाम मनुस्सा मङ्गले वा अमङ्गले वा आगमनं इच्छन्ति, अनागच्छन्तस्स कुज्झन्ति । तस्मा अज्जं निमन्तितट्टानं गन्त्वापि मय्हं घरं पविसित्वाव भत्तकिच्चं निट्ठापेतब्बन्ति । थेरो अधिवासेसि ।

सो पण्णसालाय कटसाटकं पत्थरित्वा मज्जपीठं पज्जपेसि, अपस्सेनं निक्खिपि, पादकथलिकं ठपेसि, पोक्खरणिं खणि, चङ्कमं कत्वा वालिकं ओकिरि, मिगे आगन्त्वा भित्तिं घंसित्वा मत्तिकं पातेन्ते दिस्वा कण्टकवतिं परिक्खिपि । पोक्खरणिं ओतरित्वा उदकं आळुलिकं करोन्ते दिस्वा अन्तो पासाणेहि चिन्तिवा बहि कण्टकवतिं परिक्खिपित्वा अन्तोवतिपरियन्ते तालपन्तियो रोपेति, महाचङ्कमे सम्मट्टट्टानं आळुलेन्ते दिस्वा चङ्कमम्पि वतिया परिक्खिपित्वा अन्तोवतिपरियन्ते तालपन्तिं रोपेसि । एवं आवासं निट्ठपेत्वा थेरस्स तिचीवरं, पिण्डपातं, ओसधं, परिभोगभाजनं, आरकण्टकं, पिप्फलिकं, नखच्छेदनं, सूचिं, कत्तरयट्ठिं, उपाहनं, उदकतुम्बं, छत्तं, दीपकपल्लकं, मलहरणिं । परिस्सावनं, धमकरणं, पत्तं, थालकं, यं वा पनज्जम्पि पब्बजितानं परिभोगजातं, सब्बं अदासि । थेरस्स बोधिसत्तेन अदिन्नपरिक्खारो नाम नाहोसि । सो सीलानि रक्खन्तो उपोसथं करोन्तो यावजीवं थेरं उपट्ठहि । थेरो तत्थेव वसन्तो अरहत्तं पत्वा परिनिब्बायि ।

बोधिसत्तोपि यावतायुकं पुज्जं कत्वा देवल्लोके निब्बत्तित्वा ततो चुतो मनुस्सल्लोकं आगच्छन्तो कुसावतिया राजधानिया निब्बत्तित्वा महासुदस्सनो राजा अहोसि ।

“एवं नातिमहन्तम्पि, पुज्जं आयतने कतं ।

महाविपाकं होतीति, कत्तब्बं तं विभाविना” ॥

महावियूहन्ति रजतमयं महाकूटागारं । तत्थ वसितुकामो हुत्वा अगमासि, एत्तावता कामवितक्काति कामवितक्क तया एत्तावता निवत्तितब्बं, इतो परं तुय्हं अभूमि, इदं झानागारं नाम, नयिदं तया सद्धिं वसनट्टानन्ति एवं तयो वितक्के कूटागारद्वारेयेव निवत्तेसि ।

२६१. पठमज्झानन्तिआदीसु विसुं कसिणपरिकम्मकिच्चं नाम नत्थि । नीलकसिणेन अत्थे सति नीलमणिं, पीतकसिणेन अत्थे सति सुवण्णं, लोहितकसिणेन अत्थे सति रत्तमणिं, ओदातकसिणेन अत्थे सति रजतन्ति ओलोकिताओलोकिताद्वाने कसिणमेव पज्जायति ।

२६२. मेत्तासहगतेनातिआदीसु यं वत्तब्बं, तं सब्बम्पि विसुद्धिमग्गे वुत्तमेव । इति पाळियं चत्तारि ज्ञानानि, चत्तारि अप्पमज्जानेव वुत्तानि । महापुरिसो पन सब्बापि अट्ठ समापत्तियो, पञ्च अभिज्जायो च निब्बत्तेत्वा अनुलोमपटिलोमादिवसेन चुद्धसहाकारेहि समापत्तियो पविसन्तो मधुपटलं पविट्ठभमरो मधुरसेन विय समापत्तिसुखेनेव यापेति ।

चतुरासीतिनगरसहस्सादिवण्णना

२६३. कुसावतीराजधानिप्पमुखानीति कुसावती राजधानी तेसं नगरानं पमुखा सब्बसेट्ठाति अत्थो । **भत्ताभिहारोति** अभिहरितब्बभत्तं ।

२६४. वस्ससतस्स वस्ससतस्साति कस्मा एवं चिन्तेसि? तेसं सद्देन उक्कण्ठित्वा, “समापन्नस्स सद्दो कण्टको”ति (अ० नि० १०.७२) हि वुत्तं । तस्मा सद्देन उक्कण्ठितो महापुरिसो । अथ कस्मा मा आगच्छन्तूति न वदति? इदानी राजा न पस्सतीति निबद्धवत्तं न लभिस्सन्ति, तं तेसं मा उप्पज्जित्थाति न वदति ।

सुभद्दादेविउपसङ्कमनवण्णना

२६५. एतदहोसीति कदा एतं अहोसि । रज्जो कालङ्किरियदिवसे । तदा किर देवता चिन्तेसुं — “राजा अनाथकालङ्किरियं मा करोतु, ओरोधेहि बहूहि धीतूहि पुत्तेहि परिवारितोव करोतू”ति । अथ देविं आवट्टेत्वा तस्सा एवं चित्तं उप्पादेसुं । **पीतानि वत्थानीति** तानि किर पकतिया रज्जो मनापानि, तस्मा तानि पारुपथाति आह । **एत्थेव देवि तिट्ठाति** देवि इमं ज्ञानागारं नाम तुम्हेहि सद्धिं वसनट्ठानं न होति, ज्ञानरतिविन्दनट्ठानं मम, मा इध पाविसीति ।

२६६. एतदहोसीति लोके सत्ता नाम मरणासन्नकाले अतिविय विरोचन्ति, तेनस्स रज्जो विप्पसन्नइन्द्रियभावं दिस्वा एवं अहोसि, ततो मा रज्जो कालङ्किरिया अहोसीति तस्स कालङ्किरियं अनिच्छमाना सम्पति गुणमस्स कथयित्वा तिट्ठमानाकारं करिस्सामीति चिन्तेत्वा **इमानि ते देवाति** आदिमाह । तत्थ **छन्दं जनेहीति** पेमं उप्पादेहि, रतिं करोहि । **जीविते अपेक्खन्ति** जीविते सापेक्खं, आलयं, तण्हं करोहीति अत्थो ।

एवं खो मं त्वं देवीति “मयं खो, देव, इत्थियो नाम पब्बजितानं उपचारकथं न जानाम, कथं वदाम महाराजा”ति राजानं “पब्बजितो अय”न्ति मज्जमानाय देविया वुत्ते — “एवं खो मं, त्वं देवि, समुदाचराही”ति आदिमाह । **गरहिताति** बुद्धेहि पच्चेकबुद्धेहि सावकेहि अज्जेहि च पण्डितेहि बहुस्सुतेहि गरहिता । किं कारणा? सापेक्खकालकिरिया हि अत्तनोयेव गेहे यक्खकुक्कुरअजगोणमहिंसमूसिककुक्कुटऊकामङ्गुलादिभावेन निब्बत्तनकारणं होति ।

२६८. अथ खो, आनन्द, सुभद्दा देवी अस्सूनि पुज्जित्वाति देवी एकमन्तं गन्त्वा रोदित्वा कन्दित्वा अस्सूनि पुज्जित्वा एतदवोच ।

ब्रह्मलोकूपगमवण्णना

२६९. गहपतिस्स वाति कस्मा आह? तेसं किर सोणसेट्ठिपुत्तादीनं विय महती सम्पत्ति होति, सोणस्स किर सेट्ठिपुत्तस्स एका भत्तपाति द्वे सतसहस्सानि अगघति। इति तेसं तादिसं भत्तं भुत्तानं मुहुत्तं भत्तसम्मदो भत्तमुच्छा भत्तकिलमथो होति।

२७१. यं तेन समयेन अज्झावसामीति यत्थ वसामि, तं एकंयेव नगरं होति, अवसेसेसु पुत्तधीतादयो चेव दासमनुस्सा च वसिंसु। पासादकूटागारेसुपि एसेव नयो। पल्लङ्कादीसुपि एकंयेव पल्लङ्कं परिभुज्जति, सेसा पुत्तादीनं परिभोगा होन्ति। इत्थीसुपि एकाव पच्चुपट्ठाति, सेसा परिवारमत्ता होन्ति, **परिदहामीति** एकमेव दुस्सयुगं निवासेमि, सेसानि परिवारेत्वा विचरन्तानं असीतिसहस्साधिकानं सोळसन्नं पुरिससतसहस्सानं होन्ति। **भुज्जामीति** परमप्पमाणेन नाळिकोदनमत्तं भुज्जामि, सेसं परिवारेत्वा विचरन्तानं चत्तालीससहस्साधिकानं अट्ठन्नं पुरिससतसहस्सानं होतीति दस्सेति। एकथालिपाको हि दसन्नं जनानं पहीति।

एतानि पन चतुरासीति नगरसहस्सानि चेव पासादसहस्सानि च कूटागारसहस्सानि च एकस्सायेव पण्णसालाय निस्सन्देन निब्बत्तानि। चतुरासीति पल्लङ्कसहस्सानि निपज्जनत्थाय दिन्नमञ्चकस्स निस्सन्देन निब्बत्तानि। चतुरासीति हत्थिसहस्सानि अस्ससहस्सानि रथसहस्सानि निसीदनत्थाय दिन्नपीठस्स निस्सन्देन निब्बत्तानि। चतुरासीति मणिसहस्सानि एकदीपस्स निस्सन्देन निब्बत्तानि। चतुरासीति पोक्खरणीसहस्सानि एकपोक्खरणिआ निस्सन्देन निब्बत्तानि। चतुरासीति इत्थिसहस्सानि पुत्तसहस्सानि गहपतिसहस्सानि परिभोगभाजनपत्तथालक धमकरण परिस्सावन आरकण्टक पिप्फलक नखच्छेदन कुञ्चिककण्णमलहरणी पादकथलिक उपाहन छत्त कत्तरयट्ठिदानस्स निस्सन्देन निब्बत्तानि। चतुरासीति धेनुसहस्सानि गोरसदानस्स निस्सन्देन निब्बत्तानि। चतुरासीति वत्थकोटिसहस्सानि निवासनपारुपनदानस्स निस्सन्देन निब्बत्तानि। चतुरासीति थालिपाकसहस्सानि भोजनदानस्स निस्सन्देन निब्बत्तानीति वेदितब्बानि।

२७२. एवं भगवा महासुदस्सनस्स सम्पत्तिं आदितो पट्ठाय वित्थारेन कथेत्वा सब्बं तं दारकानं पंस्वागारकीळनं विय दस्सेन्तो परिनिब्बानमञ्चके निपन्नोव **पस्सानन्दाति** आदिमाह। तत्थ **विपरिणताति** पकतिविजहनेन निब्बुतपदीपो विय अपज्जत्तिकभावं गता। **एवं अनिच्चा खो, आनन्द, सङ्खाराति** एवं हुत्वा अभावट्ठेन अनिच्चा।

एत्तावता भगवा यथा नाम पुरिसो सतहत्युब्बेधे चम्पकरुक्खे निस्सेणिं बन्धित्वा अभिरुहित्वा चम्पकपुप्फं आदाय निस्सेणिं मुञ्चन्तो ओतरेय्य, एवमेव निस्सेणिं बन्धन्तो विय अनेकवस्सकोटिसतसहस्सुब्बेधं महासुदस्सनसम्पत्तिं आरुह्य सम्पत्तिमत्थके ठितं अनिच्चलक्खणं आदाय निस्सेणिं मुञ्चन्तो विय ओतिण्णो। तेनेव पुब्बे वसभराजा दीघभाणकत्थेरानं लोहपासादस्स पाचीनपस्से अम्बलट्ठिकायं इमं सुत्तं सज्झायन्तानं सुत्वा — “किं, भो, मय्हं अय्यकेन एत्थ वुत्तं, अत्तनो खादितपीतट्ठाने सम्पत्तिमेव कथेती”ति चिन्तेन्तो — “एवं अनिच्चा खो, आनन्द, सङ्खारा”ति वुत्तकाले “इमं, भो, दिस्वा पज्जहि चक्खूहि चक्खुमता एवं वुत्त”न्ति वामहत्यं समिज्जित्वा दक्खिणहत्येन अप्फोटेत्वा — “साधु साधू”ति तुट्ठहदयो साधुकारं अदासि।

एवं अब्हुवाति एवं उदकपुप्फुळादयो विय धुवभावविरहिता। **एवं अनस्सासिकाति** एवं सुपिनके पीतपानीयं विय अनुलित्तचन्दनं विय च अस्सासविरहिता।

सरीरं निक्खिपेय्याति सरीरं छुड्डेय्य । इदानीं अज्जस्स सरीरस्स निक्खेपो वा पटिजगगनं वा नत्थि किलेसपहीनत्ता, आनन्द, तथागतस्साति वदति । इदं पन वत्वा पुन थेरं आमन्तेसि, चक्कवत्तिनो आनुभावो नाम रज्जो पब्बजितस्स सत्तमे दिवसे अन्तरधायति । महासुदस्सनस्स पन कालङ्कुरियतो सत्तमेव दिवसे सत्तरतनपाकारा सत्तरतनताला चतुरासीति पोक्खरणीसहस्सानि धम्मपासादो धम्मपोक्खरणी चक्करतनन्ति सब्बमेतं अन्तरधायीति । हत्थिआदीसु पन अयं धम्मता खीणायुका सहेव कालङ्कुरोन्ति । आयुसेसे सति हत्थिरतनं उपोसथकुलं गच्छति, अस्सरतनं वलाहककुलं, मणिरतनं वेपुल्लपब्बतमेव गच्छति । इत्थिरतनस्स आनुभावो अन्तरधायति । गहपतिरतनस्स चक्खु पाकतिकमेव होति । परिणायकरतनस्स वेय्यत्तियं नस्सति ।

इदमवोच भगवाति इदं पाळियं आरुळ्हञ्च अनारुळ्हञ्च सब्बं भगवा अवोच । सेसं उत्तानत्थमेवाति ।

इति सुमङ्गलविलासिनिया दीघनिकायट्ठकथायं

महासुदस्सनसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

५. जनवसभसुत्तवण्णना

नातिकियादिब्याकरणवण्णना

२७३-२७५. एवं मे सुतन्ति जनवसभसुत्तं । तत्रायं अनुत्तानपदवण्णना — **परितो परितो जनपदेसूति** समन्ता समन्ता जनपदेसु । **परिचारकेति** बुद्धधम्मसङ्गानं परिचारके । **उपपत्तीसूति** जाणगतिपुज्जानं उपपत्तीसु । **कासिकोसलेसूति** कासीसु च कोसलेसु च, कासिरट्ठे च कोसलरट्ठे चाति अत्थो । एस नयो सब्बत्थ । अङ्गमगधयोनककम्बोजअस्सकअवन्तिरट्ठेसु पन छसु न ब्याकरोति । इमेसं पन सोळसन्नं महाजनपदानं पुरिमेसु दससुयेव ब्याकरोति । **नातिकियाति** नातिकगामवासिनो ।

तेनाति तेन अनागामिआदिभावेन । **सुत्वाति** सब्बज्जुतज्जाणेन परिच्छिन्दित्वा ब्याकरोन्तस्स भगवतो पज्हाब्याकरणं सुत्वा तेसं अनागामिआदीसु निट्ठङ्गता हुत्वा । तेन अनागामिआदिभावेन अत्तमना अहेसुं । अट्ठकथायं पन **तेनाति** ते नातिकियाति वुत्तं । एतस्मिं अत्थे न-कारो निपातमत्तं होति ।

आनन्दपरिकथावण्णना

२७७. भगवन्तं कित्तयमानरूपोति अहो बुद्धो, अहो धम्मो, अहो सङ्घो; अहो धम्मो स्वाक्खातोति एवं कित्तयन्तोव कालमकासि । **बहुजनो पसीदेय्याति** अम्हाकं पिता माता भाता भगिनी पुत्तो धीता सहायको, तेन अम्हेहि सद्धिं एकतो भुत्ता, एकतो सयिता, तस्स इदञ्चिदञ्च मनापं अकरिम्ह, सो किर अनागामी सकदागामी सोतापन्नो; अहो साधु, अहो सुट्ठुति एवं बहुजनो पसादं आपज्जेय्य ।

२७८. गतिन्ति जाणगतिं । **अभिसम्परायन्ति** जाणाभिसम्परायमेव । **अद्वसा खोति** कित्तके जने अद्वस? चतुवीसतिसतसहस्सानि ।

२७९. उपसन्तपदिस्सोति उपसन्तदस्सनो । भातिरिवाति अतिविय भाति, अतिविय विरोचति । इन्द्रियानन्ति मनच्छट्ठानं इन्द्रियानं । अदसं खो अहं आनन्दाति नेव दस, न वीसति, न सतं, न सहस्सं, अनूनाधिकानि चतुवीसतिसतसहस्सानि अदसन्ति आह ।

जनवसभयकखवण्णना

२८०. दिस्वा पन मे एत्तको जनो मं निस्साय दुक्खा पमुत्तोति बलवसोमनस्सं उप्पज्जि, चित्तं पसीदि, चित्तस्स पसन्नत्ता चित्तसमुट्ठानं लोहितं पसीदि, लोहितस्स पसन्नत्ता मनच्छट्ठानि इन्द्रियानि पसीदिसूति सब्बमिदं वत्वा अथ खो आनन्दाति आदिमाह । तत्थ यस्मा सो भगवतो धम्मकथं सुत्वा दससहस्साधिकस्स जनसतसहस्सस्स जेट्ठको हुत्वा सोतापन्नो जातो, तस्मा **जनवसभो**तिस्स नामं अहोसि ।

इतो सत्ताति इतो देवल्लोका चवित्वा सत्त । **ततो सत्ताति** ततो मनुस्सल्लोका चवित्वा सत्त । **संसाराणि चतुद्वसाति** सब्बापि चतुद्वसखन्धपटिपाटियो । **निवासमभिजानामीति** जातिवसेन निवासं जानामि । **यत्थ मे वुसितं पुरेति** यत्थ देवेसु च वेस्सवणस्स सहब्बतं उपगतेन मनुस्सेसु च राजभूतेन इतो अत्तभावतो पुरेयेव मया वुसितं । पुरे एवं वुसितत्ता एव च इदानि सोतापन्नो हुत्वा तीसु वत्थूसु बहुं पुज्जं कत्वा तस्सानुभावेन उपरि निब्बत्तितुं समत्थोपि दीघरत्तं वुसितट्ठाने निकन्तिया बलवताय एत्थेव निब्बत्तो ।

२८१. आसा च पन मे सन्तिट्ठतीति इमिनाहं सोतापन्नोति न सुत्तप्पमत्तोव हुत्वा कालं वीतिनामेसिं । सकदागामिमग्गत्थाय पन मे विपस्सना आरब्धा । अज्जेव अज्जेव पटिविज्झिस्सामीति एवं सउस्साहो विहरामीति दस्सेति । **यदग्गेति** लट्ठिवनुय्याने पठमदस्सने सोतापन्नदिवसं सन्धाय वदति । **तदग्गे अहं, भन्ते, दीघरत्तं अविनिपातो अविनिपातं सज्जानामीति** तंदिवसं आदिं कत्वा, अहं, भन्ते, पुरिमं चतुद्वसअत्तभावसङ्घातं दीघरत्तं अविनिपातो लट्ठिवनुय्याने सोतापत्तिमग्गवसेन अधिगतं अविनिपातधम्मतं सज्जानामीति अत्थो । **अनच्छरियन्ति** अनुअच्छरियं । चिन्तयमानं पुनप्पुनं अच्छरियमेविदं यं केनचिदेव करणीयेन गच्छन्तो भगवन्तं अन्तरामग्गे अदसं । इदम्पि अच्छरियं यज्ज वेस्सवणस्स महाराजस्स सयंपरिसाय भासतो भगवतो दिट्ठसदिसमेव सम्मुखा सुतं । **द्वे पच्चयाति** अन्तरामग्गे दिट्ठभावो च वेस्सवणस्स सम्मुखा सुतं आरोचेतुकामता च ।

देवसभावण्णना

२८२. सन्निपतिताति कस्मा सन्निपतिता? ते किर चतूहि कारणेहि सन्निपतन्ति । वस्सूपनायिकसङ्गहत्थं, पवारणासङ्गहत्थं, धम्मसवनत्थं, पारिच्छत्तककीळानुभवनत्थन्ति । तत्थ स्वे वस्सूपनायिकाति आसाळ्हीपुण्णमाय द्वीसु देवल्लोकेसु देवा सुधम्माय देवसभाय सन्निपतित्वा मन्तेन्ति असुकविहारे एको भिक्खु वस्सूपगतो, असुकविहारे द्वे तयो चत्तारो पच्च दस वीसति तिसं चत्तालीसं पज्जासं सतं सहस्सं भिक्खू वस्सूपगता, एत्थेत्थ ठाने अय्यानं आरक्खं सुसंविहितं करोथाति एवं वस्सूपनायिकसङ्गहो कतो होति ।

तदापि एतेनेव कारणेन सन्निपतिता । **इदं तेसं होति आसनस्मिन्ति** इदं तेसं चतुन्नं महाराजानं आसनं होति । एवं तेसु निसिन्नेसु अथ पच्छा अम्हाकं आसनं होति ।

येनत्थेनाति येन वस्सूपनायिकत्थेन । **तं अत्थं चिन्तयित्वा तं अत्थं मन्तयित्वाति** तं अरज्जवासिनो भिक्खुसङ्घस्स

आरक्खत्थं चिन्तयित्वा । एत्थेत्थ वुट्ठिक्खुसङ्गस्स आरक्खं संविदहत्थाति चतूहि महाराजेहि सङ्घि मन्तेत्वा ।
वुत्तवचनापि तन्ति तेत्तिस देवपुत्ता वदन्ति, महाराजानो **वुत्तवचना** नाम । तथा तेत्तिस देवपुत्ता पच्चानुसासन्ति, इतरे
पच्चानुसिद्धवचना नाम । पदद्वयेपि पन तन्ति निपातमत्तमेव । **अविपक्कन्ताति** अगता ।

२८३. उळारोति विपुलो महा । **देवानुभावन्ति** या सा सब्बदेवतानं वत्थालङ्कारविमानसरीरानं पभा द्वादस योजनानि
 फरति । महापुञ्जानं पन सरीरप्पभा योजनसतं फरति । तं देवानुभावं अतिक्कमित्वा ।

ब्रह्मनो हेतं पुब्बनिमित्तन्ति यथा सूरियस्स उदयतो एतं पुब्बङ्गमं एतं पुब्बनिमित्तं यदिदं अरुणुगं, एवमेव ब्रह्मनोपि
 एतं — “पुब्बनिमित्त”न्ति दीपेति ।

सनङ्कुमारकथावण्णना

२८४. अनभिसम्भवनीयोति अपत्तब्बो, न तं देवा तावत्तिसा पस्सन्तीति अत्थो । **चक्खुपथस्मिन्ति** चक्खुपसादे
 आपाथे वा । सो देवानं चक्खुस्स आपाथे सम्भवनीयो पत्तब्बो न होति, न अभिभवतीति वुत्तं होति । हेट्ठा हेट्ठा हि देवता
 उपरूपरि देवानं ओळारिकं कत्वा मापितमेव अत्तभावं पस्सितुं सक्कोन्ति, **वेदपटिलाभन्ति** तुट्ठिपटिलाभं ।
अधुनाभिसित्तो रज्जेनाति सम्पति अभिसित्तो रज्जेन । अयं पनत्थो दुट्ठगामणिअभयवत्थुना दीपेतब्बो —

सो किर द्वात्तिस दमिळाराजानो विजित्वा अनुराधपुरे पत्ताभिसेको तुट्ठसोमनस्सेन मासं निदं न लभि, ततो — “निदं न
 लभामि, भन्ते”ति भिक्खुसङ्गस्स आचिक्खि । तेन हि, महाराज, अज्ज उपोसथं अधिट्ठाहीति । सो च उपोसथं अधिट्ठासि ।
 सङ्घो गन्त्वा — “चित्तयमकं सज्झायथा”ति अट्ठ आभिधम्मिकभिक्खू पेसेसि । ते गन्त्वा — “निपज्ज त्वं, महाराजा,”ति
 वत्वा सज्झायं आरभिसु । राजा सज्झायं सुणन्तोव निदं ओक्कमि । थेरा — राजानं मा पबोधयित्थाति पक्कमिसु । राजा
 दुतियदिवसे सूरियुगमने पबुज्झित्वा थेरे अपस्सन्तो — “कुहिं अय्या”ति पुच्छि । तुम्हाकं निदोक्कमनभावं अत्वा गताति ।
 नत्थि, भो, मय्हं अय्यकस्स दारकानं अजाननकभेसज्जं नाम, याव निदोक्कमनज्जम्पि जानन्ति येवाति आह ।

पञ्चसिखोति पञ्चसिखगन्धब्बसदिसो हुत्वा । पञ्चसिखगन्धब्बदेवपुत्तस्स किर सब्बदेवता अत्तभावं ममायन्ति ।
 तस्मा ब्रह्मापि तादिसंयेव अत्तभावं निम्मिनित्वा पातुरहोसि । **पल्लङ्केन निसीदीति** पल्लङ्कं आभुजित्वा निसीदि ।

विस्सट्ठोति सुमुत्तो अपलिबुद्धो । **विज्जेय्योति** अत्थविज्जापनो । **मज्जूति** मधुरो मुदु । **सवनीयोति** सोतब्बयुत्तको
 कण्णसुखो । **बिन्दूति** एकघनो । **अविसारीति** सुविसदो अविप्पकिण्णो । **गम्भीरोति** नाभिमूलतो पट्टाय गम्भीरसमुट्ठितो, न
 जिह्वादन्तओट्टतालुमत्तप्पहारसमुट्ठितो । एवं समुट्ठितो हि अमधुरो च होति, न च दूरं सावेति । **निन्नादीति**
 महामेघमुदिङ्गसदो विय निन्नादयुत्तो । अपिचेत्थ पच्छिमं पच्छिमं पदं पुरिमस्स पुरिमस्स अत्थोयेवाति वेदितब्बो ।
यथापरिसन्ति यत्तका परिसा, तत्तकमेव विज्जापेति । अन्तो परिसायं येवस्स सदो सम्परिवत्तति, न बहिद्भा विधावति । **ये**
हि केचीति आदि बहुजनहिताय पटिपन्नभावदस्सनत्थं वदति । **सरणं गताति** न यथा वा तथा वा सरणं गते सन्धाय
 वदति । निब्बेमतिकगहितसरणे पन सन्धाय वदति । **गन्धब्बकायं परिपूरेन्तीति** गन्धब्बदेवगणं परिपूरेन्ति । इति अम्हाकं
 सत्थु लोके उप्पन्नकालतो पट्टाय छ देवलोकादीसु पिट्ठं कोट्टेत्वा पूरितनाळि विय सरवननळवनं विय च निरन्तरं
 जातपरिसाति आह ।

भावितइद्धिपादवण्णना

२८७. यावसुपञ्जत्ता चिमे तेन भगवताति तेन मय्हं सत्थारा भगवता याव सुपञ्जत्ता याव सुकथिता ।

इद्धिपादाति एत्थ इज्झनट्ठेन इद्धि, पटिट्ठानट्ठेन पादाति वेदितब्बो । इद्धिपहुतायाति इद्धिपहोनकताय । इद्धिविसवितायाति इद्धिविपज्जनभावाय, पुनप्पुनं आसेवनवसेन चिण्णवसितायाति वुत्तं होति । इद्धिविकुब्बनतायाति इद्धिविकुब्बनभावाय, नानप्पकारतो कत्वा दस्सनत्थाय । छन्दसमाधिप्पधानसङ्गारसमन्नागतन्ति आदीसु छन्दहेतुको छन्दाधिको वा समाधि छन्दसमाधि, कत्तुकम्यताछन्दं अधिपतिं करित्वा पटिलद्धसमाधिस्सेतं अधिवचनं । पधानभूता सङ्गारा पधानसङ्गारा । चतुकिच्चसाधकस्स सम्मप्पधानवीरियस्सेतं अधिवचनं । समन्नागतन्ति छन्दसमाधिना च पधानसङ्गारेन च उपेतं । इद्धिपादन्ति निष्फत्तिपरियायेन इज्झनट्ठेन वा, इज्झन्ति एताय सत्ता इद्धा वुद्धा उक्कंसगता होन्तीति इमिना वा परियायेन इद्धीति सङ्ख्यं गतानं अभिज्जाचित्तसम्पयुत्तानं छन्दसमाधिपधानसङ्गारानं अधिट्ठानट्ठेन पादभूतो सेसचित्तचेतसिकरासीति अत्थो । वुत्तज्हेतं — “इद्धिपादोति तथाभूतस्स वेदनाक्खन्धो, सज्जाक्खन्धो, सङ्गारक्खन्धो विज्जाणक्खन्धो”ति (विभ० ४३४) । इमिना नयेन सेसेसुपि अत्थो वेदितब्बो । यथेव हि छन्दं अधिपतिं करित्वा पटिलद्धसमाधि छन्दसमाधीति वुत्तो, एवं वीरियं, चित्तं, वीमंसं अधिपतिं करित्वा पटिलद्धसमाधि वीमंसासमाधीति वुच्चति । अपिच उपचारज्झानं पादो, पठमज्झानं इद्धि । सउपचारं पठमज्झानं पादो, दुतियज्झानं इद्धीति एवं पुब्बभागे पादो, अपरभागे इद्धीति एवमेत्थ अत्थो वेदितब्बो । वित्थारेन इद्धिपादकथा विसुद्धिमग्गे च विभङ्गट्ठकथाय च वुत्ता ।

केचि पन “निष्फन्ना इद्धि । अनिष्फन्नो इद्धिपादो”ति वदन्ति, तेसं वादमह्नत्थाय अभिधम्मे उत्तरचूळिकवारो नाम आभतो — “चत्तारो इद्धिपादा छन्दिद्धिपादो, वीरियिद्धिपादो, चित्तिद्धिपादो, वीमंसिद्धिपादो । तत्थ कतमो छन्दिद्धिपादो? इध भिक्खु यस्मिं समये लोकुत्तरं ज्ञानं भावेति निरय्यानिकं अपचयगामिं दिट्ठिगतानं पहानाय पठमाय भूमिया पत्तिया विविच्चेव कामेहि पठमं ज्ञानं उपसम्पज्ज विहरति दुक्खापटिपदं दन्धाभिज्जं । यो तस्मिं समये छन्दो छन्दिकता कत्तुकम्यता कुसलो धम्मच्छन्दो, अयं वुच्चति छन्दिद्धिपादो, अवसेसा धम्मा छन्दिद्धिपादसम्पयुत्ता”ति (विभ० ४५८) । इमे पन लोकुत्तरवसेनेव आगता । तत्थ रट्ठपालत्थेरो छन्दं धुरं कत्वा लोकुत्तरं धम्मं निब्बत्तेसि । सोणत्थेरो वीरियं धुरं कत्वा, सम्भूतत्थेरो चित्तं धुरं कत्वा, आयस्मा मोघराजा वीमंसं धुरं कत्वाति ।

तत्थ यथा चतूसु अमच्चपुत्तेसु ठानन्तरं पत्थेत्वा राजानं उपनिस्साय विहरन्तेसु एको उपट्ठाने छन्दजातो रज्जो अज्झासयज्ज रुचिज्ज जत्वा दिवा च रत्तो च उपट्ठहन्तो राजानं आराधेत्वा ठानन्तरं पापुणि । यथा सो, एवं छन्दधुरेन लोकुत्तरधम्मनिब्बत्तको वेदितब्बो ।

एको पन — “दिवसे दिवसे उपट्ठातुं को सक्कोति, उप्पन्ने किच्चे परक्कमेन आराधेस्सामी”ति कुपिते पच्चन्ते रज्जा पहितो परक्कमेन सत्तुमह्नं कत्वा ठानन्तरं पापुणि । यथा सो, एवं वीरियधुरेन लोकुत्तरधम्मनिब्बत्तको वेदितब्बो ।

एको — “दिवसे दिवसे उपट्ठानप्पि उरेन सत्तिसरपटिच्छन्नप्पि भारोयेव, मन्तबलेन आराधेस्सामी”ति खत्तविज्जाय कतपरिचयत्ता मन्तसंविधानेन राजानं आराधेत्वा ठानन्तरं पापुणाति । यथा सो, एवं चित्तधुरेन लोकुत्तरधम्मनिब्बत्तको वेदितब्बो ।

अपरो — “किं इमेहि उपट्ठानादीहि, राजानो नाम जातिसम्पन्नस्स ठानन्तरं देन्ति, तादिसस्स देन्तो मय्हं दस्सती”ति जातिसम्पत्तिमेव निस्साय ठानन्तरं पापुणि, यथा सो, एवं सुपरिसुद्धं वीमंसं निस्साय वीमंसधुरेन लोकुत्तरधम्मनिब्बत्तको वेदितब्बो ।

अनेकविहितन्ति अनेकविधं। इद्धिविधन्ति इद्धिकोट्टासं।

तिविधओकासाधिगमवण्णना

२८८. सुखस्साधिगमायाति ज्ञानसुखस्स मग्गसुखस्स फलसुखस्स च अधिगमाय। संसद्दोति सम्पयुत्तचित्तो। अरियधम्मन्ति अरियेन भगवता बुद्धेन देसितं धम्मं। सुणातीति सत्थु सम्मुखा भिक्खुभिक्खुनीआदीहि वा देसियमानं सुणाति। योनिसो मनसिकरोतीति उपायतो पथतो कारणतो ‘अनिच्च’न्तिआदिवसेन मनसि करोति। “योनिसो मनसिकारो नाम उपायमनसिकारो पथमनसिकारो, अनिच्चे अनिच्चन्ति दुक्खे दुक्खन्ति अनत्तनि अनत्ताति असुभे असुभन्ति सच्चानुलोमिकेन वा चित्तस्स आवट्टना अन्वावट्टना आभोगो समन्नाहारो मनसिकारो, अयं वुच्चति योनिसोमनसिकारो”ति। एवं वुत्ते योनिसोमनसिकारे कम्मं आरभतीति अत्थो। असंसद्दोति वत्थुकामेहिपि किलेसकामेहिपि असंसद्दो विहरति। उप्पज्जति सुखन्ति उप्पज्जति पठमज्झानसुखं। सुखा भिय्यो सोमनस्सन्ति समापत्तितो वुट्ठितस्स ज्ञानसुखपच्चया अपरापरं सोमनस्सं उप्पज्जति। पमुदाति तुट्ठाकारतो दुब्बलपीति। पामोज्जन्ति बलवतरं पीतिसोमनस्सं। पठमो ओकासाधिगमोति पठमज्झानं पच्चनीवरणानि विक्खम्भेत्वा अत्तनो ओकासं गहेत्वा तिट्ठति, तस्मा “पठमो ओकासाधिगमो”ति वुत्तं।

ओळारिकाति एत्थ कायवचीसङ्खारा ताव ओळारिका होन्तु, चित्तसङ्खारा कथं ओळारिकाति? अप्पहीनत्ता। कायसङ्खारा हि चतुत्थज्झानेन पहीयन्ति, वचीसङ्खारा दुतियज्झानेन, चित्तसङ्खारा निरोधसमापत्तिया। इति कायवचीसङ्खारेसु पहीनेसुपि ते तिट्ठन्तियेवाति पहीने उपादाय अप्पहीनत्ता ओळारिका नाम जाता। सुखन्ति निरोधा वुट्ठहन्तस्स उप्पन्नं चतुत्थज्झानिकफलसमापत्तिसुखं। सुखा भिय्यो सोमनस्सन्ति फलसमापत्तितो वुट्ठितस्स अपरापरं सोमनस्सं। दुतियो ओकासाधिगमोति चतुत्थज्झानं सुखं दुक्खं विक्खम्भेत्वा अत्तनो ओकासं गहेत्वा तिट्ठति, तस्मा “दुतियो ओकासाधिगमो”ति वुत्तं। दुतियततियज्झानानि पनेत्थ चतुत्थे गहिते गहितानेव होन्तीति विसुं न वुत्तानीति।

इदं कुसलन्तिआदीसु कुसलं नाम दसकुसलकम्मपथा। अकुसलन्ति दसअकुसलकम्मपथा। सावज्जदुकादयोपि एतेसं वसेनेव वेदितब्बा। सब्बज्जेव पनेतं कण्हज्ज सुक्कज्ज सप्पटिभागज्जाति कण्हसुक्कसप्पटिभागं। निब्बानमेव हेतं अप्पटिभागं। अविज्जा पहीयतीति वट्टपटिच्छादिका अविज्जा पहीयति। विज्जा उप्पज्जतीति अरहत्तमग्गविज्जा उप्पज्जति। सुखन्ति अरहत्तमग्गसुखज्जेव फलसुखज्ज। सुखा भिय्यो सोमनस्सन्ति फलसमापत्तितो वुट्ठितस्स अपरापरं सोमनस्सं। ततियो ओकासाधिगमोति अरहत्तमग्गो सब्बकिलेसे विक्खम्भेत्वा अत्तनो ओकासं गहेत्वा तिट्ठति, तस्मा “ततियो ओकासाधिगमो”ति वुत्तो। सेसमग्गा पन तस्मिं गहिते अन्तो गधा एवाति विसुं न वुत्ता।

इमे पन तयो ओकासाधिगमा अट्ठितिसारम्मणवसेन वित्थारेत्वा कथेतब्बा। कथं? सब्बानि आरम्मणानि विसुद्धिमग्गे वुत्तनयेनेव उपचारवसेन च अप्पनावसेन च ववत्थपेत्वा चतुवीसतिया ठानेसु पठमज्झानं “पठमो ओकासाधिगमो”ति कथेतब्बं। तेरससु ठानेसु दुतियततियज्झानानि, पन्नरससु ठानेसु चतुत्थज्झानज्ज निरोधसमापत्तिं पापेत्वा “दुतियो ओकासाधिगमो”ति कथेतब्बं। दस उपचारज्झानानि पन मग्गस्स पदट्ठानभूतानि ततियं ओकासाधिगमं भजन्ति। अपिच तीसु सिक्खासु अधिसीलसिक्खा पठमं ओकासाधिगमं भजति, अधिचित्तसिक्खा दुतियं, अधिपज्जासिक्खा ततियन्ति एवं सिक्खावसेनपि कथेतब्बं। सामज्जफलेपि चूळसीलतो याव पठमज्झाना पठमो ओकासाधिगमो, दुतियज्झानतो याव नेवसज्जानासज्जायतना दुतियो, विपस्सनातो याव अरहत्ता ततियो ओकासाधिगमोति एवं सामज्जफलसुत्तन्तवसेनपि कथेतब्बं। तीसु पन पिटकेसु विनयपिटकं पठमं ओकासाधिगमं भजति, सुत्तन्तपिटकं दुतियं, अभिधम्मपिटकं ततियन्ति

एवं पिटकवसेनपि कथेतब्बं ।

पुब्बे किर महाथेरा वस्सूपनायिकाय इममेव सुत्तं पट्टपेन्ति । किं कारणा? तीणि पिटकानि विभजित्वा कथेतुं लभिस्सामाति । तेपिटकेन हि समोधानेत्वा कथेन्तस्स दुक्कथितन्ति न सक्का वत्तुं । तेपिटकं भजापेत्वा कथितमेव इदं सुत्तं सुकथितं होतीति ।

चतुसतिपट्टानवण्णना

२८९. कुसलस्साधिगमायाति मग्गकुसलस्स चेव फलकुसलस्स च अधिगमत्थाय । उभयम्पि हेतं अनवज्जट्टेन खेमट्टेन वा कुसलमेव । तत्थ सम्मासमाधियतीति तस्मिं अज्झत्तकाये समाहितो एकग्गचित्तो होति । बहिद्धा परकाये जाणदस्सनं अभिनिब्बत्तेतीति अत्तनो कायतो परस्स कायाभिमुखं जाणं पेसेति । एस नयो सब्बत्थ । सब्बत्थेव च सतिमाति पदेन कायादिपरिग्गाहिका सति, लोकोति पदेन परिग्गाहितकायादयोव लोको । चत्तारो चेते सतिपट्टाना लोकियलोकुत्तरमिस्सका कथिताति वेदितब्बा ।

सत्तसमाधिपरिक्खारवण्णना

२९०. समाधिपरिक्खाराति एत्थ तयो परिक्खारा । “रथो सीलपरिक्खारो ज्ञानक्खो चक्कवीरियो”ति (सं० नि० ५.४) हि एत्थ अलङ्कारो परिक्खारो नाम । “सत्तहि नगरपरिक्खारेहि सुपरिक्खतं होती”ति (अ० नि० ७.६७) एत्थ परिवारो परिक्खारो नाम । “गिलानपच्चयजीवितपरिक्खारो”ति (दी० नि० ३.१८२) एत्थ सम्भारो परिक्खारो नाम । इध पन परिवारपरिक्खारवसेन “सत्त समाधिपरिक्खारा”ति वुत्तं । परिक्खताति परिवारिता । अयं वुच्चति सो अरियो सम्मासमाधीति अयं सत्तहि रतनेहि परिवुतो चक्कवत्ती विय सत्तहि अङ्गेहि परिवुतो “अरियो सम्मासमाधी”ति वुच्चति । सउपनिसो इतिपीति सउपनिस्सयो इतिपि वुच्चति, सपरिवारो येवाति वुत्तं होति । सम्मादिट्ठिस्साति सम्मादिट्ठियं ठितस्स । सम्मासङ्कप्पो पहीतीति सम्मासङ्कप्पो पवत्ति । एस नयो सब्बपदेसु । अयं पनत्थो मग्गवसेनापि फलवसेनापि वेदितब्बो । कथं? मग्गसम्मादिट्ठियं ठितस्स मग्गसम्मासङ्कप्पो पहीति...पे०... मग्गजाणे ठितस्स मग्गविमुत्ति पहीति । तथा फलसम्मादिट्ठियं ठितस्स फलसम्मासङ्कप्पो पहीति...पे०... फलसम्माजाणे ठितस्स फलविमुत्ति पहीतीति ।

स्वाक्खातोतिआदीनि विसुद्धिमग्गे वण्णितानि । अपारुताति विवटा । अमतस्साति निब्बानस्स । द्वाराति पवेसनमग्गा । अवेच्चप्पसादेनाति अचलप्पसादेन । धम्मविनीताति सम्मानिय्यानेन निय्याता ।

अत्थायं इतरा पजाति अनागामिनो सन्धायाह, अनागामिनो च अत्थीति वुत्तं होति । पुज्जभागाति पुज्जकोट्टासेन निब्बत्ता । ओत्तप्पन्ति ओत्तप्पमानो । तेन कदाचि नाम मुसा अस्साति मुसावादभयेन सङ्घातुं न सक्कोमि, न पन मम सङ्घातुं बलं नत्थीति दीपेति ।

२९१. तं किं मज्जति भवन्ति इमिना केवलं वेस्सवणं पुच्छति, न पनस्स एवरूपो सत्था नाहोसीति वा न भविस्सतीति वा लद्धि अत्थि । सब्बबुद्धानज्झि अभिसमये विसेसो नत्थि ।

२९२. सयंपरिसायन्ति अत्तनो परिसायं । तयिदं ब्रह्मचरियन्ति तं इदं सकलं सिक्खत्तयब्रह्मचरियं । सेसं उत्तानमेव । इमानि पन पदानि धम्मसङ्गाहकत्थेरेहि ठपितानीति ।

इति सुमङ्गलविलासिनिया दीघनिकायट्ठकथायं

जनवसभसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

६. महागोविन्दसुत्तवण्णना

२९३. एवं मे सुतन्ति महागोविन्दसुत्तं । तत्रायमनुत्तानपदवण्णना — पञ्चसिखोति पञ्चचूळो पञ्चकुण्डलिको । सो किर मनुस्सपथे पुञ्जकम्मकरणकाले दहरो पञ्चचूळकदारककाले वच्छपालकजेट्ठको हुत्वा अञ्जेपि दारके गहेत्वा बहिगामे चतुमग्गट्ठानेसु सालं करोन्तो पोक्खरणिं खणन्तो सेतुं बन्धन्तो विसमं मग्गं समं करोन्तो यानानं अक्खपटिघातनरुक्खे हरन्तोति एवरूपानि पुञ्जानि करोन्तो विचरित्वा दहरोव कालमकासि । तस्स सो अत्तभावो इट्ठो कन्तो मनापो अहोसि । सो कालं कत्वा चातुमहाराजिकदेवलोके नवुतिवस्ससतसहस्सप्पमाणं आयुं गहेत्वा निब्बत्ति । तस्स तिगावुत्तप्पमाणो सुवण्णक्खन्धसदिसो अत्तभावो अहोसि । सो सकटसहस्समत्तं आभरणं पसाधेत्वा नवकुम्भमत्ते गन्धे विलिम्पित्वा दिब्बरत्तवत्थधरो रत्तसुवण्णकणिणकं पिळ्ळन्धित्वा पञ्चहि कुण्डलकेहि पिट्ठियं वत्तमानेहि पञ्चचूळकदारकपरिहारेनेव विचरति । तेनेतं “पञ्चसिखो” त्वेव सञ्जानन्ति ।

अभिवक्कन्ताय रत्तियाति अभिवक्कन्ताय खीणाय रत्तिया, एककोट्ठासं अतीतायाति अत्थो । अभिवक्कन्तवण्णोति अतिइट्ठकन्तमनापवण्णो । पकतियापि हेस कन्तवण्णो, अलङ्कुरित्वा आगतत्ता पन अभिवक्कन्तवण्णो अहोसि । केवलकप्पन्ति अनवसेसं समन्ततो । अनवसेसत्थो एत्थ केवलसद्वो । केवलपरिपुण्णन्ति एत्थ विय । समन्ततो अत्थो कप्पसद्वो, केवलकप्पं जेतवनन्ति आदीसु विय । ओभासेत्वाति आभाय फरित्वा, चन्दिमा विय सूरियो विय च एकोभासं एकपज्जोतं करित्वाति अत्थो ।

देवसभावण्णना

२९४. सुधम्मायं सभायन्ति सुधम्माय नाम इत्थिया रतनमत्तकणिणकरुक्खनिस्सन्देन निब्बत्तसभायं । तस्सा किर फलिकमया भूमि, मणिमया आणियो, सुवण्णमया थम्भा, रजतमया थम्भघटिका च सङ्घाता च, पवाळमयानि वाळरूपानि, सत्तरतनमया गोपानसियो च पक्खपासका च मुखवट्ठि च, इन्दनीलइट्ठकाहि छदनं, सोवण्णमयं छदनपीठं, रजतमया थूपिका, आयामतो च वित्थारतो च तीणि योजनसतानि, परिक्खेपतो नवयोजनसतानि, उब्बेधतो पञ्चयोजनसतानि, एवरूपायं सुधम्मायं सभायं ।

धतरट्ठोति आदीसु धतरट्ठो गन्धब्बरजा गन्धब्बदेवतानं कोटिसतसहस्सेन परिवुतो कोटिसतसहस्ससुवण्णमयानि फलकानि च सुवण्णसत्तियो च गाहापेत्वा पुरत्थिमाय दिसाय पच्छिमाभिमुखो द्वीसु देवलोकेसु देवता पुरतो कत्वा निसिन्नो ।

विरूळहको कुम्भण्डराजा कुम्भण्डदेवतानं कोटिसतसहस्सेन परिवुतो कोटिसतसहस्सरजतमयानि फलकानि च सुवण्णसत्तियो च गाहापेत्वा दक्खिणाय दिसाय उत्तराभिमुखो द्वीसु देवलोकेसु देवता पुरतो कत्वा निसिन्नो ।

विरूपक्खो नागराजा नागानं कोटिसतसहस्सेन परिवुतो कोटिसतसहस्समणिमयानि महाफलकानि च

सुवण्णसत्तियो च गाहापेत्वा पच्छिमाय दिसाय पुरत्थिमाभिमुखो द्वीसु देवलोकेसु देवता पुरतो कत्वा निसिन्नो ।

वेस्सवणो यक्खराजा यक्खानं कोटिसतसहस्सेन परिवुतो कोटिसतसहस्सपवाळमयानि महाफलकानि च सुवण्णसत्तियो च गाहापेत्वा उत्तराय दिसाय दक्खिणाभिमुखो द्वीसु देवलोकेसु देवता पुरतो कत्वा निसिन्नोति वेदितब्बो ।

अथ पच्छा अम्हाकं आसनं होतीति तेसं पच्छतो अम्हाकं निसीदितुं ओकासो पापुणाति । ततो परं पविसितुं वा पस्सितुं वा न लभाम । सन्निपातकारणं पनेत्थ पुब्बे वुत्तं चतुब्बिधमेव । तेसु वस्सूपनायिकसङ्गहो वित्थारितो । यथा पन वस्सूपनायिकाय, एवं महापवारणायपि पुण्णमदिवसे सन्निपतित्वा “अज्ज कत्थ गन्त्वा कस्स सन्तिके पवारेस्सामा”ति मन्तेन्ति । तत्थ सक्को देवानमिन्दो येभुय्येन पियङ्गुदीपमहाविहारस्मियेव पवारेति । सेसा देवता पारिच्छत्तकादीनि दिब्बपुप्फानि चेव दिब्बचन्दनचुण्णानि च गहेत्वा अत्तनो अत्तनो मनापट्टानमेव गन्त्वा पवारेन्ति । एवं पवारणसङ्गहत्थाय सन्निपतन्ति ।

देवलोके पन **आसावती** नाम लता अत्थि । सा पुप्फिस्सतीति देवा वस्ससहस्सं उपट्टानं गच्छन्ति । पारिच्छत्तके पुप्फमाने एकवस्सं उपट्टानं गच्छन्ति । ते तस्स पण्डुपलासादिभावतो पट्टाय अत्तमना होन्ति । यथाह —

“यस्मिं, भिक्खवे, समये देवानं तावत्तिसानं पारिच्छत्तको कोविळारो पण्डुपलासो होति, अत्तमना, भिक्खवे, देवा तावत्तिसा तस्मिं समये होन्ति — ‘पण्डुपलासो खो दानि पारिच्छत्तको कोविळारो, न चिरस्सेव पन्नपलासो भविस्सती’ति । यस्मिं, भिक्खवे, समये देवानं तावत्तिसानं पारिच्छत्तको कोविळारो पन्नपलासो होति, खारकजातो होति, जालकजातो होति, कुटुमलकजातो होति, कोरकजातो होति । अत्तमना, भिक्खवे, देवा तावत्तिसा तस्मिं समये होन्ति — ‘कोरकजातो दानि पारिच्छत्तको कोविळारो न चिरस्सेव सब्बपालिफुल्लो भविस्सती’ति (अ० नि० ७.६९) ।

सब्बपालिफुल्लस्स खो पन, भिक्खवे, पारिच्छत्तकस्स कोविळारस्स समन्ता पज्जास योजनानि आभाय फुटं होति, अनुवातं योजनसतं गन्धो गच्छति । अयमानुभावो पारिच्छत्तकस्स कोविळारस्सा”ति ।

पुप्फिते पारिच्छत्तके आरोहणकिच्चं वा अङ्कुसकं गहेत्वा नमनकिच्चं वा पुप्फाहरणत्थं चङ्कोटककिच्चं वा नत्थि, कन्तनकवातो उट्ठित्वा पुप्फानि वण्टतो कन्तति, सम्पटिच्छनकवातो सम्पटिच्छति, पवेसनकवातो सुधम्मं देवसभं पवेसेति, सम्मज्जनकवातो पुराणपुप्फानि नीहरति, सन्थरणकवातो पत्तकण्णिककेसरानि नच्चन्तो सन्थरति, मज्झट्टाने धम्मासनं होति । योजनप्पमाणो रतनपल्लङ्को उपरि तियोजनेन सेतच्छत्तेन धारयमानेन, तदनन्तरं सक्कस्स देवरज्जो आसनं अत्थरियति । ततो तेत्तिसाय देवपुत्तानं, ततो अज्जासं महेसक्खदेवतानं । अज्जतरदेवतानं पन पुप्फकण्णिकाव आसनं होति ।

देवा देवसभं पविसित्वा निसीदन्ति । ततो पुप्फेहि रेणुवट्ठि उगन्त्वा उपरि कण्णिकं आहच्च निपतमाना देवतानं तिगावुत्तप्पमाणं अत्तभावं लाखारसपरिकम्मसज्जितं विय करोति । तेसं सा कीळा चतूहि मासेहि परियोसानं गच्छति । एवं पारिच्छत्तकीळानुभवनत्थाय सन्निपतन्ति ।

मासस्स पन अट्ठदिवसे देवलोके महाधम्मसवनं घुसति । तत्थ सुधम्मायं देवसभायं सनङ्कुमारो वा महाब्रह्मा, सक्को

वा देवानमिन्दो, धम्मकथिकभिक्षु वा, अज्जतरो वा धम्मकथिको देवपुत्तो धम्मकथं कथेति । अट्टमियं पक्खस्स चतुन्नं महाराजानं अमच्चा, चातुदसियं पुत्ता, पन्नरसे सयं चत्तारो महाराजानो निक्खमित्वा सुवण्णपट्टञ्च जातिहिङ्गुलकञ्च गण्हित्वा गामनिगमराजधानियो अनुविचरन्ति । ते — “असुका नाम इत्थी वा पुरिसो वा बुद्धं सरणं गतो, धम्मं सरणं गतो । सङ्गं सरणं गतो । पञ्चसीलानि रक्खति । मासस्स अट्ट उपोसथे करोति । मातुउपट्ठानं पूरेति । पितुउपट्ठानं पूरेति । असुकट्ठाने उप्पलहत्थकसतेन पुप्फकुम्भेन पूजा कता । दीपसहस्सं आरोपितं । अकालधम्मसवनं कारितं । छत्तवेदिका पुटवेदिका कुच्छिवेदिका सीहासनं सीहसोपानं कारितं । तीणि सुचरितानि पूरेति । दसकुसलकम्मपथे समादाय वत्तती”ति सुवण्णपट्टे जातिहिङ्गुलकेन लिखित्वा आहरित्वा पञ्चसिखस्स हत्थे देन्ति । पञ्चसिखो मातलिस्स हत्थे देति । मातलि सङ्गाहको सक्कस्स देवरज्जो देति ।

यदा पुज्जकम्मकारका बहू न होन्ति, पोत्थको खुद्वको होति, तं दिस्वाव देवा — “पमत्तो, वत भो महाजनो विहरति, चत्तारो अपाया परिपूरिस्सन्ति, छ देवलोका तुच्छा भविस्सन्ती”ति अनत्तमना होन्ति । सचे पन पोत्थको महा होति, तं दिस्वाव देवा — “अप्पमत्तो, वत भो, महाजनो विहरति, चत्तारो अपाया सुज्जा भविस्सन्ति, छ देवलोका परिपूरिस्सन्ति, बुद्धसासने पुज्जानि करित्वा आगते महापुज्जे पुरक्खत्वा नक्खत्तं कीळितुं लभिस्सामा”ति अत्तमना होन्ति । तं पोत्थकं गहेत्वा सक्को देवराजा वाचेति । तस्स पकतिनियामेन कथेन्तस्स सद्दो द्वादस योजनानि गण्हाति । उच्चेन सरेन कथेन्तस्स च सकलं दसयोजनसहस्सं देवनगरं छादेत्वा तिट्ठति । एवं धम्मसवनत्थाय सन्निपतन्ति । इध पन पवारणसङ्गहत्थाय सन्निपतिताति वेदितब्बा ।

तथागतं नमस्सन्ताति नवहि कारणेहि तथागतं नमस्समाना । धम्मस्स च सुधम्मतन्ति स्वाक्खाततादिभेदं धम्मस्स सुधम्मतं उजुप्पटिपन्नतादिभेदं सङ्गस्स च सुप्पटिपत्तिन्ति अत्थो ।

अट्टयथाभुच्चवण्णना

२९६. यथाभुच्चेति यथाभूते यथासभावे । वण्णेति गुणे । पयिरुदाहासीति कथेसि । बहुजनहिताय पटिपन्नोति कथं पटिपन्नो? दीपङ्करपादमूले अट्ट धम्मे समोधानेत्वा बुद्धत्थाय अभिनीहरमानोपि बहुजनहिताय पटिपन्नो नाम होति ।

दानपारमी, सीलपारमी, नेक्खम्मपारमी, पज्जापारमी, वीरियपारमी, खन्तिपारमी, सच्चपारमी, अधिद्वानपारमी, मेत्तापारमी, उपेक्खापारमीति कप्पसतसहस्साधिकानि चत्तारि असङ्ख्येय्यानि इमा दस पारमियो पूरेन्तोपि बहुजनहिताय पटिपन्नो ।

खन्तिवादितापसकाले, चूळधम्मपालकुमारकाले, छद्दन्तनागराजकाले, भूरिदत्तचम्पेय्यसङ्घपालनागराजकाले, महाकपिकाले च तादिसानि दुक्करानि करोन्तोपि बहुजनहिताय पटिपन्नो । वेस्सन्तरत्तभावे ठत्वा सत्तसतकमहादानं दत्त्वा सत्तसु ठानेसु पथविं कम्पेत्वा पारमीकूटं गण्हन्तोपि बहुजनहिताय पटिपन्नो । ततो अनन्तरे अत्तभावे तुसितपुरे यावतायुकं तिट्ठन्तोपि बहुजनहिताय पटिपन्नो ।

तत्थ पञ्च पुब्बनिमित्तानि दिस्वा दससहस्सचक्कवाळदेवताहि याचितो पञ्च महाविलोकनानि विलोकेत्वा देवानं सङ्गहत्थाय पटिज्जं दत्त्वा तुसितपुरा चवित्वा मातुकुच्छियं पटिसन्धिं गण्हन्तोपि बहुजनहिताय पटिपन्नो ।

दस मासे मातुकुच्छियं वसित्वा लुम्बिनीवने मातुकुच्छितो निक्खमन्तोपि, एकूनतिसवस्सानि अगारं अज्झावसित्वा

महाभिनिक्खमनं निक्खमित्वा अनोमनदीतीरे पब्बजन्तोपि, छब्बस्सानि पधानेन अत्तानं किलमेत्वा बोधिपल्लङ्कं आरुह्य सब्बज्जुतज्जाणं पटिविज्झन्तोपि, सत्तसत्ताहं बोधिमण्डे यापेन्तोपि, इसिपतनं आगम्म अनुत्तरं धम्मचक्कं पवत्तेन्तोपि, यमकपाटिहारियं करोन्तोपि, देवोरोहणं ओरोहन्तोपि, बुद्धो हुत्वा पञ्चचत्तालीस वस्सानि तिष्ठन्तोपि, आयुसङ्खारं ओस्सजन्तोपि, यमकसालानमन्तरे अनुपादिसेसाय निब्बानधातुया परिनिब्बायन्तोपि बहुजनहिताय पटिपन्नो । यावस्स सासपमत्तापि धातुयो धरन्ति, ताव बहुजनहिताय पटिपन्नोति वेदितब्बो । सेसपदानि एतस्सेव वेवचनानि । तत्थ पच्छिमं पच्छिमं पुरिमस्स पुरिमस्स अत्थो ।

नेव अतीतंसे समनुपस्साम, न पनेतरहीति अतीतेपि बुद्धतो अज्जं न समनुपस्साम, अनागतेपि न समनुपस्साम, एतरहि पन अज्जस्स सत्थुनो अभावतोयेव अज्जत्र तेन भगवता न समनुपस्सामाति अयमेत्थ अत्थो । अट्ठकथायम्पि हि — “अतीतानागता बुद्धा अम्हाकं सत्थारा सदिसायेव, किं सक्को कथेती”ति विचारेत्वा — “एतरहि बहुजनहिताय पटिपन्नो सत्था अम्हाकं सत्थारं मुञ्चित्वा अज्जो कोचि नत्थि, तस्मा न पस्सामाति कथेती”ति वुत्तं । यथा च एत्थ, एवं इतो परेसुपि पदेसु अयमत्थो वेदितब्बो । स्वाक्खातादीनि च कुसलादीनि च वुत्तत्थानेव ।

गङ्गोदकं यमुनोदकेनाति गङ्गायमुनानं समागमद्धाने उदकं वण्णेनपि गन्धेनपि रसेनपि संसन्दति समेति, मज्झे भिन्नसुवण्णं विय एकसदिसमेव होति, न महासमुद्दुदकेन संसट्टकाले विय विसदिसं । परिसुद्धस्स निब्बानस्स पटिपदापि परिसुद्धाव । न हि दहरकाले वेज्जकम्मादीनि कत्वा अगोचरे चरित्वा महल्लककाले निब्बानं दट्ठुं सक्का, निब्बानगामिनी पन पटिपदा परिसुद्धाव वट्ठति आकासूपमा । यथा हि आकासम्पि अलग्गं परिसुद्धं चन्दिमसूरियानं आकासे इच्छितिच्छित्तानं गच्छन्तानं विय निब्बानं गच्छन्तस्स भिक्खुनो पटिपदापि कुले वा गणे वा अलग्गा अबद्धा आकासूपमा वट्ठति । सा पनेसा तादिसाव भगवता पज्जत्ता कथिता देसिता । तेन वुत्तं — “संसन्दति निब्बानञ्च पटिपदा चा”ति ।

पटिपन्नानन्ति पटिपदाय ठितानं । **वुसितवतन्ति** वुत्थवासानं एतेसं । **लद्धसहायोति** एतेसं तत्थ तत्थ सह अयनतो सहायो । “अदुतियो असहायो अप्पटिसमो”ति इदं पन असदिसट्ठेन वुत्तं । **अपनुज्जाति** तेसं मज्झेपि फलसमापत्तिया विहरन्तो चित्तेन अपनुज्ज, अपनुज्जेव एकारामतं अनुयुत्तो विहरतीति अत्थो ।

अभिनिष्फन्नो खो पन तस्स भगवतो लाभोति तस्स भगवतो महालाभो उप्पन्नो । कदा पट्टाय उप्पन्नो? अभिसम्बोधिं पत्वा सत्तसत्ताहं अतिक्कमित्वा इसिपतने धम्मचक्कं पवत्तेत्वा अनुक्कमेन देवमनुस्सानं दमनं करोन्तस्स तयो जटिले पब्बाजेत्वा राजगहं गतस्स बिम्बिसारदमनतो पट्टाय उप्पन्नो । यं सन्धाय वुत्तं — “तेन खो पन समयेन भगवा सक्कतो होति गरुक्तो मानितो पूजितो अपचितो लाभो चीवरपिण्डपातसेनासनगिलानपच्चयभेसज्जपरिक्खारान”न्ति (सं० नि० २.७०) । सतसहस्सकप्पाधिकेसु चतूसु असङ्ख्येय्येसु उस्सन्नपुज्जनिस्सन्दसमुप्पन्नो लाभसक्कारो महोघो विय अज्झोत्थरमानो आगच्छति ।

एकस्मिं किर समये राजगहे सावत्थियं साकेते कोसम्बियं बाराणसियं भगवतो पटिपाटिभत्तं नाम उप्पन्नं, तत्थेको — “अहं सतं विस्सज्जेत्वा दानं दस्सामी”ति पण्णं लिखित्वा विहारद्वारे बन्धि । अज्जो — अहं द्वे सतानि । अज्जो — अहं पञ्च सतानि । अज्जो — अहं सहस्सं । अज्जो — अहं द्वे सहस्सानि । अज्जो — अहं पञ्च । दस । वीसति । पज्जासं; अज्जो — अहं सतसहस्सं । अज्जो — अहं द्वे सतसहस्सानि विस्सज्जेत्वा दानं दस्सामी”ति पण्णं लिखित्वा विहारद्वारे बन्धि । जनपदचारिकं चरन्तम्पि ओकासं लभित्वा — “दानं दस्सामी”ति सकटानि पूरेत्वा महाजनो अनुबन्धियेव । यथाह — “तेन खो पन समयेन जानपदा मनुस्सा बहुं लोणम्पि तेलम्पि तण्डुलम्पि खादनीयम्पि सकटेसु आरोपेत्वा भगवतो पिठितो

पिडितो अनुबन्धा होन्ति — ‘यत्थ पटिपाटिं लभिस्साम, तत्थ भत्तं करिस्सामा’ति” (महाव० २८२) । एवं अज्जानिपि खन्धके च विनये च बहूनि वत्थूनि वेदितव्वानि ।

असदिसदाने पनेस लाभो मत्थकं पत्तो । एकस्मिं किर समये भगवति जनपदचारिकं चरित्वा जेतवनं सम्पत्ते राजा निमन्तेत्वा दानं अदासि । दुतियदिवसे नागरा अदंसु । पुन तेसं दानतो अतिरेकं राजा, तस्स दानतो अतिरेकं नागराति एवं बहूसु दिवसेसु गतेसु राजा चिन्तेसि — “इमे नागरा दिवसे दिवसे अतिरेकतरं करोन्ति, पथविस्सरो पन राजा नागरेहि दाने पराजितोति गरहा भविस्सती”ति । अथस्स मल्लिका उपायं आचिक्खि । सो राजङ्गणे सालकल्याणिपदरेहि मण्डपं कारेत्वा तं नीलुप्पलेहि छादेत्वा पञ्च आसनसतानि पञ्जापेत्वा पञ्च हत्थिसतानि आसनानं पच्छाभागे ठपेत्वा एकेकेन हत्थिना एकेकस्स भिक्खुनो सेतच्छत्तं धारापेसि । द्विन्नं द्विन्नं आसनानं अन्तरे सब्बालङ्कारपटिमण्डिता एकेका खत्तियधीता चतुज्जातियगन्धं पिसति । निड्डितं निड्डितं मज्झद्वाने गन्धम्बणे पक्खिपति, तं अपरा खत्तियधीता नीलुप्पलहत्थकेन सम्परिवत्तेति । एवं एकेकस्स भिक्खुनो तिस्सो तिस्सो खत्तियधीतरो परिवारा, अपरा सब्बालङ्कारपटिमण्डिता इत्थी तालवण्टं गहेत्वा बीजति, अज्जा धमकरणं गहेत्वा उदकं परिस्सावेति, अज्जा पत्ततो उदकं हरति । भगवतो चत्तारि अनग्धानि अहेसुं । पादकथलिका आधारको अपस्सेनफलकं छत्तपादमणीति इमानि चत्तारि अनग्धानि अहेसुं । सङ्घनवकस्स देय्यधम्मो सतसहस्सं अग्घति । तस्मिञ्च दाने अङ्गुलिमालत्थेरो सङ्घनवको अहोसि । तस्स आसनसमीपे आनीतो हत्थी तं उपगन्तुं नासक्खि । ततो रज्जो आरोचेसुं । राजा — “अज्जो हत्थी नत्थी”ति? दुट्ठहत्थी पन अत्थि, आनेतुं न सक्काति । सम्मासम्बुद्धो — सङ्घनवको कतरो महाराजाति? अङ्गुलिमालत्थेरो भगवाति । तेन हि तं दुट्ठहत्थिं आनेत्वा ठपेतु, महाराजाति । हत्थिं मण्डयित्वा आनयिंसु । सो थेरस्स तेजेन नासावातसञ्चरणमत्तम्पि कातुं नासक्खि । एवं निरन्तरं सत्त दिवसानि दानं दीयित्थ । सत्तमे दिवसे राजा दसबलं वन्दित्वा — “भगवा मय्हं धम्मं देसेथा”ति आह ।

तस्सञ्च परिसति काळो च जुण्हो चाति द्वे अमच्चा होन्ति । काळो चिन्तेसि — “नस्सति राजकुलस्स सन्तकं, किं नामेते एत्तका जना करिस्सन्ति, भुज्जित्वा विहारं गन्त्वा निद्वायिस्सन्तेव, इदं पन एको राजपुरिसो लभित्वा किं नाम न करेय्य, अहो नस्सति रज्जो सन्तक”न्ति । जुण्हो चिन्तेसि — “महन्तं इदं राजत्तनं नाम, को अज्जो इदं कातुं सक्खिस्सति? किं राजा नाम सो, यो राजत्तने ठितोपि एवरूपं दानं दातुं न सक्कोती”ति । भगवा परिसाय अज्झासयं ओलोकेन्तो तेसं द्विन्नं अज्झासयं विदित्वा — “सचे अज्ज जुण्हस्स अज्झासयेन धम्मकथं कथेमि, काळस्स सत्तधा मुद्धा फलिस्सति । मया खो पन सत्तानुदयताय पारमियो पूरिता । जुण्हो अज्जस्मिम्पि दिवसे मयि धम्मं कथयन्ते मग्गफलं पटिविज्झिस्सति, इदानी पन काळं ओलोकेस्सामी”ति रज्जो चतुप्पदिकमेव गाथं अभासि —

“न वे कदरिया देवलोकं वजन्ति,
बाला हवे नप्पसंसन्ति दानं ।
धीरो च दानं अनुमोदमानो,
तेनेव सो होति सुखी परत्था”ति ॥ (ध० प० १७७) ।

राजा अनत्तमनो हुत्वा — “मया महादानं दिन्नं, सत्था च मे मन्दमेव धम्मं कथेसि, नासक्खिं मज्जे दसबलस्स चित्तं गहेतु”न्ति । सो भुत्तपातरासो विहारं गन्त्वा भगवन्तं वन्दित्वा पुच्छि — “मया, भन्ते, महन्तं दानं दिन्नं, अनुमोदना च मे न महती कता, को नु खो मे, भन्ते, दोसो”ति? नत्थि, महाराज, तव दोसो, परिसा पन अपरिसुद्धा, तस्मा धम्मं न देसेसिन्ति । कस्मा पन भगवा परिसा न सुद्धाति? सत्था द्विन्नं अमच्चानं परिवितक्कं आरोचेसि । राजा काळं पुच्छि — “एवं, तात,

काळा’ति? “एवं, महाराजा’ति । “मयि मम सन्तकं ददमाने तव कतरं ठानं रुज्जति, न तं सक्कोमि पस्सितुं, पब्बाजेथ नं मम रट्ठतो’ति आह । ततो जुण्हं पक्कोसापेत्वा पुच्छि — “एवं किर, तात, चिन्तेसी’ति? “आम, महाराजा’ति । “तव चित्तानुरूपमेव होतू’ति तस्मिंयेव मण्डपे एवं पञ्चत्तेसुयेव आसनेसु पञ्च भिक्खुसतानि निसीदापेत्वा तायेव खत्तियधीतरो परिवारापेत्वा राजगेहतो धनं गहेत्वा मया दिन्नसदिसमेव सत्त दिवसानि दानं देहीति । सो तथा अदासि । दत्त्वा सत्तमे दिवसे — “धम्मं भगवा देसेथा’ति आह ।

सत्था द्विन्मि दानानं अनुमोदनं एकतो कत्वा द्वे महानदियो एकोघपुण्णा कुरुमानो विय महाधम्मदेसनं देसेसि । देसनापरियोसाने जुण्हो सोतापन्नो अहोसि । राजा पसीदित्वा दसबलस्स बाहिरवत्थुं नाम अदासि । एवं अभिनिष्फन्नो खो पन तस्स भगवतो लाभोति वेदितब्बो ।

अभिनिष्फन्नो सिलोकोति वण्णगुणकित्तनं । सोपि भगवतो धम्मचक्कप्पवत्तनतो पट्टाय अभिनिष्फन्नो । ततो पट्टाय हि भगवतो खत्तियापि वण्णं कथेन्ति । ब्राह्मणापि गहपतयोपि नागा सुपण्णा गन्धब्बा देवता ब्रह्मानोपि कित्तिं वत्वा — “इतिपि सो भगवा’ति आदिना । अज्जतिथियापि वरोजस्स सहस्सं दत्त्वा समणस्स गोतमस्स अवण्णं कथेहीति उय्योजेसुं । सो सहस्सं गहेत्वा दसबलं पादतलतो पट्टाय याव केसन्ता अपलोकयमानो लिक्खामत्तमि वज्जं अदिस्वा — “विष्पकिण्णद्वत्तिसमहापुरिसलक्खणे असीति अनुब्यज्जनविभूसिते ब्यामप्पभापरिक्खित्ते सुफुल्लितपारिच्छत्तकतारागणसमुज्जलितअन्तलिक्खविचित्तकुसुमसस्सिरिकनन्दनवनसदिसे अनवज्जअत्तभावे अवण्णं वदन्तस्स मुखमि विपरिवत्तेय्य, मुद्धापि सत्तधा फलेय्य, अवण्णं वत्तुं उपायो नत्थि, वण्णमेव वदिस्सामी’ति पादतलतो पट्टाय याव केसन्ता अतिरेकपदसहस्सेन वण्णमेव कथेसि । यमकपाटिहारिये पनेस **वण्णो** नाम मत्थकं पत्तो । एवं अभिनिष्फन्नो सिलोकोति ।

याव मज्जे खत्तियाति खत्तिया ब्राह्मणा वेस्सा सुद्धा नागा सुपण्णा यक्खा असुरा देवा ब्रह्मानोति सब्बेव ते सम्पियायमानरूपा हट्ठतुट्ठा विहरन्ति । **विगतमदो खो पनाति** एत्तका मं जना सम्पियायमानरूपा विहरन्तीति न मदपमत्तो हुत्वा दवादिवसेन आहारं आहारेति, अज्जदत्थु विगतमदो खो पन सो भगवा आहारं आहारेति ।

यथावादीति यं वाचाय वदति, तदन्वयमेवस्स कायकम्मं होति । यज्ज कायेन करोति, तदन्वयमेवस्स वचीकम्मं होति । कायो वा वाचं, वाचा वा कायं नातिक्कमति, वाचा कायेन, कायो च वाचाय समेति । यथा च —

“वामेन सूकरो होति, दक्खिणेन अजामिगो ।
सरेन नेलको होति, विसाणेन जरग्गवो’ति ॥ —

अयं सूकरयक्खो सूकरे दिस्वा सूकरसदिसं वामपस्सं दस्सेत्वा ते गहेत्वा खादति, अजामिगे दिस्वा तंसदिसं दक्खिणपस्सं दस्सेत्वा ते गहेत्वा खादति, नेलकवच्छके दिस्वा वच्छकरवं रवन्तो ते गहेत्वा खादति, गोणे दिस्वा तेसं विसाणसदिसानि विसाणानि मापेत्वा ते दूरतोव — “गोणो विय दिस्सती’ति एवं उपगते गहेत्वा खादति । यथा च धम्मिकवायसजातके सकुणेहि पुट्ठो वायसो — “अहं वातभक्खो, वातभक्खताय मुखं विवरित्वा पाणकानज्ज मरणभयेन एकेनेव पादेन ठितो, तस्मा तुम्हेपि —

“धम्मं चरथ भद्दं वो, धम्मं चरथ जातयो ।

धम्मचारी सुखं सेति, अस्मिं लोके परमि चा'ति ॥

सकुणेसु विस्सासं उप्पादेसि, ततो —

“भद्दको वतायं पक्खी, दिजो परमधम्मिको ।
एकपादेन तिड्ढन्तो, धम्मो धम्मोति भासती'ति ॥

एवं विस्सासमागते सकुणे खादित्थ । तेन तेसं वाचा कायेन, कायो च वाचाय न समेति, न एवं भगवतो । भगवतो पन वाचा कायेन, कायो च वाचाय समेतियेवाति दस्सेति ।

तिण्णा तरिता विचिकिच्छा अस्साति **तिण्णविचिकिच्छो** । “कथमिदं कथमिदं”न्ति एवरूपा विगता कथंकथा अस्साति **विगतकथंकथो** । यथा हि महाजनो — “अयं रुक्खो, किं रुक्खो नाम, अयं गामो, अयं जनपदो, इदं रट्ठं, किं रट्ठं नाम, कस्मा नु खो अयं रुक्खो उजुक्खन्थो, अयं वड्ढक्खन्थो, कस्मा कण्टको कोचि उजुको होति, कोचि वड्ढो, पुप्फं किञ्चि सुगन्धं, किञ्चि दुगन्धं, फलं किञ्चि मधुरं, किञ्चि अमधुर”न्ति सकङ्खोव होति, न एवं सत्था । सत्था हि — “इमेसं नाम धातूनं उस्सन्नुस्सन्नत्ता इदं एवं होती'ति विगतकथंकथोव । यथा च पठमज्झानादिलाभीनं दुतियज्झानादीसु कङ्खा होति । पच्चेकबुद्धानम्पि हि सब्बज्जुतज्जाणे याथावसन्निट्ठानाभावतो वोहारवसेन कङ्खा नाम होतियेव, न एवं बुद्धस्स । सो हि भगवा सब्बत्थ विगतकथंकथोति दस्सेति ।

परियोसितसङ्कप्पोति यथा केचि सीलमत्तेन, केचि विपस्सनामत्तेन, केचि पठमज्झानेन...पे०... केचि नेवसज्झानासज्जायतनसमापत्तिया, केचि सोतापन्नभावमत्तेन...पे०... केचि अरहत्तेन, केचि सावकपारमीजाणेन, केचि पच्चेकबोधिजाणेन परियोसितसङ्कप्पा परिपुण्णमनोरथा होन्ति, न एवं मम सत्था । मम पन सत्था सब्बज्जुतज्जाणेन परियोसितसङ्कप्पोति दस्सेति ।

अज्झासयं आदिब्रह्मचरियन्ति करणत्थे पच्चत्तवचनं, अधिकासयेन उत्तमनिस्सयभूतेन आदिब्रह्मचरियेन पोराणब्रह्मचरियभूतेन च अरियमग्गेन तिण्णविचिकिच्छो विगतकथंकथो परियोसितसङ्कप्पोति अत्थो । “पुब्बे अननुस्सुतेसु धम्मेषु सामं सच्चानि अभिसम्बुज्झि, तत्थ च सब्बज्जुतं पत्तो, बलेसु च वसीभाव”न्ति हि वचनतो परियोसितसङ्कप्पतापि भगवतो अरियमग्गेनेव निष्फन्नाति ।

२९७. यथरिव भगवाति यथा भगवा, एवं एकस्मिं जम्बुदीपतले चतूसु दिसासु चारिकं चरमाना अहो वत चत्तारो जिना धम्मं देसेय्युन्ति पच्चासिसमाना वदन्ति । अथापरे तीसु मण्डलेसु एकतो विचरणभावं आकङ्खमाना **तयो सम्मासम्बुद्धाति** आहंसु । अपरे — “दस पारमियो नाम पूरेत्वा चतुन्नं तिण्णं वा उप्पत्ति दुल्लभा, सचे पन एको निबद्धवासं वसन्तो धम्मं देसेय्य, एको चारिकं चरन्तो, एवम्पि जम्बुदीपो सोभेय्य चेव, बहुञ्च हितसुखमधिगच्छेय्या”ति चिन्तेत्वा **अहो वत, मारिसाति** आहंसु ।

२९८. अट्टानमेतं अनवकासो यन्ति एत्थ ठानं अवकासोति उभयमेतं कारणाधिवचनमेव । कारणज्झि तिड्ढति एत्थ तदायत्तवृत्तिताय फलन्ति ठानं । ओकासो विय चस्स तं तेन विना अज्जत्थ अभावतोति अवकासो । यन्ति करणत्थे पच्चत्तं । इदं वुत्तं होति — “येन कारणेन एकस्सा लोकधातुया द्वे बुद्धा एकतो उप्पज्जेय्युं, तं कारणं नत्थी”ति ।

एत्थ च —

“यावता चन्दिमसूरिया, परिहरन्ति दिसा भन्ति विरोचना ।

ताव सहस्सधा लोको, एत्थ ते वत्तते वसो”ति ॥ (म० नि० १.५०३) —

गाथाय एकचक्कवाळमेव एका लोकधातु । “सहस्सी लोकधातु अकम्पित्था”ति (अ० नि० ३.१२६) आगतट्टाने चक्कवाळसहस्सं एका लोकधातु । “आकङ्खमानो, आनन्द, तथागतो तिसहस्सिमहासहस्सिलोकधातुं सरेन विज्जापेय्य, ओभासेन च फरेय्या”ति (अ० नि० ३.८१) आगतट्टाने तिसहस्सिमहासहस्सी एका लोकधातु । “अयञ्च दससहस्सी लोकधातू”ति (म० नि० ३.२०१) आगतट्टाने दसचक्कवाळसहस्सानि एका लोकधातु । तं सन्धाय **एकिस्सा लोकधातुयाति** आह । एत्तकञ्चि **जातिखेत्तं नाम** । तत्रापि ठपेत्वा इमस्मिं चक्कवाळे जम्बुदीपस्स मज्झिमदेसं न अज्जत्र बुद्धा उप्पज्जन्ति जातिखेत्ततो पन परं बुद्धानं उप्पत्तिट्टानमेव न पज्जायति । **येनत्थेनाति** येन पवारणसङ्गहत्थेन ।

सनङ्कुमारकथावण्णना

३००. वण्णेन चैव यससा चाति अलङ्कारपरिवारेण च पुज्जसिरिया चाति अत्थो ।

३०१. साधु महाब्रह्मेति एत्थ सम्पसादने साधुसद्दो । सङ्घाय मोदामाति जानित्वा मोदाम ।

गोविन्दब्राह्मणवत्थुवण्णना

३०४. याव दीघरत्तं महापज्जोव सो भगवाति एत्तकन्ति परिच्छिन्दित्वा न सक्का वत्तुं, अथ खो याव दीघरत्तं अतिचिररत्तं महापज्जोव सो भगवा । नोति कथं तुम्हे मज्जथाति । अथ सयमेवेतं पज्जं ब्याकातुकामो — “अनच्छरियमेतं, मारिसा, यं इदानीं पारमियो पूरेत्वा बोधिपल्लङ्के तिण्णं मारानं मत्थकं भिन्दित्वा पटिविद्धअसाधारणजाणो सो भगवा महापज्जो भवेय्य, किमेत्थ अच्छरियं, अपरिपक्काय पन बोधिया पदेसजाणे ठितस्स सरागादिकालेपि महापज्जभावमेव वो, मारिसा, कथेस्सामी”ति भवपटिच्छन्नकारणं आहरित्वा दस्सेन्तो **भूतपुब्बं भोति** आदिमाह ।

पुरोहितोति सब्बकिच्चानि अनुसासनपुरोहितो । **गोविन्दोति** गोविन्दियाभिसेकेन अभिसित्तो, पकतिया पनस्स अज्जदेव नामं, अभिसित्तकालतो पट्टाय “गोविन्दो”ति सङ्ख्यं गतो । **जोतिपालोति** जोतनतो च पालनतो च जोतिपालो । तस्स किर जातदिवसे सब्बावुधानि उज्जोतिंसु । राजापि पच्चूससमये अत्तनो मङ्गलावुधं पज्जलितं दिस्वा भीतो अट्ठासि । गोविन्दो पातोव राजूपट्टानं गन्त्वा सुखसेय्यं पुच्छि राजा — “कुतो मे आचरिय, सुखसेय्या”ति वत्वा तं कारणं आरोचेसि । मा भायि, महाराज, मय्हं पुत्तो जातो, तस्सानुभावेन सकलनगरे आवुधानि पज्जलिसूति । राजा — “किं नु खो मे कुमारो पच्चत्थिको भवेय्या”ति चिन्तेत्वा सुट्ठुतरं भायि । “किं वितक्केसि महाराज”ति च पुट्ठो तमत्थं आरोचेसि । अथ नं गोविन्दो “मा भायि महाराज, नेसो कुमारो तुम्हाकं दुब्भिस्सति, सकलजम्बुदीपे पन तेन समो पज्जाय न भविस्सति, मम पुत्तस्स वचनेन महाजनस्स कङ्खा छिज्जिस्सति, तुम्हाकञ्च सब्बकिच्चानि अनुसासिस्सती”ति समस्सासेति । राजा तुट्ठो — “कुमारस्स खीरमूलं होतू”ति सहस्सं दत्त्वा “कुमारं महल्लककाले मम दस्सेथा”ति आह । कुमारो अनुपुब्बेन वुट्ठिमनुप्पत्तो । जोतितत्ता पनस्स पालनसमत्थताय च जोतिपालोत्वेव नामं अकंसु । तेन वुत्तं — “जोतनतो च पालनतो च जोतिपालो”ति ।

सम्मा वोस्सज्जित्वाति सम्मा वोस्सज्जित्वा । अयमेव वा पाठो । अलमत्थदसतरोति समत्थो पटिबलो अत्थदसो
अलमत्थदसो, तं अलमत्थदसं तिरेतीति अलमत्थदसतरो । **जोतिपालस्सेव माणवस्स अनुसासनियाति सोपि**
जोतिपालंयेव पुच्छित्वा अनुसासतीति दस्सेति ।

३०५. भवमत्थु भवन्तं जोतिपालन्ति भोतो जोतिपालस्स भवो बुद्धि विसेसाधिगमो सब्बकल्याणञ्चेव मङ्गलञ्च
होतूति अत्थो । **सम्मोदनीयं कथन्ति?** “अलं, महाराज, मा चिन्तयि, धुवधम्मो एस सब्बसत्तानं”न्ति आदिना नयेन
मरणप्पटिसंयुत्तं सोकविनोदनपटिसन्थारकथं परियोसापेत्वा । **मा नो भवं जोतिपालो अनुसासनिया पच्चव्याहासीति** मा
पटिव्याकासि, “अनुसासा”ति वुत्तो — “नाहं अनुसासामी”ति नो मा अनुसासनिया पच्चक्खासीति अत्थो ।
अभिसम्भोसीति संविदहित्वा पट्टपेसि । **मनुस्सा एवमाहंसूति** तं पितरा महापञ्चतरं सब्बकिच्चानि अनुसासन्तं सब्बकम्मे
अभिसम्भवन्तं दिस्वा तुट्टचित्ता **गोविन्दो वत, भो, ब्राह्मणो, महागोविन्दो वत, भो, ब्राह्मणो**ति एवमाहंसु । इदं वुत्तं
होति, “गोविन्दो वत, भो, ब्राह्मणो अहोसि एतस्स पिता; अयं पन महागोविन्दो वत, भो, ब्राह्मणो”ति ।

रज्जसंविभजनवण्णना

३०६. येन ते छ खत्तियाति ये ते “सहाया”ति वुत्ता छ खत्तिया, ते किर रेणुस्स एकपितिका कनिट्ठभातरो, तस्मा
महागोविन्दो “अयं अभिसित्तो एतेसं रज्जसंविभागं करेय्य वा न वा, यंनूनाहं ते पटिकच्चेव रेणुस्स सन्तिकं पेसेत्वा
पटिञ्जं गण्हापेय्य”न्ति चिन्तेन्तो येन ते छ खत्तिया तेनुपसङ्गमि । **राजकत्तारोति** राजकारका अमच्चा ।

३०७. मदनीया कामाति मदकरा पमादकरा कामा । गच्छन्ते गच्छन्ते काले एस अनुस्सरितुम्पि न सक्कुणेय्य,
तस्मा आयन्तु भोन्तो आगच्छन्तूति अत्थो ।

३०८. सरामहं भोति तदा किर मनुस्सानं सच्चवादिकालो होति, तस्मा “कदा मया वुत्तं, केन दिट्ठं, केन सुत”न्ति
अभूतं अवत्वा “सरामहं भो”ति आह । **सम्मोदनीयं कथन्ति** किं महाराज देवत्तं गते रज्जे मा चिन्तयित्थ, धुवधम्मो एस
सब्बसत्तानं, एवंभाविनो सङ्खाराति एवरूपं पटिसन्थारकथं । **सब्बानि सकटमुखानि पट्टपेसीति** सब्बानि छ रज्जानि
सकटमुखानि पट्टपेसि । एकेकस्स रज्जो रज्जं तियोजनसतं होति, रेणुस्स रज्जो रज्जोसरणपदेसो दसगावुत्तं, मज्झे पन
रेणुस्स रज्जं वितानसदिसं अहोसि । कस्मा एवं पट्टपेसीति? कालेन कालं राजानं पस्सितुं आगच्छन्ता अज्जस्स रज्जं
अपीळेत्वा अत्तनो अत्तनो रज्जपदेसेनेव आगमिस्सन्ति चेव गमिस्सन्ति च । पररज्जं ओतिण्णस्स हि — “भत्तं देथ, गोणं
देथा”ति वदतो मनुस्सा उज्झायन्ति — “इमे राजानो अत्तनो अत्तनो विजितेन न गच्छन्ति, अम्हाकं पीळं करोन्ती”ति ।
अत्तनो विजितेन गच्छन्तस्स “अम्हाकं सन्तिका इमिना इदज्जिदञ्च लद्धब्बमेवा”ति मनुस्सा पीळं न मज्जन्ति । इममत्थं
चिन्तयित्वा महागोविन्दो “सम्मोदमाना राजानो चिरं रज्जमनुसासन्तू”ति एवं पट्टपेसि ।

“दन्तपुरं कलिङ्गानं, अस्सकानञ्च पोतनं ।
माहिस्सति अवन्तीनं, सोवीरानञ्च रोदुक्कं ।
मिथिला च विदेहानं, चम्पा अङ्गेषु मापिता ।
बाराणसी च कासीनं, एते गोविन्दमापिता”ति ॥ —

एतानि सत्त नगरानि महागोविन्देनेव तेसं राजूनं अत्थाय मापितानि ।

“सत्तभू ब्रह्मदत्तो च, वेस्सभू भरतो सह ।
रेणु द्वे च धतरट्ठा, तदासुं सत्त भारधा”ति ॥ —

इमानि तेसं सत्तन्नम्पि नामानि । तेसु हि एको सत्तभू नाम अहोसि, एको ब्रह्मदत्तो नाम, एको वेस्सभू नाम, एको तेनेव सह भरतो नाम, एको रेणु नाम, द्वे पन धतरट्ठाति इमे सत्त जम्बुदीपतले भारधा महाराजानो अहेसुन्ति ।

पठमभाणवारवण्णना निट्ठिता ।

कित्सिद्वअब्भुगगमनवण्णना

३११. उपसङ्कमिंसूति “अम्हाकं अयं इस्सरियसम्पत्ति न अज्जस्सानुभावेन, महागोविन्दस्सानुभावेन निष्फन्ना । महागोविन्दो अम्हे सत्त राजानो समग्गे कत्वा जम्बुदीपतले पतिट्ठापेसि, पुब्बूपकारिस्स पन न सुकरा पटिकिरिया कातुं । अम्हे सत्तपि जने एसोयेव अनुसासतु, एतंयेव सेनापतिज्च पुरोहितज्च करोम, एवं नो बुद्धि भविस्सती”ति चिन्तेत्वा उपसङ्कमिंसु । महागोविन्दोपि — “मया एते समग्गा कता, सचे एतेसं अज्जो सेनापति पुरोहितो च भविस्सति, ततो अत्तनो अत्तनो सेनापतिपुरोहितानं वचनं गहेत्वा अज्जमज्जं भिन्दिस्सन्ति, अधिवासेमि नेसं सेनापतिट्ठानज्च पुरोहितट्ठानज्च”ति चिन्तेत्वा “एवं भो”ति पच्चस्सोसि ।

सत्त च ब्राह्मणमहासालेति “अहं सब्बट्ठानेसु सम्मुखो भवेय्यं वा न वा, यत्थाहं सम्मुखो न भविस्सामि, तत्थेव ते कत्तब्बं करिस्सन्ती”ति सत्त अनुपुरोहिते ठपेसि । ते सन्धाय इदं वुत्तं — “सत्त च ब्राह्मणमहासाले”ति । दिवसस्स द्विक्खत्तुं वा सायं पातो वा नहायन्तीति **नहातका** । वतचरियपरियोसाने वा नहाता, ततो पट्ठाय ब्राह्मणेहि सद्धिं न खादन्ति न पिवन्तीति नहातका ।

३१२. अब्भुगगच्छीति अभिउग्गच्छि । तदा किर मनुस्सानं “न ब्रह्मना सद्धिं अमन्तेत्वा सक्का एवं सकलजम्बुदीपं अनुसासितु”न्ति निसिन्ननिसिन्नट्ठाने अयमेव कथा पवत्तिथ । **न खो पनाहन्ति** महापुरिसो किर — “अयं मय्हं अभूतो वण्णो उप्पन्नो, वण्णुप्पत्ति खो पन न भारिया, उप्पन्नस्स वण्णस्स रक्खनमेव भारियं, अयज्च मे अचिन्तेत्वा अमन्तेत्वा करोन्तस्सेव वण्णो उप्पन्नोव, चिन्तेत्वा मन्तेत्वा करोन्तस्स पन वित्थारिकतरो भविस्सती”ति ब्रह्मदस्सने उपायं परियेसन्तो तं दिस्वा **सुतं खो पन मेतन्ति** आदिअत्थं परिवितक्केसि ।

३१३. येन रेणु राजा तेनुपसङ्कमीति एवं मे अन्तरा दट्ठुकामो वा सल्लपितुकामो वा न भविस्सति, यतो छिन्नपलिबोधो सुखं विहरिस्सामीति पलिबोधुपच्छेदनत्थं उपसङ्कमि, एस नयो सब्बत्थ ।

३१६. सादिसियोति समवण्णा समजातिका ।

३१७. नवं सन्धागारं कारेत्वाति रत्तिट्ठानदिवाट्ठानचङ्कमनसम्पन्नं वस्सिके चत्तारो मासे वसनक्खमं बहि नळपरिक्खित्तं विचित्तं आवसथं कारेत्वा । **करुणं ज्ञानं ज्ञायीति** करुणाय तिकचतुक्कज्झानं ज्ञायि, करुणामुखेन पनेत्थ अवसेसापि तयो ब्रह्मविहारा गहिताव । **उक्कण्ठना परितस्सनाति** ज्ञानभूमियं ठितस्स अनभिरतिउक्कण्ठना वा भयपरितस्सना वा नत्थि, ब्रह्मनो पन आगमनपत्थना आगमनतण्हा अहूति अत्थो ।

ब्रह्मनासाकच्छावण्णना

३१८. भयन्ति चित्तुत्रासभयमेव । अजानन्ताति अजानमाना । कथं जानेमु तं मयन्ति (दी० नि० २.१७९) मयं किन्ति तं जानाम, अयं कथवासिको, किन्नामो, किं गोत्तोतिआदीनं आकारानं केन आकारेन तं धारयामाति अत्थो ।

मं वे कुमारं जानन्तीति मं “कुमारो”ति “दहरो”ति जानन्ति । ब्रह्मलोकेति सेट्टलोके । सनन्तनन्ति चिरतनं पोराणकं । अहं सो पोराणकुमारो सनङ्कुमारो नाम ब्रह्माति दस्सेति । एवं गोविन्द जानाहीति गोविन्द पण्डित, त्वं एवं जानाहि, एवं मं धारेहि ।

“आसनं उदकं पज्जं, मधुसाकञ्च ब्रह्मनो ।

अग्घे भवन्तं पुच्छाम, अग्घं कुरुतु नो भव”न्ति ॥ —

एत्थ अग्घन्ति अतिथिनो उपनामेतब्बं वुच्चति । तेनेव इदमासनं पज्जत्तं, एत्थ निसीदथ, इदं उदकं परिसुद्धं, इतो पानीयं पिवथ, पादे धोवथ, इदं पज्जं पादानं हितत्थाय अभिसङ्घत्तं तेलं, इतो पादे मक्खेथ, इदं मधुसाकन्ति । बोधिसत्तस्स ब्रह्मचरियं न अज्जेसं ब्रह्मचरियसदिसं होति, न सो “इदं स्वे, इदं ततियदिवसे भविस्सती”ति सन्निधिं नाम करोति । मधुसाकं पन अलोणं अधूपनं अतक्कं उदकेन सेदितसाकं, तं सन्थायेस — “इदं परिभुज्जथा”ति वदन्तो “अग्घे भवन्तं पुच्छामा”तिआदिमाह । इमे सब्बेपि अग्घा ब्रह्मनो अत्थि । ते अग्घे भवन्तं पुच्छाम । एवं पुच्छन्तानज्च अग्घं कुरुतु नो भवं, पटिगण्हातु नो भवं इदमग्घन्ति वुत्तं होति । किं पनेस — “इतो एकम्पि ब्रह्मा न भुज्जती”ति इदं न जानातीति । नो न जानाति, जानन्तोपि अत्तनो सन्तिके आगतो अतिथि पुच्छितब्बोति वत्तसीसेन पुच्छति ।

अथ खो ब्रह्मा — “किं नु खो पण्डितो मम परिभोगकरणाभावं जत्वा पुच्छति, उदाहु कोहज्जे ठत्वा पुच्छती”ति समन्नाहरन्तो “वत्तसीसे ठितो पुच्छती”ति जत्वा पटिगण्हितुं दानि मे वट्ठतीति पटिगण्हाम ते अग्घं, यं त्वं गोविन्द भाससीति आह । यं त्वं गोविन्द भाससि — “इदमासनं पज्जत्तं, एत्थ निसीदथा”तिआदि, तत्र ते मयं आसने निसिन्ना नाम होम, पानीयं पीता नाम होम, पादापि मे धोता नाम होन्तु, तेलेनपि मक्खिता नाम होन्तु, उदकसाकम्पि परिभुत्तं नाम होतु, तथा दिन्नं अधिवासितकालतो पट्टाय यं यं त्वं भाससि, तं तं मया पटिगण्हितमेव होति । तेन वुत्तं — “पटिगण्हाम ते अग्घं, यं त्वं गोविन्द भाससी”ति । एवं पन अग्घं पटिगण्हित्वा पज्जस्स ओकासं करोन्तो दिट्ठधम्महितत्थायातिआदिमाह ।

कङ्कही अकङ्कहिं परवेदियेसूति अहं सविचिकिच्छो भवन्तं परेन सयं अभिसङ्घत्तत्ता परस्स पाकटेसु परवेदियेसु पज्हेसु निब्बिचिकिच्छं ।

हित्वा ममत्तन्ति इदं मम, इदं ममाति उपकरणतण्हं चजित्वा । मनुजेसूति सत्तेसु, मनुजेसु यो कोचि मनुजो ममत्तं हित्वाति अत्थो । एकोदिभूतोति एकीभूतो, एको तिट्ठन्तो एको निसीदन्तोति । वचनत्थो पनेत्थ एको उदेति पवत्ततीति एकोदि, तादिसो भूतोति एकोदिभूतो । करुणेधिमुत्तोति करुणाझाने अधिमुत्तो, तं ज्ञानं निब्बत्तेत्वाति अत्थो । निरामगन्धोति विस्सगन्धविरहितो । एत्थ ठितोति एतेसु धम्मेसु ठितो । एत्थ च सिक्खमानोति एतेसु धम्मेसु सिक्खमानो । अयमेत्थ सङ्खेपो, वित्थारो पन उपरि महागोविन्देन च ब्रह्मना च वुत्तोयेव ।

३२०. तत्थ एते अविद्वाति एते आमगन्धे अहं अविद्वा, न जानामीति अत्थो । इध ब्रूहि धीराति ते मे त्वं इध धीर पण्डित, ब्रूहि, वद । केनावटा वाति पजा कुरुतूति कतमेन किलेसावरणेन आवरिता पजा पूतिका वायति । आपायिकाति

अपायूपगा । निवुतब्रह्मलोकाति निवुतो पिहितो ब्रह्मलोको अस्साति निवुतब्रह्मलोको । कतमेन किलेसेन पजाय ब्रह्मलोकूपगो मग्गो निवुतो पिहितो पटिच्छन्नोति पुच्छति ।

कोधो मोसवज्जं निकति च दुब्भोति कुज्जनलक्खणो कोधो च, परविसंवादलक्खणो मुसावादो च, सदिसं दस्सेत्वा वज्जनलक्खणा निकति च, मित्तदुब्भनलक्खणो दुब्भो च । कदरियता अतिमानो उसूयाति थद्धमच्छरियलक्खणा कदरियता च, अतिक्कमित्वा मज्जनलक्खणो अतिमानो च, परसम्पत्तिखीयनलक्खणा उसूया च । इच्छा विविच्छा परहेठना चाति तण्हालक्खणा इच्छा च, मच्छरियलक्खणा विविच्छा च, विहिंसालक्खणा परहेठना च । लोभो च दोसो च मदो च मोहोति यत्थ कत्थचि लुब्भनलक्खणो लोभो च, दुस्सनलक्खणो दोसो च, मज्जनलक्खणो मदो च, मुह्नलक्खणो मोहो च । एतेसु युत्ता अनिरामगन्धाति एतेसु चुद्धससु किलेसेसु युत्ता पजा निरामगन्धा न होति, आमगन्धा सकुणपगन्धा पूतिगन्धायेवाति वदति । आपायिका निवुतब्रह्मलोकाति एसा पन आपायिका चेव होति, पटिच्छन्नब्रह्मलोकमग्गा चाति । इदं पन सुत्तं कथेन्तेन आमगन्धसुत्तेन दीपेत्वा कथेतब्बं, आमगन्धसुत्तम्पि इमिना दीपेत्वा कथेतब्बं ।

ते न सुनिम्मदयाति ते आमगन्धा सुनिम्मदया सुखेन निम्मदेतब्बा पहातब्बा न होन्ति, दुप्पजहा दुज्जयाति अत्थो । यस्स दानि भवं गोविन्दो कालं मज्जतीति “यस्सा पब्बज्जाय भवं गोविन्दो कालं मज्जति, अयमेव होतु, एवं सति मय्हम्पि तव सन्तिके आगमनं स्वागमनं भविस्सति, कथितधम्मकथा सुकथिता भविस्सति, त्वं तात सकलजम्बुदीपे अग्गपुरिसो दहरो पठमवये ठितो, एवं महन्तं नाम सम्पत्तिसिरिविलासं पहाय तव पब्बजनं नाम गन्धहत्थिनो अयबन्धनं छिन्दित्वा गमनं विय अतिउळारं, बुद्धतन्ति नामेसा”ति महापुरिसस्स दळ्हीकम्मं कत्वा ब्रह्मा सनङ्कुमारो ब्रह्मलोकमेव गतो ।

रेणुराजआमन्तनावण्णना

३२१. महापुरिसोपि “मम इतोव निक्खमित्वा पब्बजनं नाम न युत्तं, अहं राजकुलस्स अत्थं अनुसासामि, तस्मा रज्जो आरोचेस्सामि । सचे सोपि पब्बजिस्सति, सुन्दरमेव । नो चे पब्बजिस्सति, पुरोहितद्वानं निय्यातेत्वा अहं पब्बजिस्सामी”ति चिन्तेत्वा राजानं उपसङ्कमि, तेन वुत्तं — “अथ खो भो महागोविन्दो,.... पे०... नाहं पुरोहिच्चे रमे”ति ।

तत्थ त्वं पजानस्सु रज्जेनाति तव रज्जेन त्वमेव जानाहि । नाहं पुरोहिच्चे रमेति अहं पुरोहितभावे न रमामि, उक्कण्ठितोस्मि, अज्जं अनुसासकं जानाहि, नाहं पुरोहिच्चे रमेति ।

अथ राजा — “धुवं चत्तारो मासे पटिसल्लीनस्स ब्राह्मणस्स गेहे भोगा मन्दा जाता”ति चिन्तेत्वा धनेन निमन्तेन्तो — “सचे ते ऊनं कामेहि । अहं परिपूरयामि ते”ति वत्वा पुन — “किन्नु खो एस एकको विहरन्तो केनचि विहिंसितो भवेय्या”ति चिन्तेत्वा,

“यो तं हिंसति वारेमि, भूमिसेनापति अहं ।

तुवं पिता अहं पुत्तो, मा नो गोविन्द पाजही”ति ॥ —

आह । तस्सत्थो — यो तं हिंसति, तं वारेमि, केवलं तुम्हे “असुको”ति आचिक्खथ, अहमेत्थ कत्तब्बं जानिस्सामीति । भूमिसेनापति अहन्ति अथ वा अहं पथविया सामी, स्वाहं इमं रज्जं तुम्हेयेव पटिच्छापेस्सामि । तुवं पिता

अहं पुत्तोति त्वं पितृद्वाने ठस्ससि, अहं पुत्तद्वाने । सो त्वं मम मनं हरित्वा अत्तनोयेव मनं गोविन्द, पाजेहि; यथा इच्छसि तथा पवत्तस्सु । अहं पन तव मनंयेव अनुवत्तन्तो तथा दिन्नपिण्डं परिभुज्जन्तो तं असिचम्महत्यो वा उपट्ठहिस्सामि, रथं वा ते पाजेस्सामि । “मा नो गोविन्द, पजही”ति वा पाठो । तस्सत्थो — त्वं पितृद्वाने तिट्ठ, अहं पुत्तद्वाने ठस्सामि । मा नो त्वं भो गोविन्द, पजहि, मा परिच्चजीति । अथ महापुरिसो यं राजा चिन्तेसि, तस्स अत्तनि अभावं दस्सेन्तो —

“न मत्थि ऊनं कामेहि, हिंसिता मे न विज्जति ।
अमनुस्सवचो सुत्वा, तस्माहं न गहे रमे”ति ॥ —

आह । तत्थ न मत्थीति न मे अत्थि । गहेति गेहे । अथ नं राजा पुच्छि —

“अमनुस्सो कथं वण्णो, किं ते अत्थं अभासथ ।
यच्च सुत्वा जहासि नो, गेहे अम्हे च केवली”ति ॥

तत्थ जहासि नो, गेहे अम्हे च केवलीति ब्राह्मणस्स सम्पत्तिभरिते गेहे सङ्गहवसेन अत्तनो गेहे करोन्तो यं सुत्वा अम्हाकं गेहे च अम्हे च केवली सब्बे अपरिसेसे जम्बुदीपवासिनो जहासीति वदति ।

अथस्स आचिकखन्तो महापुरिसो उपवुत्थस्स मे पुब्बेतिआदिमाह । तत्थ उपवुत्थस्साति चत्तारो मासे एकीभावं उपगन्त्वा वुत्थस्स । यिट्ठकामस्स मे सत्तोति यजितुकामस्स मे समानस्स । अग्गि पज्जलितो आसि,
कुसपत्तपरित्थतोति कुसपत्तेहि परित्थतो सप्पिदधिमधुआदीनि पक्खिपित्वा अग्गि जलयितुमारद्धो आसि, एवं अग्गिं जालेत्वा “महाजनस्स दानं दस्सामी”ति एवं चिन्तेत्वा ठितस्स ममाति अयमेत्थ अत्थो ।

सनन्तनोति सनङ्कुमारो ब्रह्मा । ततो राजा सयम्पि पब्बजितुकामो हुत्वा सद्वहामीतिआदिमाह । तत्थ कथं वत्तेथ अज्जथाति कथं तुम्हे अज्जथा वत्तिस्सथ । ते तं अनुवत्तिस्सामाति ते मयम्पि तुम्हेयेव अनुवत्तिस्साम,
अनुपब्बजिस्सामाति अत्थो । “अनुवजिस्सामा”तिपि पाठो, तस्स अनुगच्छिस्सामाति अत्थो । अकाचोति निक्काचो अकक्कसो । गोविन्दस्सानुसासनेति तव गोविन्दस्स सासने । भवन्तं गोविन्दमेव सत्थारं करित्वा चरिस्सामाति वदति ।

छ खत्तियआमन्तनावण्णना

३२२. येन ते छ खत्तिया तेनुपसङ्कमीति रेणुं राजानं “साधु महाराज रज्जं नाम मातरं पितरं भातिभगिनीआदयोपि मारेत्वा गणहन्तेसु सत्तेसु एवं महन्तं रज्जसिरिं पहाय पब्बजितुकामेन उळारं महाराजेन कत”न्ति उपत्थम्भेत्वा दळ्हतरमस्स उस्साहं कत्वा उपसङ्कमि । एवं समचिन्तेसुन्ति रज्जो चिन्तितनयेनेव कदाचि ब्राह्मणस्स भोगा परिहीना भवेय्युन्ति मज्जमाना समचिन्तेसुं । धनेन सिक्खेय्यामाति उपलापेय्याम सङ्गण्हेय्याम । तावतकं आहरीयतन्ति तावतकं आहरापियतु गण्हियतु, यत्तकं इच्छथ, तत्तकं गण्हथाति वुत्तं होति । भवन्तानंयेव वाहसाति भवन्ते पच्चयं कत्वा, तुम्हेहि दिन्नत्तायेव पहूतं सापतेय्यं जातं ।

३२३. सचे जहथ कामानीति सचे वत्थुकामे च किलेसकामे च परिच्चजथ । यत्थ सत्तो पुत्थुज्जनोति येसु कामेसु पुत्थुज्जनो सत्तो लग्गो लग्गतो । आरम्भहो दळ्हा होथाति एवं सन्ते वीरियं आरभथ, असिथिलपरक्कमतं अधिद्वाय

दळहा भवथ । **खन्तीबलसमाहिताति** खन्तिबलेन समन्नागता भवथाति राजूनं उस्साहं जनेति ।

एस मग्गो उजुमग्गोति एस करुणाझानमग्गो उजुमग्गो नाम । **एस मग्गो अनुत्तरो**ति एसेव ब्रह्मलोकूपपत्तिया असदिसमग्गो उत्तममग्गो नाम । **सद्धम्मो सब्धि रक्खितो**ति एसो एव च बुद्धपच्चेकबुद्धसावकेहि सब्धिरक्खितधम्मो नाम । इति करुणाझानस्स वण्णभणनेनापि तेसं अनिवत्तनत्थाय दळ्हीकम्ममेव करोति ।

को नु खो पन भो जानाति जीवितानन्ति भो जीवितं नाम उदकपुप्फुळूपमं तिणग्गे उस्सावबिन्दूपमं तङ्घुणविद्धंसनधम्मं, तस्स को गतिं जानाति, किस्मिं खणे भिज्जिस्सति? **गमनीयो सम्परायो**ति परलोको पन अवस्सं गन्तब्बोव, तत्थ पण्डितेन कुलपुत्तेन **मन्तायं बोद्धब्बं** । मन्ता वुच्चति पज्जा, ताय मन्तेतब्बं बुज्झितब्बं, उपपरिक्खितब्बञ्च जानितब्बञ्चाति अत्थो । करणत्थे वा भुम्मं । **मन्तायं बोद्धब्बन्ति** मन्ताय बुज्झितब्बं, जाणेन जानितब्बन्ति अत्थो । किं बुज्झितब्बं? जीवितस्स दुज्जानता, सम्परायस्स च अवस्सं गमनीयता, बुज्झित्वा च पन सब्बपलिबोधे छिन्दित्वा **कत्तब्बं कुसलं चरितब्बं ब्रह्मचरियं** । कस्मा? यस्मा नत्थि जातस्स अमरणं ।

ब्राह्मणमहासालादीनं आमन्तनावण्णना

३२४. अप्पेसक्खा च अप्पलाभा चाति भो पब्बज्जा नाम अप्पयसा चेव, पब्बजितकालतो पट्टाय हि रज्जं पहाय पब्बजितं विहेठेत्वा विहेठेत्वा लामकं अनाथं कत्वाव कथेन्ति । अप्पलाभा च, सकलगामं चरित्वापि अज्झोहरणीयं दुल्लभमेव । इदं पन **ब्रह्मज्जं महेसक्खञ्च** महायसत्ता, **महालाभञ्च** लाभसक्कारसम्पन्नता । भवज्हि एतरहि सकलजम्बुदीपे अगगपुरोहितो सब्बत्थ अगगासनं अगगोदकं अगगभत्तं अगगगन्धं अगगमालं लभतीति ।

राजाव रज्जन्ति अहज्हि भो एतरहि पकतिरज्जं मज्झे चक्कवत्तिराजा विय । **ब्रह्माव ब्रह्मानन्ति** पकतिब्रह्मानं मज्झे महाब्रह्मसदिसो । **देवताव गहपतिकानन्ति** अवसेसगहपतिकानं पनम्हि सक्कदेवराजसदिसो ।

भरियां आमन्तनावण्णना

३२५. चत्तारीसा भरिया सादिसियोति सादिसियोव चत्तारीसा भरिया, अज्जा पनस्स तीसु वयेसु नाटकित्थियो बहुकायेव ।

महागोविन्दपब्बज्जावण्णना

३२६. चारिकं चरतीति गामनिगमपटिपाटिया चारिकं चरति, गतगतद्धाने **बुद्धकोलाहलं** विय होति । मनुस्सा “महागोविन्दपण्डितो किर आगच्छती”ति सुत्वा पुरेतरमेव मण्डपं कारेत्वा मग्गं अलङ्कारित्वा पच्चुगगन्त्वा गणित्वा एन्ति, महालाभसक्कारो महोघो विय अज्झोत्थरन्तो उप्पज्जि । **सत्तपुरोहितस्साति** सत्तन्नं राजूनं पुरोहितस्स । इति यथा एतरहि एवरूपेसु वा ठानेसु किस्मिञ्चिदेव दुक्खे उप्पन्ने “नमो बुद्धस्सा”ति वदन्ति, एवं तदा “नमत्थु महागोविन्दस्स ब्राह्मणस्स, नमत्थु सत्तपुरोहितस्सा”ति वदन्ति ।

३२७. मेत्तासहगतेनाति आदिना नयेन पाळियं ब्रह्मविहाराव आगता, महापुरिसो पन सब्बापि अट्ठ समापत्तियो च पञ्च च अभिज्जायो निब्बत्तेसि । **सावकानञ्च ब्रह्मलोकसहव्यताय मग्गं देसेसीति** ब्रह्मलोके ब्रह्मना सहभावाय मग्गं

कथेसि ।

३२८. सब्बेनसब्बन्ति ये अट्ठ च समापत्तियो पञ्च च अभिज्जायो निब्बत्तेसुं । **ये न सब्बेन सब्बं सासनं आजानिंसूति** ये अट्ठसु समापत्तीसु एकसमापत्तिम्पि न जानिंसु, न सक्खिंसु निब्बत्तेतुं । **अमोघाति** सविपाका । **अवज्झाति** न वज्झा । सब्बनिहीनं पसवन्ति गन्धब्बकायं पसवि । **सफलाति** अवसेसदेवलोकूपपत्तीहि सात्था । **सउद्रयाति** ब्रह्मलोकूपपत्तिया सवुट्ठि ।

३२९. सरामहन्ति सरामि अहं पञ्चसिख, इमिना किर पदेन अयं सुत्तन्तो बुद्धभासितो नाम जातो । **न निब्बिदायाति** न वट्ठे निब्बिन्दनत्थाय । **न विरागायाति** न वट्ठे विरागत्थाय । **न निरोधायाति** न वट्ठस्स निरोधत्थाय । **न उपसमायाति** न वट्ठस्स उपसमनत्थाय । **न अभिज्जायाति** न वट्ठं अभिजाननत्थाय । **न सम्बोधायाति** न किलेसनिद्वाविगमेन वट्ठतो पबुज्जनत्थाय । **न निब्बानायाति** न अमतनिब्बानत्थाय ।

एकन्तनिब्बिदायाति एकन्तमेव वट्ठे निब्बिन्दनत्थाय । एत्थ पन **निब्बिदायाति** विपस्सना । **विरागायाति** मग्गो । **निरोधाय उपसमायाति** निब्बानं । **अभिज्जाय सम्बोधायाति** मग्गो । **निब्बानायाति** निब्बानमेव । एवं एकस्मिं ठाने विपस्सना, तीसु मग्गो, तीसु निब्बानं वुत्तन्ति एवं ववत्थानकथा वेदितब्बा । परियायेन पन सब्बानिपेतानि मग्गवेवचनानिपि निब्बानवेवचनानिपि होन्ति येव । **सम्मादिट्ठि** आदीसु यं वत्तब्बं, तं विसुद्धिमग्गे सच्चवण्णनायं वुत्तमेव ।

३३०. ये न सब्बेनसब्बन्ति ये चत्तारोपि अरियमग्गे परिपूरेतुं न जानन्ति, तीणि वा द्वे वा एकं वा निब्बत्तेन्ति । **सब्बेसंयेव इमेसं कुलपुत्तानन्ति** ब्रह्मचरियचिण्णकुलपुत्तानं । **अमोघा...पे०... सफला सउद्रयाति** अरहत्तनिकूटेन देसनं निट्ठापेसि ।

भगवन्तं अभिवादेत्वा पदक्खिणं कत्वाति (दी० नि० २.१८८) भगवतो धम्मदेसनं चित्तेन सम्पटिच्छन्तो अभिनन्दित्वा वाचाय पसंसमानो अनुमोदित्वा महन्तं अज्जलिं सिरस्मिं पतिट्ठपेत्वा पसन्नलाखारसे निमुज्जमानो विय दसबलस्स छब्बण्णरस्मिजालन्तरं पविसित्वा चतूसु ठानेसु वन्दित्वा तिक्खत्तुं पदक्खिणं कत्वा भगवन्तं अभित्थवन्तो अभित्थवन्तो सत्थु पुरतो अन्तरधायित्वा अत्तनो देवलोकमेव अगमासीति ।

इति सुमङ्गलविलासिनिया दीघनिकायट्ठकथायं

महागोविन्दसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

७. महासमयसुत्तवण्णना

निदानवण्णना

३३१. एवं मे सुत्तन्ति महासमयसुत्तं । तत्रायमपुब्बपदवण्णना — **सक्केसूति** अम्बट्ठसुत्ते वुत्तेन उप्पत्तिनयेन “सक्का वत, भो कुमार”ति उदानं पटिच्च **सक्काति** लद्धनामानं राजकुमारानं निवासो एकोपि जनपदो रुळ्हीसद्देन “सक्का”ति वुच्चति, तस्मिं सक्केसु जनपदे । **महावनेति** सयंजाते अरोपिते हिमवन्तेन सद्धिं एकाब्बद्धे महति वने । **सब्बेहेव अरहन्तेहीति** इमं सुत्तं कथितदिवसेयेव पत्तअरहत्तेहि ।

तत्रायं अनुपुब्बिकथा — साकियकोलिया किर कपिलवत्थुनगरस्स च कोलियनगरस्स च अन्तरे रोहिणिं नाम नदिं एकेनेव आवरणेन बन्धापेत्वा सस्सानि करोन्ति, अथ जेट्टमूलमासे सस्सेसु मिलायन्तेसु उभयनगरवासिकानम्पि कम्मकरा सन्निपत्तिंसु। तत्थ कोलियनगरवासिनो आहंसु — “इदं उदकं उभतो हरियमानं न तुम्हाकं न अम्हाकं पयोस्सति, अम्हाकं पन सस्सं एकेन उदकेनेव निप्फज्जिस्सति, इदं उदकं अम्हाकं देथा”ति। कपिलवत्थुनगरवासिनो आहंसु — “तुम्हेसु कोट्टे पूरेत्वा ठितेसु मयं रत्तसुवण्णनीलमणिकाळकहापणे च गहेत्वा पच्छिपसिब्बकादिहत्था न सक्खिस्साम तुम्हाकं घरद्वारे विचरितुं, अम्हाकम्पि सस्सं एकेनेव उदकेन निप्फज्जिस्सति, इदं उदकं अम्हाकं देथा”ति। “न मयं दस्सामा”ति। “मयम्पि न दस्सामा”ति। एवं कलहं वड्ढेत्वा एको उट्ठाय एकस्स पहारं अदासि, सोपि अज्जस्सति एवं अज्जमज्जं पहरित्वा राजकुलानं जातिं घट्टेत्वा कलहं वड्ढयिंसु।

कोलियकम्मकरा वदन्ति — “तुम्हे कपिलवत्थुवासिके गहेत्वा गज्जथ, ये सोणसिङ्गालादयो विय अत्तनो भगिनीहि सद्धिं संवसिंसु। एतेसं हत्थिनो च अस्सा च फलकावुधानि च अम्हाकं किं करिस्सन्ती”ति? साकियकम्मकरापि वदन्ति — “तुम्हे दानि कुट्ठिनो दारके गहेत्वा गज्जथ, ये अनाथा निग्गतिका तिरच्छाना विय कोलरुक्खे वसिंसु, एतेसं हत्थिनो च अस्सा च फलकावुधानि च अम्हाकं किं करिस्सन्ती”ति? ते गन्त्वा तस्मिं कम्मे नियुत्तममच्चानं कथेसुं, अमच्चा राजकुलानं कथेसुं, ततो साकिया — “भगिनीहि सद्धिं संवासिकानं थामज्ज बलज्ज दस्सेस्सामा”ति युद्धसज्जा निक्खमिंसु। कोलियापि — “कोलरुक्खवासीनं थामज्ज बलज्ज दस्सेस्सामा”ति युद्धसज्जा निक्खमिंसु।

भगवापि रत्तिया पच्चूससमयेव महाकरुणासमापत्तितो वुट्ठाय लोकं वोलोकेन्तो इमे एवं युद्धसज्जे निक्खमन्ते अद्वस। दिस्वा — “मयि गते अयं कलहो वूपसमिस्सति नु खो उदाहु नो”ति उपधारेन्तो — “अहमेत्थ गन्त्वा कलहवूपसमनत्थं तीणि जातकानि कथेस्सामि, ततो कलहो वूपसमिस्सति। अथ सामग्गिदीपनत्थाय द्वे जातकानि कथेत्वा अत्तदण्डसुत्तं देसेस्सामि। देसनं सुत्वा उभयनगरवासिनोपि अट्ठितियानि अट्ठितियानि कुमारसतानि दस्सन्ति, अहं ते पब्बजिस्सामि, तदा महासमागमो भविस्सती”ति सन्निट्ठानमकासि। तस्मा इमेसु युद्धसज्जेसु निक्खमन्तेसु कस्सचि अनारोचेत्वा सयमेव पत्तचीवरमादाय गन्त्वा द्विन्नं सेनानं अन्तरे आकासे पल्लङ्कं आभुजित्वा छब्बण्णरस्मियो विस्सज्जेत्वा निसीदि।

कपिलवत्थुवासिनो भगवन्तं दिस्वाव — “अम्हाकं जातिसेट्ठो सत्था आगतो, दिट्ठो नु खो तेन अम्हाकं कलहकारणभावो”ति चिन्तेत्वा — “न खो पन सक्का भगवति आगते अम्हेहि परस्स सरीरे सत्थं पातेतुं, कोलियनगरवासिनो अम्हे हनन्तु वा पचन्तु वा”ति आवुधानि छट्टेत्वा भगवन्तं वन्दित्वा निसीदिंसु। कोलियनगरवासिनोपि तथेव चिन्तेत्वा आवुधानि छट्टेत्वा भगवन्तं वन्दित्वा निसीदिंसु।

भगवा जानन्तोव — “कस्मा आगतत्थ महाराजा”ति पुच्छि। भगवा, न तित्थकीळाय न पब्बतकीळाय न नदीकीळाय न गिरिदस्सनत्थं, इमस्मिं पन ठाने सङ्गामं पच्चुपट्टपेत्वा आगतम्हाति। किं निस्साय वो कलहो महाराजाति? उदकं, भन्तेति। उदकं किं अग्घति महाराजाति? अप्पग्घं, भन्तेति। पथवी नाम किं अग्घति महाराजाति? अनग्घा, भन्तेति। खत्तिया किं अग्घन्ति महाराजाति? खत्तिया नाम अनग्घा भन्तेति। अप्पमूलकं उदकं निस्साय किमत्थं अनग्घे खत्तिये नासेथ, महाराजाति? “कलहे अस्सादो नाम नत्थि, कलहवसेन महाराजा अट्ठाने वेरं कत्वा एकाय रुक्खदेवताय काळसीहेन सद्धिं बद्धाघातो सकलम्पि इमं कप्पं अनुप्पत्तोयेवा”ति वत्वा फन्दनजातकं कथेसि। ततो “परपत्तियेन नाम महाराजा न भवितब्बं। परपत्तिया हुत्वा हि एकस्स ससकस्स कथाय तियोजनसहस्सवित्थते हिमवन्ते चतुप्पदगणा

महासमुद्रं पक्खन्दिनो अहेसुं । तस्मा परपत्तियेन न भवितव्वं'न्ति वत्वा **पथवीउन्द्रियजातकं** कथेसि । ततो — “कदाचि, महाराजा, दुब्बलोपि महब्बलस्स रन्धं विवरं पस्सति, कदाचि महब्बलो दुब्बलस्स । लट्ठिकिकापि हि सकुणिका हत्थिनागं घातेसी”ति वत्वा **लट्ठिकिकाजातकं** कथेसि । एवं कलहवूपसमत्थाय तीणि जातकानि कथेत्वा सामग्गिपरिदीपनत्थाय द्वे जातकानि कथेसि । कथं? समग्गानज्झि महाराजा कोचि ओतारं नाम पस्सितुं न सक्कोतीति वत्वा **रुक्खधम्मजातकं** कथेसि । ततो “समग्गानं महाराजा कोचि विवरं पस्सितुं नासक्खि । यदा पन अज्जमज्जं विवादमकंसु, अथ ते नेसादपुत्तो जीविता वोरोपेत्वा आदाय गतो । विवादे अस्सादो नाम नत्थी”ति वत्वा **वट्ठकजातकं** कथेसि । एवं इमानि पञ्च जातकानि कथेत्वा अवसाने अत्तदण्डसुत्तं कथेसि ।

राजानो पसन्ना — “सचे सत्था नागमिस्स, मयं सहत्था अज्जमज्जंयेव वधित्वा लोहितनदिं पवत्तयिस्साम, अम्हाकं पुत्तभातरो गेहद्वारे न पस्सेय्याम, सासनपटिसासनम्पि नो आहरणको न भविस्सति । सत्थारं निस्साय नो जीवितं लद्धं । सचे पन सत्था अगारं अज्झावसिस्स, द्विसहस्सदीपपरिवारेसु चतूसु महादीपेसु रज्जमस्स हत्थगतं अभविस्स, अतिरेकसहस्सं खो पनस्स पुत्ता अभविस्संसु, ततो खत्तियपरिवारोव अविचरिस्स । तं खो पनेस सम्पत्तिं पहाय निक्खमित्वा सम्बोधिं पत्तो, इदानिपि खत्तियपरिवारोयेव विचरतू”ति उभयनगरवासिनो अट्ठितयानि अट्ठितयानि कुमारसतानि अदंसु । भगवा ते पब्बाजेत्वा महावनं अगमासि । तेसं गरुगारववसेन न अत्तनो रुचिया पब्बजितानं अनभिरति उप्पज्जि । पुराणदुतियिकायोपि नेसं “अय्यपुत्ता उक्कण्ठन्तु, घरावासो न सण्ठाती”ति आदीनि वत्वा सासनं पेसेन्ति । ते अतिरेकतरं उक्कण्ठेसु ।

भगवा आवज्जन्तो तेसं अनभिरतभावं जत्वा “इमे भिक्खू मादिसेन बुद्धेन सद्धिं एकतो वसन्ता उक्कण्ठन्ति, हन्द नेसं कुणालदहस्स वण्णं कथेत्वा तत्थ नेत्वा अनभिरतिं विनोदेस्सामी”ति कुणालदहस्स वण्णं कथेसि । ते तं दट्ठुकामा अहेसुं । दट्ठुकामत्थ, भिक्खवे, कुणालदहन्ति? आम भगवाति । यदि एवं, एथ, गच्छामाति । इद्धिमन्तानं भगवा गमनट्ठानं मयं कथं गमिस्सामाति? तुम्हे गन्तुकामा होथ, अहं ममानुभावेन गहेत्वा गमिस्सामीति । साधु, भन्तेति । अथ भगवा पञ्च भिक्खुसतानि गहेत्वा आकासे उप्पतित्वा कुणालदहे पतिट्ठाय ते भिक्खू आह — “भिक्खवे, इमस्मिं कुणालदहे येसं मच्छानं नामं न जानाथ, तेसं नामं पुच्छथा”ति ।

ते पुच्छेसु, भगवा पुच्छितपुच्छितं कथेसि । न केवलं मच्छानंयेव, तस्मिं वनसण्डे रुक्खानम्पि पब्बतपादे द्विपदचतुष्पदसकुणानम्पि नामानि पुच्छापेत्वा कथेसि । अथ द्वीहि सकुणेहि मुखतुण्डकेन डंसित्वा गहितदण्डके निसिन्नो कुणालसकुणाराजा पुरतो पच्छतो उभोसु पस्सेसु सकुणसङ्घपरिवुतो आगच्छति । भिक्खू तं दिस्वा — “एस, भन्ते, इमेसं सकुणानं राजा भविस्सति, परिवारा एते एतस्सा”ति मज्जामाति । एवमेव, भिक्खवे, अयम्पि मम वंसो मम पवेणीति । इदानि ताव मयं, भन्ते, एते सकुणे पस्साम । यं पन भगवा “अयम्पि मम वंसो मम पवेणी”ति आह, तं सोतुकामम्हाति । सोतुकामत्थ भिक्खवेति? आम, भगवाति । तेन हि सुणाथाति तीहि गाथासतेहि मण्डेत्वा **कुणालजातकं** कथेन्तो अनभिरतिं विनोदेसि । देसनापरियोसाने सब्बेपि सोतापत्तिफले पतिट्ठहिंसु, मग्गेनेव च नेसं इद्धिपि आगता । भगवा — “होतु ताव एत्तकं एतेसं भिक्खून”न्ति आकासे उप्पतित्वा महावनमेव अगमासि । तेपि भिक्खू गमनकाले दसबलस्स आनुभावेन गन्त्वा आगमनकाले अत्तनो आनुभावेन भगवन्तं परिवारेत्वा महावने ओतरिंसु ।

भगवा पञ्चत्तासने निसीदित्वा ते भिक्खू आमन्तेत्वा — “एथ, भिक्खवे, निसीदथ, उपरिमग्गतयवज्झानं वो किलेसानं पहाणाय कम्मट्ठानं कथेस्सामी”ति कम्मट्ठानं कथेसि । भिक्खू चिन्तेसुं — “भगवा अम्हाकं अनभिरतभावं जत्वा

कुणालदहं नेत्वा अनभिरितिं विनोदेसि, तत्थ सोतापत्तिफलप्पत्तानं नो इदानीं इध तिण्णं मग्गानं कम्मट्ठानं अदासि, न खो पनम्हेहि ‘सोतापन्ना मय’न्ति वीतिनामेतुं वट्ठति, उत्तमपुरिससदिसेहि नो भवितुं वट्ठती’ति ते दसबलस्स पादे वन्दित्वा उट्ठाय निसीदनं पप्फोटेत्वा विसुं विसुं पब्भाररुक्खमूलेसु निसीदिसु ।

भगवा चिन्तेसि — “इमे भिक्खू पकतियापि अविस्सट्ठकम्मट्ठाना, लद्धुपायस्स पन भिक्खुनो किलमनकारणं नाम नत्थि । गच्छन्ता गच्छन्ता च विपस्सनं वट्ठेत्वा अरहत्तं पत्वा — “अत्तना अत्तना पटिलद्धगुणं आरोचेस्सामी”ति मम सन्तिकं आगमिस्सन्ति । एतेसु आगतेसु दससहस्सचक्कवाळे देवता एकचक्कवाळे सन्निपतिस्सन्ति, महासमयो भविस्सति, विवित्ते ओकासे मया निसीदितुं वट्ठती”ति । ततो विवित्ते ओकासे बुद्धासनं पञ्चपेत्वा निसीदि ।

सब्बपठमं कम्मट्ठानं गहेत्वा गतथेरो सह पटिसम्भिदाहि अरहत्तं पापुणि । ततो अपरो ततो अपरोति पञ्चसतापि पदुमिनियं पदुमानि विय विकसिंसु । सब्बपठमं अरहत्तप्पत्तभिक्खु — “भगवतो आरोचेस्सामी”ति पल्लङ्कं विनिब्भुजित्वा निसीदनं पप्फोटेत्वा उट्ठाय दसबलाभिमुखो अहोसि । एवं अपरोपि अपरोपीति पञ्चसतापि भत्तसालं पविसन्ता विय पटिपाटियाव आगमंसु । पठमं आगतो वन्दित्वा निसीदनं पञ्चपेत्वा एकमन्तं निसीदित्वा पटिलद्धगुणं आरोचेतुकामो — “अत्थि नु खो अज्जो कोचि, नत्थी”ति निवत्तित्वा आगमनमग्गं ओलोकेन्तो अपरम्मि अद्दस अपरम्मि अद्दस । इति सब्बेपि ते आगन्त्वा एकमन्तं निसीदित्वा अयं इमस्स हरायमानो न कथेसि, अयं इमस्स हरायमानो न कथेसीति । खीणासवानं किर द्वे आकारा होन्ति — “अहो वत मया पटिलद्धगुणं सदेवको लोको खिप्पमेव पटिविज्जेय्या”ति चित्तं उप्पज्जति । पटिलद्धभावं पन निधिलद्धपुरिसो विय न अज्जस्स आरोचेतुकामो होति ।

एवं ओसीदमत्ते पन तस्मिं अरियमण्डले पाचीनयुगन्धरपरिक्खेपतो अब्भा, महिका, धूमो, रजो, राहूति इमेहि उपक्किलेसेहि विप्पमुत्तं बुद्धुप्पादपटिमण्डितस्स लोकस्स रामणेय्यकदस्सनत्थं पाचीनदिसाय उक्खित्तरजतमयमहाआदासमण्डलं विय, नेमिवट्ठियं गहेत्वा परिवत्तियमानरजतचक्कसस्सिरिकं पुण्णचन्दमण्डलं उल्लङ्घित्वा अनिलपथं पटिपज्जित्थ । इति एवरूपे खणे लये मुहुत्ते भगवा सक्केसु विहरति कपिलवत्थुस्मिं महावने महता भिक्खुसङ्घेन सद्धिं पञ्चमत्तेहि भिक्खुसतेहि सब्बेहेव अरहन्तेहि ।

तत्थ भगवापि महासम्मतस्स वंसे उप्पन्नो, तेपि पञ्चसता भिक्खू महासम्मतस्स कुले उप्पन्ना । भगवापि खत्तियगब्भे जाता, तेपि खत्तियगब्भे जाता । भगवापि राजपब्बजितो, तेपि राजपब्बजिता । भगवापि सेतच्छत्तं पहाय हत्थगतं चक्कवत्तिरज्जं निस्सज्जेत्वा पब्बजितो, तेपि सेतच्छत्तं पहाय हत्थगतानि रज्जानि निस्सज्जेत्वा पब्बजिता । इति भगवा परिसुद्धे ओकासे परिसुद्धे रत्तिभागे सयं परिसुद्धो परिसुद्धपरिवारो वीतरागो वीतरागपरिवारो वीतदोसो वीतदोसपरिवारो वीतमोहो वीतमोहपरिवारो नित्तण्हो नित्तण्हपरिवारो निक्किलेसो निक्किलेसपरिवारो सन्तो सन्तपरिवारो दन्तो दन्तपरिवारो मुत्तो मुत्तपरिवारो अतिविय विरोचतीति । वण्णभूमि नामेसा, यत्तकं सक्कोति, तत्तकं वत्तब्बं । इति इमे भिक्खू सन्थाय वुत्तं — “पञ्चमत्तेहि भिक्खुसतेहि सब्बेहेव अरहन्तेही”ति ।

येभुय्येनाति बहुतरा सन्निपतिता, मन्दा न सन्निपतिता असज्जा अरूपावचरदेवता समापन्नदेवता च । तत्रायं सन्निपातक्कमो महावनस्स किर सामन्ता देवता चलिंसु — “आयाम, भो बुद्धदस्सनं नाम बहूपकारं, धम्मस्सवनं बहूपकारं, भिक्खुसङ्घदस्सनं बहूपकारं, आयाम आयामा”ति महासद्वं कुरुमाना आगन्त्वा भगवन्तज्च तंमुहुत्तं अरहत्तप्पत्तखीणासवे च वन्दित्वा एकमन्तं अट्ठंसु । एतेनेव उपायेन तासं तासं सद्वं सुत्वा सद्दन्तरअट्ठगावुतगावुतअट्ठयोजनयोजनादिवसेन तियोजनसहस्सवित्थते हिमवन्ते, तिक्खत्तुं तेसट्ठिया नगरसहस्सेसु,

नवनवुतिया दोगमुखसतसहस्सेसु, छन्नवुतिया पट्टनकोटिसतसहस्सेसु, छपण्णासाय रतनाकरेसूति सकलजम्बुदीपे, पुब्बविदेहे, अपरगोयाने, उत्तरकुरुम्हि, द्वीसु परित्तदीपसहस्सेसूति सकलचक्कवाळे, ततो दुतियततियचक्कवाळेति एवं दससहस्सचक्कवाळेसु देवता सन्निपतिताति वेदितब्बा । दससहस्सचक्कवाळ्हि इध दसलोकधातुयोति अधिप्पेता । तेन वुत्तं — “दसहि च लोकधातूहि देवता येभुय्येन सन्निपतिता होन्ती”ति ।

एवं सन्निपतिताहि देवताहि सकलचक्कवाळगब्भं याव ब्रह्मलोका सूचिघरे निरन्तरं पक्खित्तसूचीहि विय परिपुण्णं होति । तत्र ब्रह्मलोकस्स एवं उच्चत्तनं वेदितब्बं । लोहपासादे किर सत्तकूटागारसमो पासाणो ब्रह्मलोके ठत्वा अधो खित्तो चतूहि मासेहि पथविं पापुणाति । एवं महन्ते ओकासे यथा हेट्ठा ठत्वा खित्तानि पुप्फानि वा धूमो वा उपरि गन्तुं, उपरि वा ठत्वा खित्तसासपा हेट्ठा ओतरितुं अन्तरं न लभन्ति, एवं निरन्तरं देवता अहेसुं । यथा खो पन चक्कवत्तिरज्जो निसिन्नट्टानं असम्बाधं होति, आगतागता महेसक्खा खित्तिया ओकासं लभन्तियेव, परतो परतो पन अतिसम्बाधं होति, एवमेव भगवतो निसिन्नट्टानं असम्बाधं, आगतागता महेसक्खा देवता च महाब्रह्मानो च ओकासं लभन्तियेव । अपिसुदं भगवतो आसन्नासन्नट्टाने महापरिनिब्बाने वुत्तनयेनेव वालगगकोटिनिदुदनमत्ते पदेसे दसपि वीसम्पि सब्बपरतो तिसम्पि देवता सुखुमे सुखुमे अत्तभावे मापेत्वा अट्ठंसु । सट्ठि सट्ठि देवता अट्ठंसु ।

सुद्धावासकायिकानन्ति सुद्धावासवासीनं । सुद्धावासा नाम सुद्धानं अनागामिखीणासवानं आवासा पञ्च ब्रह्मलोका । **एतदहोसीति** कस्मा अहोसि? ते किर ब्रह्मानो समापत्तिं समापज्जित्वा यथापरिच्छेदेन वुट्ठिता ब्रह्मभवनं ओलोकेन्ता पच्छाभत्ते भत्तगेहं विय सुज्जतं अद्दसंसु । ततो “कुहिं ब्रह्मानो गता”ति आवज्जन्ता महासमागमं जत्वा — “अयं समागमो महा, मयं ओहीना, ओहीनकानं ओकासो दुल्लभो होति, तस्मा गच्छन्ता अतुच्छहत्था हुत्वा एकेकं गाथं अभिसङ्खरित्वा गच्छाम । ताय महासमागमे च अत्तनो आगतभावं जानापेस्साम, दसबलस्स च वण्णं भासिस्सामा”ति । इति तेसं समापत्तितो वुट्ठाय आवज्जितत्ता एतदहोसि ।

३३२. भगवतो पुरतो पातुरहेसुन्ति पाळियं भगवतो सन्तिके अभिमुखट्टानेयेव ओतिण्णा विय कत्वा वुत्ता, न खो पनेत्थ एवं अत्थो वेदितब्बो । ते पन ब्रह्मलोके ठितायेव गाथा अभिसङ्खरित्वा एको पुरत्थिमचक्कवाळमुखवट्ठियं ओतरि, एको दक्खिणचक्कवाळमुखवट्ठियं, एको पच्छिमचक्कवाळमुखवट्ठियं, एको उत्तरचक्कवाळमुखवट्ठियं ओतरि । ततो पुरत्थिमचक्कवाळमुखवट्ठियं ओतिण्णब्रह्मा नीलकसिणं समापज्जित्वा नीलरस्मियो विस्सज्जित्वा दससहस्सचक्कवाळदेवतानं मणिचम्मं पटिमुज्जन्तो विय अत्तनो आगतभावं जानापेत्वा बुद्धवीथि नाम केनचि ओत्थरितुं न सक्का, तस्मा पहट्बुद्धवीथियाव आगन्त्वा भगवन्तं अभिवादेत्वा एकमन्तं अट्ठासि । एकमन्तं ठितो अत्तना अभिसङ्खतं गाथं अभासि ।

दक्खिणचक्कवाळमुखवट्ठियं ओतिण्णब्रह्मापि पीतकसिणं समापज्जित्वा पीतरस्मियो सुवण्णपभं मुज्जित्वा दससहस्सचक्कवाळदेवतानं सुवण्णपटं पारुपेन्तो विय अत्तनो आगतभावं जानापेत्वा तथेव अट्ठासि । पच्छिमचक्कवाळमुखवट्ठियं ओतिण्णब्रह्मापि लोहितकसिणं समापज्जित्वा लोहितरस्मियो मुज्जित्वा दससहस्सचक्कवाळदेवतानं रत्तवरकम्बलेन परिकिखपन्तो विय अत्तनो आगतभावं जानापेत्वा तथेव अट्ठासि । उत्तरचक्कवाळमुखवट्ठियं ओतिण्णब्रह्मापि ओदातकसिणं समापज्जित्वा ओदातरस्मियो मुज्जित्वा दससहस्सचक्कवाळदेवतानं सुमनपटं पारुपन्तो विय अत्तनो आगतभावं जानापेत्वा तथेव अट्ठासि ।

पाळियं पन “भगवतो पुरतो पातुरहेसुं । अथ खो ता देवता भगवन्तं अभिवादेत्वा एकमन्तं अट्ठंसू”ति एवं एकक्खणं

विय पुरतो पातुभावो च अभिवादेत्वा एकमन्तं ठितभावो च वुत्तो, सो इमिना अनुक्कमेन अहोसि, एकतो कत्वा पन दस्सितो । गाथाभासनं पन पाळियं विसुं विसुंयेव वुत्तं ।

तत्थ महासमयोति महासमूहो । पवनं वुच्चति वनसण्डो । उभयेनपि भगवा इमस्मिं वनसण्डे अज्ज महासमूहो महासन्निपातोति आह । ततो येसं सो सन्निपातो, ते दस्सेतुं देवकाया समागताति आह । तत्थ देवकायाति देवघटा । आगतम्ह इमं धम्मसमयन्ति एवं समागते देवकाये दिस्वा मयम्पि इमं धम्मसमूहं आगता । किं कारणा? दक्खिताये अपराजितसङ्घं, केनचि अपराजितं अज्जेव तयो मारे मदित्वा विजितसङ्गामं इमं अपराजितसङ्घं दस्सनत्थाय आगतम्हाति अत्थो । सो पन ब्रह्मा इमं गाथं भासित्वा भगवन्तं अभिवादेत्वा पुरत्थिमचक्कवाळमुखवट्टियंयेव अट्ठासि ।

अथ दुतियो वुत्तनयेनेव आगन्त्वा अभासि । तत्थ तत्र भिक्खवोति तस्मिं सन्निपातद्वाने भिक्खू । समादहंसूति समाधिना योजेसुं । चित्तमत्तनो उजुक्कं अकंसूति अत्तनो चित्तं सब्बे वङ्कुकुटिलजिम्हभावे हरित्वा उजुक्कं अकरिंसु । सारथीव नेत्तानि गहेत्वाति यथा समप्पवत्तेसु सिन्धवेसु ओधस्तपतोदो सारथि सब्बयोत्तानि गहेत्वा अचोदेन्तो अवारेन्तो तिट्ठति, एवं छळङ्गुपेक्खासमन्नागता गुत्तद्वारा सब्बेपेते पञ्चसता भिक्खू इन्द्रियानि रक्खन्ति पण्डिता, एते दट्ठं इधागतम्ह भगवाति । सोपि गन्त्वा यथाठानेयेव अट्ठासि ।

अथ ततियो वुत्तनयेनेव आगन्त्वा अभासि । तत्थ छेत्वा खीलन्ति रागदोसमोहखीलं छिन्दित्वा । पलिघन्ति रागदोसमोहपलिघमेव । इन्दखीलन्तिपि रागदोसमोहइन्दखीलमेव । ऊहच्च मनेजाति एते तण्हाएजाय अभावेन अनेजा भिक्खू इन्दखीलं ऊहच्च समूहनित्वा । ते चरन्तीति चतूसु दिसासु अप्पटिहतचारिकं चरन्ति । सुद्धाति निरुपक्विकलेसा । विमलाति निम्मला । इदं तस्सेव वेवचनं । चक्खुमताति पञ्चहि चक्खूहि चक्खुमन्तेन । सुदन्ताति चक्खुतोपि दन्ता, सोततोपि घानतोपि जिह्वातोपि कायतोपि मनतोपि दन्ता । सुसुनागाति तरुणनागा । ते एवरूपेन अनुत्तरेन योगाचरियेन दमिते तरुणनागे दस्सनाय आगतम्ह भगवाति । सोपि गन्त्वा यथाठानेयेव अट्ठासि ।

अथ चतुत्थो वुत्तनयेनेव आगन्त्वा अभासि । तत्थ गतासेति निब्बेमतिकसरणगमनेन गता । सोपि गन्त्वा यथाठानेयेव अट्ठासि ।

देवतासन्निपातवण्णना

३३३. अथ भगवा ओलोकेन्तो पथवीतलतो याव चक्कवाळमुखवट्टिपरिच्छेदा याव अकनिट्टुब्रह्मलोका देवतासन्निपातं दिस्वा चिन्तेसि — “महा अयं देवतासमागमो, भिक्खू पन एवं महा देवताय समागमोति न जानन्ति, हन्द, नेसं आचिक्खामी”ति, एवं चिन्तेत्वा “अथ खो भगवा भिक्खू आमन्तेसी”ति सब्बं वित्थारेतब्बं । तत्थ एतपरमाति एतं परमं पमाणं एतेसन्ति एतपरमा । इदानी बुद्धानं पन अभावा “येपि ते, भिक्खवे, एतरही”ति ततियो वारो न वुत्तो । आचिक्खिस्सामि, भिक्खवेति कस्मा आह? देवतानं चित्तकल्लताजननत्थं । देवता किर चिन्तेसुं — “भगवा एवं महन्ते समागमे महेसक्खानंयेव देवतानं नामगोत्तानि कथेस्सति, अप्पेसक्खानं किं कथेस्सती”ति? अथ भगवा “इमा देवता किं चिन्तेन्ती”ति आवज्जन्तो मुखेन हत्थं पवेसेत्वा हृदयमंसं महन्तो विय सभण्डं चोरं गणहन्तो विय च तं तासं चित्ताचारं जत्वा — “दससहस्सचक्कवाळतो आगतागतानं अप्पेसक्खमहेसक्खानं सब्बासम्पि देवतानं नामगोत्तं कथेस्सामी”ति चिन्तेसि ।

बुद्धा नाम महन्ता एते सत्तविसेसा, यं सदेवकस्स लोकस्स दिट्ठं सुतं मुतं विज्जातं पत्तं परियेसितं अनुविचरितं मनसा, न किञ्चि कत्थचि नीलादिवसेन विभत्तरूपारम्माणेसु रूपारम्माणं वा भेरीसद्वादिवसेन विभत्तसद्दारम्मणादीसु विसुं विसुं सद्वादिआरम्माणं वा अत्थि, यं एतेसं जाणमुखे आपाथं नागच्छति । यथाह —

“यं भिक्खवे सदेवकस्स लोकस्स...पे०... सदेवमनुस्साय दिट्ठं सुतं मुतं विज्जातं पत्तं परियेसितं अनुविचरितं मनसा, तमहं जानामि, तमहं पस्सामि, तमहं अब्भज्जासि”न्ति (अ० नि० ४.२४) ।

एवं सब्बत्थ अप्पटिहतजाणो भगवा सब्बापि ता देवता भब्बाभब्बवसेन द्वे कोट्टासे अकासि । “कम्मावरणेन वा समन्नागता”तिआदिना नयेन वुत्ता सत्ता **अभब्बा** नाम । ते एकविहारे वसन्तेपि बुद्धा न ओलोकेन्ति । विपरीता पन **भब्बा** नाम, ते दूरे वसन्तेपि गन्त्वा सङ्गहन्ति । तस्मा तस्मिम्पि देवतासन्निपाते ये अभब्बा, ते पहाय भब्बे परिगगहेसि । परिगगहेत्वा — “एत्तका एत्थ रागचरिता, एत्तका दोसचरिता, एत्तका मोहचरिता”ति चरितवसेन छ कोट्टासे अकासि । अथ नेसं सप्पायं धम्मदेसनं उपधारयन्तो — “रागचरितानं देवतानं **सम्मापरिब्बाजनियसुत्तं** कथेस्सामि, दोसचरितानं **कलहविवादसुत्तं**, मोहचरितानं **महाब्यूहसुत्तं**, वितक्कचरितानं **चूळब्यूहसुत्तं**, सद्दाचरितानं **तुवट्टकपटिपदं**, बुद्धिचरितानं **पुराभेदसुत्तं** कथेस्सामी”ति देसनं ववत्थपेत्वा पुन तं परिसं मनसाकासि — “अत्तज्झासयेन नु खो जानेय्य, परज्झासयेन अत्थुप्पत्तिकेन पुच्छावसेना”ति । ततो “पुच्छावसेन जानेय्या”ति जत्वा “अत्थि नु खो कोचि देवतानं अज्झासयं गहेत्वा चरितवसेन पज्झं पुच्छितुं समत्थो”ति “तेसु पज्जसतेसु भिक्खूसु एकोपि न सक्कोती”ति अदस । ततो असीतिमहासावके द्वे अगगसावके च समन्नाहरित्वा “तेपि न सक्कोन्ती”ति दिस्वा चिन्तेसि “सचे पच्चेकबुद्धो भवेय्य, सक्कुणेय्य नु खो”ति “सोपि न सक्कुणेय्या”ति जत्वा “सक्कसुयामादीसु कोचि सक्कुणेय्या”ति समन्नाहरि । सचे हि तेसु कोचि सक्कुणेय्य, तं पुच्छापेत्वा अत्तना विस्सज्जेय्य, न पन तेसुपि कोचि सक्कोति ।

अथस्स एतदहोसि — “मादिसो बुद्धोयेव सक्कुणेय्य, अत्थि पन कत्थचि अज्जो बुद्धो”ति अनन्तासु लोकधातूसु अनन्तजाणं पत्थरित्वा ओलोकेन्तो अज्जं बुद्धं न अदस । अनच्छरियज्जेतं, यं इदानी अत्तना समं न पस्सेय्य, सो जातदिवसेपि ब्रह्मजालवण्णनायं वुत्तनयेन अत्तना समं अपस्सन्तो — “अगगोहमस्मि लोकस्सा”ति अप्पटिवत्तियं सीहनादं नदि । एवं अज्जं अत्तना समं अपस्सित्वा चिन्तेसि — “सचे अहं पुच्छित्वा अहमेव विस्सज्जेय्यं, एवम्पेता देवता न सक्खिस्सन्ति पटिविज्झितुं । अज्जस्मिं पन बुद्धेयेव पुच्छन्ते मयि च विस्सज्जन्ते अच्छेरकं भविस्सति, सक्खिस्सन्ति च देवता पटिविज्झितुं, तस्मा निम्मितबुद्धं मापेस्सामी”ति अभिज्जापादकज्झानं समापज्जित्वा वुट्ठाय — “पत्तचीवरगहणं आलोकितविलोकितं समिज्जितपसारितज्च मम सदिसंयेव होतू”ति कामावचरचित्तेहि परिकम्मं कत्वा पाचीनयुगन्धरपरिक्खेपतो उल्लङ्घमानं चन्दमण्डलं भिन्दित्वा निक्खमन्तं विय रूपावचरचित्तेन अधिट्ठासि ।

देवसङ्को ते दिस्वा — “अज्जोपि नु खो, भो, चन्दो उगगतो”ति आह । अथ चन्दं ओहाय आसन्नतरे जाते “न चन्दो, सूरियो उगगतो”ति, पुन आसन्नतरे जाते “न सूरियो, देवविमानं एक”न्ति, पुन आसन्नतरे जाते “न देवविमानं, देवपुत्तो एको”ति, पुन आसन्नतरे जाते “न देवपुत्तो, महाब्रह्मा एको”ति, पुन आसन्नतरे जाते “न महाब्रह्मा, अपरोपि भो बुद्धो आगतो”ति आह । तत्थ पुथुज्जनदेवता चिन्तयिंसु — “एकबुद्धस्स ताव अयं देवतासन्निपातो, द्विन्नं कीव महन्तो भविस्सती”ति । अरियदेवता चिन्तयिंसु — “एकिस्सा लोकधातुया द्वे बुद्धा नाम नत्थि, अद्धा भगवता अत्तना सदिसो अज्जो एको बुद्धो निम्मितो”ति ।

अथ तस्स देवसङ्गस्स पस्सन्तस्सेव निम्मितबुद्धो आगन्त्वा दसबलं अवन्दित्वाव सम्मुखट्टाने समसमं कत्वा मापिते

आसने निसीदि । भगवतोपि द्वत्तिस महापुरिसलक्खणानि, निम्मितस्सापि द्वत्तिसाव, भगवतोपि सरीरा छब्बणरस्मियो निक्खमन्ति, निम्मितस्सापि, भगवतो सरीररस्मियो निम्मितस्स सरीरे पटिहज्जन्ति, निम्मितस्स सरीररस्मियो भगवतो काये पटिहज्जन्ति । ता द्विन्नम्पि बुद्धानं सरीरतो उग्गम्म अकनिट्ठभवनं आहच्च ततो पटिनिवत्तित्वा देवतानं मत्थकपरियन्ते ओतरित्वा चक्कवाळमुखवट्टियं पतिट्ठहिंसु । सकलचक्कवाळगब्भं सुवण्णमयवङ्कगोपानसीविनद्धमिव चेतिघरं विरोचित्थ । दससहस्सचक्कवाळदेवता एकचक्कवाळे रासिभूता द्विन्नं बुद्धानं रस्मिगब्भन्तरं पविसित्वा अट्ठंसु । निम्मितबुद्धो निसीदन्तोयेव दसबलस्स बोधिपल्लङ्के किलेसप्पहानं अभित्थवन्तो

“पुच्छामि मुनिं पहूतपज्जं,
तिण्णं पारङ्गतं परिनिब्बुतं ठितत्तं ।
निक्खम्म घरा पनुज्ज कामे,
कथं भिक्खु सम्मा सो लोके परिब्बजेय्या”ति ॥ (सु० नि० ३६१) —

गाथं अभासि । सत्था देवतानं ताव चित्तकल्लताजननत्थं आगतागतानं नामगोत्तानि कथेस्सामीति चिन्तेत्वा आचिक्खिस्सामि, भिक्खवेतिआदिमाह ।

३३४. तत्थ सिलोकमनुकस्सामीति अक्खरपदनियमितं वचनसङ्घातं पवत्तयिस्सामि । यत्थ भुम्मा तदस्सिताति येसु येसु ठानेसु भुम्मा देवता तं तं निस्सिता । ये सिता गिरिगब्भरन्तिआदीहि तेसं भिक्खूनं वण्णं कथेसि, ये भिक्खू गिरिकुच्छिं निस्सिताति अत्थो । पहितत्ताति पेसितचित्ता । समाहिताति अविक्खित्ता ।

पुथूति बहुजना । सीहाव सल्लीनाति सीहा विय निलीना एकत्तं उपगता । लोमहंसाभिसम्भुनोति लोमहंसं अभिभवित्वा ठिता, निब्भयाति वुत्तं होति । ओदातमनसा सुद्धाति ओदातचित्ता हुत्वा सुद्धा । विप्पसन्नामनाविलाति विप्पसन्नअनाविला ।

भिय्योपज्जसते जत्वाति सम्मासम्बुद्धेन सद्धिं अतिरेकपज्जसते भिक्खू जानित्वा । वने कापिलवत्थवेति कपिलवत्थुसमीपम्हि जाते वनसण्डे । ततो आमन्तयी सत्थाति तदा आमन्तयि । सावके सासने रतेति अत्तनो धम्मदेसनाय सवनन्ते जातत्ता सावके सिक्खत्तयसासने रतत्ता सासने रते । इदं सब्बं — “सिलोकमनुकस्सामी”ति वचनतो अज्जेन वुत्तं विय कत्वा वदति ।

देवकाया अभिक्कन्ता, ते विजानाथ भिक्खवोति ते दिब्बचक्खुना विजानाथाति नेसं भिक्खूनं दिब्बचक्खुजाणाभिनीहारत्थाय कथेसि । ते च आतप्पमकरं, सुत्वा बुद्धस्स सासनन्ति ते च भिक्खू तं बुद्धसासनं सुत्वा तावदेव तदत्थाय वीरियं करिंसु ।

एवं कतमत्तातप्पानंयेव तेसं पातुरहु जाणं । कीदिसं? अमनुस्सानं दस्सनं दिब्बचक्खुजाणं उप्पज्जि । न तं तेहि तस्मिं खणे परिकम्मं कत्वा उप्पादितं । अरियमग्गेनेव हि तं निप्पन्नं । अमनुस्सदस्सनत्थं पनस्स अभिनीहारमत्तमेव कतं । सत्थापि — “अत्थि तुम्हाकं जाणं, तं नीहरित्वा तेन हि ते विजानाथा”ति इदमेव सन्धाय “ते विजानाथ, भिक्खवो”ति आह ।

अप्येके सतमद्वक्खुन्ति तेसु भिक्खूसु एकच्चे भिक्खू अमनुस्सानं सतं अद्वसंसु। सहस्सं अथ सत्तरिन्ति एके सहस्सं। एके सत्तति सहस्सानि।

सतं एके सहस्सानन्ति एके सतसहस्सं अद्वसंसु। अप्येकेनन्तमद्वक्खुन्ति विपुलं अद्वसंसु, सतवसेन सहस्सवसेन च अपरिच्छिन्नेपि अद्वसंसूति अत्थो। कस्मा? यस्मा दिसा सब्बा फुटा अहुं, भरिता सम्पुण्णाव अहेसुं।

तज्ज सब्बं अभिज्जायाति यं तेसु एकेनेकेन दिट्ठं, तज्ज सब्बं जानित्वा। ववत्थित्वान चक्खुमाति हत्थतले लेखं विय पच्चक्खतो ववत्थपेत्वा पज्चहि चक्खूहि चक्खुमा सत्था। ततो आमन्तयीति पुब्बे वुत्तगाथमेव नामगोत्तकित्तनत्थाय आह। तुम्हे एते विजानाथ, पस्सथ, ओलोकेथ, ये वोहं कित्तयिस्सामीति अयमेत्थ सम्बन्धो। गिराहीति वचनेहि। अनुपुब्बसोति अनुपटिपाटिया।

३३५. सत्तसहस्सा ते यक्खा, भुम्मा कापिलवत्थवाति सत्तसहस्सा तावेत्थ कपिलवत्थुं निस्साय निब्बत्ता भुम्मा यक्खायेवाति वदति। इद्धिमन्तोति दिब्बइद्धियुत्ता। जुतिमन्तोति आनुभावसम्पन्ना। वण्णवन्तोति सरीरवण्णसम्पन्ना। यसस्सिनोति परिवारसम्पन्ना। मोदमाना अभिक्कामुन्ति तुट्ठचित्ता आगता। भिक्खूनं समितिं वनन्ति इमं महावनं भिक्खूनं सन्तिकं भिक्खूनं दस्सनत्थाय आगता। अथ वा समितिन्ति समूहं, भिक्खुसमूहं दस्सनाय आगतातिपि अत्थो।

छसहस्सा हेमवता, यक्खा नानत्तवण्णिनोति छसहस्सा हेमवतपब्बते निब्बत्तयक्खा, ते च सब्बेपि नीलादिवण्णवसेन नानत्तवण्णा।

सातागिरा तिसहस्साति सातागिरिपब्बते निब्बत्तयक्खा तिसहस्सा।

इच्चेते सोळससहस्साति एते सब्बेपि सोळससहस्सा होन्ति।

वेस्सामित्ता पज्चसताति वेस्सामित्तपब्बते निब्बत्ता पज्चसता।

कुम्भीरो राजगहिकोति राजगहनगरे निब्बत्तो कुम्भीरो नाम यक्खो। वेपुल्लस्स निवेसनन्ति तस्स वेपुल्लपब्बतो निवेसनं निवासनट्टानन्ति अत्थो। भिय्यो नं सतसहस्सं, यक्खानं पयिरुपासतीति तं अतिरेकं यक्खानं सतसहस्सं पयिरुपासति। कुम्भीरो राजगहिको, सोपागा समितिं वनन्ति सोपि कुम्भीरो सपरिवारो इमं वनं भिक्खुसमितिं दस्सनत्थाय आगतो।

३३६. पुरिमज्ज दिसं राजा, धतरट्ठो पसासतीति पाचीनदिसं अनुसासति। गन्धब्बानं अधिपतीति चतूसुपि दिसासु गन्धब्बानं जेट्ठको। सब्बे ते तस्स वसे वत्तन्ति। महाराजा यसस्सिसोति महापरिवारो एसो महाराजा।

पुत्तापि तस्स बहवो, इन्दनामा महब्बलाति तस्स धतरट्ठस्स बहवो महब्बला पुत्ता, ते सब्बे सक्कस्स देवरज्जो नामधारका।

विरूळ्हो तं पसासतीति तं दिसं विरूळ्हो अनुसासति।

पुत्तापि तस्साति तस्सापि तादिसायेव पुत्ता । पाळियं पन “महब्बला”ति लिखन्ति । अट्ठकथायं सब्बवारेसु “महाबला”ति पाठो ।

“पुरिमं दिसं धतरट्ठो, दक्खिणेन विरूळ्हको ।
पच्छिमेन विरूपक्खो, कुवेरो उत्तरं दिसं ॥

चत्तारो ते महाराजा, समन्ता चतुरो दिसा ।
ददल्लमाना अट्ठंसु, वने कापिलवत्थवे”ति ॥

इमा पन गाथा सब्बसङ्गाहिकवसेन वुत्ता ।

अयञ्चेत्थ अत्थो — दससहस्सचक्कवाळे धतरट्ठा नाम महाराजानो अत्थि । ते सब्बेपि कोटिसतसहस्सकोटिसतसहस्सगन्धब्बपरिवारा आगन्त्वा पुरत्थिमाय दिसाय कपिलवत्थुमहावनतो पट्ठाय चक्कवाळगब्भं पूरेत्वा ठिता । एवं दक्खिणदिसादीसु विरूळ्हकादयो । तेनेवाह — “समन्ता चतुरो दिसा, ददल्लमाना अट्ठंसू”ति । इदञ्चि वुत्तं होति — “समन्ता चक्कवाळेहि आगन्त्वा चतुरो दिसा पब्बतमत्थकेसु अग्गिक्खन्धा विय सुट्ठु जलमाना ठिता”ति । ते पन यस्मा कपिलवत्थुवनमेव सन्धाय आगता, तस्मा चक्कवाळं पूरेत्वा चक्कवाळेन समसमा ठितापि — “वने कापिलवत्थवे”ति वुत्ता ।

३३७. तेसं मायाविनो दासा, आगुं वञ्चनिका सठाति तेसं महाराजानं कतपापपटिच्छादनलक्खणाय मायाय युत्ता कुटिलाचारा दासा अत्थि, ये सम्मुखपरम्मुखवञ्चनाहि लोकं वञ्चनतो “वञ्चनिका”ति च, केराटियसाठेय्येन समन्नागतत्ता “सठा”ति च वुच्चन्ति, तेपि आगताति अत्थो । माया कुटेण्डु विटेण्डु, विटुच्च विटुटो सहाति ते दासा सब्बेपि मायाकारकाव । नामेन पनेत्थ एको कुटेण्डु नाम, एको विटेण्डु नाम । पाळियं पन “वेटेण्डू”ति लिखन्ति । एको विटुच्च नाम, एको विटुटो नाम । सहाति सोपि विटुटो तेहि सहेव आगतो ।

चन्दनो कामसेट्ठो च, किन्निघण्डु निघण्डु चाति अपरो किन्निघण्डु नाम । पाळियं पन “किन्नुघण्डू”ति लिखन्ति । निघण्डु चाति अज्जो निघण्डु नाम, एत्तका दासा । इतो परे पन —

“पनादो ओपमज्जो च, देवसुतो च मातलि ।
चित्तसेनो च गन्धब्बो, नळो राजा जनेसभो ।
आगुं पञ्चसिखो चेव, तिम्वरू सूरियवच्छसा”ति ॥ —

इमे देवराजानो । तत्थ देवसुतोति देवसारथि । चित्तसेनोति चित्तो च सेनो च चित्तसेनो च । गन्धब्बोति अयं चित्तसेनो गन्धब्बकायिको देवपुत्तो, न केवलं चेस, सब्बे पेटे पनादादयो गन्धब्बा एव । नळोराजाति नळकारदेवपुत्तो नामेको । जनेसभोति जनवसभो देवपुत्तो । आगुं पञ्चसिखो चेवाति पञ्चसिखो चेव देवपुत्तो आगतो । तिम्वरूति तिम्वरू नाम गन्धब्बदेवराजा । सूरियवच्छसाति तस्सेव धीता ।

एते चज्जे च राजानो, गन्धब्बा सह राजुभीति एते च नामवसेन वुत्तगन्धब्बराजानो अज्जे च एतेहि राजूहि सद्धिं बहू गन्धब्बा । मोदमाना अभिक्कामुं, भिक्खूनां समितिं वनन्ति हट्ठुटुच्चिता भिक्खुसङ्घसमितिं इमं वनं आगताति

अत्थो ।

३३८. अथागुं नागसा नागा, वेसाला सहतच्छकाति नागसदहवासिका च वेसालीवासिका च नागा सह तच्छकनागपरिसाय आगताति अत्थो । कम्बलस्सतराति कम्बलो च अस्सतरो च । एते किर सिनेरुपादे वसन्ति, सुपण्णेहिपि अनुद्धरणीया महेसक्खनागा पायागा सह जातिभीति पयागतित्थवासिनो च सह जातिसङ्गेन आगता ।

यामुना धतरट्ठा चाति यमुनवासिनो च धतरट्ठकुले उप्पन्ना नागा च । एरावणो महानागोति एरावणो च देवपुत्तो, जातिया नागो न होति । नागवोहारेण पनेस वोहरियति । सोपागाति सोपि आगतो ।

ये नागराजे सहसा हरन्तीति ये इमे वुत्तप्पकारे नागे लोभाभिभूता साहसं कत्वा हरन्ति गणहन्ति । दिब्बा दिजा पक्खी विसुद्धचक्खूति दिब्बानुभावतो दिब्बा मातुकुच्छितो च अण्डकोसतो चाति द्वे वारे जाताति दिजा पक्खयुत्तताय पक्खी योजनसतन्तरेपि योजनसहस्सन्तरेपि नागे दस्सनसमत्थचक्खुताय विसुद्धचक्खू । वेहायसा ते वनमज्झप्पत्ताति ते आकासेनेव इमं महावनं सम्पत्ता । चित्रा सुपण्णा इति तेस नामन्ति तेसं “चित्रसुपण्णा”ति नामं ।

अभयं तदा नागराजानमासि, सुपण्णतो खेममकासि बुद्धोति तस्मा सब्बेपि ते अज्जमज्जं सण्हाहि वाचाहि उपह्वयन्ता मित्ता विय बन्धवा विय च समुल्लपन्ता सम्मोदमाना आलिङ्गन्ता हत्थे गणहन्ता असंकूटे हत्थं ठपेन्ता हट्ठतुट्ठचित्ता । नागा सुपण्णा सरणमकंसु बुद्धन्ति बुद्धंयेव सरणं गता ।

३३९. जिता वजिरहत्थेनाति इन्देन देवरज्जा जिता । समुदं असुरासिताति महासमुदवासिनो सुजाताय असुरकज्जाय कारणा सब्बेपि भातरो वासवस्सेते, इद्धिमन्तो यसस्सिनो ।

तेसु कालकज्जा महाभिस्माति कालकज्जा च महन्ते भिसने अत्तभावे मापेत्वा आगमिंसु । असुरा दानवेघसाति दानवेघसा नाम अज्जे धनुग्गहअसुरा । वेपचित्ति सुचित्ति च, पहारादो नमुची सहाति वेपचित्तिअसुरो, सुचित्तिअसुरो चाति एते च असुरा नमुचि च मारो देवपुत्तो एतेहि सहेव आगतो । इमे असुरा महासमुदवासिनो, अयं परनिम्मितदेवलोकवासी, कस्मा एतेहि सहागतोति? अच्छन्दिकत्ता । तेपि हि अच्छन्दिका अभब्बा, अयम्पि तादिसोयेव । तस्मा धातुसो संसन्दमानो आगतो ।

सतज्ज बलिपुत्तानन्ति बलिनो महाअसुरस्स पुत्तानं सतं । सब्बे वेरोचनामकाति सब्बे अत्तनो मातुलस्स राहुस्सेव नामधरा । सन्नद्धित्वा बलिसेनन्ति अत्तनो बलिसेनं सन्नद्धित्वा सब्बे कतसन्नाहाव हुत्वा । राहुभद्रमुपागमुन्ति राहुअसुरिन्दं उपसङ्गमिंसु । समयो दानि भदन्तेति भदं तव होतु, समयो ते भिक्खूनं समितिं वनं उपसङ्गमित्वा भिक्खुसङ्घं दस्सनायाति अत्थो ।

३४०. आपो च देवा पथवी, तेजो वायो तदागमुन्ति आपोकसिणादीसु परिकम्मं कत्वा निब्बत्ता आपोतिआदिनामका देवा आगमुं । वरुणा वारणा देवा, सोमो च यससा सहाति वरुणदेवता, वारणदेवता, सोमदेवताति एवं नामका च देवा यससा नाम देवेन सहागताति अत्थो । मेत्ताकरुणाकायिकाति मेत्ताज्ञाने च करुणाज्ञाने च परिकम्मं कत्वा निब्बत्तदेवा । आगुं देवा यसस्सिनोति एतेपि महायसा देवा आगता ।

दसेते दसधा काया, सब्बे नानत्तवण्णिनोति ते दसधा ठिता दस देवकाया सब्बे नीलादिवसेन नानत्तवण्णा

आगताति अत्थो ।

वेण्डू च देवाति वेण्डुदेवता च । सहलि चाति सहलिदेवता च । असमा च दुवे यमाति असमदेवता च द्वे च यमका देवा । चन्दस्सुपनिसा देवा, चन्दमागुं पुरक्खत्वाति चन्दनिस्सितका देवा चन्दं पुरतो कत्वा आगता । तथा सूरियनिस्सितका देवा सूरियं पुरक्खत्वा । नक्खत्तानि पुरक्खत्वाति नक्खत्तनिस्सितापि देवा नक्खत्तानि पुरतो कत्वा आगता । आगुं मन्दवलाहकाति वातवलाहका, अब्भवलाहका, उण्हवलाहका एते सब्बेपि वलाहकायिका “मन्दवलाहका” नाम वुच्चन्ति । तेपि आगताति अत्थो । वसूनं वासवो सेट्ठो, सक्कोपागा पुरिन्ददोति वसूनं देवतानं सेट्ठो वासवो यो सक्कोति च, पुरिन्ददोति च वुच्चति, सोपि आगतो ।

दसेते दसधा कायाति एतेपि दस देवकाया दसधाव आगता । सब्बे नानत्तवण्णिनोति नीलादिवसेन नानत्तवण्णा ।

अथागुं सहभू देवाति अथ सहभू नाम देवा आगता । जलमगिसिखारिवाति अगिसिखा विय जलन्ता । जलमग्गि च सिखारिवाति इमानि तेसं नामानीतिपि वुत्तं । अरिट्टका च रोजा चाति अरिट्टकदेवा च रोजदेवा च । उमापुप्फनिभासिनोति उमापुप्फदेवा नाम एते देवा । उमापुप्फसदिसा हि तेसं सरीराभा, तस्मा “उमापुप्फनिभासिनो”ति वुच्चन्ति ।

वरुणा सहधम्मा चाति एते च द्वे जना । अच्चुता च अनेजकाति अच्चुतदेवता च अनेजकदेवता च । सुलेय्यरुचिरा आगुन्ति सुलेय्या च रुचिरा च आगता । आगुं वासवनेसिनोति वासवनेसीदेवा नाम आगता । दसेते दसधा कायाति एतेपि दसदेवकाया दसधाव आगता ।

समाना महासमानाति समाना च महासमाना च । मानुसा मानुसुत्तमाति मानुसा च मानुसुत्तमा च । खिट्ठापदोसिका आगुं, आगुं मनोपदोसिकाति खिट्ठापदोसिका मनोपदोसिका च देवा आगता ।

अथागुं हरयो देवाति हरिदेवा नाम आगता । ये च लोहितवासिनोति लोहितवासिनो च आगता । पारगा महापारगाति एते च दुविधा आगता । दसेते दसधा कायाति एतेपि दसदेवकाया दसधाव आगता ।

सुक्का करम्भा अरुणा, आगुं वेघनसा सहाति एते सुक्कादयो तयो, तेहि सह वेघनसा च आगता । ओदातगग्हा पामोक्खाति ओदातगग्हा नाम पामोक्खदेवा आगता । आगुं देवा विचक्खणाति विचक्खणा नाम देवा आगता ।

सदामत्ता हारगजाति सदामत्ता च हारगजा च । मिस्सका च यसस्सिनोति यससम्पन्ना मिस्सकदेवा च । थनयं आग पज्जुन्नोति पज्जुन्नो च देवराजा थनयन्तो आगतो । यो दिसा अभिवस्सतीति यो यं यं दिसं याति, तत्थ तत्थ देवो वस्सति । दसेते दसधा कायाति एतेपि दसदेवकाया दसधा आगता ।

खेमिया तुसिता यामाति खेमिया देवा तुसितपुरवासिनो च यामादेवलोकवासिनो च । कथका च यसस्सिनोति यससम्पन्ना कथकदेवा च । पाळियं पन “कट्टका चा”ति लिखन्ति । लम्बीतका लामसेट्ठाति लम्बितकदेवा च लामसेट्ठदेवा च । जोतिनामा च आसवाति पब्बतमत्थके कतनळगिक्खन्धो विय जोतमाना जोतिदेवा नाम अत्थि, ते च आसा च देवा आगताति अत्थो । पाळियं पन “जातिनामा”ति लिखन्ति । आसा देवता छन्दवसेन आसवाति वुत्ता । निम्मानरतिनो आगुं, अथागुं परनिम्मिता । दसेते दसधा कायाति एतेपि दस देवकाया दसधाव आगता ।

सद्वृत्ते देवनिकायाति एते च आपो च देवातिआदिका छ दसका सट्ठि देवनिकाया सब्बे नीलादिवसेन नानत्तवणिणो । नामन्वयेन आगच्छन्ति नामभागेन नामकोट्टासेन आगता । ये चञ्जे सदिसा सहाति ये च अञ्जेपि तेहि सदिसा वण्णतोपि नामतोपि एतादिसायेव सेसचक्कवाळेसु देवा, तेपि आगतायेवाति एकपदेनेव कलापं विय पुटकं विय च कत्वा सब्बा देवता निद्विसति ।

एवं दससु लोकधातुसहस्सेसु देवकाये निद्विसित्वा इदानी यदत्थं ते आगता, तं दस्सेन्तो पवुट्टजातिन्ति गाथमाह । तस्सत्थो — पवुट्टा विगता जाति अस्साति अरियसङ्घो पवुट्टजाति नाम, तं पवुट्टजातिं रागदोसमोहखीलानं अभावा अखीलं चत्तारो ओघे तरित्वा ठितत्ता ओघतिण्णं चतुन्नं आसवानं अभावेन अनासवं अरियसङ्घं दक्खेम पस्सिस्साम । तेसञ्जेव ओघानं तिण्णत्ता ओघतरं आगुं अकरणतो नागं । असितातिगन्ति काळकभावातीतं चन्दं व सिरिया विरोचमानं दसबलञ्च दक्खेम पस्सिस्सामाति एतदत्थं सब्बेपि ते नामन्वयेन आगच्छुं, ये चञ्जे सदिसा सहाति ।

३४१. इदानी ब्रह्मानो दस्सेन्तो सुब्रह्मा परमत्तो चातिआदिमाह । तत्थ सुब्रह्माति एको ब्रह्मा । परमत्तोपि ब्रह्माव । पुत्ता इद्धिमतो सहाति एते इद्धिमतो बुद्धस्स भगवतो पुत्ता अरियब्रह्मानो सहेव आगता । सनङ्कुमारो तिस्सो चाति सनङ्कुमारो च तिस्समहाब्रह्मा च । सोपागाति सोपि आगतो ।

“सहस्सं ब्रह्मलोकानं, महाब्रह्माभितिट्ठति ।
उपपन्नो जुतिमन्तो, भिस्माकायो यसस्सि सो”ति ॥ —

एत्थ सहस्सं ब्रह्मलोकानन्ति एकङ्गुलिया एकसहस्सचक्कवाळे दसहि अङ्गुलीहि दससहस्सिचक्कवाळे आलोकफरणसमत्थानं महाब्रह्मानं सहस्सं आगतं । महाब्रह्माभितिट्ठतीति यत्थ एकेको महाब्रह्मा अञ्जे ब्रह्मे अभिभवित्वा तिट्ठति । उपपन्नोति ब्रह्मलोके निब्बत्तो । जुतिमन्तोति आनुभावसम्पन्नो । भिस्माकायोति महाकायो, द्वीहि तीहि मागधिकेहि गामक्खेत्तेहि समप्पमाणअत्तभावो । यसस्सिसोति अत्तभावसिरीसङ्घातेन यसेन समन्नागतो ।

दसेत्थ इस्सरा आगुं, पच्चेकवसवत्तिनोति एतस्मिञ्च ब्रह्मसहस्से ये पाटियेक्कं पाटियेक्कं वसं वत्तेन्ति, एवरूपा दस इस्सरा महाब्रह्मानो आगता । तेसञ्च मज्झतो आग, हारितो परिवारितोति तेसं ब्रह्मानं मज्झे हारितो नाम महाब्रह्मा सतसहस्सब्रह्मपरिवारो आगतो ।

३४२. ते च सब्बे अभिक्कन्ते, सइन्दे देवे सब्रह्मकेति ते सब्बेपि सक्कं देवराजानं जेट्ठकं कत्वा आगते देवकाये, हारितमहाब्रह्मानं जेट्ठकं कत्वा आगते ब्रह्मकाये च । मारसेना अभिक्कामीति मारसेना अभिगता । पस्स कण्हस्स मन्दियन्ति काळकस्स मारस बालभावं पस्सथ ।

एत्थ गण्हथ बन्धथाति एवं अत्तनो परिसं आणापेसि । रागेन बद्धमत्थु वोति सब्बं वो इदं देवमण्डलं रागेन बद्धं होतु । समन्ता परिवारेत्थ, मा वो मुञ्चित्थ कोचि नन्ति तुम्हाकं एकोपि एतेसु एकम्पि मा मुञ्चि । “मा वो मुञ्चेथा”तिपि पाठो, एसेवत्थो ।

इति तत्थ महासेनो, कण्हो सेनं अपेसयीति एवं तत्थ महासमये महासेनो मारो मारसेनं अपेसयि । पाणिना तलमाहच्चाति हत्थेन पथवीतलं पहरित्वा । सरं कत्वान भेरवन्ति मारविभिंसकदस्सनत्थं भयानकं सरञ्च कत्वा ।

यथा पावुस्सको मेघो, थनयन्तो सविज्जुकोति सविज्जुको पावुस्सकमेघो विय महागज्जितं गज्जन्तो । तदा सो पच्चुदावतीति तस्मिं समये सो मारो तं विभिसनकं दस्सेत्वा पटिनिवत्तो । सङ्कुब्धो असयं वसेति सुट्ठु कुब्धो कुपितो कज्जि वसे वत्तेतुं असक्कोन्तो असयंवसे असयंवसी अत्तनो वसेन अकामको हुत्वा निवत्तो । भगवा किर “अयं मारो इमं महासमागमं दिस्वा ‘अभिसमयन्तरायं करिस्सामी’ति अन्तरन्तरे मारसेनं पेसेत्वा मारं विभिसकं दस्सेती”ति अज्जासि । पकति चेसा भगवतो, यत्थ अभिसमयो न भविस्सति, तत्थ मारं विभिसकं दस्सेन्तं न निवारेति । यत्थ पन अभिसमयो होति, तत्थ यथा परिसा नेव मारस्स रूपं पस्सति, न सद्दं सुणाति, एवं अधिट्ठातीति । इमस्मिञ्च समागमे महाभिसमयो भविस्सति, तस्मा यथा देवता नेव तस्स रूपं पस्सन्ति, न सद्दं सुणन्ति, एवं अधिट्ठासि । तेन वुत्तं — “तदा सो पच्चुदावत्ति, सङ्कुब्धो असयंवसे”ति ।

३४३. तज्ज सब्बं अभिज्जाय, ववत्थित्वान चक्खुमाति तं सब्बं भगवा जानित्वा ववत्थपेत्वा च ।

मारसेना अभिक्कन्ता, ते विजानाथ भिक्खवोति भिक्खवे मारसेना अभिक्कन्ता, ते तुम्हे अत्तनो अनुरूपं विजानाथ, फलसमार्पत्तिं समापज्जथाति वदति । आतप्पमकरुन्ति फलसमार्पत्तिं पविसनत्थाय वीरियं आरभिसु । वीतरागेहि पक्कामुन्ति मारो च मारसेना च वीतरागेहि अरियेहि दूरतोव अपक्कमुं । नेसं लोमापि इज्जयुन्ति तेसं वीतरागानं लोमानिपि न चालयिंसु । अथ मारो भिक्खुसङ्घं आरब्ध इमं गाथं अभसि —

“सब्बे विजितसङ्गामा, भयातीता यसस्सिनो ।

मोदन्ति सह भूतेहि, सावका ते जनेसुता”ति ॥

तत्थ मोदन्ति सह भूतेहीति दसबलस्स सासने भूतेहि सज्जातेहि अरियेहि सद्धिं मोदन्ति पमोदन्ति । जनेसुताति जने विस्सुता पाकटा अभिज्जाता ।

इदं पन महासमयसुत्तं नाम देवतानं पियं मनापं, तस्मा मङ्गलं वदन्तेन अभिनवट्टानेसु इदमेव सुत्तं वत्तब्बं । देवता किर — “इमं सुत्तं सुणिस्सामा”ति ओहितसोता विचरन्ति । देसनापरियोसाने पनस्स कोटिसतसहस्सदेवता अरहत्तं पत्ता, सोतापन्नादीनं गणना नत्थि ।

देवतानज्चस्स पियमनापभावे इदं वत्थु — कोटिपब्बतविहारे किर नागलेणद्वारे नागरुक्खे एका देवधीता वसति । एको दहरो अन्तोलेणे इमं सुत्तं सज्जायति । देवधीता सुत्वा सुत्तपरियोसाने महासद्धेन साधुकारमदासि । को एसोति । अहं, भन्ते, देवधीताति । कस्मा साधुकारमदासीति? भन्ते, दसबलेन महावने निसीदित्वा कथितदिवसे इमं सुत्तं सुत्वा अज्ज अस्सोसिं, भगवता कथिततो एकक्खरम्पि अहापेत्वा सुग्गहितो अयं धम्मो तुम्हेहीति । दसबलस्स कथयतो सुत्तं तयाति? आम, भन्तेति । महा किर देवतासन्निपातो अहोसि, त्वं कत्थ ठिता सुणीति?

अहं, भन्ते, महावनवासिया देवता, महेसक्खासु पन देवतासु आगच्छन्तीसु जम्बुदीपे ओकासं नालत्थं, अथ इमं तम्बपणिदीपं आगन्त्वा जम्बुकोलपट्टेने ठत्वा सोतुं आरद्धमि, तत्रापि महेसक्खासु देवतासु आगच्छन्तीसु अनुक्कमेन पटिक्कममाना रोहणजनपदे महागामस्स पिट्ठिभागतो समुद्धे गलप्पमाणं उदकं पविसित्वा तत्थ ठिता अस्सोसिन्ति । तुय्हं ठितट्टानतो दूरे सत्थारं पस्ससि देवतेति? किं कथेथ, भन्ते, सत्था महावने धम्मं देसेन्तो निरन्तरं ममज्जेव ओलोकेतीति मज्जमाना ओतप्पमाना ऊमीसु निलयामीति ।

तं दिवसं किर कोटिसतसहस्सदेवता अरहत्तं पत्ता, तुम्हेपि तदा अरहत्तं पत्ताति? नत्थि, भन्ते । अनागामिफलं पत्तत्थ मज्जेति? नत्थि, भन्ते । सकदागामिफलं पत्तत्थ मज्जेति? नत्थि, भन्ते । तयो मग्गे पत्ता देवता किर गणनपथं अतीता, सोतापन्ना जातत्थ मज्जेति? देवता तं दिवसं सोतापत्तिफलं पत्तत्ता हरायमाना — “अपुच्छितब्बं पुच्छति अय्यो”ति आह । ततो नं सो भिक्खु आह — “सक्का पन देवते, तव अत्तभावं अम्हाकं दस्सेतु”न्ति? न सक्का भन्ते सकलकायं दस्सेतुं, अङ्गुलिपब्बमत्तं दस्सेस्सामि अय्यस्साति कुञ्चिकछिद्देन अङ्गुलिं अन्तोलेणाभिमुखं अकासि, चन्दसहस्ससूरियसहस्सउगमनकालो विय अहोसि । देवधीता “अप्पमत्ता, भन्ते, होथा”ति दहरभिक्खुं वन्दित्वा अगमासि । एवं इमं सुत्तं देवतानं पियं मनापं, ममायन्ति नं देवताति ।

इति सुमङ्गलविलासिनिया दीघनिकायट्ठकथायं

महासमयसुत्तवण्णना निद्धिता ।

८. सक्कपञ्चसुत्तवण्णना

निदानवण्णना

३४४. एवं मे सुतन्ति सक्कपञ्चसुत्तं । तत्रायमनुत्तानपदवण्णना — अम्बसण्डा नाम ब्राह्मणगामोति सो किर गामो अम्बसण्डानं अविदूरे निविट्ठो, तस्मा “अम्बसण्डा” त्वेव वुच्चति । वेदियके पब्बतेति सो किर पब्बतो पब्बतपादे जातेन मणिवेदिकासदिसेन नीलवनसण्डेन समन्ता परिक्षित्तो, तस्मा ‘वेदियकपब्बतो’ त्वेव सङ्ख्यं गतो । इन्दसालगुहायन्ति पुब्बेपि सा द्विन्नं पब्बतानं अन्तरे गुहा, इन्दसालरुक्खो चस्सा द्वारे, तस्मा ‘इन्दसालगुहा’ति सङ्ख्यं गता । अथ नं कुट्टेहि परिक्षिपित्वा द्वारवातपानानि योजेत्वा सुपरिनिद्धितसुधाकम्ममालाकम्मलताकम्मविचित्तं लेणं कत्वा भगवतो अदंसु । पुरिमवोहारवसेन पन “इन्दसालगुहा” त्वेव नं सज्जानन्ति । तं सन्धाय वुत्तं ‘इन्दसालगुहाय’न्ति ।

उस्सुक्कं उदपादीति धम्मिको उस्साहो उप्पज्जि । ननु च एस अभिण्हदस्सावी भगवतो, न सो देवतासन्निपातो नाम अत्थि, यत्थायं न आगतपुब्बो, सक्केन सदिसो अप्पमादविहारी देवपुत्तो नाम नत्थि । अथ कस्मा बुद्धदस्सनं अनागतपुब्बस्स विय अस्स उस्साहो उदपादीति? मरणभयेन सन्तज्जितत्ता । तस्मिं किरस्स समये आयु परिक्षीणो, सो पञ्च पुब्बनिमित्तानि दिस्वा “परिक्षीणो दानि मे आयू”ति अज्जासि । येसञ्च देवपुत्तानं मरणनिमित्तानि आवि भवन्ति, तेसु ये परित्तकेन पुज्जकम्मेन देवलोके निब्बत्ता, ते “कुहिं नु खो इदानि निब्बत्तिस्सामा”ति भयं सन्तासं आपज्जन्ति । ये कतभीरुत्ताना बहुं पुज्जं कत्वा निब्बत्ता, ते अत्तना दिन्नदानं रक्खितसीलं भावितभावनञ्च आगम्म “उपरिदेवलोके सम्पत्तिं अनुभविस्सामा”ति न भायन्ति ।

सक्को पन देवराजा पुब्बनिमित्तानि दिस्वा दसयोजनसहस्सं देवनगरं, योजनसहस्सुब्बेधं वेजयन्तं, तियोजनसतिकं सुधम्मदेवसभं, योजनसतुब्बेधं पारिच्छत्तकं, सट्ठियोजनिकं पण्डुकम्बलसिलं, अट्ठतिया नाटककोटियो द्वीसु देवलोकेसु देवपरिसं, नन्दनवनं, चित्तलतावनं, मिस्सकवनं, फारुसकवनन्ति एतं सब्बसम्पत्तिं ओलोकेत्वा “नस्सति वत भो मे अयं सम्पत्ती”ति भयाभिभूतो अहोसि ।

ततो “अत्थि नु खो कोचि समणो वा ब्राह्मणो वा लोकपितामहो महाब्रह्मा वा, यो मे हृदयनिस्सितं सोकसल्लं

समुद्धरित्वा इमं सम्पत्तिं थावरं करेय्या”ति ओलोकेन्तो कञ्चि अदिस्वा पुन अदस “मादिसानं सतसहस्सानम्पि उपपन्नं सोकसल्लं सम्मासम्बुद्धो उद्धरितुं पटिबलो”ति । अथेवं परिवितक्केन्तस्स तेन खो पन समयेन सक्कस्स देवानमिन्दस्स उस्सुक्कं उदपादि भगवन्तं दस्सनाय ।

कहं नु खो भगवा एतरहि विहरतीति कतरस्मिं जनपदे कतरं नगरं उपनिस्साय कस्स पच्चये परिभुञ्जन्तो कस्स अमतं धम्मं देसयमानो विहरतीति । **अदसा खो**ति अदक्खि पटिविज्झि । **मारिसा**ति पियवचनमेतं, देवतानं पाटियेक्को वोहारो । निदुक्खातिपि वुत्तं होति । कस्मा पनेस देवे आमन्तेसि? सहायत्थाय । पुब्बे किरेस भगवति सळलघरे विहरन्ते एककोव दस्सनाय अगमासि । सत्था “अपरिपक्कं तावस्स जाणं, कतिपाहं पन अतिक्कमित्वा मयि इन्दसालगुहायं विहरन्ते पञ्च पुब्बनिमित्तानि दिस्वा मरणभयभीतो द्वीसु देवलोकेसु देवताहि सद्धिं उपसङ्कमित्वा चुदस पज्हे पुच्छित्वा उपेक्खापज्हविस्सज्जनावसाने असीतिया देवतासहस्सेहि सद्धिं सोतापत्तिफले पतिट्ठहिस्सती”ति चिन्तेत्वा ओकासं नाकासि । सो “मम पुब्बेपि एककस्स गतत्ता सत्थारा ओकासो न कतो, अद्धा मे नत्थि मग्गफलस्स उपनिस्सयो, एकस्स पन उपनिस्सये सति चक्कवाळपरियन्तायपि परिसाय भगवा धम्मं देसेतियेव । अवस्सं खो पन द्वीसु देवलोकेसु कस्सचि देवस्स उपनिस्सयो भविस्सति, तं सन्धाय सत्था धम्मं देसेस्सति । तं सुत्वा अहम्पि अत्तनो दोमनस्सं वूपसमेस्सामी”ति चिन्तेत्वा सहायत्थाय आमन्तेसि ।

एवं भदं तवाति खो देवा तावत्तिंसाति एवं होतु महाराज, गच्छाम भगवन्तं दस्सनाय, दुल्लभो बुद्धुप्पादो, भदं तव, यो त्वं “पब्बतकीळं नदीकीळं गच्छामा”ति अवत्वा अम्हे एवरूपेसु ठानेसु नियोजेसीति । **पच्चस्सोसुन्ति** तस्स वचनं सिरसा सम्पटिच्छिंसु ।

३४५. पञ्चसिखं गन्धब्बदेवपुत्तं आमन्तेसीति देवे ताव आमन्तेतु, इमं कस्मा विसुं आमन्तेसि? ओकासकरणत्थं । एवं किरस्स अहोसि “द्वीसु देवलोकेसु देवता गहेत्वा धुरेन पहरन्तस्स विय सत्थारं उपसङ्कमितुं न युत्तं, अयं पन पञ्चसिखो दसबलस्स उपट्ठाको वल्लभो इच्छितिच्छितक्खणे गन्त्वा पज्हं पुच्छित्वा धम्मं सुणाति, इमं पुरतो पेसेत्वा ओकासं कारेत्वा इमिना कतोकासे उपसङ्कमित्वा पज्हं पुच्छिस्सामी”ति ओकासकरणत्थं आमन्तेसि ।

एवं भदं तवाति सो “एवं महाराज, होतु, भदं तव, यो त्वं मं ‘एहि, मारिस, उय्यानकीळादीनि वा नटसमज्जादीनि वा दस्सनाय गच्छामा”ति अवत्वा ‘बुद्धं पस्सिस्साम, धम्मं सोस्सामा”ति वदसी”ति दळ्ळतरं उपत्थम्भेन्तो देवानमिन्दस्स वचनं पटिस्सुत्वा अनुचरियं सहचरणं एकतो गमनं उपागमि ।

तत्थ **बेलुवपण्डुन्ति** बेलुवपक्कं विय पण्डुवण्णं । तस्स किर सोवण्णमयं पोक्खरं, इन्दनीलमयो दण्डो, रजतमया तन्तियो, पवाळमया वेठका, वीणापत्तकं गावुत्तं, तन्तिबन्धनट्टानं गावुत्तं, उपरि दण्डको गावुत्तन्ति तिगावुत्तप्पमाणा वीणा । इति सो तं वीणं आदाय समपज्जासमुच्छना मुच्छेत्वा अगगनखेहि पहरित्वा मधुरं गीतस्सरं निच्छारेत्वा सेसदेवे सक्कस्स गमनकालं जानापेन्तो एकमन्तं अट्ठासि । एवं तस्स गीतवादितसज्जाय सन्निपतिते देवगणे **अथ खो सक्को देवानमिन्दो...पे०... वेदियके पब्बते पच्चुट्ठासि** ।

३४६. अतिरिव ओभासजातोति अज्जेसु दिवसेसु एकस्सेव देवस्स वा मारस्स वा ब्रह्मनो वा ओभासेन ओभासजातो होति, तंदिवसं पन द्वीसु देवलोकेसु देवतानं ओभासेन अतिरिव ओभासजातो एकपज्जोतो सहस्सचन्दसूरियउगगतकालसदिसो अहोसि । **परितो गामेसु मनुस्साति** समन्ता गामेसु मनुस्सा । पकतिसायमासकालेयेव

किर गाममज्झे दारकेसु कीळन्तेसु तत्थ सक्को अगमासि, तस्मा मनुस्सा पस्सित्वा एवमाहंसु । ननु च मज्झिमयामे देवता भगवन्तं उपसङ्कमन्ति, अयं कस्मा पठमयामस्सापि पुरिमभागेयेव आगतोति? मरणभयेनेव तज्जितत्ता । **किंसु नामाति** किंसु नाम भो एतं, को नु खो अज्ज महेसक्खो देवो वा ब्रह्मा वा भगवन्तं पज्झं पुच्छितुं धम्मं सोतुं उपसङ्कमन्तो, कथंसु नाम भो भगवा पज्झं विस्सज्जेस्सति धम्मं देसेस्सति, लाभा अम्हाकं, येसं नो एवं देवतानं कङ्खाविनोदको सत्था अविदूरे विहारे वसति, ये लभाम थालकभिक्षवम्पि कटच्छुभिक्षवम्पि दातुन्ति संविग्गा लोमहट्टजाता उद्धग्गलोमा हुत्वा दसनखसमोधानसमुज्जलं अज्जलिं सिरस्मिं पटिदुपेत्वा नमस्समाना अट्ठंसु ।

३४७. दुरुपसङ्कमाति दुपयिरुपासिया । अहं सरागो सदोसो समोहो, सत्था वीतरागो वीतदोसो वीतमोहो, तस्मा दुपयिरुपासिया तथागता मादिसेन । **झायीति** लक्खणूपनिज्झानेन च आरम्मणूपनिज्झानेन च झायी । तस्मिज्जेव झाने रताति **झानरता** । **तदन्तरं पटिसल्लीनाति** तदन्तरं पटिसल्लीना सम्पति पटिसल्लीना वा । तस्मा न केवलं झायी झानरताति दुरुपसङ्कमा, इदानीमेव पटिसल्लीनातिपि दुरुपसङ्कमा । **पसादेय्यासीति** आराधेय्यासि, ओकासं मे कारेत्वा ददेय्यासीति वदति । **बेलुवपण्डुवीणं आदायाति** ननु पुब्बेव आदिन्नाति? आम, आदिन्ना । मग्गगमनवसेन पन असंकूटे लगिता, इदानी नं वामहत्थे ठपेत्वा वादनसज्जं कत्वा आदियि । तेन वुत्तं “आदाया”ति ।

पञ्चसिखगीतगाथावण्णना

३४८. अस्सावेसीति सावेसि । **बुद्धूपसज्झिताति** बुद्धं आरब्ध बुद्धं निस्सयं कत्वा पवत्ताति अत्थो । सेसपदेसुपि एसेव नयो ।

वन्दे ते पितरं भदे, तिम्बरं सूरियवच्छसेति एत्थ **सूरियवच्छसाति** सूरियसमानसरीरा । तस्सा किर देवधीताय पादन्ततो रस्मि उट्ठित्वा केसन्तं आरोहति, तस्मा बालसूरियमण्डलसदिसा खायति, इति नं “सूरियवच्छसा”ति सज्जानन्ति । तं सन्धायाह — “भदे, सूरियवच्छसे, तव पितरं तिम्बरं गन्धब्बदेवराजानं वन्दामी”ति । **येन जातासि कल्याणीति** येन कारणभूतेन यं तिम्बरं देवराजानं निस्साय त्वं जाता, कल्याणी सब्बङ्गसोभना । **आनन्दजननी ममाति** महं पीतिसोमनस्सवट्ठनी ।

वातोव सेदतं कन्तोति यथा सज्जातसेदानं सेदहरणत्थं वातो इट्ठो होति कन्तो मनापो, एवन्ति अत्थो । **पानीयं पपासतोति** पातुमिच्छन्तस्स पपासतो पपासाभिभूतस्स । **अङ्गीरसीति** अङ्गे रस्मियो अस्साति अङ्गीरसी, तमेव आरब्ध आलपन्तो वदति । **धम्मो अरहतामिवाति** अरहन्तानं नवलोकुत्तरधम्मो विय ।

जिघच्छतोति भुज्जितुकामस्स खुदाभिभूतस्स । **जलन्तमिव वारिनाति** यथा कोचि जलन्तं जातवेदं उदककुम्भेन निब्बापेय्य, एवं तव कारणा उप्पन्नं मम कामरागपरिळाहं निब्बापेहीति वदति ।

युत्तं किञ्जक्खरेणुनाति पदुमकेसररेणुना युत्तं । **नागो घम्माभितत्तो वाति** घम्माभितत्तहत्थी विय । **ओगाहे ते थनूदरन्ति** यथा सो नागो पोक्खरणिं ओगाहित्वा पिवित्वा अग्गसोण्डमत्तं पज्जायमानं कत्वा निमुग्गो सुखं सातं विन्दति, एवं कदा नु खो ते थनूदरं थनवेमज्झं उदरज्च ओतरित्वा अहं सुखं सातं पटिलभिस्सामीति वदति ।

“अच्चङ्कुसोव नागोव, जितं मे तुत्ततोमरं ।

कारणं नप्पजानामि, सम्मत्तो लक्खणूरुया”ति ॥ —

एत्थ तुत्तं वुच्चति कण्णमूले विज्झनअयदण्डको । तोमरन्ति पादादीसु विज्झनदण्डतोमरं । अङ्कुसोति मत्थके विज्झनकुटिलकण्टको । यो च नागो पभिन्नमत्तो अच्चङ्कुसो होति, अङ्कुसं अतीतो; अङ्कुसेन विज्झियमानोपि वसं न गच्छति, सो “जितं मया तुत्ततोमरं, यो अहं अङ्कुसस्सपि वसं न गच्छामी”ति मददप्पेन किञ्चि कारणं न बुज्झति । यथा सो अच्चङ्कुसो नागो “जितं मे तुत्ततोमरं”न्ति किञ्चि कारणं नप्पजानाति, एवं अहमपि लक्खणसम्पन्नऊरुताय लक्खणूरूया सम्मत्तो मत्तो पमत्तो उम्मत्तो विय किञ्चि कारणं नप्पजानामीति वदति । अथ वा अच्चङ्कुसोव नागो अहमपि सम्मत्तो लक्खणूरूया किञ्चि ततो विरागकारणं नप्पजानामि । कस्मा? यस्मा तेन नागेन विय जितं मे तुत्ततोमरं, न कस्सचि वदतो वचनं आदियामि ।

तयि गेधितचित्तोस्मीति भदे लक्खणूरू तयि बद्धचित्तोस्मि । गेधितचित्तोति वा गेधं अज्झुपेतचित्तो । चित्तं विपरिणामितन्ति पकतिं जहित्वा ठितं । पटिगन्तुं न सक्कोमीति निवत्तितुं न सक्कोमि । वङ्कघस्तोव अम्बुजोति बळिसं गिलित्वा ठितमच्छो विय । “घसो”तिपि पाठो, अयमेवत्थो ।

वामरूति वामाकारेन सण्ठितऊरु, कदलिकखन्धसदिसऊरुति वा अत्थो । सजाति आलिङ्ग । मन्दलोचनेति इत्थियो न तिखिणं निज्झायन्ति मन्दं आलोचेन्ति ओलोकेन्ति, तस्मा “मन्दलोचना”ति वुच्चन्ति । पलिस्सजाति सब्बतोभागेन आलिङ्ग । एतं मे अभिपत्थितन्ति एतं मया अभिण्हं पत्थितं ।

अप्पको वत मे सन्तोति पकतियाव मन्दो समानो । वेल्लितकेसियाति केसा मुज्जित्वा पिट्ठियं विस्सट्ठकाले सप्पो विय वेल्लन्ता गच्छन्ता अस्साति वेल्लितकेसी, तस्सा वेल्लितकेसिया । अनेकभावो समुप्पादीति अनेकविधो जातो । अनेकभागोति वा पाठो । अरहन्तेव दक्खिणाति अरहन्तमिहि दिन्नदानं विय नानप्पकारतो पभिन्नो ।

यं मे अत्थि कतं पुज्जन्ति यं मया कतं पुज्जमत्थि । अरहन्तेसु तादिसूति तादिलक्खणप्पत्तेसु अरहन्तेसु । तया सद्धिं विपच्चतन्ति सब्बं तया सद्धिमेव विपाकं देतु ।

एकोदीति एकीभावं गतो । निपको सतोति नेपक्कं वुच्चति पज्जा, ताय समन्नागतोति निपको । सतिया समन्नागतत्ता सतो । अमतं मुनि जिगीसानोति यथा सो बुद्धमुनि अमतं निब्बानं जिगीसति परियेसति, एवं तं अहं सूरियवच्छसे जिगीसामि परियेसामि । यथा वा सो अमतं जिगीसानो एसन्तो गवेसन्तो विचरति, एवाहं तं एसन्तो गवेसन्तो विचरामीतिपि अत्थो ।

यथापि मुनि नन्देय्य, पत्वा सम्बोधिमुत्तमन्ति यथा बुद्धमुनि बोधिपल्लङ्के निसिन्नो सब्बज्जुतज्जाणं पत्वा नन्देय्य तोसेय्य । एवं नन्देय्यन्ति एवमेव अहमपि तया मिस्सीभावं गतो नन्देय्यं, पीतिसोमनस्सजातो भवेय्यन्ति वदति ।

ताहं भदे वरेय्याहेति अहेति आमन्तनं, अहे भदे सूरियवच्छसे, सक्केन देवानमिन्देन “किं द्वीसु देवलोकेसु देवरज्जं गण्हसि, सूरियवच्छस”न्ति, एवं वरे दिन्ने देवरज्जं पहाय “सूरियवच्छसं गण्हामी”ति एवं तं अहं वरेय्यं इच्छेय्यं गण्हेय्यन्ति अत्थो ।

सालंव न चिरं फुल्लन्ति तव पितु नगरद्वारे नचिरं पुप्फितो सालो अत्थि । सो अतिविय मनोहरो । तं नचिरं फुल्लसालं विय । पितरं ते सुमेधसेति अतिसस्सिरीकं तव पितरं वन्दमानो नमस्सामि नमो करोमि । यस्सासेतादिसी

पजाति यस्स आसि एतादिसी धीता ।

३४९. संसन्दतीति कस्मा गीतसदस्स चेव वीणासदस्स च वण्णं कथेसि? किं तत्थ भगवतो सारागो अत्थीति? नत्थि । छळङ्गुपेक्खाय उपेक्खको भगवा एतादिसेसु ठानेसु, केवलं इट्ठानिट्ठं जानाति, न तत्थ रज्जति । वुत्तम्पि चेतं “संविज्जति खो, आवुसो, भगवतो चक्खु, पस्सति भगवा चक्खुना रूपं, छन्दरागो भगवतो नत्थि, सुविमुत्तचित्तो भगवा । संविज्जति खो, आवुसो, भगवतो सोत”न्तिआदि (सं० नि० ४.२३२) । सचे पन वण्णं न कथेय्य, पञ्चसिखो “ओकासो मे कतो”ति न जानेय्य । अथ सक्को “भगवता पञ्चसिखस्स ओकासो न कतो”ति देवता गहेत्वा ततोव पटिनिवत्तेय्य, ततो महाजानियो भवेय्य । वण्णे पन कथिते “कतो भगवता पञ्चसिखस्स ओकासो”ति देवताहि सद्धिं उपसङ्गमित्वा पण्हं पुच्छित्वा विस्सज्जनावसाने असीतिया देवतासहस्सेहि सद्धिं सोतापत्तिफले पटिदुहिस्सतीति जत्वा वण्णं कथेसि ।

तत्थ कदा संयूळहाति कदा गन्थिता पिण्डिता । तेन खो पनाहं, भन्ते, समयेनाति तेन समयेन तस्मिं तुम्हाकं सम्बोधिप्पत्तितो पट्टाय अट्टमे सत्ताहे । भद्वा नाम सूरियवच्छसाति नामतो भद्वा सरीरसम्पत्तिया सूरियवच्छसा । भगिनीति वोहारवचनमेतं, देवधीताति अत्थो । परकामिनीति परं कामेति अभिकङ्खति ।

उपनच्चन्तियाति नच्चमानाय । सा किर एकस्मिं समये चातुमहाराजिकदेवेहि सद्धिं सक्कस्स देवराजस्स नच्चं दस्सनत्थाय गता, तस्मिञ्च खणे सक्को तथागतस्स अट्ट यथाभुच्चे गुणे पयिरुदाहासि । एवं तस्मिं दिवसे गन्त्वा नच्चन्ती अस्सोसि ।

सक्कूपसङ्कमवण्णना

३५०. पटिसम्मोदतीति “संसन्दति खो ते”ति आदीनि वदन्तो भगवा सम्मोदति, पञ्चसिखो पटिसम्मोदति । गाथा च भासन्तो पञ्चसिखो सम्मोदति, भगवा पटिसम्मोदति । आमन्तेसीति जानापेसि । तस्स किरेवं अहोसि “अयं पञ्चसिखो मया मम कम्मेन पेसितो अत्तनो कम्मं करोति । एवरूपस्स सत्थु सन्तिके ठत्वा कामगुणूपसज्जितं अननुच्छविकं कथेसि, नटा नाम निल्लज्जा होन्ति, कथेन्तो विप्पकारम्पि दस्सेय्य, हन्द नं मम कम्मं जानापेमी”ति चिन्तेत्वा आमन्तेसि ।

३५१. एवञ्च पन तथागताति धम्मसङ्गाहकत्थेरेहि ठपितवचनं । अभिवदन्तीति अभिवादनसम्पटिच्छनेन वड्ढितवचनेन वदन्ति । अभिवदितोति वड्ढितवचनेन वुत्तो ।

उरुन्दा समपादीति महन्ता विवटा अहोसि, अन्धकारो गुहायं अन्तरधायि । आलोको उदपादीति यो पकतिया गुहायं अन्धकारो, सो अन्तरहितो, आलोको जातो । सब्बमेतं धम्मसङ्गाहकानं वचनं ।

३५२. चिरपटिकाहं, भन्तेति चिरतो अहं, चिरतो पट्टायाहं दस्सनकामोति अत्थो । केहिचि केहिचि किच्चकरणीयेहीति देवानं धीता च पुत्ता च अङ्गे निब्बत्तन्ति, पादपरिचारिका इत्थियो सयने निब्बत्तन्ति, तासं मण्डनपसाधनकारिका देवता सयनं परिवारेत्वा निब्बत्तन्ति, वेय्यावच्चकरा अन्तोविमाने निब्बत्तन्ति, एतेसं अत्थाय अडुकरणं नाम नत्थि । ये पन सीमन्तरे निब्बत्तन्ति, ते “तव सन्तका, मम सन्तका”ति निच्छेतुं असक्कोन्ता अडुं करोन्ति, सक्कं देवराजानं पुच्छन्ति । सो “यस्स विमानं आसन्नतरं, तस्स सन्तका”ति वदति । सचे द्वेपि समट्टाने होन्ति, “यस्स विमानं ओलोकेन्ती ठिता, तस्स सन्तका”ति वदति । सचे एकम्पि न ओलोकेति, तं उभिन्नं कलहुपच्छेदनत्थं अत्तनो सन्तकं करोति । कीळादीनिपि किच्चानि करणीयानेव । एवरूपानि तानि करणीयानि सन्धाय “केहिचि केहिचि

किच्चकरणीयेही'ति आह ।

सलळागारकेति सलळमयगन्धकुटियं । अञ्जतरेन समाधिनाति तदा किर भगवा सक्कस्सेव अपरिपाकगतं जाणं विदित्वा ओकासं अकारेतुकामो फलसमापत्तिविहारेन निसीदि । तं एस अजानन्तो “अञ्जतरेन समाधिना”ति आह । भूजति च नामाति भूजतीति तस्सा नामं । परिचारिकाति पादपरिचारिका देवधीता । सा किर द्वे फलानि पत्ता, तेनस्सा देवलोके अभिरतियेव नत्थि । निच्चं भगवतो उपट्ठानं आगन्त्वा अञ्जलिं सिरसि ठपेत्वा भगवन्तं नमस्समाना तिट्ठति । नेमिसद्देन तम्हा समाधिम्हा वुट्ठितोति “समापन्नो सद्दं सुणाती”ति नो वत रे वत्तब्बे, ननु भगवा सक्कस्स देवानमिन्दस्स “अपिचाहं आयस्मतो चक्कनेमिसद्देन तम्हा समाधिम्हा वुट्ठितो”ति भणतीति । तिट्ठतु नेमिसद्दो, समापन्नो नाम अन्तोसमापत्तियं कण्णमूले धममानस्स सङ्ख्युगळस्सापि असनिसन्निपातस्सापि सद्दं न सुणाति । भगवा पन “एत्तकं कालं सक्कस्स ओकासं न करिस्सामी”ति परिच्छिन्दित्वा कालवसेन फलसमापत्तिं समापन्नो । सक्को “न दानि मे सत्था ओकासं करोती”ति गन्धकुटिं पदक्खिणं कत्वा रथं निवत्तेत्वा देवलोकाभिमुखं पेसेसि । गन्धकुटिपरिवेणं रथसद्देन समोहितं पञ्चङ्गिकतूरियं विय अहोसि । भगवतो यथापरिच्छिन्नकालवसेन समापत्तितो वुट्ठितस्स रथसद्देनेव पठमावज्जनं उप्पज्जि, तस्मा एवमाह ।

गोपकवत्थुवण्णना

३५३. सीलेसु परिपूरकारिनीति पञ्चसु सीलेसु परिपूरकारिनी । इत्थित्तं विराजेत्वाति इत्थित्तं नाम अलं, न हि इत्थित्ते ठत्वा चक्कवत्तिसिरिं, न सक्कमारब्रह्मसिरियो पच्चनुभवितुं, न पच्चेकबोधिं, न सम्मासम्बोधिं गन्तुं सक्काति एवं इत्थित्तं विराजेति नाम । महन्तमिदं पुरिसत्तं नाम सेट्ठं उत्तमं, एत्थ ठत्वा सक्का एता सम्पत्तियो पापुणितुन्ति एवं पन पुरिसत्तं भावेति नाम । सापि एवमकासि । तेन वुत्तं — “इत्थित्तं विराजेत्वा पुरिसत्तं भावेत्वा”ति । हीनं गन्धब्बकायन्ति हीनं लामकं गन्धब्बनिकायं । कस्मा पन ते परिसुद्धसीला तत्थ उप्पन्नाति? पुब्बनिकन्तिया । पुब्बेपि किर नेसं एतदेव वसितट्ठानं, तस्मा निकन्तिवसेन तत्थ उप्पन्ना । उपट्ठानन्ति उपट्ठानसालं । पारिचरियन्ति परिचरणभावं । गीतवादितेहि अम्हे परिचरिस्सामाति आगच्छन्ति ।

पटिचोदेसीति सारेसि । सो किर ते दिस्वा “इमे देवपुत्ता अतिविय विरोचेन्ति अतिवण्णवन्तो, किं नु खो कम्मं कत्वा आगता”ति आवज्जन्तो “भिक्षू अहेसु”न्ति अद्दस । ततो “भिक्षू होन्तु, सीलेसु परिपूरकारिनो”ति उपधारेन्तो “परिपूरकारिनो”ति अद्दस । “परिपूरकारिनो होन्तु, अञ्जो गुणो अत्थि नत्थी”ति उपधारेन्तो “ज्ञानलाभिनो”ति अद्दस । “ज्ञानलाभिनो होन्तु, कुहिं वासिका”ति उपधारेन्तो “मय्हं व कुलूपका”ति अद्दस । परिसुद्धसीला नाम छसु देवलोकेसु यत्थिच्छन्ति, तत्थ निब्बत्तन्ति । इमे पन उपरिदेवलोके च न निब्बत्ता । ज्ञानलाभिनो नाम ब्रह्मलोके निब्बत्तन्ति, इमे च ब्रह्मलोके न निब्बत्ता । अहं पन एतेसं ओवादे ठत्वा देवलोकसामिकस्स सक्कस्स देवानमिन्दस्स पल्लङ्के पुत्तो हुत्वा निब्बत्तो, इमे हीने गन्धब्बकाये निब्बत्ता । अट्ठिवेधपुग्गला नामेते वट्ठेत्वा वट्ठेत्वा गाळ्हं विज्झितब्बाति चिन्तेत्वा कुतोमुखा नामातिआदीहि वचनेहि पटिचोदेसि ।

तत्थ कुतोमुखाति भगवति अभिमुखे धम्मं देसेन्ते तुम्हे कुतोमुखा किं अज्जा विहिता इतो चितो च ओलोकयमाना उदाहु निद्दायमाना? दुट्ठिरूपन्ति दुट्ठिसभावं दट्ठं अयुत्तं । सहधम्मिकेति एकस्स सत्थु सासने समाचिण्णधम्मे कतपुज्जे । तेसं भन्तेति तेसं गोपकेन देवपुत्तेन एवं वत्वा पुन “अहो तुम्हे निल्लज्जा अहिरिका”तिआदीहि वचनेहि पटिचोदितानं द्वे देवा दिट्ठेव धम्मे सतिं पटिलभिंसु ।

कायं ब्रह्मपुरोहितन्ति ते किर चिन्तयिंसु — “नटेहि नाम नच्चन्तेहि गायन्तेहि वादेन्तेहि आगन्त्वा दायो नाम लभितब्बो अस्स, अयं पन अम्हाकं दिट्ठकालतो पट्ठाय पक्खित्तलोणं उद्धनं विय तटतटायतेव, किं नु खो इदं”न्ति आवज्जन्ता अत्तनो समणभावं परिसुद्धसीलतं ज्ञानलाभितं तस्सेव कुलूपकभावञ्च दिस्वा “परिसुद्धसीला नाम छसु देवलोकेसु यथारुचिते ठाने निब्बत्तन्ति, ज्ञानलाभिनो ब्रह्मलोके । मयं उपरिदेवलोकेपि ब्रह्मलोकेपि निब्बत्तितुं नासक्खिम्ह । अम्हाकं ओवादे ठत्वा अयं इत्थिका उपरि निब्बत्ता, मयं भिक्खू समाना भगवति ब्रह्मचरियं चरित्वा हीने गन्धब्बकाये निब्बत्ता । तेन नो अयं एवं निग्गण्हाती”ति जत्वा तस्स कथं सुणन्तायेव तेसु द्वे जना पठमज्झानसतिं पटिलभित्वा ज्ञानं पादकं कत्वा सङ्घारे सम्मसन्ता अनागामिफलेयेव पटिद्वहिंसु । अथ नेसं सो परित्तो कामावचरत्तभावो धारेतुं नासक्खि । तस्मा तावदेव चवित्वा ब्रह्मपुरोहितेसु निब्बत्ता । सो च नेसं कायो तत्थ ठितानंयेव निब्बत्तो । तेन वुत्तं — “तेसं, भन्ते, गोपकेन देवपुत्तेन पटिचोदितानं द्वे देवा दिट्ठेव धम्मे सतिं पटिलभिंसु कायं ब्रह्मपुरोहित”न्ति ।

तत्थ दिट्ठेव धम्मेति तस्मिञ्जेव अत्तभावे ज्ञानसतिं पटिलभिंसु । तत्थेव ठत्वा चुता पन कायं ब्रह्मपुरोहितं ब्रह्मपुरोहितसरीरं पटिलभिंसूति एवमत्थो दट्ठब्बो । **एको पन देवो**ति एको देवपुत्तो निकन्तिं छिन्दितुं असक्कोन्तो कामे अज्झवसि, तत्थेव आवासिको अहोसि ।

३५४. सङ्गञ्चुपट्टासिन्ति सङ्गञ्च उपट्टासिं ।

सुधम्मतायाति धम्मस्स सुन्दरभावेन । **तिदिवूपपन्नो**ति तिदिवे तिदसपुरे उपपन्नो । **गन्धब्बकायूपगते वसीने**ति गन्धब्बकायं आवासिको हुत्वा उपगते । **ये च मयं पुब्बे मनुस्सभूता**ति ये पुब्बे मनुस्सभूता मयं अन्नेन पानेन उपट्टहिम्हाति इमिना सङ्घिं योजेत्वा अत्थो वेदितब्बो ।

पादूपसङ्गह्याति पादे उपसङ्गह्य पादधोवनपादमक्खनानुप्पदानेन पूजेत्वा चेव वन्दित्वा च । **सके निवेसने**ति अत्तनो घरे । इमस्सापि पदस्स उपट्टहिम्हाति इमिनाव सम्बन्धो ।

पच्चत्तं वेदितब्बोति अत्तनाव वेदितब्बो । **अरियान सुभासितानी**ति तुम्हेहि वुच्चमानानि बुद्धानं भगवन्तानं सुभासितानि ।

तुम्हे पन सेट्ठमुपासमानाति उत्तमं बुद्धं भगवन्तं उपासमाना अनुत्तरे बुद्धसासने वा । **ब्रह्मचरियन्ति** सेट्ठचरियं । **भवतूपपत्ती**ति भवन्तानं उपपत्ति ।

अगारे वसतो मय्हन्ति घरमज्झे वसन्तस्स मय्हं ।

स्वज्जाति सो अज्ज । **गोतमसावकेना**ति इध गोपको गोतमसावकोति वुत्तो । **समेच्चा**ति समागन्त्वा ।

हन्द वियायाम ब्यायामाति हन्द उय्यमाम ब्यायमाम । **मा नो मयं परपेस्सा अहुम्हा**ति **नो**ति निपातमत्तं, मा मयं परस्स पेसनकारकाव अहुम्हाति अत्थो । **गोतमसासनानी**ति इध पकतिया पटिविद्धं पठमज्झानमेव गोतमसासनानीति वुत्तं, तं अनुस्सरं अनुस्सरित्वाति अत्थो ।

चित्तानि विराजयित्वाति पञ्चकामगुणिकचित्तानि विराजयित्वा । **कामेसु आदीनवन्ति** विक्खम्भनवसेन

पठमज्झानेन कामेसु आदीनवं अद्वसंसु, समुच्छेदवसेन ततियमग्गेन । **कामसंयोजनबन्धनानीति** कामसञ्जो जनानि च कामबन्धनानि च । **पापिमयोगानीति** पापिमतो मारस्स योगभूतानि, बन्धनभूतानीति अत्थो । **दुरच्चयानीति** दुरतिक्कमानि । **सइन्दा देवा सपजापतिकाति** इन्दं जेट्ठकं कत्वा उपविट्ठा सइन्दा पजापतिं देवराजानं जेट्ठकं कत्वा उपविट्ठा सपजापतिका । **सभायुपविट्ठाति** सभायं उपविट्ठा, निसिन्नाति अत्थो ।

वीराति सूरा । **विरागाति** वीतरागा । **विरजं करोन्ताति** विरजं अनागामिमग्गं करोन्ता उप्पादेन्ता । **नागोव सन्नानि** गुणानीति कामसञ्जो जनबन्धनानि छेत्वा देवे तावतिंसे अतिक्कमिंसु । **संवेगजातस्साति** जातसंवेगस्स सक्कस्स ।

कामाभिभूति दुविधानम्पि कामानं अभिभू । **सतिया विहीनाति** ज्ञानसतिविरहिता ।

तिण्णं तेसन्ति तेसु तीसु जनेसु । **आवसिनेत्थ एकोति** तत्थ हीने काये एकोयेव आवासिको जातो । **सम्बोधिपथानुसारिनोति** अनागामिमग्गानुसारिनो । **देवेपि हीळेन्तीति** द्वे देवलोके हीळेन्ता अधो करोन्ता उपचारप्पनासमाधीहि समाहितत्ता अत्तनो पादपंसुं देवतानं मत्थके ओकिरन्ता आकासे उप्पतित्वा गताति ।

एतादिसी धम्मप्पकासनेत्थाति एत्थ सासने एवरूपा धम्मप्पकासना, याय सावका एतेहि गुणेहि समन्नागता होन्ति । **न तत्थ किं कङ्कति कोचि सावकोति** किं तत्थ तेसु सावकेसु कोचि एकसावकोपि बुद्धादीसु वा चातुदिसभावे वा न कङ्कति “सब्बदिसासु असज्जमानो अगहमानो विहरती”ति । इदानीं भगवतो वण्णं भणन्तो “नितिण्णओघं विचिकिच्छिन्नं, बुद्धं नमस्साम जिनं जनिन्द”न्ति आह । तत्थ **विचिकिच्छिन्नन्ति** छिन्नविचिकिच्छं । **जनिन्दन्ति** सब्बलोकुत्तमं ।

यं ते धम्मन्ति यं तव धम्मं । **अज्झगंसु** तेति ते देवपुत्ता अधिगता । **कायं ब्रह्मपुरोहितन्ति** अम्हाकं पस्सन्तानयेव ब्रह्मपुरोहितसरीरं । इदं वुत्तं होति — यं तव धम्मं जानित्वा तेसं तिण्णं जनानं ते द्वे विसेसगू अम्हाकं पस्सन्तानयेव कायं ब्रह्मपुरोहितं अधिगन्त्वा मग्गफलविसेसं अज्झगंसु, मयम्पि तस्स धम्मस्स पत्तिया आगतम्हासि मारिसाति । **आगतम्हसेति** सम्पत्तम्ह । **कतावकासा भगवता, पज्झं पुच्छेमु मारिसाति** सचे नो भगवा ओकासं करोति, अथ भगवता कतावकासा हुत्वा पज्झं, मारिस, पुच्छेय्यामाति अत्थो ।

मघमाणववत्थु

३५५. दीघरत्तं विसुद्धो खो अयं यक्खोति चिरकालतो पभुति विसुद्धो । कीव चिरकालतो? अनुप्पन्ने बुद्धे मगधरट्ठे मचलगामके मघमाणवकालतो पट्ठाया । तदा किरिसे एकदिवसं कालस्सेव वुट्ठाया गाममज्झे मनुस्सानं गामकम्मकरणट्ठानं गन्त्वा अत्तनो ठितट्ठानं पादन्तेनेव पंसुकचवरं अपनेत्वा रमणीयमकासि, अज्जो आगन्त्वा तत्थ अट्ठासि । सो तावतकेनेव सतिं पटिलभित्वा मज्झे गामस्स खलमण्डलमत्तं ठानं सोधेत्वा वालुकं ओकिरित्वा दारूनि आहरित्वा सीतकाले अग्निं करोति, दहरा च महल्लका च आगन्त्वा तत्थ निसीदन्ति ।

अथस्स एकदिवसं एतदहोसि — “मयं नगरं गन्त्वा राजराजमहामत्तादयो पस्साम, इमेसुपि चन्दिमसूरियेसु ‘चन्दो नाम देवपुत्तो, सूरियो नाम देवपुत्तो’ति वदन्ति । किं नु खो कत्वा एते एता सम्पत्तियो अधिगता”ति? ततो “नाज्जं किज्जि, पुज्जकम्ममेव कत्वा”ति चिन्तेत्वा “मयापि एवंविधसम्पत्तिदायकं पुज्जकम्ममेव कत्तब्ब”न्ति चिन्तेसि ।

सो कालस्सेव वुड्डाय यागुं पिवित्वा वासिफरसुकुदालमुसलहत्थो चतुमहापथं गन्त्वा मुसलेन पासाणे उच्चालेत्वा पवट्टेति, यानानं अक्खपटिघातरुक्खे हरति, विसमं समं करोति, चतुमहापथे सालं करोति, पोक्खरणिं खणति, सेतुं बन्धति, एवं दिवसं कम्मं कत्वा अत्थङ्गते सूरिये घरं एति । तं अज्जो पुच्छि — “भो, मघ, त्वं पातोव निक्खमित्वा सायं अरज्जतो एसि, किं कम्मं करोसी”ति? पुज्जकम्मं करोमि । सग्गगामिमगं सोधेमीति । किमिदं, भो, पुज्जं नामाति? त्वं न जानासीति? आम, न जानामीति । नगरं गतकाले दिट्ठपुब्बा ते राजराजमहामत्तादयोति? आम, दिट्ठपुब्बाति । पुज्जकम्मं कत्वा तेहि तं ठानं लद्धं, अहम्पि एवंविधसम्पत्तिदायकं कम्मं करोमि । “चन्दो नाम देवपुत्तो, सूरियो नाम देवपुत्तो”ति सुतपुब्बं तयाति? आम सुतपुब्बन्ति । एतस्स सग्गस्स गमनमगं अहं सोधेमीति । इदं पन पुज्जकम्मं किं तवेव वट्ठति, अज्जस्स न वट्ठतीति? न कस्सचेतं वारितन्ति । यदि एवं स्वे अरज्जं गमनकाले मय्हम्पि सद्धं देहीति । पुनदिवसे तं गहेत्वा गतो, एवं तस्मिं गामे तेत्तिस मनुस्सा तरुणवया सब्बे तस्सेव अनुवत्तका अहेसुं । ते एकच्छन्दा हुत्वा पुज्जकम्मानि करोन्ता विचरन्ति । यं दिसं गच्छन्ति, मगं समं करोन्ता एकदिवसेनेव करोन्ति, पोक्खरणिं खणन्ता, सालं करोन्ता, सेतुं बन्धन्ता एकदिवसेनेव निट्ठापेन्ति ।

अथ नेसं गामभोजको चिन्तेसि — “अहं पुब्बे एतेसु सुरं पिवन्तेसु पाणघातादीनि करोन्तेसु च कहापणादिवसेन चैव दण्डबलिवसेन च धनं लभामि । इदानि एतेसं पुज्जकरणकालतो पट्टाय एत्तको आयो नत्थि, हन्द ने राजकुले परिभिन्दामी”ति राजानं उपसङ्गमित्वा चोरे, महाराज, पस्सामीति । कुहिं, ताताति? मय्हं गामेति । किं चोरा नाम, ताताति? राजापराधिका देवाति । किं जातिकति? गहपतिजातिका देवाति । गहपतिका किं करिस्सन्ति, तया जानमानेन कस्मा मय्हं न कथितन्ति? भयेन, महाराज, न कथेमि, इदानि मा मय्हं दोसं करेय्याथाति । अथ राजा “अयं मय्हं महारवं रवती”ति सद्धहित्वा “तेन हि गच्छ, त्वमेव ने आनेही”ति बलं दत्वा पेसेसि । सो गन्त्वा दिवसं अरज्जे कम्मं कत्वा सायमासं भुज्जित्वा गाममज्जे निसीदित्वा “स्वे किं कम्मं करिस्साम, किं मगं समं करोम, पोक्खरणिं खणाम, सेतुं बन्धामा”ति मन्तयमानेयेव ते परिवारेत्वा “मा फन्दित्थ, रज्जो आणा”ति बन्धित्वा पायासि । अथ खो नेसं इत्थियो “सामिका किर वो ‘राजापराधिका चोरा’ति बन्धित्वा निय्यन्ती”ति सुत्वा “अतिचिरेन कूटा एते ‘पुज्जकम्मं करोमा’ति दिवसे दिवसे अरज्जेव अच्छन्ति, सब्बकम्मन्ता परिहीना, गेहे न किञ्चि वट्ठति, सुट्ठ बद्धा सुट्ठ गहिता”ति वदिसु ।

गामभोजकोपि ते नेत्वा रज्जो दस्सेसि । राजा अनुपपरिक्खित्वायेव “हत्थिना मद्दापेथा”ति आह । तेसु नीयमानेसु मघो इतरे आह — “भो, सक्खिस्सथ मम वचनं कातु”न्ति? तव वचनं करोन्तायेवमह इमं भयं पत्ता, एवं सन्तेपि तव वचनं करोम, भण भो, किं करोमाति? एत्थ भो वट्टे चरन्तानं नाम निबद्धं एतं, किं पन तुम्हे चोराति? न चोरम्हाति । इमस्स लोकस्स सच्चकिरिया नाम अवस्सयो, तस्मा सब्बेपि “यदि अम्हे चोरा, हत्थी मद्दतु, अथ न चोरा, मा मद्दतू”ति सच्चकिरियं करोथाति । ते तथा अकंसु । हत्थी उपगन्तुम्पि न सक्कोति, विरवन्तो पलायति, हत्थिं तुत्ततोमरङ्कुसेहि कोट्टेन्तापि उपनेतुं न सक्कोन्ति । “हत्थिं उपनेतुं न सक्कोमा”ति रज्जो आरोचेसुं । तेन हि उपरि कटेन पटिच्छादेत्वा मद्दापेथाति । उपरि कटे दिन्ने दिगुणरवं विरवन्तो पलायति ।

राजा सुत्वा पेसुज्जकारकं पक्कोसापेत्वा आह — “तात, हत्थी मद्दितुं न इच्छती”ति? आम, देव, जेड्ढकमाणवो मन्तं जानाति, मन्तस्सेव अयमानुभावोति । राजा तं पक्कोसापेत्वा “मन्तो किर ते अत्थी”ति पुच्छि? नत्थि, देव, मय्हं मन्तो, सच्चकिरियं पन मयं करिम्ह — “यदि अम्हे रज्जो चोरा, मद्दतु, अथ न चोरा, मा मद्दतू”ति, सच्चकिरियाय नो एस आनुभावोति । किं पन, तात, तुम्हे कम्मं करोथाति? अम्हे, देव, मगं समं करोम, चतुमहापथे सालं करोम, पोक्खरणिं खणाम, सेतुं बन्धाम, एवरूपानि पुज्जकम्मानि करोन्ता विचरिम्हाति ।

अयं तुम्हे किमर्थं पिसुणेसीति? अम्हाकं पमत्तकाले इदञ्चिदञ्च लभति, अप्पमत्तकाले तं नत्थि, एतेन कारणेनाति । तात, अयं हत्थी नाम तिरच्छानो, सोपि तुम्हाकं गुणे जानाति । अहं मनुस्सो हुत्वापि न जानामि, तुम्हाकं वसनगामं तुम्हाकंयेव पुन अहरणीयं कत्वा देमि, अयम्पि हत्थी तुम्हाकंयेव होतु, पेसुञ्जकारकोपि तुम्हाकंयेव दासो होतु । इतो पट्टाय मय्हम्पि पुञ्जकम्मं करोथाति धनं दत्वा विस्सज्जेसि । ते धनं गहेत्वा वारेन वारेन हत्थिं आरुह्य गच्छन्ता मन्तयन्ति “भो पुञ्जकम्मं नाम अनागतभवत्थाय करियति, अम्हाकं पन अन्तोउदके पुप्फितं नीलुप्पलं विय इमस्मिञ्जेव अत्तभावे विपाकं देति । इदानि अतिरेकं पुञ्जं करिस्सामा”ति, किं करोमाति? चतुमहापथे थावरं कत्वा महाजनस्स विस्समनसालं करोम, इत्थीहि पन सद्धिं अपत्तिकं कत्वा करिस्साम, अम्हेसु हि “चोरा”ति गहेत्वा नीयमानेसु इत्थीनं एकापि चिन्तामत्तकम्पि अकत्वा “सुबद्धा सुगहिता”ति उट्ठिंसु, तस्मा तासं पत्तिं न दस्सामाति । ते अत्तनो गेहानि गन्त्वा हत्थिनो तेत्तिसपिण्डं देन्ति, तेत्तिस तिणमुट्ठियो आहरन्ति, तं सब्बं हत्थिस्स कुच्छिपूरं जातं । ते अरञ्जं पविसित्वा रुक्खे छिन्दन्ति, छिन्नं छिन्नं हत्थी कट्ठित्वा सकटपथे ठपेसि । ते रुक्खे तच्छेत्वा सालाय कम्मं आरभिसु ।

मघस्स गेहे सुजाता, सुधम्मा, चित्ता, नन्दाति चतस्सो भरियायो अहेसुं । सुधम्मा वड्ढकिं पुच्छति — “तात, इमे सहाया कालस्सेव गन्त्वा सायं एन्ति, किं कम्मं करोन्ती”ति? “सालं करोन्ति, अम्मा”ति । “तात, मय्हम्पि सालाय पत्तिं कत्वा देही”ति । “इत्थीहि अपत्तिकं करोमा”ति एते वदन्तीति । सा वड्ढकिस्स अट्ठ कहापणे दत्वा “तात, येन केनचि उपायेन मय्हं पत्तिकं करोही”ति आह । सो “साधु अम्मा”ति वत्वा पुरेतरं वासिफरसुं गहेत्वा गाममज्झे ठत्वा “किं भो अज्ज इमस्मिम्पि काले न निक्खमथा”ति उच्चासदं कत्वा “सब्बे मगं आरुळ्हा”ति जत्वा “गच्छथ ताव तुम्हे, मय्हं पपज्जो अत्थी”ति ते पुरतो कत्वा अज्जं मगं आरुह्य कण्णिकूपगं रुक्खं छिन्दित्वा तच्छेत्वा मट्ठं कत्वा आहरित्वा सुधम्माय गेहे ठपेसि — “मया देहीति वृत्तदिवसे नीहरित्वा ददेय्यासी”ति ।

अथ निट्ठिते दब्बसम्भारकम्मे भूमिकम्मतो पट्टाय चयबन्धनथम्भुस्सापन सङ्घाटयोजन कण्णिकमज्जबन्धनेसु कतेसु सो वड्ढकी कण्णिकमज्जे निसीदित्वा चतूहि दिसाहि गोपानसियो उक्खिपित्वा “भो एकं पमुट्ठं अत्थी”ति आह । किं भो पमुट्ठं, सब्बमेव त्वं पमुस्ससीति । इमा भो गोपानसियो कत्थ पतिट्ठहिस्सन्तीति? कण्णिका नाम लद्धं वट्ठतीति । कुहिं भो इदानि सक्का लद्धन्ति? कुलानं गेहे सक्का लद्धन्ति । आहिण्डन्ता पुच्छथाति । ते अन्तोगामं पविसित्वा पुच्छित्वा सुधम्माय घरद्वारे “इमस्मिं घरे कण्णिका अत्थी”ति आहंसु । सा “अत्थी”ति आह । हन्द मूलं गण्हाहीति । मूलं न गण्हामि, सचे मम पत्तिं करोथ, दस्सामीति । एथ भो मातुगामस्स पत्तिं न करोम, अरञ्जं गन्त्वा रुक्खं छिन्दिस्सामाति निक्खमिसु ।

ततो वड्ढकी “किं न लद्धा, तात, कण्णिका”ति पुच्छि । ते तमत्थं आरोचयिसु । वड्ढकी कण्णिकमज्जे निसिन्नोव आकासं उल्लोकेत्वा “भो अज्ज नक्खत्तं सुन्दरं, इदं अज्जं संवच्छरं अतिक्कमित्वा सक्का लद्धं, तुम्हेहि च दुक्खेन आभता दब्बसम्भारा, ते सकलसंवच्छरेन इमस्मिञ्जेव ठाने पूतिका भविस्सन्ति । देवलोके निब्बत्तकाले तस्सापि एकस्मिं कोणे साला होतु, आहरथ न”न्ति आह । सापि याव ते न पुन आगच्छन्ति, ताव कण्णिकाय हेट्ठिमतले “अयं साला सुधम्मा नामा”ति अक्खरानि छिन्दापेत्वा अहतेन वत्थेन वेठेत्वा ठपेसि । कम्मिका आगन्त्वा — “आहर, रे कण्णिकं, यं होतु तं होतु । तुय्हम्पि पत्तिं करिस्सामा”ति आहंसु । सा नीहरित्वा “ताता, याव अट्ठ वा सोळस वा गोपानसियो न आरोहन्ति, ताव इमं वत्थं मा निब्बेठयित्था”ति वत्वा अदासि । ते “साधू”ति सम्पटिच्छित्वा गहेत्वा गोपानसियो आरोपेत्वाव वत्थं निब्बेठेसुं ।

एको महागामिकमनुस्सो उट्ठं उल्लोकेन्तो अक्खरानि दिस्वा “किं, भो, इदं”न्ति अक्खरञ्जुं मनुस्सं पक्कोसापेत्वा

दस्सेसि । सो “सुधम्मा नाम अयं साला”ति आह । “हरथ, भो, मयं आदितो पट्टाय सालं कत्वा नाममत्तम्पि न लभाम, एसा रतनमत्तेन कण्णिकरुक्खेन सालं अत्तनो नामेन कारेती”ति विरवन्ति । वड्ढकी तेसं विरवन्तानंयेव गोपानसियो पवेसेत्वा आणिं दत्वा सालाकम्मं निट्ठापेसि ।

सालं तिथा विभजिंसु, एकस्मिं कोट्टासे इस्सरानं वसनट्टानं अकंसु, एकस्मिं दुग्गतानं, एकस्मिं गिलानानं । तेत्तिस जना तेत्तिस फलकानि पज्जपेत्वा हत्थिस्स सज्जं अदंसु — “आगन्तुको आगन्त्वा यस्स अत्थते फलके निसीदति, तं गहेत्वा फलकसामिकस्सेव गेहे पतिट्ठपेहि । तस्स पादपरिकम्मपिट्ठिपरिकम्मखादनीयभोजनीयसयनानि सब्बानि फलकसामिकस्सेव भारो भविस्सती”ति । हत्थी आगतागतं गहेत्वा फलकसामिकस्स गेहं नेति, सो तस्स तं दिवसं कत्तब्बं करोति ।

मघमाणवो सालतो अविदूरे ठाने कोविळाररुक्खं रोपापेसि, मूले चस्स पासाणफलकं अत्थरि । नन्दा नामस्स भरिया अविदूरे पोक्खरणिं खणापेसि, चित्ता मालावच्छे रोपापेसि, सब्बजेट्टिका पन आदासं गहेत्वा अत्तभावं मण्डयमानाव विचरति । मघो तं आह — “भद्रे, सुधम्मा, सालाय पत्तिका जाता, नन्दा पोक्खरणिं खणापेसि, चित्ता मालावच्छे रोपापेसि । तव पन पुज्जकम्मं नाम नत्थि, एकं पुज्जं करोहि, भद्रे”ति सा “त्वं कस्स कारणा करोसि, ननु तथा कतं मय्हमेवा”ति वत्वा अत्तभावमण्डनमेव अनुयुज्जति ।

मघो यावतायुकं ठत्वा ततो चवित्वा तावतिसभवने सक्को हुत्वा निब्बत्ति, तेपि तेत्तिस गामिकमनुस्सा कालङ्कत्वा तेत्तिस देवपुत्ता हुत्वा तस्सेव सन्तिके निब्बत्ता । सक्कस्स वेजयन्तो नाम पासादो सत्त योजनसतानि उग्गच्छि, धजो तीणि योजनसतानि उग्गच्छि, कोविळाररुक्खस्स निस्सन्देन समन्ता तियोजनसतपरिमण्डलो पञ्चदसयोजनपरिणाहक्खन्धो पारिच्छत्तको निब्बत्ति, पासाणफलकस्स निस्सन्देन पारिच्छत्तकमूले सट्ठियोजनिका पण्डुकम्बलसिला निब्बत्ति । सुधम्माय कण्णिकरुक्खस्स निस्सन्देन तियोजनसतिका सुधम्मा देवसभा निब्बत्ति । नन्दाय पोक्खरणिंया निस्सन्देन पज्जासयोजना नन्दा नाम पोक्खरणी निब्बत्ति । चित्ताय मालावच्छवत्थुनिस्सन्देन सट्ठियोजनिकं चित्तलतावनं नाम उय्यानं निब्बत्ति ।

सक्को देवराजा सुधम्माय देवसभाय योजनिके सुवण्णपल्लङ्के निसिन्नो तियोजनिके सेतच्छत्ते धारियमाने तेहि देवपुत्तेहि ताहि देवकज्जाहि अट्ठितियाहि नाटककोटीहि द्वीसु देवलोकेसु देवताहि च परिवारितो महासम्पत्तिं ओलोकेन्तो ता तस्सो इत्थियो दिस्वा “इमा ताव पज्जायन्ति, सुजाता कुहि”न्ति ओलोकेन्तो “अयं मम वचनं अकत्वा गिरिकन्दराय बकसकुणिका हुत्वा निब्बत्ता”ति दिस्वा देवलोकतो ओतरित्वा तस्सा सन्तिकं गतो । सा दिस्वाव सज्जानित्वा अधोमुखा जाता । “बाले, इदानी किं सीसं न उक्खिपसि? त्वं मम वचनं अकत्वा अत्तभावमेव मण्डयमाना वीतिनामेसि । सुधम्माय च नन्दाय च चित्ताय च महासम्पत्तिं निब्बत्ता, एहि अम्हाकं सम्पत्तिं पस्सा”ति देवलोकं नेत्वा नन्दाय पोक्खरणिंया पक्खिपित्वा पल्लङ्गे निसीदि ।

नाटकित्थियो “कुहिं गतत्थ, महाराजा”ति पुच्छिंसु । सो अनारोचेतुकामोपि ताहि निष्पीळियमानो “सुजाताय सन्तिक”न्ति आह । कुहिं निब्बत्ता, महाराजाति? कन्दरपादेति । इदानी कुहन्ति? नन्दापोक्खरणिंयं मे विस्सट्ठाति । एथ, भो, अम्हाकं अय्यं पस्सामाति सब्बा तत्थ अगमंसु । सा पुब्बे सब्बजेट्टिका हुत्वा ता अवमज्जित्थ । इदानी तापि तं दिस्वा — “पस्सथ, भो अम्हाकं अय्याय मुखं कक्कटकविज्जनसूलसदिस”न्ति आदीनि वदन्तियो केळिं अकंसु । सा अतिविय अट्ठियमाना सक्कं देवराजानं आह — “महाराज, इमानि सुवण्णरजतमणिविमानानि वा नन्दापोक्खरणी वा मय्हं किं करिस्सति, जातिभूमियेव महाराज सत्तानं सुखा, मं तत्थेव कन्दरपादे विस्सज्जेही”ति । सक्को तं तत्थ विस्सज्जेत्वा “मम

वचनं करिस्ससी’ति आह । करिस्सामि, महाराजाति । पञ्च सीलानि गहेत्वा अखण्डानि कत्वा रक्ख, कतिपाहेन तं एतासं जेड्ढिकं करिस्सामीति । सा तथा अकासि ।

सक्को कतिपाहस्स अच्चयेन “सक्का नु खो सीलं रक्खितु”न्ति गन्त्वा मच्छरूपेण उत्तानको हुत्वा तस्सा पुरतो उदकपिट्ठे ओसरति, सा “मतमच्छको भविस्सती”ति गन्त्वा सीसे अग्गहेसि । मच्छो नङ्गुट्ठं चालेसि । सा “जीवति मज्जे”ति उदके विस्सज्जेसि । सक्को आकासे ठत्वा “साधु, साधु, रक्खसि सिक्खापदं, एवं तं रक्खमानं कतिपाहेनेव नाटकानं जेड्ढिकं करिस्सामी”ति आह । तस्सापि पञ्च वस्ससतानि आयु अहोसि । एकदिवसम्पि उदरपूरं नालत्थं, सुक्खित्वा परिसुक्खित्वा मिलायमानापि सीलं अखण्डेत्वा कालङ्कत्वा बाराणसियं कुम्भकारगेहे निब्बत्ति ।

सक्को “कुहिं निब्बत्ता”ति ओलोकेन्तो दिस्वा “ततो इध आनेतुं न सक्का, जीवितवुत्तिमस्सा दस्सामी”ति सुवण्णएळालुकानं यानकं पूरेत्वा मज्जे गामस्स महल्लकवेसेन निसीदित्वा “एळालुकानि गणहथा”ति उक्कुट्टिमकासि । समन्ता गामवासिका आगन्त्वा “देहि, ताता”ति आहंसु । अहं सीलरक्खकानं देमि, तुम्हे सीलं रक्खथाति । तात मयं सीलं नाम कीदिसन्तिपि न जानाम, मूलेन देहीति । “सीलरक्खकानंयेव दम्मी”ति आह । “एथ, रे कोसि अयं एळालुकमहल्लको”ति सब्बे निवत्तिसु ।

सा दारिका पुच्छि — “अम्म, तुम्हे एळालुकत्थाय गता तुच्छहत्थाव आगता”ति । कोसि, अम्म, एळालुकमहल्लको “अहं सीलरक्खकानं दम्मी”ति वदति, नूनमस्स दारिका सीलं खादित्वा वत्तन्ति, मयं सीलमेव न जानामाति । सा “मय्हं आनीतं भविस्सती”ति गन्त्वा “एळालुकं, तात, देही”ति आह । “त्वं सीलानि रक्खसि अम्मा”ति? “आम, तात रक्खामी”ति । इदं मया तुहमेव आभतन्ति गेहद्वारे यानेन सद्धिं ठपेत्वा पक्कामि । सापि यावजीवं सीलं रक्खित्वा चवित्वा वेपचित्तिअसुरस्स धीता हुत्वा निब्बत्ति । सीलनिस्सन्देन पासादिका अहोसि । सो “धीतुविवाहमङ्गलं करिस्सामी”ति असुरे सन्निपातेसि ।

सक्को “कुहिं निब्बत्ता”ति ओलोकेन्तो “असुरभवने निब्बत्ता, अज्जस्सा विवाहमङ्गलं करिस्सन्ती”ति दिस्वा “इदानि यंकिञ्चि कत्वा आनेतब्बा मया”ति असुरवण्णं निम्मिनित्वा गन्त्वा असुरानं अन्तरे अट्ठासि । “तव सामिकं वदेही”ति तस्सा हत्थे पिता पुप्फदामं अदासि “यं इच्छसि, तस्सूपरि खिपाही”ति । सा ओलोकेन्ती सक्कं दिस्वा पुब्बसन्निवासेन सज्जातसिनेहा “अयं मे सामिको”ति तस्सूपरि दामं खिपि । सो तं बाहाय गहेत्वा आकासे उप्पति, तस्मिं खणे असुरा सज्जानिसु । ते “गणहथ, गणहथ, जरसक्कं, वेरिको अम्हाकं, न मयं एतस्स दारिकं दस्सामा”ति अनुबन्धिसु । वेपचित्ति पुच्छि “केनाहटा”ति? “जरसक्केन महाराजा”ति । “अवसेसेसु अयमेव सेट्ठो, अपेथा”ति आह । सक्को नं नेत्वा अट्ठतियकोटिनाटकानं जेड्ढिकट्ठाने ठपेसि । सा सक्कं वरं याचि — “महाराज, मय्हं इमस्मिं देवलोके माता वा पिता वा भाता वा भगिनी वा नत्थि, यत्थ यत्थ गच्छसि, तत्थ तत्थ मं गहेत्वाव गच्छ महाराजा”ति । सक्को “साधू”ति पटिज्जं अदासि ।

एवं मचलगामके मघमाणवकालतो पट्ठाय विसुद्धभावमस्स सम्पस्सन्तो भगवा “दीघरत्तं विसुद्धो खो अयं यक्खो”ति आह । अत्थसज्जितन्ति अत्थनिस्सितं कारणनिस्सितं ।

पञ्चवेय्याकरणवण्णना

३५७. किं संयोजनाति किं बन्धना, केन बन्धनेन बद्धा हुत्वा । पुथुकायाति बहुजना । अवेराति अप्पटिघा । अदण्डाति आवुधदण्डधनदण्डविनिमुत्ता । असपत्ताति अपच्चत्थिका । अब्यापज्जाति विगतदोमनस्सा । विहरेमु अवेरिनोति अहो वत केनचि सद्धिं अवेरिनो विहरेय्याम, कत्थचि कोपं न उप्पादेत्वा अच्छराय गहितकं जङ्घसहस्सेन सद्धिं परिभुज्जेय्यामाति दानं दत्वा पूजं कत्वा च पत्थयन्ति । इति च नेसं होतीति एवञ्च नेसं अयं पत्थना होति । अथ च पनाति एवं पत्थनाय सतिपि ।

इस्सामच्छरियसंयोजनाति परसम्पत्तिखीयनलक्खणा इस्सा, अत्तसम्पत्तिया परेहि साधारणभावस्स असहनलक्खणं मच्छरियं, इस्सा च मच्छरियञ्च संयोजनं एतेसन्ति इस्सामच्छरियसंयोजना । अयमेत्थ सङ्खेपो । वित्थारतो पन इस्सामच्छरियानि अभिधम्मे वुत्तानेव ।

आवासमच्छरियेन पनेत्थ यक्खो वा पेतो वा हुत्वा तस्सेव आवासस्स सङ्कारं सीसेन उक्खिपित्वा विचरति । कुलमच्छरियेन तस्मिं कुले अज्जेसं दानादीनि करोन्ते दिस्वा “भिन्नं वतिदं कुलं ममा”ति चिन्तयतो लोहितम्पि मुखतो उग्गच्छति, कुच्छिविरेचनम्पि होति, अन्तानिपि खण्डाखण्डानि हुत्वा निक्खमन्ति । लाभमच्छरियेन सङ्गस्स वा गणस्स वा सन्तके लाभे मच्छरायित्वा पुग्गालिकपरिभोगेन परिभुज्जित्वा यक्खो वा पेतो वा महाअजगरो वा हुत्वा निब्बत्तति । सरीरवण्णगुणवण्णमच्छरियेन पन परियत्तिधम्ममच्छरियेन च अत्तनोव वण्णं वण्णेति, न परेसं वण्णं, “किं वण्णो एसो”ति तं तं दोसं वदन्तो परियत्तिञ्च कस्सचि किञ्चि अदेन्तो दुब्बण्णो चेव एळमूगो च होति ।

अपिच आवासमच्छरियेन लोहगेहे पच्चति । कुलमच्छरियेन अप्पलाभो होति । लाभमच्छरियेन गूथनिरये निब्बत्तति । वण्णमच्छरियेन भवे निब्बत्तस्स वण्णो नाम न होति । धम्ममच्छरियेन कुक्कुळनिरये निब्बत्तति । इदं पन इस्सामच्छरियसंयोजनं सोतापत्तिमग्गेन पहीयति । याव तं नप्पहीयति, ताव देवमनुस्सा अवेरतादीनि पत्थयन्तापि वेरादीहि न परिमुच्चन्ति येव ।

तिण्णा मेत्थ कङ्गाति एतस्मिं पञ्हे मया तुम्हाकं वचनं सुत्वा कङ्गा तिण्णाति वदति, न मग्गवसेन तिण्णकङ्गतं दीपेति । **विगता कथंकथाति** इदं कथं, इदं कथन्ति अयम्पि कथंकथा विगता ।

३५८. निदानादीनि वुत्तत्थानेव । पियाप्पियनिदानन्ति पियसत्तसङ्गारनिदानं मच्छरियं, अप्पियसत्तसङ्गारनिदाना इस्सा । उभयं वा उभयनिदानं । पब्बजितस्स हि सद्धिविहारिकादयो, गहट्टस्स पुत्तादयो हत्थिअस्सादयो वा सत्ता पिया होन्ति केळायिता ममायिता, मुहुत्तम्पि ते अपस्सन्तो अधिवासेतुं न सक्कोति । सो अज्जं तादिसं पियसत्तं लभन्तं दिस्वा इस्सं करोति । “इमिना अम्हाकं किञ्चि कम्मं अत्थि, मुहुत्तं ताव नं देथा”ति तमेव अज्जेहि याचितो “न सक्का दातुं, किलमिस्सति वा उक्कण्ठिस्सति वा”ति आदीनि वत्वा मच्छरियं करोति । एवं ताव उभयम्पि पियसत्तनिदानं होति । भिक्खुस्स पन पत्तचीवरपरिक्खारजातं, गहट्टस्स वा अलङ्कारादिउपकरणं पियं होति मनापं, सो अज्जस्स तादिसं उप्पज्जमानं दिस्वा “अहो वतस्स एवरूपं न भवेय्या”ति इस्सं करोति, याचितो वापि “मयम्पेतं ममायन्ता न परिभुज्जाम, न सक्का दातुं”न्ति मच्छरियं करोति । एवं उभयम्पि पियसङ्गारनिदानं होति । अप्पिये पन ते वुत्तप्पकारे सत्ते च सङ्गारे च लभित्वा सचेपिस्स ते अमनापा होन्ति, तथापि किलेसानं विपरीतवुत्तिताय “ठपेत्वा मं को अज्जो एवरूपस्स लाभो”ति इस्सं वा करोति, याचितो तावकालिकम्पि अददमानो मच्छरियं वा करोति । एवं उभयम्पि अप्पियसत्तसङ्गारनिदानं होति ।

छन्दनिदानन्ति एत्थ परियेसनछन्दो, पटिलाभछन्दो, परिभोगछन्दो, सन्निधिछन्दो, विस्सज्जनछन्दोति पञ्चविधो

छन्दो।

कतमो **परियेसनछन्दो**? इधेकच्चो अतित्तो छन्दजातो रूपं परियेसति, सद्दं। गन्धं। रसं। फोडुब्बं परियेसति, धनं परियेसति। अयं परियेसनछन्दो।

कतमो **पटिलाभछन्दो**? इधेकच्चो अतित्तो छन्दजातो रूपं पटिलभति, सद्दं। गन्धं। रसं। फोडुब्बं पटिलभति, धनं पटिलभति। अयं पटिलाभछन्दो।

कतमो **परिभोगछन्दो**? इधेकच्चो अतित्तो छन्दजातो रूपं परिभुज्जति, सद्दं। गन्धं। रसं। फोडुब्बं परिभुज्जति, धनं परिभुज्जति। अयं परिभोगछन्दो।

कतमो **सन्निधिछन्दो**? इधेकच्चो अतित्तो छन्दजातो धनसन्निचयं करोति “आपदासु भविस्सती”ति। अयं सन्निधिछन्दो।

कतमो **विस्सज्जनछन्दो**? इधेकच्चो अतित्तो छन्दजातो धनं विस्सज्जेति, हत्थारोहानं, अस्सारोहानं, रथिकानं, धनुग्गहानं — “इमे मं रक्खिस्सन्ति गोपिस्सन्ति ममायिस्सन्ति सम्परिवारयिस्सन्ती”ति। अयं विस्सज्जनछन्दो। इमे पञ्च छन्दा। इध तण्हामत्तमेव, तं सन्धाय इदं वुत्तं।

वितक्कनिदानोति एत्थ “लाभं पटिच्च विनिच्छयो”ति (दी० नि० २.११०) एवं वुत्तो विनिच्छयवितक्को वितक्को नाम। **विनिच्छयो**ति द्वे विनिच्छया तण्हाविनिच्छयो च, दिट्ठिविनिच्छयो च। अट्ठसत्तं तण्हाविचरितं तण्हाविनिच्छयो नाम। द्वासट्ठि दिट्ठियो दिट्ठिविनिच्छयो नामाति एवं वुत्ततण्हाविनिच्छयवसेन हि इट्ठानिट्ठपियाप्पियववत्थानं न होति। तदेव हि एकच्चस्स इट्ठं होति, एकच्चस्स अनिट्ठं पच्चन्तराजमज्झिमदेसराजूनं गण्डुप्पादमिगमंसादीसु विय। तस्मिं पन तण्हाविनिच्छयविनिच्छिते पटिलद्धवत्थुस्मिं “एत्तकं रूपस्स भविस्सति, एत्तकं सद्दस्स, एत्तकं गन्धस्स, एत्तकं रसस्स, एत्तकं फोडुब्बस्स भविस्सति, एत्तकं मय्हं भविस्सति, एत्तकं परस्स भविस्सति, एत्तकं निदहिस्सामि, एत्तकं परस्स दस्सामी”ति ववत्थानं वितक्कविनिच्छयेन होति। तेनाह “छन्दो खो, देवानमिन्द, वितक्कनिदानो”ति।

पपञ्चसज्जासङ्खानिदानोति तयो पपञ्चा तण्हापपञ्चो, मानपपञ्चो, दिट्ठिपपञ्चोति। तत्थ अट्ठसत्ततण्हाविचरितं तण्हापपञ्चो नाम। नवविधो मानो मानपपञ्चो नाम। द्वासट्ठि दिट्ठियो दिट्ठिपपञ्चो नाम। तेसु इध तण्हापपञ्चो अधिप्पेतो। केनट्ठेन पपञ्चो? मत्तपमत्ताकारपापनट्ठेन पपञ्चो। तंसम्पयुत्ता सज्जा पपञ्चसज्जा। सङ्खा वुच्चति कोट्ठासो “सज्जानिदाना हि पपञ्चसङ्खा”ति आदीसु विय। इति पपञ्चसज्जासङ्खानिदानोति पपञ्चसज्जाकोट्ठासनिदानो वितक्कोति अत्थो।

पपञ्चसज्जासङ्खानिरोधसारुप्पगामिनिति एतिस्सा पपञ्चसज्जासङ्खाय खया निरोधो वूपसमो, तस्स सारुप्पञ्चेव तत्थ गामिनिं चाति सह विपस्सनाय मग्गं पुच्छति।

वेदनाकम्मट्ठानवण्णना

३५९. अथस्स भगवा **सोमनस्संपाहन्ति** तिस्सो वेदना आरब्धि। किं पन भगवता पुच्छितं कथितं, अपुच्छितं, सानुसन्धिकं, अननुसन्धिकन्ति? पुच्छितमेव कथितं, नो अपुच्छितं, सानुसन्धिकमेव, नो अननुसन्धिकं। देवतानज्झि रूपतो

अरूपं पाकटतरं, अरूपेपि वेदना पाकटतरा । कस्मा? देवतानज्झि करजकायं सुखुमं, कम्मजं बलवं, करजकायस्स सुखुमत्ता, कम्मजस्स बलवत्ता एकाहारमि अतिक्कमित्वा न तिष्ठन्ति, उण्हपासाणे ठपितसप्पिपिण्डि विय विलीयन्तीति सब्बं ब्रह्मजाले वुत्तनयेनेव वेदितब्बं । तस्मा भगवा सक्कस्स तस्सो वेदना आरभि । दुविधज्झि कम्मट्टानं — रूपकम्मट्टानं, अरूपकम्मट्टानञ्च । रूपपरिग्गहो, अरूपपरिग्गहोतिपि एतदेव वुच्चति । तत्थ भगवा यस्स रूपं पाकटं, तस्स सङ्खेपमनसिकारवसेन वा वित्थारमनसिकारवसेन वा चतुधातुववत्थानं वित्थारेन्तो रूपकम्मट्टानं कथेति । यस्स अरूपं पाकटं, तस्स अरूपकम्मट्टानं कथेति । कथेन्तो च तस्स वत्थुभूतं रूपकम्मट्टानं दस्सेत्वाव कथेति, देवानं पन अरूपकम्मट्टानं पाकटन्ति अरूपकम्मट्टानवसेन वेदना आरभि ।

तिविधो हि अरूपकम्मट्टाने अभिनिवेशो — फस्सवसेन, वेदनावसेन, चित्तवसेनाति । कथं? एकच्चस्स हि सङ्खित्तेन वा वित्थारेन वा परिग्गहिते रूपकम्मट्टाने तस्मिं आरम्मणे चित्तचेतसिकानं पठमाभिनिपातो तं आरम्मणं फुसन्तो उप्पज्जमानो **फस्सो** पाकटो होति । एकच्चस्स तं आरम्मणं अनुभवन्ती उप्पज्जमाना **वेदना** पाकटा होति । एकच्चस्स तं आरम्मणं परिग्गहेत्वा तं विजानन्तं उप्पज्जमानं **विज्जाणं** पाकटं होति ।

तत्थ यस्स फस्सो पाकटो होति, सोपि न केवलं फस्सोव उप्पज्जति, तेन सङ्खित्तेन तदेव आरम्मणं अनुभवमाना वेदनापि उप्पज्जति, सज्जानमाना सज्जापि, चेतयमाना चेतनापि, विजानमानं विज्जाणमि उप्पज्जतीति फस्सपञ्चमकेयेव परिग्गण्हाति । यस्स वेदना पाकटा होति, सोपि न केवलं वेदनाव उप्पज्जति, तां सङ्खित्तेन तदेव आरम्मणं फुसमानो फस्सोपि उप्पज्जति, सज्जानमाना सज्जापि, चेतयमाना चेतनापि, विजानमानं विज्जाणमि उप्पज्जतीति फस्सपञ्चमकेयेव परिग्गण्हाति । यस्स विज्जाणं पाकटं होति, सोपि न केवलं विज्जाणमेव उप्पज्जति, तेन सङ्खित्तेन तदेवारम्मणं फुसमानो फस्सोपि उप्पज्जति, अनुभवमाना वेदनापि, सज्जानमाना सज्जापि, चेतयमाना चेतनापि उप्पज्जतीति फस्सपञ्चमकेयेव परिग्गण्हाति ।

सो “इमे फस्सपञ्चमका धम्मा किं निस्सिता”ति उपधारेन्तो “वत्थुनिस्सिता”ति पजानाति । वत्थु नाम करजकायो, यं सन्धाय वुत्तं — “इदञ्च पन मे विज्जाणं एत्थ सितं एत्थ पटिबद्ध”न्ति । सो अत्थतो भूतानि चेव उपादारूपानि च । एवमेत्थ वत्थु रूपं, फस्सपञ्चमका नामन्ति नामरूपमत्तमेव पस्सति । रूपञ्चेत्थ रूपक्खन्धो, नामं चत्तारो अरूपिनो खन्धाति पञ्चक्खन्धमत्तं होति । नामरूपविनिमुत्ता हि पञ्चक्खन्धा, पञ्चक्खन्धविनिमुत्तं वा नामरूपं नत्थि । सो “इमे पञ्चक्खन्धा किं हेतुका”ति उपपरिक्खन्तो “अविज्जादिहेतुका”ति पस्सति । ततो “पच्चयो चेव पच्चयुप्पन्नञ्च इदं, अज्जो सत्तो वा पुग्गलो वा नत्थि, सुद्धसङ्खारपुज्जमत्तमेवा”ति सप्पच्चयनामरूपवसेन तिलक्खणं आरोपेत्वा विपस्सनापटिपाटिया “अनिच्चं दुक्खं अनत्ता”ति सम्मसन्तो विचरति, सो अज्ज अज्जाति पटिवेधं आकङ्खमानो तथारूपे दिवसे उतुसप्पायं, पुग्गलसप्पायं, भोजनसप्पायं, धम्मसवनसप्पायं वा लभित्वा एकपल्लङ्केन निसिन्नोव विपस्सनं मत्थकं पापेत्वा अरहत्ते पतिट्ठाति । एवमिमेसमि तिण्णं जनानं याव अरहत्ता कम्मट्टानं कथितं होति ।

इध पन भगवा अरूपकम्मट्टानं कथेन्तो वेदनासीसेन कथेसि । फस्सवसेन हि विज्जाणवसेन वा कथियमानं एतस्स न पाकटं होति, अन्धकारं विय खायति । वेदनावसेन पन पाकटं होति । कस्मा? वेदनानं उप्पत्तिया पाकटताय । सुखदुक्खवेदनानज्झि उप्पत्ति पाकटा । यदा सुखं उप्पज्जति, तदा सकलं सरीरं खोभेन्तं मद्दन्तं फरमानं अभिसन्दयमानं सतधोतसप्पिं खादापयन्तं विय, सतपाकतेलं मक्खयमानं विय, घटसहस्सेन परिळाहं निब्बापयमानं विय, “अहो सुखं, अहो सुखं”न्ति वाचं निच्छारयमानमेव उप्पज्जति । यदा दुक्खं उप्पज्जति, तदा सकलसरीरं खोभेन्तं मद्दन्तं फरमानं

अभिसन्दयमानं तत्तत्फलं पवेसेन्तं विय, विलीनतम्बलोहेन आसिञ्चन्तं विय, सुखवतिणवनप्पतिम्हि अरञ्जे दारुउक्काकलापं खिपमानं विय “अहो दुक्खं, अहो दुक्खं”न्ति विप्पलापयमानमेव उप्पज्जति । इति सुखदुक्खवेदनानं उप्पत्ति पाकटा होति ।

अदुक्खमसुखा पन दुद्वीपना अन्धकारेन विय अभिभूता । सा सुखदुक्खानं अपगमे सातासातपटिक्खेपवसेन मज्झत्ताकारभूता अदुक्खमसुखा वेदनाति नयतो गण्हन्तस्स पाकटा होति । यथा किं? यथा अन्तरा पिट्ठिपासाणं आरुहित्वा पलातस्स मिगस्स अनुपदं गच्छन्तो मिगलुद्धको पिट्ठिपासाणस्स ओरभागेपि परभागेपि पदं दिस्वा मज्झे अपस्सन्तोपि “इतो आरुळ्हो, इतो ओरुळ्हो, मज्झे पिट्ठिपासाणे इमिना पदेसेन गतो भविस्सती”ति नयतो जानाति । एवं आरुळ्हद्धाने पदं विय हि सुखवेदनाय उप्पत्ति पाकटा होति, ओरुळ्हद्धाने पदं विय दुक्खवेदनाय उप्पत्ति पाकटा होति, इतो आरुह, इतो ओरुह, मज्झे एवं गतोति नयतो गहणं विय सुखदुक्खानं अपगमे सातासातपटिक्खेपवसेन मज्झत्ताकारभूता अदुक्खमसुखा वेदनाति नयतो गण्हन्तस्स पाकटा होति । एवं भगवा पठमं रूपकम्मद्धानं कथेत्वा पच्छा अरूपकम्मद्धानं वेदनावसेन निवत्तेत्वा दस्सेसि ।

न केवलञ्च इधेव एवं दस्सेसि, महासतिपट्टाने, मज्झिमनिकायम्हि सतिपट्टाने, चूलतण्हासङ्खये, महातण्हासङ्खये, चूलवेदल्लसुत्ते, महावेदल्लसुत्ते, रट्टपालसुत्ते, मागण्डियसुत्ते, धातुविभङ्गे, आनेज्जसप्पाये, सकले वेदनासंयुत्तेति एवं अनेकेसु सुत्तन्तेसु पठमं रूपकम्मद्धानं कथेत्वा पच्छा अरूपकम्मद्धानं वेदनावसेन निवत्तेत्वा दस्सेसि । यथा च तेसु तेसु, एवं इमस्मिम्पि सक्कपज्हे पठमं रूपकम्मद्धानं कथेत्वा पच्छा अरूपकम्मद्धानं वेदनावसेन निवत्तेत्वा दस्सेसि । रूपकम्मद्धानं पनेत्थ वेदनाय आरम्भणमत्तकंयेव सङ्घित्तं, तस्मा पाळियं नारुळ्हं भविस्सति ।

३६०. अरूपकम्मद्धाने यं तस्स पाकटं वेदनावसेन अभिनिवेसमुखं, तमेव दस्सेतुं सोमनस्संपाहं, देवानमिन्दातिआदिमाह । तत्थ दुविधेनाति द्विविधेन, द्वीहि कोट्टासेहीति अत्थो । एवरूपं सोमनस्सं न सेवितब्बन्ति एवरूपं गेहसितसोमनस्सं न सेवितब्बं । गेहसितसोमनस्सं नाम “तत्थ कतमानि छ गेहसितानि सोमनस्सानि? चक्खुविज्जेय्यानं रूपानं इद्धानं कन्तानं मनापानं मनोरमानं लोकामिसपटिसंयुत्तानं पटिलाभं वा पटिलाभतो समनुपस्सतो, पुब्बे वा पटिलद्धपुब्बं अतीतं निरुद्धं विपरिणतं समनुस्सरतो उप्पज्जति सोमनस्सं, यं एवरूपं सोमनस्सं, इदं वुच्चति गेहसितं सोमनस्स”न्ति एवं छसु द्वारेसु वुत्तकामगुणानिस्सितं सोमनस्सं (म० नि० ३.३०६) ।

एवरूपं सोमनस्सं सेवितब्बन्ति एवरूपं नेक्खम्मसितं सोमनस्सं सेवितब्बं । नेक्खम्मसितं सोमनस्सं नाम — “तत्थ कतमानि छ नेक्खम्मसितानि सोमनस्सानि? रूपानं त्वेव अनिच्चतं विदित्वा विपरिणामविरागनिरोधं पुब्बे चेव रूपा एतरहि च सब्बे ते रूपा अनिच्चा, दुक्खा, विपरिणामधम्माति एवमेतं यथाभूतं सम्मप्पज्जाय पस्सतो उप्पज्जति सोमनस्सं, यं एवरूपं सोमनस्सं, इदं वुच्चति नेक्खम्मसितं सोमनस्स”न्ति (म० नि० ३.३०८) एवं छसु द्वारेसु इट्ठारम्मणे आपाथगते अनिच्चादिवसेन विपस्सनं पट्टपेत्वा उस्सुक्कापेतुं सक्कोन्तस्स “उस्सुक्किता मे विपस्सना”ति सोमनस्सजातस्स उप्पन्नं सोमनस्सं । **सेवितब्बन्ति** इदं नेक्खम्मवसेन, विपस्सनावसेन, अनुस्सतिवसेन, पठमज्झानादिवसेन च उप्पज्जनकसोमनस्सं सेवितब्बं नाम ।

तत्थ यं चे सवितक्कं सविचारन्ति तस्मिम्पि नेक्खम्मसिते सोमनस्से यं नेक्खम्मवसेन, विपस्सनावसेन, अनुस्सतिवसेन, पठमज्झानवसेन च उप्पन्नं सवितक्कं सविचारं सोमनस्सन्ति जानेय्य । यं चे अवितक्कं अविचारन्ति यं पन दुतियततियज्झानवसेन उप्पन्नं अवितक्कं अविचारं सोमनस्सन्ति जानेय्य । ये अवितक्के अविचारे, ते पणीततरेति

एतेसुपि द्वीसु यं अवितक्कं अविचारं, तं पणीततरन्ति अत्थो ।

इमिना किं कथितं होति? द्विन्नं अरहत्तं कथितं । कथं? एको किर भिक्खु सवितक्कसविचारे सोमनस्से विपस्सनं पट्टपेत्वा “इदं सोमनस्सं किं निस्सित”न्ति उपधारेन्तो “वत्थुनिस्सित”न्ति पजानातीति फस्सपञ्चमके वुत्तनयेनेव अनुक्कमेन अरहत्ते पतिट्ठाति । एको अवितक्कअविचारे सोमनस्से विपस्सनं पट्टपेत्वा वुत्तनयेनेव अरहत्ते पतिट्ठाति । तत्थ अभिनिविट्ठसोमनस्सेसुपि सवितक्कसविचारतो अवितक्कअविचारं पणीततरं ।
सवितक्कसविचारसोमनस्सविपस्सनातोपि अवितक्कअविचारविपस्सना पणीततरा ।
सवितक्कसविचारसोमनस्सफलसमापत्तितोपि अवितक्कअविचारसोमनस्सफलसमापत्तियेव पणीततरा । तेनाह भगवा “ये अवितक्के अविचारे, ते पणीततरे”ति ।

३६१. एवरूपं दोमनस्सं न सेवितब्बन्ति एवरूपं गेहसितदोमनस्सं न सेवितब्बं । गेहसितदोमनस्सं नाम — “तत्थ कतमानि छ गेहसितानि दोमनस्सानि? चक्खुविज्जेय्यानं रूपानं इट्ठानं कन्तानं मनापानं मनोरमानं लोकामिसपटिसंयुत्तानं अप्पटिलाभं वा अप्पटिलाभतो समनुपस्सतो पुब्बे वा अपटिलद्भपुब्बं अतीतं निरुद्धं विपरिणतं समनुस्सरतो उप्पज्जति दोमनस्सं, यं एवरूपं दोमनस्सं, इदं वुच्चति गेहसितदोमनस्स”न्ति (म० नि० ३.३०७) । एवं छसु द्वारेसु इट्ठारम्मणं नानुभविं, नानुभविस्सामि, नानुभवामीति वितक्कयतो उप्पन्नं कामगुणनिस्सितं दोमनस्सं ।

एवरूपं दोमनस्सं सेवितब्बन्ति एवरूपं नेक्खम्मसितदोमनस्सं सेवितब्बं । नेक्खम्मसितदोमनस्सं नाम — “तत्थ कतमानि छ नेक्खम्मसितानि दोमनस्सानि? रूपानं त्वेव अनिच्चतं विदित्वा विपरिणामविरागनिरोधं पुब्बे चेव रूपा एतरहि च सब्बे ते रूपा अनिच्चा, दुक्खा, विपरिणामधम्माति एवमेतं यथाभूतं सम्पप्पज्जाय दिस्वा अनुत्तरेसु विमोक्खेसु पिहं उपट्ठापेति ‘कुदास्सु नामाहं तदायतनं, उपसम्पज्ज विहरिस्सामि, यदरिया एतरहि आयतनं उपसम्पज्ज विहरन्ती’ति । इति अनुत्तरेसु विमोक्खेसु पिहं उपट्ठापयतो उप्पज्जति पिहपच्चया दोमनस्सं, यं एवरूपं दोमनस्सं, इदं वुच्चति नेक्खम्मसितदोमनस्स”न्ति (म० नि० ३.३०७) एवं छसु द्वारेसु इट्ठारम्मणे आपाथगते अनुत्तरविमोक्खसङ्घातअरियफलधम्मेसु पिहं उपट्टपेत्वा तदधिगमाय अनिच्चादिवसेन विपस्सनं पट्टपेत्वा उस्सुक्कापेतुमसक्कोन्तस्स इमम्पि पक्खं, इमम्पि मासं, इमम्पि संवच्छरं विपस्सनं उस्सुक्कापेत्वा अरियभूमिं पापुणितुं नासक्खिन्ति अनुसोचतो उप्पन्नं दोमनस्सं । **सेवितब्बन्ति** इदं नेक्खम्मवसेन, विपस्सनावसेन, अनुस्सतिवसेन, पठमज्झानादिवसेन च उप्पज्जनकदोमनस्सं सेवितब्बं नाम ।

तत्थ यं चे सवितक्कसविचारन्ति तस्मिम्पि दुविधे दोमनस्से गेहसितदोमनस्समेव सवितक्कसविचारदोमनस्सं नाम । नेक्खम्मवसेन, विपस्सनावसेन, अनुस्सतिवसेन, पठमदुतियज्झानवसेन च उप्पन्नदोमनस्सं पन अवितक्कअविचारदोमनस्सन्ति वेदितब्बं । निप्परियायेन पन अवितक्कअविचारदोमनस्सं नाम नत्थि । दोमनस्सिन्द्रियज्झि एकंसेन अकुसलज्चेव सवितक्कसविचारज्ज, एतस्स पन भिक्खुनो मज्जनवसेन सवितक्कसविचारन्ति च अवितक्कअविचारन्ति च वुत्तं ।

तत्रायं नयो — इध भिक्खु दोमनस्सपच्चयभूते सवितक्कसविचारधम्मे अवितक्कअविचारधम्मे च दोमनस्सपच्चया एव उप्पन्ने मग्गफलधम्मे च अज्जेसं पटिपत्तिदस्सनवसेन दोमनस्सन्ति गहेत्वा “कदा नु खो मे सवितक्कसविचारदोमनस्से विपस्सना पट्टपिता भविस्सति, कदा अवितक्कअविचारदोमनस्से”ति च “कदा नु खो मे सवितक्कसविचारदोमनस्सफलसमापत्ति निब्बत्तिता भविस्सति, कदा अवितक्कअविचारदोमनस्सफलसमापत्ती”ति

चिन्तेत्वा तेमासिकं, छमासिकं, नवमासिकं वा पटिपदं गण्हाति । तेमासिकं गहेत्वा पठममासे एकं यामं जग्गति, द्वे यामे निद्दाय ओकासं करोति, मज्झिमे मासे द्वे यामे जग्गति, एकं यामं निद्दाय ओकासं करोति, पच्छिममासे चङ्कमनिसज्जायेव यापेति । एवं चे अरहत्तं पापुणाति, इच्चेतं कुसलं । नो चे पापुणाति, विसेसेत्वा छमासिकं गण्हाति । तत्रापि द्वे द्वे मासे वुत्तनयेन पटिपज्जित्वा अरहत्तं पापुणितुं असक्कोन्तो विसेसेत्वा नवमासिकं गण्हाति । तत्रापि तयो तयो मासे तथेव पटिपज्जित्वा अरहत्तं पापुणितुं असक्कोन्तस्स “न लद्वं वत मे सब्रह्मचारीहि सद्धिं विसुद्धिपवारणं पवारेतु”न्ति आवज्जतो दोमनस्सं उप्पज्जति, अस्सुधारा पवत्तन्ति गामन्तपब्भारवासीमहासीवत्थेरस्स विय ।

महासीवत्थेरवत्थु

थेरो किर अट्टारस महागणे वाचोसि । तस्सोवादे ठत्वा तिससहस्सा भिक्खू अरहत्तं पापुणिंसु । अथेको भिक्खु “मय्हं ताव अब्भन्तरे गुणा अप्पमाणा, कीदिसा नु खो मे आचरियस्स गुणा”ति आवज्जन्तो पुथुज्जनभावं पस्सित्वा “अम्हाकं आचरियो अज्जेसं अवस्सयो होति, अत्तनो भवितुं न सक्कोति, ओवादमस्स दस्सामी”ति आकासेन गन्त्वा विहारसमीपे ओतरित्वा दिवाट्टाने निसिन्नं आचरियं उपसङ्कमित्वा वत्तं दस्सेत्वा एकमन्तं निसीदि ।

थेरो — “किं कारणा आगतोसि पिण्डपातिका”ति आह । एकं अनुमोदनं गण्हिस्सामीति आगतोस्मि, भन्तेति । ओकासो न भविस्सति, आवुसोति? वितक्कमाळके ठितकाले पुच्छिस्सामि, भन्तेति । तस्मिं ठाने अज्जे पुच्छन्तीति । भिक्खाचारमग्गे, भन्तेति । तत्रापि अज्जे पुच्छन्तीति । दुपट्टनिवासनट्टाने, सङ्घाटिपारुपनट्टाने, पत्तनीहरणट्टाने, गामे चरित्वा आसनसालायं यागुपीतकाले, भन्तेति । तत्थ अट्टकथाथेरा अत्तनो कङ्खं विनोदेन्ति, आवुसोति । अन्तोगामतो निक्खन्तकाले पुच्छिस्सामि, भन्तेति । तत्रापि अज्जे पुच्छन्ति, आवुसोति । अन्तरामग्गे, भन्ते, भोजनसालायं भत्तकिच्चपरियोसाने, भन्ते, दिवाट्टाने, पादधोवनकाले, मुखधोवनकाले, भन्तेति? तदा अज्जे पुच्छन्तीति । ततो पट्टाय याव अरुणा अपरे पुच्छन्ति, आवुसोति । दन्तकट्टं गहेत्वा मुखधोवनत्थं गमनकाले, भन्तेति? तदा अज्जे पुच्छन्तीति । मुखं धोवित्वा आगमनकाले, भन्तेति? तत्रापि अज्जे पुच्छन्तीति । सेनासनं पविसित्वा निसिन्नकाले, भन्तेति? तत्रापि अज्जे पुच्छन्तीति । भन्ते, ननु मुखं धोवित्वा सेनासनं पविसित्वा तयो चत्तारो पल्लङ्के उसुमं गाहापेत्वा योनिसोमनसिकारे कम्मं करोन्तानं ओकासकालेन भवितव्वं सिया, मरणखणम्पि न लभिस्सथ, भन्ते, फलकसदिसत्थ भन्ते परस्स अवस्सयो होथ, अत्तनो भवितुं न सक्कोथ, न मे तुम्हाकं अनुमोदनाय अत्थोति आकासे उप्पतित्वा अगमासि ।

थेरो — “इमस्स भिक्खुनो परियत्तिया कम्मं नत्थि, मय्हं पन अङ्कुसको भविस्सामीति आगतो”ति जत्वा “इदानि ओकासो न भविस्सति, पच्चूसकाले गमिस्सामी”ति पत्तचीवरं समीपे कत्वा सब्बं दिवसभागं पठमयाममज्झिमयामज्ज धम्मं वाचेत्वा पच्छिमयामे एकस्मिं थेरे उद्देसं गहेत्वा निक्खन्ते पत्तचीवरं गहेत्वा तेनेव सद्धिं निक्खन्तो । निसिन्नअन्तेवासिका आचरियो केनचि पपज्चेन निक्खन्तोति मज्झिंसु । निक्खन्तो थेरो कोचि देव समानाचरियभिक्खूति सज्जं अकासि ।

थेरो किर “मादिसस्स अरहत्तं नाम किं, द्वीहतीहेनेव पापुणित्वा पच्चागमिस्सामी”ति अन्तेवासिकानं अनारोचेत्वाव आसाळ्हीमासस्स जुण्हपक्खतेरसिया निक्खन्तो गामन्तपब्भारं गन्त्वा चङ्कमं आरुह्य कम्मट्ठानं मनसिकरोन्तो तं दिवसं अरहत्तं गहेतुं नासक्खि । उपोसथदिवसे सम्पत्ते “द्वीहतीहेन अरहत्तं गण्हिस्सामीति आगतो, गहेतुं पन नासक्खि । तयो मासे पन तीणि दिवसानि विय याव महापवारणा ताव जानिस्सामी”ति वस्सं उपगन्त्वापि गहेतुं नासक्खि । पवारणादिवसे चिन्तेसि — “अहं द्वीहतीहेन अरहत्तं गण्हिस्सामीति आगतो, तेमासेनापि नासक्खि, सब्रह्मचारिनो पन विसुद्धिपवारणं

पवारेन्ती”ति । तस्सेवं चिन्तयतो अस्सुधारा पवत्तन्ति । ततो “न मज्जे मय्हं चतूहि इरियापथेहि मग्गफलं उप्पज्जिस्सति, अरहत्तं अप्पत्वा नेव मज्जे पिट्ठिं पसारेस्सामि, न पादे धोविस्सामी”ति मज्जं उस्सापेत्वा ठपेसि । पुन अन्तोवस्सं पत्तं, अरहत्तं गहेतुं नासक्खियेव । एकूनतिसपवारणासु अस्सुधारा पवत्तन्ति । गामदारका थेरस्स पादेसु फालितट्टानानि कण्टकेहि सिब्बन्ति, दवं करोन्तापि “अय्यस्स महासीवत्थेरस्स विय पादा होन्तू”ति दवं करोन्ति ।

थेरो तिससंवच्छरे महापवारणादिवसे आलम्बणफलकं निस्साय ठितो “इदानि मे तिस वस्सानि समणधम्मं करोन्तस्स, नासक्खिं अरहत्तं पापुणितुं, अद्धा मे इमस्मिं अत्तभावे मग्गो वा फलं वा नत्थि, न मे लद्धं सब्रह्मचारीहि सद्धिं विसुद्धिपवारणं पवारेतु”न्ति चिन्तेसि । तस्सेवं चिन्तयतोव दोमनस्सं उप्पज्जि, अस्सुधारा पवत्तन्ति । अथ अविदूरट्टाने एका देवधीता रोदमाना अट्टासि । “को एत्थ रोदसी”ति? “अहं, भन्ते, देवधीता”ति । “कस्मा रोदसी”ति? “रोदमानेन मग्गफलं निब्बत्तितं, तेन अहमि एक्कं द्वे मग्गफलानि निब्बत्तेस्सामीति रोदामि, भन्ते”ति ।

ततो थेरो — “भो महासीवत्थेर, देवतापि तया सद्धिं केळिं करोन्ति, अनुच्छविकं नु खो ते एत”न्ति विपस्सनं वट्टेत्वा सह पटिसम्भिदाहि अरहत्तं अग्गहेसि । सो “इदानि निपज्जिस्सामी”ति सेनासनं पटिजगित्वा मज्जकं पज्जपेत्वा उदकट्टाने उदकं पच्चुपट्टपेत्वा “पादे धोविस्सामी”ति सोपानफलके निसीदि ।

अन्तेवासिकापिस्स “अम्हाकं आचरियस्स समणधम्मं कातुं गच्छन्तस्स तिस वस्सानि, सक्खि नु खो विसेसं निब्बत्तेतुं, नासक्खी”ति आवज्जयमाना “अरहत्तं पत्वा पादधोवनत्थं निसिन्नो”ति दिस्वा “अम्हाकं आचरियो अम्हादिसेसु अन्तेवासिकेसु तिट्ठन्तेसु ‘अत्तनाव पादे धोविस्सती’ति अट्टानमेतं, अहं धोविस्सामि अहं धोविस्सामी”ति तिससहस्सानिपि आकासेन गन्त्वा वन्दित्वा “पादे धोविस्साम, भन्ते”ति आहंसु । आवुसो, इदानि तिस वस्सानि होन्ति मम पादानं अधोतानं, तिट्ठथ, तुम्हे, अहमेव धोविस्सामीति ।

सक्कोपि आवज्जन्तो — “मय्हं अय्यो महासीवत्थेरो अरहत्तं पत्तो तिससहस्सानं अन्तेवासिकानं ‘पादे धोविस्सामा’ति आगतानं पादे धोवितुं न देति । मादिसे पन उपट्टाके तिट्ठन्ते ‘मय्हं अय्यो सयं पादे धोविस्सती’ति अट्टानमेतं, अहं धोविस्सामी”ति सन्निट्टानं कत्वा सुजाताय देविया सद्धिं भिक्खुसङ्घस्स सन्तिके पातुरहोसि । सो सुजं असुरकज्जं पुरतो कत्वा “अपेथ, भन्ते, मातुगामो”ति ओकासं कारेत्वा थेरं उपसङ्कमित्वा वन्दित्वा पुरतो उक्कुटिको निसीदित्वा “पादे धोविस्सामि, भन्ते”ति आह । कोसिय, इदानि मे तिस वस्सानि पादानं अधोतानं, देवतानज्ज पकतियापि मनुस्ससरीरगन्धो नाम जेगुच्छो, योजनसते ठितानमि कण्ठे आसत्तकुणपं विय होति, अहमेव धोविस्सामीति । भन्ते, अयं गन्धो नाम न पज्जायति, तुम्हाकं पन सीलगन्धो छ देवलोके अतिक्कमित्वा उपरि भवगं पत्वा ठितो । सीलगन्धतो अज्जो उत्तरितरो गन्धो नाम नत्थि, भन्ते, तुम्हाकं सीलगन्धेनहि आगतोति वामहत्थेन गोप्फकसन्धियं गहेत्वा दक्खिणहत्थेन पादतलं परिमज्जि । दहरकुमारस्सेव पादा अहेसुं । सक्को पादे धोवित्वा वन्दित्वा देवलोकमेव गतो ।

एवं “न लभामि सब्रह्मचारीहि सद्धिं विसुद्धिपवारणं पवारेतु”न्ति आवज्जन्तस्स उप्पन्नं दोमनस्सं निस्साय भिक्खुनो मज्जनवसेन विपस्सनाय आरम्मणमि विपस्सनापि मग्गोपि फलमि सवितक्कसविचारदोमनस्सन्ति च अवितक्काविचारदोमनस्सन्ति च वुत्तन्ति वेदितब्बं ।

तत्थ एको भिक्खु सवितक्कसविचारदोमनस्से विपस्सनं पट्टपेत्वा इदं दोमनस्सं किं निस्सितन्ति उपधारेन्तो वत्थुनिस्सितन्ति पजानातीति फस्सपज्जमके वुत्तनयेनेव अनुक्कमेन अरहत्ते पतिट्ठाति । एको अवितक्काविचारे दोमनस्से

विपस्सनं पट्टपेत्वा वुत्तनयेनेव अरहत्ते पतिट्ठाति । तत्थ अभिनिविट्ठदोमनस्सेसुपि सवितक्कसविचारतो अवितक्कअविचारं पणीततरं । सवितक्कसविचारदोमनस्सविपस्सनातोपि अवितक्काविचारदोमनस्सविपस्सना पणीततरा । सवितक्कसविचारदोमनस्सफलसमापत्तितोपि अवितक्काविचारदोमनस्सफलसमापत्तियेव पणीततरा । तेनाह भगवा — “ये अवितक्कअविचारे ते पणीततरे”ति ।

३६२. एवरूपा उपेक्खा न सेवितब्बाति एवरूपा गेहसितउपेक्खा न सेवितब्बा । गेहसितउपेक्खा नाम “तत्थ कतमा छ गेहसितउपेक्खा । चक्खुना रूपं दिस्वा उप्पज्जति उपेक्खा बालस्स मूळहस्स पुथुज्जनस्स अनोधिजिनस्स अविपाकजिनस्स अनादीनवदस्साविनो अस्सुतवतो पुथुज्जनस्स, या एवरूपा उपेक्खा, रूपं सा नातिवत्तति, तस्मा सा उपेक्खा गेहसिताति वुच्चती”ति एवं छसु द्वारेसु इट्ठारम्मणे आपाथगते गुळपिण्डिके निलीनमक्खिका विय रूपादीनि अनतिवत्तमाना तत्थेव लग्गा लग्गिता हुत्वा उप्पन्ना कामगुणनिस्सिता उपेक्खा न सेवितब्बा ।

एवरूपा उपेक्खा सेवितब्बाति एवरूपा नेक्खम्मसिता उपेक्खा सेवितब्बा । नेक्खम्मसिता उपेक्खा नाम — “तत्थ कतमा छ नेक्खम्मसिता उपेक्खा? रूपानं त्वेव अनिच्चतं विदित्वा विपरिणामविरागनिरोधं ‘पुब्बे चेव रूपा एतरहि च, सब्बे ते रूपा अनिच्चा, दुक्खा, विपरिणामधम्मा’ति एवमेतं यथाभूतं सम्मप्पज्जाय पस्सतो उप्पज्जति उपेक्खा, या एवरूपा उपेक्खा, रूपं सा अतिवत्तति, तस्मा सा उपेक्खा नेक्खम्मसिताति वुच्चती”ति (म० नि० ३.३०८) । एवं छसु द्वारेसु इट्ठानिट्ठआरम्मणे आपाथगते इट्ठे अरज्जन्तस्स, अनिट्ठे अदुस्सन्तस्स, असमपेक्खनेन असम्मुहन्तस्स उप्पन्ना विपस्सना जाणसम्पयुत्ता उपेक्खा । अपिच वेदनासभागा तत्र मज्झत्तुपेक्खापि एत्थ उपेक्खाव । तस्मा **सेवितब्बा**ति अयं नेक्खम्मवसेन विपस्सनावसेन अनुस्सतिट्ठानवसेन पठमदुतियततियचतुत्थज्ज्ञानवसेन च उप्पज्जनकउपेक्खा सेवितब्बा नाम ।

एत्थ यं चे सवितक्कं सविचारन्ति तायपि नेक्खम्मसितउपेक्खाय यं नेक्खम्मवसेन विपस्सनावसेन अनुस्सतिट्ठानवसेन पठमज्ज्ञानवसेन च उप्पन्नं सवितक्कसविचारं उपेक्खन्ति जानेय्य । **यं चे अवितक्कं अविचारन्ति** यं पन दुतियज्ज्ञानादिवसेन उप्पन्नं अवितक्काविचारं उपेक्खन्ति जानेय्य । **ये अवितक्के अविचारे ते पणीततरे**ति एतासु द्वीसु या अवितक्कअविचारा, सा पणीततराति अत्थो । इमिना किं कथितं होति? द्विन्नं अरहत्तं कथितं । एको हि भिक्खु सवितक्कसविचारउपेक्खाय विपस्सनं पट्टपेत्वा अयं उपेक्खा किं निस्सिताति उपधारेन्तो वत्थुनिस्सिताति पजानातीति फस्सपञ्चमके वुत्तनयेनेव अनुक्कमेन अरहत्ते पतिट्ठाति । एको अवितक्काविचाराय उपेक्खाय विपस्सनं पट्टपेत्वा वुत्तनयेनेव अरहत्ते पतिट्ठाति । तत्थ अभिनिविट्ठउपेक्खासुपि सवितक्कसविचारतो अवितक्काविचारा पणीततरा । सवितक्कसविचारउपेक्खाविपस्सनातोपि अवितक्काविचारउपेक्खाविपस्सनापणीततरा । सवितक्कसविचारउपेक्खाफलसमापत्तितोपि अवितक्काविचारउपेक्खाफलसमापत्तियेव पणीततरा । तेनाह भगवा “ये अवितक्के अविचारे ते पणीततरे”ति ।

३६३. एवं पटिपन्नो खो, देवानमिन्द, भिक्खु पपञ्चसज्जासङ्खानिरोधसारुप्पगामिनिं पटिपदं पटिपन्नो होतीति भगवा अरहत्तनिकूटेन देसनं निट्ठपेसि । सक्को पन सोतापत्तिफलं पत्तो । बुद्धानज्झि अज्झासयो हीनो न होति, उक्कट्ठोव होति । एकस्सपि बहूनप्पि धम्मं देसेन्ता अरहत्तेनेव कूटं गणहन्ति । सत्ता पन अत्तनो अनुरूपे उपनिस्सये ठिता केचि सोतापन्ना होन्ति, केचि सकदागामी, केचि अनागामी, केचि अरहन्तो । राजा विय हि भगवा, राजकुमारा विय वेनेय्या । यथा हि राजा भोजनकाले अत्तनो पमाणेन पिण्डं उद्धरित्वा राजकुमारानं उपनेति, ते ततो अत्तनो मुखप्पमाणेनेव

कबळं करोन्ति, एवं भगवा अत्तज्झासयानुरूपाय देसनाय अरहत्तेनेव कूटं गण्हाति । वेनेय्या अत्तनो उपनिस्सयप्पमाणेन ततो सोतापत्तिफलमत्तं वा सकदागामिअनागामिअरहत्तफलमेव वा गण्हन्ति । सक्को पन सोतापन्नो जातो । सोतापन्नो च हुत्वा भगवतो पुरतोयेव चवित्वा तरुणसक्को हुत्वा निब्बत्ति, देवतानज्झि चवमानानं अत्तभावस्स गतागतद्धानं नाम न पज्जायति, दीपसिखागमनं विय होति । तस्मा सेसदेवता न जानिंसु । सक्को पन सयं चुत्ता भगवा च अप्पटिहतजाणत्ता द्वेव जना जानिंसु । अथ सक्को चिन्तेसि “मय्हज्झि भगवता तीसु ठानेसु निब्बत्तितफलमेव कथितं, अयञ्च पन मग्गो वा फलं वा सकुणिकाय विय उप्पत्तित्वा गहेतुं न सक्का, आगमनीयपुब्बभागपटिपदाय अस्स भवितब्बं । हन्दाहं उपरि खीणासवस्स पुब्बभागपटिपदं पुच्छामी”ति ।

पातिमोक्खसंवरवण्णना

३६४. ततो तं पुच्छन्तो कथं पटिपन्नो पन, मारिसातिआदिमाह । तत्थ पातिमोक्खसंवरायाति उत्तमजेड्ढकसीलसंवराय । कायसमाचारम्पीतिआदि सेवितब्बकायसमाचारादिवसेन पातिमोक्खसंवरदस्सनत्थं वुत्तं । सीलकथा च नामेसा कम्मपथवसेन वा पण्णत्तिवसेन वा कथेतब्बा होति ।

तत्थ कम्मपथवसेन कथेन्तेन असेवितब्बकायसमाचारो ताव पाणातिपातअदिन्नादानमिच्छाचारेहि कथेतब्बो । पण्णत्तिवसेन कथेन्तेन कायद्वारे पज्जत्तसिक्खापदवीतिक्कमेवसेन कथेतब्बो । सेवितब्बकायसमाचारो पाणातिपातादिवेरमणीहि चेव कायद्वारे पज्जत्तसिक्खापदअवीतिक्कमेन च कथेतब्बो । असेवितब्बवचीसमाचारो मुसावादादिवचीदुच्चरितेन चेव वचीद्वारे पज्जत्तसिक्खापदवीतिक्कमेन च कथेतब्बो । सेवितब्बवचीसमाचारो मुसावादादिवेरमणीहि चेव वचीद्वारे पज्जत्तसिक्खापदअवीतिक्कमेन च कथेतब्बो ।

परियेसना पन कायवाचाहि परियेसनायेव । सा कायवचीसमाचारगहणेन गहितापि समाना यस्मा आजीवड्ढमकसीलं नाम एतस्मिञ्जेव द्वारद्वये उप्पज्जति, न आकासे, तस्मा आजीवड्ढमकसीलदस्सनत्थं विसुं वुत्ता । तत्थ नसेवितब्बपरियेसना अनरियपरियेसनाय कथेतब्बा । सेवितब्बपरियेसना अरियपरियेसनाय । वुत्तज्हेतं —

“द्वेमा, भिक्खवे, परियेसना अनरिया च परियेसना, अरिया च परियेसना । कतमा च, भिक्खवे, अनरिया परियेसना? इध, भिक्खवे, एकच्चो अत्तना जातिधम्मो समानो जातिधम्मंयेव परियेसति, अत्तना जराधम्मो, ब्याधिधम्मो, मरणधम्मो, सोकधम्मो, संकिलेसधम्मो समानो संकिलेसधम्मंयेव परियेसति ।

किञ्च, भिक्खवे, जातिधम्मं वदेथ? पुत्तभरियं, भिक्खवे, जातिधम्मं, दासिदासं जातिधम्मं अजेळकं जातिधम्मं, कुक्कुटसूकरं जातिधम्मं, हत्थिगवास्सवळवं जातिधम्मं, जातरूपरजतं जातिधम्मं । जातिधम्मा हेते, भिक्खवे, उपधयो, एत्थायं गथितो मुच्छितो अज्झापन्नो अत्तना जातिधम्मो समानो जातिधम्मंयेव परियेसति ।

किञ्च, भिक्खवे, जराधम्मं वदेथ? पुत्तभरियं, भिक्खवे, जराधम्मं...पे०... जराधम्मंयेव परियेसति ।

किञ्च, भिक्खवे, ब्याधिधम्मं वदेथ? पुत्तभरियं, भिक्खवे, ब्याधिधम्मं, दासिदासं ब्याधिधम्मं, अजेळकं, कुक्कुटसूकरं, हत्थिगवास्सवळवं ब्याधिधम्मं । ब्याधिधम्मा हेते, भिक्खवे, उपधयो, एत्थायं गथितो मुच्छितो अज्झापन्नो अत्तना ब्याधिधम्मो समानो ब्याधिधम्मंयेव परियेसति ।

किञ्च, भिक्खवे, मरणधम्मं वदेथ? पुत्तभरियं, भिक्खवे, मरणधम्मं...पे०... मरणधम्मंयेव परियेसति ।

किञ्च, भिक्खवे, सोकधम्मं वदेथ? पुत्तभरियं...पे०... सोकधम्मंयेव परियेसति ।

किञ्च, भिक्खवे, संकिलेसधम्मं वदेथ...पे०... जातरूपरजतं संकिलेसधम्मं । संकिलेसधम्मा, हेते, भिक्खवे, उपधयो, एत्थायं गथितो मुच्छितो अज्झापन्नो अत्तना संकिलेसधम्मो समानो संकिलेसधम्मंयेव परियेसति । अयं, भिक्खवे, अनरिया परियेसनाति (म० नि० १.२७४) ।

अपिच कुहनादिवसेन पञ्चविधा, अगोचरवसेन छब्बिधा वेज्जकम्मादिवसेन एकवीसतिविधा, एवं पवत्ता सब्बापि अनेसना अनरियपरियेसनायेवाति वेदितब्बा ।

“कतमा च, भिक्खवे, अरिया परियेसना? इध, भिक्खवे, एकच्चो अत्तना जातिधम्मो समानो जातिधम्मे आदीनवं विदित्वा अजातं अनुत्तरं योगक्खेमं निब्बानं परियेसति, अत्तना जराधम्मो, ब्याधि, मरण, सोक, संकिलेसधम्मो समानो संकिलेसधम्मे आदीनवं विदित्वा असंकिलिट्ठं अनुत्तरं योगक्खेमं निब्बानं परियेसति । अयं अरिया परियेसनाति (म० नि० १.२७५) ।

अपिच पञ्च कुहनादीनि छ अगोचरे एकवीसतिविधञ्च अनेसनं वज्जेत्वा भिक्खाचरियाय धम्मेन समेन परियेसनापि अरियपरियेसनायेवाति वेदितब्बा ।

एत्थ च यो यो “न सेवितब्बो”ति वुत्तो, सो सो पुब्बभागे पाणातिपातादीनं सम्भारपरियेसनापयोगकरणगमनकालतो पट्टाय न सेवितब्बोव । इतरो आदितो पट्टाय सेवितब्बो, असक्कोन्तेन चित्तम्पि उप्पादेतब्बं । अपिच सङ्गभेदादीनं अत्थाय परक्कमन्तानं देवदत्तादीनं विय कायसमाचारो न सेवितब्बो, दिवसस्स द्वत्तिक्खत्तुं तिण्णं रतनानं उपट्टानगमनादिवसेन पवत्तो धम्मसेनापतिमहामोगल्लानत्थेरादीनं विय कायसमाचारो सेवितब्बो । धनुग्गहपेसनादिवसेन वाचं भिन्दन्तानं देवदत्तादीनं विय वचीसमाचारो न सेवितब्बो, तिण्णं रतनानं गुणकित्तनादिवसेन पवत्तो धम्मसेनापतिमहामोगल्लानत्थेरादीनं विय वचीसमाचारो सेवितब्बो । अनरियपरियेसनं परियेसन्तानं देवदत्तादीनं विय परियेसना न सेवितब्बा, अरियपरियेसनमेव परियेसन्तानं धम्मसेनापतिमहामोगल्लानत्थेरादीनं विय परियेसना सेवितब्बा ।

एवं पटिपन्नो खोति एवं असेवितब्बं कायवचीसमाचारं परियेसनञ्च पहाय सेवितब्बानं पारिपूरिया पटिपन्नो, देवानमिन्द, भिक्खु पातिमोक्खसंवराय उत्तमजेट्टकसीलसंवरत्थाय पटिपन्नो नाम होतीति भगवा खीणासवस्स आगमनीयपुब्बभागपटिपदं कथेसि ।

इन्द्रियसंवरवण्णना

३६५. दुतियपुच्छायं **इन्द्रियसंवरायाति** इन्द्रियानं पिधानाय, गुत्तद्वारताय संवुतद्वारतायाति अत्थो । विस्सज्जने पनस्स **चक्खुविज्जेय्यं रूपम्पीति**आदि सेवितब्बरूपादिवसेन इन्द्रियसंवरदस्सनत्थं वुत्तं । तत्थ **एवं वुत्तेति** हेट्ठा सोमनस्सादिपञ्चाविस्सज्जनानं सुतत्ता इमिनापि एवरूपेन भवितब्बन्ति सज्जातपटिभानो भगवता एवं वुत्ते सक्को देवानमिन्दो भगवन्तं एतदवोच, एतं **इमस्स खो अहं, भन्तेति** आदिकं वचनं अवोच । भगवापिस्स ओकासं दत्त्वा तुण्ही अहोसि । कथेतुकामोपि हि यो अत्थं सम्पादेतुं न सक्कोति, अत्थं सम्पादेतुं सक्कोन्तो वा न कथेतुकामो होति, न तस्स

भगवा ओकासं करोति । अयं पन यस्मा कथेतुकामो चेव, सक्कोति च अत्थं सम्पादेतुं तेनस्स भगवा ओकासमकासि ।

तत्थ एवरूपं न सेवितब्बन्ति आदीसु अयं सङ्खेपो — यं रूपं पस्सतो रागादयो उप्पज्जन्ति, तं न सेवितब्बं न दट्ठब्बं न ओलोकेतब्बन्ति अत्थो । यं पन पस्सतो असुभसज्जा वा सण्ठाति, पसादो वा उप्पज्जति, अनिच्चसज्जापटिलाभो वा होति, तं सेवितब्बं ।

यं चित्तक्खरं चित्तव्यञ्जनमि सद्धं सुणतो रागादयो उप्पज्जन्ति, एवरूपो सद्धो न सेवितब्बो । यं पन अत्थनिस्सितं धम्मनिस्सितं कुम्भदासिगीतमि सुणन्तस्स पसादो वा उप्पज्जति, निब्बिदा वा सण्ठाति, एवरूपो सद्धो सेवितब्बो ।

यं गन्धं घायतो रागादयो उप्पज्जन्ति, एवरूपो गन्धो न सेवितब्बो । यं पन गन्धं घायतो असुभसज्जादिपटिलाभो होति, एवरूपो गन्धो सेवितब्बो ।

यं रसं सायतो रागादयो उप्पज्जन्ति, एवरूपो रसो न सेवितब्बो । यं पन रसं सायतो आहारे पटिकूलसज्जा चेव उप्पज्जति, सायितपच्चया च कायबलं निस्साय अरियभूमिं ओक्कमितुं सक्कोति, महासीवत्थेरभागिनेय्यसीवसामणेस्स विय परिभुज्जन्तस्सेव किलेसक्खयो वा होति, एवरूपो रसो सेवितब्बो ।

यं फोड्ढब्बं फुसतो रागादयो उप्पज्जन्ति, एवरूपं फोड्ढब्बं न सेवितब्बं । यं पन फुसतो सारिपुत्तत्थेरादीनं विय आसवक्खयो चेव, वीरियज्ज सुपग्गहितं, पच्छिमा च जनता दिट्ठानुगतिं आपादनेन अनुग्गहिता होति, एवरूपं फोड्ढब्बं सेवितब्बं । सारिपुत्तत्थेरो किर तिसं वस्सानि मज्जे पिड्ढिं न पसारेसि । तथा महामोग्गल्लानत्थेरो । महाकस्सपत्थेरो वीसवस्ससतं मज्जे पिड्ढिं न पसारेसि । अनुरुद्धत्थेरो पज्जास वस्सानि । भद्वियत्थेरो तिसं वस्सानि । सोणत्थेरो अट्ठारस वस्सानि । रट्ठपालत्थेरो द्वादस । आनन्दत्थेरो पन्नरस । राहुलत्थेरो द्वादस । बाकुलत्थेरो असीति वस्सानि । नाळकत्थेरो यावपरिनिब्बाना मज्जे पिड्ढिं न पसारेसीति ।

ये मनोविज्जेय्ये धम्मे समन्नाहरन्तस्स रागादयो उप्पज्जन्ति, “अहो, वत यं परेसं परवित्तूपकरणं तं ममस्सा”ति आदिना नयेन वा अभिज्झादीनि आपाथमागच्छन्ति एवरूपा धम्मा न सेवितब्बा । “सब्बे सत्ता अवेरा होन्तू”ति एवं मेत्तादिवसेन, ये वा पन तिण्णं थेरानं धम्मा, एवरूपा सेवितब्बा । तयो किर थेरा वस्सूपनायिकदिवसे कामवितक्कादयो अकुसलवितक्का न वितक्केतब्बाति कतिकं अकंसु । अथ पवारणदिवसे सङ्गत्थेरो सङ्गनवकं पुच्छि — “आवुसो, इमस्मिं तेमासे कित्तके ठाने चित्तस्स धावितुं दिन्”ति? न, भन्ते, परिवेणपरिच्छेदतो बहि धावितुं अदासिन्ति । दूतियं पुच्छि — “तव आवुसो”ति? निवासगेहतो, भन्ते, बहि धावितुं न अदासिन्ति । अथ द्वेपि थेरं पुच्छिंसु “तुम्हाकं पन, भन्ते”ति? नियकज्जत्तखन्धपज्जकतो, आवुसो, बहि धावितुं न अदासिन्ति । तुम्हेहि, भन्ते, दुक्करं कतन्ति । एवरूपो मनोविज्जेय्यो धम्मो सेवितब्बो ।

३६६. एकन्तवादाति एकोयेव अन्तो वादस्स एतेसं, न द्वेधा गतवादाति एकन्तवादा, एकज्जेव वदन्तीति पुच्छति । एकन्तसीलाति एकाचारा । एकन्तछन्दाति एकलद्धिका । एकन्तअज्झोसानाति एकन्तपरियोसाना ।

अनेकधातु नानाधातु खो, देवानमिन्द, लोकोति देवानमिन्द, अयं लोको अनेकज्झासयो नानज्झासयो । एकस्मिं

गन्तुकामे एको ठातुकामो होति । एकस्मिं ठातुकामे एको सयितुकामो होति । द्वे सत्ता एकज्झासया नाम दुल्लभा । तस्मिं अनेकधातुनानाधातुस्मिं लोके यं यदेव धातुं यं यदेव अज्झासयं सत्ता अभिनिविसन्ति गणहन्ति, तं तदेव । **थामसा परामासाति** थामेन च परामासेन च । **अभिनिविस्स वोहरन्तीति** सुट्ठु गणित्वा वोहरन्ति, कथेन्ति दीपेन्ति कित्तेन्ति । **इदमेव सच्चं मोघमज्जन्ति** इदं अम्हाकमेव वचनं सच्चं, अज्जेसं वचनं मोघं तुच्छं निरत्थकन्ति ।

अच्चन्तनिट्ठाति अन्तो वुच्चति विनासो, अन्तं अतीता निट्ठा एतेसन्ति अच्चन्तनिट्ठा । या एतेसं निट्ठा, यो परमस्सासो निब्बानं, तं सब्बेसं विनासातिक्कन्तं निच्चन्ति वुच्चति । **योगक्खेमोति** निब्बानस्सेव नामं, अच्चन्तो योगक्खेमो एतेसन्ति **अच्चन्तयोगक्खेमी** । सेट्ठेन ब्रह्मं अरियमगं चरन्तीति **ब्रह्मचारी** । अच्चन्तत्थाय ब्रह्मचारी **अच्चन्तब्रह्मचारी** । **परियोसानन्तिपि** निब्बानस्स नामं । अच्चन्तं परियोसानं एतेसन्ति **अच्चन्तपरियोसाना** ।

तण्हासङ्ख्यविमुत्ताति तण्हासङ्ख्योति मग्गोपि निब्बानम्पि । मग्गो तण्हं सङ्खिणाति विनासेतीति तण्हासङ्ख्यो । निब्बानं यस्मा तं आगम्म तण्हा सङ्खियति विनस्सति, तस्मा तण्हासङ्ख्यो । तण्हासङ्ख्येन मग्गेन विमुत्ता, तण्हासङ्ख्ये निब्बाने विमुत्ता अधिमुत्ताति **तण्हासङ्ख्यविमुत्ता** ।

एत्तावता च भगवता चुद्धसपि महापज्हा ब्याकता होन्ति । चुद्धस महापज्हा नाम इस्सामच्छरियं एको पज्हो, पियाप्पियं एको, छन्दो एको, वितक्को एको, पपज्चो एको, सोमनस्सं एको, दोमनस्सं एको, उपेक्खा एको, कायसमाचारो एको, वचीसमाचारो एको, परियेसना एको, इन्द्रियसंवरो एको, अनेकधातु एको, अच्चन्तनिट्ठा एकोति ।

३६७. एजाति चलनट्टेन तण्हा वुच्चति । सा पीळनट्टेन **रोगो**, अन्तो पदुस्सनट्टेन **गण्डो**, अनुप्पविट्ठेन **सल्लं** । **तस्मा अयं पुरिसोति** यस्मा एजा अत्तना कतकम्मानुरूपेन पुरिसं तत्थ तत्थ अभिनिब्बत्तत्थाय कट्ठति, तस्मा अयं पुरिसो तेसं तेसं भवानं वसेन उच्चावचं आपज्जति । ब्रह्मलोके उच्चो होति, देवलोके अवचो । देवलोके उच्चो, मनुस्सलोके अवचो । मनुस्सलोके उच्चो, अपाये अवचो । **येसाहं, भन्तेति** येसं अहं भन्ते । सन्धिवसेन पनेत्थ “येसाहं”न्ति होति । **यथासुतं यथापरियत्तन्ति** यथा मया सुतो चेव उग्गहितो च, एवं । **धम्मं देसेमीति** सत्तवतपदं धम्मं देसेमि । **न चाहं तेसन्ति** अहं पन तेसं सावको न सम्पज्जामि । **अहं खो पन, भन्तेति** आदिना अत्तनो सोतापन्नभावं जानापेति ।

सोमनस्सपटिलाभकथावण्णना

३६८. वेदपटिलाभन्ति तुट्ठिपटिलाभं । **देवासुरसङ्गामोति** देवानञ्च असुरानञ्च सङ्गामो । **समुपब्यूळ्होति** समापन्नो नलाटेन नलाटं पहरणाकारप्पत्तो विय । एतेसं किर कदाचि महासमुद्धपिट्ठे सङ्गामो होति तत्थ पन छेदनविज्झनादीहि अज्जमज्जं घातो नाम नत्थि, दारुमेण्डकयुद्धं विय जयपराजयमत्तमेव होति । कदाचि देवा जिनन्ति, कदाचि असुरा । तत्थ यस्मिं सङ्गामे देवा पुन अपच्चागमनाय असुरे जिनिंसु, तं सन्धाय **तस्मिं खो पन भन्तेति** आदिमाह । **उभयमेतन्ति** उभयं एतं । दुविधम्मि ओजं एत्थ देवलोके देवायेव परिभुज्जिस्सन्तीति एवमस्स आवज्जन्तस्स बलवपीतिसोमनस्सं उप्पज्जि । **सदण्डावचरोति** सदण्डावचरको, दण्डगहणेन सत्थगहणेन सद्धिं अहोसि, न निक्खित्तदण्डसत्थोति दस्सेति । **एकन्तनिब्बिदायाति** एकन्तेनेव वट्ठे निब्बिन्दनत्थायाति सब्बं महागोविन्दसुत्ते वुत्तमेव ।

३६९. पवेदेसीति कथेसि दीपेसि । **इधेवाति** इमस्मिज्जेव ओकासे । **देवभूतस्स मे सतोति** देवस्स मे सतो । **पुनरायु च मे लद्धोति** पुन अज्जेन कम्मविपाकेन मे जीवितं लद्धन्ति, इमिना अत्तनो चुतभावं चेव उपपन्नभावञ्च आविकरोति ।

दिविया कायाति दिब्बा अत्तभावा । आयुं हित्वा अमानुसन्ति दिब्बं आयुं जहित्वा । अमूळ्हो गब्भमेस्सामीति नियतगतिकत्ता अमूळ्हो हुत्वा । यत्थ मे रमती मनोति यत्थ मे मनो रमिस्सति, तत्थेव खत्तियकुलादीसु गब्भं उपगच्छिस्सामीति सत्तक्खत्तुं देवे च मानुसे चाति इममत्थं दीपेति ।

जायेन विहरिस्सामीति मनुस्सेसु उपपन्नोपि मातरं जीविता वोरोपनादीनं अभव्वत्ता जायेन कारणेन समेन विहरिस्सामीति अत्थो ।

सम्बोधि चे भविस्सतीति इदं सकदागामिमगं सन्धाय वदति, सचे सकदागामी भविस्सामीति दीपेति । अज्जाता विहरिस्सामीति अज्जाता आजानितुकामो हुत्वा विहरिस्सामि । स्वेव अन्तो भविस्सतीति सो एव मे मनुस्सलोके अन्तो भविस्सतीति ।

पुन देवो भविस्सामि, देवलोकस्मिं उत्तमोति पुन देवलोकस्मिं उत्तमो सक्को देवानमिन्दो भविस्सामीति वदति ।

अन्तिमे वत्तमानमीति अन्तिमे भवे वत्तमाने । सो निवासो भविस्सतीति ये ते आयुना च पज्जाय च अकनिट्ठा जेट्ठका सब्बदेवेहि पणीततरा देवा, अवसाने मे सो निवासो भविस्सति । अयं किर ततो सक्कत्तभावतो चुतो तस्मिं अत्तभावे अनागामिमगस्स पटिलद्धत्ता उद्धंसोतो अकनिट्ठगामी हुत्वा अविहादीसु निव्वत्तन्तो अवसाने अकनिट्ठे निव्वत्तिस्सति । तं सन्धाय एवमाह । एस किर अविहेसु कप्पसहस्सं वसिस्सति, अतप्पेसु द्वे कप्पसहस्सानि, सुदस्सेसु चत्तारि कप्पसहस्सानि, सुदस्सीसु अट्ठ, अकनिट्ठेसु सोळसाति एकत्तिस कप्पसहस्सानि ब्रह्मआयुं अनुभविस्सति । सक्को देवराजा अनाथपिण्डिको गहपति विसाखा महाउपासिकाति तयोपि हि इमे एकप्पमाणआयुका एव, वट्ठाभिरतसत्ता नाम एतेहि सदिसा सुखभागिनो नाम नत्थि ।

३७०. अपरियोसितसङ्कप्पोति अनिट्ठितमनोरथो । यस्सु मज्जामि समणेति ये च समणे पविवित्तविहारिनोति मज्जामि ।

आराधनाति सम्पादना । विराधनाति असम्पादना । न सम्पायन्तीति सम्पादेत्वा कथेतुं न सक्कोन्ति ।

आदिच्चबन्धुनन्ति आदिच्चोपि गोतमगोत्तो, भगवापि गोतमगोत्तो, तस्मा एवमाह । यं करोमसीति यं पुब्बे ब्रह्मनो नमक्कारं करोम । समं देवेहीति देवेहि सद्धिं, इतो पट्ठाय इदानि अम्हाकं ब्रह्मनो नमक्कारकरणं नत्थीति दस्सेति । सामं करोमाति नमक्कारं करोम ।

३७१. परामसित्वाति तुट्ठचित्तो सहायं हत्थेन हत्थमि पहरन्तो विय पथविं पहरित्वा, सक्खिभावत्थाय वा पहरित्वा “यथा त्वं निच्चलो, एवमहं भगवती”ति । अज्झिट्ठपज्हाति अज्जेसितपज्हा पत्थितपज्हा । सेसं सब्बत्थ उत्तानमेवाति ।

इति सुमङ्गलविलासिनिया दीघनिकायट्ठकथायं

सक्कपज्हुसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

९. महासतिपट्ठानसुत्तवण्णना

उद्देसवारकथावण्णना

३७३. एवं मे सुतन्ति महासतिपट्टानसुत्तं । तत्रायमपुब्बपदवण्णना — एकायनो अयं, भिक्खवे, मग्गोति कस्मा भगवा इदं सुत्तमभासि? कुरुरट्ठवासीनं गम्भीरदेसनापटिग्गहणसमत्थताय । कुरुरट्ठवासिनो किर भिक्खू भिक्खुनियो उपासका उपासिकायो उत्तुपच्चयादिसम्पन्नता तस्स रट्ठस्स सप्पायउत्तुपच्चयसेवनेन निच्चं कल्लसरीरा कल्लचित्ता च होन्ति । ते चित्तसरीरकल्लताय अनुग्गहितपज्जाबला गम्भीरकथं पटिग्गहेतुं समत्था होन्ति । तेन नेसं भगवा इमं गम्भीरदेसनापटिग्गहणसमत्थतं सम्पस्सन्तो एकवीसतिया ठानेसु कम्मट्टानं अरहत्ते पक्खिपित्वा इदं गम्भीरत्थं महासतिपट्टानसुत्तं अभासि । यथा हि पुरिसो सुवण्णचङ्कोटकं लभित्वा तत्थ नानापुष्फानि पक्खिपेय्य, सुवण्णमज्जूसं वा पन लभित्वा सत्तरतनानि पक्खिपेय्य, एवं भगवा कुरुरट्ठवासिपरिसं लभित्वा गम्भीरदेसनं देसेसि । तेनेवेत्थ अज्जानिपि गम्भीरत्थानि इमस्मिं दीघनिकाये महानिदानं मज्झिमनिकाये सतिपट्टानं, सारोपमं, रुक्खोपमं, रट्ठपालं, मागण्डियं, आनेज्जसप्पायन्ति अज्जानिपि सुत्तानि देसेसि ।

अपिच तस्मिं जनपदे चतस्सो परिसा पकतियाव सतिपट्टानभावनानुयोगमनुयुत्ता विहरन्ति, अन्तमसो दासकम्मकरपरिजानापि सतिपट्टानपटिसंयुत्तमेव कथं कथेन्ति । उदकतित्थसुत्तकन्तनट्टानादीसुपि निरत्थककथा नाम नप्पवत्तति । सचे काचि इत्थी “अम्म, त्वं कतरं सतिपट्टानभावनं मनसिकरोसी”ति पुच्छिता “न किञ्ची”ति वदति, तं गरहन्ति “धिरत्थु तव जीवितं, जीवमानापि त्वं मतसदिसा”ति । अथ नं “मा दानि पुन एवमकासी”ति ओवदित्वा अज्जतरं सतिपट्टानं उग्गण्हापेन्ति । या पन “अहं असुकसतिपट्टानं नाम मनसिकरोमी”ति वदति, तस्सा “साधु साधू”ति साधुकारं कत्वा “तव जीवितं सुजीवितं, त्वं नाम मनुस्सत्तं पत्ता, तवत्थाय सम्मासम्बुद्धो उप्पन्नो”ति आदीहि पसंसन्ति । न केवलज्चेत्थ मनुस्सजातिकाव सतिपट्टानमनसिकारयुत्ता, ते निस्साय विहरन्ता तिरच्छानगतापि ।

तत्रिदं वत्थु — एको किर नटको सुवपोतकं गहेत्वा सिक्खापेन्तो विचरति । सो भिक्खुनुपस्सयं उपनिस्साय वसित्वा गमनकाले सुवपोतकं पमुस्सित्वा गतो । तं सामणेरियो गहेत्वा पटिजग्गिंसु । बुद्धरक्खितो तस्स नामं अकंसु । तं एकदिवसं पुरतो निसिन्नं दिस्वा महाथेरी आह — “बुद्धरक्खिता”ति । किं, अय्येति? अत्थि ते कोचि भावनामनसिकारोति? नत्थि, अय्येति । आवुसो, पब्बजितानं सन्तिके वसन्तेन नाम विस्सट्ठअत्तभावेन भवितुं न वट्ठति, कोचिदेव मनसिकारो इच्छितब्बो, त्वं पन अज्जं न सक्खिस्ससि, “अट्ठि अट्ठी”ति सज्झायं करोहीति । सो थेरिया ओवादे ठत्वा “अट्ठि अट्ठी”ति सज्झायन्तो चरति ।

तं एकदिवसं पातोव तोरणग्गे निसीदित्वा बालातपं तपमानं एको सकुणो नखपज्जरेन अग्गहेसि । सो “किरि किरि”ति सद्दमकासि । सामणेरियो सुत्वा “अय्ये बुद्धरक्खितो सकुणेन गहितो, मोचेम न”न्ति लेड्डुआदीनि गहेत्वा अनुबन्धित्वा मोचेसुं । तं आनेत्वा पुरतो ठपितं थेरी आह — “बुद्धरक्खित, सकुणेन गहितकाले किं चिन्तेसी”ति? न, अय्ये, अज्जं किञ्चि चिन्तेसिं, अट्ठिपुज्जोव अट्ठिपुज्जं गहेत्वा गच्छति, कतरस्मिं ठाने विप्पकिरिस्सतीति, एवं अय्ये अट्ठिपुज्जमेव चिन्तेसिन्ति । साधु, साधु, बुद्धरक्खित, अनागते भवक्खयस्स ते पच्चयो भविस्सतीति । एवं तत्थ तिरच्छानगतापि सतिपट्टानमनसिकारयुत्ता । तस्मा नेसं भगवा सतिपट्टानबुद्धिमेव जनेन्तो इदं सुत्तमभासि ।

तत्थ एकायनोति एकमग्गो । मग्गस्स हि —

“मग्गो पन्थो पथो पज्जो, अज्जसं वट्टुमायनं ।

नावा उत्तरसेतू च, कुल्लो च भिसिसङ्कमो'ति॥

बहूनि नामानि । स्वायमिध अयननामेन वुत्तो, तस्मा एकायनो अयं, भिक्खवे, मग्गोति एत्थ एकमग्गो अयं, भिक्खवे, मग्गो न द्विधा पथभूतोति एवमत्थो दट्ठब्बो । अथ वा एकेन अयितब्बोति एकायनो । एकेनाति गणसङ्गणिकं पहाय वूपकट्टेन पविवित्तचित्तेन । अयितब्बो पटिपज्जितब्बो, अयन्ति वा एतेनाति अयनो, संसारतो निब्बानं गच्छन्तीति अत्थो । एकस्स अयनो एकायनो । एकस्साति सेट्ठस्स । सब्बसत्तसेट्ठो च भगवा, तस्मा भगवतोति वुत्तं होति । किञ्चापि हि तेन अज्जेपि अयन्ति, एवं सन्तेपि भगवतोव सो अयनो तेन उप्पादितत्ता । यथाह “सो हि, ब्राह्मण, भगवा अनुप्पन्नस्स मग्गस्स उप्पादेता'तिआदि (म० नि० ३.७९) । अयतीति वा अयनो, गच्छति पवत्तीति अत्थो । एकस्मिं अयनोति एकायनो, इमस्मिञ्जेव धम्मविनये पवत्तीति, न अज्जत्थाति वुत्तं होति । यथाह — “इमस्मिं खो, सुभद, धम्मविनये अरियो अट्ठङ्गिको मग्गो उपलब्धती'ति (दी० नि० २.२१४) । देसनाभेदोयेव हेसो, अत्थतो पन एकोव । अपिच एकं अयतीति एकायनो । पुब्बभागे नानामुखभावानयप्पवत्तोपि अपरभागे एकं निब्बानमेव गच्छतीति वुत्तं होति । यथाह ब्रह्मा सहम्पति —

एकायनं जातिखयन्तदस्सी,
मग्गं पजानाति हितानुकम्पी ।
एतेन मग्गेन तरिसु पुब्बे,
तरिस्सन्ति ये च तरन्ति ओघन्ति॥ (सं० नि० ५.४०९) ।

केचि पन “न पारं दिगुणं यन्ती'ति गाथानयेन यस्मा एकवारं निब्बानं गच्छति, तस्मा “एकायनो'ति वदन्ति, तं न युज्जति । इमस्स हि अत्थस्स सकिं अयनोति इमिना ब्यज्जनेन भवितब्बं । यदि पन एकं अयनमस्स एका गति पवत्तीति एवं अत्थं योजेत्वा वुच्चेय्य, ब्यज्जनं युज्जेय्य, अत्थो पन उभयथापि न युज्जति । कस्मा? इध पुब्बभागमग्गस्स अधिप्पेतत्ता । कायादिचतुआरम्मणप्पवत्तो हि पुब्बभागसतिपट्टानमग्गो इधाधिप्पेतो, न लोकुत्तरो, सो च अनेकवारम्पि अयति, अनेकज्जस्स अयनं होति ।

पुब्बेपि च इमस्मिं पदे महाथेरानं साकच्छा अहोसियेव । तिपिटकचूळनागत्येरो पुब्बभागसतिपट्टानमग्गोति आह । आचरियो पनस्स तिपिटकचूळसुमत्थेरो मिस्सकमग्गोति आह । पुब्बभागो भन्तेति? मिस्सको, आवुसोति । आचरिये पन पुनप्पुनं भणन्ते अप्पटिबाहित्वा तुण्ही अहोसि । पज्झं अविनिच्छिन्नित्वाव उट्ठहिंसु । अथाचरियत्थेरो नहानकोट्टकं गच्छन्तो “मया मिस्सकमग्गो कथितो, चूळनागो पुब्बभागमग्गोति आदाय वोहरति, को नु खो एत्थ निच्छयो'ति सुत्तन्तं आदितो पट्टाय परिवत्तेन्तो “यो हि कोचि, भिक्खवे, इमे चत्तारो सतिपट्टाने एवं भावेय्य सत्त वस्सानी'ति इमस्मिं ठाने सल्लक्खेसि । लोकुत्तरमग्गो उप्पज्जित्वा सत्त वस्सानि तिट्ठमानो नाम नत्थि, मया वुत्तो मिस्सकमग्गो न लब्धति । चूळनागेन दिट्ठो पुब्बभागमग्गोव लब्धतीति जत्वा अट्ठमियं धम्मसवने सङ्गुट्ठे अगमासि ।

पोराणकत्थेरा किर पियधम्मसवना होन्ति, सहं सुत्वाव “अहं पठमं, अहं पठम'न्ति एकप्पहारेनेव ओसरन्ति । तस्मिञ्च दिवसे चूळनागत्येरस्स वारो, तेन धम्मासने निसीदित्वा बीजनिं गहेत्वा पुब्बगाथासु वुत्तासु थेरस्स आसनपिट्ठियं ठितस्स एतदहोसि — “रहो निसीदित्वा न वक्खामी'ति । पोराणकत्थेरा हि अनुसूयका होन्ति । न अत्तनो रुचिमेव उच्छुभारं विय एवं उक्खिपित्वा विचरन्ति, कारणमेव गणहन्ति, अकारणं विस्सज्जेन्ति । तस्मा थेरो “आवुसो, चूळनागा'ति आह । सो आचरियस्स विय सहोति धम्मं ठपेत्वा “किं भन्ते'ति आह । आवुसो, चूळनाग, मया वुत्तो मिस्सकमग्गो न लब्धति, तथा वुत्तो पुब्बभागसतिपट्टानमग्गोव लब्धतीति । थेरो चिन्तेसि — “अम्हाकं आचरियो सब्बपरियत्तिको तेपिटको

सुतबुद्धो, एवरूपस्सापि नाम भिक्खुनो अयं पज्जो आलुळेति, अनागते मम भातिका इमं पज्जं आलुळेस्सन्तीति सुत्तं गहेत्वा इमं पज्जं निच्चलं करिस्सामी”ति पटिसम्भिममगतो “एकायनमग्गो वुच्चति पुब्बभागसतिपट्टानमग्गो” ।

मग्गानड्डङ्गिको सेट्ठो, सच्चानं चतुरो पदा ।
विरागो सेट्ठो धम्मनं, द्विपदानञ्च चक्खुमा ॥

एसेव मग्गो नत्थज्जो, दस्सनस्स विसुद्धिया ।
एतज्जि तुम्हे पटिपज्जथ, मारसेनप्पमद्दनं ।
एतज्जि तुम्हे पटिपन्ना, दुक्खस्सन्तं करिस्सथाति ॥ —

सुत्तं आहरित्वा ठपेसि ।

मग्गोति केनट्ठेन मग्गो? निब्बानगमनट्ठेन निब्बानत्थिकेहि मग्गनीयट्ठेन च । **सत्तानं विसुद्धिया**ति रागादीहि मलेहि अभिज्झाविसमलोभादीहि च उपक्किलेसेहि किलिडुचित्तानं सत्तानं विसुद्धत्थाय । तथा हि इमिनाव मग्गेन इतो सतसहस्सकप्पाधिकानं चतुन्नं असङ्ख्येय्यानं उपरि एकस्मिंयेव कप्पे निब्बत्ते तण्हङ्करमेधङ्करसरणङ्करदीपङ्करनामके बुद्धे आदिं कत्वा सक्क्यमुनिपरियोसाना अनेके सम्मासम्बुद्धा अनेकसता पच्चेकबुद्धा गणनपथं वीतिवत्ता अरियसावका चाति इमे सत्ता सब्बे चित्तमलं पवाहेत्वा परमविसुद्धिं पत्ता । रूपमलवसेन पन संकिलेसवोदानपज्जत्तियेव नत्थि । तथा हि —

“रूपेन संकिलिट्ठेन, संकिलिस्सन्ति माणवा ।
रूपे सुद्धे विसुज्झन्ति, अनक्खातं महेसिना ॥

चित्तेन संकिलिट्ठेन, संकिलिस्सन्ति माणवा ।
चित्ते सुद्धे विसुज्झन्ति, इति वुत्तं महेसिना” ॥

यथाह — “चित्तसंकिलेसा, भिक्खवे, सत्ता संकिलिस्सन्ति, चित्तवोदाना विसुज्झन्ती”ति । तज्ज चित्तवोदानं इमिना सतिपट्टानमग्गेन होति । तेनाह “सत्तानं विसुद्धिया”ति ।

सोकपरिदेवानं समतिक्कमायाति सोकस्स च परिदेवस्स च समतिक्कमाय पहानायाति अत्थो, अयज्जि मग्गो भावितो **सन्ततिमहामत्ता**दीनं विय सोकसमतिक्कमाय, **पटाचारा**दीनं विय परिदेवसमतिक्कमाय संवत्तति । तेनाह “सोकपरिदेवानं समतिक्कमाया”ति । किञ्चापि हि सन्ततिमहामत्तो —

“यं पुब्बे तं विसोधेहि, पच्छा ते मातु किञ्चनं ।
मज्झे चे नो गहेस्ससि, उपसन्तो चरिस्ससी”ति ॥ (सु० नि० ९४५) ।

इमं गाथं सुत्वाव सह पटिसम्भिमदाहि अरहत्तं पत्तो । पटाचारा —

“न सन्ति पुत्ता ताणाय, न पिता नापि बन्धवा ।
अन्तकेनाधिपन्नस्स, नत्थि जातीसु ताणता”ति ॥ (ध० प० २८८) ।

इमं गाथं सुत्वा सोतापत्तिफले पतिट्ठिता । यस्मा पन कायवेदनाचित्तधम्मेषु कञ्चि धम्मं अनामसित्वा भावना नाम नत्थि, तस्मा तेपि इमिनाव मग्गेन सोकपरिदेवे समतिक्कन्ताति वेदितब्बा ।

दुक्खदोमनस्सानं अत्थङ्गमायाति कायिकदुक्खस्स चेतसिकदोमनस्सस्स चाति इमेसं द्विन्नं अत्थङ्गमाय, निरोधायाति अत्थो । अयञ्चि मग्गे भावितो तिस्सत्थेरादीनं विय दुक्खस्स, सक्कादीनं विय च दोमनस्सस्स अत्थङ्गमाय संवत्तति ।

तत्रायं अत्थदीपना — सावत्थियं किर **तिस्सो** नाम कुटुम्बिकपुत्तो चत्तालीस हिरञ्जकोटियो पहाय पब्बजित्वा अगामके अरञ्जे विहरति । तस्स कनिट्ठभातु भरिया “गच्छथ, नं जीविता वोरोपेथा”ति पञ्चसते चोरे पेसेसि । ते गन्त्वा थेरं परिवारेत्वा निसीदिसु । थेरो आह — “कस्मा आगतत्थ उपासका”ति? तं जीविता वोरोपेस्सामाति । पाटिभोगं मे उपासका, गहेत्वा अज्जेकरत्तिं जीवितं देथाति । को ते, समण, इमस्मिं ठाने पाटिभोगो भविस्सतीति? थेरो महन्तं पासाणं गहेत्वा द्वे ऊरुट्ठीनि भिन्दित्वा “वट्ठति उपासका पाटिभोगो”ति आह । ते अपक्कमित्वा चङ्कमनसीसे अग्गिं कत्वा निपज्जिसु । थेरस्स वेदनं विक्खम्भेत्वा सीलं पच्चवेक्खतो परिसुद्धं सीलं निस्साय पीतिपामोज्जं उप्पज्जि । ततो अनुक्कमेन विपस्सनं वट्ठेन्तो तियामरत्तिं समणधम्मं कत्वा अरुणुग्गमने अरहत्तं पत्तो इमं उदानं उदानेसि —

“उभो पादानि भिन्दित्वा, सज्जपेस्सामि वो अहं ।
अट्ठियामि हरायामि, सरागमरणं अहं ॥

एवाहं चिन्तयित्वान, यथाभूतं विपस्सिसं ।
सम्पत्ते अरुणुग्गमहि, अरहत्तमपापुणि”न्ति ॥

अपरेपि **तिस भिक्खू** भगवतो सन्तिके कम्मट्ठानं गहेत्वा अरञ्जविहारे वस्सं उपगन्त्वा “आवुसो, तियामरत्तिं समणधम्मोव कातब्बो, न अज्जमज्जस्स सन्तिकं आगन्तब्ब”न्ति वत्वा विहरिसु । तेसं समणधम्मं कत्वा पच्चूससमये पचलायन्तानं एको ब्यग्घो आगन्त्वा एकेकं भिक्खुं गहेत्वा गच्छति । न कोचि “मं ब्यग्घो गण्ही”ति वाचम्पि निच्छारेसि । एवं पञ्चसु दससु भिक्खूसु खादितेसु उपोसथदिवसे “इतरे, आवुसो, कुहि”न्ति पुच्छित्वा जत्वा च “इदानि गहितेन गहितोम्हीति वत्तब्ब”न्ति वत्वा विहरिसु । अथ अज्जतरं दहरभिक्खुं पुरिमनयेनेव ब्यग्घो गणिह । सो “ब्यग्घो भन्ते”ति आह । भिक्खू कत्तरदण्डे च उक्कायो च गहेत्वा मोचेस्सामाति अनुबन्धिसु । ब्यग्घो भिक्खूनं अगतिं छिन्नतटट्ठानमारुहं तं भिक्खुं पादङ्गुलकतो पट्टाय खादितुं आरभि । इतरेपि “इदानि सप्पुरिस, अम्हेहि कत्तब्बं नत्थि, भिक्खूनं विसेसो नाम एवरूपे ठाने पज्जायती”ति आहंसु । सो ब्यग्घमुखे निपन्नोव तं वेदनं विक्खम्भेत्वा विपस्सनं वट्ठेन्तो याव गोप्फका खादितसमये सोतापन्नो हुत्वा, याव जण्णुका खादितसमये सकदागामी, याव नाभिया खादितसमये अनागामी हुत्वा, हृदयरूपे अखादितेयेव सह पटिसम्भिदाहि अरहत्तं पत्वा इमं उदानं उदानेसि —

“सीलवा वतसम्पन्नो, पज्जवा सुसमाहितो ।
मुहुत्तं पमादमन्वाय, ब्यग्घेनोरुद्धमानसो ॥

पज्जरस्मिं गहेत्वान, सिलाय उपरी कतो ।
कामं खादतु मं ब्यग्घो, अट्ठिया च न्हारुस्स च ।

किलेसे खेपयिस्सामि, फुसिस्सामि विमुत्तिय”न्ति ॥

अपरोपि पीतमल्लत्थेरो नाम गिहिकाले तीसु रज्जेसु पटाकं गहेत्वा तम्बपण्णिदीपं आगम्म राजानं पस्सित्वा रज्जा कतानुग्गहो एकदिवसं किलज्जकापणसालद्वारेन गच्छन्तो “रूपं, भिक्खवे, न तुम्हाकं, तं पजहथ, तं वो पहीनं दीघरत्तं हिताय सुखाय भविस्सती”ति न तुम्हाकवाक्यं सुत्वा चिन्तेसि “नेव किर रूपं अत्तनो, न वेदना”ति । सो तंयेव अङ्कुसं कत्वा निक्खमित्वा महाविहारं गन्त्वा पब्बज्जं याचित्वा पब्बजितो उपसम्पन्नो द्वेमातिका पगुणा कत्वा तिसं भिक्खू गहेत्वा गबलवालयअङ्गणं गन्त्वा समणधम्मं अकासि । पादेसु अवहन्तेसु जण्णुकेहि चङ्कमति । तमेनं रत्तिं एको मिगलुद्दको मिगोति मज्जमानो पहरि । सत्ति विनिविज्झित्वा गता, सो तं सत्तिं हरापेत्वा पहरणमुखानि तिणवट्टिया पूरापेत्वा पासाणपिट्ठियं अत्तानं निसीदापेत्वा ओकासं कारेत्वा विपस्सनं वट्टेत्वा सह पटिसम्भिदाहि अरहत्तं पत्वा उक्कासितसद्देन आगतानं भिक्खूनं ब्याकरित्वा इमं उदानं उदानेसि —

“भासितं बुद्धसेट्ठस्स, सब्बलोकग्गवादिनो ।

न तुम्हाकमिदं रूपं, तं जहेय्याथ भिक्खवो ॥

अनिच्चा वत सङ्खारा, उप्पादवयधम्मिनो ।

उप्पज्जित्वा निरुज्झन्ति, तेसं वूपसमो सुखो”ति ॥

एवं ताव अयं मग्गो तिस्सत्थेरादीनं विय दुक्खस्स अत्थङ्गमाय संवत्तति ।

सक्को पन देवानमिन्दो अत्तनो पञ्चविधपुब्बनिमित्तं दिस्वा मरणभयसन्तज्जितो दोमनस्सजातो भगवन्तं उपसङ्गमित्वा पज्जं पुच्छि । सो उपेक्खापज्जविस्सज्जनावसाने असीतिसहस्साहि देवताहि सद्धिं सोतापत्तिफले पतिट्ठासि । सा चस्स उपपत्ति पुन पाकतिकाव अहोसि ।

सुब्रह्मापि देवपुत्तो अच्छरासहस्सपरिवुतो सग्गसम्पत्तिं अनुभोति । तत्थ पञ्चसता अच्छरायो रुक्खतो पुप्फानि ओचिनन्तियो चवित्वा निरये उप्पन्ना । सो “किं इमा चिरायन्ती”ति उपधारेन्तो तासं निरये निब्बत्तनभावं जत्वा “कित्तकं नु खो मम आयू”ति उपपरिक्खन्तो अत्तनो आयुपरिक्खयं विदित्वा चवित्वा तत्थेव निरये निब्बत्तनभावं दिस्वा भीतो अतिविय दोमनस्सजातो हुत्वा “इमं मे दोमनस्सं सत्था विनयिस्सति, न अज्जो”ति अवसेसा पञ्चसता अच्छरायो गहेत्वा भगवन्तं उपसङ्गमित्वा पज्जं पुच्छि —

“निच्चं उत्रस्तमिदं चित्तं, निच्चं उब्बिग्गिदं मनो ।

अनुप्पन्नेसु किच्छेसु, अथो उप्पतितेसु च ।

सचे अत्थि अनुव्रस्तं, तं मे अक्खाहि पुच्छितोति ॥ (सं० नि० १.९८) ।

ततो नं भगवा आह —

“नाज्जत्र बोज्झा तपसा, नाज्जत्रिन्द्रियसंवरा ।

नाज्जत्र सब्बनिस्सग्गा, सोत्थिं पस्सामि पाणिन”न्ति ॥ (सं० नि० १.९८) ।

सो देसनापरियोसाने पञ्चहि अच्छरासतेहि सद्धिं सोतापत्तिफले पतिट्ठाया तं सम्पत्तिं थावरं कत्वा देवलोकमेव अगमासीति । एवं अयं मग्गो भावितो सक्कादीनं विय दोमनस्सस्स अत्थङ्गमाय संवत्ततीति वेदितब्बो ।

जायस्स अधिगमायाति जायो वुच्चति अरियो अट्ठङ्गिको मग्गो, तस्स अधिगमाय, पत्तियाति वुत्तं होति । अयञ्चि पुब्बभागे लोकियो सतिपट्ठानमग्गो भावितो लोकुत्तरमग्गस्स अधिगमाय संवत्तति । तेनाह “जायस्स अधिगमाया”ति । **निब्बानस्स सच्छिकिरियाया**ति तण्हावानविरहितत्ता निब्बानन्ति लद्धनामस्स अमत्तस्स सच्छिकिरियाय, अत्तपच्चक्खतायाति वुत्तं होति । अयञ्चि मग्गो भावितो अनुपुब्बेन निब्बानसच्छिकिरियं साधेति । तेनाह “निब्बानस्स सच्छिकिरियाया”ति ।

तत्थ किञ्चापि “सत्तानं विसुद्धिया”ति वुत्ते सोकसमतिकक्कमादीनि अत्थतो सिद्धानेव होन्ति, ठपेत्वा पन सासनयुत्तिकोविदे अञ्जेसं न पाकटानि, न च भगवा पठमं सासनयुत्तिकोविदं जनं कत्वा पच्छा धम्मं देसेति । तेन तेनेव पन सुत्तेन तं तं अत्थं जापेति । तस्मा इध यं यं अत्थं एकायनमग्गो साधेति, तं तं पाकटं कत्वा दस्सेन्तो “सोकपरिदेवानं समतिकक्कमाया”ति आदिमाह । यस्मा वा या सत्तानं विसुद्धि एकायनमग्गेन संवत्तति, सा सोकपरिदेवानं समतिकक्कमेन होति । सोकपरिदेवानं समतिकक्कमो दुक्खदोमनस्सानं अत्थङ्गमेन, दुक्खदोमनस्सानं अत्थङ्गमो जायस्साधिगमेन, जायस्साधिगमो निब्बानस्स सच्छिकिरियाय । तस्मा इमम्पि कमं दस्सेन्तो “सत्तानं विसुद्धिया”ति वत्वा “सोकपरिदेवानं समतिकक्कमाया”ति आदिमाह ।

अपिच वण्णभणनमेतं एकायनमग्गस्स । यथेव हि भगवा — “धम्मं वो, भिक्खवे, देसेस्सामि आदिकल्याणं मज्जेकल्याणं परियोसानकल्याणं सात्थं सब्यञ्जनं केवलपरिपुण्णं परिसुद्धं ब्रह्मचरियं पकासेस्सामि यदिदं छछक्कानी”ति (म० नि० ३.४२०) छछक्कदेसनाय अट्ठहि पदेहि वण्णं अभासि । यथा च अरियवंसदेसनाय “चत्तारोमे, भिक्खवे, अरियवंसा अग्गज्जा रत्तज्जा वंसज्जा पोराणा असंकिण्णा असंकिण्णपुब्बा न सङ्कीयन्ति न सङ्कीयिस्सन्ति, अप्पटिकुट्ठा समणेहि ब्राह्मणेहि विञ्जूही”ति (अ० नि० ४.२८) नवहि पदेहि वण्णं अभासि; एवं इमस्सापि एकायनमग्गस्स सत्तानं विसुद्धियाति आदीहि सत्तहि पदेहि वण्णं अभासि । कस्माति चे, तेसं भिक्खूनं उस्साहजननत्थं । वण्णभासनञ्चि सुत्वा ते भिक्खू “अयं किर मग्गो हृदयसन्तापभूतं सोकं, वाचाविप्लापभूतं परिदेवं, कायिकअसातभूतं दुक्खं, चेतसिकअसातभूतं दोमनस्सन्ति चत्तारो उपद्वे हनति, विसुद्धिं जायं निब्बानन्ति तयो विसेसे आवहती”ति उस्साहजाता इमं धम्मदेसनं उग्गहेतब्बं परियापुणितब्बं धारेतब्बं, वाचेतब्बं, इमञ्च मग्गं भावेतब्बं मज्जिस्सन्ति । इति तेसं भिक्खूनं उस्साहजननत्थं वण्णं अभासि । कम्बलवाणिजादयो कम्बलादीनं वण्णं विय ।

यथा हि सतसहस्सघनिकपण्डुकम्बलवाणिजेन ‘कम्बलं गण्हा’ति उग्घोसितेपि असुककम्बलोति न ताव मनुस्सा जानन्ति । केसकम्बलवाळकम्बलादयोपि हि दुग्गन्धा खरसम्फस्सा कम्बलात्वेव वुच्चन्ति । यदा पन तेन गन्धारको रत्तकम्बलो सुखुमो उज्जलो सुखसम्फस्सोति उग्घोसितं होति, तदा ये पहोन्ति, ते गण्हन्ति । ये नप्पहोन्ति, तेपि दस्सनकामा होन्ति; एवमेव ‘एकायनो, भिक्खवे, अयं मग्गो’ति वुत्तेपि असुकमग्गोति न ताव पाकटो होति । नानप्पकारका हि अनिय्यानिकमग्गापि मग्गात्वेव वुच्चन्ति । “सत्तानं विसुद्धिया”ति आदिमि पन वुत्ते “अयं किर मग्गो चत्तारो उपद्वे हनति, तयो विसेसे आवहती”ति उस्साहजाता इमं धम्मदेसनं उग्गहेतब्बं परियापुणितब्बं धारेतब्बं वाचेतब्बं, इमञ्च मग्गं भावेतब्बं मज्जिस्सन्तीति वण्णं भासन्तो “सत्तानं विसुद्धिया”ति आदिमाह । यथा च सतसहस्सघनिकपण्डुकम्बलवाणिजूपमा; एवं

रत्तजम्बुनदसुवण्णउदकप्पसादकमणिरतनसुविसुद्धमुत्तरतनपवाळादिवाणिजूपमादयोपेत्य आहरितब्बा ।

यदिदन्ति निपातो, ये इमेति अयमस्स अत्थो । चत्तारोति गणनपरिच्छेदो । तेन न ततो हेट्ठा, न उद्धन्ति सतिपट्टानपरिच्छेदं दीपेति । **सतिपट्टाना**ति तयो सतिपट्टाना सतिगोचरोपि तिधा पटिपन्नेसु सावकेसु सत्थुनो पटिधानुनयवीतिवत्ततापि, सतिपि । “चतुन्नं, भिक्खवे, सतिपट्टानानं समुदयञ्च अत्थङ्गमञ्च देसेस्सामि, तं सुणाथ...पे०... को च, भिक्खवे, कायस्स समुदयो । आहारसमुदया कायस्स समुदयो”तिआदीसु (सं० नि० ५.४०८) हि सतिगोचरो सतिपट्टानन्ति वुच्चति । तथा “कायो उपट्टानं नो सति, सति पन उपट्टानञ्चेव सति चा”तिआदीसुपि (पटि० म० ३.३५) । तस्सत्थो — पटिट्ठाति अस्मिन्ति **पट्टानं** । का पटिट्ठाति? सति । सतिया पट्टानं **सतिपट्टानं**, पधानं ठानन्ति वा पट्टानं । सतिया पट्टानं सतिपट्टानं हत्थिट्टानअस्सट्टानादीनि विय ।

“तयो सतिपट्टाना यदरियो सेवति, यदरियो सेवमानो सत्था गणमनुसासितुं अरहती”ति (म० नि० ३.३११) एत्थ तिधा पटिपन्नेसु सावकेसु सत्थुनो पटिधानुनयवीतिवत्तता “सतिपट्टान”न्ति वुत्ता । तस्सत्थो — पट्टपेतब्बतो पट्टानं, पवत्तयितब्बतोति अत्थो । केन पट्टपेतब्बतोति? सतिया । सतिया पट्टानं सतिपट्टानं । “चत्तारो सतिपट्टाना भाविता बहुलीकता सत्त सम्बोज्झङ्गे परिपूरेन्ती”तिआदीसु (म० नि० ३.१४७) पन सतियेव “सतिपट्टानं”ति वुच्चति । तस्सत्थो — पट्टातीति पट्टानं, उपट्टाति ओक्कन्दित्वा पक्खन्दित्वा पत्थरित्वा पवत्ततीति अत्थो । सतियेव सतिपट्टानं । अथ वा सरणट्ठेन सति, उपट्टानट्ठेन पट्टानं । इति सति च सा पट्टानं चातिपि सतिपट्टानं । इदमिधाधिप्पेतं ।

यदि एवं कस्मा “सतिपट्टाना”ति बहुवचनं? सतिबहुत्ता । आरम्भणभेदेन हि बहुका एता सतियो । अथ मग्गोति कस्मा एकवचनं? मग्गट्ठेन एकत्ता । चतस्सोपि हि एता सतियो मग्गट्ठेन एकत्तं गच्छन्ति । वुत्तज्जेतं — “मग्गोति केनट्ठेन मग्गो? निब्बानगमनट्ठेन । निब्बानत्थिकेहि मग्गनीयट्ठेन चा”ति । चतस्सोपि चेता अपरभागे कायादीसु आरम्भणेषु किच्चं साधयमाना निब्बानं गच्छन्ति, आदितो पट्टाय च निब्बानत्थिकेहि मग्गियन्ति, तस्मा चतस्सोपि एको मग्गोति वुच्चन्ति । एवञ्च सति वचनानुसन्धिना सानुसन्धिकाव देसना होति, “मारसेनप्पमद्दं, वो भिक्खवे, मग्गं देसेस्सामि, तं सुणाथ... पे०... कतमो च, भिक्खवे, मारसेनप्पमद्दनो मग्गो? यदिदं सत्त बोज्झङ्गा”तिआदीसु (सं० नि० ५.२२४) विय । यथा मारसेनप्पमद्दनोति च, सत्त बोज्झङ्गाति च अत्थतो एकं, ब्यञ्जनमेवेत्थ नानं । एवं “एकायनमग्गो”ति च “चत्तारो सतिपट्टाना”ति च अत्थतो एकं, ब्यञ्जनमेवेत्थ नानं, तस्मा मग्गट्ठेन एकत्ता एकवचनं । आरम्भणभेदेन सतिबहुत्ता बहुवचनं वेदितब्बं ।

कस्मा पन भगवता चत्तारोव सतिपट्टाना वुत्ता अनूना अनधिकाति? वेनेय्यहितत्ता । तण्हाचरितदिट्ठिचरितसमथयानिकविपस्सनायानिकेसु हि मन्दतिक्खवसेन द्वेधा द्वेधा पवत्तेसु वेनेय्येसु मन्दस्स तण्हाचरितस्स ओळारिकं कायानुपस्सनासतिपट्टानं विसुद्धिमग्गो, तिक्खस्स सुखुमं वेदनानुपस्सनासतिपट्टानं । दिट्ठिचरितस्सपि मन्दस्स नातिप्पभेदगतं चित्तानुपस्सनासतिपट्टानं विसुद्धिमग्गो, तिक्खस्स अतिप्पभेदगतं धम्मनुपस्सनासतिपट्टानं विसुद्धिमग्गो । समथयानिकस्स च मन्दस्स अकिच्छेन अधिगन्तब्बनिमित्तं पठमं सतिपट्टानं विसुद्धिमग्गो, तिक्खस्स ओळारिकारम्भणे असण्ठहनतो दुतियं । विपस्सनायानिकस्सपि मन्दस्स नातिप्पभेदगतारम्भणं ततियं, तिक्खस्स अतिप्पभेदगतारम्भणं चतुत्थं । इति चत्तारोव वुत्ता अनूना अनधिकाति ।

सुभसुखनिच्चअत्तभावविपल्लासप्पहानत्थं वा । कायो हि असुभो, तत्थ च सुभविपल्लासविपल्लत्था सत्ता । तेसं तत्थ असुभभावदस्सनेन तस्स विपल्लासस्स प्हानत्थं पठमं सतिपट्टानं वुत्तं । सुखं निच्चं अत्ताति गहितेसुपि च वेदनादीसु

वेदना दुक्खा, चित्तं अनिच्चं, धम्मा अनत्ता, तेसु च सुखनिच्चअत्तविपल्लासविपल्लत्था सत्ता । तेसं तत्थ दुक्खादिभावदस्सनेन तेसं विपल्लासानं प्हानत्थं सेसानि तीणि वुत्तानीति एवं सुभसुखनिच्चअत्तभावविपल्लासप्पहानत्थं वा चत्तारोव वुत्ता अनूना अनधिकाति वेदितब्बा । न केवलञ्च विपल्लासप्पहानत्थमेव, अथ खो चतुरोघयोगासवगन्थउपादानअगतिप्हानत्थम्पि चतुब्बिधाहारपरिञ्जत्थञ्च चत्तारोव वुत्ताति वेदितब्बा । अयं ताव पकरणयो ।

अट्ठकथायं पन सरणवसेन चेव एकत्तसमोसरणवसेन च एकमेव सतिपट्ठानं आरम्भणवसेन चत्तारोति एतदेव वुत्तं । यथा हि चतुद्वारे नगरे पाचीनतो आगच्छन्ता पाचीनदिसाय उट्ठानकं भण्डं गहेत्वा पाचीनद्वारेन नगरमेव पविसन्ति, दक्खिणतो । पच्छिमतो । उत्तरतो आगच्छन्ता उत्तरदिसाय उट्ठानकं भण्डं गहेत्वा उत्तरद्वारेन नगरमेव पविसन्ति; एवं — सम्पदमिदं वेदितब्बं । नगरं विय हि निब्बानमहानगरं, द्वारं विय अट्ठङ्गिको लोकोत्तरमग्गो, पाचीनदिसादयो विय कायादयो ।

यथा पाचीनतो आगच्छन्ता पाचीनदिसाय उट्ठानकं भण्डं गहेत्वा पाचीनद्वारेन नगरमेव पविसन्ति, एवं कायानुपस्सनामुखेन आगच्छन्ता चुद्धसविधेन कायानुपस्सनं भावेत्वा कायानुपस्सनाभावानुभावनिब्बत्तेन अरियमग्गेन एकं निब्बानमेव ओसरन्ति । यथा दक्खिणतो आगच्छन्ता दक्खिणाय दिसाय उट्ठानकं भण्डं गहेत्वा दक्खिणद्वारेन नगरमेव पविसन्ति, एवं वेदनानुपस्सनामुखेन आगच्छन्ता नवविधेन वेदनानुपस्सनं भावेत्वा वेदनानुपस्सनाभावानुभावनिब्बत्तेन अरियमग्गेन एकं निब्बानमेव ओसरन्ति । यथा पच्छिमतो आगच्छन्ता पच्छिमदिसाय उट्ठानकं भण्डं गहेत्वा पच्छिमद्वारेन नगरमेव पविसन्ति, एवं चित्तानुपस्सनामुखेन आगच्छन्ता सोळसविधेन चित्तानुपस्सनं भावेत्वा चित्तानुपस्सनाभावानुभावनिब्बत्तेन अरियमग्गेन एकं निब्बानमेव ओसरन्ति । यथा उत्तरतो आगच्छन्ता उत्तरदिसाय उट्ठानकं भण्डं गहेत्वा उत्तरद्वारेन नगरमेव पविसन्ति, एवं धम्मानुपस्सनामुखेन आगच्छन्ता पञ्चविधेन धम्मानुपस्सनं भावेत्वा धम्मानुपस्सनाभावानुभावनिब्बत्तेन अरियमग्गेन एकं निब्बानमेव ओसरन्ति । एवं सरणवसेन चेव एकत्तसमोसरणवसेन च एकमेव सतिपट्ठानं आरम्भणवसेन चत्तारोव वुत्ताति वेदितब्बा ।

कतमे चत्तारोति कथेतुकम्यता पुच्छा । **इधाति** इमस्मिं सासने । **भिक्षुवेति** धम्मपटिग्गाहकपुग्गलालपनमेतं । **भिक्षूति** पटिपत्तिसम्पादकपुग्गलनिदस्सनमेतं । अञ्जेपि च देवमनुस्सा पटिपत्तिं सम्पादेन्तियेव, सेट्ठत्ता पन पटिपत्तिया भिक्षुभावदस्सनतो च “भिक्षू”ति आह । भगवतो हि अनुसासनिं सम्पटिच्छन्तेसु भिक्षु सेट्ठो, सब्बप्पकाराय अनुसासनिया भाजनभावतो । तस्मा सेट्ठत्ता “भिक्षू”ति आह । तस्मिं गहिते पन सेसा गहिताव होन्ति, राजगमनादीसु राजगहणेन सेसपरिसा विय । यो च इमं पटिपत्तिं पटिपज्जति, सो भिक्षु नाम होतीति पटिपत्तिया भिक्षुभावदस्सनतोपि “भिक्षू”ति आह । पटिपन्नको हि देवो वा होतु मनुस्सो वा, भिक्षूति सङ्ख्यं गच्छतियेव यथाह —

“अलङ्कृतो चेपि समं चरेय्य,
सन्तो दन्तो नियतो ब्रह्मचारी ।
सब्बेसु भूतेसु निधाय दण्डं,
सो ब्राह्मणो सो समणो स भिक्षू”ति ॥ (ध० प० १४२) ।

कायेति रूपकाये । रूपकायो हि इध अङ्गपच्चङ्गानं केसादीनञ्च धम्मानं समूहट्ठेन हत्थिकायरथकायादयो विय कायोति अधिप्पेतो । यथा च समूहट्ठेन, एवं कुच्छित्तानं आयट्ठेन । कुच्छित्तानज्हि परमजेगुच्छानं सो आयोतिपि कायो । आयोति उप्पत्तिदेसो । तत्थायं वचनत्थो । आयन्ति ततोति आयो । के आयन्ति? कुच्छिता केसादयो । इति कुच्छित्तानं

आयोति कायो ।

कायानुपस्सीति काये अनुपस्सनसीलो कायं वा अनुपस्समानो । कायेति च वत्वापि पुन कायानुपस्सीति दुतियकायगगहणं असम्मिस्सतो ववत्थानघनविनिब्भोगादिदस्सनत्थं कतन्ति वेदितब्बं । तेन न काये वेदनानुपस्सी वा, चित्तधम्मनानुपस्सी वा, अथ खो कायानुपस्सीयेवाति कायसङ्घाते वत्थुस्मिं कायानुपस्सनाकारस्सेव दस्सनेन असम्मिस्सतो ववत्थानं दस्सितं होति । तथा न काये अङ्गपच्चङ्गविनिमुत्तएकधम्मनानुपस्सी, नापि केसलोमादिविनिमुत्तइत्थिपुरिसानुपस्सी, योपि चेत्थ केसलोमादिको भूतुपादायसमूहसङ्घातो कायो, तत्थपि न भूतुपादायविनिमुत्तएकधम्मनानुपस्सी, अथ खो रथसम्भारानुपस्सको विय अङ्गपच्चङ्गसमूहानुपस्सी, नगरावयवानुपस्सको विय केसलोमादिसमूहानुपस्सी, कदलिकखन्धपत्तवट्टिविनिब्भुजको विय रित्तमुट्टिविनिवेठको विय च भूतुपादायसमूहानुपस्सीयेवाति नानप्पकारतो समूहवसेनेव कायसङ्घातस्स वत्थुनो दस्सनेन घनविनिब्भोगो दस्सितो होति । न हेत्थ यथावुत्तसमूहविनिमुत्तो कायो वा इत्थी वा पुरिसो वा अज्जो वा कोचि धम्मो दिस्सति, यथावुत्तधम्मसमूहमत्तेयेव पन तथा तथा सत्ता मिच्छाभिनिवेसं करोन्ति । तेनाहु पोराणा —

“यं पस्सति न तं दिट्ठं, यं दिट्ठं तं न पस्सति ।

अपस्सं बज्झते मूळ्हो, बज्झमानो न मुच्चती”ति ॥

घनविनिब्भोगादिदस्सनत्थन्ति वुत्तं, आदिसद्देन चेत्थ अयम्पि अत्थो वेदितब्बो । अयज्झि एतस्मिं काये कायानुपस्सीयेव, न अज्ज धम्मनानुपस्सीति वुत्तं होति । यथा अनुदकभूतायपि मरीचिया उदकानुपस्सिनो होन्ति, न एवं अनिच्चदुक्खानत्तअसुभभूतेयेव इमस्मिं काये निच्चसुखअत्तसुभभावानुपस्सी, अथ खो कायानुपस्सी अनिच्चदुक्खानत्तअसुभाकारसमूहानुपस्सीयेवाति वुत्तं होति । अथ वा य्वायं परतो “इध, भिक्खवे, भिक्खु अरज्जगतो वा...पे०... सो सतोव अस्ससती”तिआदिना नयेन अस्सासपस्सासादिचुण्णिकजातअट्टिकपरियोसानो कायो वुत्तो, यो च “इधेकच्चो पथवीकायं अनिच्चतो अनुपस्सति, आपोकायं तेजोकायं वायोकायं केसकायं लोमकायं छविकायं चम्मकायं मंसकायं रुधिरकायं न्हारुकायं अट्टिकायं अट्टिमिज्जकाय”न्ति (पटि० म० ३.३५) पटिसम्भिदायं कायो वुत्तो, तस्स सब्बस्स इमस्मिज्जेव काये अनुपस्सनतो काये कायानुपस्सीति एवम्पि अत्थो वेदितब्बो ।

अथ वा काये अहन्ति वा ममन्ति वा एवं गहेतब्बस्स यस्स कस्सचि अननुपस्सनतो, तस्स तस्सेव पन केसलोमादिकस्स नानाधम्मसमूहस्स अनुपस्सनतो काये केसादिधम्मसमूहसङ्घातकायानुपस्सीति एवमत्थो दट्ठब्बो ।

अपिच “इमस्मिं काये अनिच्चतो अनुपस्सति, नो निच्चतो”तिआदिना अनुक्कमेन पटिसम्भिदायं आगतनयस्स सब्बस्सेव अनिच्चलक्खणादिनो आकारसमूहसङ्घातस्स कायस्स अनुपस्सनतोपि काये कायानुपस्सीति एवम्पि अत्थो दट्ठब्बो । तथा हि अयं काये कायानुपस्सनापटिपदं पटिपन्नो भिक्खु इमं कायं अनिच्चानुपस्सनादीनं सत्तन्नं अनुपस्सनानं वसेन अनिच्चतो अनुपस्सति, नो निच्चतो । दुक्खतो अनुपस्सति, नो सुखतो । अनत्ततो अनुपस्सति, नो अत्ततो । निब्बिन्दति, नो नन्दति, विरज्जति, नो रज्जति, निरोधेति । नो समुदेति, पटिनिस्सज्जति, नो आदियति । सो तं अनिच्चतो अनुपस्सन्तो निच्चसज्जं पजहति, दुक्खतो अनुपस्सन्तो सुखसज्जं पजहति, अनत्ततो अनुपस्सन्तो अत्तसज्जं पजहति, निब्बिन्दन्तो नन्दिं पजहति, विरज्जन्तो रागं पजहति, निरोधेन्तो समुदयं पजहति, पटिनिस्सज्जन्तो आदानं पजहतीति वेदितब्बो ।

विहरतीति इरियति । **आतापीति** तीसु भवेसु किलेसे आतापेतीति आतापो, वीरियस्सेतं नामं । आतापो अस्स अत्थीति आतापी । **सम्पजानोति** सम्पजज्जसङ्घातेन जाणेन समन्नागतो । **सतिमाति** कायपरिग्गाहिकाय सतिया समन्नागतो । अयं पन यस्मा सतिया आरम्भणं परिग्गाहेत्वा पज्जाय अनुपस्सति, न हि सतिविरहितस्स अनुपस्सना नाम अत्थि, तेनेवाह — “सतिज्ज ख्वाहं, भिक्खवे, सब्बत्थिकं वदामी”ति (सं० नि० ५.२३४) । तस्मा एत्थ “काये कायानुपस्सी विहरती”ति एत्तावता कायानुपस्सनासतिपट्टानं वुत्तं होति । अथ वा यस्मा अनातापिनो अन्तोसङ्केपो अन्तरायकरो होति, असम्पजानो उपायपरिग्गहे अनुपायपरिवज्जने च सम्मुहति, मुट्ठस्सति उपायापरिच्चागे अनुपायापरिग्गहे च असमत्थो होति, तेनस्स तं कम्मट्ठानं न सम्पज्जति । तस्मा येसं धम्मानं आनुभावेन तं सम्पज्जति, तेसं दस्सनत्थं “आतापी सम्पजानो सतिमा”ति इदं वुत्तन्ति वेदितब्बं ।

इति कायानुपस्सनासतिपट्टानं सम्पयोगङ्गज्जस्स दस्सेत्वा इदानीं पहानङ्गं दस्सेतुं **विनेय्य लोके अभिज्झादोमनस्सन्ति** वुत्तं । तत्थ **विनेय्याति** तदङ्गविनयेन वा विक्खम्भनविनयेन वा विनयित्वा । **लोके**ति तस्मिज्जेव काये । कायो हि इध लुज्जनपलुज्जनट्टेन लोकोति अधिपेतो । यस्मा पनस्स न कायमत्तेयेव अभिज्झादोमनस्सं पहीयति, वेदनादीसुपि पहीयतियेव । तस्मा पञ्चपि उपादानक्खन्धा लोकोति विभङ्गे वुत्तं । लोकसङ्घातत्ता वा तेसं धम्मानं अत्थुद्धारनयेनेतं वुत्तं । यं पनाह — “तत्थ कतमो लोको? स्वेव कायो लोको”ति, अयमेवेत्थ अत्थो । तस्मिं लोके अभिज्झादोमनस्सं विनेय्याति एवं सम्बन्धो दट्ठब्बो । यस्मा पनेत्थ अभिज्झागगहणेन कामच्छन्दो, दोमनस्सगगहणेन ब्यापादो सङ्गहं गच्छति, तस्मा नीवरणपरियापन्नबलवधम्मद्वयदस्सनेन नीवरणप्पहानं वुत्तं होतीति वेदितब्बं ।

विसेसेन चेत्य अभिज्झाविनयेन कायसम्पत्तिमूलकस्स अनुरोधस्स, दोमनस्सविनयेन कायविपत्तिमूलकस्स विरोधस्स, अभिज्झाविनयेन च काये अभिरतिया, दोमनस्सविनयेन कायभावनाय अनभिरतिया, अभिज्झाविनयेन काये अभूतानं सुभसुखभावादीनं पक्खेपस्स, दोमनस्सविनयेन काये भूतानं असुभासुखभावादीनं अपनयनस्स च पहानं वुत्तं । तेन योगावचरस्स योगानुभावो योगसमत्थता च दीपिता होति । योगानुभावो हि एस, यदिदं अनुरोधविरोधविप्पमुत्तो अरतिरतिसहो अभूतपक्खेपभूतापनयनविरहितो च होति । अनुरोधविरोधविप्पमुत्तो चेस अरतिरतिसहो अभूतं अपक्खिपन्तो भूतज्ज अनपनयन्तो योगसमत्थो होतीति ।

अपरो नयो “काये कायानुपस्सी”ति एत्थ अनुपस्सनाय कम्मट्ठानं वुत्तं । “विहरती”ति एत्थ वुत्तविहारेन कम्मट्ठानिकस्स कायपरिहरणं, “आतापी”ति आदीसु पन आतापेन सम्पप्पधानं, सतिसम्पजज्जेन सब्बत्थककम्मट्ठानं, कम्मट्ठानपरिहरणूपायो वा । सतिया वा कायानुपस्सनावसेन पटिलद्धसमत्थो, सम्पजज्जेन विपस्सना अभिज्झादोमनस्सविनयेन भावनाबलं वुत्तन्ति वेदितब्बं ।

विभङ्गे पन **अनुपस्सीति** तत्थ “कतमा अनुपस्सना? या पज्जा पजानना विचयो पविचयो धम्मविचयो सल्लक्खणा उपलक्खणा पच्चुपलक्खणा पण्डिच्चं कोसल्लं नेपुज्जं वेभब्बा चिन्ता उपपरिक्खा भूरीमेधा परिणायिका विपस्सना सम्पजज्जं पतोदो पज्जा पज्जिन्द्रियं पज्जाबलं पज्जासत्थं पज्जापासादो पज्जाआलोको पज्जाओभासो पज्जापज्जोतो पज्जारतनं अमोहो धम्मविचयो सम्मादिट्ठि, अयं वुच्चति अनुपस्सना । इमाय अनुपस्सनाय उपेतो होति समुपेतो उपगतो समुपगतो उपपन्नो समन्नागतो, तेन वुच्चति अनुपस्सीति । **विहरतीति** इरियति पवत्तति पालेति यपेति यापेति चरति विहरति, तेन वुच्चति विहरतीति । **आतापीति** तत्थ कतमं आतापं? यो चेतसिको वीरियारम्भो निकम्मो परक्कमो उय्यामो वायामो उस्साहो उस्सोळ्ही थामो धिति

असिथिलपरक्कमता अनिक्खित्तदन्दता अनिक्खित्तधुरता धुरसम्पग्गाही वीरियं वीरियिन्द्रियं वीरियबलं सम्मावायामो, इदं वुच्चति आतापं । इमिना आतापेन उपेतो होति...पे०... समन्नागतो, तेन वुच्चति आतापीति । **सम्पजानोति** तत्थ कतमं सम्पजज्जं? या पज्जा पजानना विचयो पविचयो धम्मविचयो सल्लक्खणा उपलक्खणा पच्चुपलक्खणा पण्डित्तं कोसल्लं नेपुज्जं वेभब्बा चिन्ता उपपरिक्खा भूरीमेधा परिणायिका विपस्सना सम्पजज्जं पतोदो पज्जा पज्जिन्द्रियं पज्जाबलं पज्जासत्थं पज्जापासादो पज्जाआलोको पज्जाओभासो पज्जापज्जोतो पज्जारतनं अमोहो धम्मविचयो सम्मादिट्ठि, इदं वुच्चति सम्पजज्जं । इमिना सम्पजज्जेन उपेतो होति ...पे०... समन्नागतो, तेन वुच्चति सम्पजानोति । **सतिमाति** तत्थ कतमा सति? या सति अनुस्सति पटिस्सति सति सरणता धारणता अपिलापनता असम्मुसनता सति सतिन्द्रियं सतिबलं सम्मासति, अयं वुच्चति सति । इमाय सतिया उपेतो होति...पे०... समन्नागतो, तेन वुच्चति सतिमाति ।

विनेय्य लोके अभिज्झादोमनस्सन्ति तत्थ कतमो लोको? स्वेव कायो लोको । पज्चपि उपादानक्खन्था लोको, अयं वुच्चति लोको । तत्थ कतमा अभिज्झा? यो रागो सारागो अनुनयो अनुरोधो नन्दी नन्दिरागो चित्तस्स सारागो, अयं वुच्चति अभिज्झा । तत्थ कतमं दोमनस्सं? यं चेतसिकं असातं चेतसिकं दुक्खं चेतोसम्पस्सजा असाता दुक्खा वेदना, इदं वुच्चति दोमनस्सं । इति अयञ्च अभिज्झा, इदञ्च दोमनस्सं इमहि लोके विनीता होन्ति पटिविनीता सन्ता समिता वूपसमिता अत्थङ्गता अब्भत्थङ्गता अप्पिता ब्यप्पिता सोसिता विसोसिता ब्यन्तीकता, तेन वुच्चति विनेय्य लोके अभिज्झादोमनस्सन्ति (विभ० ३५७-३६२) ।

एवमेतेसं पदानं अत्थो वुत्तो । तेन सह अयं अट्ठकथानयो यथा संसन्दति, एवं वेदितब्बो । अयं ताव कायानुपस्सनासतिपट्टानुद्देसस्स अत्थवण्णना ।

इदानि वेदनासु । चित्ते । धम्मेसु धम्मनुपस्सी विहरति...पे०... विनेय्य लोके अभिज्झादोमनस्सन्ति एत्थ **वेदनासु वेदनानुपस्सीति** एवमादीसु वेदनादीनं पुन वचने पयोजनं कायानुपस्सनायं वुत्तनयेनेव वेदितब्बं । वेदनासु वेदनानुपस्सी । चित्ते चित्तानुपस्सी । धम्मेसु धम्मनुपस्सीति एत्थ पन **वेदनाति** तिस्सो वेदना, ता च लोकिया एव । चित्तम्पि लोकियं, तथा धम्मा । तेसं विभागो निद्देसवारे पाकटो भविस्सति । केवलं पनिध यथा वेदना अनुपस्सितब्बा, तथा ता अनुपस्सन्तो “वेदनासु वेदनानुपस्सी”ति वेदितब्बो । एस नयो चित्तधम्मेसुपि । कथञ्च वेदना अनुपस्सितब्बाति? सुखा ताव वेदना दुक्खतो, दुक्खा सल्लतो, अदुक्खमसुखा अनिच्चतो । यथाह —

“यो सुखं दुक्खतो अह, दुक्खमहक्खि सल्लतो ।
अदुक्खमसुखं सन्तं, अहक्खि नं अनिच्चतो ।
स वे सम्महसो भिक्खु, उपसन्तो चरिस्सती”ति ॥ (सं० नि० ४.२५३) ।

सब्बा एव चेता “दुक्खा”तिपि अनुपस्सितब्बा । वुत्तज्हेतं — “यं किञ्चि वेदयितं, तं दुक्खस्मिन्ति वदामी”ति (सं० नि० ४.२५९) । सुखदुक्खतोपि च अनुपस्सितब्बा । यथाह “सुखा वेदना ठितिसुखा विपरिणामदुक्खा”ति (म० नि० १.४६५) सब्बं वित्थारेतब्बं । अपिच अनिच्चादिसत्तानुपस्सनावसेनपि अनुपस्सितब्बा । सेसं निद्देसवारेयेव पाकटं भविस्सति ।

चित्तधम्मेसुपि चित्तं ताव आरम्मणाधिपतिसहजातभूमिकम्मविपाककिरियादिनान्तभेदानं अनिच्चादिअनुपस्सनानं

निद्देसवारे आगतसरागादिभेदानञ्च वसेन अनुपस्सितब्बं । धम्मा सलक्खणसामञ्जलक्खणानं सुञ्जतधम्मस्स अनिच्चादिसत्तानुपस्सनानं निद्देसवारे आगतसन्तादिभेदानञ्च वसेन अनुपस्सितब्बा । सेसं वुत्तनयमेव । कामञ्चेत्थ यस्स कायसङ्घाते लोके अभिज्झादोमनस्सं पहीनं, तस्स वेदनादीसुपि तं पहीनमेव । नानापुग्गलवसेन पन नानाचित्तक्खणिकसतिपट्टानभावनावसेन च सब्बत्थ वुत्तं । यतो वा एकत्थ पहीनं सेसेसुपि पहीनं होति, तेनेवस्स तत्थ पहानदस्सनत्थम्पि एतं वुत्तन्ति वेदितब्बन्ति ।

उद्देसवारकथा निद्विता ।

कायानुपस्सना आनापानपब्बवण्णना

३७४. इदानीं सेय्यथापि नाम छेको विलीवकारको थूलकिलञ्जसण्हकिलञ्जचङ्कोटकपेळापुटादीनि उपकरणानि कत्तुकामो एकं महावेणुं लभित्वा चतुधा भिन्दित्वा ततो एकेकं वेणुखण्डं गहेत्वा फालेत्वा तं तं उपकरणं करेय्य, एवमेव भगवा सतिपट्टानदेसनाय सत्तानं अनेकप्पकारं विसेसाधिगमं कत्तुकामो एकमेव सम्मासतिं “चत्तारो सतिपट्टाना । कतमे चत्तारो? इध, भिक्खवे, भिक्खु काये कायानुपस्सी विहरती”तिआदिना नयेन आरम्मणवसेन चतुधा भिन्दित्वा ततो एकेकं सतिपट्टानं गहेत्वा कायं विभजन्तो “कथञ्च भिक्खवे”तिआदिना नयेन निद्देसवारं वत्तुमारब्धो ।

तत्थ कथञ्चातिआदि वित्थारेतुकम्यतापुच्छा । अयं पनेत्थ सङ्खेपत्थो — भिक्खवे, केन च पकारेन भिक्खु काये कायानुपस्सी विहरतीति? एस नयो सब्बपुच्छावारेसु । इध भिक्खवे भिक्खूति भिक्खवे इमस्मिं सासने भिक्खु । अयञ्हेत्थ इधसद्दो सब्बप्पकारकायानुपस्सनानिब्वत्तकस्स पुग्गलस्स सन्निस्सयभूतसासनपरिदीपनो अञ्जसासनस्स तथाभावपटिसेधनो च । वुत्तञ्हेतं “इधेव भिक्खवे, समणो...पे०... सुञ्जा परप्पवादा समणेभि अञ्जेही”ति (म० नि० १.१३९) । तेन वुत्तं “इमस्मिं सासने भिक्खू”ति ।

अरञ्जगतो वा रुक्खमूलगतो वा सुञ्जागारगतो वाति इदमस्स सतिपट्टानभावनानुरूपसेनासनपरिगहपरिदीपनं । इमस्स हि भिक्खुनो दीघरत्तं रूपादीसु आरम्मणेसु अनुविसटं चित्तं कम्मट्ठानवीथिं ओतरितुं न इच्छति, कूटगोणयुत्तरथो विय उप्पथमेव धावति । तस्मा सेय्यथापि नाम गोपो कूटधेनुया सब्बं खीरं पिवित्वा वड्डितं कूटवच्छं दमेतुकामो धेनुतो अपनेत्वा एकमन्ते महन्तं थम्भं निखणित्वा तत्थ योत्तेन बन्धेय्य । अथस्स सो वच्छो इतो चितो च विप्फन्दित्वा पलायितुं असक्कोन्तो तमेव थम्भं उपनिसीदेय्य वा उपनिपज्जेय्य वा, एवमेव इमिनापि भिक्खुना दीघरत्तं रूपादिआरम्मणादिरसपानवड्डितं दुट्ठचित्तं दमेतुकामेन रूपादिआरम्मणतो अपनेत्वा अरञ्जं वा रुक्खमूलं वा सुञ्जागारं वा पविसित्वा तत्थ सतिपट्टानारम्मणत्थम्भे सतियोत्तेन बन्धितब्बं । एवमस्स तं चित्तं इतो चितो च विप्फन्दित्वापि पुब्बे आचिण्णारम्मणं अलभमानं सतियोत्तं छिन्दित्वा पलायितुं असक्कोन्तं तमेवारम्मणं उपचारप्पनावसेन उपनिसीदति चेव उपनिपज्जति च । तेनाहु पोराणा —

“यथा थम्भे निबन्धेय्य, वच्छं दमं नरो इध ।

बन्धेय्येवं सकं चित्तं, सतियारम्मणे दळ्ह”न्ति ॥

एवमस्सेतं सेनासनं भावनानुरूपं होति । तेन वुत्तं “इदमस्स सतिपट्टानभावनानुरूपसेनासनपरिगहपरिदीपन”न्ति ।

अपिच यस्मा इदं कायानुपस्सनाय मुद्धभूतं सब्बबुद्धपच्चेकबुद्धसावकानं विसेसाधिगमदिट्ठधम्मसुखविहारपट्टानं

आनापानस्सतिकम्मट्ठानं इत्थिपुरिसहत्थिअस्सादिसद्वसमाकुलं गामन्तं अपरिच्चजित्वा न सुकरं सम्पादेतुं, सहकण्डकत्ता ज्ञानस्स । अगामके पन अरज्जे सुकरं योगावचरेन इदं कम्मट्ठानं परिग्गहेत्वा आनापानचतुत्थज्झानं निब्बत्तेत्वा तदेव ज्ञानं पादकं कत्वा सङ्खारे सम्मसित्वा अग्गफलं अरहत्तं पापुणितुं, तस्मास्स अनुरूपसेनासनं दस्सेन्तो भगवा, “अरज्जगतो वा”तिआदिमाह ।

वत्थुविज्जाचरियो विय हि भगवा । सो यथा वत्थुविज्जाचरियो नगरभूमिं पस्सित्वा सुट्ठु उपपरिक्खित्वा “एत्थ नगरं मापेथा”ति उपदिसति, सोत्थिना च नगरे निट्ठिते राजकुलतो महासक्कारं लभति, एवमेव योगावचरस्स अनुरूपसेनासनं उपपरिक्खित्वा “एत्थ कम्मट्ठानमनुयुज्जितब्ब”न्ति उपदिसति, ततो तत्थ कम्मट्ठानमनुयुज्जन्तेन योगिना अनुक्कमेन अरहत्ते पत्ते “सम्मासम्बुद्धो वत सो भगवा”ति महन्तं सक्कारं लभति ।

अयं पन भिक्खु दीपिसदिसोति वुच्चति । यथा हि महादीपिराजा अरज्जे तिण्णगहनं वा वनगहनं वा पब्बतगहनं वा निस्साय निलीयित्वा वनमहिंसगोकण्णसूकरादयो मिगे गण्हाति, एवमेव अयं अरज्जादीसु कम्मट्ठानं अनुयुज्जन्तो भिक्खु यथाक्कमेन चत्तारो मग्गे चेव चत्तारि अरियफलानि च गण्हाति । तेनाहु पोराणा —

“यथापि दीपिको नाम, निलीयित्वा गण्हाती मिगे ।

तथेवायं बुद्धपुत्तो, युत्तयोगो विपस्सको ।

अरज्जं पविसित्वान, गण्हाति फलमुत्तम”न्ति ॥

तेनस्स परक्कमजवयोगभूमिं अरज्जसेनासनं दस्सेन्तो भगवा “अरज्जगतो वा”तिआदिमाह । इतो परं इमस्मिं आनापानपब्बे यं वत्तब्बं सिया, तं विसुद्धिमग्गे वुत्तमेव । **सेय्यथापि, भिक्खवे, दक्खो भमकारो वाति** इदज्झि उपमामत्तमेव **इति अज्झत्तं वा कायेति** इदं अप्पनामत्तमेव च तत्थ अनागतं, सेसं आगतमेव ।

यं पन अनागतं, तत्थ **दक्खोति** छेको । **दीघं वा अज्जन्तोति** महन्तानं भेरीपोक्खरादीनं लिखनकाले हत्थे च पादे च पसारेत्वा दीघं कट्ठन्तो । **रस्सं वा अज्जन्तोति** खुद्दकानं दन्तसूचिवेधकादीनं लिखनकाले मन्दमन्दं रस्सं कट्ठन्तो । **एवमेव खोति** एवं अयम्पि भिक्खु अद्धानवसेन इत्तरवसेन च पवत्तानं अस्सासपस्सासानं वसेन दीघं वा अस्ससन्तो दीघं अस्ससामीति पजानाति...पे०... पस्ससिस्सामीति सिक्खतीति । तस्सेवं सिक्खतो अस्सासपस्सासनिमित्ते चत्तारि ज्ञानानि उप्पज्जन्ति, सो ज्ञाना वुट्ठहित्वा अस्सासपस्सासे वा परिग्गण्हाति ज्ञानज्ञानि वा ।

तत्थ अस्सासपस्सासकम्मिको “इमे अस्सासपस्सासा किं निस्सिता? वत्थुनिस्सिता । वत्थु नाम करजकायो, करजकायो नाम चत्तारि महाभूतानि उपादारूपज्जे”ति एवं रूपं परिग्गण्हाति । ततो तदारम्भणे फस्सपज्जमके नामन्ति । एवं नामरूपं परिग्गहेत्वा तस्स पच्चयं परियेसन्तो अविज्जादिपटिच्चसमुप्पादं दिस्वा “पच्चयपच्चयुप्पन्नधम्ममत्तमेवेतं, अज्जो सत्तो वा पुग्गलो वा नत्थी”ति वितिण्णकङ्खो सप्पच्चयनामरूपे तिलक्खणं आरोपेत्वा विपस्सनं वट्ठेन्तो अनुक्कमेन अरहत्तं पापुणाति । इदं एकस्स भिक्खुनो याव अरहत्ता नित्यानमुखं ।

ज्ञानकम्मिकोपि “इमानि ज्ञानज्ञानि किं निस्सितानि, वत्थुनिस्सितानि, वत्थु नाम करजकायो ज्ञानज्ञानि नामं, करजकायो रूप”न्ति नामरूपं ववत्थपेत्वा तस्स पच्चयं परियेसन्तो अविज्जादिपच्चयाकारं दिस्वा “पच्चयपच्चयुप्पन्नधम्ममत्तमेवेतं, अज्जो सत्तो वा पुग्गलो वा नत्थी”ति वितिण्णकङ्खो सप्पच्चयनामरूपे तिलक्खणं

आरोपेत्वा विपस्सनं वट्ठेन्तो अनुक्कमेन अरहत्तं पापुणाति । इदमेकस्स भिक्खुनो याव अरहत्ता नित्थानमुखं ।

इति अज्झत्तं वाति एवं अत्तनो वा अस्सासपस्सासकाये कायानुपस्सी विहरति । **बहिद्धा वाति** परस्स वा अस्सासपस्सासकाये । **अज्झत्तबहिद्धा वाति** कालेन अत्तनो, कालेन परस्स अस्सासपस्सासकाये । एतेनस्स पगुणकम्मट्ठानं अट्ठपेत्वा अपरापरं सञ्चरणकालो कथितो । एकस्मिं काले पनिदं उभयं न लब्धति ।

समुदयधम्मानुपस्सी वाति यथा नाम कम्मरस्स भस्तज्ज गगगरनाळिज्ज तज्जज्ज वायामं पटिच्च वातो अपरापरं सञ्चरति, एवं भिक्खुनो करजकायज्ज नासपुटज्ज चित्तज्ज पटिच्च अस्सासपस्सासकायो अपरापरं सञ्चरति । कायादयो धम्मा समुदयधम्मा, ते पस्सन्तो “समुदयधम्मानुपस्सी वा कायस्मिं विहरती”ति वुच्चति । **वयधम्मानुपस्सी वाति** यथा भस्ताय अपनीताय गगगरनाळिया भिन्नाय तज्जे च वायामे असति सो वातो नप्पवत्तति, एवमेव काये भिन्ने नासपुटे विद्धस्ते चित्ते च निरुद्धे अस्सासपस्सासकायो नाम नप्पवत्ततीति कायादिनिरोधा अस्सासपस्सासनिरोधोति एवं पस्सन्तो “वयधम्मानुपस्सी वा कायस्मिं विहरती”ति वुच्चति । **समुदयवयधम्मानुपस्सी वाति** कालेन समुदयं कालेन वयं अनुपस्सन्तो । **अत्थि कायोति वा पनस्साति** कायोव अत्थि, न सत्तो, न पुगगलो, न इत्थी, न पुरिसो, न अत्ता, न अत्तनियं, नाहं, न मम, न कोचि, न कस्सचीति एवमस्स सति पच्चुपट्ठिता होति ।

यावदेवाति पयोजनपरिच्छेदववत्थापनमेतं । इदं वुत्तं होति — या सा सति पच्चुपट्ठिता होति, सा न अज्जदत्थाय । अथ खो यावदेव जाणमत्ताय अपरापरं उत्तरुत्तरि जाणपमाणत्थाय चैव सतिपमाणत्थाय च, सतिसम्पज्जानं वुट्ठत्थायाति अत्थो । **अनिस्सितो च विहरतीति** तण्हानिस्सयदिट्ठिनिस्सयानं वसेन अनिस्सितोव विहरति । **न च किञ्चि लोके उपादियतीति** लोकस्मिं किञ्चि रूपं वा...पे०... विज्जाणं वा “अयं मे अत्ता वा अत्तनियं वा”ति न गण्हाति । **एवम्पीति** उपरि अत्थं उपादाय सम्पिण्डनत्थो पि-कारो । इमिना पन पदेन भगवा आनापानपब्बदेसनं नित्थानेत्वा दस्सेति ।

तत्थ अस्सासपस्सासपरिग्गाहिका सति दुक्खसच्चं, तस्सा समुट्ठापिका पुरिमतण्हा समुदयसच्चं उभिन्नं अप्पवत्ति निरोधसच्चं, दुक्खपरिजाननो समुदयपजहनो निरोधारम्मणो अरियमग्गो मग्गसच्चं । एवं चतुसच्चवसेन उस्सक्किक्त्वा निब्बुतिं पापुणातीति इदमेकस्स अस्सासपस्सासवसेन अभिनिविट्ठस्स भिक्खुनो याव अरहत्ता नित्थानमुखन्ति ।

आनापानपब्बं निट्ठितं ।

इरियापथपब्बवण्णना

३७५. एवं अस्सासपस्सासवसेन कायानुपस्सनं विभजित्वा इदानी इरियापथवसेन विभजितुं पुन चपरन्तिआदिमाह । तत्थ कामं सोणसिङ्गालादयोपि गच्छन्ता “गच्छामा”ति जानन्ति, न पनेतं एवरूपं जाननं सन्धाय वुत्तं । एवरूपज्झि जाननं सत्तूपलद्धिं न पजहति, अत्तसज्जं न उग्घाटेति, कम्मट्ठानं वा सतिपट्ठानभावना वा न होति । इमस्स पन भिक्खुनो जाननं सत्तूपलद्धिं पजहति, अत्तसज्जं उग्घाटेति कम्मट्ठानज्जेव सतिपट्ठानभावना च होति । इदज्झि “को गच्छति, कस्स गमनं, किं कारणा गच्छती”ति एवं सम्पजाननं सन्धाय वुत्तं । ठानादीसुपि एसेव नयो ।

तत्थ को गच्छतीति? न कोचि सत्तो वा पुगगलो वा गच्छति । कस्स गमनन्ति? न कस्सचि सत्तस्स वा पुगगलस्स वा गमनं । किं कारणा गच्छतीति? चित्तकिरियवायोधातुविष्फारेण गच्छति । तस्मा एस एवं पजानाति — “गच्छामी”ति चित्तं उप्पज्जति, तं वायं जनेति, वायो विज्जन्ति जनेति, चित्तकिरियवायोधातुविष्फारेण सकलकायस्स पुरतो अभिनीहारे

गमनन्ति वुच्चति । ठानादीसुपि एसेव नयो ।

तत्रापि हि “तिट्ठामी”ति चित्तं उप्पज्जति, तं वायं जनेति, वायो विज्जति जनेति, चित्तकिरियवायोधातुविष्कारेण सकलकायस्स कोटितो पट्ठाय उस्सितभावो ठानन्ति वुच्चति । “निसीदामी”ति चित्तं उप्पज्जति, तं वायं जनेति, वायो विज्जति जनेति, चित्तकिरियवायोधातुविष्कारेण हेट्ठिमकायस्स समिज्जनं उपरिमकायस्स उस्सितभावो निसज्जाति वुच्चति । “सयामी”ति चित्तं उप्पज्जति, तं वायं जनेति, वायो विज्जति जनेति, चित्तकिरियवायोधातुविष्कारेण सकलसरीरस्स तिरियतो पसारणं सयनन्ति वुच्चतीति ।

तस्स एवं पजानतो एवं होति “सत्तो गच्छति, सत्तो तिट्ठती”ति वुच्चति, अत्थतो पन कोचि सत्तो गच्छन्तो वा ठितो वा नत्थि । यथा पन “सकटं गच्छति, सकटं तिट्ठती”ति वुच्चति, न च किञ्चि सकटं नाम गच्छन्तं वा ठितं वा अत्थि, चत्तारो पन गोणे योजेत्वा छेकम्हि सारथिम्हि पाजेन्ते “सकटं गच्छति, सकटं तिट्ठती”ति वोहारमत्तमेव होति, एवमेव अजाननद्वेण सकटं विय कायो, गोणा विय चित्तजवाता, सारथि विय चित्तं । “गच्छामि तिट्ठामी”ति चित्ते उप्पन्ने वायोधातु विज्जति जनयमाना उप्पज्जति, चित्तकिरियवायोधातुविष्कारेण गमनादीनि पवत्तन्ति, ततो “सत्तो गच्छति, सत्तो तिट्ठति, अहं गच्छामि, अहं तिट्ठामी”ति वोहारमत्तं होति । तेनाह —

“नावा मालुतवेगेन, जियावेगेन तेजनं ।

यथा याति तथा कायो, याति वाताहतो अयं ॥

यन्तं सुत्तवसेनेव, चित्तसुत्तवसेनिदं ।

पयुत्तं काययन्तम्पि, याति ठाति निसीदति ॥

को नाम एत्थ सो सत्तो, यो विना हेतुपच्चये ।

अत्तनो आनुभावेन, तिट्ठे वा यदि वा वजे”ति ॥

तस्मा एवं हेतुपच्चयवसेनेव पवत्तानि गमनादीनि सल्लक्खन्ते एस “गच्छन्तो वा गच्छामीति पजानाति, ठितो वा, निसिन्नो वा, सयानो वा सयानोम्हीति पजानाती”ति वेदितब्बो ।

यथा यथा वा पनस्स कायो पणिहितो होति, तथा तथा नं पजानातीति सब्बसङ्गाहिकवचनमेतं । इदं वुत्तं होति — येन येन वा आकारेणस्स कायो ठितो होति, तेन तेन नं पजानाति । गमनाकारेण ठितं गच्छतीति पजानाति । ठाननिसज्जसयनाकारेण ठितं सयानोति पजानातीति ।

इति अज्झत्तं वाति एवं अत्तनो वा चतुइरियापथपरिगगण्हेन काये कायानुपस्सी विहरति । बहिद्धा वाति परस्स वा चतुइरियापथपरिगगण्हेन । अज्झत्तबहिद्धा वाति कालेन अत्तनो, कालेन परस्स चतुइरियापथपरिगगण्हेन काये कायानुपस्सी विहरति । समुदयधम्मानुपस्सी वाति आदीसु पन अविज्जासमुदया रूपसमुदयोति आदिना नयेन पञ्चहाकारेहि रूपक्खन्धस्स समुदयो च वयो च नीहरितब्बो । तज्हि सन्धाय इध “समुदयधम्मानुपस्सी वा”ति आदि वुत्तं । अत्थि कायोति वा पनस्साति आदि वुत्तसदिसमेव ।

इधापि चतुइरियापथपरिगगाहिका सति दुक्खसच्चं, तस्सा समुट्ठापिका पुरिमतण्हा समुदयसच्चं, उभिन्नं अप्पवत्ति

निरोधसच्चं, दुखपरिजाननो समुदयपजहनो निरोधारम्मणो अरियमग्गो मग्गसच्चं । एवं चतुसच्चवसेन उस्सविकत्वा निब्बुतिं पापुणातीति इदमेकस्स चतुइरियापथपरिग्गाहकस्स भिक्खुनो याव अरहत्ता नित्यानमुखन्ति ।

इरियापथपब्बं निट्ठितं ।

चतुसम्पज्जपब्बवण्णना

३७६. एवं इरियापथवसेन कायानुपस्सनं विभजित्वा इदानीं चतुसम्पज्जवसेन विभजितुं पुन चपरन्तिआदिमाह । तत्थ अभिक्कन्तेतिआदीनि सामज्जफले वण्णितानि । इति अज्झत्तं वाति एवं चतुसम्पज्जपरिग्गहनेन अत्तनो वा काये, परस्स वा काये, कालेन वा अत्तनो, कालेन वा परस्स काये कायानुपस्सी विहरति । इधापि समुदयवयधम्मानुपस्सीतिआदीसु रूपक्खन्धस्सेव समुदयो च वयो च नीहरितब्बो । सेसं वुत्तसदिसमेव ।

इध चतुसम्पज्जपरिग्गाहिका सति दुखसच्चं, तस्सा समुट्ठापिका पुरिमतण्हा समुदयसच्चं, उभिन्नं अप्पवत्ति निरोधसच्चं, वुत्तप्पकारो अरियमग्गो मग्गसच्चं । एवं चतुसच्चवसेन उस्सविकत्वा निब्बुतिं पापुणातीति इदमेकस्स चतुसम्पज्जपरिग्गाहकस्स भिक्खुनो वसेन याव अरहत्ता नित्यानमुखन्ति ।

चतुसम्पज्जपब्बं निट्ठितं ।

पटिकूलमनसिकारपब्बवण्णना

३७७. एवं चतुसम्पज्जवसेन कायानुपस्सनं विभजित्वा इदानीं पटिकूलमनसिकारवसेन विभजितुं पुन चपरन्तिआदिमाह । तत्थ इममेव कायन्तिआदीसु यं वत्तब्बं सिया, तं सब्बं सब्बाकारेन वित्थारतो विसुद्धिमग्गो कायगतासतिकम्मट्ठाने वुत्तं । उभतोमुखाति हेट्ठा च उपरि चाति द्वीहि मुखेहि युत्ता । नानाविहितस्साति नानाविधस्स ।

इदं पनेत्थ ओपम्मसंसन्दनं — उभतोमुखा पुतोळि विय हि चातुमहाभूतिको कायो, तत्थ मिस्सेत्वा पक्खित्तनानाविधधज्जं विय केसादयो द्वत्तिसाकारा, चक्खुमा पुरिसो विय योगावचरो, तस्स तं पुतोळिं मुज्जित्वा पच्चवेक्खतो नानाविधधज्जस्स पाकटकालो विय योगिनो द्वत्तिसाकारस्स विभूतकालो वेदितब्बो । इति अज्झत्तं वाति एवं केसादिपरिग्गहनेन अत्तनो वा काये, परस्स वा काये, कालेन वा अत्तनो, कालेन वा परस्स काये कायानुपस्सी विहरति । इतो परं वुत्तनयमेव । केवलज्झि इध द्वत्तिसाकारपरिग्गाहिका सति दुखसच्चन्ति एवं योजनं कत्वा नित्यानमुखं वेदितब्बं । सेसं पुरिमसदिसमेवाति ।

पटिकूलमनसिकारपब्बं निट्ठितं ।

धातुमनसिकारपब्बवण्णना

३७८. एवं पटिकूलमनसिकारवसेन कायानुपस्सनं विभजित्वा इदानीं धातुमनसिकारवसेन विभजितुं पुन चपरन्तिआदिमाह । तत्थायं ओपम्मसंसन्दनेन सद्धिं अत्थवण्णना — यथा कोचि गोघातको वा तस्सेव वा भत्तवेतनभतो अन्तेवासिको गाविं वधित्वा विनिविज्झित्वा चतस्सो दिसा गतानं महापथानं वेमज्झट्ठानसङ्घाते चतुमहापथे कोट्ठासं कोट्ठासं

कत्वा निसिन्नो अस्स, एवमेव भिक्खु चतुन्नं इरियापथानं येन केनचि आकारेण ठितत्ता यथाठितं, यथाठितत्ता च यथापणिहितं कायं “अत्थि इमस्मिं काये पथवीधातु...पे०... वायोधातू”ति एवं पच्चवेक्खति ।

किं वुत्तं होति — यथा गोघातकस्स गाविं पोसेन्तस्सापि आघातनं आहरन्तस्सापि आहरित्वा तत्थ बन्धित्वा ठपेन्तस्सापि वधेन्तस्सापि वधितं मतं पस्सन्तस्सापि तावदेव गावीति सज्जा न अन्तरधायति, याव नं पदालेत्वा बिलसो न विभजति । विभजित्वा निसिन्नस्स पनस्स गावीति सज्जा अन्तरधायति, मंससज्जा पवत्तति । नास्स एवं होति — “अहं गाविं विक्किणामि, इमे गाविं हरन्ती”ति । अथ ख्वस्स “अहं मंसं विक्किणामि, इमे मंसं हरन्ति” च्चेव होति; एवमेव इमस्सापि भिक्खुनो पुब्बे बालपुथुज्जनकाले गिहिभूतस्सापि पब्बजितस्सापि तावदेव सत्तोति वा पुग्गलोति वा सज्जा न अन्तरधायति, याव इममेव कायं यथाठितं यथापणिहितं घनविनिब्भोगं कत्वा धातुसो न पच्चवेक्खति । धातुसो पच्चवेक्खतो पनस्स सत्तसज्जा अन्तरधायति, धातुवसेनेव चित्तं सन्तिट्ठति । तेनाह भगवा — “इममेव कायं यथाठितं यथापणिहितं धातुसो पच्चवेक्खति ‘अत्थि इमस्मिं काये पथवीधातु आपोधातु तेजोधातु वायोधातू’ति । सेय्यथापि, भिक्खवे, दक्खो गोघातको वा...पे०... वायोधातू”ति । गोघातको विय हि योगी, गावीति सज्जा विय सत्तसज्जा, चतुमहापथो विय चतुइरियापथो, बिलसो विभजित्वा निसिन्नभावो विय धातुसो पच्चवेक्खणन्ति अयमेत्थ पाळिवण्णना । कम्मट्ठानकथा पन विसुद्धिमग्गे वित्थारिता ।

इति अज्झत्तं वाति एवं चतुधातुपरिगणहनेन अत्तनो वा काये, परस्स वा काये, कालेन वा अत्तनो, कालेन वा परस्स काये कायानुपस्सी विहरति । इतो परं वुत्तनयमेव । केवलज्झि इध चतुधातुपरिगाहिका सति दुक्खसच्चन्ति एवं योजनं कत्वा निव्याणमुखं वेदितब्बं, सेसं पुरिमसदिसमेवाति ।

धातुमनसिकारपब्बं निट्ठितं ।

नवसिवथिकपब्बवण्णना

३७९. एवं धातुमनसिकारवसेन कायानुपस्सनं विभजित्वा इदानीं नवहि सिवथिकपब्बेहि विभजितुं पुन चपरन्तिआदिमाह । तत्थ **सेय्यथापि पस्सेय्याति** यथा पस्सेय्य । **सरीरन्ति** मतसरीरं । **सिवथिकाय छट्ठितन्ति** सुसाने अपविद्धं । एकाहं मतस्स अस्साति **एकाहमतं** । द्वीहं मतस्स अस्साति **द्वीहमतं** । तीहं मतस्स अस्साति **तीहमतं** । कम्मरभस्ता विय वायुना उद्धं जीवितपरियादाना यथानुक्कमं समुग्गतेन सून्भावेन उद्धमातत्ता उद्धमातं, उद्धमातमेव **उद्धमातकं** । पटिकूलत्ता वा कुच्छितं उद्धमातन्ति उद्धमातकं । विनीलं वुच्चति विपरिभिन्नवण्णं, विनीलमेव **विनीलकं** । पटिकूलत्ता वा कुच्छितं विनीलन्ति विनीलकं । मंसुस्सदट्टानेसु रत्तवण्णस्स पुब्बसन्निचयट्टानेसु सेतवण्णस्स येभुय्येन च नीलवण्णस्स नीलट्टानेसु नीलसाटकपारुतस्सेव छवसरीरस्सेतं अधिवचनं । परिभिन्नट्टानेहि नवहि वा वण्णमुखेहि विस्सन्दमानपुब्बं विपुब्बं, विपुब्बमेव विपुब्बकं । पटिकूलत्ता वा कुच्छितं विपुब्बन्ति विपुब्बकं । विपुब्बकं जातं तथाभावं गतन्ति **विपुब्बकजातं** ।

सो इममेव कायन्ति सो भिक्खु इमं अत्तनो कायं तेन कायेन सद्धिं जाणेन उपसंहरति उपनेति । कथं? **अयम्पि खो कायो एवंधम्मो एवंभावी एवंअनतीतो**ति । इदं वुत्तं होति — आयु, उस्मा, विज्जाणन्ति इमेसं तिण्णं धम्मानं अत्थिताय अयं कायो ठानगमनादिखमो होति, इमेसं पन विगमा अयम्पि खो कायो एवंधम्मो एवं पूतिकसभावोयेव, **एवंभावी एवं उद्धमातादिभेदो भविस्सति, एवंअनतीतो** एवं उद्धमातादिभावं अनतिक्कन्तोति । **इति अज्झत्तं वाति** एवं

उद्धृमातादिपरिगणनेन अत्तनो वा काये, परस्स वा काये, कालेन वा अत्तनो, कालेन वा परस्स काये कायानुपस्सी विहरति ।

खज्जमानन्ति उदरादीसु निसीदित्वा उदरमंसओट्टमंसअक्खिकूटादीनि लुञ्चित्वा लुञ्चित्वा खादियमानं । **समंसलोहितन्ति** सावसेसमंसलोहितयुत्तं । **निमंसलोहितमक्खितन्ति** मंसं खीणेषु लोहितं न सुस्सति, तं सन्धाय वुत्तं “निमंसलोहितमक्खित”न्ति । **अज्जेनाति** अज्जेन दिसाभागेन । **हत्थट्ठिकन्ति** चतुसट्ठिभेदम्पि हत्थट्ठिकं पाटियेक्कं पाटियेक्कं विप्पकिण्णं । **पादट्ठिकादीसुपि** एसेव नयो ।

तेरोवस्सिकानीति अतिक्कन्तसंवच्छरानि । **पूतीनीति** अब्भोकासे ठितानि वातातपवुट्ठिसम्फस्सेन तेरोवस्सिकानेव पूतीनि होन्ति, अन्तोभूमिगतानि पन चिरतरं तिट्ठन्ति । **चुण्णकजातानीति** चुण्णं चुण्णं हुत्वा विप्पकिण्णानि । सब्बत्थ सो इममेवाति वुत्तनयेन खज्जमानादीनं वसेन योजना कातब्बा । **इति अज्झत्तं वाति** एवं खज्जमानादिपरिगणनेन याव चुण्णकभावा अत्तनो वा काये, परस्स वा काये कालेन वा अत्तनो, कालेन वा परस्स काये कायानुपस्सी विहरति ।

इध पन ठत्वा नवसिवथिका समोधानेतब्बा । एकाहमतं वाति हि आदिना नयेन वुत्ता सब्बापि एका, काकेहि वा खज्जमानन्ति आदिका एका, अट्ठिकसङ्खलिकं समंसलोहितं न्हारुसम्बन्धन्ति एका, निमंसलोहितमक्खितं न्हारुसम्बन्धन्ति एका, अपगतमंसलोहितं न्हारुसम्बन्धन्ति एका, अट्ठिकानि अपगतसम्बन्धानीति आदिका एका अट्ठिकानि सेतानि सङ्खवण्णपटिभागानीति एका, पुज्जकितानि तेरोवस्सिकानीति एका, पूतीनि चुण्णकजातानीति एकाति ।

एवं खो, भिक्खवेति इदं नवसिवथिका दस्सेत्वा कायानुपस्सनं निट्ठपेन्तो आह । तत्थ नवसिवथिकपरिग्गाहिका सति दुक्खसच्चं, तस्सा समुट्ठापिका पुरिमतण्हा समुदयसच्चं, उभिन्नं अप्पवत्ति निरोधसच्चं, दुक्खपरिजाननो समुदयपजहनो निरोधारम्मणो अरियमग्गो मग्गसच्चं । एवं चतुसच्चवसेन उस्सक्कित्वा निब्बुतिं पापुणातीति इदं नवसिवथिकपरिग्गाहकानं भिक्खून् याव अरहत्ता निव्यानमुखन्ति ।

नवसिवथिकपब्बं निट्ठितं ।

एत्तावता च आनापानपब्बं, इरियापथपब्बं, चतुसम्पज्जपब्बं, पटिकूलमनसिकारपब्बं, धातुमनसिकारपब्बं, नवसिवथिकपब्बानीति चुट्ठसपब्बा कायानुपस्सना निट्ठिता होति । तत्थ आनापानपब्बं, पटिकूलमनसिकारपब्बन्ति इमानेव द्वे अप्पनाकम्मट्ठानानि, सिवथिकानं पन आदीनवानुपस्सनावसेन वुत्तत्ता सेसानि द्वादसापि उपचारकम्मट्ठानानेवाति ।

कायानुपस्सना निट्ठिता ।

वेदनानुपस्सनावण्णना

३८०. एवं भगवा चुट्ठसविधेन कायानुपस्सनासतिपट्ठानं कथेत्वा इदानीं नवविधेन वेदनानुपस्सनं कथेतुं **कथञ्च, भिक्खवेति** आदिमाह । तत्थ **सुखं वेदनन्ति** कायिकं वा चेतसिकं वा सुखं वेदनं वेदयमानो “अहं सुखं वेदनं वेदयामी”ति पजानातीति अत्थो । तत्थ कामं उत्तानसेय्यकापि दारका थञ्जपिवनादिकाले सुखं वेदयमाना “सुखं वेदनं वेदयामी”ति पजानन्ति, न पनेतं एवरूपं जाननं सन्धाय वुत्तं । एवरूपज्झि जाननं सत्तूपलद्धिं न जहति, अत्तसज्जं न उग्घाटेति, कम्मट्ठानं वा सतिपट्ठानभावना वा न होति । इमस्स पन भिक्खुनो जाननं सत्तूपलद्धिं जहति, अत्तसज्जं उग्घाटेति, कम्मट्ठानञ्चेव

सतिपट्टानभावना च होति । इदञ्चि “को वेदयति, कस्स वेदना, किं कारणा वेदना”ति एवं सम्पजानवेदियनं सन्धाय वुत्तं ।

तत्थ को वेदयतीति न कोचि सत्तो वा पुग्गलो वा वेदयति । कस्स वेदनाति न कस्सचि सत्तस्स वा पुग्गलस्स वा वेदना । किं कारणा वेदनाति वत्थुआरम्मणाव पनस्स वेदना, तस्मा एस एवं पजानाति “तं तं सुखादीनं वत्थुं आरम्मणं कत्वा वेदनाव वेदयति तं पन वेदनाय पवत्तिं उपादाय अहं वेदयामी”ति वोहारमत्तं होती”ति । एवं वत्थुं आरम्मणं कत्वा वेदनाव वेदयतीति सल्लक्खन्तो एस “सुखं वेदनं वेदयामीति पजानाती”ति वेदितब्बो चित्तलपब्बते अज्जतरत्थेरो विय ।

थेरो किर अफासुककाले बलववेदनाय नित्थुनन्तो अपरापरं परिवत्तति, तमेको दहरो आह — “कतरं वो, भन्ते, ठानं रुज्जती”ति । आवुसो, पाटियेक्कं रुज्जनट्टानं नाम नत्थि, वत्थुं आरम्मणं कत्वा वेदनाव वेदयतीति । एवं जाननकालतो पट्टाय अधिवासेतुं वट्ठति नो, भन्ते,ति । अधिवासेमि, आवुसोति । अधिवासना, भन्ते, सेय्योति । थेरो अधिवासेसि । वातो याव हृदया फालेसि, मज्जके अन्तानि रासिकतानि अहेसुं । थेरो दहरस्स दस्सेसि “वट्ठतावुसो, एत्तका अधिवासना”ति । दहरो तुण्ही अहोसि । थेरो वीरियसमतं योजेत्वा सह पटिसम्भिदाहि अरहत्तं पापुणित्वा **समसीसी** हुत्वा परिनिब्बायि ।

यथा च सुखं, एवं दुक्खं...पे०... निरामिसं अदुक्खमसुखं वेदनं वेदयमानो “निरामिसं अदुक्खमसुखं वेदनं वेदयामी”ति पजानाति । इति भगवा रूपकम्मट्टानं कथेत्वा अरूपकम्मट्टानं कथेन्तो यस्मा फस्सवसेन चित्तवसेन वा कथियमानं पाकटं न होति, अन्धकारं विय खायति, वेदनानं पन उप्पत्तिपाकटताय वेदनावसेन पाकटं होति, तस्मा सक्कपज्जे विय इधापि वेदनावसेन अरूपकम्मट्टानं कथेसि । तत्थ “दुविधञ्चि कम्मट्टानं रूपकम्मट्टानं अरूपकम्मट्टानञ्चा”तिआदि कथामग्गो **सक्कपज्जे** वुत्तनयेनेव वेदितब्बो ।

तत्थ **सुखं वेदनन्ति**आदीसु अयं अपरोपि पजाननपरियायो, सुखं वेदनं वेदयामीति पजानातीति सुखवेदनावखणे दुक्खवेदनाय अभावतो सुखं वेदनं वेदयमानो “सुखं वेदनंयेव वेदयामी”ति पजानाति । तेन या पुब्बे भूतपुब्बा दुक्खवेदना, तस्स इदानि अभावतो इमिस्सा च सुखाय वेदनाय इतो पठमं अभावतो वेदना नाम अनिच्चा अधुवा विपरिणामधम्मा, इतिह तत्थ सम्पजानो होति । वुत्तप्पि चेतं भगवता —

“यस्मिं, अग्गिवेस्सन, समये सुखं वेदनं वेदेति, नेव तस्मिं समये दुक्खं वेदनं वेदेति, न अदुक्खमसुखं वेदनं वेदेति, सुखंयेव तस्मिं समये वेदनं वेदेति । यस्मिं, अग्गिवेस्सन, समये दुक्खं...पे०... अदुक्खमसुखं वेदनं वेदेति, नेव तस्मिं समये सुखं वेदनं वेदेति, न दुक्खं वेदनं वेदेति, अदुक्खमसुखंयेव तस्मिं समये वेदनं वेदेति । सुखापि, खो, अग्गिवेस्सन, वेदना अनिच्चा सङ्घाता पटिच्चसमुप्पन्ना खयधम्मा वयधम्मा विरागधम्मा निरोधधम्मा । दुक्खापि, खो...पे०... अदुक्खमसुखापि खो, अग्गिवेस्सन, वेदना अनिच्चा...पे०... निरोधधम्मा । एवं परस्सं, अग्गिवेस्सन, सुतवा अरियसावको सुखायपि वेदनाय निब्बिन्दति, दुक्खायपि वेदनाय निब्बिन्दति, अदुक्खमसुखायपि वेदनाय निब्बिन्दति, निब्बिन्दं विरज्जति, विरागा विमुच्चति, विमुत्तस्मिं ‘विमुत्तमी’ति जाणं होति, ‘खीणा जाति, वुसितं ब्रह्मचरियं, कतं करणीयं, नापरं इत्थत्ताया’ति पजानाती”ति (म० नि० २.२०५) ।

सामिसं वा सुखन्तिआदीसु **सामिसा सुखा** नाम पञ्चकामगुणामिससन्निस्सिता छ गेहसितसोमनस्सवेदना । **निरामिसा सुखा** नाम छ नेक्खम्मसितसोमनस्सवेदना । **सामिसा दुक्खा** नाम छ गेहसितदोमनस्सवेदना । **निरामिसा दुक्खा** नाम छ नेक्खम्मसितदोमनस्सवेदना । **सामिसा अदुक्खमसुखा** नाम छ गेहसितउपेक्खावेदना । **निरामिसा**

अदुःखमसुखा नाम छ नेखम्मसितउपेखावेदना । तासं विभागो सक्कपज्हे वुत्तोयेव ।

इति अज्झत्तं वाति एवं सुखवेदनादिपरिगगणनेन अत्तनो वा वेदनासु, परस्स वा वेदनासु, कालेन वा अत्तनो, कालेन वा परस्स वेदनासु वेदनानुपस्सी विहरति । समुदयवयधम्मनुपस्सी वाति एत्थ पन अविज्जासमुदया वेदनासमुदयोतिआदीहि पज्जहि पज्जहि आकारेहि वेदनानं समुदयज्ज वयज्ज पस्सन्तो “समुदयधम्मनुपस्सी वा वेदनासु विहरति, वयधम्मनुपस्सी वा वेदनासु विहरति, कालेन समुदयधम्मनुपस्सी वा वेदनासु, कालेन वयधम्मनुपस्सी वा वेदनासु विहरती”ति वेदितब्बो । इतो परं कायानुपस्सनायं वुत्तनयमेव । केवलज्झि इध वेदनापरिगगाहिका सति दुक्खसच्चन्ति एवं योजनं कत्वा वेदनापरिगगाहकस्स भिक्खुनो निव्यानमुखं वेदितब्बं, सेसं तादिसमेवाति ।

वेदनानुपस्सना निड्डिता ।

चित्तानुपस्सनावण्णना

३८१. एवं नवविधेन वेदनानुपस्सनासतिपट्टानं कथेत्वा इदानीं सोळसविधेन चित्तानुपस्सनं कथेतुं कथञ्च, भिक्खवेतिआदिमाह । तत्थ सरागन्ति अट्ठविधलोभसहगतं । वीतरागन्ति लोकीयकुसलाब्याकतं । इदं पन यस्मा सम्मसनं न धम्मसमोधानं तस्मा इध एकपदेपि लोकोत्तरं न लब्धमिति । सेसानि चत्तारि अकुसलचित्तानि नेव पुरिमपदं न पच्छिमपदं भजन्ति । सदोसन्ति दुविधदोमनस्ससहगतं । वीतदोसन्ति लोकीयकुसलाब्याकतं । सेसानि दस अकुसलचित्तानि नेव पुरिमपदं, न पच्छिमपदं भजन्ति । समोहन्ति विचिकिच्छासहगतञ्चेव, उद्धच्चसहगतञ्चाति दुविधं । यस्मा पन मोहो सब्बाकुसलेसु उप्पज्जति, तस्मा सेसानिपि इध वट्टन्तियेव । इमस्मिञ्चेव हि दुके द्वादसाकुसलचित्तानि परियादिन्नानीति । वीतमोहन्ति लोकीयकुसलाब्याकतं । सङ्खित्तन्ति थिनमिद्धानुपतितं । एतज्झि सङ्कुटितचित्तं नाम । विक्खित्तन्ति उद्धच्चसहगतं, एतज्झि पसटचित्तं नाम ।

महग्गतन्ति रूपारूपावचरं । अमहग्गतन्ति कामावचरं । सउत्तरन्ति कामावचरं । अनुत्तरन्ति रूपावचरं अरूपावचरञ्च । तत्रापि सउत्तरं रूपावचरं, अनुत्तरं अरूपावचरमेव । समाहितन्ति यस्स अप्पनासमाधि उपचारसमाधि वा अत्थि । असमाहितन्ति उभयसमाधिविरहितं । विमुत्तन्ति तदङ्गविक्रम्भनविमुत्तीहि विमुत्तं । अविमुत्तन्ति उभयविमुत्तिविरहितं । समुच्छेदपटिप्पस्सद्धिनिस्सरणविमुत्तीनं पन इध ओकासोव नत्थि ।

इति अज्झत्तं वाति एवं सरागादिपरिगगणनेन यस्मिं यस्मिं खणे यं यं चित्तं पवत्तति, तं तं सल्लक्खेन्तो अत्तनो वा चित्ते, परस्स वा चित्ते, कालेन वा अत्तनो, कालेन वा परस्स चित्ते चित्तानुपस्सी विहरति । समुदयवयधम्मनुपस्सीति एत्थ पन अविज्जासमुदया विज्जाणसमुदयोति एवं पज्जहि पज्जहि आकारेहि विज्जाणस्स समुदयो च वयो च नीहरितब्बो । इतो परं वुत्तनयमेव । केवलज्झि इध चित्तपरिगगाहिका सति दुक्खसच्चन्ति एवं पदयोजनं कत्वा चित्तपरिगगाहकस्स भिक्खुनो निव्यानमुखं वेदितब्बं । सेसं तादिसमेवाति ।

चित्तानुपस्सना निड्डिता ।

धम्मनुपस्सना नीवरणपब्बवण्णना

३८२. एवं सोळसविधेन चित्तानुपस्सनासतिपट्टानं कथेत्वा इदानीं पञ्चविधेन धम्मनुपस्सनं कथेतुं कथञ्च,

भिक्षवेति आदिमाह । अपिच भगवता कायानुपस्सनाय सुद्धरूपपरिगहो कथितो, वेदनाचित्तानुपस्सनाहि सुद्धअरूपपरिगहो । इदानीं रूपारूपमिस्सकपरिगहं कथेतुं “कथञ्च, भिक्षवे”ति आदिमाह । कायानुपस्सनाय वा रूपक्खन्धपरिगहोव कथितो, वेदानुपस्सनाय वेदनाक्खन्धपरिगहोव, चित्तानुपस्सनाय विज्जाणक्खन्धपरिगहोव इदानीं सज्जासङ्खारक्खन्धपरिगहमि कथेतुं “कथञ्च, भिक्षवे”ति आदिमाह ।

तत्थ सन्तन्ति अभिण्हसमुदाचारवसेन संविज्जमानं । असन्तन्ति असमुदाचारवसेन वा पहीनत्ता वा असंविज्जमानं । यथा चाति येन कारणेन कामच्छन्दस्स उप्पादो होति । तञ्च पजानातीति तञ्च कारणं पजानाति । इति इमिना नयेन सब्बपदेसु अत्थो वेदितब्बो ।

तत्थ सुभनिमित्ते अयोनिमोमनसिकारेण कामच्छन्दस्स उप्पादो होति । सुभनिमित्तं नाम सुभमि सुभनिमित्तं, सुभारम्मणमि सुभनिमित्तं । अयोनिमोमनसिकारो नाम अनुपायमनसिकारो उप्पथमनसिकारो अनिच्चे निच्चन्ति वा, दुक्खे सुखन्ति वा, अनत्तनि अत्ताति वा, असुभे सुभन्ति वा मनसिकारो । तं तत्थ बहुलं पवत्तयतो कामच्छन्दो उप्पज्जति । तेनाह भगवा — “अत्थि, भिक्षवे, सुभनिमित्तं, तत्थ अयोनिमोमनसिकारबहुलीकारो, अयमाहारो अनुप्पन्नस्स वा कामच्छन्दस्स उप्पादाय उप्पन्नस्स वा कामच्छन्दस्स भिय्योभावाय वेपुल्लाया”ति (सं० नि० ५.२३२) ।

असुभनिमित्ते पन योनिमोमनसिकारेणस्स पहानं होति । असुभनिमित्तं नाम असुभमि असुभारम्मणमि । योनिमोमनसिकारो नाम उपायमनसिकारो पथमनसिकारो अनिच्चे अनिच्चन्ति वा, दुक्खे दुक्खन्ति वा, अनत्तनि अनत्ताति वा, असुभे असुभन्ति वा मनसिकारो । तं तत्थ बहुलं पवत्तयतो कामच्छन्दो पहीयति । तेनाह भगवा — “अत्थि, भिक्षवे, असुभनिमित्तं, तत्थ योनिमोमनसिकारबहुलीकारो, अयमाहारो अनुप्पन्नस्स वा कामच्छन्दस्स अनुप्पादाय उप्पन्नस्स वा कामच्छन्दस्स पहानाया”ति (सं० नि० ५.२३२) ।

अपिच छ धम्मा कामच्छन्दस्स पहानाय संवत्तन्ति असुभनिमित्तस्स उग्गहो, असुभभावनानुयोगो, इन्द्रियेसु गुत्तद्वारता, भोजने मत्तञ्जुता, कल्याणमित्तता, सप्पायकथाति । दसविधज्झि असुभनिमित्तं उग्गणहन्तस्सापि कामच्छन्दो पहीयति, भावेन्तस्सापि इन्द्रियेसु पिहितद्वारस्सापि चतुन्नं पञ्चन्नं आलोपानं ओकासे सति उदकं पिवित्वा यापनसीलताय भोजनमत्तञ्जनोपि । तेनेव वुत्तं —

“चत्तारो पञ्च आलोपे, अभुत्वा उदकं पिवे ।

अलं फासुविहाराय, पहितत्तस्स भिक्षुनो”ति ॥ (थेरगा० ९८३) ।

असुभकम्मिकतस्सत्थेरसदिसे असुभभावनारते कल्याणमित्ते सेवन्तस्सापि कामच्छन्दो पहीयति, ठाननिसज्जादीसु दसअसुभनिस्सितसप्पायकथाय पहीयति, तेन वुत्तं — “छ धम्मा कामच्छन्दस्स पहानाय संवत्तन्ती”ति । इमेहि पन छहि धम्मोहि पहीनकामच्छन्दस्स अरहत्तमग्गेन आयतिं अनुप्पादो होतीति पजानाति ।

पटिघनिमित्ते अयोनिमोमनसिकारेण पन ब्यापादस्स उप्पादो होति । तत्थ पटिघमि पटिघनिमित्तं, पटिघारम्मणमि पटिघनिमित्तं । अयोनिमोमनसिकारो सब्बत्थ एकलक्खणोव । तं तस्मिं निमित्ते बहुलं पवत्तयतो ब्यापादो उप्पज्जति । तेनाह भगवा — “अत्थि, भिक्षवे, पटिघनिमित्तं, तत्थ अयोनिमोमनसिकारबहुलीकारो, अयमाहारो अनुप्पन्नस्स वा ब्यापादस्स उप्पादाय उप्पन्नस्स वा ब्यापादस्स भिय्योभावाय वेपुल्लाया”ति (सं० नि० ५.२३२) ।

मेत्ताय पन चेतोविमुत्तिया योनिसोमनसिकारेनस्स पहानं होति । तत्थ मेत्ताति वुत्ते अप्पनापि उपचारोपि वट्ठति । **चेतोविमुत्तीति** अप्पनाव । योनिसोमनसिकारो वुत्तलक्खणोव । तं तत्थ बहुलं पवत्तयतो ब्यापादो पहीयति । तेनाह भगवा — “अत्थि, भिक्खवे, मेत्ता चेतोविमुत्ति, तत्थ योनिसोमनसिकारबहुलीकारो, अयमाहारो अनुप्पन्नस्स वा ब्यापादस्स अनुप्पादाय उप्पन्नस्स वा ब्यापादस्स पहानाया”ति (सं० नि० ५.२३२) ।

अपिच छ धम्मा ब्यापादस्स पहानाय संवत्तन्ति मेत्तानिमित्तस्स उग्गहो मेत्ताभावानुयोगो कम्मस्सकतापच्चवेक्खणा पटिसङ्खानबहुलता कल्याणमित्तता सप्पायकथाति । ओदिस्सकअनोदिस्सकदिसाफरणानज्झि अज्जतरवसेन मेत्तं उग्गण्हन्तस्सापि ब्यापादो पहीयति, ओधिसोअनोधिसोफरणवसेन मेत्तं भावेन्तस्सापि । “त्वं एतस्स कुद्धो किं करिस्ससि, किमस्स सीलादीनि विनासेतुं सक्खिस्ससि, ननु त्वं अत्तनो कम्मेन आगन्त्वा अत्तनो कम्मेनेव गमिस्ससि, परस्स कुज्झनं नाम वीतच्चित्तङ्गार तत्तअय सलाकगूथादीनि गहेत्वा परं पहरितुकामतासदिसं होति । एसोपि तव कुद्धो किं करिस्ससि, किं ते सीलादीनि विनासेतुं सक्खिस्ससि, एस अत्तनो कम्मेन आगन्त्वा अत्तनो कम्मेनेव गमिस्ससि, अप्पटिच्छितपहेणकं विय पटिवातं खित्तरजोमुट्ठि विय च एतस्सेवेस कोधो मत्थके पतिस्सती”ति एवं अत्तनो च परस्स च कम्मस्सकतं पच्चवेक्खतोपि, उभयकम्मस्सकतं पच्चवेक्खित्वा पटिसङ्खाने ठितस्सापि, अस्सगुत्तत्थेरसदिसे मेत्ताभावनारते कल्याणमित्ते सेवन्तस्सापि ब्यापादो पहीयति । ठाननिसज्जादीसु मेत्तानिस्सितसप्पायकथायपि पहीयति । तेन वुत्तं — “छ धम्मा ब्यापादस्स पहानाय संवत्तन्ती”ति । इमेहि पन छहि धम्मेहि पहीनस्स ब्यापादस्स अनागामिमग्गेन आयतिं अनुप्पादो होतीति पजानाति ।

अरतिआदीसु अयोनिसोमनसिकारेन थिनमिद्धस्स उप्पादो होति । **तन्दी** नाम कायालसियता । **विजम्भिता** नाम कायविनमना । **भत्तसम्मदो** नाम भत्तमुच्छा भत्तपरिळाहो । **चेतसो लीनत्तं** नाम चित्तस्स लीनाकारो । इमेसु अरतिआदीसु अयोनिसोमनसिकारं बहुलं पवत्तयतो थिनमिद्धं उप्पज्जति । तेनाह — “अत्थि, भिक्खवे, अरति तन्दी विजम्भिता भत्तसम्मदो चेतसो लीनत्तं, तत्थ अयोनिसोमनसिकारबहुलीकारो, अयमाहारो अनुप्पन्नस्स वा थिनमिद्धस्स उप्पादाय, उप्पन्नस्स वा थिनमिद्धस्स भिय्योभावाय वेपुल्लाया”ति (सं० नि० ५.२३२) ।

आरम्भधातुआदीसु पन योनिसोमनसिकारेनस्स पहानं होति । **आरम्भधातु** नाम पठमारम्भवीरियं । **निक्कमधातु** नाम कोसज्जतो निक्खन्तताय ततो बलवतरं । **परक्कमधातु** नाम परं परं ठानं अक्कमनतो ततोपि बलवतरं । इमस्मिं तिप्पभेदे वीरिये योनिसोमनसिकारं बहुलं पवत्तयतो थिनमिद्धं पहीयति । तेनाह — “अत्थि, भिक्खवे, आरम्भधातु निक्कमधातु परक्कमधातु, तत्थ योनिसोमनसिकारबहुलीकारो, अयमाहारो अनुप्पन्नस्स वा थिनमिद्धस्स अनुप्पादाय, उप्पन्नस्स वा थिनमिद्धस्स पहानाया”ति (सं० नि० ५.२३२) ।

अपिच छ धम्मा थिनमिद्धस्स पहानाय संवत्तन्ति — अतिभोजने निमित्तग्गाहो, इरियापथसम्परिवत्तनता, आलोकसज्जामनसिकारो, अब्भोकासवासो, कल्याणमित्तता, सप्पायकथाति । आहरहत्थक तत्रवट्ठक अलंसाटक काकमासक भुत्तवमित्तभोजनं भुज्जित्वा रत्तिट्ठानदिवाट्ठाने निसिन्नस्स हि समणधम्मं करोतो थिनमिद्धं महाहत्थी विय ओत्थरन्तं आगच्छति, चतुपञ्चआलोपओकासं पन ठपेत्वा पानीयं पिबित्वा यापनसीलस्स भिक्खुनो तं न होतीति एवं अतिभोजने निमित्तं गण्हन्तस्सापि थिनमिद्धं पहीयति । यस्मिं इरियापथे थिनमिद्धं ओक्कमति, ततो अज्जं परिवत्तेन्तस्सापि, रत्तिं चन्दालोकदीपालोकउक्कालोके दिवा सूरियालोकं मनसिकरोन्तस्सापि, अब्भोकासे वसन्तस्सापि, महाकस्सपत्थेरसदिसे पहीनथिनमिद्धे कल्याणमित्ते सेवन्तस्सापि थिनमिद्धं पहीयति । ठाननिसज्जादीसु

धुतङ्गनिस्सितसप्पायकथायपि पहीयति । तेन वुत्तं — “छ धम्मा थिनमिद्धस्स पहानाय संवत्तन्ती”ति । इमेहि पन छहि धम्मेहि पहीनस्स थिनमिद्धस्स अरहत्तमग्गेन आयतिं अनुप्पादो होतीति पजानाति ।

चेतसो अवूपसमे अयोनिमोमनसिकारेण उद्धच्चकुक्कुच्चस्स उप्पादो होति । अवूपसमो नाम अवूपसन्ताकारो, उद्धच्चकुक्कुच्चमेवेतं अत्थतो । तत्थ अयोनिमोमनसिकारं बहुलं पवत्तयतो उद्धच्चकुक्कुच्चं उप्पज्जति । तेनाह — “अत्थि, भिक्खवे, चेतसो अवूपसमो, तत्थ अयोनिमोमनसिकारबहुलीकारो, अयमाहारो अनुप्पन्नस्स वा उद्धच्चकुक्कुच्चस्स उप्पादाय, उप्पन्नस्स वा उद्धच्चकुक्कुच्चस्स भिय्योभावाय वेपुल्लाया”ति ।

समाधिसङ्घाते पन चेतसो वूपसमे योनिमोमनसिकारेणस्स पहानं होति । तेनाह — “अत्थि, भिक्खवे, चेतसो वूपसमो, तत्थ योनिमोमनसिकारबहुलीकारो, अयमाहारो अनुप्पन्नस्स वा उद्धच्चकुक्कुच्चस्स अनुप्पादाय, उप्पन्नस्स वा उद्धच्चकुक्कुच्चस्स पहानाया”ति ।

अपिच छ धम्मा उद्धच्चकुक्कुच्चस्स पहानाय संवत्तन्ति बहुस्सुतता परिपुच्छकता विनये पकतञ्जुता वुद्धसेविता कल्याणमित्तता सप्पायकथाति । बाहुस्सच्चेनपि हि एकं वा द्वे वा तयो वा चत्तारो वा पञ्च वा निकाये पाळिवसेन अत्थवसेन च उग्गण्हन्तस्सापि उद्धच्चकुक्कुच्चं पहीयति । कप्पियाकप्पियपरिपुच्छाबहुलस्सापि, विनयपञ्जत्तियं चिण्णवसिभावताय पकतञ्जुनोपि, वुद्धे महल्लकत्थेरे उपसङ्कमन्तस्सापि, उपालित्थेरसदिसे विनयधरे कल्याणमित्ते सेवन्तस्सापि उद्धच्चकुक्कुच्चं पहीयति, ठाननिसज्जादीसु कप्पियाकप्पियनिस्सितसप्पायकथायपि पहीयति । तेन वुत्तं — “छ धम्मा उद्धच्चकुक्कुच्चस्स पहानाय संवत्तन्ती”ति । इमेहि पन छहि धम्मेहि पहीने उद्धच्चकुक्कुच्चे उद्धच्चस्स अरहत्तमग्गेन, कुक्कुच्चस्स अनागामिमग्गेन आयतिं अनुप्पादो होतीति पजानाति ।

विचिकिच्छाठानीयेसु धम्मेसु अयोनिमोमनसिकारेण विचिकिच्छाय उप्पादो होति । विचिकिच्छाठानीया धम्मा नाम पुनप्पुनं विचिकिच्छाय कारणत्ता विचिकिच्छाव । तत्थ अयोनिमोमनसिकारं बहुलं पवत्तयतो विचिकिच्छा उप्पज्जति । तेनाह — “अत्थि, भिक्खवे, विचिकिच्छाठानीया धम्मा, तत्थ अयोनिमोमनसिकारबहुलीकारो, अयमाहारो अनुप्पन्नाय वा विचिकिच्छाय उप्पादाय, उप्पन्नाय वा विचिकिच्छाय भिय्योभावाय वेपुल्लाया”ति (सं० नि० ५.२३२) ।

कुसलादिधम्मेसु योनिमोमनसिकारेण पनस्सा पहानं होति, तेनाह — “अत्थि, भिक्खवे, कुसलाकुसला धम्मा सावज्जानवज्जा धम्मा सेवितब्बासेवितब्बा धम्मा हीनपणीता धम्मा कण्हसुक्कसप्पटिभागा धम्मा । तत्थ योनिमोमनसिकारबहुलीकारो, अयमाहारो, अनुप्पन्नाय वा विचिकिच्छाय अनुप्पादाय; उप्पन्नाय वा विचिकिच्छाय पहानाया”ति ।

अपिच छ धम्मा विचिकिच्छाय पहानाय संवत्तन्ति बहुस्सुतता, परिपुच्छकता, विनये पकतञ्जुता, अधिमोक्खबहुलता, कल्याणमित्तता, सप्पायकथाति । बाहुस्सच्चेनपि हि एकं वा...पे०... पञ्च वा निकाये पाळिवसेन च अत्थवसेन च उग्गण्हन्तस्सापि विचिकिच्छा पहीयति, तीणि रतनानि आरम्भ परिपुच्छाबहुलस्सापि, विनये चिण्णवसीभावस्सापि, तीसु रतनेसु ओकप्पनियसद्भासङ्घातअधिमोक्खबहुलस्सापि, सद्भाधिमुत्ते वक्कलित्थेरसदिसे कल्याणमित्ते सेवन्तस्सापि विचिकिच्छा पहीयति, ठाननिसज्जादीसु तिण्णं रतनानं गुणानिस्सितसप्पायकथायपि पहीयति । तेन वुत्तं — “छ धम्मा विचिकिच्छाय पहानाय संवत्तन्ती”ति । इमेहि पन छहि धम्मेहि पहीनाय विचिकिच्छाय सोतापत्तिमग्गेन आयतिं अनुप्पादो होतीति पजानाति ।

इति अज्झत्तं वाति एवं पच्चनीवरणपरिगणहनेन अत्तनो वा धम्मेषु, परस्स वा धम्मेषु, कालेन वा अत्तनो, कालेन वा परस्स धम्मेषु धम्मानुपस्सी विहरति । समुदयवया पनेत्थ सुभनिमित्तअसुभनिमित्तादीसु अयोनिसोमनसिकारयोनिमनसिकारवसेन पच्चसु नीवरणेषु वुत्तायेव नीहरितब्बा । इतो परं वुत्तनयमेव । केवलज्झि इध नीवरणपरिगगाहिका सति दुक्खसच्चन्ति एवं योजनं कत्वा नीवरणपरिगगाहकस्स भिक्खुनो नित्थानमुखं वेदितब्बं । सेसं तादिसमेवाति ।

नीवरणपब्बं निट्ठितं ।

खन्धपब्बवण्णना

३८३. एवं पच्चनीवरणवसेन धम्मानुपस्सनं विभजित्वा इदानीं पच्चखन्धवसेन विभजितुं पुन चपरन्तिआदिमाह । तत्थ पच्चसु उपादानखन्धेसूति उपादानस्स खन्धा उपादानखन्धा, उपादानस्स पच्चयभूता धम्मपुज्जा धम्मरासयोति अत्थो । अयमेत्थ सङ्खेपो । वित्थारतो पन खन्धकथा विसुद्धिमग्गे वुत्ता ।

इति रूपन्ति इदं रूपं, एत्तकं रूपं, न इतो परं रूपं अत्थीति सभावतो रूपं पजानाति । वेदनादीसुपि एसेव नयो । अयमेत्थ सङ्खेपो, वित्थारेन पन रूपादीनि विसुद्धिमग्गे खन्धकथायमेव वुत्तानि । इति रूपस्स समुदयोति एवं अविज्जासमुदयादिवसेन पच्चहाकारेहि रूपस्स समुदयो । इति रूपस्स अत्थङ्गमोति एवं अविज्जानिरोधादिवसेन पच्चहाकारेहि रूपस्स अत्थङ्गमो । वेदनादीसुपि एसेव नयो । अयमेत्थ सङ्खेपो, वित्थारो पन विसुद्धिमग्गे उदयब्बयजाणकथाय वुत्तो ।

इति अज्झत्तं वाति एवं पच्चखन्धपरिगणहनेन अत्तनो वा धम्मेषु, परस्स वा धम्मेषु, कालेन वा अत्तनो, कालेन वा परस्स धम्मेषु धम्मानुपस्सी विहरति । समुदयवया पनेत्थ “अविज्जासमुदया रूपसमुदयो”तिआदीनं पच्चसु खन्धेषु वुत्तानं पज्जासाय लक्खणानं वसेन नीहरितब्बा । इतो परं वुत्तनयमेव । केवलज्झि इध खन्धपरिगगाहिका सति दुक्खसच्चन्ति एवं योजनं कत्वा खन्धपरिगगाहकस्स भिक्खुनो नित्थानमुखं वेदितब्बं । सेसं तादिसमेवाति ।

खन्धपब्बं निट्ठितं ।

आयतनपब्बवण्णना

३८४. एवं पच्चखन्धवसेन धम्मानुपस्सनं विभजित्वा इदानीं आयतनवसेन विभजितुं पुन चपरन्तिआदिमाह । तत्थ छसु अज्झत्तिकबाहिरेसु आयतनेसूति चक्खु सोतं घानं जिक्का कायो मनोति इमेसु छसु अज्झत्तिकेसु, रूपं सद्दो गन्धो रसो फोडुब्बो धम्मोति इमेसु छसु बाहिरेसु । चक्खुञ्च पजानातीति चक्खुपसादं याथावसरसलक्खणवसेन पजानाति । रूपे च पजानातीति बहिद्भा चतुसमुद्धानिकरूपञ्च याथावसरसलक्खणवसेन पजानाति । यञ्च तदुभयं पटिच्च उप्पज्जति संयोजनन्ति यञ्च तं चक्खुं चेव रूपे चाति उभयं पटिच्च । कामरागसंयोजनं पटिघ, मान, दिट्ठि, विचिकिच्छा, सीलब्बतपरामास, भवराग, इस्सा, मच्छरिय, अविज्जासंयोजनन्ति दसविधं संयोजनं उप्पज्जति, तञ्च याथावसरसलक्खणवसेन पजानाति ।

कथं पनेतं उप्पज्जतीति? चक्खुद्वारे ताव आपाथगतं इट्ठारम्मणं कामस्सादवसेन अस्सादयतो अभिनन्दतो

कामरागसंयोजनं उप्पज्जति । अनिद्वारम्मणे कुज्झतो पटिघसंयोजनं उप्पज्जति । “ठपेत्वा मं को अज्जो एतं आरम्मणं विभावेतुं समत्थो अत्थी”ति मज्जतो मानसंयोजनं उप्पज्जति । एतं रूपारम्मणं निच्चं धुवन्ति गणहतो दिट्ठिसंयोजनं उप्पज्जति । “एतं रूपारम्मणं सत्तो नु खो, सत्तस्स नु खो”ति विचिकिच्छतो विचिकिच्छासंयोजनं उप्पज्जति । “सम्पत्तिभवे वत नो इदं सुलभं जात”न्ति भवं पत्थेन्तस्स भवरागसंयोजनं उप्पज्जति । “आयतिम्पि एवरूपं सीलब्बतं समादियित्वा सक्का लद्धु”न्ति सीलब्बतं समादियन्तस्स सीलब्बतपरामाससंयोजनं उप्पज्जति । “अहो वत तं रूपारम्मणं अज्जे न लभेय्यु”न्ति उसूयतो इस्सासंयोजनं उप्पज्जति । अत्तना लद्धं रूपारम्मणं अज्जस्स मच्छरायतो मच्छरियसंयोजनं उप्पज्जति । सब्बेहेव सहजातअज्जाणवसेन अविज्जासंयोजनं उप्पज्जति ।

यथा च अनुप्पन्नस्साति येन कारणेन असमुदाचारवसेन अनुप्पन्नस्स तस्स दसविधस्सापि संयोजनस्स उप्पादो होति, तज्च कारणं पजानाति । **यथा च उप्पन्नस्साति** अप्पहीनट्टेन पन समुदाचारवसेन वा उप्पन्नस्स तस्स दसविधस्सापि संयोजनस्स येन कारणेन पहानं होति, तज्च कारणं पजानाति । **यथा च पहीनस्साति** तदङ्गविकखम्भनप्पहानवसेन पहीनस्सापि तस्स दसविधस्स संयोजनस्स येन कारणेन आयतिं अनुप्पादो होति, तज्च पजानाति । केन कारणेन पनस्स आयतिं अनुप्पादो होति? दिट्ठिविचिकिच्छासीलब्बतपरामासइस्सामच्छरियभेदस्स ताव पज्चविधस्स संयोजनस्स सोतापत्तिमग्गेन आयतिं अनुप्पादो होति । कामरागपटिघसंयोजनद्वयस्स ओळारिकस्स सकदागामिमग्गेन, अणुसहगतस्स अनागामिमग्गेन, मानभवरागाविज्जासंयोजनत्तयस्स अरहत्तमग्गेन आयतिं अनुप्पादो होति । **सोतज्च पजानाति सदे चाति** आदीसुपि एसेव नयो । अपिचेत्थ **आयतनकथा** वित्थारतो विसुद्धिमग्गे आयतननिद्वेसे वुत्तनयेनेव वेदितब्बा ।

इति अज्झत्तं वाति एवं अज्झत्तिकायतनपरिगणहनेन अत्तनो वा धम्मेषु बाहिरायतनपरिगणहनेन परस्स वा धम्मेषु, कालेन वा अत्तनो, कालेन वा परस्स धम्मेषु धम्मानुपस्सी विहरति । समुदयवया पनेत्थ “अविज्जासमुदया चक्खुसमुदयो”ति रूपायतनस्स रूपक्खन्धे, अरूपायतनेसु मनायतनस्स विज्जाणक्खन्धे, धम्मायतनस्स सेसक्खन्धेषु वुत्तनयेन नीहरितब्बा । लोकुत्तरधम्मा न गहेतब्बा । इतो परं वुत्तनयमेव । केवलज्झि इध आयतनपरिगगाहिका सति दुक्खसच्चन्ति एवं योजनं कत्वा आयतनपरिगगाहकस्स भिक्खुनो नित्यानमुखं वेदितब्बं । सेसं तादिसमेवाति ।

आयतनपब्बं निट्ठितं ।

बोज्झङ्गपब्बवण्णना

३८५. एवं छ अज्झत्तिकबाहिरायतनवसेन धम्मानुपस्सनं विभजित्वा इदानीं बोज्झङ्गवसेन विभजितुं पुन चपरन्ति आदिमाह । तत्थ **बोज्झङ्गे** सूति बुज्जनकसत्तस्स अङ्गेसु । सन्तन्ति पटिलाभवसेन संविज्जमानं । **सतिसम्बोज्झङ्गन्ति** सतिसङ्घातं सम्बोज्झङ्गं । एत्थ हि सम्बुज्झति आरद्धविपस्सकतो पट्टाय योगावचरोति **सम्बोधि** । याय वा सो सति आदिकाय सत्तधम्मसामगिया सम्बुज्झति किलेसनिद्धातो उट्ठाति, सच्चानि वा पटिविज्झति, सा धम्मसामग्गी सम्बोधि । तस्स सम्बोधिस्स, तस्सा वा सम्बोधिया अङ्गन्ति **सम्बोज्झङ्गं** । तेन वुत्तं — “सतिसङ्घातं सम्बोज्झङ्ग”न्ति । सेससम्बोज्झङ्गेसुपि इमिनाव नयेन वचनत्थो वेदितब्बो ।

असन्तन्ति अप्पटिलाभवसेन अविज्जमानं । **यथा च अनुपन्नस्साति** आदीसु पन सतिसम्बोज्झङ्गस्स ताव “अत्थि, भिक्खवे, सतिसम्बोज्झङ्गट्ठानीया धम्मा, तत्थ योनि सोमनसिकारबहुलीकारो, अयमाहारो अनुप्पन्नस्स वा सतिसम्बोज्झङ्गस्स उप्पादाय, उप्पन्नस्स वा सतिसम्बोज्झङ्गस्स भिय्योभावाय वेपुल्लाय भावनाय पारिपूरिया संवत्तती”ति

(सं० नि० ५.२३२) एवं उप्पादो होति । तत्थ सतियेव सतिसम्बोज्झङ्गद्वानीया धम्मा । योनिमोमनसिकारो वुत्तलक्खणोयेव । तं तत्थ बहुलं पवत्तयतो सतिसम्बोज्झङ्गो उप्पज्जति ।

अपिच चत्तारो धम्मा सतिसम्बोज्झङ्गस्स उप्पादाय संवत्तन्ति सतिसम्पज्जं मुट्ठस्सतिपुग्गलपरिवज्जनता उपट्ठितस्सतिपुग्गलसेवनता तदधिमुत्तताति । अभिक्कन्तादीसु हि सत्तसु ठानेसु सतिसम्पज्जेन, भत्तनिक्खित्तकाकसदिसे मुट्ठस्सतिपुग्गले परिवज्जनेन, तिस्सदत्तत्थेरअभयत्थेरसदिसे उपट्ठितस्सतिपुग्गले सेवनेन, ठाननिसज्जादीसु सतिसमुट्ठापनत्थं निन्नपोणपब्भारचित्ताय च सतिसम्बोज्झङ्गो उप्पज्जति । एवं चतूहि कारणेहि उप्पन्नस्स पनस्स अरहत्तमग्गेन भावनापारिपूरि होतीति पजानाति ।

धम्मविचयसम्बोज्झङ्गस्स पन “अत्थि, भिक्खवे, कुसलाकुसला धम्मा...पे०... कण्हसुक्कसप्पटिभागा धम्मा, तत्थ योनिमोमनसिकारबहुलीकारो, अयमाहारो अनुप्पन्नस्स वा धम्मविचयसम्बोज्झङ्गस्स उप्पादाय, उप्पन्नस्स वा धम्मविचयसम्बोज्झङ्गस्स भिय्योभावाय वेपुल्लाय भावनाय पारिपूरिया संवत्तती”ति एवं उप्पादो होति ।

अपिच सत्त धम्मा धम्मविचयसम्बोज्झङ्गस्स उप्पादाय संवत्तन्ति परिपुच्छकता वत्थुविसदकिरिया इन्द्रियसमत्तपटिपादना दुप्पज्जपुग्गलपरिवज्जना पज्जवन्तपुग्गलसेवना गम्भीरजाणचरियपच्चवेक्खणा तदधिमुत्तताति । तत्थ **परिपुच्छकता**ति खन्धधातुआयतनइन्द्रियबलबोज्झङ्गमगाङ्गज्ञानङ्गसमथविपस्सनानं अत्थसन्निस्सितपरिपुच्छाबहुलता । **वत्थुविसदकिरिया**ति अज्झत्तिकबाहिरानं वत्थूनं विसदभावकरणं । यदा हिस्स केसनखलोमानि दीधानि होन्ति, सरीरं वा उस्सन्नदोसज्जेव सेदमलमक्खित्तज्ज, तदा अज्झत्तिकं वत्थु अविसदं होति अपरिसुद्धं । यदा पन चीवरं जिण्णं किलिडं दुग्गन्धं होति, सेनासनं वा उक्लापं, तदा बाहिरवत्थु अविसदं होति अपरिसुद्धं । तस्मा केसादिछेदापनेन उद्धंविरेचनअधोविरेचनादीहि सरीरसल्लहुकभावकरणेन उच्छादननहापनेन च अज्झत्तिकवत्थु विसदं कातब्बं । सूचिकम्मधोवनरजनपरिभण्डकरणादीहि बाहिरवत्थु विसदं कातब्बं । एतस्मिज्हि अज्झत्तिकबाहिरे वत्थुमिह अविसदे उप्पन्नेसु चित्तचेतसिकेसु जाणमि अविसदं होति अपरिसुद्धं अपरिसुद्धानि दीपकपल्लवट्टितेलानि निस्साय उप्पन्नदीपसिखाय ओभासो विय । विसदे पन अज्झत्तिकबाहिरे वत्थुमिह उप्पन्नेसु चित्तचेतसिकेसु जाणमि विसदं होति परिसुद्धानि दीपकपल्लवट्टितेलानि निस्साय उप्पन्नदीपसिखाय ओभासो विय । तेन वुत्तं “वत्थुविसदकिरिया धम्मविचयसम्बोज्झङ्गस्स उप्पादाय संवत्तती”ति ।

इन्द्रियसमत्तपटिपादना नाम सद्धादीनं इन्द्रियानं समभावकरणं । सचे हिस्स सद्धिन्द्रियं बलवं होति, इतरानि मन्दानि, ततो वीरियिन्द्रियं पग्गहकिच्चं, सतिन्द्रियं उपट्ठानकिच्चं, समाधिन्द्रियं अविक्खेपकिच्चं, पज्जिन्द्रियं दस्सनकिच्चं कातुं न सक्कोति । तस्मा तं धम्मसभावपच्चवेक्खणेन वा, यथा वा मनसिकरोतो बलवं जातं, तथा अमनसिकारेन हापेतब्बं । वक्कलित्थेरवत्थु चेत्य निदस्सनं । सचे पन वीरियिन्द्रियं बलवं होति, अथ सद्धिन्द्रियं अधिमोक्खकिच्चं कातुं न सक्कोति, न इतरानि इतरकिच्चभेदं । तस्मा तं पस्सद्धादिभावनाय हापेतब्बं । तत्रापि सोणत्थेरस्स वत्थु दस्सेतब्बं । एवं सेसेसुपि एकस्स बलवभावे सति इतरेसं अत्तनो किच्चेसु असमत्थता वेदितब्बा ।

विसेसतो पनेत्थ सद्धापज्जानं समाधिवीरियानज्ज समतं पसंसन्ति । बलवसद्धो हि मन्दपज्जो मुधप्पसन्नो होति, अवत्थुस्मिं पसीदति । बलवपज्जो मन्दसद्धो केराटिकपक्खं भजति, भेसज्जसमुट्ठितो विय रोगो अतेकिच्चो होति । चित्तुप्पादमत्तेनेव कुसलं होतीति अतिधावित्वा दानादीनि अकरोन्तो निरये उप्पज्जति । उभिन्नं समताय वत्थुस्मिंयेव पसीदति । बलवसमाधिं पन मन्दवीरियं समाधिस्स कोसज्जपक्खत्ता कोसज्जं अभिभवति । बलववीरियं मन्दसमाधिं

वीरियस्स उद्धच्चपक्खत्ता उद्धच्चं अभिभवति । समाधिं पन वीरियेन संयोजितो कोसज्जे पतितुं न लभति, वीरियं समाधिना संयोजितं उद्धच्चे पतितुं न लभति । तस्मा तदुभयं समं कातब्बं । उभयसमताय हि अप्पना होति ।

अपिच समाधिकम्मिकस्स बलवतीपि सद्धा वट्टति । एवं सद्वहन्तो ओक्खन्तो अप्पनं पापुणिस्सति । समाधिपज्जासु पन समाधिकम्मिकस्स एकगता बलवती वट्टति । एवञ्च सो अप्पनं पापुणाति । विपस्सनाकम्मिकस्स पज्जा बलवती वट्टति । एवञ्च सो लक्खणपटिवेधं पापुणाति । उभिन्नं पन समतायपि अप्पना होतियेव । सति पन सब्बत्थ बलवती वट्टति । सति हि चित्तं उद्धच्चपक्खिकानं सद्धावीरियपज्जानं वसेन उद्धच्चपाततो, कोसज्जपक्खिकेन च समाधिना कोसज्जपाततो रक्खति । तस्मा सा लोणधूपनं विय सब्बव्यञ्जनेसु, सब्बकम्मिकअमच्चो विय च, सब्बरज्जिकच्चेसु सब्बत्थ इच्छितब्बा । तेनाह — “सति च पन सब्बत्थिका वुत्ता भगवता, किं कारणा? चित्तञ्च सतिपटिसरणं, आरक्खपच्चुपट्टाना च सति, न विना सतिया चित्तस्स पग्गहनिग्गहो होती” ति । **दुप्पज्जपुग्गलपरिवज्जना** नाम खन्धादिभेदे अनोगाळहपज्जानं दुप्पेधपुग्गलानं आरका परिवज्जनं । **पज्जवन्तपुग्गलसेवना** नाम समपज्जासलक्खणपरिग्गाहिकाय उदयव्ययपज्जाय समन्नागतपुग्गलसेवना । **गम्भीरजाणचरियपच्चवेक्खणा** नाम गम्भीरेसु खन्धादीसु पवत्ताय गम्भीरपज्जाय पभेदपच्चवेक्खणा । **तदधिमुत्तता** नाम ठाननिसज्जादीसु धम्मविचयसम्बोज्झङ्गसमुट्ठापनत्थं निन्नपोणपभ्भारचित्तता । एवं उप्पन्नस्स पन्नस्स अरहत्तमग्गेन भावनापारिपूरि होतीति पजानाति ।

वीरियसम्बोज्झङ्गस्स “अत्थि, भिक्खवे, आरम्भधातु निक्कमधातु परक्कमधातु, तत्थ योनिसोमनसिकारबहुलीकारो, अयमाहारो अनुप्पन्नस्स वा वीरियसम्बोज्झङ्गस्स उप्पादाय, उप्पन्नस्स वा वीरियसम्बोज्झङ्गस्स भिय्योभावाय वेपुल्लाय भावनाय पारिपूरिया संवत्तती” ति एवं उप्पादो होति ।

अपिच एकादस धम्मा वीरियसम्बोज्झङ्गस्स उप्पादाय संवत्तन्ति अपायभयपच्चवेक्खणता आनिसंसदस्साविता गमनवीथिपच्चवेक्खणता पिण्डपातापचायनता दायज्जमहत्तपच्चवेक्खणता सत्थुमहत्तपच्चवेक्खणता जातिमहत्तपच्चवेक्खणता सब्रह्मचारिमहत्तपच्चवेक्खणता कुसीतपुग्गलपरिवज्जनता आरद्धवीरियपुग्गलसेवनता तदधिमुत्तताति ।

तत्थ निरयेसु पज्जविधबन्धनकम्मकारणतो पट्टाय महादुक्खानुभवनकालेपि, तिरच्छानयोनियं जालखिपनकुमीनादीहि गहितकालेपि, पाजनकण्टकादिप्पहारतुन्नस्स सकटवहनादिकालेपि, पेत्तिविसये अनेकानिपि वस्ससहस्सानि एकं बुद्धन्तरम्पि खुप्पिपासाहि आतुरीभूतकालेपि, कालकज्जिकअसुरेसु सट्ठिहत्थअसीतिहत्थप्पमाणेन अट्ठिचम्ममत्तेनेव अत्तभावेन वातातपादिदुक्खानुभवनकालेपि न सक्का वीरियसम्बोज्झङ्गं उप्पादेतुं, अयमेव ते भिक्खु कालो वीरियकरणायाति एवं अपायभयं पच्चवेक्खन्तस्सापि वीरियसम्बोज्झङ्गो उप्पज्जति ।

न सक्का कुसीतेन नवलोकुत्तरधम्मं लब्धुं, आरद्धवीरियेनेव सक्का अयमानिसंसो वीरियस्साति एवं आनिसंसदस्साविनोपि उप्पज्जति । सब्बबुद्धपच्चेकबुद्धमहासावकेहि ते गतमग्गो गन्तब्बो, सो च न सक्का कुसीतेन गन्तुन्ति एवं गमनवीथिं पच्चवेक्खन्तस्सापि उप्पज्जति । ये तं पिण्डपातादीहि उपट्ठहन्ति, इमे ते मनुस्सा नेव जातका, न दासकम्मकरा, नापि तं निस्साय जीविस्सामाति ते पणीतानि चीवरादीनि देन्ति । अथ खो अत्तनो कारानं महप्फलं पच्चासीसमाना देन्ति । सत्थारापि “अयं इमे पच्चये परिभुज्जित्वा कायदळ्हीबहुलो सुखं विहरिस्सती” ति न एवं सम्पस्सता तुहं पच्चया अनुज्जाता । अथ खो “अयं इमे परिभुज्जमानो समणधम्मं कत्वा वट्टदुक्खतो मुच्चिस्सती” ति ते पच्चया अनुज्जाता, सो दानि त्वं कुसीतो विहरन्तो न तं पिण्डं अपचायिस्सति । आरद्धवीरियस्सेव हि पिण्डपातापचायनं

नाम होतीति एवं पिण्डपातापचायनं पच्चवेक्खन्तस्सापि उप्पज्जति अय्यमित्तत्थेरस्स विय ।

थेरो किर कस्सकलेणे नाम पटिवसति । तस्स च गोचरगामे एका महाउपासिका थेरं पुत्तं कत्वा पटिजग्गीति । सा एकदिवसं अरज्जं गच्छन्ती धीतरं आह — “अम्म, असुकस्मिं ठाने पुराणतण्डुला, असुकस्मिं सप्पि, असुकस्मिं खीरं, असुकस्मिं फाणितं, तव भातिकस्स अय्यमित्तस्स आगतकाले भत्तं पचित्वा खीरसप्पिफाणितेहि सद्धिं देहि, त्वज्ज भुज्जेय्यासि । अहं पन हिय्यो पक्कपारिवासिकभत्तं कज्जियेन भुत्ताम्ही”ति । दिवा किं भुज्जिस्ससि अम्मा,ति? साकपण्णं पक्खिपित्वा कणतण्डुलेहि अम्बिलयागुं पचित्वा ठपेहि अम्मा,ति ।

थेरो चीवरं पारुपित्वा पत्तं नीहरन्तोव तं सद्धं सुत्वा अत्तानं ओवदि “महाउपासिका किर कज्जियेन पारिवासिकभत्तं भुज्जि, दिवापि कणपण्णम्बिलयागुं भुज्जिस्ससि, तुय्हं अत्थाय पन पुराणतण्डुलादीनि आचिक्खति, तं निस्साय खो पनेसा नेव खेतं न वत्थुं न भत्तं न वत्थं पच्चासीसति, तिस्सो पन सम्पत्तियो पत्थयमाना देति, त्वं एतिस्सा ता सम्पत्तियो दातुं सक्खिस्ससि, न सक्खिस्ससीति, अयं खो पन पिण्डपातो तया सरागेन सदोसेन समोहेन न सक्का गण्हितु”न्ति पत्तं थविकाय पक्खिपित्वा गण्ठकं मुज्जित्वा निवत्तित्वा कस्सकलेणमेव गन्त्वा पत्तं हेट्ठामज्जे चीवरं चीवरवंसे ठपेत्वा “अरहत्तं अपापुणित्वा न निक्खमिस्सामी”ति वीरियं अधिद्वहत्वा निसीदि । दीघरत्तं अप्पमत्तो हुत्वा निवुत्थभिक्षु विपस्सनं वट्ठेत्वा पुरेभत्तमेव अरहत्तं पत्वा विकसमानमिव पदुमं महाखीणासवो सितं करोन्तोव निसीदि । लेणद्वारे रुक्खम्हि अधिवत्था देवता —

“नमो ते पुरिसाजज्ज, नमो ते पुरिसुत्तम ।

यस्स ते आसवा खीणा, दक्खिण्योसि मारिसा”ति ॥ —

उदानं उदानेत्वा “भन्ते, पिण्डाय पविट्ठानं तुम्हादिसानं अरहन्तानं भिक्षुं दत्वा महल्लकित्थियो दुक्खा मुच्चिस्सन्ती”ति आह । थेरो उट्ठित्वा द्वारं विवरित्वा कालं ओलोकेन्तो “पातोयेवा”ति जत्वा पत्तचीवरमादाय गामं पाविसि ।

दारिकापि भत्तं सम्पादेत्वा “इदानी मे भाता आगमिस्सति, इदानी आगमिस्सती”ति द्वारं ओलोकयमाना निसीदि । सा थेरे घरद्वारं सम्पत्ते पत्तं गहेत्वा सप्पिफाणितयोजितस्स खीरपिण्डपातस्स पूरेत्वा हत्थे ठपेसि । थेरो “सुखं होतू”ति अनुमोदनं कत्वा पक्कामि । सापि तं ओलोकयमाना अट्ठासि । थेरस्स हि तदा अतिविय परिसुद्धो छविवण्णो अहोसि, विप्पसन्नानि इन्द्रियानि, मुखं बन्धना पवुत्ततालपक्कं विय अतिविय विरोचित्थ ।

महाउपासिका अरज्जा आगन्त्वा “किं, अम्म, भातिको ते आगतो”ति पुच्छि । सा सब्बं तं पवत्तिं आरोचेसि । उपासिका “अज्ज मम पुत्तस्स पब्बजितकिच्चं मत्थकं पत्त”न्ति जत्वा “अभिरमति ते, अम्म, भाता बुद्धसासने, न उक्कण्ठती”ति आह ।

महन्तं खो पनेतं सत्थुदायज्जं यदिदं सत्त अरियधनानि नाम, तं न सक्का कुसीतेन गहेतुं । यथा हि विप्पटिपन्नं पुत्तं मातापितरो “अयं अम्हाकं अपुत्तो”ति परिबाहिरं करोन्ति, सो तेसं अच्चयेन दायज्जं न लभति, एवं कुसीतोपि इदं अरियधनदायज्जं न लभति, आरद्धवीरियोव लभतीति दायज्जमहत्तं पच्चवेक्खतोपि उप्पज्जति ।

महा खो पन ते सत्था, सत्थुनो हि ते मातुकुच्छिस्मिं पटिसत्थिगणहनकालेपि अभिनिक्खमनेपि अभिसम्बोधियम्पि धम्मचक्कप्पवत्तनयमकपाटिहारियदेवोरोहनआयुसङ्खारवोस्सज्जनेसुपि परिनिब्बानकालेपि दससहस्सिलोकधातु अकम्पित्थ, युत्तं नु ते एवरूपस्स सत्थु सासने पब्बजित्वा कुसीतेन भवितुन्ति एवं **सत्थुमहत्तं** पच्चवेक्खतोपि उप्पज्जति ।

जातियापि त्वं इदानीं न लामकजातिको, असम्भिन्नाय महासम्मत्तपवेणिया आगतउक्काकराजवंसे जातोसि, सुद्धोदनमहाराजस्स च महामायादेविया च नत्ता, राहुलभद्रस्स कनिट्ठो, तथा नाम एवरूपेन जिनपुत्तेन हुत्वा न युत्तं कुसीतेन विहरितुन्ति एवं **जातिमहत्तं** पच्चवेक्खतोपि उप्पज्जति ।

सारिपुत्तमहामोग्गल्लाना चेव असीति च महासावका वीरियेनेव लोकुत्तरधम्मं पटिविज्झिंसु, त्वं एतेसं सब्रह्मचारीनं मगं पटिपज्जसि, न पटिपज्जसीति एवं **सब्रह्मचारिमहत्तं** पच्चवेक्खतोपि उप्पज्जति ।

कुच्छिं पूरेत्वा ठितअजगरसदिसे विस्सट्ठुकायिकचेतसिकवीरिये कुसीतपुग्गले परिवज्जन्तस्सापि आरद्धवीरिये पहितत्ते पुग्गले सेवन्तस्सापि ठाननिसज्जादीसु वीरियुप्पादनत्थं निन्नपोणपब्भारचित्तस्सापि उप्पज्जति । एवं उप्पन्नस्स पनस्स अरहत्तमग्गेन भावनापारिपूरि होतीति पजानाति ।

पीतिसम्बोज्झङ्गस्स “अत्थि, भिक्खवे, पीतिसम्बोज्झङ्गट्टानीया धम्मा, तत्थ योनिसोमनसिकारबहुलीकारो, अयमाहारो अनुप्पन्नस्स वा पीतिसम्बोज्झङ्गस्स उप्पादाय, उप्पन्नस्स वा पीतिसम्बोज्झङ्गस्स भिय्योभावाय वेपुल्लाय भावनाय पारिपूरिया संवत्तती”ति एवं उप्पादो होति । तत्थ पीतियेव पीतिसम्बोज्झङ्गट्टानीया धम्मा नाम । तस्सा उप्पादकमनसिकारो योनिसोमनसिकारो नाम ।

अपिच एकादस धम्मा पीतिसम्बोज्झङ्गस्स उप्पादाय संवत्तन्ति बुद्धानुस्सति, धम्म, सङ्ग, सील, चाग, देवतानुस्सति उपसमानुस्सति लूखपुग्गलपरिवज्जनता सिनिद्धपुग्गलसेवनता पसादनीयसुत्तन्तपच्चवेक्खणता तदधिमुत्तताति । बुद्दगुणे अनुस्सरन्तस्सापि हि याव उपचारा सकलसरीरं फरमानो पीतिसम्बोज्झङ्गो उप्पज्जति, धम्मसङ्गुणे अनुस्सरन्तस्सापि, दीघरत्तं अखण्डं कत्वा रक्खितं चतुपारिसुद्धिसीलं पच्चवेक्खन्तस्सापि, गिहिनोपि दससीलं पञ्चसीलं पच्चवेक्खन्तस्सापि, दुब्भिक्खभयादीसु पणीतभोजनं सब्रह्मचारीनं दत्वा “एवं नाम अदम्हा”ति चागं पच्चवेक्खन्तस्सापि, गिहिनोपि एवरूपे काले सीलवन्तानं दिन्नदानं पच्चवेक्खन्तस्सापि, येहि गुणेहि समन्नागता देवता देवत्तं पत्ता, तथारूपानं गुणानं अत्तनि अत्थितं पच्चवेक्खन्तस्सापि, समापत्तिया विक्खम्भिता किलेसा सट्ठिपि सत्ततिपि वस्सानि न समुदाचरन्तीति पच्चवेक्खन्तस्सापि, चेतियदस्सनबोधिदस्सनथेरदस्सनेसु असक्कच्चकिरियाय संसूचितलूखभावे बुद्दादीसु पसादसिनेहाभावेन गद्रभपिट्ठे रजसदिसे लूखपुग्गले परिवज्जन्तस्सापि, बुद्दादीसु पसादबहुले मुदुचित्ते सिनिद्धपुग्गले सेवन्तस्सापि, रतनत्तयगुणपरिदीपके पसादनीयसुत्तन्ते पच्चवेक्खन्तस्सापि, ठाननिसज्जादीसु पीतिउप्पादनत्थं निन्नपोणपब्भारचित्तस्सापि उप्पज्जति । एवं उप्पन्नस्स पनस्स अरहत्तमग्गेन भावनापारिपूरि होतीति पजानाति ।

पस्सद्धिसम्बोज्झङ्गस्स “अत्थि, भिक्खवे, कायपस्सद्धि चित्तपस्सद्धि, तत्थ योनिसोमनसिकारबहुलीकारो, अयमाहारो अनुप्पन्नस्स वा पस्सद्धिसम्बोज्झङ्गस्स उप्पादाय, उप्पन्नस्स वा पस्सद्धिसम्बोज्झङ्गस्स भिय्योभावाय वेपुल्लाय भावनाय पारिपूरिया संवत्तती”ति एवं उप्पादो होति ।

अपिच सत्त धम्मा पस्सद्धिसम्बोज्झङ्गस्स उप्पादाय संवत्तन्ति पणीतभोजनसेवनता उत्तुसुखसेवनता

इरियापथसुखसेवनता मज्झत्तपयोगता सारद्धकायपुग्गलपरिवज्जनता पस्सद्धकायपुग्गलसेवनता तदधिमुत्तताति । पणीतज्झि सिनिद्धं सप्पायभोजनं भुज्जन्तस्सापि, सीतुहेसु च उतूसु ठानादीसु च इरियापथेसु सप्पायउतुज्ज इरियापथज्ज सेवन्तस्सापि पस्सद्धि उप्पज्जति । यो पन महापुरिसजातिको सब्बउतुइरियापथक्खमो होति, न तं सन्धायेतं वुत्तं । यस्स सभागविसभागता अत्थि, तस्सेव विसभागे उतुइरियापथे वज्जेत्वा सभागे सेवन्तस्स उप्पज्जति । मज्झत्तपयोगो वुच्चति अत्तनो च परस्स च कम्मस्सकतापच्चवेक्खणा । इमिना मज्झत्तपयोगेन उप्पज्जति । यो लेड्डुदण्डादीहि परं विहेठयमानो विचरति, एवरूपं सारद्धकायं पुग्गलं परिवज्जन्तस्सापि, संयतपादपाणिं पस्सद्धकायं पुग्गलं सेवन्तस्सापि, ठाननिसज्जादीसु पस्सद्धिउप्पादनत्थाय निन्नपोणपब्भारचित्तस्सापि उप्पज्जति । एवं उप्पन्नस्स पनस्स अरहत्तमग्गेन भावनापारिपूरि होतीति पजानाति ।

समाधिसम्बोज्झङ्गस्स “अत्थि, भिक्खवे, समथनिमित्तं अब्यग्गनिमित्तं, तत्थ योनिसोमनसिकारबहुलीकारो, अयमाहारो, अनुप्पन्नस्स वा समाधिसम्बोज्झङ्गस्स उप्पादाय, उप्पन्नस्स वा समाधिसम्बोज्झङ्गस्स भिय्योभावाय वेपुल्लाय भावनाय पारिपूरिया संवत्तती”ति एवं उप्पादो होति । तत्थ समथोव समथनिमित्तं अविक्खेपट्टेन च अब्यग्गनिमित्तन्ति ।

अपिच एकादस धम्मा समाधिसम्बोज्झङ्गस्स उप्पादाय संवत्तन्ति वत्थुविसदकिरियता इन्द्रियसमत्तपटिपादनता निमित्तकुसलता समये चित्तस्स पग्गणहनता समये चित्तस्स निग्गणहनता समये सम्पहंसनता समये अज्झुपेक्खनता असमाहितपुग्गलपरिवज्जनता समाहितपुग्गलसेवनता ज्ञानविमोक्खपच्चवेक्खणता तदधिमुत्तताति । तत्थ वत्थुविसदकिरियता च इन्द्रियसमत्तपटिपादनता च वुत्तनयेनेव वेदितब्बा ।

निमित्तकुसलता नाम कसिणनिमित्तस्स उग्गहणकुसलता । **समये चित्तस्स पग्गणहनताति** यस्मिं समये अतिसिथिलवीरियतादीहि लीनं चित्तं होति, तस्मिं समये धम्मविचयवीरियपीतिसम्बोज्झङ्गसमुट्ठापनेन तस्स पग्गणहनं । **समये चित्तस्स पग्गणहनताति** यस्मिं समये आरद्धवीरियतादीहि उद्धतं चित्तं होति, तस्मिं समये पस्सद्धिसमाधिउपेक्खासम्बोज्झङ्गसमुट्ठापनेन तस्स निग्गणहनं । **समये सम्पहंसनताति** यस्मिं समये चित्तं पज्जापयोगमन्दताय वा उपसमसुखानधिगमेन वा निरस्सादं होति, तस्मिं समये अट्टसंवेगवत्थुपच्चवेक्खणेन संवेजेति । **अट्ट संवेगवत्थूनि** नाम जाति जरा ब्याधि मरणानि चत्तारि, अपायदुक्खं पच्चमं, अतीते वट्टमूलकं दुक्खं, अनागते वट्टमूलकं दुक्खं, पच्चुप्पन्ने आहारपरियेड्डिमूलकं दुक्खन्ति । रतनत्तयगुणानुस्सरणेन च पसादं जनेति, अयं वुच्चति “समये सम्पहंसनता”ति ।

समये अज्झुपेक्खनता नाम यस्मिं समये सम्मापटिपत्तिं आगम्म अलीनं अनुद्धतं अनिरस्सादं आरम्मणे समप्पवत्तं समथवीथिपटिपन्नं चित्तं होति, तदास्स पग्गहनिग्गहसम्पहंसनेसु न ब्यापारं आपज्जति, सारथि विय समप्पवत्तेसु अस्सेसु । अयं वुच्चति — “समये अज्झुपेक्खनता”ति । **असमाहितपुग्गलपरिवज्जनता** नाम उपचारं वा अप्पनं वा अप्पत्तानं विक्खित्तचित्तानं पुग्गलानं आरका परिवज्जनं । **समाहितपुग्गलसेवना** नाम उपचारेण वा अप्पनाय वा समाहितचित्तानं सेवना भजना पयिरुपासना । **तदधिमुत्तता** नाम ठाननिसज्जादीसु समाधिउप्पादनत्थंयेव निन्नपोणपब्भारचित्तता । एवज्झि पटिपज्जतो एस उप्पज्जति । एवं उप्पन्नस्स पनस्स अरहत्तमग्गेन भावनापारिपूरि होतीति पजानाति ।

उपेक्खासम्बोज्झङ्गस्स “अत्थि, भिक्खवे, उपेक्खासम्बोज्झङ्गट्ठानीया धम्मा, तत्थ योनिसोमनसिकारबहुलीकारो, अयमाहारो अनुप्पन्नस्स वा उपेक्खासम्बोज्झङ्गस्स उप्पादाय, उप्पन्नस्स वा उपेक्खासम्बोज्झङ्गस्स भिय्योभावाय वेपुल्लाय भावनाय पारिपूरिया संवत्तती”ति एवं उप्पादो होति । तत्थ उपेक्खाव उपेक्खासम्बोज्झङ्गट्ठानीया धम्मा नाम ।

अपिच पञ्च धम्मा उपेक्खासम्बोज्झङ्गस्स उप्पादाय संवत्तन्ति सत्तमज्झत्तता सङ्खारमज्झत्तता सत्तसङ्खारकेलायनपुग्गलपरिवज्जनता सत्तसङ्खारमज्झत्तपुग्गलसेवनता तदधिमुत्तताति । तत्थ द्वीहाकारेहि **सत्तमज्झत्ततं** समुट्ठापेति “त्वं अत्तनो कम्मेन आगन्त्वा अत्तनोव कम्मेन गमिस्ससि, एसोपि अत्तनोव कम्मेन आगन्त्वा अत्तनोव कम्मेन गमिस्ससि, त्वं कं केलायसी”ति एवं कम्मस्सकतापच्चवेक्खणेन, “परमत्थतो सत्तोयेव नत्थि, सो त्वं कं केलायसी”ति एवं निस्सत्तपच्चवेक्खणेन चाति । द्वीहेवाकारेहि **सङ्खारमज्झत्ततं** समुट्ठापेति — “इदं चीवरं अनुपुब्बेन वण्णविकारतज्जेव जिण्णभावज्ज उपगन्त्वा पादपुज्जनचोळकं हुत्वा यट्ठिकोटिया छड्ढुनीयं भविस्सति, सचे पनस्स सामिको भवेय्य, नास्स एवं विनस्सितुं ददेय्या”ति एवं अस्सामिकभावपच्चवेक्खणेन च, “अनद्धनियं इदं तावकालिक”न्ति एवं तावकालिकभावपच्चवेक्खणेन चाति । यथा च चीवरे, एवं पत्तादीसुपि योजना कातब्बा ।

सत्तसङ्खारकेलायनपुग्गलपरिवज्जनताति एत्थ यो पुग्गलो गिहि वा अत्तनो पुत्तधीतादिके, पब्बजितो वा अत्तनो अन्तेवासिकसमानुपज्झायकादिके ममायति, सहत्थेनेव नेसं केसच्छेदनसूचिकम्मचीवरधोवनरजनपत्तपचनादीनि करोति, मुहुत्तम्पि अपस्सन्तो “असुको सामणरो कुहिं असुको दहरो कुहिं”न्ति भन्तमिगो विय इतो चितो च ओलोकेति, अज्जेन केसच्छेदनादीनं अत्थाय “मुहुत्तं असुकं पेसेथा”ति याचियमानोपि “अम्हेपि तं अत्तनो कम्मं न कारेम, तुम्हे नं गहेत्वा किलमेस्सथा”ति न देति, अयं सत्तकेलायनो नाम ।

यो पन चीवरपत्तथालककत्तरयट्ठिआदीनि ममायति, अज्जस्स हत्थेन परामसितुम्पि न देति, तावकालिकं याचितो “मयम्पि इदं ममायन्ता न परिभुज्जाम, तुम्हाकं किं दस्सामा”ति वदति, अयं **सङ्खारकेलायनो** नाम । यो पन तेसु द्वीसुपि वत्थूसु मज्झत्तो उदासिनो, अयं **सत्तसङ्खारमज्झत्तो** नाम । इति अयं उपेक्खासम्बोज्झङ्गो एवरूपं सत्तसङ्खारकेलायनपुग्गलं आरका परिवज्जन्तस्सापि, सत्तसङ्खारमज्झत्तपुग्गलं सेवन्तस्सापि, ठाननिसज्जादीसु तदुप्पादनत्थं निन्नपोणपब्भारचित्तस्सापि उप्पज्जति । एवं उप्पन्नस्स पनस्स अरहत्तमग्गेन भावनापारिपूरि होतीति पजानाति ।

इति अज्झत्तं वाति एवं अत्तनो वा सत्त सम्बोज्झङ्गे परिग्गण्हित्वा, परस्स वा, कालेन वा अत्तनो, कालेन वा परस्स सम्बोज्झङ्गे परिग्गण्हित्वा धम्मेसु धम्मानुपस्सी विहरति । समुदयवया पनेत्थ सम्बोज्झङ्गानं निब्बत्तिनिरोधवसेन वेदितब्बा । इतो परं वुत्तनयमेव । केवलज्झि इध बोज्झङ्गपरिग्गाहिका सति दुक्खसच्चन्ति एवं योजनं कत्वा बोज्झङ्गपरिग्गाहकस्स भिक्खुनो निय्यानमुखं वेदितब्बं । सेसं तादिसमेवाति ।

बोज्झङ्गपब्बं निट्ठितं ।

चतुसच्चपब्बवण्णना

३८६. एवं सत्तबोज्झङ्गवसेन धम्मानुपस्सनं विभजित्वा इदानि चतुसच्चवसेन विभजितुं पुन चपरन्तिआदिमाह । तत्थ **इदं दुक्खन्ति यथाभूतं पजानातीति** ठपेत्वा तण्हं तेभूमकधम्मे “इदं दुक्ख”न्ति यथासभावतो पजानाति, तस्सेव खो पन दुक्खस्स जिनिकं समुट्ठापिकं पुरिमतण्हं “अयं दुक्खसमुदयो”ति, उभिन्नं अप्पवत्तिनिब्बानं “अयं दुक्खनिरोधो”ति, दुक्खपरिजाननं समुदयपजहनं निरोधसच्छिक्करणं अरियमग्गं “अयं दुक्खनिरोधगामिनिपटिपदा”ति यथासभावतो पजानातीति अत्थो । अवसेसा अरियसच्चकथा ठपेत्वा जातिआदीनं पदभाजनकथं विसुद्धिमग्गे वित्थारितायेव ।

दुक्खसच्चनिद्देसवण्णना

३८८. पदभाजने पन कतमा च, भिक्खवे, जातीति भिक्खवे, या जातिपि दुक्खाति एवं वुत्ता जाति, सा कतमाति एवं सब्बपुच्छासु अत्थो वेदितब्बो । या तेसं तेसं सत्तानन्ति इदं “इमेसं नामा”ति नियमाभावतो सब्बसत्तानं परियादानवचनं । तम्हि तम्हि सत्तनिकायेति इदम्पि सब्बसत्तनिकायपरियादानवचनं जननं जाति सविकारानं पठमाभिनिब्बत्तखन्धानमेतं अधिवचनं । सज्जातीति इदं तस्सा एव उपसगगमण्डितवेवचनं । सा एव अनुपविट्ठाकारेण ओक्कमनट्टेन ओक्कन्ति । निब्बत्तिसङ्घातेन अभिनिब्बत्तनट्टेन अभिनिब्बत्ति । इति अयं चतुब्बिधापि सम्मुतिकथा नाम । खन्धानं पातुभावोति अयं पन परमत्थकथा । एकवोकारभवादीसु एकचतुपञ्चभेदानं खन्धानंयेव पातुभावो, न पुगलस्स, तस्मिं पन सति पुगलो पातुभूतोति वोहारमत्तं होति । आयतनानं पटिलाभोति आयतनानि पातुभवन्तानेव पटिलद्धानि नाम होन्ति, सो तेसं पातुभावसङ्घातो पटिलाभोति अत्थो ।

३८९. जराति सभावनिद्देशो । जीरणताति आकारभावनिद्देशो । खण्डिच्चन्ति आदि विकारनिद्देशो । दहरकालस्मिञ्चि दन्ता समसेता होन्ति । तेयेव परिपच्चन्ते अनुक्कमेन वण्णविकारं आपज्जित्वा तत्थ तत्थ पत्तन्ति । अथ पतितञ्च ठितञ्च उपादाय खण्डितदन्ता खण्डिता नाम । खण्डितानं भावो खण्डिच्चन्ति वुच्चति । अनुक्कमेन पण्डरभूतानि केसलोमानि पलितानि नाम । पलितानि सज्जातानि अस्साति पलितो, पलितस्स भावो पालिच्चं । जरावातप्पहारेण सोसितमंसलोहितताय वलियो तचस्मिं अस्साति वलित्तचो, तस्स भावो वलित्तचता । एत्तावता दन्तकेसलोमतचेसु विकारदस्सनवसेन पाकटीभूता पाकटजरा दस्सिता ।

यथेव हि उदकस्स वा वातस्स वा अग्गिनो वा तिणरुक्खादीनं संभग्गपलिभग्गताय वा झामताय वा गतमग्गो पाकटो होति, न च सो गतमग्गो तानेव उदकादीनि, एवमेव जराय दन्तादीनं खण्डिच्चादिवसेन गतमग्गो पाकटो, चक्खुं उम्मिलेत्वापि गच्छति, न च खण्डिच्चादीनेव जरा । न हि जरा चक्खुविज्जेय्या होति । यस्मा पन जरं पत्तस्स आयु हायति, तस्मा जरा “आयुनो संहानी”ति फलूपचारेण वुत्ता । यस्मा दहरकाले सुप्पसन्नानि सुखुमम्पि अत्तनो विसयं सुखेनेव च गणहनसमत्थानि चक्खादीनि इन्द्रियानि जरं पत्तस्स परिपक्कानि आलुलितानि अविसदानि ओळारिकम्पि अत्तनो विसयं गहेतुं असमत्थानि होन्ति, तस्मा “इन्द्रियानं परिपाको”तिपि फलूपचारेनेव वुत्ता ।

३९०. मरणनिद्देशे यन्ति मरणं सन्धाय नपुंसकनिद्देशो, यं मरणं चुतीति वुच्चति, चवनताति वुच्चतीति अयमेत्थ योजना । तत्थ चुतीति सभावनिद्देशो । चवनताति आकारभावनिद्देशो । मरणं पत्तस्स खन्धा भिज्जन्ति चेव अन्तरधायन्ति च अदस्सनं गच्छन्ति, तस्मा तं भेदो अन्तरधानन्ति वुच्चति । मच्चुमरणन्ति मच्चुमरणं, न खणिकमरणं । कालकिरियाति मरणकालकिरिया । अयं सब्बापि सम्मुतिकथाव । खन्धानं भेदोति अयं पन परमत्थकथा । एकवोकारभवादीसु एकचतुपञ्चभेदानं खन्धानंयेव भेदो, न पुगलस्स, तस्मिं पन सति पुगलो मतोति वोहारमत्तं होति ।

कळेवरस्स निक्खेपोति अत्तभावस्स निक्खेपो । मरणं पत्तस्स हि निरत्थं कलिङ्गरं अत्तभावो पतति, तस्मा तं कळेवरस्स निक्खेपोति वुत्तं । जीवितिन्द्रियस्स उपच्छेदो पन सब्बाकारतो परमत्थतो मरणं । एतदेव सम्मुतिमरणन्ति पि वुच्चति । जीवितिन्द्रियुपच्छेदमेव हि गहेत्वा लोकिया “तिस्सो मतो, फुस्सो मतो”ति वदन्ति ।

३९१. ब्यसनेनाति जातिव्यसनादीसु येन केनचि ब्यसनेन । दुक्खधम्मेनाति वधबन्धादिना दुक्खकारणेन । फुटुस्साति अज्झोत्थटस्स अभिभूतस्स । सोकोति यो जातिव्यसनादीसु वा वधबन्धनादीसु वा अज्जतरस्मिं सति तेन अभिभूतस्स उप्पज्जति सोचनलक्खणो सोको । सोचितत्तन्ति सोचितभावो । यस्मा पनेस अब्भन्तरे सोसेन्तो परिसोसेन्तो उप्पज्जति, तस्मा अन्तोसोको अन्तोपरिसोकोति वुच्चति ।

३९२. “मय्हं धीता, मय्हं पुत्तो”ति एवं आदिस्स आदिस्स देवन्ति परिदेवन्ति एतेनाति आदेवो। तं तं वण्णं परिकित्तेत्वा देवन्ति एतेनाति परिदेवो। ततो परा द्वे तस्सेव भावनिद्देसा।

३९३. कायिकन्ति कायपसादवत्थुकं। दुक्खमनट्ठेन दुक्खं। असातन्ति अमधुरं। कायसम्पस्सजं दुक्खन्ति कायसम्पस्सतो जातं दुक्खं। असातं वेदयितन्ति अमधुरं वेदयितं।

३९४. चेतसिकन्ति चित्तसम्पयुत्तं। सेसं दुक्खे वुत्तनयमेव।

३९५. आयासोति संसीदनविसीदनाकारप्पत्तो चित्तकिलमथो। बलवतरं आयासो उपायासो। ततो परा द्वे अत्तत्तनयाभावदीपका भावनिद्देसा।

३९६. जातिधम्मानन्ति जातिसभावानं। इच्छा उप्पज्जतीति तण्हा उप्पज्जति। अहो वताति पत्थना। न खो पनेतं इच्छायाति एवं जातिया अनागमनं विना मग्गभावनं न इच्छाय पत्तब्बं। इदम्पीति एतम्पि उपरि सेसानि उपादाय पिकारो। यम्पिच्छन्ति येनपि धम्मेन अलब्भनेय्यवत्थुं इच्छन्तो न लभति, तं अलब्भनेय्य वत्थुम्हि इच्छनं दुक्खं। एस नयो सब्बत्थ।

३९९. खन्धनिद्देसे रूपञ्च तं उपादानक्खन्धो चाति रूपुपादानक्खन्धो एवं सब्बत्थ।

समुदयसच्चनिद्देसवण्णना

४००. यायं तण्हाति या अयं तण्हा। पोनोब्भविकाति पुनोब्भवकरणं पुनोब्भवो, पुनोब्भवो सीलं अस्साति पोनोब्भविका। नन्दीरागेन सह गताति नन्दीरागसहगता। नन्दीरागेन सद्धिं अत्थतो एकत्तमेव गताति वुत्तं होति। तत्रतत्राभिनन्दिनीति यत्र यत्र अत्तभावो, तत्र तत्र अभिनन्दिनी। रूपादीसु वा आरम्भणेसु तत्र तत्र अभिनन्दिनी, रूपाभिनन्दिनी सद्द, गन्ध, रस, फोटुब्ब, धम्माभिनन्दिनीति अत्थो। सेय्यथिदन्ति निपातो। तस्स सा कतमा चेति अत्थो। कामे तण्हा कामतण्हा, पञ्चकामगुणिकरागस्सेतं नामं। भवे तण्हा भवतण्हा, भवपत्थनावसेन उप्पन्नस्स सस्सतदिट्ठिसहगतस्स रूपारूपभवरागस्स च ज्ञाननिकन्तिया चेतं अधिवचनं। विभवे तण्हा विभवतण्हा, उच्छेददिट्ठिसहगतरागस्सेतं अधिवचनं।

इदानीं तस्सा तण्हाय वत्थुं वित्थारतो दस्सेतुं सा खो पनेसाति आदिमाह। तत्थ उप्पज्जतीति जायति। निविसतीति पुनप्पुनं पवत्तिवसेन पतिट्ठहति। यं लोके पियरूपं सातरूपन्ति यं लोकस्मिं पियसभावञ्चेव मधुरसभावञ्च। चक्खु लोकेति आदीसु लोकस्मिञ्चि चक्खादीसु ममत्तेन अभिनिविट्ठा सत्ता सम्पत्तियं पतिट्ठिता अत्तनो चक्खुं आदासतलादीसु निमित्तगहणानुसारेण विप्पसन्नं पञ्चपसादं सुवण्णविमाने उग्घाटितमणिसीहपञ्जरं विय मज्जन्ति, सोतं रजतपनाळिकं विय, पामङ्गसुतं विय च मज्जन्ति, “तुङ्गनासा”ति लद्धवोहारं घानं वट्ठित्वा ठपितहरितालवट्ठं विय मज्जन्ति, जिह्वं रक्तकम्बलपटलं विय मुदुसिनिद्धमधुरसदं मज्जन्ति, कायं साललट्ठिं विय, सुवण्णतोरणं विय च मज्जन्ति, मनं अज्जेसं मनेन असदिसं उळारं मज्जन्ति। रूपं सुवण्णकणिकारपुष्पादिवण्णं विय, सद्दं मत्तकरवीक कोकिलमन्दधमितमणिवंसनिग्घोसं विय, अत्तना पटिलद्धानि चतुसमुद्धानिकगन्धारम्मणादीनि “कस्सज्जस्स एवरूपानि अत्थी”ति मज्जन्ति। तेसं एवं मज्जमानानं तानि चक्खादीनि पियरूपानि चेव सातरूपानि च होन्ति। अथ नेसं तत्थ अनुप्पन्ना चेव तण्हा उप्पज्जति, उप्पन्ना च तण्हा पुनप्पुनं पवत्तिवसेन निविसति। तस्मा भगवा “चक्खु लोके पियरूपं सातरूपं, एत्थेसा तण्हा उप्पज्जमाना उप्पज्जती”ति आदिमाह। तत्थ उप्पज्जमानाति यदा उप्पज्जमाना होति, तदा एत्थ

उष्पज्जतीति अत्थो । एस नयो सब्बत्थ ।

निरोधसच्चनिद्देसवण्णना

४०१. असेसविरागनिरोधोति आदीनि सब्बानि निब्बानवेवचनानेव । निब्बानज्झि आगम्म तण्हा असेसा विरज्जति निरुज्जति, तस्मा तं “तस्सायेव तण्हाय असेसविरागनिरोधो”ति वुच्चति । निब्बानज्झ आगम्म तण्हा चजियति पटिनिस्सज्जियति विमुच्चति न अल्लीयति, तस्मा निब्बानं “चागो पटिनिस्सग्गो मुत्ति अनालयो”ति वुच्चति । एकमेव हि निब्बानं, नामानि पनस्स सब्बसङ्खतानं नामपटिपक्खवसेन अनेकानि होन्ति । सेय्यथिदं, असेसविरागो असेसनिरोधो चागो पटिनिस्सग्गो मुत्ति अनालयो रागक्खयो दोसक्खयो मोहक्खयो तण्हक्खयो अनुप्पादो अप्पवत्तं अनिमित्तं अप्पणिहितं अनायूहनं अप्पटिसन्धि अनुपपत्ति अगति अजातं अजरं अब्बाधि अमतं असोकं अपरिदेवं अनुपायासं असंकिलिडन्ति ।

इदानीं मग्गेन छिन्नाय निब्बानं आगम्म अप्पवत्तिपत्तायपि च तण्हाय येसु वत्थूसु तस्सा उप्पत्ति दस्सिता, तत्थेव अभावं दस्सेतुं **सा खो पनेसा**ति आदिमाह । तत्थ यथा पुरिसो खेत्ते जातं तित्तअलाबुवल्लिं दिस्वा अगगतो पट्टाय मूलं परियेसित्वा छिन्देय्य, सा अनुपुब्बेन मिलायित्वा अपज्जत्तिं गच्छेय्य । ततो तस्मिं खेत्ते तित्तअलाबु निरुद्धा पहीनाति वुच्चेय्य, एवमेव खेत्ते तित्तअलाबु विय चक्खादीसु तण्हा । सा अरियमग्गेन मूलच्छिन्ना निब्बानं आगम्म अप्पवत्तिं गच्छति । एवं गता पन तेसु वत्थूसु खेत्ते तित्तअलाबु विय न पज्जायति ।

यथा च अटवितो चोरे आनेत्वा नगरस्स दक्खिणद्वारे घातेय्युं, ततो अटवियं चोरा मताति वा मारिताति वा वुच्चेय्युं, एवं अटवियं चोरा विय चक्खादीसु तण्हा । सा दक्खिणद्वारे चोरा विय निब्बानं आगम्म निरुद्धत्ता निब्बाने निरुद्धा । एवं निरुद्धा पनेतेसु वत्थूसु अटवियं चोरा विय न पज्जायति, तेनस्सा तत्थेव निरोधं दस्सेन्तो “चक्खु लोके पियरूपं सातरूपं, एत्थेसा तण्हा पहीयमाना पहीयति, एत्थ निरुज्झमाना निरुज्जती”ति आदिमाह ।

मग्गसच्चनिद्देसवण्णना

४०२. अयमेवाति अज्जमग्गपटिक्खेपनत्थं नियमनं । **अरियो**ति तं तं मग्गवज्जेहि किलेसेहि आरकत्ता अरियभावकरत्ता च अरियो । **दुक्खे जाणन्ति** आदिना चतुसच्चकम्मट्टानं दस्सितं । तत्थ पुरिमानि द्वे सच्चानि वट्टं, पच्छिमानि विवट्टं । तेसु भिक्खुनो वट्टे कम्मट्टानाभिनिवेसो होति, विवट्टे नत्थि अभिनिवेसो । पुरिमानि हि द्वे सच्चानि “पज्चक्खन्धा दुक्खं, तण्हा समुदयो”ति एवं सङ्खेपेन च “कतमे पज्चक्खन्धा, रूपक्खन्धो”ति आदिना नयेन वित्थारेन च आचरियस्स सन्तिके उग्गणिहत्वा वाचाय पुनप्पुनं परिवत्तेन्तो योगावचरो कम्मं करोति । इतरेसु पन द्वीसु सच्चेसु निरोधसच्चं इट्ठं कन्तं मनापं, मग्गसच्चं इट्ठं कन्तं मनापन्ति एवं सवनेन कम्मं करोति । सो एवं करोन्तो चत्तारि सच्चानि एकपटिवेधेनेव पटिविज्जति एकाभिसमयेन अभिसमेति । दुक्खं परिज्जापटिवेधेन पटिविज्जति, समुदयं पणानपटिवेधेन, निरोधं सच्छिकिरियापटिवेधेन, मग्गं भावनापटिवेधेन पटिविज्जति । दुक्खं परिज्जाभिसमयेन...पे०... मग्गं भावनाभिसमयेन अभिसमेति । एवमस्स पुब्बभागे द्वीसु सच्चेसु उग्गहपरिपुच्छासवनधारणसम्मसनपटिवेधो होति, द्वीसु पन सवनपटिवेधोयेव । अपरभागे तीसु किच्चतो पटिवेधो होति, निरोधे आरम्मणपटिवेधो । पच्चवेक्खणा पन पत्तसच्चस्स होति । अयज्च आदिकम्मिको, तस्मा सा इध न वुत्ता ।

इमस्स च भिक्खुनो पुब्बे परिग्गहतो “दुक्खं परिजानामि, समुदयं पजहामि, निरोधं सच्छिकरोमि, मग्गं भावेमी”ति

आभोगसमन्नाहारमनसिकारपच्चवेक्खणा नत्थि, परिग्गहतो पट्टाय होति । अपरभागे पन दुक्खं परिज्जातमेव...पे०... मग्गो भावितोव होति । तत्थ द्वे सच्चानि दुद्दसत्ता गम्भीरानि, द्वे गम्भीरत्ता दुद्दसानि । दुक्खसच्चज्झि उप्पत्तितो पाकटं, खाणुकण्टकपहारादीसु “अहो दुक्ख”न्ति वत्तब्बतम्पि आपज्जति । समुदयम्पि खादितुकामताभुज्जितुकामतादिवसेन उप्पत्तितो पाकटं । लक्खणपटिवेधतो पन उभयम्पि गम्भीरं । इति तानि दुद्दसत्ता गम्भीरानि । इतरेसं पन द्विन्नं दस्सनत्थाय पयोगो भवग्गगहणत्थं हत्थप्पसारणं विय अवीचिफुसनत्थं पादप्पसारणं विय सतथा भिन्नस्स वालस्स कोटिया कोटिपादनं विय च होति । इति तानि गम्भीरत्ता दुद्दसानि । एवं दुद्दसत्ता गम्भीरेसु गम्भीरत्ता च दुद्दसेसु चतूसु सच्चेषु उग्गहादिवसेन पुब्बभागजाणुप्पत्तिं सन्धाय इदं **दुक्खे जाणन्ति**आदि वुत्तं । पटिवेधक्खणे पन एकमेव तं जाणं होति ।

नेक्खम्मसङ्कप्पादयो कामब्बापादविहिंसाविरमणसज्जानं नानत्ता पुब्बभागे नाना, मग्गक्खणे पन इमेसु तीसु ठानेसु उप्पन्नस्स अकुसलसङ्कप्पस्स पदपच्छेदतो अनुप्पत्तिसाधनवसेन मग्गङ्गं पूरयमानो एकोव कुसलसङ्कप्पो उप्पज्जति । अयं **सम्मासङ्कप्पो** नाम ।

मुसावादावेरमणिआदयोपि मुसावादादीहि विरमणसज्जानं नानत्ता पुब्बभागे नाना, मग्गक्खणे पन इमेसु चतूसु ठानेसु उप्पन्नाय अकुसलदुस्सील्यचेतनाय पदपच्छेदतो अनुप्पत्तिसाधनवसेन मग्गङ्गं पूरयमाना एकाव कुसलवेरमणी उप्पज्जति । अयं **सम्मावाचा** नाम ।

पाणातिपातावेरमणिआदयोपि पाणातिपातादीहि विरमणसज्जानं नानत्ता पुब्बभागे नाना, मग्गक्खणे पन इमेसु तीसु ठानेसु उप्पन्नाय अकुसलदुस्सील्यचेतनाय अकिरियतो पदपच्छेदतो अनुप्पत्तिसाधनवसेन मग्गङ्गं पूरयमाना एकाव कुसलवेरमणी उप्पज्जति, अयं **सम्माकम्मन्तो** नाम ।

मिच्छाआजीवन्ति खादनीयभोजनीयादीनं अत्थाय पवत्तितं कायवचीदुच्चरितं । **पहायाति** वज्जेत्वा । **सम्माआजीवेनाति** बुद्धपसत्थेन आजीवेन । **जीवितं कप्पेतीति** जीवितप्पवत्तिं पवत्तेति । सम्माआजीवोपि कुहनादीहि विरमणसज्जानं नानत्ता पुब्बभागे नाना, मग्गक्खणे पन इमेसुयेव सत्तसु ठानेसु उप्पन्नाय मिच्छाजीवदुस्सील्यचेतनाय पदपच्छेदतो अनुप्पत्तिसाधनवसेन मग्गङ्गं पूरयमाना एकाव कुसलवेरमणी उप्पज्जति, अयं **सम्माआजीवो** नाम ।

अनुप्पन्नानन्ति एकस्मिं वा भवे तथारूपे वा आरम्भणे अत्तनो न उप्पन्नानं । परस्स पन उप्पज्जमाने दिस्वा “अहो वत मे एवरूपा पापका अकुसलधम्मा न उप्पज्जेय्यु”न्ति एवं अनुप्पन्नानं पापकानं अकुसलानं धम्मानं अनुप्पादाय । **छन्दं जनेतीति** तेसं अनुप्पादकपटिपत्तिसाधकं वीरियछन्दं जनेति । **वायमतीति** वायामं करोति । **वीरियं आरभतीति** वीरियं पवत्तेति । **चित्तं पग्गणहातीति** वीरियेन चित्तं पग्गहितं करोति । **पदहतीति** कामं तचो च न्हारु च अट्ठि च अवसिस्सतूति पदहनं पवत्तेति ।

उप्पन्नानन्ति समुदाचारवसेन अत्तनो उप्पन्नपुब्बानं । इदानी तादिसे न उप्पादेस्सामीति तेसं पहानाय छन्दं जनेति । **अनुप्पन्नानं कुसलानन्ति** अप्पटिलद्धानं पठमज्झानादीनं । **उप्पन्नानन्ति** तेसंयेव पटिलद्धानं । **ठितियाति** पुनप्पुनं उप्पत्तिपबन्धवसेन ठितत्थं । **असम्मोसायाति** अविनासनत्थं । **भिय्योभावायाति** उपरिभावाय । **वेपुल्लायाति** विपुलभावाय । **भावनाय पारिपूरियाति** भावनाय परिपूरणत्थं । अयम्पि सम्मावायामो अनुप्पन्नानं अकुसलानं अनुप्पादनादिचित्तानं नानत्ता पुब्बभागे नाना, मग्गक्खणे पन इमेसुयेव चतूसु ठानेसु किच्चसाधनवसेन मग्गङ्गं पूरयमानं एकमेव कुसलवीरियं उप्पज्जति । अयं **सम्मावायामो** नाम ।

सम्मासतिपि कायादिपरिग्गाहकचित्तानं नानत्ता पुब्बभागे नाना, मग्गक्खणे पन चतूसु ठानेसु किच्चसाधनवसेन मग्गङ्गं पूरयमाना एकाव सति उप्पज्जति । अयं **सम्मासति** नाम ।

ज्ञानानि पुब्बभागेपि मग्गक्खणेपि नाना, पुब्बभागे समापत्तिवसेन नाना, मग्गक्खणे नानामग्गवसेन । एकस्स हि पठममग्गो पठमज्झानिको होति, दुतियमग्गादयोपि पठमज्झानिका वा दुतियज्झानादीसु अज्जतरज्झानिका वा । एकस्सपि पठममग्गो दुतियादीनं अज्जतरज्झानिको होति, दुतियादयोपि दुतियादीनं अज्जतरज्झानिका वा पठमज्झानिका वा । एवं चत्तारोपि मग्गा ज्ञानवसेन सदिसा वा असदिसा वा एकच्चसदिसा वा होन्ति । अयं पनस्स विसेसो पादकज्झाननियमेन होति ।

पादकज्झाननियमेन ताव पठमज्झानलाभिनो पठमज्झाना वुट्ठाय विपस्सन्तस्स उप्पन्नो मग्गो पठमज्झानिको होति । मग्गङ्गबोज्झङ्गानि पनेत्थ परिपुण्णानेव होन्ति । दुतियज्झानतो वुट्ठाय विपस्सन्तस्स उप्पन्नो दुतियज्झानिको होति । मग्गङ्गानि पनेत्थ सत्त होन्ति । ततियज्झानतो वुट्ठाय विपस्सन्तस्स उप्पन्नो ततियज्झानिको । मग्गङ्गानि पनेत्थ सत्त, बोज्झङ्गानि छ होन्ति । एस नयो चतुत्थज्झानतो वुट्ठाय याव नेवसज्जानासज्जायतनं ।

आरुपे चतुक्कपच्चकज्झानं उप्पज्जति, तच्च लोकुत्तरं, नो लोकियन्ति वुत्तं, एत्थ कथन्ति? एत्थापि पठमज्झानादीसु यतो वुट्ठाय सोतापत्तिमग्गं पटिलभित्वा अरूपसमापत्तिं भावेत्वा सो आरुपे उप्पन्नो, तं ज्ञानिकावस्स तत्थ तयो मग्गा उप्पज्जन्ति । एवं पादकज्झानमेव नियमेति ।

केचि पन थेरा “विपस्सनाय आरम्भणभूता खन्धा नियमेन्ती”ति वदन्ति । केचि “पुग्गलज्झासयो नियमेती”ति वदन्ति । केचि “वुट्ठानगामिनिविपस्सना नियमेती”ति वदन्ति । तेसं वादविनिच्छयो विसुद्धिमग्गे वुट्ठानगामिनिविपस्सनाधिकारे वुत्तनयेनेव वेदितब्बो ।

अयं वुच्चति, भिक्खवे, सम्मासमाधीति अयं पुब्बभागे लोकियो अपरभागे लोकुत्तरो सम्मासमाधीति वुच्चति ।

इति अज्झत्तं वाति एवं अत्तनो वा चत्तारि सच्चानि परिग्गण्हित्वा, परस्स वा, कालेन वा अत्तनो, कालेन वा परस्स चत्तारि सच्चानि परिग्गण्हित्वा धम्मेसु धम्मनुपस्सी विहरति । समुदयवया पनेत्थ चतुन्नं सच्चानं यथासम्भावतो उप्पत्तिनिवृत्तिवसेन वेदितब्बा । इतो परं वुत्तनयमेव । केवलज्झि इध चतुसच्चपरिग्गाहिका सति दुक्खसच्चन्ति एवं योजनं कत्वा सच्चपरिग्गाहकस्स भिक्खुनो नित्यानमुखं वेदितब्बं, सेसं तादिसमेवाति ।

चतुसच्चपब्बं निट्ठितं ।

४०४. एत्तावता आनापानपब्बं चतुश्शिरयापथपब्बं चतुसम्पज्जपब्बं द्वत्तिसाकारं चतुधातुववत्थानं नवसिवथिका वेदनानुपस्सना चित्तानुपस्सना नीवरणपरिग्गहो खन्धपरिग्गहो आयतनपरिग्गहो बोज्झङ्गपरिग्गहो सच्चपरिग्गहोति एकवीसति कम्मट्ठानानि । तेसु आनापानं द्वत्तिसाकारं नवसिवथिकाति एकादस अप्पनाकम्मट्ठानानि होन्ति । दीघभाणकमहासीवत्थेरो पन “नवसिवथिका आदीनवानुपस्सनावसेन वुत्ता”ति आह । तस्मा तस्स मतेन द्वेयेव अप्पनाकम्मट्ठानानि, सेसानि उपचारकम्मट्ठानानि । किं पनेतेसु सब्बेसु अभिनिवेसो जायतीति? न जायति । शिरयापथसम्पज्जनीवरणबोज्झङ्गेसु हि अभिनिवेसो न जायति, सेसेसु जायतीति । **महासीवत्थेरो** पनाह “एतेसुपि

अभिनिवेशो जायति । अयञ्चि ‘अत्थि नु खो मे चत्तारो इरियापथा उदाहु नत्थि, अत्थि नु खो मे चतुसम्पज्जं उदाहु नत्थि, अत्थि नु खो मे पञ्चनीवरणा उदाहु नत्थि, अत्थि नु खो मे सत्तबोज्झङ्गा उदाहु नत्थी’ति एवं परिगणहाति । तस्मा सव्वत्थ अभिनिवेशो जायती’ति ।

यो हि कोचि, भिक्खवेति यो हि कोचि, भिक्खवे, भिक्खु वा भिक्खुनी वा उपासको वा उपासिका वा । एवं भावेय्यातिआदितो पट्टाय वुत्तेन भावनानुक्कमेन भावेय्य । पाटिकङ्कन्ति पटिकङ्कितब्बं इच्छितब्बं अवस्संभावीति अत्थो । अज्जाति अरहत्तं । सति वा उपादिसेसेति उपादानसेसे वा सति अपरिक्खीणे । अनागामिताति अनागामिभावो ।

एवं सत्तन्नं वस्सानं वसेन सासनस्स नित्थानिकभावं दस्सेत्वा पुन ततो अप्पतरेपि काले दस्सेन्तो तिट्ठन्तु, भिक्खवेतिआदिमाह । सव्वम्पि चेतं मज्झिमस्स वेनेय्यपुगगलस्स वसेन वुत्तं, तिक्खपज्जं पन सन्धाय “पातोव अनुसिद्धो सायं विसेसं अधिगमिस्सति, सायं अनुसिद्धो पातो विसेसं अधिगमिस्सती”ति वुत्तं । इति भगवा “एवं नित्थानिकं, भिक्खवे, मम सासन”न्ति दस्सेत्वा एकवीसतियापि ठानेसु अरहत्तनिकूटेन देसितं देसनं नित्थानेन्तो “एकायनो अयं, भिक्खवे, मग्गो...पे०... इति यं तं वुत्तं, इदमेतं पटिच्च वुत्त”न्ति आह । सेसं उत्तानत्थमेवाति । देसनापरियोसाने पन तिस भिक्खुसहस्सानि अरहत्ते पतिट्ठहिंसूति ।

इति सुमङ्गलविलासिनिया दीघनिकायट्ठकथायं

महासतिपट्टानसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

१०. पायासिराजज्जसुत्तवण्णना

४०६. एवं मे सुतन्ति पायासिराजज्जसुत्तं । तत्रायमपुब्बपदवण्णना — आयस्माति पियवचनमेतं । कुमारकस्सपोति तस्स नामं । कुमारकाले पव्वजितत्ता पन भगवता “कस्सपं पक्कोसथ, इदं फलं वा खादनीयं वा कस्सपस्स देथा”ति वुत्ते “कतरकस्सपस्सा”ति । “कुमारकस्सपस्सा”ति एवं गहितनामत्ता ततो पट्टाय वुड्ढकालेपि “कुमारकस्सपो” त्वेव वुच्चति । अपिच रज्जो पोसावनिकपुत्तत्तापि तं कुमारकस्सपोति सज्जानिंसु ।

अयं पनस्स पुब्बयोगतो पट्टाय आविभावकथा — थेरो किर पदुमुत्तरस्स भगवतो काले सेट्ठिपुत्तो अहोसि । अथेकदिवसं भगवन्तं चित्रकथिं एकं अत्तनो सावकं एतदग्गे ठपेन्तं दिस्वा भगवतो सत्ताहं दानं दत्वा “अहम्पि भगवा अनागते एकस्स बुद्धस्स अयं थेरो विय चित्रकथी सावको भवामी”ति पत्थनं कत्वा पुज्जानि करोन्तो कस्सपस्स भगवतो सासने पव्वजित्वा विसेसं निव्वत्तेतुं नासक्खि । तदा किर परिनिब्बुतस्स भगवतो सासने ओसक्कन्ते पञ्च भिक्खू निस्सेणिं बन्धित्वा पव्वतं आरुह्य समणधम्मं अकंसु । सङ्कथ्येरो ततियदिवसे अरहत्तं पत्तो, अनुथेरो चतुत्थदिवसे अनागामी अहोसि, इतरे तयो विसेसं निव्वत्तेतुं असक्कोन्ता देवलोके निव्वत्ता ।

तेसं एकं बुद्धन्तरं देवेसु च मनुस्सेसु च सम्पत्तिं अनुभवन्तानं एको तक्कसिलायं राजकुले निव्वत्तित्वा पक्कुसाति नाम राजा हुत्वा भगवन्तं उद्दिस्स पव्वजित्वा राजगहं उद्दिस्स आगच्छन्तो कुम्भकारसालायं भगवतो धम्मदेसनं सुत्वा अनागामिफलं पत्तो । एको एकस्मिं समुदपट्टने कुलधरे निव्वत्तित्वा नावं आरुह्य भिन्ननावो दारुचीरानि निवासेत्वा लाभसम्पत्तिं पत्तो “अहं अरहा”ति चित्तं उप्पादेत्वा “न त्वं अरहा, गच्छ, सत्थारं उपसङ्कमित्वा पज्जं पुच्छा”ति

अत्थकामाय देवताय चोदितो तथा कत्वा अरहत्तफलं पत्तो ।

एको राजगहे एकस्सा कुलदारिकाय कुच्छिम्हि उप्पन्नो । सा च पठमं मातापितरो याचित्वा पब्बज्जं अलभमाना कुलघरं गन्त्वा गब्भं गण्णि । गब्भसण्ठितम्पि अजानन्ति सामिकं आराधेत्वा तेन अनुज्जाता भिक्खुनीसु पब्बजिता, तस्सा गब्भनिमित्तं दिस्वा भिक्खुनियो देवदत्तं पुच्छिंसु । सो “अस्समणी”ति आह । दसबलं पुच्छिंसु । सत्था उपालित्थेरं सम्पटिच्छापेसि । थेरो सावत्थिनगरवासीनि कुलानि विसाखज्ज उपासिकं पक्कोसापेत्वा सोधेन्तो “पुरे लद्धो गब्भो, पब्बज्जा अरोगा”ति आह । सत्था “सुविनिच्छित्तं अधिकरण”न्ति थेरस्स साधुकारमदासि । सा भिक्खुनी सुवण्णबिम्बसदिसं पुत्तं विजायि । तं गहेत्वा राजा पसेनदि कोसलो पोसापेसि । “कस्सपो”ति चस्स नामं कत्वा अपरभागे अलङ्कुरित्वा सत्थु सन्तिकं नेत्वा पब्बाजेसि । इति नं रज्जो पोसावनिकपुत्तत्तापि “कुमारकस्सपो”ति सज्जानिंसूति । तं एकदिवसं अन्धवने समणधम्मं करोन्तं अत्थकामा देवता पज्हे उग्गहापेत्वा “इमे पज्हे भगवन्तं पुच्छा”ति आह । थेरो पज्हे पुच्छित्वा पज्हविस्सज्जनावसाने अरहत्तं पापुणि । भगवापि तं चित्रकथिकानं भिक्खूनं अगगट्टाने ठपेसि ।

सेतव्याति तस्स नगरस्स नामं । उत्तरेन सेतव्यन्ति सेतव्यतो उत्तरदिसाय । राजज्जोति अनभिसित्तकराजा । दिट्ठिगतन्ति दिट्ठियेव । यथा गूथगतं मुत्तगतन्ति वुत्ते न गूथादितो अज्जं अत्थि, एवं दिट्ठियेव दिट्ठिगतं । इतिपि नत्थीति तं तं कारणं अपदिसित्वा एवम्पि नत्थीति वदति । पुरा...पे०... सज्जापेतीति याव न सज्जापेति ।

चन्दिमसूरियउपमावण्णना

४११. इमे भो, कस्सप, चन्दिमसूरियाति सो किर थेरेन पुच्छितो चिन्तेसि “अयं समणो पठमं चन्दिमसूरिये उपमं आहरि, चन्दिमसूरियसदिसो भविस्सति पज्जाय, अनभिववनीयो अज्जेन, सचे पनाहं ‘चन्दिमसूरिया इमस्मिं लोके’ति भणिस्सामि, ‘किं निस्सिता एते, कित्तकपमाणा, कित्तकं उच्चा’ति आदीहि पलिवेठेस्सति । अहं खो पनेतं निब्बेठेतुं न सक्खिस्सामि, ‘परस्मिं लोके’ इच्चेवस्स कथेस्सामी”ति । तस्मा एवमाह ।

भगवा पन ततो पुब्बे न चिरस्सेव सुधाभोजनीयजातकं कथेसि । तत्थ “चन्दे चन्दो देवपुत्तो, सूरिये सूरियो देवपुत्तो”ति आगतं । भगवता च कथितं जातकं वा सुत्तन्तं वा सकलजम्बुदीपे पत्थटं होति, तेन सो “एत्थ निवासिनो देवपुत्ता नत्थी”ति न सक्का वत्तुन्ति चिन्तेत्वा देवा ते न मनुस्साति आह ।

४१२. अत्थि पन, राजज्ज, परियायोति अत्थि पन कारणन्ति पुच्छति । आबाधिकाति विसभागवेदनासङ्घातेन आबाधेन समन्नागता । दुक्खिताति दुक्खप्पत्ता । बाळहगिलानाति अधिमत्तगिलाना । सद्धायिकाति अहं तुम्हे सदहामि, तुम्हे मय्हं सद्धायिका सद्धायितब्बवचनाति अत्थो । पच्चयिकाति अहं तुम्हे पत्तियामि, तुम्हे मय्हं पच्चयिका पत्तियायितब्बाति अत्थो ।

चोरादिउपमावण्णना

४१३. उद्दिसित्वाति तेसं अत्तानज्ज पटिसामितभण्डकज्ज दस्सेत्वा, सम्पटिच्छापेत्वाति अत्थो । विष्पलपन्तस्साति “पुत्तो मे, धीता मे, धनं मे”ति विविधं पलपन्तस्स । निरयपालेसूति निरये कम्मकारणिकसत्तेसु । ये पन “कम्ममेव कम्मकारणं करोति, नत्थि निरयपाला”ति वदन्ति । ते “तमेनं, भिक्खवे, निरयपाला”ति देवदूतसुत्तं पटिबाहन्ति । मनुस्सलोके राजकुलेसु कारणिकमनुस्सा विव हि निरये निरयपाला होन्ति ।

४१५. वेळुपेसिकाहीति वेळुविलीवेहि । सुनिम्मज्जथाति यथा सुट्टु निम्मज्जितं होति, एवं निम्मज्जथ, अपनेथाति अत्थो ।

असुचीति अमनापो । असुचिसङ्घातोति असुचिकोटासभूतो असुचीति जातो वा । दुग्गन्धोति कुणपगन्धो । जेगुच्छोति जिगुच्छितब्बयुत्तो । पटिकूलोति दस्सनेनेव पटिघावहो । उब्बाधतीति दिवसस्स द्विक्खत्तुं न्हत्वा तिक्खत्तुं वत्थानि परिवत्तेत्वा अलङ्कृतपटिमण्डितानं चक्कवत्तिआदीनम्पि मनुस्सानं गन्धो योजनसते ठितानं देवतानं कण्ठे आसत्तकुणपं विय बाधति ।

४१६. पुन पाणातिपातादिपञ्चसीलानि समादायवत्तेन्तानं वसेन वदति । तावत्तिसानन्ति इदञ्च दूरे निब्बत्ता ताव मा आगच्छन्तु, इमे कस्मा न एन्तीति वदति ।

४१८. जच्चन्धूपमो मज्जे पटिभासीति जच्चन्धो विय उपट्ठासि । अरञ्जवनपत्थानीति अरञ्जकङ्गयुत्तताय अरञ्जानि, महावनसण्डताय वनपत्थानि । पन्तानीति दूरानि ।

४१९. कल्याणधम्मेति तेनेव सीलेन सुन्दरधम्मे । दुक्खपटिकूलेति दुक्खं अपत्थेन्ते । सेय्यो भविस्सतीति परलोके सुगतिमुखं भविस्सतीति अधिप्पायो ।

४२०. उपविज्जाति उपगतविजायनकाला, परिपक्कगम्भा न चिरस्सेव विजायिस्सतीति अत्थो । ओपभोग्गा भविस्सतीति पादपरिचारिका भविस्सति । अनयव्यसनन्ति महादुक्खं । अयोति सुखं, न अयो अनयो, दुक्खं । तदेतं सब्बसो सुखं व्यसति विक्खिपतीति व्यसनं । इति अनयोव व्यसनं अनयव्यसनं, महादुक्खन्ति अत्थो । अयोनिस्सोति अनुपायेन । अपक्कं न परिपाचेन्तीति अपरिणतं अखीणं आयुं अन्तराव न उपच्छिन्दन्ति । परिपाकं आगमेन्तीति आयुपरिपाककालं आगमेन्ति । धम्मसेनापतिनापेतं वुत्तं —

“नाभिनन्दामि मरणं, नाभिनन्दामि जीवितं ।

कालञ्च पटिकङ्कामि, निब्बिसं भतको यथाति ॥ (थेरगा० १००१)

४२१. उब्भिन्दित्वाति मत्तिकालेपं भिन्दित्वा ।

४२२. रामणेय्यकन्ति रमणीयभावं । वेलासिकाति खिड्डापराधिका । कोमारिकाति तरुणदारिका । तुय्हं जीवन्ति सुपिनदस्सनकाले निक्खमन्तं वा पविसन्तं वा जीवं अपि नु पस्सन्ति । इध चित्ताचारं “जीव”न्ति गहेत्वा आह । सो हि तत्थ जीवसञ्जीति ।

४२३. जियायाति धनुजियाय, गीवं वेठेत्वाति अत्थो । पत्थिन्नतरोति थद्धतरो । इमिना किं दस्सेति? तुम्हे जीवकाले सत्तस्स पञ्चक्खन्धाति वदन्ति, चवनकाले पन रूपक्खन्धमत्तमेव अवसिस्सति, तयो खन्धा अप्पवत्ता होन्ति, विज्जाणक्खन्धो गच्छति । अवसिट्ठेन रूपक्खन्धेन लहुतरेन भवितव्वं, गरुकतरो च होति । तस्मा नत्थि कोचि कुहिं गन्ताति इममत्थं दस्सेति ।

४२४. निब्बुतन्ति वूपसन्ततेजं ।

४२५. अनुपहृच्छाति अविनासेत्वा । आमतो होतीति अद्धमतो मरितुं आरद्धो होति । ओधुनाथाति ओरतो करोथ । सन्धुनाथाति परतो करोथ । निद्धुनाथाति अपरापरं करोथ । तज्चायतनं न पटिसंवेदेतीति तेन चक्खुना तं रूपायतनं न विभावेति । एस नयो सब्बत्थ ।

४२६. सङ्खधमोति सङ्खधमको । उपलापेत्वाति धमित्वा ।

४२८. अग्गिकोति अग्गिपरिचारको । आपादेय्यन्ति निष्फादेय्यं, आयुं वा पापुणापेय्यं । पोसेय्यन्ति भोजनादीहि भरेय्यं । वट्ठेय्यन्ति वट्ठिं गमेय्यं । अरणीसहितन्ति अरणीयुगळं ।

४२९. तिरोराजानोपीति तिरोरट्ठे अज्जस्मिम्पि जनपदे राजानो जानन्ति । अब्यत्तोति अविस्सदो अछेको । कोपेनपीति ये मं एवं वक्खन्ति, तेसु उप्पज्जनकेन कोपेनपि एतं दिट्ठिगतं हरिस्सामि परिहरिस्सामीति गहेत्वा विचरिस्सामि । मक्खेनाति तथा वुत्तयुत्तकारणमक्खलक्खणेन मक्खेनापि । पलासेनाति तथा सद्धिं युगग्गाहलक्खणेन पलासेनापि ।

४३०. हरितकपण्णन्ति यं किञ्चि हरितकं, अन्तमसो अल्लतिणपण्णम्पि न होतीति अत्थो । सन्नद्धकलापन्ति सन्नद्धधनुकलापं । आसित्तोदकानि वटुमानीति परिपुण्णसलिला मग्गा च कन्दरा च । योग्गानीति बलिबद्धे ।

बहुनिक्खन्तरोति बहुनिक्खन्तो चिरनिक्खन्तोति अत्थो । यथाभतेन भण्डेनाति यं वो तिणकट्टोदकभण्डकं आरोपितं, तेन यथाभतेन यथारोपितेन, यथागहितेनाति अत्थो ।

अप्पसारानीति अप्पग्धानि । पणियानीति भण्डानि ।

गूथभारिकादिउपमावण्णना

४३२. मम च सूकरभत्तन्ति मम च सूकरानं इदं भत्तं । उग्घरन्तन्ति उपरि घरन्तं । पग्घरन्तन्ति हेट्ठा परिस्सवन्तं । तुम्हे ख्वेत्थ भणेति तुम्हे खो एत्थ भणे । अयमेव वा पाठो । तथा हि पन मे सूकरभत्तन्ति तथा हि पन मे अयं गूथो सूकरानं भत्तं ।

४३४. आगतागतं कलिं गिलतीति आगतागतं पराजयगुळं गिलति । पज्जोहिस्सामीति पज्जोहनं करिस्सामि, बलिकम्मं करिस्सामीति अत्थो । अक्खेहि दिब्बिस्सामाति गुळेहि कीळिस्साम । लित्तं परमेन तेजसाति परमतेजेन विसेन लित्तं ।

४३६. गामपट्टन्ति वुट्ठितगामपदेसो वुच्चति । “गामपद”न्तिपि पाठो, अयमेवत्थो । साणभारन्ति साणवाकभारं । सुसन्नद्धोति सुबद्धो । त्वं पजानाहीति त्वं जान । सचे गण्हितुकामोसि, गण्हाहीति वुत्तं होति ।

खोमन्ति खोमवाकं । अयन्ति काळलोहं । लोहन्ति तम्बलोहं । सज्झन्ति रजतं । सुवण्णन्ति सुवण्णमासकं । अभिनन्दिसूति तुस्सिंसु ।

४३७. अत्तमनोति सकमनो तुट्ठचित्तो । अभिरद्धोति अभिप्पसन्नो । पज्हापटिभानानीति पज्हुपट्टानानि । पच्चनीकं कत्तब्बन्ति पच्चनीकं पटिविरुद्धं विव कत्तब्बं अमज्जिस्सं, पटिलोमगाहं गहेत्वा अट्ठासिन्ति अत्थो ।

४३८. सङ्घातं आपज्जन्तीति सङ्घातं विनासं मरणं आपज्जन्ति । **न महप्फलोति** विपाकफलेन न महप्फलो होति । **न महानिसंसोति** गुणानिसंसेन महानिसंसो न होति । **न महाजुतिकोति** आनुभावजुतिया महाजुतिको न होति । **न महाविप्फारोति** विपाकविप्फारताय महाविप्फारो न होति । **बीजनङ्गलन्ति** बीजज्य नङ्गलज्य । **दुक्खेत्तेति** दुदुक्खेत्ते निस्सारखेत्ते । **दुब्भूमेति** विसमभूमिभागे । **पतिट्ठापेय्याति** ठपेय्य । **खण्डानीति** छिन्नभिन्नानि । **पूतीनीति** निस्सारानि । **वातातपहतानीति** वातेन च आतपेन च हतानि परियादिन्नतेजानि । **असारादानीति** तण्डुलसारादानरहितानि पलालानि । **असुखसयितानीति** यानि सुक्खापेत्वा कोट्टे आकिरित्वा ठपितानि, तानि सुखसयितानि नाम । एतानि पन न तादिसानि । **अनुप्पवेच्छेय्याति** अनुपवेसेय्य, न सम्मा वस्सेय्य, अन्वद्धमासं अनुदसाहं अनुपज्जाहं न वस्सेय्याति अत्थो । **अपि नु तानीति** अपि नु एवं खेत्तबीजवुट्ठिदोसे सति तानि बीजानि अङ्कुरमूलपत्तादीहि उद्धं वुद्धिं हेट्ठा विरूळ्हि समन्ततो च वेपुल्लं आपज्जेय्युन्ति । **एवरूपो खो राजज्ज यज्जोति** एवरूपं राजज्ज दानं परूपघातेन उप्पादितपच्चयतोपि दायकतोपि परिग्गाहकतोपि अविस्सुद्धता न महप्फलं होति ।

एवरूपो खो राजज्ज यज्जोति एवरूपं राजज्जदानं अपरूपघातेन उप्पन्नपच्चयतोपि अपरूपघातिताय सीलवन्तदायकतोपि सम्मादिट्ठिआदिगुणसम्पन्नपटिग्गाहकतोपि महप्फलं होति । सचे पन गुणातिरेकं निरोधा वुट्ठितं पटिग्गाहकं लभति, चेतना च विपुला होति, दिट्ठेव धम्मे विपाकं देतीति ।

४३९. इमं पन थेरस्स धम्मकथं सुत्वा पायासिराजज्जो थेरं निमन्तेत्वा सत्ताहं थेरस्स महादानं दत्त्वा ततो पट्ठाय महाजनस्स दानं पट्टपेसि । तं सन्धाय **अथ खो पायासि राजज्जोति**आदि वुत्तं । तत्थ **कणाजकन्ति** सकुण्डकं उत्तण्डुलभत्तं । **बिलङ्गदुतियन्ति** कज्जिकदुतियं । **धोरकानि च वत्थानीति** थूलानि च वत्थानि । **गुळवालकानीति** गुळदसानि, पुज्जपुज्जवसेन ठितमहन्तदसानीति अत्थो । **एवं अनुदिसतीति** एवं उपदिसति । **पादापीति** पादेनपि ।

४४०. असक्कच्चन्ति सद्धाविरहितं अस्सद्धदानं । **असहत्थाति** न सहत्थेन । **अचित्तीकतन्ति** चित्तीकारविरहितं, न चित्तीकारम्पि पच्चुपट्ठापेत्वा न पणीतचित्तं कत्वा अदासि । **अपविद्धन्ति** छड्डितं विप्पतितं । **सुज्जं सेरीसकन्ति** सेरीसकं नाम एकं तुच्छं रजतविमानं उपगतो । तस्स किर द्वारे महासिरीसरुक्खो, तेन तं “सेरीसक”न्ति वुच्चति ।

४४१. आयस्मा गवंपतीति थेरो किर पुब्बे मनुस्सकाले गोपालदारकानं जेट्ठको हुत्वा महतो सिरीसस्स मूलं सोधेत्वा वालिकं ओकिरित्वा एकं पिण्डपातिकत्थेरं रुक्खमूले निसीदापेत्वा अत्तना लद्धं आहारं दत्त्वा ततो चुतो तस्सानुभावेन तस्मिं रजतविमाने निब्बत्ति । सिरीसरुक्खो विमानद्वारे अट्ठासि । सो पज्जासाय वस्सेहि फलति, ततो पज्जास वस्सानि गतानीति देवपुत्तो संवेगं आपज्जति । सो अपरेन समयेन अम्हाकं भगवतो काले मनुस्सेसु निब्बत्तित्वा सत्थु धम्मकथं सुत्वा अरहत्तं पत्तो । पुब्बाचिण्णवसेन पन दिवाविहारत्थाय तदेव विमानं अभिण्हं गच्छति, तं किरस्स उतुसुखं होति । तं सन्धाय “तेन खो पन समयेन आयस्मा गवंपती”तिआदि वुत्तं ।

सो सक्कच्चं दानं दत्त्वाति सो परस्स सन्तकम्पि दानं सक्कच्चं दत्त्वा । **एवमारोचेसीति** “सक्कच्चं दानं देथा”तिआदिना नयेन आरोचेसि । तज्ज पन थेरस्स आरोचनं सुत्वा महाजनो सक्कच्चं दानं दत्त्वा देवल्लोके निब्बत्तो । पायासिस्स पन राजज्जस्स परिचारका सक्कच्चं दानं दत्त्वापि निकन्तिवसेन गन्त्वा तस्सेव सन्तिके निब्बत्ता । तं किर दिसाचारिकविमानं वट्ठनिअटवियं अहोसि । पायासिदेवपुत्तो च एकदिवसं वाणिजकानं दस्सेत्वा अत्तनो कतकम्मं कथेसीति ।

इति सुमङ्गलविलासिनिया दीघनिकायट्ठकथायं

पायासिराजञ्जसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

निट्ठिता च महावग्गस्सत्थवण्णना ।

महावग्गट्ठकथा निट्ठिता ।